

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású doktori iskola

FÜGGELÉK

NYELV ÉS ZENEI MŰVELTSÉG AZ 1830-AS ÉVEK MAGYARORSZÁGÁN

MOLNÁR SZABOLCS

Témavezető: MARGÓCSY ISTVÁN

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2023

Tartalomjegyzék

FÜGGELÉK – I. – A Közhasznú esmeretek tára zenei szócikkei.....	1
FÜGGELÉK – II. – A Dömény-Jakab vita	176
FÜGGELÉK – III. – Puztay Ignác: A' zongora.....	203
FÜGGELÉK – IV. – Vázolatok az olasz színiköltészet történetéből.....	221
FÜGGELÉK – V. – A szólamról és beszédről	227
FÜGGELÉK – VI. – Vázolatok az Opera' teoriájából	312

FÜGGELÉK – I. – A Közhasznú esmeretek tára zenei szócikkei

ELSŐ KÖTET

A

A, egyes alaphang, és az abc első betűje. A' muzsikában: az első, vagy legmélyebb octavának hatodik diatonicus hanglépcsője. Ugyan azon hangot jegyzi az a, a' második octavában, 's mivel az elsőben nagy A, ebben pedig kis használtatik, ama' nagy, e' pedig kis octavának neveztetik. Ha az a felett vonás van, ($\bar{a}$), a' harmadik, vagy egyvonású octavában, ha pedig kétszer van meghuzva ($\bar{\bar{a}}$), a' negyedik, vagy kétvonású octavában szinte az említett hangot bélyegzi. A-dur: az újabb muzsika szerént azon hangnem, mellyben a' most leirt A betű alaphangul szolgál: ebben az f, g, c hangok fis, gis. cis-re emeltetnek. Ezen hangnem Schubart szerént, ártatlan szerelem, meglegedés, viszontlátás reménye, ifjui vidámság, és isteni bizodalom kijelentésére alkalmazható. (**VÖ. HANG**) (...)

J.

ACCELERANDO

Accelerando, siettetve; azaz: a' muzsikai darabnak ezen szóval jelelt részét gyorsabban kell játszani, mintsem a' kezdetén kitett időmérték kíváná.

J.

ACCENTUS, I. HANGOZTATÁS

ACCOMPAGNEMENT, I. KISÉRÉS

ACCORD, I. ÖSZVEHANGZAT

ACTIO

Actio, cselekvés (a' szenvedésnek ellene téve), a' mivészészekben a' belsőnek ábrázolása az élő emberi test mozgatása (járatása) által. E' szerént az ékesszólásban, pantomimában és színjátszómvészésben jöhetne elő, de az újabb időkben ezen kifejezést kiváltkép 's szinte kizárólag csak a' két utóbbi mivészésben használák. Actio alatt t.i. értik, 's méltán, a' belsőnek ábrázolását, a' mennyiben idegen személyt ábrázol általa az ábrázoló; mert ezen esetben a' test egész jelenetének a' mivészés országába kell emelkednie, holott a' szónoki kifejezés inkább subjectivus, 's mint látható kifejezés, inkább csak az arc változtatásaira 's a' kezek mozgatására vitetik. Jelenleg csak közönségesen játékszini (theatralis), nem pedig szónoki actióról van szó. Az elsőhöz tartozik a' pantomimai actio és a' színjátszói szorosb értelemben. Ezen kettő közt az a' különbség, hogy az utóbbikban a' látható ábrázolás a' hallgatóval (declamációval v. énekléssel) egyesül; a' honnan ismét megkülönböztethetni a' mondott színjátéki (l. **SZINJÁTSZÓMIVÉSZÉS**) actiót az operadalkétól, mellynek tulajdonságát a' muzsika határozza meg. A' pantomimai ábrázolásban minden a' látható kifejezésben szorul öszve. (L. **PANTOMIMA**). Az actio magában foglalja: 1) a' test hordását, tartását és állását általjában, a' mennyiben annak valamely személy szellemi tulajdonságát vagy (gondolkozási, érzési, akarási) állapotját kell jeleznie. Ide tartozik tehát az **ATTITUDE** (l.e.), testmozgatás tágabb értelemben; 2) a' testrészek, tehát a' fő, karok és lábak mozgatását; és 3) különösen ezen testrészek a' kifejezésre legképesb tagjainak mozgatását. Ezen utóbbiak a' kifejezésnek képessége szerént a) a' szemek és arcizmok – innen szembeszéd vagy arcjáték, b) a' kezek és ujak – innen gestikulatio szorosb értelemben, melly a' szónoknak is szükséges. A' lábmozgatást a' tánczmivészés fejti ki, 's ettől nyer az különös jelentést. (L. **MIMICA** is)

ACUSTICA

Acustica, (ezen görög szótól ἀκούω, hallani) a' hallhatóról vagy **HANGRÓL** (vö. e.) való tudomány. Az előtt a' physicának ezen részét rendszerént a' levegőről való tanításnál szokták előadni; azonban e' nem egyezik a' természettel, mert a' levegő a' hangnak csak legrendszeréntvalóbb vezetője, és minden merő vagy folyós anyag, épen mint a' levegő, részszerént maga hangozhatik, részszerént más testek hangját vezetheti. Ugy kell inkább tehát tekinteni, mint a' mozgásról való tanításnak egy részét. Minden lehető mozgás t. i. vagy előterjedő, vagy kerengő, vagy lebegő (reszkető). A' mozgás utóbbi neme, ha erős és eléggé sebes az, hogy életmiveinkre hathasson, (a' mire legalább harmincz lebegés kívántatik egy secundában), hangzatot hoz elő. Egy meghatározható hangzat hangnak, egy meg nem határozható zörgésnek, és a' lebegések sebessége tónusnak nevezetik. Chladni az acusticáról 1802 Leipzigban németül, 1809 Parisban francziául megjelent munkájában mind azok summáját, mik a' physica ezen részében általa 's másoktól felfedeztetek, előadta. A' fő tárgyak ezek: 1) A' tonustudomány, vagy az arithmetikai rész, hol a' hangrezgések általános vagy képességes sebességeiről van szó, és pedig először azoknak eredeti viszonyiról, annakutána ezen viszonyok apró változásairól, mellyek a' practicus gyakorlásra szükségesek, vagy is a' temperaturáról; 2) azon törvények, mellyeket a' hangzó testek rezgéseiknél követnek, 's a' mellyek magokat a' hangzó testek minden neménél különbféle jelenetek által mutatják ki. Ez az acustica mechanikai részének első osztálya. Minden hangzó testeknél ugy kell az elasticitást tekinteni, mint a' mozgó erőt; valamely hangzó test lehet tehát, a) feszítés által rugós; ezen testek, ha náluk csak egy linában menő irány vétetik tekintetbe, **HUROK** (l. e.), ha pedig hártyaként vannak kiterjedve, akkor dobbörök; – b) nyomás által rugós, ide tartozik a' **FUVÓ INSTRUMENTUMOKBA** (l. e.) zárt levegő, melly különb-különbféle módon hosszában terjeszkedik ki 's vonja öszve magát, 's némelly instrumentumokban az oldallyukak kinyitása és bezárása által rövidítettik vagy hosszabbítottik meg; – c) belső meredtség által rugós. Ezen testek vagy lineaként azaz, kiváltkép egy irányba lehetnek kiterjedve, mint az egyenes vagy görbe botok minden nemei, vagy hártyaként azaz, többféle irányokba kiterjedtek, hova a' karikalapok, harangok és edények tartoznak. Az előtt csak egy hur rezgéseit esmerték, 's a' levegő rezgését a' fuvó instrumentumokban; de Chladni, a' mennyire lehetett, a' hangzó testek minden nemeinek rezgését megvizsgálta (l. „*Die Akustik*” és „*Neue Beiträge zur Akustik*” Leipz. 1817.) 3) a' hangzat odábbvezetésének tudománya épen ugy mint a' levegőn és más levegőnemű folyóságokon, mint más merő vagy csepegékeny folyós anyagokon által, melly a' mechanikai rész második osztálya; 4) a' hangzat érzésnek tudománya, vagy a' hallás életmiveinek alkotásáról és funkciójáról az embereknél és állatoknál, melly az acustica anatomico-physiologiai része. Az acusticáról Biot is egy alapos munkát irt 3 darabban. „*Précis élémentaire de physique expérimentale*” de a' hol Chladni legujabb vizsgálódásai és felfedezései használva vannak. (Vö. **CHLADNI**)

A.B.P.

ACUSTICAI

Acusticai, a' mi a' hangzat előállításának tovább- 's elterjedésének törvényeivel megegyező kellemetes munkálatot hoz elő, p. o. acusticai építésmód.

ADAGIO

Adagio, (lassan): 1) a' muzsikai mozgásoknak egy fő részét bélyegzi (l. **TEMPO**); olly muzsikai darabot jelent, mellyet csendesesen, szivrehatólag és érzékeny kifejezéssel kell játszani.

J.

AD LIBITUM

Ad libitum, (olaszul *a piacere*), tetszés szerént. A' muzsikai darabokban 1) olly egyes helyek megjegyzésére szolgál, mellyek szabad előadást kívánnak vagy engednek; értetik pedig nem csak az időmértékről, mellyhez ilyenkor a' mivész kevésbé tartozik ragaszkodni, hanem az előadás felékesítéséről és a' szabadon választott illő csinosításról is. Az utolsónak leginkább a' **CADENTIÁKNÁL** (l. e.) van helye; ezen esetben t. i. a' muzsikaszerző a' gyakorló muzsikus vagy énekes érzésére 's izlésére hagyja, hogy bizonyos pontoknál magát magasabb lelkesedéssel szabadon fejezhesse ki. Azonban az önkénynek egyik esetben sem lehet annyira kieresztkedni, mintha itt a' mivész minden rendszabástól 's talán még attól is, mellyet a darab caractere kíván, egészen feloldozva volna; sőt a' zavar eltávoztatása végett arra is kell figyelmeznii, hogy az ilyen szabad előadás, melly az egész darabra nézve különben is csak mint kivétel tekintethetik, a' többi énekesekkel 's muzsikussal egyetértőleg történjék. 2) A' partitúrában ad libitum azt jelenti, hogy ez vagy amaz hang az egészhez nem épen mulhatatlanul szükséges, hanem el is maradhat, azonban ezt csak ollyan mellékes hangokról lehet érteni, mellyek az egésznek csak pótlására 's betöltésére szolgálnak, p. o. *Corno ad libitum*, *Violoncello ad libitum*.

J.

ALAPBASSUS

Alapbassus. Ezen név alatt értetik minden hangnemnek három alaphangja, ugymint, a' legalsó hang 's annak felső és alsó dominans vagy uralkodó lépcsője, mellyekre az egész harmóniában előforduló minden öszvehangzások épülnek. Mindazáltal valamelly darabnak al- vagy bassushangjai nem tesznek mindég alapbassust; a' honnan a' harmonia megtanulására igen jó és szükséges, hogy a' tanuló a' daraboknak alapbassusa kieszedésében gyakoroltassék.

J.

ALAPHANG, I. FŐHANG

ALBRECHTSBERGER

Albrechtsberger (János György), szül. 1729. Kloster-Neuburgban Bécs mellett, hol 1736 mint discantista a' templomi karhoz állott, onnan pedig a' mölki apátságához menván, egy iskola igazgatását vette által. A' muzsikaszerzést Manntól, udvari organistától, tanulta. Azután pedig Győrött 's későbbben Maria-Taferlben maga is organista volt, szinte 12 esztendeig organistáskodott Mölkben is; míg 1772 udvari organistává, 's a' bécsi muzsikaacademia tagjává neveztetett. 1792 Sz. István templomában karigazgató, 's végre 1799 a' stockholmi muzsikaacademiának is tagja lett. – Egy volt ő az újabb időbeli legtanultabb contrapunctisták közt, Beethoven is tanítványai közé tartozik. Megholt 1809. Jeles templomi darabjai 's concertjei és a' muzsikaszerzésről irt alapos utmutatása nagy becsben vannak.

J.

ALLA BREVE

Alla breve. Igy neveztetik az ollyan muzsikai darab, mellyben a' fél kotta (brevis) annyit ér, mint a' fertályos a' tactusban; 's mellyet kétszerte sebesebben kell játszani, mint különben az ilyen kották természete kívánná, ugy t. i. hogy egy egész tactusu kotta csak mint egy fél,, egy fél mint egy negyedrészt 'sat. vétessék. Jegye egy keresztül vont C, vagy egy nagy kettős szám 2, vagy egy keresztül huzott kettős 2, vagy végre . Mindazáltal különbözik a' tactustól, mellynek bélyege szinte 2 vagy C; mivel ebben a' kották mennyisége szorosán megtartatik. Alla breve helyett élnek némelleyek alla capella nevezettel is, mellyel azt akarják jelenteni, hogy a' kották ugyan természeti

minőségükben megmaradnak, mindazonáltal nem templomi ének módra meghuzva, hanem elevenebben játszanak, mint t. i. világi muzsikában szokás.

J.

ALLEGRI

Allegri (Gregorio), szül. Romában 1590, mh. ugyan ott 1640. Nanininek tanítványa volt, 's Olaszországban most is úgy tartatik, mint egy az akkori idők legjelesebb énekszerzői közül. Leginkább elhíresedett egy Miserere által, mellyet esztendőnként a' nagyhétben Szerdán délután 4 órakor a' sixtini kápolnában szokott két karban előadni, 's mellynek rendkívül való fogamatot tulajdonítottak. Ezen szerzeményt azelőtt olly szentnek tartották, hogy a' ki azt le merete volna írni, egyházi átoktól félhetett, Mozart mindazáltal áthágta a' tilalmat, 's kétszeri hallás után az eredetivel megegyező másolatot készített, melly 1771 Londonban metszve, 1810-ben pedig Parisban a' „*Collection des classiques*” című munkában kiadatott. 1773 maga a' pápa is küldött egy másolatot az angol királynak. A' mostani karigazgató Bains állítása szerint ezen Misererét Allegri nem egészen maga alkalmaztatta minden hangokra, hanem csak az első 18 vagy 20 tactus bassushangját tette fel, a' többi pedig idővel az énekesek adták hozzá. A' 18-ik század elején az akkori éneklés módja a' pápa parancsolatjánál fogva sinormértékül volt kijelelve, de partitúra soha nem volt. L. Sievers-t „Cäciliá”-ban. 1825 No. 5.

J.

ALLEGRO

Allegro (gyorsan, elevenen), egyik elnevezése a' muzsikai főmozgásoknak, mellyet némelly hozzáadásokkal még szorosabban is meg lehet határozni, mint allegro affettuoso, agitato, assai, maestoso, molto, vivace 'sat., melly kifejezések megindulással, nyughatatlanul, felettébb való, méltóságos, igen sebes, vagy eleven játszást jelentenek. Általában az allegróval jegyzett darabot nem csak sebesen, hanem erővel és hathatósan is kell játszani. – Allegretto olly mozgást tesz, mely az allegrónál valamivel csendesebb, az andantinónál pedig elevenebb, és így mintegy közép út ezen két időmérték közt.

J.

ALLEMANDE

Allemande, 1) az esmeretes, eredetileg német, vidám táncz; 2) igen eleven tactusu tánczmelódia, melly a francia tambourinhoz sok részben hasonlít.

AL SEGNO

Al segno azt teszi, hogy a' muzsikai darabot a' jegytől kezdve ismételni kell.

ALT

Alt, az ének négy főhangja közt második helyet foglal (l. HANG); jegye a' harmadik lineán alólól álló C-kulcs. Az alt hang nem szálong ugyan olly magasán, mint a' sopran vagy discant, ellenben néhány hanggal alább jár, 's legkisebb köre 13 hangra, a' legnagyobb pedig a' kis *f* vagy *es*-től a kétszer vont *e*-ig terjed. – A' hang erejének 's könnyűségének tekintetéből meg szokták az alt hangot különböztetni a' fél soprantól (mezzo sopran) is. Ezen hangot a' muzsikai szerszámok közt az úgy nevezett alt- vagy brácsahegedű (alto violó) szokta kipótolni, mellynek szinte hasonló kulcsa van.

J.

AMATI

Amati. Ezen nevezetes mivészfamiliának tagjai a' 16 és 17-ik száz. hegedűket készítettek, mellyek erős, de a' mellett kellemes hangjok miatt nagy becsben tartatnak 's igen drágák.

AMOROSO

Amoroso (szerelmesen), némelly muzsikai darabnak édes andalgással való előadását jelenti.

ANDANTE

Andante (menőleg), egy a' muzsikai főmozgások közül, 's mintegy átmenetel a' lassu mozgástól a' csendes és közepszerűre. Néha hozzá adatik *con moto*, 's ilyenkor elevenebb előadást kíván. Andantino, az andante és allegretto között mintegy középut, és ennél valamivel lassabb, amannál pedig sebesebb. Az andante című darabot nem csak halkkal, hanem lágy kifejezéssel és kellemetesen is kell játszani.

J.

ANFOSSI

Anfossi (Pasquale), szül. Nápolyban 1729, az ott való muzsikaoskolában elébb hegedűt, aztán pedig Sacchini és Piccini mesterektől muzsikaszerzést tanult, melly utolsónak kedvét megnyervén, annak közbenjárása által 1771 a' romai delle Dame játékszinhez jutott, 's noha ott nem igen nagy szerencséje volt, Piccini mégis több ilyen helyekre segítette. Ezentul szerencsésebb lett ugyan Anfossi, mert az ugy nevezett „Üldözött esmeretlen” daljátéka 1773, valamint következő esztendőben „*La finta giardiniera*” és „*Il geloso di cemento*” darabjai is köz tetszéssel fogadtattak; de ellenben az „*Olympiade*” 1776 olly rosszul ütött ki, hogy az ebből származott kedvetlenségek miatt Romát elhagyni kénytelen vala. Ekkor Olaszországot keresztül utazván mint velencei conservatoriumbeli tanító, 1780 Franciaországba ment, hol az Üldözött esmeretlent a' királyi academiában ismét előadatta, de ennek kellemes és vidám muzsikája itt sem nyert ollyan tetszést, mint a' millyent érdemlett. Innen Londonba ment, hol 1783 az olasz játékszinél muzsikaigazgató volt. 1787 ismét visszatért Romába, hol több darabjait előadatván, azoknak szerencsés kimenetelén nem csak elébbi kedvetlenségeit elfelejtette, hanem általok köz figyelmet és kedvességet is nyert, mellyet egész 1795 történt haláláig megtartott. Szerzeményei ugyan Sacchini és Piccini munkájira emlékeztetnek, mivel magát azok után formálta és mivelte; de izlése, előadása 's felemelkedésben és kifejtésben való mestersége olly szembetűnők, hogy e' részben némelly darabjainak berekesztései valódi remek, termékeny esze pedig oda mutat, hogy igen könnyen is dolgozott. Jelesebb tréfás daljátékai közt említést érdemelnek: „*L'avar*”, „*Il curioso indiscreto*”, „*I viaggiatori felici*”. Ezen kívül leginkább Metastasio után több oratoriumokat 's énekeket is készített.

J.

ANGLAISE

Anglaise (ang. country-dance), angol, eleven 's könnyü mozgásu táncz; a' francia rigaudontól veszi, melly lassanként egyszerűbb lett, 's most közönségesen négy fordulatra szoritkozott. 8 tactusu, 's kétszer ismételtetni szokott melódiája, mesterkélés nélkül öszvekött kottafigurákból 's egyenlő számú felosztásokból áll. Tactusa rendszerént 2/4 vagy 3/4.

J.

ANGOL KÜRT

Angol kürt (corno inglese), nem egyéb, mint egy nagyobb 's görbére hajtott hobo, azonban ennél, noha violin kulcsa van, öt egészhanggal mélyebb, 's azért ezen muzsikaszerre mindent öt hanggal feljebb kell tenni, p. o. ha, a' darab C-ből megy, azt az angol kúrte G-be kell tenni. Sem olly kellemes, sem annyira kiterjedő hangja nincs, mint a' bassetkürtnek.

J.

ANTIPHONIA

Antiphonia, ellen- vagy váltó ének. Így nevezik különösen a' rom. cath. anyaszentegyházban azon mondást, mellyet elébb csak egy énekes kezd el, 's ha a' következő verset két éneklő kar felváltva eléneklette, ugyan azt az egész ismétli. Szinte így nevezik a' papnak azon énekét is, mellyre vagy a' kar, vagy az egész gyülekezet felel. Innen Antiphonariumnak vagy Antiphonálénak hívják azon nagy deák énekes könyvet, mellyből a' kanonokok 's más papok az ilyen énekeket 's psalmusokat leéneklők. A' 87.7. psalmusból megtetszik, hogy az ilyen váltó énekek már a' régi Zsidóknál is szokásban voltak. Azt tartják, hogy a' keresztény anyaszentegyházba legelőször Sz. Ignác K u. első században, a' nyugoti anyaszentegyházba pedig Sz. Ambrus hozta volna be. A' 6-ik század vége felé Nagy Gergely pápa is készített egy Antiphonariumot Szüz Maria és más szentek tiszteletére. Az Evangelicusoknak kétféle antiphona van szokásban, melly vagy olyan egész énekekből áll, mint a' litania, vagy pedig néhány bibliai igékből. Ezen utolsó részént a' pap által elkezdett bevezetést, részként a' karnak 's gyülekezetnek feleletét foglalja magában. Az Angoloknál anthem- vagy antiphoniának neveztetik bizonyos templomi muzsika, melly csak a' székesegyházak számára szolgál. Itt két sort egyedül asszonyi hangok énekelnek, a' többit pedig az egész gyülekezet folytatja. Händel több ilyeneket szerzett.

J.

APPOGGIATO

Appoggiato (egybefüggőleg), főképen az éneklésben jelenti azon módot, melly szerint a' hangokat megszagatás nélkül egybe kell olvasztani. Ide tartozik az *appoggiatura* (Vorschlag) vagy elejébeütés is, melly alatt a' főhang ékesítésére szolgáló, kisebb kottákkal irt mellékhangok értetnek, ezek amazzal összeolvasztatnak 's időmértékeket is ugyan annak mineműsége után veszik.

J.

ARIA

Aria (muzs.), olasz szó 's lantos versre készült, érzékeny, szivreható éneket jelent. Hajdan minden dalt, melly nem olly mértéketlen volt, mint a' beszélő dal (recitativ) vagy a' lassu templomi énekek, ariának hittak, akár egy, akár több hangra is volt szerkesztve; már ma pedig jelesen az olyan lantos formára készült dalt nevezik ariának, mellyek több muzsikaszerek kísérése mellett csak egy magányos hang énekel. Előfordul pedig mind az egyházi, mind a' világi nagyobb muzsikákban, ugy mint cantatékban, oratoriumokban, daljátékokban, sőt még a' concertekben is; és minthogy az ilyen dal mindég valamely lantos versre készül, többnyire az ilyen verset is ariának hívják. Az illy versezetben megkivántatik, hogy az egyszerű, érzékeny és kellemesen összehangzó lantos sorokból álljon, tárgya pedig csak bizonyos ideig tartó csupa emberi érzélem, indulat vagy erőkijelentés lehet, mellyre kivált az énekes játékokban leginkább a' beszélő dal szokott elkészíteni. – Ezelőtt az ariához szükségesnek tartottak egy elő- (ritornell) és egy főmelodiát, melly az egésznek első részét formálta; azután pedig egy kisebb 's kevésbé kidolgozott részt, melly az elsővel mintegy ellenkezésben állott, 's melly után később az első rész ismételtetett. Gluck és Mozarttól fogva a' szerzők ezen régi formától eltávozván, ariájikat leginkább a' költemény értelméhez 's az énekes hangjához alkalmaztatják. Mozart ugyan az akkori számos igen ügyes hangmivészek kedvéért több felette mesterséges ariákat (bravour-arie) irt, mellyek noha erő és kifejezés nélkül nem szükölködtek, a' czélnak még sem egészen feleltek meg. Az olasz újabb hangmesterek az ének felékesítésére inkább alkalmas **CAVATINÁKAT** (l. e.) kapták fel; ezeket követik a' Németek is, vagy pedig a' tárgy természetéhez képest különbözőféle formákat választanak. – **Ariette** olyan kisebb és kevesbbé kidolgozott lantos dal, mellynek tárgyaül egyszerűbb

és könnyebb érzelmbeli állapot van felvéve. – **Arioso** jelenti azon módot, melly szerént némelly rövidebb, az énekes játékokban magányosan előforduló lantos vers ariaformán énekeltek 's a' beszélő dal által szakasztatik félbe.

J.

ARSIS, I. RHYTHMUS

AS

As, muzsikában jelenti a' diatonico-chromaticus hanglájtorjának 9-ik lépcsőjét c-től számlálva, ha t. i. f-hez kis tertiát formál; ha pedig e-hez nagy tertia vagy cis-hez quinta, úgy gis-nek neveztetik. Lehet az As kemény vagy lágy hangnem (Dur vagy Moll) is, ha a' lajtorjában alaplépcsőül vétetik. Továbbá teszen As 1) PATIKAI MÉRTÉKET (l. e.) 2) egy aranynak 1/70 részét; 3) egy esmeretes kártyát; egy régi római pénz, mellynek becse különböző időkben igen változó volt.

J.

ASIOLI

Asioli (Bonifacio), énekmester, hangmivész és muzsikaszerező, szül. modenai Correggióban 1769. Már 8 esztendő korában minden előre való oktatás nélkül szerzett némelly darabokat, 10 esztendő korában Morigiótól tanulta a' muzsikaszerezést Parmában, 12-ik esztendejében pedig már Vicenzában két közönséges academiát adott. Velenczében négy hónapig mulatván, visszatért Correggióba, hol karigazgató lett 's mindenféle muzsikai darabokat irt. 18 esztendő korában márkgróf Gherardini császári ministerhez ment Turinba, kinél mintegy 9 esztendeig mulatván, mind itt, mind pedig ugyan ezen ministernek hitvesével 1796 Velenczébe, 1799 pedig Majlandba menvén 's ott az elébbi vicekirálynál mint muzsikaigazgató 1813-ig maradván, igen sok darabot szerzett, mint a' majlandi conservatorium censora pedig jeles tanítói könyveket irt, p. o. „*Trattato d'armonia, – Principi elementari, – Dialogo sul trattato etc. – Preparazione al bel canto, contementi molti solfeggi*” sat. 1813-tól fogva ismét hazájában tartózkodik, hol több egyházi és világi muzsikákon kívül irt 12 gyakorlást egy énekhangra, tovább egy klaviroskolát 3 részben „*L'allievo al cembalo*” czim alatt, úgy szinte a' muzsikai szerek mérsékletéről való észrevételeket és számos gyakorló darabokat. Nagyobb munkáji Olaszországon kívül kevésé esmeretesek, de igen alaposnak tartatnak. Munkájának feljegyzése a' lipsiai muzs. ujs. 1820 40 lap. foglaltatik.

J.

ATTACCA

Attacca, a' muzsikában azt jelenti, hogy egy darabot a' másik után tüstént kezdeni kell, p. o. adagio után, attacca allegro.

J.

AUBER

Auber (D. F. E.), hires francia operaszerező 's a' parisi tréfás daljátékoknak egyik főistápjá. Első szerzeménye volt „*La neigé*” (a' hó), melly Németországon és nálunk is kedvet talált. „Emma” és „Leocadia” nevű darabjai német játékszíneken még meg nem jelentek, de a' „*Concert à la cour,*” és „*Le maçon*” czimű darabok köz tetszést nyertek. Muzsikája csinos és helyvel igen kedves, a' társalkodási muzsika körén azonban nem igen emelkedik feljebb 's így nyilván mutatja, hogy az újabb francia hangmesterek szerzeményeikben egyedül csak ujak és szembetűnők iparkodnak lenni. Írása módjában Boyeldieu 's a' francia operai muzsikát Rossinival igyekszik egyesíteni. Legújabb szerzeménye a' „Porticii néma” melly mindenütt nagy kedvességet nyert. Egyéb környülményeiről tudományunk nincsen.

J.

ÁLTMENETEL

Áltmenetel, a' hangtudományban két különböző főhangnak egy közép által való öszvekötését teszi. Innen az olyan hangok vagy kották is általmenőknek neveztetnek 1) mellyek egyik hangtól a' másik ugyan azon öszvehangzatban fekvő főhanghoz való által vitelt formálják. Helyes az általmenetel akkor, ha az áltvivő kotta a' tactus rossz részére esik. A' dissonantia általmenőknek mondatik, ha közvetlenül fel nem oldatik. 2) Általmenőknek mondatnak közönségesen mindazon hangok vagy egész öszvehangzatok is, mellyek a' tactus rossz részére esnek.

J.

B

B, a' muzsikában, jelesen a' diatonicus hanglajtorjában, teszi a' félhanggal leejtett h betűt, 's így a' g-hez kis tertia, es-hez pedig tiszte quinta. (L. HANG). Használtatik a' b mint előjegy is. A' régiiek hanglajtorjája a-val kezdődván, b a' második lépcsőt tette; 's nevezetesen a' kis b a' leejtett, a' nagy vagy négyszegű B pedig a'' felemelt lépcsőt jegyzette.

J.

BACH

Bach (János Sebestyén), egy a' mult században élt legjelesebb német hangmivészek közül, 's ezen a' muzsikai literatúrában igen esmeretes néven legnagyobb. Szül. Eisenachban 1685, megh. Lipsiában 1750. Klavirt kezdett tanulni Ohrdruffban János Kristófnál, 's ez meghalálózván, tanulását folytatta Lüneburgban. 1703 a' weimari herczeg szolgálatjába lépett, 's 1704 Arnstadtba menván, gyakorlotta magát az orgonálásban és muzsikaszerzésben, 's így 1708 Weimarban udvari orgonista, 1714 pedig ugyan ott concertmester, 1717 Köthenben karigazgató, 1723 Lipsiában a' Tamás-oskolában cantor és muzsikaigazgató 's végre 1736 saxoniai udvari muzsikaszerző lett. Életét leírta Forkel. A' maga idejében hozzá fogható klavirjátész, vagy orgonista nem volt. Jeles nagy szerzeményeit eredeti, 's külföldi izléstől ment lelkesedéssel írta, mellyek többnyire templomi, egyes és kettős karénekből állanak. Vannak klavirra és orgonára készített jeles darabjai is, mellyek közt ama' 48, minden hangnemre alkalmaztatott előjátékot magában foglaló „*Wohltemperirtes Clavier*” eléggé esmeretes. – A' Bach nemzetség hazánk egyik fővárosából Posonyból származik, honnan János Ambrus, a' most leirt Sebestyén atyja, vallása miatt költözött ki 's Németországban telepedett le. Több mint 50 hangmivészt számlál ezen nemzetség, csak magának Sebestyénnek is 11 fíja mind jeles hangmester volt. Leghíresebbek: Wilhelm Friedemann, szül. 1710. Weimarban, megholt mint hessen-darmstadti karigazgató Berlinben 1784. Egy volt a' legügyesebb orgonisták közül, munkáji közé tartoznak a' klavirra való esmeres 6 fuga. – Károly Filep Emmanuel, szül. 1714 Weimarban, mh. 1788 Hamburgban, elébb ugyan törvényt tanult Hamburgban, azután mint muzsikus Berlinbe ment, 's végre Hamburgban muzsikaigazgató volt, leginkább klavirra irt, 's Gellert némelly darabjaira énekeket is adott ki. Legjobbak a' természethangra készült szerzeményei; azonban a' „*Versuch über die wahre art Clavier zu spielen*” című munkája a' maga nemében most is tökéletes. – János Kristóf Fridrik, szül. Weimarban 1732, megholt mint concertmester 1795 Bückeburg; nagy orgonista volt és sok kiadott munkáiról esmeretes. – János Keresztély (kit Angolnak is hittak), szül. Lipsiában 1735, megholt Londonban 1782, csinos írásmódjáért sok ideig kedvelt muzsikaszerző volt.

J.

MÁSODIK KÖTET

BAILLOT

Baillot (Pierre), egy az újabb francia hegedűoskola fejei közül; szül. 1771, tanult Viotti alatt 's elébb 1791 Artois herceg szolgálatjába, utóbb pedig 1803 a' conservatoriumba lépett. 1805-től 8-ig éjszaki Európát beutazván, oly nagy hirt szerzett, hogy Kreutzerrel 's Rodéval vetekedik. Előadása merész és komoly. Egyike ő azon hegedűoskola készítőjének, melly elébb Parisban a' conservatorium hasznára, azután pedig Lipszén németre fordítva ezen czim alatt: „*Violinschule von Bide, Kreutzer und Baillot, geordnet von Baillot*” kinyomtatott. Mind ehhez, mind egy másik hegedűoskolához, mellyet ugyan csak a' conservatorium számára Levasseurrel, Catellel és Baudiottal adott ki, némelly hegedűre való gyakorlásokat ragasztott.

J.

BALLET

Ballet (ettől bal, táncz, 's ez hihetőleg ebből ballare, tánczolni), tágasb értelemben az indulatnak és szenvedélynek táncz- és egyéb mozdulattal eső szépmívi előadása. Így véve az egyes momentumok ábrázolása is, mellyekben t. i. következés ugyan lehet, de cselekedet nincs, ballet. De szoros értelemben csak azon mimikai költemények neveztetnek így, mellyekben bizonyos személységek, indulatok 's cselekedetek merő mozdulatok és táncz által, 's nálunk mindég muzsika kísérettel is, művészeti formában és csinnal adatnak elő. Ehhez tehát szintugy, sőt még inkább megkívántatik több tánczos, mint egy drámai költeményhez több játszó. Amaz elsőbb nemét a' balettnek, hol indulatok cselekedet nélkül ábrázoltatnak, lyrai, 's emezeket, hol egész mesézet adatik elő, drámai balettnek lehet elnevezni a' szóval élő költés példája szerént. A' kettő együtt véve teszi a' felsőbb tánczolás vagy tánczművészséget, melly saját köre és céljai által különválnak az alsóbb v. közönséges táncztól, mellynek egyéb célja a' társaságos mulatságnál nincs. A' drámai baettek v. bizonyos történetek, vagy mesét és regét, vagy csak csupa költeményt ábrázolnak, 's ezen utóbbiakhoz vétetnek az allegorikai baettek is, mellyek különben művészi becsekre nézve a' legsilányabbak. A' balett rendszerént több szakaszra v. actra oszlik, 's ez ismét több v. kevesebb entrééből áll; entréenek (belépés, fellépés) nevezik t.i. a' tánczosok egy v. több quadrillejeit (táncz képeit v. figuráit), mellyekbe az egész tárgy egyes valamellyik része foglalva van. A' quadrillet több pas (tánczlépés), gest (karmozdulat) és attitude (testmozdulat) szövetkezése teremti. Ha valamely balletet bírálát alá veszünk: legelébb is azt kell kérdenünk, mi a' tárgya? 's megvan e benne az indulat és cselekedet egysége, 's lehet e azt a' tárgyat általjában véve csupa táncz és mozdulatok által előadni? Azután az egésznek alkatját, a' külön részek fűzetét 's egyes kidolgozását; végre a' muzsikát és ékesítést (decoratio), mellyek által a' művész ki igyekszik pótolni azt, a' mit a' táncz maga szemünkre nem adhat. A' ballet újabb kor szüleménye, s' hihetőleg a' leleményes Baltazarotti, Medici Katalinnál volt karigazgató, ada legelébb is szorosabb alkatu balleteket; de mimikai tánczok már a' régieknek is volt. (L. MIMICA és PANTOMIMICA.) Az újabb balletet kimivelék a' Francziák, 's nevezetesen Noverre. Azon tánczok, mellyek az énekjátékokba (operákba) szoktak beszövetni, nem érdemlik a' ballet nevet minthogy rendszerént semmi ideán nem épülnek, 's csak azért szuratnak bele, hogy a' tánczosnak alkalma legyen ügyességét és jártasságát vagy talán csak szédítő pirouettjeit 's lábtörő ugrálásait kitüntetni.

BALOGH LŐRINC

Balogh Lőrincz, szül. Aug. 10. 1787. Ó-Gallán Komárom vármegyében, ki a' hegedűn való utáncsinálhatatlan művészi játszásáért az egész nemzet figyelmét bírja, 's a' magyar Paganini nevet méltán hordja. Lakik Szemerén Komárom vármegyében.

BANDA

Banda, ezelőtt egy csoport öszvetanult muzsikust tett, már ma pedig leginkább a' török muzsikát jelenti. *Banda sul banco* akkor mondatik, ha a' török muzsika a' játékszinre lépik.

J.

BARCAROLLES

Barcarolles, sajkás dalok. Barcarolo olaszuk annyi mint sajkás, hajós, barcarolles tehát ezek dalai. Efféléket leginkább a' velencei sajkások (*gondolieri*) dallanak eveztekben. Melodiájok igen kellemes. Vagy a' sajkások közül költ egyet egyet illyent valamellyik leleményesb, vagy köznépibb olasz költő versét kapják fel. Leginkább pedig Tasso megszabadított Jerusalemének szebb szebb helye zeng igy az olasz sajkás ajakán, midőn tiszta nyári éjjelen a' csudálatos Velence csatornantszajin egyike a' másika sajkájához evezdegél. Némellyik majd egészen is tudja betéve Tassót, mert ezt ugy mondogatja el az olasz nép, mint hajdan a' görög Homerusát. Nem éré más nemzet hősi költőjét sehol illy szerencse. Igly tetszeni főbbnek és köznek! igaz természeti ajándék, 's nem alacsony a' köznép közé is igly áltömlendhetés.

Döbrentei Gábor

BARITON

Bariton (bardon, viola di bardone), huros muzsikaszerszám, hasonlít az ugy nevezett viola di gamba hegedűhöz; felül van hét bél-, nyaka alatt pedig több dróthurja, amazokat vonóval játszák, ezeket pedig hüvelykkel pengetik. Feltaláltatott 1700 eszt. tájban, 's későbbben ugyan Lidl Antal, ki az alsó hurokat 27-re szaporította, 's azután Francz Károly Bécsben nevezetes javításokat tettek rajta, de mind a' mellett igen ritkán használtatik. – Az éneki muzsikában bariton-nak (*baritono, basse taille*) hiják azon férjfihangot, melly a' tenor és bassus közt jár és sem annak magasságára, sem ennek tökéletes mélységére nem ereszkedik.

J.

BAROK

Barok. Igly neveztetik az életben, de még inkább a' művészetben az önkénnyel tett különösnek azon nemét, melly az egyes embernek tetteiből 's gondolatiból eredvén, a' közönséges és természetes véleménnyel vagy formával ellenkezik, 's ennél fogva a' fonákkal és bohóval határos. Barok tehát valami tett vagy character egyes oldala, valamelly poëtai kitétel vagy egész dramai 's elbeszélési mesézet, valamelly bolondos rendes compositio és kivitel, némelly rendes és csuda alakok a' képző művészeknél, 's a' mi különködve és merő önkény szerént van összerakva a' muzsikában. Nagy rokonságban van tehát a' **BIZZARR**al (l. e.), hanemha a' barok alatt a' rendesnek valami felsőbb nemét akarnók érteni, mellyhez az tartoznék, a' mi tarkasága, természetlensége, zavart egybefűzés és terheltsége által feltetszik, 's a' nevetségessel gyakran egyképen hat. – Barok az izlése annak, ki a' barokon gyönyörködik; 's a' barok izlés akkor terjed el, ha az egyszerűt, a' természetest többé nem izleljük, 's e' helyett a' szembetűnőhöz, szokatlanhoz, ütközőkhöz 's megterhelt festésekhez, mint a' figyelem és gyönyör mind

annyi faggató szereikhez, folyamodunk. Azonban ha némelyek a' muzsikában, különösen a' távol és nehéz hangoztatásu közökben folyó melodiát, összevisszavont harmoniákat, ' s rossz hangzatokkal és merész eltérésekkel tömött darabokat neveznek barok névvel, ugy ez inkább csak a' módot 's azon eszközöket fejezi ki, mellyekben a' barok mutatkozik, mintsem magát a' muzsikai barok természetét; különben, az első értelemben kivált, csaknem minden újabb muzsikát baroknak lehetne mondani. A' mi magát a' szót illeti: sokan Rousseau után (*Dictionnaire de musique-jéb.*) azt hiszik, hogy az a' régi Scholasticusok barocco- v. barocojával egy, mellyel ezek egy különös, igen erőltetett 's az értelem szokott schemájától eltávozó okoskodásformát neveztek logicájokban. De a' logica műszavai kevesebb behatással voltak mindenkor az életbe, hogysen ez a' származtatás igen hihető volna, különben is a' két idea között nem nagy a' rokonság. Természetesb ezen szót a' francia „*baroque*”tól származtatni, melly valamennyire ferde, nem egészen tiszta gömbölyüt jelent, 's különösen az illyes gyöngyszemekről mondatik; a' miért Menage ezen szót a' deák verrucáról vélte eredtnek. Ebben legalább szintannyi az ok, mint amabban, miért neveztetik későbbben a' szokott-tól és természetes, tiszta alaktól különködve eltérőt baroknak.

BASSETAILLE

Bassetaille, a' muzsikában annyit jelent, mint mély tenor, vagy **BARITON** (l. e.) értetik továbbá alatta a' tenorhegedü 's tenorflauta is.

J.

BASSETKÜRT

Bassetkürt, minden fuvó szerszámok közt lehangosabb, 's mivel meg van hajtva, görbe kürtnek is neveztetik; ugy tartják, hogy 1770 tájban Passauban találtatott fel, későbbben Lotz Tódor Posonyban nagyobb tökéletességre vitte. Szorosan véve nem egyéb, mint egy nagyobb klarinett, mellyhez nem csak alkotórészeire 's hangjára, hanem fuvására, az ajkfogásra 's ujak rakására nézve is ugy annyira hasonlít, hogy a' ki klarinettet tud, ezen is nehézség nélkül játszhatik. Az orrán kívül, hol t.i. beléfunak, áll öt darabból, melyeken 15 lyuk, ezek közül négynek nyitott, négynek pedig zárt csapója (Klappen) van; kiterjedése negyedfél octava, t.i. a' nagy F-től a' háromszor vont c-ig. Orchestrumban ritkán jön elő, kivéven Mozart Requiemjét, Titusban Viteilia ariáját 's még egy kettőt, pedig a' bassus szerszámok közt is lehet hasznát venni.

J.

BASSON L. FAGOTT

BASSUS

Bassus. Ezen név alatt értetik a' muzsikában 1) minden özvehangzatnak legalsó- vagy alapkottája; 2) a' több énekhangokra készült darabokban szinte a' legalsó és legmélyebb hang; 3) a' felvett négy énekhang közül a' legmélyebb. – A' bassus azon alap, mellyre az egész harmonia épül, mire nézve annak jönnek és erősnek kell lenni. A' bassus mint énekhang, közönségesen a' nagy F-től az egyszer vont d- vagy e-ig terjed. Valamint az emberi hangok közt a' bassuséneket a' legmélyebb férjfihang adja elő, ugy erre a' szeres muzsikában szinte a' legmélyebb szerszámok kívántatnak, mellyek mind hangra, mind kiterjedésre nézve az énekbeli bassussal megegyeznek, p. o. a' fagott 's jelesen a' gordonok, t.i. a' contraviolon és violoncello; az elsőnek már ma közönségesen négy hurja van, 's a' legmélyebb e-től d- vagy c-ig terjed.; feligazítása alólról felfelé: e, a, d, g; – a' violoncellónak vagy kis gordonnak szinte négy hurja van 's a' nagy C-től f vagy g-ig megyen, feligazítása: c, g, d, a. – Minden bassushangnak és bassusszerszámnak tulajdon kulcs van, mellyet bassus vagy F- kulcsnak neveznek azért, mivel a' linearendben oda esik, hol a' kis f áll. – (L. még **CONTRAVIOLON.**)

BÉCS

(...)

A' muzsika és játékszinek Bécsben mindég kedveltettek 's gyámolítottak. Itt laktak Mozart és Haydn, a' hangmivészségnek halhatatlan hősei, itt a' hires Beethoven, a' ki tüzeszével a' muzsikát nagy tökéletességre vitte. A' muzsika nagy conservatoriuma, vagy az az intézet, mellyben 15 tanítótól mintegy 100 ifju oktattatik muzsikára, a' parisinak épen nincs utána. Bécsnek 5 játékszine közt az egyik udvari játékszinen, melly a' királyi kastélyban van, elmondandó darabok, a' másokban, azaz, a' kártheni kapunál lévőben pedig operák és tánczjátékok adatnak. A' királyi kastélybeli játékszin igen jeles tagokkal dicsekedhetik. A' tagok vagy egész életekre, midőn a' játékokra alkalmatlanokká lévén pensiót kapnak, vagy csak bizonyos időre vétetnek fel. Bécsnek többi játékszinei e' következők: a' Wien melletti, melly építettése módjára nézve az említettek felülmulja, 's 1797 kezdett építettetni egy Schikaneder nevü játékszin-igazgatótól; a' Leopold városban lévő, ez a' köznép játékszine, melyben vig, vitézi, kísértetes és bűbájos darabok adatnak 's mellyet a' Bécsset közelebről esmerni kívánó idegeneknek nem lehet eléggé ajánlani; végre a' Jósef városi, melly kicsiny és nem igen nevezetes. A' mivészség és tudományok természetesen szükségessé teszik a' könyv- és műkereskedéseket is; ezek közt kiváltképen nevezetesek az utolsók, annyival inkább pedig, mivel a' muzsikának felettébb való szeretetével rendszerént a' táncz kedvelése is öszve van köttetve, mellynek kielégítésére nem csak Jósef piacának egy szárnyában lévő nagy és kicsiny tánczsála áll nyitva farsang idején, hanem több más igen sokaktól meglátogattni szokott tánczsálák is találtnak a' város minden részeiben. (...)

L – ú

BEETHOVEN

Beethoven (Lajos), kétségkívül minden újabb muzsikaszerzők közt legelső. Szül. 1772 Bonnban. Atyja egy oda való tenorista vala, Fayolle „*Lexicon der Tonkünstler*” című munkájában pedig az mondatik róla, hogy Fridrik Wilhelm burkus királynak természetes fija volna. Muzsikára adták őt, de arra is született; mert már 8 esztendőskorában némelly darabokat szerzett 's hegedülésével, mellyet egy padláson szorgalmasan gyakorlott, mindeneket bámulásra ragadott. 11 esztendőskorában már Bach „*Wohltemperirtes Clavier*”-ját játszotta 's 13 esztendőskorában feltett egynéhány sonatát. Nagy elméjének illy sokat ígérő jelenségei arra birtak a' kölni választó fejedelmet, hogy őt mint udvari organistáját 1792 önnön költségén Bécsbe küldené, hogy ott Haydn vezetése alatt magát a' szerkesztésben tökéletesítse. Ez alatt 's ennek távollétében Albrechtsberger alatt nagy előmenetelt tevé B. 's a' fortepianót is olly mesterül tanulta játszani, hogy szabad képzelődő tehetségével mindeneket álmélkodásra gerjesztett. Noha B. 1801 pártfogóját elveszté, ő még is Bécsben maradt, hol akkor a' muzsika a' legfőbb fénypontra állt, és midőn 1809 a westfaleni király új udvarába meghivatott, némelly austriai nagyok, 's a' többek közt tulajdon tanítványa Rudolf főherczeg, mostani olmtüzi érsek, bizonyos esztendei jövedelem mellett reábirták, hogy tovább is Bécsben maradna. 1801-től fogva írta legnagyobb munkáit. Néhány esztendeje, hogy teremtő hevétől elragadtatva, a' szabad hidegben magát meghüté, 's ez által hallása élességében csonkulást szenvedett, úgy annyira hogy élte vége felé csaknem egészen siket volt. Magányosan 's elvontan élt Bécs mellett Mödling helységben, honnan csak néha néha hallatta merészen emelkedő képzelődése szárnyainak csattogását. – Egészen új mezőt nyitott ő a' szeres muzsikára nézve. Gazdag hangfestései, mellyeket roppant symphoniájiban előállított, elragadó hatalommal ábrázolják egy olly szabad léleknek életét, melly majd mély komolysággal tekint a' természet zivataraira 's harmoniás nyugalommal tér vissza, majd jó kedvvel 's enyelegve lesi annak játékait, majd végre egy szerelmesnek édes gerjedelmével felejtí el

magát annak tekintetében. – Ő benne Haydnnek elevensége 's Mozartnak komolysága egyesüle – charakteristikájában pedig leginkább Cherubinivel rokonlelkü vala. Ő azonban eleji útján haladván, új ösvényekre tört, 's úgy tetszik, hogy általa a' muzsika a' legmerészebb próbákat tette. Esmeretes Reichardtnak bécsi leveleiben ezen három főhangmesterről tett itélete 's egybehasonlítása, ki is azt mondja: „Haydn a' quartettet kellemes eredeti természetének tiszta forrásából teremtette, 's ezért ő az őszinteségben 's vidám előadásban mindég egyetlen marad. Mozartnak erősebb természete 's bővebb képzelődése tovább ment 's némelly tételben belső valóját legmagasabb 's legmélyebb kifejezéssel állítja elő, ő maga is gyakorló mestermivész lévén, többre becsülte a mesterségesen alkatott munkát, 's így palotáját Haydnnek bájos kerti házára építette. Beethoven pedig ezen palotába jókor beköltözött, 's így öntermészetének tulajdon formájában való kifejezésére nem maradt egyéb, mint a' vakmerő toronyépítés, mellyre többet senki sem tehet könnyen, a' nélkül hogy nyakát ki ne törje”. – Muzsikaszerekre készített temérdek symphoniájain, ouverturjein, quintettjein, quartettjein, trijóin 's klavirsonatájain 's variatiójain kívül, mellyekben termékeny esze tündöklök, irt éneke is, de nem olly szerencsével. Ide tartozik a' „Leonora” vagy az újabb kidolgozás szerént „Fidelio” nevű óriási operája, egynéhány miséje, egy oratóriuma (Krisztus az olajfák hegyén) 's némelly klavirhoz alkalmaztatott énekek, mellyek közt Matthison Adelaidéje, 's Göthének néhány darabjai igen felségesek. D mollból 9-ik szám alatt készült legújabb nagy symphoniája berekesztésében az orchestrumbeli muzsikaszerszámok egyesült erejét, az ének hathatóságával iparkodott egyesíteni. Ez és nagy miséje legújabb munkáji közé tartoznak, ellenben több most kijövő darabja régibb időből való. Megholt Bécsben Mart. 26. 1827.

J.

BENDA

Benda (Ferencz), szül. 1709 Csehországban Albenatky helységben, hol atyja takácsmester volt. Ugy lehet őt tekinteni, mint Németországon egy tulajdon hegedűoskola alapítóját. Eleinte minden segedelemtől megfosztva, kénytelen vala egy vándorló bandához állani, mellyben egy Löbel nevű vak Zsidó volt, ki a' hegedűt álmélkodásra méltó merészséggel 's tökéletességgel játszotta, 's ez után mivelte magát Benda, de megunván a' csavargó életet, 18 eszt. korában visszatért Pragába, hol Sz. Miklós templomban elébb is sopranista volt. Ott egy darabig a' derék Konyczektől tanulván, Bécsbe utazott, hol a' híres Franciscello tanításait hallgatta. Két eszt. mulva starost Szaniawski szolgálatába állott 's ennél maradt 1732-ig, midőn az akkori burkus koronaörökös, később II. Fridrik, őt Quanz ajánlására magához vette. 1771 Graun helyébe concertmester lett 's úgy is holt meg Potsdamban 1786, 76 esztendőskorában. Sok szerzeménye közül csak 12 hegedű- 's 1 flautasolot adott ki.

J.

BENDA

Benda (György), Ferencznek testvére, szül. 1721 Csehországban Jungbunzlau helységben. Elébb II. Fridrik udvai muzsikusi közt Berlinben a' második hegedűnél volt, 1748 pedig mint muzsikaigazgató a' gothai herceghez ment, hol kivált az egyházi muzsikaszerezésre való talentumát igen kimivelte. A' gothai hercz., III. Fridrik, a' hangmivészség maga is nagy barátja, Bendát 1765 Olaszországba küldötte, azután pedig feljebb való ranggal karigazgatójának nevezte. Velenczében a' híres Schweitzerrel 's Hasséval barátságos társalkodásban élt. – III. Fridrik 1772 meghalván, az udvari templomban megszűnt a' muzsika, 's innen Benda is, ki legjelesebb munkáit azon templom számára írta, jó darab ideig nem foglalatostkodott. Azonban Schweitzer, ki „Alceste” operája által akkoriban esmeretes lett, Seiler játzó társaságával Gothában jövéen, Bendát, ki a' theatrumi muzsikára való tehetségét „*Ciro riconosciuto*” és *Il buon*

marito” című énekes játékaival elébb is kimutatta, újra felgerjesztette, hogy a’ játékszin számára írjon, ’ s ez által Bendának egy új ’ s fényesebb pályát nyitott. Ekkor írta az „*Ariadne*” nevű melodramát, melly gondolat ugyan J. J. Rousseau-nak egy néhány esztendővel elébb jutott eszébe, ’ s azt „*Pygmalion*”-jában ki is vitte, azonban bizonyos, hogy Benda Rousseau szándékáról semmit sem tudott. Ariadne csak hamar egész Németországban, sőt egész Európában felette nagy kedvet nyert, ’ s azt eredetisége, kedvessége ’ s elmés kivitele tekintetéből meg is érdemlette. Ugyan ezen nemből írta azután Benda „*Medeát*” de már ebben több helyeket aria formán tett fel. Továbbá szerzette a’ „*Dorffjahrmarkt*,” „*Walder*,” „*Romeo und Julie*,” „*Der Holzbauer*,” „*Pygmalion*” és „*Das tartarische Gesetz*” című operákat, mellyek majd nagyobb, majd kevesebb tetszéssel fogadtattak. 1778 azon okból, mivel magát vetélkedő társa, Schweitzer, miatt elmellőztetni képzelte, elbocsáttatását kérte Benda ’ s ezen feltétele mellett az egész gothai udvar ’ s minden barátja kérése ellenére is megmaradt. Ekkor Németországot beutazta, de az ide-oda keringést csak hamar megunván, ismét visszatért Gothába. E’ tájban utazott Parisba is, hova 1781 azért hivatott, hogy Ariadnéját, mellyet francziára fordítottak, maga adná elő; ’ s ámbár itt az Ariadne nem épen egyenlő tetszést nyert, utazásáért még is elegendően megjutalmazva tért B. Gothába vissza, honnan Georgenthalba, egy 3 órányira fekvő kies erdei faluba, 1785 pedig Ronneburgba, ’ s innen végre Köstritzbe vonta magát, hol a’ muzsikától elbucsuzva csendességben élt. Megholt 1795, 73 eszt. korában. Gyakori andalgása ’ s egyebekben való eredetisége furcsa anecdotákra adott alkalmat.

J.

BEREKESZTÉS

Berekesztés (finale), valamelly muzsikai darabnak, p. o. quartettnek, operának ’ sat, végső tételét jelenti. Charactere különböző; a’ szeres-muzsika-daraboknál közönségesen vig, ’ s azért sebesebb mozgást és eleven előadást kíván; az operákban pedig a’ berekesztés leginkább több egymáshoz illetett, különböző természetű, versű, mozgású és több hangú tételekből áll; azonban a’ felvonásokat gyakran egy quartettel, terzettel, duettel, sőt egyes áriával is berekesztik, mint p. o. Mozart Figaro 1-ső felvonását. Magának a’ dolognak természetében fekszik, hogy az utolsó felvonásnak berekesztése legrövidebb, de egyszersmind legpompásabb, az 1-sőé, vagy a’ három felvonásu operáknál a’ 2-iké pedig legkidolgozottabb legyen.

J.

BERTON

Berton (Henri Montan), Berton Pierre-nak fia, ki, mint a’ nagy opera igazgatója, Gluckot ’ s Piccinit Parisba vitte, szül. 1767 Parisban, már 6 esztendőskorában tanulta a’ muzsikát ’ s Gluck, Piccini, Paesello és Sacchini, híres mesterek alatt gyakorlotta magát a’ hangszerkeztetésben. Ámbár mestereinek egyike előremondta, hogy Berton soha sem fogja magát mint szerkeztető igen kimutatni, ő még is kidolgozott egy énekes játékot ’ s azt Sacchininek bemutatta, ki is kedvező ítéletet hozott felőle ’ s megengedte, hogy B. az ő felügyázása alatt dolgozhasson. Legelőször 19 esztendőskorában lépett fel mint szerző a’ *Concert spirituelben* némelly oratoriumokkal, mellyek kedvességet találtak. 1787 pedig az olasz játékszin adta elő a’ „*Házassági ígéretek*” nevű első munkáját. Midőn a’ conservatorium felállított, ő mint hangszerkeztetés tanítója vétetett fel; 1807 az olasz opera igazgatója lett, azután pedig a’ császári nagy operánál énekigazgatóvá nevezetett. Később az orosz császár szolgálatjába lépett, de ezt nem sokára elhagyván, visszatért Parisba. Legjelsebb operája: „*Aline, reine de Golconde*,” és „*Montano et Stephanie*.”

J.

BETETTNEK

Betettnek hívják a' muzsikában az olyan darabot, melly tulajdonképen az előadandó egészhez nem tartozik; leginkább az énekesek 's énekesnek szoktak olykor, ha valamely operában magokat jelesen kimutatni alkalmok nincsen, idegen darabokat becsusztatni. Kívánható volna, hogy az ilyen becsusztatás legalább az operának illendő szakaszában történék, 's a' dalosok mind az egésztől egyező értelmű versre, mind arra, hogy az ilyen darabnak muzsikai caractere az egésztől messze ne távozzék, különös figyelemmel lennének; mert az idegen daraboknak feles betétele által a' legszebb muzsika is egyveleg (quodlibet) fog lenni.

J.

BEVEZETÉS

Bevezetés (franz. intrade, ol. intrata), egy olyan tejes hangu szeres-muzsikai rövid tételt jelent, melly valami nagyobb hangművészetnek, vagy általjában valami játékszini történetnek mintegy kinyitásul szolgál, 's többnyire komoly és innepi characterrel bir. Ugy látszik, hogy az ilyen, muzsikai bevezetés eredetileg azon trombitásoktól származik, kiknek hajdan a' sokaság figyelmét valamely egyházi vagy játékszini tette szereik harsogtatásával kellett felébreszteni; időjártával ezen elébb csupa mechanicus segédeszközt mivészi módon fogták fel 's a' trombitákhoz egyéb muzsikai szereket is kapcsoltak. Így lettek végre a' határozott characterü bevezető muzsikák, millyenek ma az **OVERTURE** (l. e.) és symphonia. – Intrade név alatt értik végre egy trombitás bandának azon lármás minden rend és melodia nélkül való egyveleg fuvását is, melly utoljára az uralkodó hang csendes kitarása mellett tertiákra és quintákra változik. Azon éneket pedig melly az operákban mindjárt az ouverture után következik, **introductionnak** hívják, 's ez közönségesen karének szokott lenni. Némellyek az operánál ouverture helyett csak ilyen introductionnal élnek, mint p. o. Rossini is.

J.

BIHARI

Bihari (János), hires magyar muzsikus, szül. Bönyön, Győr vármegyében, 1769. Kitől tanult, nincs tudva; ugy látszik, hogy hangművészségre, 's jelesen hegedűjátásra volt természeti tehetségét egyedül önszorgalma és gyakorlása emelte azon lépcsőre, mellyen társai felett olly kitünőleg áll; 's kétség kívül, ha magát mesterséges rendszabások szerént idején képezheté vala, benne a' magyar muzsika, melly fájdalom! eddig leginkább csak Czigányok által gyakoroltatik, új alkotóját találta volna. Eredeti notájinkat olly igaz nemzeti izléssel huzta, hogy hangjaival kénye szerént örömré vagy szomorúságra indította a' magyar szivet. Ennél fogva neve az egész hazában hires volt, 's több országgyűléseken a' felséges udvar tetszését is megnyerte. Felséges urunk 1820 hazánkat jelenlétével szerencsésítvén, midőn Albert herczeg jószágán a' ráczkevei szigeten mulatna, akkor Bihari nemzeti muzsikával de kivált Malbourg nótájával, Cambridge angol királyi herczegét 's a' vele volt négy gavallért is vig éneklésre gerjesztette. Egy időben dolga olly jól ment, hogy maga arannyal himzett ruhában járt 's még hegedűjét is gazdag öltözetü inas által hordatta; és ezen időszakból kell gondolni képét, mellyet N. Ajtai Cserey Farkas, cs. k. aranykulcsos és főstrázsamester a' hires Donát által festetett 's Richter később köre metszett. Azonban rendetlenül kezdvén élni, végre mindenét elpazarlotta. Megholt Pesten Apr. 27. 1827, életének 58 esztendejében. Eredeti szerzeményei, mellyek a' nemzeti character fentartására nem kis befolyással voltak, klavirkíséret mellett részént a' veszprémi magyar nóták között, részént mások által metszésben kiadattak és külföldre is elhatottak.

J.

BILLINGTON

Billington (mistress), London legelső énekesnéjinek egyike; egy vándorló német muzsikusnak, Weichselnek lánya lévén, muzsikai tehetségét olly jókor gyakorlotta, hogy 7. eszt. korában a' Haymarket theatrumban fortepianón concertet játszott, 's 11 eszt. korában már önszerzeményét adta elő. Első férje, az egyenes gondolkozásu, de gyenge Billington, a' Drurylane játékszin muzsikusa, Irlandba vitte őt, hogy ott énekesnének formálja, de itt a' fiatal 's igen szép asszony, a' legbosszantóbb kicsapongásoknak ugy utána vetette magát, hogy ez által a' mivészségben nagyon hátra esvén, midőn 1786 Londonban a' Coventgarden játékszinen fellépett, nem sok tetszést nyert. E' miatt Parisba utazott 's ott 1787 Sacchinitől leczkéket vett, 's ezen olasz tanításnak köszönhetette későbbi szerencsáját. 1794 maga bővebb tökéletesítése végett Olaszországba ment, ekkor már igen sebesen haladott, különben személyes kezei teljesek valának, a' vásottságban pedig semmi ujat többé nem tanulhatott. Busongó férje, mint akkor állították, de meg nem mutathatták, méreg által mult ki Nápolyban, 's a' fiatal özvegy nem sokára valami Lyoni Florissen nevűhöz ment férjhez, 's ezzel a' velezzei birtokban telepedett le. 1801 ismét előtűnt Londonban. Ekkor mind mivészségének, mind mesterségeinek legmagasabb pontján állott. Mindenben, mi csak a' szemet 's fület bájolhatta, rendkívül való elmebeli tehetségének teljes kifejtődésében, – az olasz hangmivészségnek minden titkaiba beavatva – egy mélyen illető kellemes hanggal láttatta itt magát a' szeretetre méltó, nemes alkotásu legnagyobb énekesné, mellyet valaha az angol föld szült. Felváltva játszott a' Coventgarden 's Drurylane játékszinben; hossza távolléte a' multakat mintegy eltörölte, 's egy illendőbb magaviselet ifjuságának vétkeit neminemüképen elfelejtette volna, de majd csak hamar szokott kicsapongásaiba visszahanyatlott, míg egykor a' halál bünnel terhes életének véget vetett. Férje az idegenek iránt hozott bill által szorittatván, kénytelen volt Angolországot hitszegő felesége nélkül oda hagyni, ki még is belső törődésétől üldözötve, halála előtt kevéssel (St. Artivebe, Velenczétől nem messze Aug. 26. 1818) utána ment.

J.

BLANGINI

Blangini (Giuseppe Marco Maria Felice), szül. Turinban, 1781 tanulni kezdett az oda való székes egyház karigazgatója Ottasi apát, alatt 's 12 esztendő korában már ugyan azon templomban az éneklő kart orgonával kísérte, 14 éves korában pedig egy nagy misét tökéletes orchestrummal adatott elő. 1799 Parisba ment 's ott az éneklésben leczkéket adott, egyszersmind a' szerkesztéssel foglalatokodott. Ő reá bízták, hogy a' Della Mariától félben hagyott „Hamis asszony” nevű operát végezze be, 's ezután írta a' „Zelie és Terville,” valamit a' „Naphtali” czimű énekes játékokat, mellyek szintúgy, mint egyéb szerzeményei is, köz tetszéssel fogadtattak. Concertjein, mellyekben éneklését helyes izléssel 's kifejezéssel maga kísérte, minden muzsikaértők 's kedvelők megjelentek. 1805 Münchenbe hivatván, ott egy operáját előadatta, 's ennek következtében a' bajor királytól karmesternek, 1806 Borghese herczegnétől muzsika- és concertmesternek neveztetett, 1809 pedig a' westfaliai királytól ugyan azon titulusok mellett Kasselbe hivatott. Azonban a' westfaliai udvar elüzetvén, Münchenbe vonta magát, hol operáját „Trajanus Daciaban” előadatta, melly után nem sokára Parisba ment, 's most is ott él. Sok tréfás és vitézi énekes játékokon kívül vagyon töle csinos romanczok, norturnók, olasz ariák 's különösen kellemes duettek gyűjteménye. Olaszországban közönségesen a' muzsika Anacreonjának hiják.

J.

BLONDEL

Blondel, meghitt szolgálja 's muzsikamestere I. Richard (Oroszlányszivű) angol királynak 1190 körül. Míg ura az austriai herczeg foglya volt, bejárta B. a' szent földet 's

Németország minden vidékeit, a' hol csak gyanithatta, hogy az talán lehet. A' mint regélik, meghallotta, hogy Löwenstein várában egy főrangú fogoly tartatik őrizet alatt, és sietett oda. Minekutána egy erős rostélyu tornyot felfedezett volna, elkezdte egyet azon francia dalok közül énekelni, mellyeket ő hajdan Richarddal készített. Alig végezte az első strophát, azonnal elkedzé a' torony mélyéből egy hang a' másikat 's folytatá egész végig. Így fedezte fel királyát, megszabaditá őt 's megszerzé magának a' hiv Blondel nevet. Grétry „Oroszlánszívü Richard” címü szép énekes játékának ezen rege szolgál alapul.

BOCCHERINI

Boccherini (Lajos), jeles szerez-muzsika-szerkeztető, szül. Luccában 1740. A' kis gordonon (violoncello) első leczkéjit Vanucci apáttól, az érsek muzsikamesterétől, vette. Atyja pedig mint ügyes contrabassista, fijának szerencsés hajlandóságát gondosan vezette, 's végre Romába küldötte, hol B. számos és derék szerzeményei által nagy hirt nyert. Néhány esztendő múlva Luccába visszatérvén, ott találta hazafiját, Manfredi Filippinót, Nardininak tanítványát, kivel barátságot kötvén, mind ketten Spanyolországba utaztak, hol az uralkodó a' legelső talentumokat magához gyűjtötte. Boccherini a' királytól becsültetve 's ajándékokkal halmozva, könnyen ráhagyta magát venni az ott való maradásra, hol is azon feltétel alatt, hogy minden esztendőben 9 új darabot szerezzen, az academiához tétetett; melly kötelességének B. meg is felelt egész 1805, midőn Madridban 66 esztendősen megholt. II. Fridrik, burkus király, a' violoncellónak nagy kedvelője, Boccherini szerzeményeit megszeretvén, nevezetes esztendei fizetést adott neki, csakhogy évenként néhány új quartettet 's quintettet küldjön. Magától kiadott 58 szerzeményei hegedüre, gordonra és klavirra való symphoniák, sextettek, quintettek, triók, duettek és sonaták; de maradtak írásban több quintettjei 's énekdarabjai is, mellyek közül többek Simrocknál Bonnban halála után jöttek ki. Játékszinre nem irt, 's templomi munkáji közül csak az egy „*Stabat Mater*” adatott ki. Adagióji az ahhoz értőket csudálkozásra, az akkori hangmivészeket pedig elkeseredésre ragadták. Ugy lehet őt tekinteni, mint Haydnnek előpostáját, mert ő irta először az olyan quartetteket, melyekben minden szerszámok obligate vannak, 's ő határozta meg azoknak characterét. Melodiás szerzeményei Francia- és Spanyolországban még inkább becsültek, mint Németországban.

J.

BOYELDIEU

Boyeldieu (Adrien), egy a' legkedveltebb francia operaszerzők közül, kinek vidám és eleven muzsikáját Németországban is örömmel hallgatják, szül. Rouenben 1775. Muzsikát kezdett tanulni az oda való székes egyház organistájától, Brochetól. 1795 tájban Parisba ment, hol romanczai által esmeretes és kedves lett. Nem sokára mint fortepianotánító a' conservatoriumba bevéttetett, hol több apró operákat irt, mellyek közt a' „*Ma tante Aurore*” 's a' „*Bagdadi khalif*” legesmeretesebbek. 1803 Petersburgba ment, hol jó hírnél fogva kedvesen fogadtatott 's a császártól udvari muzsikamesterre neveztetett. Az Eremitage theatrum számára irta az „*Aline, golkondai királyné*” 's „*Telemach*” címü nagy operát, mellyet némelylek legjobb munkájának tartanak. 1805 Parisba ment, 's a' politikai történetek által Franciaországban visszatartóztatván, ezentul muzsikai tehetségét a' Feydeau theatrumnak szentelte. Legkedvesebb operáji, mellyeket azolta irt: „*La dot de Susette*” – „*Jean de Paris*” (1812), melly mindenütt legtöbb kedvességet nyert; „*Le nouveau seigneur du village*” (1813), – „*Le chaperon rouge*”, mellynek ugyan eleven muzsikája van, de a' „*Parisi János*” tulajdonságaival még sem bir. – 1816 az operához készült munkákat bíráló jurynak tagja lett. Legujabb operája „*La dame blanche*” (1825), melyet már nemzeti énekesink is előadtak; ez Parisban nagy

kedvet talált. Szerzeményeinek tulajdonsága: a' természetes, könnyű románczos ének, ékes kitűnő harmonia és a' muzsikai szerszámokra terhelés nélkül való szerkesztés 's helyes characterfestéssel összekötött vidámság. Vannak fortepianóra 's hárfára irt különbözőféle egyes darabjai is.

J.

BRÁCSHEGEDÜ

Brácshegedü (olaszul *viola di braccio*), a' hegedünek nagyobb neme 's a' középhangok pótlására szolgál (l. **VIOLA**).

J.

BRAHAM

Braham, Angolországnak, 's általjában a' mostani időknek legnagyobb mesterénekese. Tenor hangja erejére, kiterjedésére 's hajlékonyságára egyedül való. Bir 19 hanggal, mellyek közül mindeniknek az erő minden változtatásait tudja adni 's falsettjét, vagy pótló hangjait (D-től A-ig) tetszése szerént úgy mérsékli, hogy le- vagy felmenetelében alig lehet észre venni, melyik lépcsőn váltja azokat fel a' természetes hangokkal. Intonatióját a' hang mennyiségére 's minemiségére nézve tökéletesnek lehet nevezni, 's hangjait a' kifejezendő tárgy characteréhez könnyen alkalmaztatja. Szinte olyan derék a' kimondása, úgy hogy a' hallgató előtt csak egy szótag sem veszhet el, 's innen a beszélő dalban (*recitativ*) valódi mester. Torkának hihetetlen a' mozgákonysága 's a' hangfutásban való könnyüése, hol szava még sokkal tisztább, mint másutt 's a' magánhangzókat változás nélkül végig megtartja. Hangja egész kiterjedését könnyü sebességgel általszaladván, a' legmerészebb ugrásokat bámulásra méltó ügyességgel teszi. Nála a' hallgatót soha nem háborítja meg a' rossz kimenetel félelme; 's innen könnyü megmagyarázni, hogy az illy ritka tehetséget, melly birtokosának határtalan gyönyörüséget szerezhez, miként lehet olly bőkezűleg pazarlani. Braham minden szerzeményt forró érzellemmel fog fel, melly neki a' legelevenebb színeket adja 's minden természetes segédeszközeit mozgásba hozza. Örökös behatása van reá a' felhevültségnek 's képzelődése tékozlólag önti el magát az érzeményen, melodián, kifejezésen 's felékesítésen. De épen itt is van az, hol a' mesterség körét általlépi 's gyakran inkább bámulást, mint tetszést gerjeszt, gyakran szintugy visszataszit, mint elébb elbájolt, 's igen gyakran az egész öszvehangzát megzavarja. Ebből támadnak azok a' felette kellemetlen 's erőltett hangok, azok a' hirtelen való megszakasztások, rendetlen kicsapások 's a' kottának mód nélkül való összehalmozási, mellyek az éneket elrutitják, innen a' templomi, theatrumi 's concertbeli éneklésmódnak összezavarása is. Az egész ország hangzik az ő különös éneklése majmolóitól, 's egy egész nemzetségnek kell kihalni, míg azon visszás izlés, melly Braham tévelyedése által Angolországnak minden zugjaiba elhatott, eltöröltethetik. Ámbár tehát ő egy a' legnagyobb énekeseek közül, kiket különbözőféle idők neveltek, még is nehezen lehet elképzelni, hogy valaha egy mivészben annyi tehetség 's olly különös tündöklő hibák egyesülve lettek volna. A' Drurylane játékszínen még most nagy kedvességgel énekel. Egyszersmind szerző is, p. o.: A' „*Cabinet*” című opera tőle van, mellyben, mint másokban is, a' főrollét játsza.

J.

BRAVOURARIA

Bravouraria, olyan remek ének, mely a' végett készül, hogy a' beleszótt ékesítések, tündöklő hangfolyások, ugrások 'sat. által az énekesnek alkalma legyen ügyességét kitüntetni. – Ezen értelemben veszik a' bravourvariatiókat is.

J.

BREVIS

Brevis. Így nevezték hajdan a' kották közt azt a' jelt, melly két egész tactust tett. Formája volt |=| vagy |O| vagy ||O||. A' mi mai egész, azaz rész kottánkat akkor semibrevisnek hitták. Még egy régebbi mód szerint a' brevis annyit ér, mint három semibrevis.

J.

BRIZZI

Brizzi, Florenczben született híres tenorista vagy inkább baritonista volt Crescentini idejében. Midőn 1801 Bécsben az olasz énekes játékokban legelőször fellépett, tüzes előadása nagy tetszést nyert; leginkább tündöklött pedig mint Achilles Pär operájában; azonban ideje már meghaladt.

J.

BUFFONE

Buffone, tréfás énekes az olasz opera buffában, vagy intermezzóban. Azonban az Olaszok különbséget tesznek a' Buffo cantate közt, kinél jeles éneklő tehetség, és a' buffo comico közt, kinél több játék kívántatik. Ez a' szó, ugy látszik, a' régi aljas deákságból vétetett, mellyben buffónak azt a' személyt hitták, ki a' játékszínen felfutt képpel jelent meg, hogy ott arczcsapásokat kapván, a' nézőket nevettesse. Innen buffa, pofa, buffare, felpöffeszkedni; későbbi értelme lett bohoskodó, bohó.

J.

BURNEY

Burney (Charles), muzsikai író és hangmivész, szül. Shrewsburyban 1726. Tanulását Chesterben az oda való orgonistánál, Backernél kezdvén, mostoha testvérénél, Burneynél, folytatta 's 1744-től 1747-ig Londonban, melly időközben első szerzeményei kijöttek, dr. Arne alatt végzette. „Alfred” és „Queen Mab” czimű darabjai által hirt 's nevet kapott. 1751 Norfolkban, Lyce Regisben, orgonista lett; itt vette először czélba a' muzsika közönséges történetének kiadását, eszközöket szerzett hozzá 's eltökélette magát, hogy Európának minden muzsikai intézeteit, mellyek segítségére lehetnek, meglátogatja. Azonban 1760 a' yorki herczegtől Londonba hivatott, hol részként kedveltető szerzeményei, részként 8 esztendő leánykájának muzsikai ügyessége által figyelmet gerjesztett. 1761 az oxfordi tud. egyetem muzsikai doctorának tette. 1770 beutazta Olasz- és Franciaországot, két esztendő mulva pedig Német-Alföldet és Németországot; 's mind a' két utazásnak leírását kiadta. Ez időben a' londoni tudós társaságnak (*Royal society*) is tagja lett. 1776 megjelent érdeklött munkájának 1-ső része „*General history of music from the earliest ages to the present peroid*” czim alatt, a' 2-ik 1779, a' 3-ik és 4-ik pedig 1789, mind 4-rétben. Adott még ki több becses irásokat is, mellyek közt kivált Händel életirása figyelmet érdemel, ezeken kívül pedig különféle muzsikai szerzeményeket, 's megholt 1814 mint Chelsea ispotálybeli orgonista. Számos háznépének minden tagjai jelesen megesmertették magokat. Második leánya, Francisca d'Arblay szerzője az esméretes „*Evalina*”, „*Cecilia*” és „*Camilla*” románoknak.

J.

C

(...) Muzsikai rendszerünkben jelenti a' C, 1.) minden octavának első hanglépcsőjét 's mindenikben alaphang gyanánt tekintetik. (Vö. **HANG**, **HANGNEM**.) 2.) bélyegzi a' , vagy keresztülvonva a' rész tactust. 3) használtatik mint **HANGKULCS**. (l. e.) – (...)

J.

CADENTIA

Cadentia, (olasz: cadenza), hangberekesztés, a' hangoknak olly esését jelenti, melly a' fülben egy nyugvó vagy végpontnak érzetét gerjeszti. Ennél fogva két neme van; egyik,

melly szerént a' fül bizonyos hangsort voltaképen bezártnak 's bevégzettnek tapasztal 's annak további folytatását nem várja. Ez a' tökéletes cadentia. Másik, melly után a' nyugvó pontnak csak előérzete támad bennünk, de még utána több hangoknak folyamatját várjuk, – fél cadentia. Az első által a' muzsikai darabnak főrészei egymástól szinte ugy elválasztatnak, mint az egész is befejeztetik (végcadentia). Hogy a' fül egy teljes megnyugvásnak érzetét nyerje, szükséges a' hangok fordulatait ismét az alaphangra visszavinni, 's azon a' hármas öszhangzattal berekeszteni. Ha az alaphang egy mellékhangnemnek hármas öszhangzatjára jó, mellyre elébb kitértünk, ugy fél cadentia támad, mellyel a' muzsikai tételnek csak egy szakasza lesz bezárva. Ha az elkészítő öszhangzatra befejező öszhangzat helyett más következik, akkor ezt csalóka, tört, vagy félbeszakadt cadentiának, csalvégzetnek, (*clausula falsa, cadence rompue, cadenza d' inganno, cadenza sfuggita*) nevezik, mert illyenkor a' más valamit várt fül mintegy elámittatik 's megcsalódik. Különben ez is egész vagy fél cadentia lehet. Gyakran értjük a' cadentia alatt azon szabad képzeletre 's az énekes, vagy hangmivész érzésre bizott egyes helyeket is, mellyekkel ezelőtt, főkép bizonyos csinos muzsikai darabokban a' bevégzést felékesíteni szokás vala. Itt az énekes vagy hangmivész, minekutána a' főhangnemre visszavezető zárhang egy megnyujtott kottán (l. **FERMATE**) kitartatott, kis pihenés után beesvén, vagy a' darabban uralkodó főgondolatot kifejtette vagy az egészet apródalakban mint egy újra előrajzolta, 's akkor az elkészítő hangon közeledvén, egy trillával a' darab alaphangjába szállt. Ez piperézett cadentia. Legujabb időkben azonban ezen gyakor untató, kicsapongó 's formátlan nyikorgások kiküszöböltetvén, az ékesített cadentia vagy igen ritkán vagy nagyon megrövidítve jó elő.

J.

CALDARA

Caldara (Antonio), hires muzsikaszerező a' mult században. Szül. 1714 Velenczében, megholt 1763 Bécsben, mint karigazgató. Templomi szerzeményei ma is tekintetben vannak.

CALVISIUS

Calvisius (Seth), 14 századbéli író a' muzsikában és chronológiában. szül. Gorschlebenb. Thuringáb. Febr. 21. 1556. Tanult Magdeburgb. Helmstaedt. és Lipcséb., holott a' Pauliniusok templomában karigazgató lett. Muzsika teoriáját tárgyazó munkájit, mellyek mind jó latánságokra, mind alaposságokra nézve jelesek, feljegyeztette Gerber Hangmivészek biographiai lexiconjában. Ezekon kívül irt Calv. nagyobb motetteket és hymnusokat. (...)

CANON

(...)

4) A' muzsikában Canon a' régi Görögök muzsikájában az, a' mit ma **MONOCHORDNAK** (l. e.) nevezünk. Jelenleg olly muzsikai darabot jelent, mellynek alkotó hangjai egymás után sorban kezdődnek és pedig ugy, hogy minden következő hang az előtte valót szakadatlanul ismételi, – körhangfutás, olasz *fuga di conseguenza*, deákul: *canon pepetuous*. Némellykor ugyan azon hangnemben történik, némellykor a' kezdő hangnál magasabban vagy mélyebben. Az illyen éneknek vagy soha nincs vége, hanem szabad tetszésig folytattatik, és illyenkor végtelennek (*canon infinitus*) hiják, vagy pedig egy toldalék ragasztatik hozzá, mellynél fogva minden hangok egy közös végzetre hajlanak, 's ekkor végesnek (*canon finitus*) neveztetik. Lehet két-, három-, négy- vagy több hangu is. Közönségesen a' canont csak egy hangra szokták leirni (zárt canon), hanem a' helyeket, hol a' többi hangoknak a' tételt kezdeniek kell, jelekkel bélyegzik ki. A' több hangu canonoknál vagy ugyan annyi kezdetjeleket tesznek ki, a' hány hang következik,

vagy mindjárt elején számmal jegyzik meg, hány hang kivántatik; p. o.: *Canon à 4*, *Canon à 6*. 'sat. Ha ellenben vagy minden hangok ki vannak írva, vagy partitúrába szerkesztve, ekkor a' canon nyitottnak mondatik. Az olly muzsikai darabokat is, mellyekben egy hang csak rövid helyeken ismétli a' másik fordulóját, helytelenül canonnak vagy canonutánazásnak nevezik. Helyesebben neveztetnek így az újabb operákban előforduló canon-formájú terzetek, quartettek, quintettek, mellyekben ha egy hang bizonyos muzsikai phrasist elvégzett, másik veszi által, 's amaz egy más öszveillő phrasist kezd, mellyet később, midőn a' harmadik közbeszóal, ismét a' második folytat 's így tovább, míg mindannyi hangon körül megy, p. o. Mozart második fináléjában *Così fan tutte*. Lehet a' canon úgy szerkesztve is, hogy valamennyi hang a' tételt minden ismétlésnél bizonyos közzel feljebb viszi. Van p. o. olyan, mellyben a' thema tizenkétszer ismételtetik, még pedig az alaphang lajtorjájának legközelebbi félhangjával mindenkor feljebb, úgy hogy a' thema hangnemének min a' 12 lépcsőjén keresztülvitetik. Az ilyen *Canon per tonos*, vagy körcanon. Ha végre a' canon különféle feloldásokra képes, azaz, úgy készült, hogy külön közökön szintugy, mint a' mozgás külön nemeiben utánaztathatik, 's az utánzás a' tételnek majd ez, majd más helyén kezdődhetik, akkor *Canon polymorphus* vagy sokféle alkatunak híják. Vannak némely duettek, terzetek 'sat. oly formába szöve, hogy minekutána egyik énekhang a' főmelodiát elébb egyedül vitte, ezt a' következő hang változtatás nélkül ismétli, az elébbi hang pedig valamely mellékes melodiát egyesít vele. Az ilyen énekdaraboknak is canon nevet adnak. *Canon per diminutionem*, vagy *per augmentationem* akkor mondatik, mikor az utánzó hangok a' themában előfordult kották nemét megváltoztatják, p. o. a' fertályosokból nyolczadosokat, vagy fél kottákat csinálnak. Ha az utánzó hangok a' vezetővel ellenmozgásba mennek, úgy ez *Canon in motu contrario*. Vannak végezetre olyan canonok is, mellyekben az utánzó hang a' themát visszafelé énekli, vagy olyanok, hol az egyik hang énekét rendesen viszi, mint a' papiroson írva van, mikor a' másik a' szerént énekel, mint a' kották állnának, ha a' papiros megfordíttatnék. A' mivészi szerkesztéstől különválva, a' canon olly értelmű verset kíván, melly külön személyeknek ne különmemü érzéseit fejezze ki. (...)

CANONICA

Canonica, sajátképi műneve a' mathematicai hangtudománynak, mellyben a' hangok mint nagyságok tekintetnek 's hasonlítottatnak öszve egymással, vagy a' hangok felosztásának tudománya külső mértékek 's idomzatjuk szerént. Ezen tudomány alapjait Pythagoras vetette meg. (L. MUZSIKA, történetei).

TUDOSITÁS. A' honunkban maiglan dühösködő nyavaly 's egyéb akadályok, mellyek elhárítása nem állt hatalmunkban, kénytelenitettek, egy két cikkelyt Tárunk todalékkötetére halasztani. – Az első és második kötetbe csuszott tetemesb hibák igazítása a' haramdik kötethez leszen rekesztve.

A' redactio

HARMADIK KÖTET

CANTABILE

Cantabile. Így neveztetik közönségesen 1) valami hangszerzeménynek megfogható, öszvefüggő, könnyü és folyó része, melly által az énekelhetőbb lesz; 2) valamely muzsikadarabnak kedvesebb és szelidebb helyei, mintegy ellenkezésben a' sebesebb és lármásabb mozgásuakkal vagy a' hangfutásokkal; 3) egy lassu mozgásu tétel, mellynek hangzatja nagy mértékben énekelhető.

J.

CANTATE

Cantate (ezen olasz igétől: *cantere*), egy olyan muzsikaszerek kíséretével készült énekdarab, melyben valami tárgyról való képzetek és érzetek a' muzsikai előadáshoz mért különféle egymást felváltó tételekben fejtetnek ki. Az alapjául szolgáló verzetet is cantaté-nak nevezetnek. Tárgyai vonzó természeti jelenetek, mellyek bizonyos érzelmet gerjeszhetnek; p. o. esztendő részei, mint szinte egy érdeklő rege, vagy történet az emberi életből. Lehet a' cantate e' szerént elbeszélő, oktató, képzelgető vagy tisztán lanti; mire nézve a' muzsikaszerező ebben az ének mindenféle nemeit (beszélő dal, egyes, kettős, hármas, karének 'sat.) használhatja. Azok, mellyeknek tárgya vallásbeli, templomi, a' többiek pedig világi cantatékknak hivatnak. Minthogy a' cantate még akkor sem fog fel valami tulajdonképen való cselekedetet, mint a' drama, ha beszélgető formája volna is, hanem inkább bizonyos tárgynak nézetét ábrázolja, innen következik, hogy igen nagy kiterjedése nem lehet (l. *Mosel: Über den Umfang der Canteten und Oratorien. Leipziger Kunstblatt, 4. Heft*). A' költőnek nem kell tehát mindent, mit a' tárgy felett mondhatna, előadni, hanem csak annyit, a' mi a' szívet 's értelmet megindítani képes; itt pedig természetesen az egyszerűt mindég elejébe kell tenni az öszvebongyoltnak. Nem is mindenkor szükség beszélő személyeket állítani elő; gyakran a' kívánt czélt tökéletesebben el lehet érni, ha a' cantate tulajdon nevek 's személyek nélkül készült, sőt az allegorikai személyek által a' czél többnyire el van véteve, 's az előadás fagyos lesz. Általában a' költő minden erkölcsi megjegyzésektől, tanításoktól, 's t. ef., mennyire csak lehet, a' cantatékban magát tartóztassa, mert ezek mindenütt csak a' jó fogaratot háborítják, mivel az érzelmek elevenségét gátolják 's a' muzsikaszerezőnek hathatós és önkényes kifejezésre nem engednek elég alkalmat. Ha a' költő valami történeti tárgynak előadását szükségesnek látja, ezt ne pusztá elbeszéléssel teljesítse. (L. *Krause: „Von der musikal. Poesie.”*) A' nagyobb templomi cantaték, kivált midőn Jézus szenvedése történetét ábrázolják, *oratorium*oknak nevezetnek. Ebben mindazon rendszabásokat kell követni a' muzsikaszerezőnek, mellyek az **EGYHÁZI MUZSIKA** (l. e.) cikkelye alatt előadatnak. Mint cantate, és oratóriumműköltők. Ramler, Gerstenberg, Niemeyer, Jacobi, Bürde, van Swieten, Meissner (*Lob der Musik*), mint muzsikaszerezők: Händel, Rolle, Wolf, Schuster, Haydn Jós. („*Schöpfung*”, *Jahrszeiten*), B. A. Weber, K. M. Weber, („*Kampf und Sieg*”) Winter („*Timotheus*”) A. Romberg 'sat a' legjelesbek közé számlálatnak. Ezen muzsika neme a' 17 század első felében jött szokásba, 's az ugy nevezett madrigal használatott hozzá. – Cantaté-nak hiják a' húsvét-utáni negyedik Vasárnapot is, mert hajdan az isteni tisztelet a' 98 zsoltár első verséből vett szavakon: „*Cantate domino canticum novum*” kezdették.

J.

CANTO FERMO

Canto fermo, ellenkezésben áll a' **CANTO FIGURATO**-val (l. e.). Ezelőtt egy psalmus forma beszélő éneket tett, most pedig leginkább az egyszerűen folyó templomi forma hangzatot jelenti.

J.

CANTO FIGURATO

Canto figurato. Figurának, cifraságnak vagy ékesítésnek nevezik muzsikában az olyan két vagy több egybekötött 's hirtelen egymásra következő hangokat, mellyek helyett egyszerűbb játékkal csak egy hangot vennénk. Nevek onnan eredt, mivel általánfogva az ilyen kották lineák által kapcsoltatnak öszve 's ugy különféle formákat képeznek; hajdan különös elneveztetések volt, mint: andalgó, zörgő 'sat. Innen a' figurás, cifrázott vagy ékesített muzsika és ének ellenkezésben áll a' templomi karmuzsikával és énekkel, mellyek ékesgetés nélkül valók. Ebből származik azon némelly nagy városokban még

máig is fenálló szokás, hogy az előkelők, öszveesketések alkalmával, figurás váltságot (azaz: teljes muzsikáért) fizetnek, a' köz emberek ellenben csak karváltsággal, azaz, egyszeressel tartoznak. Figurás a' kar akkor, ha valamely egyszerű templomi ének folyta alatt vagy között más hangok egy egészen különböző, gyakran más versű, azonban a' kar hangzatjaival egybeillő ékesített éneket visznek; mi jelesen a' motetteknél történik.

J.

CANZONETTA

Canzonetta (dal). 1) Az olasz költésnek apróbb versneme, melly kis versekből áll. A' 15-dik század költőji gyakran írogattak efféle édesdeden enyelgő dalocskát. Az újabb időben Rinuccini és Chiabrera értett jól könnyű előleheléséhez. Az illy, vagy ártatlan vagy pajkos tartalmú, de édes dalocskát hamar ajkára kapja az olasz leány 's városokat jár be vele tamburinja mellett. 2) Külön a' muzsikában a' canzonetta kicsiny rövid olasz dal, vagy szavak nélkül lévő melódia és thema variációkhoz. A' grammaticusok itt is többféle képen veszik. L. „Ersch und Gruber Encycl.”

D. G.

CAPRICCIO

Capriccio (caprice), olly muzsikai darab, mellyben a' szerző gondolatnak kivitelét 's folyamatját inkább önkénynek, mellynek azonban eredetinek 's tüzről pattantnak kell lenni, szabad reptére bizza, hogysesem azokat valami határozott nem szoros rendje és formája közé korlátolná. E' nemben K. M. Weber sokat tett. Ezen szabadabb forma czélirányosan használtatik a' gyakorló daraboknál, mellyekbe a' legkülönösebb 's legnehezebb ékesítéseket is, csak egyébiránt a' muzsikaszor vagy hangok természetével ne ellenkezzenek, be lehet vezetni. Az illy darab már nevénel fogva is eredetiséget és szabad képzeletet kíván.

J.

CARAFÁ

Carafa v. Caraffa (Michael), a' most élő olasz muzsikaszorzők legkedveltebbjeinek egyike, szül. Nápolyban 1787 polgári szüléktől. Tanult a' nápolyi conservatoriumban Fenarolli alatt 's Parisban létében Cherubini után képzé magát. Szerzeményei kellemesek, és eredetiek; azonban sajnálni lehet, hogy már Rossini utánazására hajlik. Daljátékai közt az „Opera seria” és „Gabriele de Vergi” legtöbb tetszést nyertek. Barbájával 1823 Bécsben is volt 's ott „Abufar”-ját előadatta. C. igen jeles énekszorző.

J.

CARILLON, I. HARANGJÁTÉK

CARISSIMI

Carissimi (Giacomo), a' 17 században híres olasz muzsikaszorző. Ugy tartják, Paduából származott; még 1672 életben volt. Számos egyházi oratoriumokat, cantatákat és motetteket írt; a' korabeliek az indulatok characteristicus kifejezéséért 's könnyű és folyó írásmódjáért magasztalták. Főérdemei közé tartozik, hogy a' már előtte bevett beszélő dalt (recitativ), mellynek a' természetes beszédhez hasonlóbb kifejezést adott, megjobbitotta. Általjában a' muzsikának szabadabb formájára, 's a' muzsikai kitételnek nagyobb finomságára sokat tett az által, hogy az alaphangoknak több mozgást és ékesítést juttatott. Ugy vélik, hogy ő szerzette a' legelső templomi cantatét; nem különben neki tulajdonítanak egy több ízben kiadott énekre való utmutatást is.

J.

CARMAGNOLE

Carmagnole, táncz és dal, mellyet a' francia nép revolútiója kezdetén, midőn még arról vala szó, hogy a' nemzeti gyűlés végzése ellen „veto” adassék a' királynak, kapa fel 's

később innepeinél, kivégeztetéseknél 's dühének egyéb kitöréseinél dallani 's járnai szokott. Némelly nemzeti gárdisták 's a' zendülés forróbb agyu baráti is nevezettek így, sőt a' convent néhány tagjai, péld. Barrère, e' gyűléshez intézett közléseit is így neveztek. Van az Olaszoknak is carmagnola nevű köz-népdala. Petits carmagnoles-nak nevezik a' Parisiak sarutisztító 's kéményseprő suhanczainak, hihetőleg Piemontnak illy nevű városától, honnan azok elejente, mint Sabaudiából a' Savoyardok, eredhettek.

– t –

CASTRATIO, I. HERÉLÉS

CASTAGNETTÁK

Castagnetták, kis fa zörgetjük, mellyet két kivájt, egymásba illő, dióhéjforma borítékból állanak 's öszveköttetvén a' hüvelykekhez szorittatnak, midőn azután a' többi ujak rajtok sebesen lepattantatnak, valami rezgő hang támad, melly a' táncz mértékeit szorosabban kijeleli. Illyen valami lehetett a' crotalon a' régiéknél, kik táncz közben 's Bacchus innepén apró czimbalmokat használtak. A' velek való élés azonban hihetőleg napkeletről 's a' Maurusok által csuszott be Spanyolországba, hol neveket is „*Castanuelas*” vagy azért, mivel többnyire gesztenyefából készültek, vagy hasonló színek miatt kapták. Ma is lehet még látni Spanyolországban 's imitt amott déli Franciaországban is. A' változtatás ingere a' tánczos és énekes játékokban is (p. o. Parisi Jánosb.) helyet szerzett nekik.

J.

CATALANI

Catalani (Angelica) világszerte híres énekesné; önvallása szerént született az egyházi birtokokhoz tartozó Sinigagliában 1784, hol szüleji még 1819 éltek, (mások szerint Monfoldóban, Sinigaglia mellett) 's a' romai Sz. Lucia klostromában neveltetett. Az illy nevelő intézetekben a' muzsika egy a' legelső foglalatosságok közül. Angelica az éneklésre már 7-dik évében olly kitünő tehetséget mutatott, hogy hallására messze földről valók csoportosan jöttek, 's végre a' felsőség a' csudaleány énekeltetését a' klostromnak megtiltá. De egy cardinalis tekintete 's a' híres Bosello szeretete megtarták 's nevelék a' mivészségben. 14 eszt. korában hagyá el a' klostrom falait. 15-dik évében jelent meg először a' velencei játékszínen, ezentul pedig Mailandban, Florenczban, Romában, Triestben 'sat. leginkább a' nagy sopran-szerepekben lépett fel. Kedvező meghívás Lissabonba voná, hol Crescentini 's a' híres Gafforini mellett öt esztendeig az olasz opera disze volt, 's végre 1806, ajándékokkal 's ajánlásokkal halmozva, Madridon 's Parison keresztül Londonba ment. A' Madridban adott első concertje többet hozott be 15,000 tallérnál 's híré egész Európában szétrepitette, Parisban pedig számosabb concertjeivel mindent bámulásra ragadott. Londonban első esztendőben határozott fizetése volt 72,000, másodikban 96,000 frank, és két concert, egy egy 30,000 franczal; 's nyolcz évi ottmúlása alatt a' tartományokba tett utjaival roppant summákat nyert. 1814 visszatért Parisba, 's nevezetes pótolék mellett általvette az olasz opera igazgatását, mellyet azonban 1815 Bonaparte második megbukásáig kénytelen vala félben hagyni 's ez idő alatt Belgiumot utazta be. Visszajövén a' király, C. ismét általvette az olasz operát. 1816 meglátogatta Hannovera, Hamburg, Berlin, Lipsia, Frankfurt, Monachium, Bécs, Stuttgart, Carlsruhe városait és Olaszországot, 's ekkor először történt, hogy nem csak csudálták, hanem alaposan meg is bírálták. Korának legkitünőbb énekesnéji közt jelelték ki helyét, mivel e' nemben első vagy egyetlen képzelné is alig lehet, de különben is C. az ének egyes, nevezetesebb megkivántató tulajdonira nézve némelly elébbi és mostan élő mivésznéknél hátrább van. (Vö. amaz esmeretes értekezést a' lipsiai muzsik. ujságban, 1816 évi folyamat, Wendt A-tól.) Híré kecses külsejének, eleven játékának, ritka tisztaságu trilláinak, nehéz, meglepő, inkább pompás mint szép ékesgetésekben való jeles gazdagságának, mellyel főkép a' chromaticus hanglajtorjában tündöklék, 's leginkább annak köszöni, hogy mind ezen jelességeket csudálatosan egyesíti egy olly

különös egészben, mellynek inkább tulajdonja bámulást és álmélkodást gerjeszteni, mint a' szivhez szólni. Mivel visszajötte után a' párisi olasz operát mind untalan nevezetes pótlásokkal kelle a' kormánynak segíteni, C. pedig a' darabok 's színjászók választásában a' közönség kívánságához magát nem alkalmaztatta, az olly énekesnéket, kik énekléséhez, ha csak egyes tulajdonokra nézve is vagy hasonlók voltak, vagy szinte azt felülhaladni látszattak, féltékenységből eleresztgette: így a' kormány végre kizáró engedelmet visszavette, 's Cat. ismét utazni ment. 1818 meglátogatta Münchent, Bécsset, Dresdát, Weimart, Karlsbadot, Aachent, később Pétervárt és Varsót. 1822 Londonban mulatott, hol még concertjeit nagy tetszéssel fogadták. 1825 ujra Olaszországban volt 's Romából 1826 Sept. Suttgardba utazott. Férje egy hajdani francia kapitány, Valabregue, kitől több gyermeke van.

J.

CATEL

Catel (Charles Simon), muzsikaszerező, szül. 1773. Parisban, Gossec tanítványa 's most a' conservatoriumban a' harmonia tanítója, sok és különnemű muzsikai munkát adott ki, de egy sem szerzett annyi hirt neki, mint a' „Traité d'harmonie.” (1802) Ezt a' conservatorium a' muzsikaszerezés tanításánál alapul rendelte. (Németül és francziául Lips. Petersnél.) E' munkában Catel a' harmonia tudományára nézve szinte új szempontból indul ki; az összhangzatoknak t. i. két nemét különbözteti meg, a' természetest és mesterségest; az ő állítása szerént az első a' természeti, a' második pedig egy vagy más hangnak hátráltatott beesése által a' mesterséges harmoniát szüli. De ezen felosztás semmi nem egyéb, mint a' mit az ellenpontozásnál századok olta okfőnek tartottak 's a' szerzeményekben követtek. Catel gyakorló munkáji, fuvó szerszámokra irt számos katonai muzsikákon kívül, leginkább a' „*Semiramis*”, „*Lamberge de Bagnères*” „*Les artistes par occasion*” operákban állnak. – Németországban, Berlinben, két jeles mivész visel Catel nevet, egyik Lajos, építőmester, sok építést illető munkájáról esmeretes, másik Ferencz, rajzoló.

J.

CAVALLETTA

Cavalletta (hibásan Cabaletta is), a' mai olasz énekes játéki muzsika szerént az ariában vagy cavatinában valamelly kedves és szökdelő themát jelent, melly közönségesen annak utolsó részében 2/4 tactussal jó elő. Rossini cavatináinak főkecsét az ilyen cavalletták teszik, ezeket pedig egy két olyan tactussal előzi meg, mellyekben az összhangzatot, (többnyire staccato, pattogatva) csak a' hurosszszámok adják.

J.

CAVATA

Cavata, cavatina, a' muzsikában egy könnyebb 's az ariánál kevésbé kidolgozott éneket jelent. Innen nincs is második főrésze, mint az ariának 's gyakorta beszélő dallal kapcsolatik öszve. Mozgása közönségesen mérséklett, tactusu. Kecses, tetsző hangzat 's tiszta harmonia tulajdonja. Rossini aria helyett gyakran használta.

J.

CHARACTER, CHARAKTERISTIKA

(...)

A' muzsika tárgyai érzelmek, az ábrázolás eszközei hangok. A' hangdarabnak mind a' kettő feltétele. Arról, hogy minden érzelemnek saját caractere van, úgy hisszük, értekezni szükségtelen; tehát csak az a' szerént hangok által módosított kifejezést említjük. Kétféle módon határozatnak ez: először a' hangok menetele és mozgása, azután a' hangnem által. A' tapasztalás tanít, hogy minden érzelem és szenvedélynek saját mozgása van, mert sebesen lejt az öröm, lassu léptekkel támoalg a' fájdalom. Ezen,

mindenkor az érzelemhez szabott rhytmussal characterisál legközelebb a' muzsika. De mivel a' hangok, a' mennyiben ez vagy amaz érzelem okozza azokat, nem csak mozgás, hanem magasság és mélység, erő és gyengeség által is különböznek: a' hangnem választása második characterisálásmódja a' muzsikának. Itt áll be a' hangnem characteristicája (l. **HANGNEMEK**), 's kitetszik, mi fontos annak meghatározása, mellyik hangból megyen a' hangdarab. 'S így kiviláglik az is, hogy a' muzsika tisztán csak akkor hat, ha a' maga módján valódilag characterisál. – Hogy a declamatióval szintugy áll az ügy, szembetűnik; mert a declamatio, ha az, a' minek lennie kell, nem egyéb mondott muzsikánál, 's mit kívánunk a' valódi declamatiótól? Nem csak hogy a' szókat helyesen ejtse, a' hosszú 's rövid szótagokra figyelmezzon 'sat., hanem hogy a' szünetet, haladást, általjában a' mozgást, hangot, modulatiót, nyomosságot és indulatot mindenkor szoroson az ábrázlás tartalmához szabja. Ha e' mellett ismét a' színjászó jut eszünkbe, szemünk elejébe tűnik a' mivésztség nehézsége egész terjedékében; mert valamint a' mimikai kifejezésre nézve a' színjászó rokon a' képző mivésszel, a' declamatióra nézve szintugy rokon a' hangmivésszel. Arcz- és tagjátéka valóságát szóbeli kifejezésének valósága által is kell hitelesítenie 's így minden oldalról életet és lelket lehelnie a' poësisbe. (...)

CHERUBINI

Cherubini (Luigi), szül. Florenczben 1760, ritka tehetségű 's mindenektől, kik valódi fenlengő muzsikát a' közönséges czinczogástól megkülönböztetni tudják, nagyra becsült szerző, Sarti tanítványa; már 18. esztendejében irt Livornóban egy énekes játékot („*Adriano in Syria*”); de a' melly az ottani mivértőknek igen mesterséges volt. Jobban megértették Mantuában, hol (1784) második operája „*Alessandro nell' Indie*” – 's még inkább Turinban, hol (1788) „*Ifigenia in Aulide*” osztatlan tetszést nyertek. Parisba hivatván „*Demofoon*,” „*Lodoiska*” „*Medea*” 'sat. operáji által több több figyelmet gerjesztett, de győzedelmi innepét a' híres „*Les deux journées*” (parisi vízihordó) határozó el. Ennek muzsikája igazi mestermiv, mellyben teljesség, harmonia, erő és fenség, a' legilőbb characterekkel párosulnak. Ch. érdemét igen neveli példás szemérmessége, 's ebben hasonlít a' nagy 's talán utolérhetetlen Mozarthoz, kinek szellemét neminemű vallásos buzgósággal tiszteli. Mint a' parisi conservatorium 5 felvigyázójinak egyike a' gondja alá bizott nevendékeknél szinte ugy ügyel a' komolyra, szoros rendtartásra, nagyra, mint az izlés bizonyos kiképzésére. 1805 Bécsbe hivatott, hogy az udvari játékszin számára egy operát írjon; itt írta „*Faniskát*” mellyet 1806 hangos tetszéssel adtak. Lehet is abban találni mélységet, erőt, tüzet, megrázó meglepetéseket; de a' mellyeket, mint legtöbb munkájánál, csak ismételt hallás után lehet érteni. Talán harmoniai segédeszközeit gyakran bokrosan alkalmaztatta. – Parisba visszatérte után szerzett számos munkáji közt kijelelést érdemel egy háromhangu miséje, és a' Tuillerie játékszin számára irt „*Pygmalion*.” „*Blanche de Provance, ou le cour des fées*” szerzeménye 1821 jelent meg 3 felvonásban mellyben Berton, Boieldieu, Kreutzer és Paer is részt vettek.

J.

CHLADNI

Chladni (Erneszt, Florenz Fridrik), szül. Wittenbergben 1756. Atyja Chladius E. M. az ottani törvénykarnál rendes oktató volt. Tudományos pályáját a' grimmai hercegi iskolában kezdé, később pedig a' törvénytanulmányokat Wittenbergben 's Lipszében gyakorlá 's ezen utóbbi egyetemnél 1781 bölcselkedést, 1782 pedig törvények doctora lett. Atyja meghalván, abban hagyta a' törvényeket 's egészen a természet buvárságára szentelte magát, mellyre elébb is minden üres órájít fordítá. Mint muzsikakedvelő (noha azt csak 19-ik évében kezdé tanulni) észre vette, hogy a' hang theoriája a' physica minden más ágainál sokkal elhagyatottabb, 's e' hijányt kipotolni legfőbb törekvése leve. El is

éré czélját, mert a' mathesis és physica a' hangmivészség tekintetében olly karba helyzeték, hogy annak mind vizsgáló, mind a gyakorló részére nézve uj ösvényeket törhetett. 1787-től fogva jelesen a' csengésről, csattanásról és hangról kiadott több rendbeli írásai, mély természetvizsgálónak bizonyítják. Ezek közé tartoznak: „*Entdeckungen über die Theorie des Klanges*” Leipz. (1787) „*Beiträge zur Beförderung eines bessern Vortrags der Klanglehre*”. Legnevezetesebb munkája azonabn „*Akustik*” (Leipz, 1802), melly a' maga nemében igazi remek. Ennek újonnan kidolgozott francia fordítását kiadta Paris. 1809. „*Traité d'Acustique*” czim alatt. Említést érdemelnek továbbá ezen írásai: *Neue Beiträge zur Akustik* (Leipz. 1817) és „*Beiträge zur prakt. Akustik und zur Lehre vom Instrumentenbau*” (ugyan ott 1822). Chladni találta fel az Euphon és Clavicylinder nevü muzikaszerszámokat. Ezeknek megismeretése végett tiz esztendő alatt nem csak Németország fővárosait, hanem Hollandiát, Francia-, Olasz-, és Dánországot is beutazta 's a' beavatottaktól mindenütt tiszteletet nyert. Ezen muzikai utazásnak a' muzikáról 's hangmivészekről a' „*Musikalisches Zeitung*” czimü ujság levelekben közlött több derék értekezéseket köszönhetünk. 1812 visszatért honjába, hol szüntelen uj próbatételekkel foglalatoskodott. Tett ő nyomozásokat a' levegői tüzes testek körül is, mellyek jeleneteinek, millyenek a' láng, füst, csattanás, 'sat. keves közök van az electrumi folyam jeleneteivel, mellyekkel azelőtt felcseréltettek. Ő tanulta ki, hogy azon tűnemények nem csupán földkörbeli, hanem cosmicus természetűek, 's két remek munkájiban („*Über den Ursprung der von Pallas gefundenen, und anderer ihr ähnlichen Eisenmassen.*” Riga. 1794 és „*Über Feuermeteore*” Wien 1819) igyekezett megmutatni 1., hogy a' kő- és vasmassákról való beszédek nem költemények, hanem egy valódi természeti tűneménynek vizsgálatjai; 2., hogy ezen massák és meteorok földükkel nem rokonok, hanem légkörünkön kívülről jönnek hozzánk (Vö. **METEORKÖVEK**). Mh. Ch. Breslauban april 3. 1827.

J.

CHORAL

Choral (francz. plain-chant, kevésbé helyesen plain-chant), olly melodia, melly szerént az egyházi énekek a' közönséges isteni tiszteletnél az egész község által énekeltetnek, 's melly csupa lassan mozgó melodiai főköttákból áll. Ez által a' choral komoly és méltóságos caractert nyer, mellyel a' szivet buzgó érzetekre gerjeszti. Choral magát a' templomi éneket is teszi.

J.

CHROMATICUS

Chromaticus. A' Görögök hangjaik körét nem csak olly négyesekbe (tetrachord) foglalták, mellyek egy nagy félhangnak és két hasonló hangnak folyamatjából állottak 's mellyeknek öszveköttéséből azon hangsor támad, mellyet diatonicus – természeti, eredeti, törzsök – hangnemnek vagy hanglajtorjának nevezünk; hanem olyanokba is, mellyek két félhangnak 's egy kis tertianak folyamatjából (mint: e, f, fis, a) állottak, 's ilyen négyesekből öszveszött egész hangsort chromaticus – változtatott, származtatott, – vagy színes hangnemnek is neveztek, hihetőleg azért, mert az illyen változtatott menetelt más színnel vagy tintával vala szokás megjelelni, mint az eredetit. Az ujjab muzsikában is különös hangnemre vagy lajtorjára szedték a' félhangok folyamatját, melly szinte chromaticusnak neveztetik. Ez ugy áll elő, ha a' hangoknak azon módosításai, mellyek a' kemény vagy lágy hangnemnek a' lajtorja többi hangjaira való általtétele miatt szükségképen történnek, az eredeti hangok sorával egybeköttetnek. Minthogy ezen általtételeknél vagy változtatásoknál a' hangok egy részének egy kis félhanggal lejobb kell esni, így a' chromaticus hangsornak tulajdonképen két külön neme származik; egyik

t. i. melly a' hangok felemeléséből, mint: c, cis, d, dis, e, f, fis, g, gis, a, ais, h, – másik, melly a' hangok leejtéséből, mint: c, des, d, es, e, f, ges, g, as, a, b, h fejlík ki. De mindenikben csak az egy kis fél hangot tevő menetek chromaticusok, mint c, cis, des,d, 'sat, – a' többiek, mellyek vagy fél hangot formálnak, mint cis, d, c, des, – diatonicusok, eredetiek. Innen az ilyen hanglajtorját nem ok nélkül diatonico-chromaticusnak is nevezik (**VÖ. HANG, HANGNEM**).

J.

CIMAROSA

Cimarosa (Domenico), híres muzikaszerező, szül. Nápolyban 1754. Minekutána első muzsikai oktatását Sacchinitől vette, a' lorettói conservatoriumba ment, hol Durante oskolájának okfőjít magáévá tette. Olly tüzzel tanult, hogy nem sokra fényes bizonyoságot adta mivészetének, különösen: „*Sacrificio di Abrano*” és „*Olimpiade*” nevű operájiban. Még nem volt 25 esztendő, már gyakorta tetszést nyert Olaszországnak főszínházaiban. Hire napról napra nevedett. Meghítták Cimarosát Oroszországba, hol négy évig mulatott, és több német udvarokba, hogy ott hősi és comikai operákat írjon; és kivált az utóbbiakban eredetisége, tüze, szeszélye, ideájának elevensége jelelte ki, 's az, hogy igen esmerte a' szint. Keves muzikaszerezők találtak fel többet azon szerencsés motivókból, mellyek az olaszok kifejezése szerént *di prima intenzione* – első irányzatbeliek –, 's ezen bővelkedő képzelme adott alkalmat arra az állításra, hogy Cimarosának egy finaléja egész operára nyujthat anyagot. Több operájít szintugy diszesiti gazdag kíséret, mint az éneklésnek tisztasága és kelleme. 120-nál több operát irt. Komoly operáji közt legnevezetesbek a' mondottakon kívül: „*Penelope*”, „*Gli Orazj e Curiazj*”, „*Artaserse*” és „*Artemisia di Venezia*”, ezt halála nem engedte elvégezni; opere buffe-i közt pedig „*L' Italiana in Londra*”; „*L' Amor costante*”; „*Le trame deluse*”; „*L' Impresario in angustie*”; „*Il Pittore parigiano*”; „*I nemici generosi*”; „*L' Inpridente fortunato*”; „*Il credulo*”; „*La balerina amante*”; „*Gianina e Bernardone*”, és utolsó munkája „*Il matrimonio per raggiro*” azután intermezzóji: „*Il maestro di Capello*”; „*Il calzolare*”. De egyik sem gerjesztett közönségesebb lelkesülést, mint „*Matrimonio segreto*” mellyet Bécsben irt 1791 esztendőben és mellynek az a' különös szerencséje volt, hogy Leopold császár parancsára egy estve kétszer adták egymásután, valaminthogy Nápolyban is 1793 a' szerzőnek tulajdon igazgatása alatt 57-szer egymásután az udvarnak jelenlétében. Bécsből Nápolyba ment 's a' lázadási mozgalmak őt is magokkal ragadták. A' fogságban méltatlanul bántak vele 's ez okozta halálát Jan 11. 1801 Velenczében. Szobrát Canova Romában a' Pantheonba 1816 Sacchini és Paesiello mellé állította.

Cis

Cis (a' muzsikában) második lépcsője a' diatonica-chromaticus hanglajtorjának. *Cis-dur*, azon **HANGNEM** (l. e.), mellyben a' kereszt által felemelt c hang a' kemény hangnem alaphangjául vétetik. Elől hét kereszt jeleli. *Cis-moll*, a' lágy hangnem, mellyben a' kereszt által felemelt c hang a' lágy hangnem alaphangjául vétetik. Szomorúság és ki nem elégitett szerelem panasza fekszenek körében. Négy kereszt van elejébe téve. Mind a' kettő ritkán jó elő mint alaphangnem valamely muzsikai darabban.

CLARINETT

Clarinet, 1690-ben Denner János Keresztélytől Norimbergában (szül. 1655.) feltalált fuvó muzikaszere, melly csaknem ugy van alkotva, mint az oboë, lyukakkal, billentyűkkel és fuvókával (az utóbbi mindazáltal széles, vastag és madárorformájú), mellyet körtvélynek neveznek és a' mellynek hátulsó részébe nádlap tétetik. Most igen gyakran használják a' muzsikakarokban; hangja teljesebb és homályosabb mint az oboë hangja és

a' fenebbjáró emberszóhoz leginkább közelít. Hangköre a' kis octavának c-jétől egész a' háromvonásos g-ig megyen. Egyébiránt különös benne, hogy nem minden hangba szaval, hanem bizonyos hangnemekben vagy némely közbeteendő darabok által azon hanghoz alkalmaztatják, mellyből a' darab megyen, vagy egészen más clarinetet vesznek elő, mert vannak A, B, C 'sat clarinettek, s' azoknak hangzása mindenkor megvan határozva. C-clarinetten legkényelmesebb lehet C, G és F dur-, A, E és D mollból, B-clarinetten B, Es, F és As durból 's a' rokon moll-hangnemekből; A-clarinetten A, D, E, H dur, és a' rokon moll hangnemekből funi. Mennél fenebbjáró a' clarinett, annál élesebb és általhatóbb; mennél mélyebben jár (tehát mennél nagyobb), annál teljesebb hangja van. Azonkívül minden clarinetben az alsó, felső és középhangok különböznek valamenyiben a' hangzásra nézve, de ez által nyer a' clarinett. Középhangjai legszebbek. Ennek fejében a' szerzők ott, hol a' clarinett nem épen verseng, osztályát oboék és fagottok közé teszik; de gyakran hangegyenben is mennek ezekkel. Újabb időkben sokat változtattak rajtok a' nádlapnak alkalmaztatására és billentyűkre nézve. Müller Iwan, a' híres clarinettista, úgy intézte azokat, hogy elégséges gyakorlás mellett a' clarinetten egészen tisztán és egyenlően minden hangnemből lehessen játszani. Illyen clarinetteket Mainzban és Lipcsében készítenek. Arra nézve, hogy kelljen ezekkel bánni, ugyan ezen virtuos Müller adott ki elébb francia nyelven „Clarinetoskolát”, melly azután bővitve és javítva 's több gyakorló darabokkal németül is kijött. (Lipcsében, Hofmeisternél 1826.)

CLAVICEMBALO

Clavicembalo-nak nevezték ezelőtt a' spinétet 's azután a' klavirt is.

CLEMENTI

Clementi (Muzio), egy a' legjelesebb klavirjátósok és pianóra szerzők közül, egyszersmind egyetlen előkelő virtuos ezen muzsikaszerezen, kivel az olaszok előállhatnak 's kit egy Bachnak ellenébe tehetnek. A' Francziák tréfásan a' mostani klavirjátósok apjának nevezték, részént kora miatt, részént, mivel a' mostani legjelesebb klavirjátósoknak, nevezetesen Cramer- és Fieldnek tanítója, nem különben a' klavirjátásban egy új iskolának felállítója. Szül. Romában 1752, hol atyja ezüstmives volt, ki maga is szeretőn a' muzsikát, arra igen hajlandó fiját tehetsége szerént legjobb tanításban részesítette. Első tanítója Buroni, egyik rokonja, volt. 7 esztendő korában Cordicellitől tanulta a' generalbassust és már 9 esztendő korában kiállotta a' vizsgálatot mint orgonajátós. Azután a híres énektanító Santarelli és Carpini contrapunctista kezei alá került. Ebben a' időben, t. i. 12 esztendő korában, négyszavu misét irt, mellyet nagy tetszéssel fogadtak. A' spinéten olly előmenetelt tett, hogy egy Beckford nevű Angol a' brit földre vinni eltökélte, a' mit atyja végre meg is engedett. Most tehát azon Angolnak falusi lakján Dorsetshireben tanult és familiájánál a' nyelvnek tökéletes birtokába jutott. 18 esztendő korában gyakorlottságban 's kifejezésben minden kortársait megelőzte, és Opus 2-át adta ki, melly a szerzésnek ezen nemében új időszakot alapított. E' volt az alap, mellyen a' mai pianoforte-sonataknak egész formája épült, és egyszerűsége 's ujsága által az esmerők és kedvelők csudálatát felébresztette. Miután Dorsetshiret elhagyta, Londonban az operai muzsikakarnak igazgatása bízott reá. Jó neve hirtelen nevededett és gazdag jutalmat szerzett nekie. 1780-ban Parisba ment, hol lelkesülve fogadták. Onnan nyárban Bécsbe, hol Mozarttal és Haydennel megismerkedett és az elébbivel II. Jósef előtt játszott; ki is adott több munkákat. Angliába visszatérte után a' nemesek concertjeinél nyert hivatalt. 1784 kevés időre ismét Parisba utazott, de azután 1802-ig ismét Angliában maradt. Kiki tolongott hozzá, oktatást venni, noha egy oráért egész egy guineára emelte a' dijt. 1800-ban egy nagy kereskedő-háznak bukása által megkárosodván, arra biraték, hogy a' kereskedést áltavegye; de szabad orájiban

klavirjátszással és a' pianónak javításával foglalatokodék. Már ennek előtte adta ki hires: „Bevezetését a' klavirjátszás mesterségébe”. 1802 hires tanítványával, Fielddel, harmadszor utazott Parisba, innen pedig Bécsbe 's azután Pétervárába, hol Field meg is maradt. Mindenütt csudálást nyert. Pétervárából Zeuner klavirjátszó követte Berlinbe és Dresdába. Dresdából vele ment a' tanulni vágyó Klengel, ki most orgonajátszó ugyan ott; ezzel Schweitzot bejárta és visszatért Berlinbe. Itt vette el második feleségét, mivel Olaszországba utazott, de Berlinbe visszatérte közben a' halál elragadta tőle. Berlinből a' becsült pianojátszó és tanító Bergert Pétervárába vitte magával 's innen Bécsbe utazott. Nyárban 1810 a' száraznak folyvást tartó zára alatt élt a' veszélyes áltevezés alkalmával 's szerencsésen érvén Angliába, harmadik feleségét vette el. Azalatt szüntelen szerzett és a' philharmoniai társaság concertje számára néhány nagy symphoniát irt. Egy a' legérdemesebb munkáji közül a' „Gradus ad Parnassum,” mellyen sokáig dolgozott. Készítettett továbbá muzikaszereket tulajdon utmutatása szerént, és kereskedői czime felette jövedelmes vala; egy darab ideig muzsika kereskedő is volt. 1820 ujolag a' continensre utazott 's télen által Husvétig 1821 Lipcsében tartózkodott, hol két újonnan készült symphoniáját is előadták. Ez a' férjfiu még vén napjaiban is szokatlan vidorsággal és elevenséggel bír. Szerzeményei tetszenek, mert nem csak kecsegtető gondolatokkal teljesekek, hanem alaposan is vannak rendelve és a' legtisztább stylusban dolgozva. Játszását legfényesb kivitel bélyegzi. Az improvisálás ritka tehetsége által minden előbbi kortársait felülmulta.

COLORATURA

Coloratura (szinezés) a' muzsikában minden sebes hangkötés, melly által valamelly hangzatnak melodiája ékesítettik (*melismatica figura*); különösen pedig az éneknél a' remek ariákban azon futó és görgő menetek, mellyeket az éneklőnek bizonyos ügyességgel kell elő adni. Ezeket a' szerzők néha magok felírják, néha az énekes izlésére bízzák; gyakran nem helyén és halmozván élnek velek. Ezek használásánál a' kimondandó magánhangzókra is kell ügyelni.

COMMA

Comma, a' mathematica hangtudományban két olly közt tesz, mellyek a' közök irányainak öszve hasonlításánál és számbavételénél mint differenciák fejlődnek-ki. Legközönségesebb ezen kis közök közt a' *Syntonicus comma* vagy *Didymus commája*, mellynek iránya 81 – 80. Ez azon különöséget teszi, mely egy nagy egész és kis egész hang közt van; mert ha az ember a' nagy egész hangnak irányából 10:9 kivon, úgy a' maradék vagy különöség a' két egész hang közt annyi mint 81:80. – Másik comma a' diatonicus vagy pythagoricus, azaz, a' tiszta Octava 2:1 és azon hang iránya közt való különöség, melly mint octava 12 tiszta quinta vagy quarta öszveadása által származik, is mint 531, 441:221,288. Comma, orthog. jel, l. **INTERPUNCTIO**.

COMPOSITIO

Compositio, a' muzsikában új hangdarabok vagy hangmivek szerzésének mestersége. Ide tartozik a' muzsika feltalálásbeli észtehetség, az elegy tétel rendszabásainak 's a' gyakorló hangmivészességnek esmerete. Innen componistának, muzsikaszerzőnek, csak azok hivatnak, kik szellemmel és érzéssel teljes hangmiveket teremtenek. Mert huzamos szorgalommal mindenki szerezhethet a' harmoniaról alapos belátást, a' muzsika hatásairól 's annak okairól hozhat legpontosabb ítéletet, minden partitúrában a' tiszta tételtől való legkisebb eltérést felelni, sőt szükségből muzsikái darabokat öszverakni is úgy megtanulhat, hogy azokban a' rhythmust és a' tiszta tétel rendszabásait tekintve, a'

legszorosb critica sem tehetne kifogást; de mind ezen tehetségek csupán egy tapasztalt harmonistai névre adnak just. A' szerzés országába erős lábbal léphetésre szükséges a' melodia, harmonia, rhythmus, fugák generalbassusa, ugy a' canon és kettős contrapont esmerete. Ezekről tanítást ad Weber Gottfried „*Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst*” című munkájában (2. kiad. 4. köt. Mainz 1824.) Ezekkel, a' szerzéshez szükséges szemlélődői ágazatokkal, mellyek a' harmoniai helyes és különbféle önkifejezést tanítják, de a' szerzés célja elérésnek tulajdon eszközeiről keves utasítást adnak, sok van ugyan téve, de korántsem minden. A' még idevágó tudományos részek messze határokból öszvehordandók. Így p. o. az énekszerzésre megkivántatik: a' nyelv tökéletes esmerete általjában, az accentus, a' declamatio 'sat megfogásának helyessége; a szeres muzsikára minden egyes használandó szerszám természetének, hatásának, mérsékletének, hangkörének, hangnemeinek a' többiekhez való irányának 'sat tudása. Noha már ezen esmeretek és segédeszközök amazokkal párosulva erős foganatuak, a' hangmivbe lelket és charactert mégsem önthetnek. Ezeket csak természeti észtehetség által érheti el, 's ez főképen a' finom és helyes érzésben, tüzes képzelő erőben 's a' characternek azon simultságában áll, mellynél fogva magát ez vagy amaz szenvedelemben könnyűséggel általteheti. De ezen utolsóra 's jelesen annak szerencsés általvitelére szükséges, hogy az illy szenvedelmek már elébb a' szerző lelkében feküdjenek 's a' jelen eset által csak felgerjesztessenek, ez pedig ifjabb korban; nyert képzést 's az erkölcsi világ különbféle helyzeteivel való célirányos társalkodást és szoros esmeretséget tesz fel. Gyakran a' muzsikai darab is compositionak, szerzeménynek, mondatik.

CONCERT

Concert, 1. az orchestrumi daraboknak azon neme, melly szántsándékkal ugy van készítve, hogy abban egyik muzs. szerszám, a' főhangzat vitele által a' többiek közül kitünjék s' azok felett mintegy uralkodjék. Valamint a' szeres muzsika eredetileg az ének követése, ugy különösen a' concert a' teljes hangzattal kísért egyes éneknek vagy más szóval ariának utánazása. Innen szorosan véve, minden concertben főczélnak kellene lenni, hogy valamelly egyes személynek ez vagy amaz indulatját kitünőleg egy meghatározott szerszám characterében fejezze ki. Ha a' főhangzat egyes szerszámnak van adva, akkor a' concertmuzsika jelensen concert vagy concert di camera; ha két egymással versenyző szerszámok köz van felosztva, kettős concert; ha végre a' teljes orchestrum tételei közt több szerszámok majd változva, majd együtt szólalnak, az illyen concert versenyző symphonia (*Concerto grosso*). – 2. Multság, mellyben több teljes hangzatu muzsikai darabok adatnak, 's hova jelesen a' leirt szeres concert tartozik. Az illyen multságot vagy valamelly fejedelem adatja maga és udvara számára udvari muzsikája által, vagy pedig nyilván, valamelly hangmivész vagy műkedvelő társaság intézi. Az illyenek elrendelése izlést 's a' választásban változtatást kíván. – Concert spirituel Parisban a' végett felállított concert vala, hogy a' hangmivészség barátinak azon napokon, midőn a' játékszinek zárva vannak, nem-operai muzsikák előadása által multság szereztessék, – noha nem mindenkor szellemiek valának. Erre 1725 Anne Damican, másképp Philidor, a' hires muzs. szerző testvére, nyert első engedelmet; különbféle igazgatók alatt egész a' polgári zendülésig fenmaradt, a' rémulés ideje után ismét felállított, de a' conservatorium concertjei nem sokára elnyomták. – Concertando játszik azon egy vagy több muzs. eszköz, melly a' melodiát a' főhangzattal felváltva viszi, vagy a' főhangzat tételei közt tökéletes egyes tételeket hallat.

CONCERTMESTER

Concertmester, a' nagyobb orchestrumoknál az első hegedős. Minthogy a' hegedős rendszerent a' főhangzatot vivén, az orchestrumban legfontosabb szerszám, azért az első hegedős mint a' szerez kar vezérlője tekintetik. Neki kell az orchestrumot hathatós játéka által tactusban tartani, 's így a' tactust, mellyet a' muzsikaigazgató vagy karmester adott, hirtelen és pontosan felfogni 's azt a' többi orchestrumi muzsikusokkal mintegy közleni.

CONSERVATORIUMOK

Conservatoriumok, Olaszországban muzsikaoskolák, mellyeknek céljok a' mivészséget előmozdítani és tisztaságában megtartani, részént közönséges, áhítatos hagyományok, részént egyes gazdagok által alapított házak. A' nevendékek szabad szálást, tartást, ruházatot és oktatást kapnak. Fizetésért is bevétetnek olyanok, kik a' muzsikában képeztetni vágnak; mert Olaszországban minden magányos tanításnál előbbvalónak tartják a' conservatoriumbelit. Ezelőtt Nápolyban fiugyermekekre 3, Velenczében pedig leányokra 4 conservatorium volt. Amazok közt a' legnevezetesebb, Santa Maria Loreto, 1537 alapított, Leo, Durante, Scarlatti és Porpora is valának tanítók, s' Traetta, Piccini, Sacchini, Guglielmi, Anfossi, Paesiello és több hires neveket nevendékei közt számlált. A' Loretto-conservatoriumban közönségesen két száznál felesebb, 8–10 esztendős, a' többiekben mintegy félényi nevendék volt. Bevétettek 8-tól 20 esztendős korig. A' kötelezés mellett kitöltendő idő általjában 8 évre volt szabva; de ha elmetehetség nem tapasztaltatott benne, korán visszaküldettek. – Hasonló lábra valának szerkesztve a' velencei leányconservatoriumok is; nevek: „*Ospedale della pietá*”, *delle medicanti*, *delle incurabili* és „*Ospedaletto di San Giovanni a Paolo*”. Sacchini ezen utolsóban sokáig első tanító volt. Erkölcsi tekintetben a' leányok igen szoroson tartattak 's közönségesen addig maradtak a' conservatoriumban, míg férjhez mentek. Itt a' nyilvános concerteknél minden muzsikaszer asszonyok és leányok játszottak. Ezen conservatoriumokból jöttek ki ama' nagyszámu szerzők, énekesek és énekesnők, kik egész Európában elterjedtek. A' nápolyi conservatoriumok száma egyre szállított 's ez „*Real collegio di musica*” név alatt 1818 a' hajdani S. Sebastiano apácza klastromba helyeztetett. Mailandban 1808 állított a' vicekirály conservatoriumot, mellynek igazgatását Asioli nyerte el. Van benne 14 tanító és 60 nevendék. Franciaországban azon időpontig, míg az olasz és német muzsika Piccini, Sacchini, Gluck 's más nagy mesterek által esmeretes lett, nem igen üzték a' muzsikát. Ekkor sejdítették, hogy az énekeseket előbb képezni kellene. Az opera tehát egy muzsikaoskolát alkotott, melly 1784 „*Ecole royale de chant et de déclamation*” czimre emeltetett. Azonban csak a' polgári zendülés alatt fejlett ki ezen intézet nagyobb fontosságra, 14 hadseregnek szerez-muzsikusokkal ellátásában érezhető vala a' szükség, 's innen 1793 Nov. a' convent egy „*Institut national de musique*” felállítását elrendelte, melly később, 1795, végképen elszerkeztetvén „*Conservatoire*” nevet kapott. Alkotva volt mind a' két nemre 's valamennyi departamentből választandó 600 nevendékre 115 tanító alatt. A' költségek 240,000 francban állapították meg, hanem ezen summa 1802 100,000-re szállított le, 's így a' tanulók és tanítók száma is megkevesítettett. A' tanítás két ágra oszlott, t. i. muzsikára és színjátszói declamatióra. Itt mindenkor a' legkitünőbb tanítók voltak, kik közül csak Gossec, Méhul, Garat, Choron és Cherubini neveit említeni is elég. Alapítása olta több mint 2000 muzsikust, énekest és énekesnét képzett ki. Parisban a' conservatoire egyszersmind minden muzsikakedvelők gyülekező helye. A' nevendékek nyilvános gyakorlásai Parisban a' legfényesebb concertek. Jelesen a' symphoniák előadása felülmulhatatlan. Csaknem minden ágban adott ki kezdő-könyveket vagy úgy nevezett methodusokat is, mellyek egész Európában esmeretesek 's bevétettek. Illyen nevű, de kisebb fontosságú intézetek a' bécsi és pragai is.

CONSONANTIA

Consonantia, a' muzsikában a' hangoknak olly öszvezenge, melly közvetlenül kedves a' fülnek. Legtökéletesebb consonantiák az octavák, quinták és quarták. (L. ÖSZVEZHANGZAT, INTERVALLUM). Minthogy a' muzsikai idomzatokat leginkább a' hurokon tapasztalták, így az előtt, mint Schulzer, az öszvezenge vagy egybeillés alapját a' magasabb hangoknak alaphangjaikkal való együtthangzásából következtették. De Chladni szerént, egy hurnak illy tulajdonságaiból, mellyek más hangzó testekkel nem közösök, a' hangok általános teoriájára semmit sem bizonyíthatni. Chladni szerént a' szétzenge, azaz, öszve nem illés alapja egyedül a' hangidomzatoknak több vagy kevesebb egyszerűségében áll, mellyet a' fül minden felszámolás nélkül épen úgy érez, mint a' szem a' színeket. Azonban a' tapasztalás tanítja, hogy minden az 1-6 számban 's ezek kettőztetéseiben közvetlen foglalt hangidomzatok öszveillenek, öszvezenenek, azaz, a' fülnek kellemesek, épen azért, mert legegyszerűbbek. A' többiek mind szétzenenek, azaz, némelylek sértik a' fület, mások pedig, mellyek haszonvehetőek, csak egyszerű hangidomzatba menetel által elégitik azt ki. Valamint általánoson az egység tetszetős a' sokféleségben, – mond Chladni –, akkép a' fül is gyönyörűséget talál részén az egyszerű (*consonans*) idomzatokban, részént mivel ezek egyedül 's csupán magokban kevés változtatást adnának, olyanokban is, mellyek kevésbé egyszerűek (*dissonans*), ha más még egyszerűbbel öszvevetetnek.

CONTRAPONT

Contrapont. Ezen név alatt eredetileg azon harmoniai több hangzatu kiséretet értették, mellyet valamelly melodiához tettek. Hajdan t. i. a' kottákat csak egy sor, több lineákra rakott pont által jelelték ki, 's ha még egy vagy több hangot akartak kiséretül hozzá adni, egy illyen sor ellenébe még egy másikat, és így minden pont ellen még egyet kelle tenni, azaz, ellenpontozni. Ezen értelemben tehát a' contrapont tulajdonképen nem más, mint a' harmoniai öszveszerkesztés vagy maga a' tétel mestersége, melly szerént több hangzatok kedvesen zengőleg egyesítetnek. Szorosabb értelemben pedig azon különös módot jelenti, mint kelljen egy feladott vagy talált melodiát több hangzatokkal kísérni. Ez értelemben egyszerű vagy közönséges contrapont azon muzsikai tétel, mellyben a' magasabb vagy mélyebb hangzatok melodiája egymással fel nem cseréltetik. Ha ezen hangzatok egymással felcserélthetnek, 's menetelek változtatása vagy a' harmonia sértése nélkül feljebb vagy alább tétethetnek, úgy hogy p. o. a' bassus menetelét, melly elébb a' discantot csupán kísérte, most mint melodiát maga ezen hangzat veszi által, vagy ellenben, a' discant melodiája a' bassus menetelével, melly elébb csak kiséretül szolgált, felcseréltetik, 'sat. – akkor ez kettős vagy sokszoros contrapontnak neveztetik. Minthogy e' szerént a' kettős contrapontnál főképen egy hangzatnak más közve való általtétele forog fen, így a' contrapontnak épen annyi külön nemei vannak, mint a' hány közök szolgálnak illy általtételre a' hangzatoknak. Innen van kettős contrapont secundában vagy nonában, tertiában vagy decimában, quintában vagy duodecimában, octavában vagy decimaquintában, 's így tovább. Teljes oktatást találni róla Kirnberger „*Kunst des reinen Satzes*” című munkájában és Albrechtsbergernél. – A' contrapont hihetőleg legelőbb a' Wallisiak, Skotok 's Irlandiak előtt volt esmeretes.

CONTRAVIOLIN, I. HEGEDŰ

CONTRE-ALT

Contre-alt, hangmivészségben a' tenor és discant közt való középhanget teszi, általjában Alt-nak nevezik.

CORELLI

Corelli (Arcangelo), hegedüs, szül. a bolognai birtokban Fusignanóban 1653. Templomi muzsikában Matteo Simonelli, a' romai Péter kápolnában énekes, világi muzsikában pedig Bassano képzé Bolognában. 1706 Németországba utazott, a' bajor választó fejedelemtől szolgált 's öt év múlva hazatért. A' hegedüt mély belátással 's hihetetlen ügyességgel tudta játszani. Más hegedüsök ugrásai 's enyeltő édesgetései előtte idegenek voltak. Előadása tulajdon characterü, keccsel 's kifejezéssel teljes hangja erős és egyforma volt. Romában pártfogolta Ottoboni cardinal. Corelli képezte 's igazgatta Crescentini utasítása szerént azon híres muzsikai academiát, melly az Ottoboni-palotában minden hétfőn tartatott. Hegedüsonátáji és concertjei által mintegy új harmonia teremtője leve, különösen önszerszámára nézve. Meghalt 1713 's nem csekély vagynon kívül, egy drága képgyűjteményt hagyott, melly Ottoboni cardinalra szálott. A' Pantheonba temették.

COUPLET

Couplet, a' francia poésisben és muzsikában egyegy szakasza valamely darabnak, melly több ilyen hasonmagyságu állapotásokra v. szakaszokra van felosztva; így tehát a' poésisben egy stropha, a' muzsikában egy szakasz vagy clausula (például a' rondeauban). Azonban versekben leginkább csak a' dal stropháját nevezik így, kivált hol a' verspár refrainnel végződik.

CRAMER

Cramer (Johann Baptist), fortepiánón mester és szerző; fija egy jeles német hegedüsnek, Cramer Vilmosnak, ki Mannheimban született 's Londonban mint királyi kamaramuzsikus az odávaló legelső orchestrumoknak közel 30 évig feje volt, 's 56 éves korában 1759 halt meg. – Cramer nem Londonban 1775, mint Gerber „Hangmivészlexikonjában” hamisan állittatik, hanem Mannheimban született 1771. – Képzése a' rendes iskolai uton kezdődött. 11-ik évében klavirra oktatták, 1783 Clementi tanítványa lett. – 13-k évétől magára hagyva, a' legjobb klavirszerzők, jelesen Händel, Bachok, Dom. Scarlatti, Haydn 's végre Mozart munkáit, 1785 Abel Kár. Fer. vezetése alatt a' generalbassust, leginkább Corelli és Händel munkáji után, utoljára pedig a' fugatétel kezdő alapjait is tanulta. Németországon tett két ízbeli mivészi utazásait, mellyekben a' legnagyobb német hangmivészekkel, különösen Haydn Jóseffel, szorosan megismerkedett, kivéven, gyermekségétől fogva csaknem mindég Londonban lakott, 's főképen klavirtanítással foglalatoskodott. Szemlélődői esmeretei 's gyakorlói ügyessége kedveltető viseletével 's az idegen szokás és nyelv tökéletes magáévátételével párosulva, Londonban, a' legbecsültebb klavirtanító tekintetere juttatták. Mint hangszerző azon alapos és jó izlésű mesterekhez tartozik, kik folyó hangvezetés és mesteri kidolgozás által a' teremtői erő fogyatkozását el nem takarhatják 's magoknak tulajdon módot formáltak. Szerzeményei (70 szám) mind egyik klavirra irattak, 's concertből, sonatákból, rondeaukból, phantasiákból és variatiókból állanak. Többnyire mind czélirányos előgyakorlások, szoros, kötött stylusban. Munkáját: „*Il studio per il pianoforte*” maga Bach Sebestyén is „*Wohltemperirtes Clavier*”-ja előiskolájának, 's legnagyobb munkájának nevezi. „*Etudes*” híres munkájának szép kiadását Bécsben Hasslinger Tóbiás eszközölte. C. mint játzó még sokkal hiresebb, kivált az adagio csendes előadásában.

CRESCENDO

Crescendo (nevekedve, emelkedve), a' hangmivészségben a' hangoknak játék közben lassankénti erősítése, vagy mivésznyelven a' *piano*-ról *forte*-ra és *fortissimo*-ra egy huzomban való áltmenetel. Jele < vagy megrövidítve *cresc.* – Azon muzsikaszerszámnak is *Crescendo* a neve, mellyet 1778 Bauer tanácsos Berlinben talált fel; úgy játszó mint

a' klavirt, 's szinte drót hurjai vannak, de alkotása pyramis formára felfelé megy, 's három húzó által, mellyet lábbal igazgatnak, nyolczor lehet változtatni, a' leglágyabb és leggyengébb hangtól a' legmagasabb erőig. Némely orgonákban is van már ma ilyen nevű változtató.

CRESCENTINI

Crescentini (Girolamo), egy a' leghiresebb sopranisták közül, ki az éneklésbeli könnyűséget legnagyobb 's legérzékenyebb kifejezéssel egyesíté, szül. Urbaniában Urbino mellett. Olaszország 's a' többi Europa legnagyobb játékszinein dicsőséggel lépett fel az *opera seriab*ban, 's csaknem minden nevezetesebb udvaroknál énekelt. Midőn Zingarelli „*Romeo és Julia*” operájából a' szép „*Ombra adorata 'sat*” áriát Bécsben 1804 énekelné 's lármás tetszés közt ismételné, mesterséges erőmiv által két galamb szalott a' fellegekből alá 's fejére babérkoszorut tett. 1806-tól Napoleonnál udvari énekes volt. Napoleon a' vaskoronarend vitézévé tette. Napoleon megbukása olta magányos életet él. Az ének-oktatás körül nagy érdemet szerzett derék gyakorló darabjai által („*Raccolta di essercizi per il canto*” ol. és ném. Leip. Kühnelnél ujra nyomtatva.)

CROTCH

Crotch (William), egy musikai csodagyermek, szül. Norvichban Jul. 5. 1775. Atyja ács volt 's időtöltésből egy kis orgonát készített. Midőn a' háznak egyik barátnéja ezen orgonán egy este játszott 's mellé énekelt, olly nyugtalan lett a' gyermek, hogy a' szülék elejénte annak okát meg nem foghatták, de végre meglepve vették észre, mi elragadtatással kapott a' gyermek a' billegtetőhöz, midőn az anyja az orgona mellett hordozá, 's már más nap, hogy atyja az orgonához ülteté, több hangsorokat öszvefüggőleg játszott olly népdalokból, mellyeket atyjától 's az említett barátnétól játszani hallott. Ez idő ponttól valahányszor kedve volt, megengedték neki, hogy az orgonán játszassék. Mindég több több darabot tanult, néha tulajdon találmányaiból vegyített valamit közbe, melly mindenkor kellemes hangzású volt, mivel a' kellemetlen hangoktól felette irtózott. A' 2 éves csodagyermeknek gyakor kelle nyilvános társaságokban játszani. 1778. Nov anyja Cambridgebe, Decemberben pedig Londonba vivé, hol a' szép kékszemű gyerkőcze köz bámulást gerjeszte orgonálásával. 1779 St. Jamesben az udvar előtt annál több tetszéssel játszott, mivel gyermeki valója igen vonzó vala. Mit egyszer hallott, tüstént eljátszotta, gyakor változtatásokkal is. Egyébiránt C. csupa gyermek volt, néha pajkos és vidor, néha makranczos és általában gyenge alkotású. Ezután rendes oktatást nyert muzsikában Knyrett tanítótól Cambridgeben, később pedig egyik pártfogója segedelméből Oxfordban a' Sz. Maria collegiumban. Itt 18 éves korában orgonásnak választatott, 's mivészségében bővebben kiképzé magát Malchair vezetése alatt, ki rajzolásra és festésre is tanítá. Majd maga oktató e' mivészségben a' Spencer grófnékat, s' ugy mondják, rajzolásra szinte annyi elmetehetséggel és izléssel birt, mint hangmivészségre. Oxfordban doctorrá és professorrá neveztetvén, Londonba jött, a' Royal és Surry institutiókban musikai leczkéket tartott 's husz esztendei itt mulatása alatt klavirt tanított; mivel azonban nem legelső játszó, leginkább oskolákban tanit. Jelenleg Fulhamban, London mellett, hivatal nélkül él, magányosan háznépével, 's néhány esztendő olta köz helyen nem lépett fel. Különben C. sokféle miveltségű ember, ki még égészi vizsgálatokkal is örömet foglalatoskodik, a' Bibliát eredeti nyelven olvassa, de szemérmes, félénk és visszatartó. Muzsikai munkái hires mesterek több hangzatu szerzeményeinek klavirra alkalmazásában 's a' különféle muszikai írásmódokra nézve „*Specimens of various stlyes of music.*” (3 köt. fol.) czim alatt öszvekeresett characteristicus darabok gyűjteményében áll. Angliában, a' hozzá értők előtt csak egyetlen egy munkája gerjesztett figyelmet, t. i. a' „*Palestine*” oratorium. Általában

mindenünnen az tetszik ki, hogy Crotch több muzsika felfogó tehetséggel mint teremtő lélekkel bír.

CSERÉLT KOTTÁK

Cserélt kották (*note cambiate*), a' muzsikában olyan, az alapharmoniához idegen kották, mellyek a' rendetlen áltmenetnél a' tactus jó részére jönnek, 's így a' főkották helyét foglalják el, ellenben szoros értelemben az áltmenő kották a' tactus rossz részére esnek

CZIGÁNYOK

(...) Lelki mineműsége nézve pedig szeles, indulatos, hetyke, ravasz, csacska, jókedvű, tréfás és elmés a' Czigány. Még az akasztófa alatt sem hagyja el gyakran jó kedve, 's gyermekes együgyűséggel vegyes elméssége; úgy hogy a Czigányánok tetteinek és mondásainak előadása kimeríthetetlen kutfeje a' társalkodásbeli mulatságnak. Hetykeségeket szembetünővé teszi az, hogy szer felett vágynak az uraknak himezett öltözetére, 's mindent elkövetnek, hogy magoknak affélét szerezzenek, és sokkal örömebb öltözködnek holmi kopott és rongyos uri ruhába, mint sorsokhoz és értékeikhez illő ép gunyába. Kiváltképen kedvelik a' veres nadrágot. Különös hajlandóságok van a' hangmivelésre 's a' hangműszerek között főképen a' hegedűt kedvelik. Hogy ama' hajlandóság néha jeles tehetséggel is van náluk öszvekötvé, arról bizonyoságot tettek a' mult esztendőszáz vége felé Barna Mihály és Czinka Panna (l. „*Allernädigst privilegirte Anzeigen aus sämmtlich K. K. Erbländern*” 1775 u. 76), e' folyónak elején pedig Bihari 's Lavota híres czigány hangszerkeztetők és hangmivészek. Már 1525, a' hatvani országgyűlésen, Czigányok kecsegtették a' rendek füleit nemzeti hangszerkezetekkel; azolta pedig a' házi 's országos élet megkülönböztetett nyomain, a' mellyek hangmivészet által diszesítettnek szoktak, rendszerént ők a' hangmivészek. Bátorságok és hadi vitézségek csekély... (...)

F. P.

CZIMBALOM

Czimbalom, a' régiéknél két, mély tányérhoz hasonlító ércz eszköz, melly öszvecsattantva, éles hangot adott. A' mai török muzsikában szokásban lévő réz tányérok ezektől erednek. Feltalálást némelylek egész Cybele istenasszony tiszteletéig vissza akarják vinni. Később időben így nevezték azon ezüstcsengettyüt, melly kivált a' régibb orgonákban gyakorta találtatott. – Azon eszköz, mellyet czigány hangászaink e' név alatt közönségesen használnak, s' néha, bár kóta esmeret nélkül jeles ügyességgel játszanak, rendetlen négyszegű (felül keskenyebb, alól szélesebb) huros muzsika szerszám; mind feneke, mind fedele, mellyen két kerek hanglyuk van, egyiránt lapos; hurjai igen vékony drótcskákat, s' olly formán mint a klavirnál, srófocskákon minden hang számára hét drót vonatik fel, kivéven a bassushangokat, mellyek egy, legfeljebb két erősebb rézdrótból állanak. Két sor oszlopocskákon végig nyújtott vastag drót képezi azon nyeret, mellyen a' hurok keresztülvonatnak, 's ez olly renddel történik, hogy ha p. o. nyereg alatt kell elvonulnia, a' szomszéd hur pedig a bal nyereg felett futván, a' jobb nyereg alatt vonul a' srófokhoz. Ezen nyergek által a' hurok három osztályra válnak, mellyből mindazáltal rendesem csak a' bal felől való két nagyobb osztály használtatik, mivel jobbról a' srófok mellett eső szűk osztály a' hurok rövidege miatt tiszta hangot nem adhat. Különös az, hogy ha valamely hur a' középső osztályban megpendítettik, ugyan azon hur balról az első osztályban tiszta quintát ad, melly által a' hangok száma természetesen szaporodik. Öszvesen a hurok száma rendszerént huszonnégyre terjed. Két kis vékony meghajtott és pamuttal borított végű fácskával szokás verni. Hangja a' cziteraéhoz hasonlít, de mintegy öt ujnyi magasságu ürege amazénál tágasabb lévén, jóval erősebb. Hangköre mintegy három octava. Közönségesen csak asztalosok, mivészi esmeret nélkül készítik; talán ha

értelmes klavircsinálók mesteri figyelmet fordítanak rá, nagyobb tökéletességre lehetne vinni; Czigányainkat pedig, kik az egyenetlenül álló hurokon csupa természeti ügyességeknél fogva most is bámulható gyorsasággal játszanak, rendszeres oktatás mellett helyesebb 's kedveltebb előadásra emelni.

CZITERA

Czitera χιθαρα görög névtől ered, mely a' Görögöknél, Drieberg helyesebb meghatározása szerint, huros muzsikaeszköz volt, a' lanttól (*lyra*) mindazáltal különbözött, mert markolatfával készült; legtöbb tudósítások után 5 hur vonatott rá. Ugy látszik, ennek neme volt a' φορμιγξ is. A' kitarát plectronnal játszották vagy inkább verték. Plutarchus szerint Amphion találta fel. Mások napkeletről származtatják, 's a' Zsidóknál is fellelik, és feltalálását Jubalnak tulajdonítják. Ott azonban a' hárfával gyakorta öszveavartatik. Az újabb 's részént maig is szokásban lévő czitera fából készült szerszám, lapos hangfedellel, hanglyukkal, hosszú nyakkal, markolatfával és lapos fenékkal. Közönségesen 6 hurja van, 's feligazítása g h d g d e. – A' lengyel guitarre feligazítása C G E c g e. – A' cziterából lett a' mai **GUIITARRE** (l. e.) vagy ol. chitarra.

D

D, az abc negyedik betüje. Az újabb muzsikában a' diatonicus vagy eredeti hanglajtorjában második lépcső. Egy – elejétetése által fél hanggal feljebb emeltetik, egy *b* által pedig ugyan annyival lejjebb ejtetik, 's az első esetben *dis*, másodikban *des* nevet kap, mely két származat azonban az ujak rakása nehézsége miatt különös hangnemképen ritkán használtatik. (**VÖ HANG, HANGNEM.**) A' kis d, vagy d. m. (dextra manu) a' klavirjátéknál a' jobb kezet jelenti. (...)

DA CAPO

Da Capo (da Cap. vagy d. C.) előlről, valamely muzsika darab végére téve azt jelenti, hogy elejét bizonyos szakasztekig mely *Finis* szóval, vagy $\cap \parallel$ jellel mutattatik ki, változatlanul ismételni kell. Szólítás gyanánt is vétetik az éneklőhöz vagy hangászhoz, hogy a' már egyszer előadott darabot ismételje.

DAL, I. ÉNEK

DALJÁTÉK I. ÉNEKES JÁTÉK

DAL SEGNO

Dal segno, a' jeltől. Ezen muzsikai kitétel azt jelenti, hogy a' darabot a' hasonló mutatótól kezdve ismételni kell.

DAVID

David (Giacomo) korunk leghiresebb tenoristáinak egyike. Erő, kiterjedés, könnyűség, csaknem rendjén túl felpiperézett előadás mellett énekének azon főtulajdonságai, mellyekkel Olasz-, Francia-, Angol- és Németországon egyiránt bámulatva tündöklött. Mint többnyire minden olasz nagy énekes, az ellenpontozást érti. Különb templomi énekben szinte olly nagy, mint az opera seriában. A hires Nozgari ennek tanítványa.

DECLAMATIO

Declamatio, a' szavakban foglalt gondolategészet élő szóval tökéletesen előadó mivétség; következőleg *declamálni* annyit tesz, mint valamely beszédegészet tökéletesen és szépen elmondani. Olly sok és különbféle tulajdonok szükségesek ezen

mivészséghez, hogy ámbár korunk különösen kedveli, mindazonáltal nagyon ritka még a' helyes declamatio; mert nem csak különös testi jelenségek, névszerént jó 's hajlékony szóló tagok és nemes öntartás, hanem különösen mivelte értelem, finom gyengédség és más tudós esmeretek is kívántatnak hozzá, mellyek hijánya olly igen szembe ötlík némelleyeknek ugy nevezett declamálásában, holott gyakran csak a' szavakat mondják ki helyesen. A' szabad Görög és Római olly becsben tartá e' mivészséget, hogy nálok nem könnyen juthatna valaki főméltóságra, ha csak jó szónok nem volt; mert a szónokszerék mutatá ki akkor a' republicanust. Ezért a' nevelés fő tárgyai közé számláltatott. A' muzsikának, melly szeréntek mind azt magába foglalta, mi a' szép érzését éleszti, gyakorolni 's nevelni tanítá, fontos része volt a' declamatio 's a' vele öszvekapcsolt mimica. Ezen tudomány oktatásában a' régiek tulajdon hangnemekkel 's a' szótagok hangoztatására szolgáló különös, a' textus felé vagy aláirt jelekkel éltek, a' betűk különbféle irányzatjai 's fordulatjai által kimutatván ama' hangnemeket 's hangoztatásokat. Ámbár ezen hangjelzések tulajdon kiterjedéséről 's viszonyaikról igen keves bizonyost tudunk, annyi mindazonáltal kétségtelen, hogy a' valóban fenmaradt határozottabb tudósítások mellett is, a' muzsika igen pontos utáználása általjában vétkes 's a' declamatio, mint a görög nyelv 's akkori idő kívánta és a' görög fül kedvelte, nyelvünkhöz 's időkorunkhoz keveset illenék 's fülünket nem érdekelné kellemesen. A' hajdani szónok declamálását éneklésünkhöz vagy beszélő dalunkhoz (*recitativ*) hasonlíthatni. Szavaláskor rendszerént valakit háta megé állított, ki valamelly hangműszerezen időnként kimutatná az alaphangot 's a' hangok főváltzásait. Igy kísérte az aulos a' játékszini declamatiót (Vö. KAR); a' romai vig játékokról szóló tudósítások azt bizonyítják, hogy azokat *tibiis dextris et sinistris* kísérték. Az egész declamatio a' különbféle alaphangokon, a' szózat különbféle változásain 's mozgásain 's a hangoztatásokon épül. A' beszédegész characterere határozza meg az alaphangot, 's ennek különbféleségére nézve Schocher (Naumburgban elholt oktatója a' declamatióának) után némelleyek oratori hangvezetőt (*sola*) vesznek fel, melly a' különbféle alaphangokat félhangjaikkal 's egyéb hangkövetkezésekkel együtt meghatározza és a, e, i, o, u vagy következesek szerént u, o, a, e, i, hangokkal jelettetik meg. A' hangzat (*Stimme*) itt is, mint a' muzsikában, középsőre, élesre és tompára osztatik, hogy igy az indulatok és szenvedélyek kifejezésére szükséges különbféle hangnemek 's alaphangok meghatározottassanak. Minden indulatnak saját hangja 's kifejezése van szózatja egész folyamában. Másképp szól a' vigság, másképp a' szomorúság, más a' harag, más a' meglegedés és csend szózatja, ezen épül a' declamatio 's különbféle hangnemek alaphangjáról való oktatás. Ugyan is valamint a' hangműben, ugy a' declamatióban is mindég bizonyos főhang az alap, mellynek közében mozog az egész, mivel minden declamálendő költemény vagy beszéd characterere hozzá teljesen illő alaphangot kíván, mellyhez elmondáskor pontosan igazittatniok kell a' többi hangoknak és szózatelhajlásoknak. Egyébiránt a' tökéletes declamatióra igen jeles esmeretek kívántatnak, mert a' declamator nem csak mivész, hanem tárgyát helyesen gondolnia 's éreznie, különösen ha költeményt declamál, költői érzéssel 's a' költés esmeretével is kell birnia. A' költemények különbfélesége szerént különbféle a' költői declamatio: elbeszélő, dramai és lyrai. Határos vele a' szónoki, melly azonban a' prosai előadás célja miatt töle nagyon különbözik. A' mindenkori hangnemhez kell legpontosban szabni a' szorgosan választott időmértéket is, mivel ennek helyes megállapításától és változtatásától rendkívül sok függ a' declamatióban. Ezzel öszve van kapcsolva a' metrica esmerete. Fődolog pedig a' szózatnak az irányos emelkedésre és hanyatlásra megkivánt ereje, mi által a' holt szavak megelevenülnek, az ember belsejében rejtező érzések és képzetek szemlélhetökké lesznek 's élénk részvételt gerjesztenek. Ezt nevezzük hangoztatásnak (*accentus*), 's a' róla szóló tanítást, valamint helyes alkalmaztatásának meghatározása, legnehezebb része

a' declamatióknak, 's különösen tudományos miveltséget kíván. (**L. HANGOZTATÁS**). Az accentuson kívül még a' szózat egyéb hajlásai is figyelmet érdemelnek, névszerént a' hanyatlások 's a' velek pontosan öszvekapcsolt nyugpontok, mellyek esmerete ismét egy nevezetes ága a' declamatióknak. Ezen segédeszközök, névszerént a' hangoztatás igen gyakor és önkényes hasznvétele azért, mert céljától elüt, sokszor gáncsoló értelemben mondatik declamálásnak. Így tehát a' mivészesség, melly a' helyes hangoztatásnak, nem különben a' szózat egyéb módosításainál fogva az időmértékes nyelvmivet előadása által rendes és szép egészé egyesíti, szavalástudományának (*declamatorica*) nevezetik. Kapcsolatban áll vel a' tagjáratás tudománya. Mert a' felhevült embernek lehetetlen egészen testmozgás nélkül szólani, ámbár a' declamatio, mennél tisztábbnak kell okozatjának lenni 's mennél inkább önnagyságában akar mutatkozni, annál inkább törekedik mimica nélkül ellenni.

B. L.

DECRESCENDO

Decrescendo muzsikai olasz műszó, 's azt teszi, hogy a' hangot az erősen kezdve apródonként kell fogyasztani.

DELLA MARIA

Della Maria (Domenico) francia muzsikaszerző, származására nézve Olasz, szül. Marseilleben 1778. 18 esztendő korában egy nagy operát irt, melly Marseilleben köz tetszéssel adatott, erre D. Olaszországba ment. Itt több nagy mesterek oktatásaiban részesült és 6 com. operát irt, mellyek közt „*Il maestro di capella*” nagy kedvességet nyert. Visszatérvén Parisba, a' vig operák játék színén adta „*Le prisonnier*” darabját, melly által hire öregbült, 's ezt „*Der Gefangene*” („a' fogoly”) czim alatt, Németország minden játékszínénin mai napig is folyton játszák. Ezután az „*Opera comique*” (*Das Singspiel*) még nagyobb tetszésre kapott, mert annak csaknem minden énekei népdalokká váltak. Munkáji könnyü kedves énekkel, tiszta, szép stylussal, teljes kifejezésü, természetes és uj kísérettel jeleskednek. Fájdalom, a' sokat ígért mivész élte 29-ik évében már 1806 kimult. A' fortepianón rendkívüli ügyességgel birt 's a' gondont könnyüséggel és kellemesen játszotta.

NEGYEDIK KÖTET

DIAGRAMMA

Diagramma, a' külső tárgyknak levétele, leírása, rajza abrosza. – A' muzsikai nyelv így nevezi 1) a' hanglajtorját, 2) azon öt lineát, mellyekbe a' kották iratnak (a' linearendszer); 3) a' partitúrát is. — A' Gnosticusokná a' kettős háromszeg, mellyre az istennek valamely mystictus neve volt írva 's a' melly amuletumul szolgált.

DIAPASON

Diapason, az **OCTAVA** neve a' régieknél, valamint diapante a' **QUINTÁÉ** (l.ee.).

DIATONICUS

Diatonicus, a' hangok olly folyta, melly egész és nagy fél hangok által halad; innen a' közönséges hanglajtorja: diadonica scala. (**L. HANG, HANGLAJTORJA**).

DIBDIN

Dibdin (Charles), angol színváltó, szinköltő, hangszerző és színész, szül 1748. Új mulatkozást talált fel, melly éneklés, muzsika és nyilvános declamatióból áll, 's mind maga költé, szerzé, dallá és adá elő. Honfidalai 's az által, hogy minden alkalmat szerencsésen tudá használni, Angliának 23 évi háborujiban tetemesen hatott a' pórságra. Egyik, saját rovására tett válatja nem sikerülvén, 200 fontnyi évpénzt nyere a kormánytól. Vannak számos színmivei, románjai, dalai és egyéb írásai. – 2) Charles az elébbinek fija, tulajdonos társa volt a' londoni játékszinnek ' s számára sok apró darabokat és alkalmi dalokat írt és költe. – 3) Tamás öccse, termékeny szín- 's alkalmi költő.

DIES IRAE

Dies irae, ezen szavakon kezdődő, rimes latán versekben írt hymnus, melly az utolsó ítéletet velősen ábrázolja 's irgalomért való esedezést foglal magában. Ezen hymnus főrésze a' requiemnek 's a' szent leczke után mondják és énekelik. Szerzőjének Caelano Tamás Minoristát tartják, ki a' 13 században élt.

DIS

Dis, a' muzsikában az egy félhanggal felemelt második lépcsője a' diatonicus scalának; hasonló az egy félhanggal alászállított Es lépcsőhöz.

DISCANT, I. SOPRAN

DISCANTKULCS, I. KULCS

DISSONANTIA

Dissonantia, két vagy több hangok, mellyek öszveköttése magában tekintve kellemetlen a' fülnek, öszvehangzása, továbbá maga a' hang vagy intervallum, melly ezen hatást szüli, 's hogy muzsikailag hasson, rendszerént öszvehangzó (consonaló) intervallumba kell áltmennie (feloldozódnia). (**L. INTERVALLUM** és **ÖSZVEHANGZAT**)

DOMINANTE

Dominante (muzs.), uralkodó kotta, azon hang quintája, mellyből a' darab megy; általjában a' prima után leggyakrabban hang, 's innen a' neve.

DUETT

Duett (duetto), olly hangdarab, mellynek két különféle főszózatja van akár kísérettel akár nélküle. Ha szerdarab, főkép, ha nem egyneműek a' hangszerek, különösen duonak mondatik. Duett szorosb értelemben operákban, cantatékban 'sat olly hangdarab, mellyet két főpartie ad elő. A' kurta és könnyü duett neve duettino.

DUODECIME

Duodecime, (a' muzsik.) 12 foknyi intervallum, vagy az alaphang octavájának quintája. – Duodecimola 12 kottából álló figura, mellyek 8 egynemű kottákkal ugyanazon értékűek.

DUR

Dur, a' muzsik. azon hangnemek, mellyeknek a kemény vagy tökéletes tertia szolgál alapul, innen a' kemény hangnemek. Gyakran ezen olasz szóval *maggiore* is van jejelve.

DURANTE

Durante (Francesco), a' legnagyobb egyházi hangszerzők egyike, szül. Napolyban 's első képeztetését a' híres Alessandro Scarlattinak köszöné. Pasquin és Pittoni hire Romába voná. Itt ezen mivészek vezérlete alatt dolgoza, 's egyikétől az éneklés és melodia mivészetét tanulta meg, másikatól a' contrapont minden segédszereit. Ezután mint kápolnamester viszament Nápolyba, de csaknem kizárólag a' templom számára szerze. Az egyházi vocalmuzsikában a' hir magas fokára hágott. A' 18 századnak jeles hangmivészeket képezte Nápolyban, kik közt Pergolese, Sacchini, Piccini, Guglielmi, Traetta, Jomelli. Mh. Napolyban 1755, 62 eszt. korában.

DUSSEK

Dussek (János, Lajos), jeles klavirjátész és hangszerző, szül. Czauslauban Csehországban, elejénte a' harmonicán jelelte ki magát, 1786 Parisba, onnan Londonba ment, hol 1796 muzsikakereskedést 's kotta metszést állitot Corréivel egyesülve. 1800 visszajött Németországba 's egy ideig Hamburgban mulatott. Innen Berlinbe ment, hol a' porosz Lajos herczeg szolgálatjába lépett, kinek halálára sonatátát is irt ezen czim alatt: „Elegie.” Most herczeg Isenburgnál, nem sokára pedig Taleyrandnál nyere szolgálatot, kivel Parisba ment. Itt hm. 1812. Mint szerző sok sajátosságot, dus lelemést 's érzelmi hevet mutat, mi jeles, biztos és sajátkép nagy nemű játszásából is kitündöklött. Szerzeményit Gerber jegyzette fel.

E

E, az abc ötödik betűje; a' muzsikában 3-dik diatonicus hangfoka a' mai hanglajtorjának, 's a' C nagy tertiáját teszi. A1 solmisatióban mi vagy e la mi. (Vö. **HANG, HANGNEM.**)

E DUR

E dur (a' muzs.), kemény hangnem, mellynek alaphangja e 's négy kereszttel jeletetik.

EGYHÁZI MUZSIKA

Egyházi muzsika. Csaknem minden nemzetek, kiknél innepély istentisztelet vala, tetemes részévé tették a' hangmivészetet. Ennél fogva az Egyiptomiak, Hebraeusok, Görögök és Romaiak istentiszteletére tartott innepkori muzsikát, valamint a Bardok és Skaldok vallási innepdalait is, egyházi muzsikának nevezhetnők. De mivel a' vallási muzsika a' Keresztényeknél, kiknek egyedül tulajdonitunk egyházat, a' religio characteréhez képest sajátlag fejlett ki, helyesben 's meghatározottabban csak a' keresztény istentiszteletre szánt muzsikát mondjuk egyházi muzsikának. A' Görögök és Romaiak tökéletlen muzsikája a' hanyatló pogányság pazara (luxusa) által romba dőlt. A' Keresztények, kiket községeikben a' vallási éneklésre a' szertartás több helyei ösztönzének, átvivék a' zsoltárok és hymnusok éneklését, mellyek az ó testamentomban találkoztak 's mellyekhez a' Zsidókeresztények már szokva voltak, egyházaikba, főkép a' keletiek; énekeltek az agapék vagy szeretetvendéglések, ugy szinte az Urvacsoránál is. A' laodiceai concilium 364 rendszabályos énekeket hozott be, mellyeket külön cantorok és canonicusok kottákból énekeltek. A' nyugotnak Ambrus, mailandi püspök, adott rendszabályos és a' keletihez hasonló éneket, melly nevéből ambrusi hymnusnak neveztetik. Az egyházi atyák tanusága szerint már az első századokbeli keresztény községekben divatlott az éneklés, és sokan közülök, mint maga Ambrus és Augustin, nagy tisztelőji voltak. Mi az első községekbeli éneklésmódot illeti, az majd soloének volt, majd váltó ének (*antiphonia*), majd karéneke az egész gyülekezetnek, melly előéneklött vagy előmondott

szavakba vága, miből hihetőleg csak későbbben záratott ki az asszonyi nem. Hogy rendszabályos legyen az éneklés, nem sokára külön előéneklők neveztek ki. Saját énekoskolák csak később támadtak. A' romai egyházban főképp Nagy Gergely pápa (590-604) lett híressé egy új énekoskola alkottatása által, mellybe fiuk vétettek fel 's tanítottak. Ezek több illy nemű intézetek példányai valának. Külön énekesek képeztetése által nem csak mesterségesb lőn az éneklés, hanem a' néptől el is vonaték, annyival inkább, mivel latán nyelven folyt. Gergely összevgyűjtve a' fenálló egyházi énekeket antiphonariumában 's róla vette nevét a' hymnus gregorianus, melly általa és utánjai által egész keleten elterjesztve, a' keresztény egyházi muzsika alapja lett. Cantus choralisnak – karéneknek – is nevezték, mivel a' kar éneket. A' karének által fejlett ki a' négyszavu ének, de erre bizonytal, valamint a' tökéletes harmonia kifejlésére, még több befolyással voltak a' hangszerek, ezek közt főképp az orgona, melly nem sokára elsőseget nyere az egyházban. Most a' figurális muzsika 's a' canto figurato fejlék ki, melly csak a' 15 században kezde tökéletesbbé lenni, elébb a' melodiának csak kísérő szózatit változtatván, terjesztvén és ékesítvén, ellenben a' főszózatot, t. i. azt, melly az alapmelodiát foglalta magában, változatlanul hagyván (innen *canto fermo*, *plein chant*) de ugy, hogy a' főszózat gyakran az alszózatba tételék ált. Ez történt később a' melodiával is. Azután a' mensuralis (mérték-) muzsika tevé, hogy a' karének is határozottabb mértékben adaték elé, 's ez tetemesen emelé a' harmonia fejlődését. Most szükségesbök lőnek az énekkarok 's az éneklés, főképp Itáliában, az istentisztelet fényesbbé tételére alkalmaztatott. Az orgona a' 15 század olta mindég tökélyesült 's az egyházba egyéb hangszerek is behozattak. Általjában új időszakot láta az egyházi muzsika is a' 15 és 16 században, midőn nagynevű mivészek terjeszték Itália, Német Alföld, Francia- és Németország Keresztényei közt. Az 17 és 18 században mindég ragyogóbb lett 's mindég több csuszott belé a' világi muzsikából. Hányatlásának újabb időkbeli okait l. Forkelnél „*Geschichte der Musik*” (a' 2 köt. bevezet). – Az egyházi muzsika célja az, hogy a' hallgatók szivét áhítatosság- és kegyességre élessze, stylusát tehát komolyság, innepiség, fenség és méltóság, távol a' szenttelen mesterkélet, nehéz futások-, távol édes, szenvedelmes és tréfás melodiáktól, különböztesse a' világi szabadabb muzsikától, főképp a' játékszinitől, melly az egyházinak ellenébe tételék. Technikai és acusticai tekintetben is nagy figyelmet érdemel az egyházi muzsika, mert nagyobb templomok utánhangzó boltozatai a' harmonia nagyobb nemeit könnyen homályosakká teszik, könnyen áhangokat szülnek. Legjelesb újabb egyházi hangszerzők: Palestrina, Allegri, Durante, Morales, Lolli, Scarlatti, Lasso, Caldera, Leo, Pergolesi, Händel, Bach, Hasse, Jomelli, Stölzl, Kerl, Rolle, Naumann, Schulz, Kunzen, Wolf, Haydn Mih. és Jós., Mozart, Vogler, Cherubini. Nálunk a' t. k. Dömény és Bartai tettek próbát az egyházi muzsikában. Vö. Thibaut „*Über die Reinheit in der Tonkunst*” (Heidelberg 1825); Gerber „*De musica sacra*” (St. Blasii 1774, 2 köt.); Hiller „*Was ist wahre Kirchenmusik?*” (Lipcse 1789).

ELLENMOZGÁS

Ellenmozgás (a' muzs.), leeső és emelkedő hangok folyamatjának öszveköttése, mellyek a' harmoniát nem zavarják meg.

ELŐADÁS

Előadás általjában 's különösen a' gyakorló mivészségben (p. o. hangmivészségben, színjátszásban, szónokságban) azon mód, melly szerént a' mivész vagy saját vagy mások gondolatit és érzéseit természetes eszközök (hangok, tagmozgás) által közli; főképp pedig így nevezik a' jó előadást, melly ugy szem elejébe varázsolja vagy fülbe bájolja tárgyát, mint az természete szerént vagon. Az előadás vagy csak értelmes és hibátlan, vagy

egyszersmind szép, velős szabad és változatos. A' külső ábrázoláshoz tartozik; de ha szép, a' belsőből veszi eredetét. (L. ÁBRÁZOLÁS.)

B. L.

ELŐJÁTÉK

Előjáték (*praeludium*), 1) muzsikai gondolat (vagy több gondolatok folyama), melly a' sajátképi melodia előtt, mellynek characterét kell jegyeznie, szokott játszani. Különösen pedig azon bevezetés neveztetik így, mellyel az orgonista készíti elő hallgatóit a' következő karénekre. Az orgonisták számára vannak különféle előjátékok gyűjteményei 's közülök sok különféle melodiákhoz szolgálhat bevezetésül; 2) kised drámai mivek, mellyeknek sajátkép a' főmivhez kellene bevezetésül szolgálniok; de erre nincs mindég figyelet, 's a' főmivvel öszve nem függő játék is adatik.

ÉNEK

Ének, olly költemény, melly meghatározott és lelket gyengéden érdeklő érzelmet ad elő tökéletes szép alakban. Az ének hangjában a' felgerjesztett érzelm sulyegyenben van önmagával, 's az von közte határt és a' lyrai költés egyéb nemei, jelesen az oda, hymnus és dithyrambus közt, mellyekben a' fellengzőben mereng a' képzelem 's reptében szellemit és földit, magast és mélyet érint. Az énekben tiszta öröm, megnyugvás és remény hangja leng. Külső alkatja is egyszerűbb, stropháji és versei egyformák, képei kevésbé merészek, kevésbé ragyogók, mint az odában. Illy nyugalom és egyszerűség van a' muzsikai énekben, azaz, a' költői ének compositiójában is. Az ének istene vagy egyházi és világi. Némelleyek csak az egyházit nevezik éneknek, ide értvén az egyházi elegiát és hymnust is; a' világi éneket pedig dal névvel különböztetik. A' világi énekek lehetnek: népénekek, harcénekek, borénekek 'sat. Nálunk az egyházi énekre máiglan keves figyelem volt; azonban némelleyek, mint Faludi és Verseghy, e' körben is sikerrel dolgoztak. A világi énekben nevezetesek: Faludy, Ányos, Verseghy, Kazinczy, Kisfaludy Sándor és Károly, Berzsényi, Kis János, Kölcsei, Csokonai, Döbrentei, Bajza.

ÉNEKES JÁTÉK

Énekes játék-nak nevezik sokan nem egészen helyesen az operát. Helyesben énekes vagy énekjáték olly dramai mű, hol a' belé szót hangdarabok vagy olly énekek, mellyeket a' publicum esmer, vagy legalább a' hangszerző által énekalakba szerkezettek 's kiseretek az énekhez illő egyszerű szermuzsika. Illyen p. o. nálunk „Béla futása” (Vö OPERA és MELODRAMA)

ÉNEKKAR, I. ÉNEKOSKOLÁK

ÉNEKLÉS

Éneklés, költői szók előadása szózatunk mértékes és magasságánál fogva meghatározott hangjai által, vagy szózatunk muzsikai célra alkalmaztatása. Miért mértékesen és magasságoknál fogva meghatározottak ezen a' hangok, a' MUZSIKA cikkelyben látandjuk. De mi adott az embernek alkalmat szózatjának illy különös módon használására? Mivel ezt a' köz életben, mindennapi foglalatossági közepette, nem teszi, azon következtetést kell huznunk, hogy arra kedvének bizonyos állapotja ad alkalmat. 'S ugy is van. Midőn éneklünk, muzsikailag akarjuk valamelly belső érzelm kifejezését ábrázolni. Az éneklés tehát muzsikai nyelve az érzelmenek. Itt kettőt kell megkülönböztetni, a' tartalmat és előadást. Amaz belső állapotunk közvetlen ábrázolására viszonylik, ez a' szózatra. Az éneklés e' szerént tökélyében legszorosabban egyesíti a' lyrai poésist és muzsikát. Azon ok tehát, melly lyrai költésre és muzsikai ábrázolásra lelkesít, ad alkalmat arra is, hogy az emberi szózat énekben zendül meg 's melodia és harmonia után törekszik. De meg kell

különböztetni a' természetes és mivészi éneklést. Amaz muzsikai szózatelőadás mivészeti gyakorlat nélkül; azt mivészet képezte, 's az énekes (dalnok) hangbetűk (kották) utmutatása szerént gyakorolja. A' mivészeti éneklésben szükséges: 1) szép, hajlékony szózat, mellynek köre tetemes; 2) ügyesség a' hangbetűk helyes olvasásában s' azok szerént a' hangok tiszta eltalálásában vagy jelelésében (intonatiójában), 3) a' szótagok és szók világos kimondása és 4) az előadásnak a' tartalomhoz illékenysége, 's ez azon pont, hol egyedül bizonyíthatja a' dalnok izlését és érzelmét. L. Nina d'Aubigny: „*Nataliens Briefe über den Gesang*” (2 kiad Lipcse 1825) és A. B. Marx „*Die Kunst des Gesanges theoretisch und practisch*” (Berl. 1826)

ÉNEKLÉSMÓD

Éneklésmód, csaknem minden nemzetnek saját éneklésmódja van, mindazáltal az olasz, német és francia mód különösen kijeleli magát, mivel az Olasznál, Németnél és Francziánál jelesen képezték ki a' muzsikát. De különben csak az Olaszoknak van legszorosb értelemben véve külön éneklésmódjok, azaz, műszabályokra épített, saját bánások az emberi szózatnak mivészi éneklésre kiképzésében; mert náluk az éneklés már korán külön tanítás tárgya lett. (L. **MUZSIKA** történetei, és **OLASZ MUZSIKA**) Az olasz éneklésmód kivált az által jeleli ki magát, hogy a' halló műszerek és torok képzésére legnagyobb szorgalmat fordítat, hogy lehető tisztaságot és hajlékonyságot nyerjenek, ehhez a' scalaéneklésben és solfeggiozásban fáradhatatlan gyakorlás kívántatik. Az olasz éneklésmód második elsősége a' hangok gyengéden-dagadó vitele és öszvekötése, mi náluk **PORTAMENTO DI VOCE** (l. e.). Bájt nyer ez által az ének 's olly tartást, millyen egy tökéletes festményé; semmi nem áll magában, 's még is minden hang tökéletesen tiszta. Harmadik elsősége világos kimondás az éneklésben; noha azt inkább maga a' nyelv adja vagy legalább nagy mértékben segíti. Még egyik főelsősége a **RECITATIVO**-nak (l. e.) mint muzsikai beszédnek, melly a' beszéd és éneklés közt áll, előadása. Az olasz éneklésmód legfenségesben mutatkozik az opera, concert- és buffo stylusában. – A' német éneklésmód keményebb, kevésbé hajlékony, egyházi stylushoz ilőbb; diadalma a fuga, szilárdság és biztonság gyámjai. Édes hizelgve szól az olasz érzékek által az érzékhez; a' komoly német megvetni látszik e' tolmácsot, közvetlenül a' sajátképi érzelmet akarja érdekelni, mellyet költő 's hangszerző ábrázol; de gyakran azt hiszi, hogy a' hallgató szók nélkül érti meg, mellyeket a német éneklés ritkán hangoztat érthetőleg. Itt is egyszerűsége-, character- és mélységre törekszik a' Német. – A' francia éneklésmód olly igen hatásos a declamatióval, hogy ebből is kitetszik, melly örömetlen szünik meg a' francia beszélni; ha éneklésre kell magát tökélnie. A' francia éneklés inkább szavaló 's az olaszal leginkább áll ellenetben. Mindég olly sikoltó, erőltetett és szorongó valami jeleli; 's ezt már maga nyelve okozza, mert elnyelt végsyllabáji 's hang- és accentalan suglása az énekléssel teljesen ellenkezik. Egyetlenegy kör, mellyben jól hangzik éneklése, a' nemzeti románczok; a troubadourok korára emlékeztetnek 's különösen ingatják az érzelmet. Egészen egyebek a' népdalok, chansonok, vaudevillek és rondelayok; itt a textben mindég elmés ötlet a' főczél; az éneklés a' szóknak van alárendelve, nem a' szók az éneklésnek. L. a' t. k. Hiller „*Anweisung zum musikalisch-richtigen Gesange*” (3 kiad. Lip. 1809); Hiller „*Anweisung zum musikalisch-zierlichen Gesange*” (Lip. 1780) Vogler „*Stimmbildungskunst*” (1776); Righini „*Uibungen um sich in der Kunst des Gesanges zu vervollkommen*”; Danzi „*Singuibungen für eine Sopranstimme*” (Lipcse 1804); Nägeli „*Gesangsbildungslehre nach Pestalozzis Methode*” (Zürich); Nina d'Aubigny „*Briefe an Natalie über den Gesang*” (2 kiad. Lipcs. 1825); Fröhlich „*Singschule*” és „*Solfeggio*” (Bonn); *Gesanglehre des Conservatoriums in Paris*” és „*Solfeggien des Conservatorium*”; Natorp „*Anleitung zur Unterweisung im Singen für Lehrer in Volsschulen*” (3 kiad. Duisb. 1818); Wachsmann „*Practische*

Singschule für Lehrer und Schüler” (Magd. 1822); Marx. „*Die Kunst des Gesanges*” (Berl. 1826). Gyakorlati szerül szolgál Crescentini: „*Uebungen für die Singstimme ohne Worte*”.

ÉNEKOSKOLÁK

Énekoskolák, énekademiák, énekegyesületek. Minden időkbén, minden népeknél szívbeli szükség volt az éneklés. Mivészi tanulása az által szentelteték, hogy valamint az ó, ugy az újabb korban is mindég az istentiszteletre szolgált 's a' népnek valódi képző szerül tekinteték. Az Egyiptomiaknak törvény parancsolá, gyermekeiket az éneklés és muzsika bizonyos nemeibe oktatni, 's méltán állithatjuk, hogy ott valának az első énekoskolák. A' Hebraeusoknál minden szent cerimonia énekléssel járt. Samuel birotiszte békés éveiben alkotá a' hires prophetaoskolákat, mellyekben főleg éneklés, muzsika és költészség tanittaték. David alatt a' Leviták elseje egyszersmind énekmester is volt. A' Chinaiaknál hasonló volt az énekoskolák elintéztetése már a' legrégebbe időkbén. A' Görögöknél mindég éneklés közt szóltak az oraculumok. Pythagoras tanítványinak reggel, ébredéskor, 's este, lefektek előtt, énekleni kellett, hogy a' földi dolgok háborító befolyását elhárítsák- Apollo tiszteletére legkülönbféle hymnusok zengének. A' Görög énekoskolák világszerte elhiresültek. Romában a' Hetruriabeliek és Görögök vivék az éneklést; de sajátképi énekoskoláról itt keveset tudának, mert a' legjelesb mivészek külföldiek voltak. A' Galliaiaknál a' druidák és bardok taníták és gyakorlák a' muzsikát. Britanniában a' druidismussal énekoskolák is jöttek. Skotország és Britannia dalnoki már a' legrégebbe időkbén igen hiresek voltak; a' druidismus elenyészte után ministrelkeknek neveztettek, 's kivált Walesben voltak otthon. Mit ezen tekintetben a' német Tuisconról mondanak, igen bizonytalan (l. **BARDIET**); azonban voltak a' Németeknek is dalnokaik és nemzeti dalaik. Igy zenge az ének, különféle oskolák által terjesztve, népről népre; időről időre; de a' kereszténység beálltával az énekoskolák is magasb, szebb irány nyerének. Az első Keresztények, főkép a' Therapeutek Palestinában és Egyiptomban, vallási innepségeiknél hymnusokat éneklének egymást váltó karokban. Az egyház fejei egyszersmind az éneklés fejei voltak. Legbuzgalmasban mozdíták elő Ambrus és Chrysostomus. Már az első századokban különös énekoskoláknak tétettek intézetei. Az éneklésnek sajátképi anyaoskoláji először Romában támadtak, Sylvester pápa által 314 és 335 közt alkotva. Egy énekoskola alapított, mellyet a' város templomai közösen birtak 's mellynek a' pápa vagy presbyter által tartatott szent cselekvéseknél és innepély miséknél éneklenie kelle. Illyen oskola feje, neve primicerius volt, éneklésben, a' szent irás olvasásában és jó erkölcsökben tanítá az ifjakat. Ezen tanítványok ministrals- és clericusoknak neveztettek 's belőlük támadtak a' mi choristáink és a' primiceriusokból kántoraink. Nagy Gergely pápa tetemesen terjeszté 's megjavítá az énekoskolákat. Azon gyermekeket, kik jól éneklettek, az oskola tartotta 's később pápai komornokokká lettek. A' tanítványok nagyrészt a' romai árvaházakból vétettek, 's azért hivatott az énekoskola orphanotrophiumnak. Gergely küldé Augustinust is sok sengéd- és dalnokkal mint missionariust Angliába. Ez 's a' hires Alfred, a' p század végével, terjeszték a' valódi énekést Nagy-Britanniában. Szintazt tevé Nagy Károly Francia- és Németországban. Romában tanittata dalnokokat, kik honjokban alkotának azután énekoskolákat névszerént először Metzben és Soissonsban, később több városokban. A' provençalok ugy nevezett vidám tudománya a' muzsikát is magában foglalá. A' troubadourok a' 11-dik századtól a' 14-ig plántálták ált. Tőlük származnak a' Minnesingerek oskoláji. Később az ugy nevezett mesterdalnokok (*Meistersänger*) kezébe jutott az éneklés, kik czéhileg és kézmivképen üzék. Nem sokára Francia- és Németországban buzgalmasan gyakoroltaték az éneklés. Jótékony alapítványok gyámolíták a' német intézeteket; az énekkarok pedig éjszaki

Németországban nagy részént Luther kegyes buzgóságának köszönik léteket. A' mysteriumok azon régi időkben minden országban divatló előadása- és népinnepeknél gyakran használtattak az énekkarok. A' 12 és 13 századbeli énekoskolák egy másik nemét nem lehet hallgatva elmellőznünk. A' középkorban Olaszország fejedelmei és statusai egész dalnoktársaságokat tartottak, 's minden jelesb innepen nagy számmal szoktak vala megjeleni ilyen dalnokok; Arezzoi Guido, a' 13 száz. elején, sikerrel hatott az éneklésre 's új énekoskolákat alkotott. A' 16 században magasb és tisztább érzést ébreszte az énekléshez főképp **PALESTRINA** (l. e.). A' mi ő volt a' régibb olasz énekoskolákra nézve, az lett az ujabbakra **DURANTE** Francesco (l. e.). A' 17 század végén Pistochi Franc. Ant. énekoskolája jeleskedett Bolognában, mellyet hires tanítványi, Bernachi és Pasi, folytattak. A' 18 században hiresek voltak Brivio oskolája Mailandban, a' Pelié Modenában, Redié Florenczben, Amadorié Romában, főleg pedig a' **PORPORÁÉ** (l. e.), Leóné és Feóé Nápolyban (l. **OLASZ MUZSIKA**). Ezen **CONSERVATORIUMOK** (l. e.) vagy nyilvános ének- és muzsikaoskolák végtelen sokat hatának a' hangmivészet magasb tökéletesbülésére Olasz- és Francziaországban. – Németországban különbség van most az énekoskolák és énekademiák közt. Énekoskolának mondják vagy az énektanításra rendelt intézeteket általjában, vagy az oskolákkal egybekapcslt énekkarokat; az énekademiák pedig az éneklés kedvelőjinek gyakorlási intézeteik. Itt ujjabb időkben **HILLER** (l. e.) Schicht, **FASCH** (l. e.), Dietrich Charlotta, Zelter, Riem, Schneider, Schulz, Pohlenz, Reichard Louisa e' körben nagy érdemeket tettek. Emlitendő Nágeli is Zürichben. Bécsben Puffendorf asszony alkota 1796 énekegyesületet, 's az austriai birod. muzsikakedvelőjinek társasága egy új oskolát Salieri kápolnamester igazgatása alatt. – A' honunkban, hol a' hangmivészet máiglan parlag mező, illy név alatt esmeretes csekély intézetek alig érdemlenek említést.

ENHARMONICUS

Enharmonicus. 1) A' Görögöknél azon hanglajtorjának neve, mellyben a' quarta úgy volt felosztva, hogy a' két első intervallum félhangoknál kisebb volt. 2) Most akkor támadtak enharmonicus hangok, midőn azon hangok cseréltetnek fel egymással, mellyek a' mai hangrendszerünk szerént ugyan azon fokon állanak 's füleinknek egyenlőn hangzanak, p. o. *gis, as, cis* és *des*. Onnan neveztetik enharmonicus cseréletnek a' kereszttek és b hangok felcseréltetése, mi távolabb hangokban hirtelen eltéréskor történik.

ENSEMBLE

(LD. ÖSZVESÉG SZÓCIKKET IS)

Ensemble, az egész, nem tekintve egyes részeit. Ha valamely szép mű megítélésénél a' hatást tekintjük, mellyet részei öszvevéve okoznak, a' nélkül, hogy az egyesre ügyelnénk, azt szoktuk mondani: az egészt ilyennek vagy ollyannak tapasztaltuk; p. o. valamely képnél: ha az érzést tekintjük, mellyet tárgyai öszvevéve gerjesztnek, akár szellemére, akár szinei egyezésére, fényére vagy homályára 'sat. nézve; ha az egyes mivészek előadásai öszveegyeztetve mivelnek, honnan ezen kifejezéssel a' színjátszó társaságról is élnek, midőn tagjainak öszveegyezése vagy egymástól elütése jó szóba. Így ha személyeikre és jelességekre nézve jól öszveillenek a' színjátszók 's mint szokás mondani, jól öszvetanullak, azt mondjuk: ezek jó egészet tesznek; ha pedig ellenkezőleg áll a' dolog, azt mondjuk: nem tesznek egy egészet. Némelly műelőadások csak mint egészek okoznak behatást. Így némelly tájfestések a' képírásban, hol a' tárgyak magányosan véve semmi hatást nem tesznek, öszvevéve pedig kellemes képet mutatnak. Viszont vannak mivek, mellyekben az egyes tárgy fődolog, p. o. a' vig játékokban, hol az egész sokszor semmi figyelmet sem érdemel, de egyes characteri miatt fontos.— A' muzsikában így nevezik azon többhangu miveket, mellyek főhangjai önlétűek, p. o. a' quintettokát és

finálékat az operákban és oratóriumokban. A' karokat, mellyek főhangjai ugyan azon characterre nézve összevegyeznek, és a' két vagy több főhangu miveket rendszerént így nem nevezik.

B. L.

F

F, az abc hatodik betűje. A' muzsikában negyedik hangfoka a' hangrendszernek. (L.

HANG, HANGNEM.)

FAGOTT

Fagott (basson) fuvó hangműszer bassus és baryton számára; fából van görbe rézcsővel, mellyben a' fuvóka találtatik. Hajdan a' hoboé kíséretéül szolgált 's azért basson de hautbois-nak is hivaték; de jelenleg bellentyük által annyira tökélyesítve van, hogy *solo*-t is funak rajta.

FANDANGO

Fandango, régi nemzeti táncz Spanyolországban, hol a' falun legszebben 's legkecsesebben tánczolják. Egyalaku mozdulattól a' legelevenebbig emelkedik, melly az egész testet megrendíti. Tactust castegnettákkal vernek hozzá.

FANFARE

Fanfare, kisdud, hadi trombiták és dobok számára irt, ragyogó 's zajos characterü hangdarab (innen fanfaron, dicsekedő, szélcsapó). Így neveztetnek a' kisdud és vidám, kürtre tett vadászdarabok is.

FARINELLI

Farinelli (más néven Carlo Broschi), a' mult század egyik legnagyobb énekese, szül. Nápolyban 1705. Kezdőleg atyja oktatá a' muzsikában, azután pedig Porpora vezeté, kit több utazásaiban követett. 17 éves korában Romában ment, hol tiszta és teljes hangjára nézve egy virtuos trombitással versenyfogadást kötött 's azt szava erejével és huzamosságával legyőzte. Ezután hogy Bernacchit, akkoriban Olaszország első énekését, hallhassa 's tőle tanulhasson, Bolognába ment. 1728 Bécsbe utazott, hol VI. Károly császár gazdagon megajándékozta. A' császár egykor azt mondta neki, hogy hangja köre 's szépsége által ugyan bámulást gerjeszt; de csak tőle függ, hogy inditson és érdekeljen is, ha természetesebben énekelni akarna. Farinelli használta az intést 's ezentul hallgatóit szintugy elbájolta, mint meglepte. Midőn 1734 Porpora egy színjátszó társaságot Londonba vezetett; Farinellit is magához hitta, ki hangja szépsége 's éneke varázsa által az egész közönséget annyira magához vonta, hogy, mint Laborde beszéli, Händel, ki egy másik társaság feje volt, noha lángeszének minden segédeszközeit elővette, társasága eloszlását még sem gátolhatta meg. Senesino és Farinelli mindketten egy időben valának Londonban, 's mivel midenkör egy napon énekeltek, soha nem volt módjok egymást hallhatni. Egyszer a' történet összehozta őket. Senesino egy vérszomjas tyrannust, Farinelli pedig egy lánczaiban szenvedő szerencsétlen vitézt ábrázolt. De Farinelli első ariája úgy meglágyítá a' kegyetlen tyrannus szivét, hogy Senesino, szerepe characterét feledve, elragadtatással szoritá melyéhez. 1737 Parisba ment Farinelli, hol a' király gazdagon megajándékozta; Franciaországban nem soká mulatván, Madridba sietett. Itt V. Filep király 's Erzsébet királyné előtt tiz egész esztendeig minden este énekelt. Midőn a' király mély melancholiába esett 's minden dologgal felhagyott, gyógyítása végett a' muzsika erejét próbála meg a királyné. Ez okon a' király szobája mellett egy concertet adatott: Farinelli egyszerre elkezdi ariáji legszebbikét. A' király először megdöbben,

azután erősen megindul 's magához tér. A' második aria végével előszólítja a' remek mivészt, nyájaskodással halmozza; kérdezi: mi jutalmat kíván, 's esküszik, hogy mindent kész teljesíteni. Farinelli azt kérte a' fejedelemtől, hogy beretváltassa meg magát 's menjen a' tanácsba. E' pillanattól fogva megváltozott a' betegség, fogékony lett az orvosi bánásra, 's a' kigyógyítás egész diocsősege csak Farinellié volt. Ez vala alapja azon határtalan kegyelemnek, mellyben ezentúl részesült. Első minister 's a' Calatrava rend vitéze lett, de soha nem felejtette el, hogy elébb énekes volt. Az udvari nagyok ebédjére soha sem ment. A' király kegyét mindenütt csak jótettekre használta. Innen volt, hogy három spanyol király, u. m. V. Filep, VI. Ferdinand, és III. Károly, kegyelmével egyiránt megtisztelték. 20 esztendeig élt így Spanyolországban a' legnagyobb méltóságban, 's végre 1761 még is kénytelen vala Olaszországba hazamenni. Bolognához közel egy izléssel teljes mezei házat építtetett e' felírással: „*Amphion Theba, ego domum.*” Itt egy még nem látott gazdag muzsikatárt gyűjtött, 's azon érdemet szerezte, hogy Martinit a' 'Muzsika története' leírására bírta, noha a' tudós író azt be nem végezhetette. Megh. 1782, minekutána szerencsés öregségében polgártársai, 's a' látogató idegenek hódolásait bő mértékben tapasztalta.

FASCH

Fasch (Károly Fridrik Keresztély), kir. kamarahangász Berlinben, szül. Zerbstben 1736, hol atyja kápolnamester volt. Muzsikai talentuma korán kifejlék. Atyja Strelitzbe küldé, hol muzsikaigazgató Härtelnél vón oktatást. 1756 II. Fridrik kápolnájához jött Berlinbe 's ott hm. 1800. Mívei közt, mellyekben legmagasb tökély után törekvék, különösen jeles 8 szavu misereréje 's a' 16 szavu kyrie és gloria. A' mivészet nagy kárára miveinek legnagyobb részét elégetteté. Legnagyobb érdemes az, hogy a' maga nemében egyetlen berlini énekademiát alkotta, melly igazgatásában tanítványa, Zelter, lett utánja.

FAVART

Favart (Charles Simon), a' finomabb com. opera teremője a' Francziáknál, egy pástétomsütő fija, szül. Parisban Nov. 13. 1710. Tanulásának egy szakát a' XIV Lajos alkotta collegiumban végzé; 's a' poësisre adván magát, nem sokára egy költeménnyel lépett fel: „*La France délivrée per la pucelle d'Orléans*”, melly a' *Joux Floreaux*-ban díjt nyere. Sajátképi költőhirét csak számos, az olasz daljáték és franczia com. opera számára irt mivek által vivá ki. Eloszolván a' franczia opera, F. egy vándor színésztársaság igazgatását volt kénytelen áltvenni 's azzal a' szász marsalét követte. Nem rosszul ment ügye, de nagy fájdalommal kelle néznie, hogy neje a' fontenoyi és racouxi győzőnek igen megtetszett. (L. a1 köv. cz.) Visszatérvén a' fővárosba, egészen a' drámai költésre adta magát és ezen idpszakban írta, házi barátja abbé Voisenonnal egyesüëve, számos jó mivét, mellyekben a' lelkes nőnek is tetemes része volt. Általjában darabjainak nagy részénél fel lehet venni, hogy F. maga a' tervet, sytlit, characteristicát és dialógot adá; neje a' naivság és asszonyi dévajtság vonásit elegyítá be ; Voisenontól pedig a' nem mindég szeremcsés szójátékok és hideg allusiók származnak, mellyek néha F. miveliben találkoznak. Munkáji száma felette nagy, és sok p. o. „*Ninette á la cour*”, „*La chercheuse d' esprit*”, „*L' astrologue de village*”, „*Soliman II., ou les trois sultanes*”, „*L' Anglais á Boredaux*”, résznyire franczia operszineken, résznyire idegen nyelvü fordításokban még előkerül. F. mh. Maj. 12. 1792. Ideák vidorsága, gyengéd érzelmek kifejezésében kecs és természetesség, hü characterrajz, tiszta 's kellemes dictio főelsőségei F. Musájának. F. 's neje munkáji így jelentek meg: „*Ouevres de Mr. et de Mme. Facart*” (Paris 1762, 8 köt.) Ezt 1772 még 2 kötet követte, 's 1809 legjobb operettjei válogatva jelentek meg 3 köt.

FAVART

Favart (Marie Justine Benedicte, vezetéknévén Duronceray), szül. Avignonban 1727, neveltetett Lunevilleben, hol atyja Lesczinski Szaniszló király udvari hangásza volt. Elmethetőséggel 's szépséggel tündökölvén, 1744 Parisba méne a' fiatal Duronceray, hol következett években Chantilly név alatt a' tréfás opera színeiben alakoskodott, 's mint színjátészóné szinte annyi kedvességet nyert, mint baletttánczosné. E' köz tetszés egyik oka is vala, miért iparkodtak a' többi játékszínen a' nekik annyi kárt okozó tréfás operát elnyomni. Chantilly leányasszony így a' neki annyira kedvező ének és táncz köréből kirántva, az egyszerű néma ábrázolatokra (pantomim) vala kénytelen szorulni. De jeles tehetsége itt is állandólag bámulásra vonzá a' nézőket. Ekkoriban Favarttal egybekelt 's azt, midőn a' flandriai sereg vándor játékszíneinek igazgatását átvénné, oda követte. Itt a' szász marsallban egy szinte olly tüzes, mint céljához minden lehetséges uton jutni iparkodó tisztelőre talált. Sokáig vonakodott ugyan a' marsallnak engedni, de mivel az szerelmes hevében végre annyira ment, hogy nem csak a' férjét lehetőségig nyomta, hanem egybeköttetéseinél fogva magát a' menyecskét is egy klastromba záratta 's ott esztendeig epedni kinszerítette: így végre vad imádója önkényes kívánságainak engedett, ezután férjével ismét Parisba ment, hol mint az olasz opera tagja lépett fel 's folyvást köz kedvességben állott. Megh. Apr. 20. 1772. 45 éves korában, azon dicsőséggel, hogy szinte olly elmés és jeles mivészné, mint szeretetre méltó asszony volt. Ő volt az első, ki szobalányokat 's falusi leánykákat, (főszerepeit) sorsokhoz illő ruhában játszani merészkedett, mert addig, az udvari feszesség miatt, soha nem lehete a' francia színeken szobaleányt vagy parasztasszonyt másképp látni, mint az udvari dámák válogatott öltözetében, drágaságokkal halmozva, magas gallérral 's fejér kesztyűvel. Midőn F. legelőször (Favart operettjében: „*Bastien et Bastienne*) egy falusi leányka természeti képzelmenyes ruhában fellépett, rendkívüli megütközést okozott ugyan, de csak hamar jónak találák a' dolgot 's a' kellemes mivésznetét így még örömeztőbb nézték.

J.

FÉLHANG

Félhang, valamely hang intervalluma kereszt által történt felemeltetéséig, vagy *b* által történt leszálltatásáig. Nem csak ezen két esethez, hanem a' dur- és mollhangnemekhez képest különbféle; így. p. o. az Ais az A-hoz más viszonyban áll, mint a' Cis a' C-hez

FERMATE

Fermate, a' muzs. valamely hangnak az azt jelező kotta értékén felül való kitartása. Jele $\frown$. Hossza rendszerént önkényes. Néha cadenzák alkalmaztatnak mellette.

FINALE

Finale, valamely hangdarabnak, p. o. quartettnek, simphoniának, operaactusnak végtétele. Különbféle characterü tételekből áll. A' szerez hangdaraboknak többnyire vidám characterü a' finale és sebes mozgást 's élénk előadást kíván. Az operában nagyrészt több egymáshoz rendelt különbféle characterü, különbféle tactus nemü 's mozgásu, több szózatü tételekből áll. De egy actust quartettel, terzettel, duettel sőt áriával is szoktak néha berekeszteni, p. o. Mozart „Figaro”-nak alsó actusát. A' dolog természete hozza magával, hogy az utolsó actus finaleja legrövidebb 's legragyogóbb legyen, az első pedig, vagy háromactusu operánál, a' harmadiké legkidolgozottabb.

FIORAVANTI

Fioravanti (Bálint), florenczi hangszerző. A' tréfás daljátékokban természetes szeszéllyel, könnyüséggel, elevenséggel és vidámsággal különösen jeleskedik. 1816 Julistól fogva

karmester Romában Sz. Péter templomában. Tanult Nápolyban, játékszini pályáját pedig Turinban kezdte. 1797 t. i. ez ottani királyi játékszín számára írta az „*Il furbo contro il furbo*”, – ’s nem sokára „*Il fabro parigino*” – valamint több operátat más olasz színek részére. 1807 Parisba jött, hol „*Il virtuosi ambulanti*” című szerzeményét előadták: ezen opera textusát Picard is utánazta „*Cormédiens ambulans*” nevű munkájában. Ez is szintugy tetszett, mint „*Capricciosa pentita*”, melyet Párisban már 1805 adtak. Nápolyban előadatott operájában: „*Gli amori di Comingio e d’Adelaide*”, a’ valódi muzsikanemhez hű maradt a’ szerző. Azonban „*Le cantatrici vilano*” (a falusi énekesnők) operája által, még Németországon is leginkább megkedveltette magát, mert ez vidám ’s eleven szeszéllyel és kedves melodiákkal teljes, ’s a’ tréfás operák írásmódjában méltán classica nevet érdemel. E’ felett klavirkiséréttel igen sok kecses éneket írt, némellyek Londonban nyomtatva ki is jöttek.

FLAGEOLET

Flageolet. 1) Kisded, közönségesen elefantcsont flauta *à bec*, mellynek segítségével a’ madarak valamely melodiára taníttatnak. 2) A’ flageoletnak utánzása a’ hegedűn. Az új t. i. csak gyengéden érinti a’ hurt, a’ vonó pedig egyforma de erős huzással vitetik rajta. A’ flageolet helyek *flautino*, *sons harmonique* vagy *suoni armonichi* szavakkal szokott megjelletni.

FLAUTA I. SÍP

ÖTÖDIK KÖTET

FORKEL

Forkel (János Miklós), musika doctor, legnagyobb hanga literátor és történetiró időkorunkban, szül. Mederben 1749, Koburghoz közel. A’ hangában első oktatást a’ hamburgi Matheson „tökéletes karmesteré”-ből vett. Koburgban oskolába járt, onnét 17 évében ajánlások által mint a’ kar elseje Schwerinbe ment. Ott szava ’s hárfajátéka által a’ hercegi házba jutta. Rábeszélés után Göttingába mene, ’s két évig törvényeket tanula, de majd elhatározá, hogy teljes erőből a’ hangán függ. Ekkoriban írta: „*Musikalisch-kritische Bibliothek*”-ját, mellyben a’ göttingai tanuló recensioja Gluck „*Alceste*”-jéről különös benyomást okozta. A’ concertmester helye megüresülvén Göttingában, azt Forkel nyere el „musikaigazgató” címmel. Haláláig ott vala ’s nagy munkáit ottan készíté, mellyek a’ többek közt ezek: „*Literatur der Musik*”, „*Biographie und charakteristik Sebastian Bachs*”. Megh. Göttingában 1818.

FŐHANG

Főhang az, mellynek hangvezetője valamely hangdarab elrendelésénél alapul vétetik, a’ melly tehát mintegy uralkodik ’s a’ más hangokba (mellékhangokba) való kitérését meghatározza, a’ mellynek háromzatja (Dreiklang) a’ hangdarab elején és végén hallik. Mostani hangrendszerünknek mindenik hangját vehetni alaphangul, csak hogy a’ mellékhangokat e’ szerént kell azután elintézni ’s elsőleges jegyek által a’ szükséges viszonyba helyezettetni. A’ főhang vezetőken való közök meghatározzák, ha a’ mellékhangok lágy vagy kemény neműek e, az első vagy második fokon rokonok e. Ha azon hangvezetékben nagy a’ hármozottja (Terz), akkor a’ hangnem kemény, ha kicsin a’ hármozat, lágy. (l. *Hang*, *hangnem*). Más értelemben fő vagy alaphang az, melly az accordban a’ legmélyebb, mivel az egész harmonia mintegy azon épül és belőle fejlődik ki. Néha alaphangnak az neveztetik, melly a’ hangdarabban jegyezve jön elő

megkülönböztetésül a' menetelesektől (durchgehende): tovább a' vonatolt jegyek (accentuirte).

FRANCZIA MU'SIKA

Francia mu'sika (hanga). A' szerint, a' mit Strabo, Diodor 's többek beszélnek, nem szenved kétséget, hogy a' Gallok is esmerék és szerették a' hangmivészetet. A' bárdok is a' Celtáknál vagy Gáloknál léteztek. A' romai elfoglaláskor elhagyák ezen bárdok és druidok hazájukat, 's a' hanga első nyomát a' Frankok között akkor találjuk, midőn ez mondatik, hogy Pharamondot a' hadi sereg előtt, hadi hanga zajában kiálták ki fejedelemnek. Clovis király keresztelése is a' rhemsi St. Remy templomban hanga által dicsőített, mely a' királyt annyira érdeklé, hogy azután különösen pártolá a mu'sikát. Egy békekötésben azt kéré Theodorich, keleti Góthok királyától, küldjön neki egy jó hangatanítót és énekest Olaszhonból, papjai és énekesei tanítására. Acorédes énekes Frankhonba jött tehát, és ott szelidebb 's kellemesebb hanga stlyt hozza bé az eddig esmertnél; a' hangmiv kísérője lön minden isteni tiszteletnek. Az orgona Pipin alatt hozatott be, t. i. Constantin keleti császár küldé 757-ben Pipinnek, ki azt a' St.-Corneille templomnak ajándékozta Compiègnében. Midőn nagy Károly a' husvétet Romában ünnepelte, versengés támadt a' fr. és olasz énekesek között az igazi énekről. A' császár így határozá el: a' legjobb víz a forrásból jön. Azért Adrián pápához folyamodott, 's általa két jól kitanult olasz énekest, Theodort és Benedeket, kiválasztatá, hogy Franciaországban állítanak vissza az igazi gergelyéneket; – az egyik Metzben, a' másik Soissonsban leve egy hangaokola fejévé. Robert király öszvekelése Constance-val, Vilhelm, provencai gróf leányával, úgy tekintetik, mint új hangaizlés epochája. Kevéssel utána énekes és hanga társaság szövetkezett Provenceban, troubadourok, chantierek neve alatt; verset költének ezek és eléneklék. Mások Jongleurs vagy Ménétriers nevet vettek fel 's énekeiket hangeszközökkel kísérték. Robert, Hugo Capet fija, maga is költő és hangász volt, nem különben Thibauld navarrai király. A' szép Filep alatt (1313) játékszint állítanak fel, hol hangás tündértörténeteket adtak. V. Károly igen szereté a' hangát, 's asztalát fuvola concerttel szoká végezni. Sz. Lajos idejében csak templom-mu'sikából álla az egész mivészet. Utóbb a' templom-ének ékesebb lön és cifrább; a' nép között pedig világi énekek, szerelmes tartalmu dalok (Lais) terjedtek el, mellyeknek melodiája csak lassanként vált el a' templomtól. A' hárfa vagy a' mi hegedünkhez hasonló viola kíséré őket. I. Ferencz, ezen mivészség barátja, tulajdon kart állita fel, mellynek feje Mouton volt; – Févini, Arcadet, Verdelot, Goadimel, hires hangászoknak tartattak akkor időben. Az első hires szerző Bromel Ant. volt, egy idejü de Prez Josquin belga hangásszal, ki 1450 körül szül. kora első hangásza, 's XII. Lajos karmestere lön. I. Ferencz magával vivé hangászeit Olaszhonba, s így Bolognában X. Leo karával egyesité, míg mindenik urakodó ott mulatott. Ezen körülmény, 's a Medici Katalinnal jött hangászok viszont jobb izlést adtak a' fr. hangászságnak. IX. Károly szereté 's gyakorlá a' hangát és költést; ekkor állita fel Baïf Ján. Ant. magányos academiát ön házában, hová a' király is hetenként egyszer játszani megjelent. Du Lauroy Eustach, IX. Károly és III Henrik karmestere, derék hangmivész volt; az ó Noel-ok, a' részint ma is esmerttek, azon ariakból szedettek, mellyeket Lauroy IX Károlynak készíte. A' ballett mu'sikának kedveze az udvar. Lothringi Károly III. Károly mostoha hugával öszvekelvén, az első fényes ballett adatot, a' hangát hozzá Beaulieu és Salmon irták. Baïf költő és hangszerző volt, 's az operát Parisba törekedett általhozni. IV. Henrik kevésbé becsülé a' mu'sikát, de annál inkább kedvelé Medici Maria. XIII. Lajos kedveze a' dramának és hangának, – 's maga is több éneket szerze, XIV. Lajos izlése és pompaszeretete a' hangát is emelé. Mazarin olasz virtuosokat hiva meg és operákat adata, p. o. Orpheust Zarlino-tól. Cambert lön a' mu'sika fő felügyelője, 's Perrin két első operáját szerkezteté, mellyek 1659 és 1671-ben adattak,

's melly próba igen érdeklé a' Francziák nemzeti szellemét. 1699-ben Perrin privilegiumot nyere az énekes játékok közönséges helyen való adására, 's e' végre Cambertel egyesült. Pomone lön első operájok, 's tapssal fogadtatott. De Lully-ig a' fr. hanga csak gyermekségben volt. Ez lön a' nemzeti izlés teremtője (szül 1633 Florenczben, 14 évében Frankhonba ment 's életét ott végzé.) Ő hozza merészebb dissonanczokat a' hangába, 19 operát készite, tönnyire Quinault-tól, 's még 20 balletot, különféle motettet, sonatakat, concerteket. A' rythmusos declmatori hangastylt ő alapít meg, ő a' menuette feltalálója, mellyet 1163 XIV. ajos egyik kedvesével Versaillesban tánczola először. – Az orchesterbe a' fuvó eszközöket vivé be. Lully halála után voltak ugyan mivészek Frankhonban, de nem voltak elég elmések, hogy a hangát tovább léptették volna. Az 1683. Dijonban született Rameau lön, mint alapos orgonajátszó, híres Parisban; mint theoreticus, nagy érdemeket szerze az általános bassz rendszerével; mint szerző, minden korabelit meghomályosirta. 50 esztendő volt, mikor (1733) első operáját „Hyppolyte és Aricie” adá; 22 ilyen szerzemény követ ezt, 's hírét messze szárnyaltatá. – Rousseau J. J. ki a' valódi olasz hangának minden érdemeir érzé és ismeré, világos vetélytársa lön. Maga szerzé ezen operáját: „Le devin du village”, melly nagy benyomást tön; „Pygmalion”-jában pedig a' melodramát teremté. A' francia hangát megtámadván, az olasznak pedig hizelkedvén, sokaknak bosszankodását és üldözését magára vonta. Az opera comique ekkor vált külön; Philidor és Monsigny ennek számára dolgoztak. Példányul az Olaszokat vették. De mindenek felett való a fr. hangára Gluck óriási lelke. 60 éves korában (1774) jött Paraisba, hol először Iphigenia Aulis-ban adatott tőle. Az ő tulajdon izlése, hangaszavának mindent magával ragadó ékesszólása, stylja mgassága, kifejezetének szivet áltjáró igazsága, uj emelkedést adtak a' dramai hangának. Sem a' melodia, sem a' harmonia nem uralkodik itt kitünőleg, hanem az egész egy kellemes, uj költéssé, földöntúli nyelvvé változik. Méltó vetélytársa volt Piccini. Követőik is versengtek 's figyelmet vontak magokra. De ezen két idegen nem folya be állandólag a' nemzeti izlésre, melly az enyelgő, érzésteli romanzát, az apró vidor népdalt (vaudeville) az enyelgő táncmelódiát kedveli; a' nagy énekstylt pedig, a' valódi templomhangát idegenen fogadja. Gluck olta a' legnagyobb operakészítők a' kifejezés igazsága után törekedtek; csak hogy a characteristica többnyire történetbeli esetekre épül az énekes játéokban, 's könnyen a' feszesbe vagy tulságosba csap által. Szeretik a' meglepetéseket 's feltetsző sikert, innen az ő gyakran megszakadó melodiájok, erőszakos átmeneteleik 's erős ellenkezések a' hathatóságban 's lágyban. – Az uj valódi fr. hangaszerzők közt neves Grétry, ki először 1768-ban képe fel. Stylusa rendkívül egyszerű és igen csinos: a' kifejezés igazságának mindent feládoz. Érdeklő melodiái ujra hangzanak a' szivben. Tréfás operái osztatlan kegygyel fogadtattak. A' tragicumban czélját nem érte el: „Richard oroszlánszív”-ben pedig tetőt ére. Lélekre, érzésre testvér Dalayrac vele, talán kevesebb comicus erővel, de valódi kellemmel 's érzéki igazsággal. Monsigny, mindeniknél idősebb, kifejezése heveségért becsültetik. Della Maria Olaszthonban tanult, kora halálát sokat sajnálák. Gaveaux, Solié stb. kis operákban kedvesek. Méhul a' legnagyobb fr. hangszerkeztetőkhez tartozik; Gluck ada neki philosophiát a' mivről. Boyeldieu nyájos románczai által kezdé híres lenni. „Jean de Paris”-ban tetőt ére. Isourad Nicolo (Máltai) Olaszthonban mivelé magát, hol operái kedvesek voltak. Sokat ira a' parisi tréfás operának. Berton szorgalmatos munkás, darabjai szép énekekről híresek. Catel „Harmonia kézikönyve” által híres. A most szerkeztetők között híresek Gossec és Le Sueur. Ezen utolsó operákat irt, de csak komoly 's nagyokat; stylja egyszerű, tiszta és gyakran nagy, de néha a' törekvés miatt hideg és üres. Még emlitenünk kell egy híres Olaszt, ki Parisban mivelte magát, 's kinek remek mivei az ottani hanga állapotjára a' legnagyobb befolyással vannak. Ez Cherubini. Munkáiban fantáziahév uralkodik, mint egy Francziában sem. Reá Gluck, Mozart, Haydn hatottak, mint Onslow és Boscha

eszközszerkeztetőkre is. Kedves a' rossini-skodó Auber is. – A' fő hangaelőmozdító intézetek közé tartozik Frankhonban a' jól elrendelt Conservatoire, eredetét a' revolutionnak köszöné, melly minden volt concertintézetet elronta. 1793-ban kezdődék mivelődni, a' legderekkabb mivészek lettek tanitokká benne, 's a' legjelesebb virtuosok jöttek belőle ki. Mozart és Haydn symphoniáit sehol sem lehetne érdeklőbben hallani, mint ezen nevendékek concertjeiben. Egy olasz conservatoire sem volt illy nagy alapra építve. Nevezetes francia virtuosok énekben: Garat, Lays, Lainez, Elleviou, Martin, 's asszonyságok: Branchu, Amand, Maillard, Duret, Himm. Pianofortén: Adam, Jadin, Kalkbrenner. Lábhárfa: Mara, Naderman, Bochsa, Dalvimare, Vernier. hegedün Rode, Kreuzer, Baillot, Lafont; Bőgőn: Duport. Fuvalon: Klarineton: Lefebvre és Duvernoy; Hautbois-n: salentin, Garnier; Kürtön: (Waldhorn) Duvernoy, Domnich; Fagott-on: Ozi és Delcambre. A' Parisban készült hangszeresek között nevezetesek Erard fortepianói és lábhárfaí (Pedalharfen), mellyeken Frankhonban igen örömet játszanak.

FUGA

Fuga, több hangzatu muzsikai darab, mellyben egy melodia tétel uralkodik, ezt egy hangzat után más, különbéle módon, 's közökön felváltva ismétli, ' mellyben a' melodiai telek harmoniásan ugy egybeszövetnek, hogy valódi nyugpont csak a berekesztésnél van. A' különálló hangzatok száma, (mellyeket azonban nem azok kettőztetése, vagy a' kiséro szerszámok után kell itélni,) önkényes, 's ezek szerint a' Fuga két-három-négy hangzatu. A' Fugánál figyelembe vétetik 1) a' főtétele, máskép thema, subjectum, dux, v. vezér. 2) a' társ, comes, v. felelet az az: a' themának más hangzatban vagy a' hanglajtorja más fokán ismétlése; 3) az ellenharmonia, contrasubjektum, v. olly melodiai, melly, ha a' főtétele egy vagy más hangzat viszi, mindenkor más hangzatban hallik. 4) a' visszaütés, repercussio, vagy azon rend, melly szerint a' vezér és társ feváltva különbéle hangzatokon járnak. A' fuga szabály szerint ezek mindig különbözö hangnemeken ismétlődök; 5) a' közharmonia, azaz olly apró tételek, mellyek a' főtétele elhallgatása alatt jönnek elő. Ha a' fugában csak egy főtétele van, akkor egyszeres, ha több, kétszeres, háromszoros, négyszeres lesz. szoros, obligata, ricercata a' fuga, mellyben csak egy főtétele és egy ellenharmoniai minden lehető alakokban forog. Szabad, libera Fuga, mellybe köz tételek szövetnek, 's ezen hangsora nem a' főtételel kölcsönözötett, p. o. Mozart „Tündérsipjának” ouvertureje. A' fuga alapjait a' kánonok, és kettős ellenpont szabályai teszik. Egy vonzó muzsikai gondolat, melly egész sokaságot megkaphat, mint főtétele – a' harmoniának olly ehez illete, hogy ez minden lehető utánazások, változtatások, fordulatok, és kánoni bánás mellett mindenkor énekelhető maradjon – egy megfelelő ellentétele választása, hogy ez ne csupa száraz munka legyen, másfelöl a' théma elibe se vágjon – a' hangzatok helyes beereszkedése – ezeknek, változtatásainál a' főtételehez illendő viszonya – olly kísérete, melly mellett a' fő hangzat mindenkor illőleg kitünjék: ezeknek, 's más csak izlés és gyakorlás által nyerhető tulajdonoknak kell a' fugát, a' harmonia rendes kívánatin kívül elevenitni, ha nem csupa mesterséges muzsikai számoló példa, hanem aestetica szülemény akar lenni. Egyébiránt Rousseau itélete, hogy „egy szép fuga csak egy jó harmonistának hálátalan mestermive”, csak a' felületes mükedvelőre, nem a' szellem – 's érzéssel teljes esmerőre illik. A' fugában egy többség érzelmei összeegyezőleg, még is az egyesekre nézve tökéletesen önállólag nyilatkoznak. A' fuga alkotásáról Marpurg „*Abhandlung von der Fuga*” címü munkája tanit. (Berl. 1753)

FURIOSO

Furioso a' musikában nem annyira a' mozdulás nemét teszi, mint a' kifejezést, 's ezen okból melléknév gyanánt használtatik, p. o. *Allegro furioso*. A' vadság és düh, mellyet

ezen kifejezés jelenteni látszik, nem a' rendkívüli sebesség által okoztatik, mint némelyek gondolják; vad és durva accent az előadásban többet segít itt a' mozdulásnál, 's ez a' musika készítőtől igen előmozdítatik idegen, kemény kicsapások, tartós dissonantia (ellenhangzat?), sforzato, váratlan és hirtelen bevágó forték 'sat által.

FUX

Fux (János József) nagy contrapunctista, egyházi és játékszini muzsika szerző, I. Leopold, I. József, és VI. Károly császárok alatt; született Styriában 1660. Bécsben csász. fő karmesteri hivatalát 40 évig vitte. VI. Károly annyira becsülte, hogy az öreg podágrás embert, Bécsből Prágába 1723. egy operának a' koronázás ünnepén előadása végett, gyaloghintón vitette, 's híres latin munkáját „*Gradus ad Parnassum, sive manuductio ad compositionem musicae regularem etc.*” mely Fuxot Németországon kívül is nevezetessé tette, saját költségén (Bécs, 1725. fol.) igen szépen kinyomatta. Fux, korának muzsikai izlésére, szerzeményei által nagy befolyással volt. Templomi hangmivei még most is becsültetnek, kivált egy Missa Canonica, mely Lipcsében metszve jelent meg.

G

G, a mostani muzsikai rendszerben ötödik diatonicus hanglépcső. A' Violin – (G.) kulcsnak neve is e' betűtől van, mert azon fogra vagy lineára tétetik, mellyen az egyszer vont g áll. (L. HANG, HANGNEM).

GABRIELLI

Gabrielli (Katalin), a' 18 század leghiresebb éneklői közül egy, szül. Romában 1730, atyja szakács volt. Garciastól (*lo Spagnolletto*) tanult és Porporától. 1747-ben a' luccai színen nagy csudálással énekelt. I. Ferencz császár Bécsbe hívá. Metastasio tanítása tökéletessé tévé mívelését. 1765-ben Katalin czárné Pétervárába hívá. 1775-ben Londonban ment, 1777-ben vissza Olaszhonba, 1780 Milanoban vala, hol Marchesivel vetekedett. Nem volt énekes (férjfiu), ki ezen diadalmas éneklő nővel bátran kiállhatott volna a' színre. Pacchierotti egyszer társul mene vele, de szégyenülve bujt el. 50-dik évében még kit kit bámulásra ragada énekével. Meghalt 1796-ban; 1780 olta visszahuzta magát a' színről.

GAILLARDE

Gaillarde vagy Gagliarda, elavult olasz táncz, vig természettel 's vidor gyors mozgásokkal, $\frac{3}{4}$ tactra. Romaneszkének is nevezték, mivel Romából eredt.

GALUPPI

Galuppi (Baldassaro), hangmivész, Buranellonak is nevezetik, Burana Velenceze melletti szigettől, hol 1703 született. Mivének elveit atyjától tanulá, azután a' degli Incurabili conservatoriumában. A' híres Lotti volt első tanítója a' contrapuntoban (ellenpont). 20 esztendő korában eljátszatá ezen operáját „*gli amici rivali*” Velenczében. A' rosszul fogadás a' szemére hányt hibák elkerülésére birta. Olly szörnyü előmenetelt tön, hogy nem sokára egész Olaszhon színeit elfoglalá. Sz. Márknál hangamester lön, és orgonás több templomban, valamint tanító a' degli Incurabili conservatoriumában. 63-dik évében Pétervárrá hivaték mint első hangamester, 4000 rubel évi bérrel, szabad lakással és kocsizattal (*Equipage*). Első ott adta énekes játék „*Didone abbandonata*” volt, az utolsó: „*Iphigenia Taurisban.*” 1768-ban visszatére Velenczébe családja karjai közé. El nem gyengült képzelemmel folytatá munkáit haláláig, mely 1785-ki Januariusban történt. Azt

vitatják, hogy utolsó operái tüzre, emelkedésre, izlésre nézve az előbbieket felülmulják. 50 operát ada, majd mind tréfásat; de vitézi operái, valamint egyházi szerzeményi is, tüzes és benyomó melodiájuak.

GAMBA

Gamba (Viola di Gamba, Basse de Viole) térdhegedű, szokásból kiment huros hangaeszköz, mellynek készülete, hangja, 's a' vele bánás igen hasonlita a' kis bőgőhöz, csak hogy 5-6 sőt 7 hur is volt rajta; az egyenzet felőlről alá ez: D, G, c, e, a, d. Angolhonban jött szokásba; bevétetett Olasz, Frank és Némethonban, a' Francziáknál kedvezőkre, sőt remekelőkre talált. Van azon kívül egy orgonarend (register) is e' név alatt, nem különben a' klavirnak egy neme, mellyet Hayden János talált fel 1600 körül Nürnbergben.

GAVOTTE

Gavotte, vidám characterü táncmuzsika. Két fordulója van, mindenik nyolcz tactussal. Mértéke alla-breve. Alaprythmusa ez: $\text{C} \quad \text{||} \quad | \quad \text{||||} \quad | \quad \text{||}$ – Legsebesb kótáji csak nyolczadodok lehetnek. Mostanában ujjolag divatba jött.

GENERALBASSUS

Generálbassus valamelly muzsikai darab alaphangjának, minden egyes accordokkal egybekapcsolt előadását teszi. Rendesen klaviron játszák, részint a' harmonica erősítése, részint a' kevés hangzatu tételekbeli accordok hibázó közeinek pótlására, és a' harmoniai hézagok betöltése végett. Ki tehát generálbassust akar játszani, szükség, hogy a' muzs. darab alaphangjaival, egyszersmind az ennek harmoniáját tevő minden accordok folyamatját is előadhassa. Mivel pedig ezen accordok, 's ezek fő közei a' kóták felibe számokkal és jelekkel iratnak, a' harmonia tudásán kívül ezen czifrák esmerete is elkerülhetetlen. Ezekről Marburg, Albrechtsberger, Bach, Türk, Müller. Feltalálójuk Viadana, a' 17 század elején Mantuában a' székes egyház karmestere. Innen ezen czifrákat olasz tabulaturának is nevezik.

GÉNIE

(...)

...a' lángeszűség az individualitashoz tartozik, 's mivel ez megfoghatatlan, tehát a' lángeszűség is az, 's úgy kell tekintetnie, mint valamelly együttműködésnek. De a' lángész, az emberi munkálkodásoknak nem mindenikében mutatkozik, mint olyan; a' lángeszű költő p. o. azért nem egyszersmind lángeszű bölcselő is, és a' lángeszű kormányfi azért nem egyszersmind lángeszű hadi ember is. Ennél fogva tehát a' lángeszűségnek több nemei különböztetnek meg, mint: művészi, tudományos, kormányzási, katonai lángész 'sat; sőt még ezen nemek is elosztathatnak alnemekre; így p. o. Mozart hangászi, Göthe költői, Rafael festői, Newton számtudományi, Kant bölcselkedési lángésznek 'sat neveztetik. Legszorosabb értelemben vett általános lángész soha sem volt 's nem is leend... (...)

– no –

GESTIKULATIO

Gestikulatio tagjáratás, taghordozás, belsők physiognomiai kifejezésének egyik módját teszi; de e' módot szorosan meghatározni, nem egészen könnyű. Az arcjátéktól ezekben látszik különbözni: 1) az arcjáték valami, csupa áltmenő, mulékony; a' tagjáratás pedig,

habár szinte mozdulatban nyilatkozik is, valami maradó. 2) Amaz csak az ábrázat, ez a többi test mozdulatira is terjed. 3) Amaz csupa lelki kifejezés, elmésen érző lények ábrázatin; ez ellenben a' csupa érzékileg kívánó lényeknél is mutatkozik. Innen 4) amaz a' gondolkodás és szabad character kifejezése, ez ellenben az épen most uralkodó indulat 's áltmenő szenvedelem nyilatkozása. Mivel azonban a' tagjártatás, tágas értelemben a' test belsejének minden physiognomiai kifejezését teszi; ennyiben az arcjátékot is magában foglalja. E' szerint ama' néma, de festő, kifejező 's jelentő beszéd, a' tagjártatási beszéd körébe tartoznék az arcjáték nyelve is; úgy hogy a' tagjártatás közönséges, általános, az arcjáték pedig csak különös lenne. E' különböztetés a' testi ékesszólás teoriájának rajzához szolgál. Testi ékesszólás azon mesterség, mellynél fogva gondolatinkat a' test 's ennek módosításai által másokkal úgy közöljük, hogy ezek kívánt behatást tegyenek. E' test-módosítások, vagy mozdulatok és állások, vagy hangok. Ezeken épül a' színjátszó művészség, mivel az *actio* a' test mozgásától és állásától, a' *declamatio* pedig a' hangoktól függ. Az *actio* tehát nem egyéb, mint tagjártatási mesterség, még ama' közönséges értelemben is; a' mozgások és állások t. i. olly változásai a' testnek, mellyek a' lélek bizonyos változásival megegyeznek. A' mozgások öszvesége a' *gesticulatio*; az állásból lesznek az ATTITUDE-k, (l. e.) vagy az egész testnek bizonyos helyzethez képest, állásban, ülésben, fekvésben hordozása és tartása. Attitudeket hát az egész test. — *gesticulatio*kat csak a' mozogható részek, fő, kar, kéz, láb, vagy együtt, vagy külön tehetnek; innen van fő-, kar-, kéz-és láb-nyelv is, mellyről azonban legtöbb színjátszók semmit sem tudnak. E' néma nyelvektől még különösen megválasztatik az arcnyelv; és nem alap nélkül. Az arcz nem olly mozogható rész, mint a' fő, kar, kéz, láb; de részint sajátságos alakzata, 's merevény részeinek maradó formája, részint mozgó részeinek változó játéka, részint azon vonásai által, mellyek szokásnál fogva a' mozgó részekben állandók lettek, belsők legnyilvánosabb, kétségtelenebb, 's el nem esmerhetőbb jelekben tűnik itt fel a' külsőn. Itt tehát egy egészen tulajdon és nagy fontosságú mozgás van; 's ki a' homlok-, szem-, orr-, ajk-nyelvet nevetségesnek találná, csak azt bizonyítandaná, hogy itt a' természetet sohasem vizsgálta. Az ábrázat-nyelvet MIMIKÁNAK (l. e.) is hívják, melly azonban többet is foglal magában. A' tagjártatásijáték tehát az egész testnek, 's mozdulatlan részeinek állásban és mozgásban olly áltmenő módosításait teszi, mellyek által bizonyos helyzetben a' belső és külső kifejeztetik. A' játék névvel határozás, úgy látszik, itt nem a' munkásság könnyűségétől, hanem mulékonyságától vétetett. Ki a' testi ékesszólást mesterség által gyakorolni kívánja, 's a' természetes kifejezéseket el nem találja, arczrángatásra, majomkodásra (*grimasse*) botlik. A' természet, valamint minden indulat, 's a' lélek minden érzelme kifejezésére szavunknak különös hangot és hajlást adott, úgy ezekre a' testben is különös mozgást és állást alkotott. Jaj a' színjátszónak vagy képző művésznek, ki e' részben finom érzés hijjával van. (V. ö. MIMICA s PANTOMIME).

GLUCK

Gluck (Kristóf), Felsőpfalzban a' cseh határszélek mellett lévő Weissenwangen faluban jó nemzetségből született 1714. Atyja vadászmester volt herczeg Lobkowitznál. Ő kora ifjúságában a' hangászatra adta magát, mellynek első alapvonalait Prágában tanulá, 's rövid időn nagy ügyességgel játsza több hangszeren. 1738 beutazta Olaszhont 's San-Martinitól a' hangszerzést (*Compositio*) tanulta. Mailandban írt első énekes játéka „*Artaxerxes*” itt, „*Demetrius*” pedig a' velencei játékszinen adatott elő. Egy harmadikat „Az óriások le-hányatása” a' londoni olasz játékszinre alkota, hová 1745-ben költözött. 18 év lefolyta alatt mintegy 45 énekes darabot készítte, mellyek azonban a' későbbieknél tökéletlenebbek. Ranieri di Calzabigi-vel Bécsben kötött esmeretsége új fordulást, nagyobb egybefüggést 's kellemesb idomot szerze munkálatainak; ezen daljátékok

„*Alceste*”, „*Orpheus*”, „*Helena és Paris*,” melyeket Gluck 1762-69 Bécsben írt, 's melyek ugyan itt ki is nyomattak, nagynemű ujságok által, az utóbb következettekkel együtt, szerzőjöknek halhatatlan hírét alapították meg. Olaszhon főbb városai is megkedvelték ezen darabokat („*Alceste*”-n kívül, mely ott még akkor nehézsége miatt nem adathatott) úgy annyira, hogy a' bolognai játékszin egy télen csupán „*Orpheus*” adatása alkalmaival 900,000 lirát vett be. Még nagyobb tapsot aratott a' hangszerző „*Armida*” és a' „két Iphigenia” által. Rollet Bailli, ki Bécsben tartózkodásának ideje alatt Gluckkal megismerkedett, Racine „*Iphigenia*”-ját daljátékra változtatá, 's hangszerzés végett barátjának ajánlotta, melyet ez annál örömeztőbb elfogadott, mivel azt hitte, hogy a francia nyelv az olasznál, az éneklésben is alkalmasabb a' mély és férjfiás kifejezésekre. Nagy szorgalommal fogott G. ezen munkához, 's az egyébkor dolgozásaira fordítani szokott 2-3 hét helyett, egész évet töltött el, míg a' remekmunkának hangája (muzsikája) elkészült. Nemzeti hiúságból 's előítéletekből származott nehézségek tornyosodtak eleibe; igyekezetének kinyilatkoztatása után csapatonként támadák meg ellenségei. Dolgozása egyedül Maria Antoinette királynénak – hajdani tanítványának – parancsolatja által juthatott tökéletességre. 1774 elején Parisba ment a' 60 éves G. 's April. 19. adatott végre a' sokat ígérő daljáték. A' játékszin tömve volt nézőkkel, 's a' benyomás, melyet az egész tett, kimondhatatlan nagy. A' hanga minden egyes részével nevedett a' közönség lelkesedése. Az első két évben 170-szer adatott. A' francziára lefordított „*Orpheus*” hasonló elragadtatással fogadtatott; de a' következő évben előadatott „*L'arbre enchanté*” és „*La Cythère assiegée*” darabjai kevesebbé voltak érdeklertesek. „*Iphigenia Taurisban*”, „*Echo és Narcissus*” Gluck nevét a' hir lehető legmagasb fényfokára emelték. „*Roland*” és „*A' Danaidák*” nem készültek el; mert az első tüzbe veté, midőn meghallotta, hogy *Piccini* is azon tárgyra akar hangát alkotni, a' másodiknak elvégezhetésében pedig a' halál akadályozá. (Megh. Bécsben Nov. 15, 1787). Nevezetes azon vitázat, melyre G-nak új izléssel készült darabjai szolgáltatott okot. Egész Paris pártra oszlott, 's a' Gluckisták és Piccinisták szinte olly ellenséges indulattal viseltettek egymás iránt, mint előbb a' Jansenisták és Jesuiták, később pedig a' Royalisták és Jacobinu-sok. Gluck és Piccini magok csak rövid ideig vettek részt a' meg hasonlítás érzetében, 's már viszont régen megengesztelődtek, midőn még vak tisztelőik egymással mindegyre tusáztak. Említést érdemel azonban az, hogy ezen hangászati vélemény-vitában Rousseau J. J., Arnaud és Suard Gluck részére, Marmontel és Laharpe pedig Piccini részére állottak; 's a' győzelem az elsőké lön. A' nevezett írótól ezen tárgyban megjelent iratok egy gyűjteményben „*Mémoires pour servir à l'histoire de la révolution opérée dans la musique par Mr. le chev. Gluck*” (Paris 1781) adatott ki. Glucknak – aláírás utján – Houdon által márványból készített melyképe, halála után egy évvel, XVI Lajos parancsolatjára az énekes játékszinben állítottatott fel. Ő a' dramaticai hangászatban, melyet mindenkor a' nyelv lelkéhez alkalmazza, még eddig senkitől nincs utolérve. A' trombita ő általa vitetett elsőben a' hangászkarra (*Orchester*), 's mérsékelt használtatása által annyira emelte a' hanga kellemeit 's benyomását, mennyire most a' vele való neveléses visszaélés annak ohajtott nagyságát igen gyakran egészen elrontja.

GOSSEC

Gossec (Ferencz József), hangaszerző, Vergniesben született 1733, 's 8 évig karénekes gyermek volt az antwerpeni főegyházban. Tanítóji egyedül a' természet 's a' nagy mivészek szüleményei voltak, 's valamint Haydn, ő is panaszra fakadt, hogy tartománya oskoláit végezte 's Olaszhon beutaznia nem lehetett. 1751 Parisba ment, a' hol de la Popelinière úr hangászkarát (*Orchester*) a' nagy Rameau alatt vezérelte, mely tulajdonságban azután herczeg Condé hangászkarához lépett, kinek számára több

daljátékot készítette. 1784 a' báró Breteuil által felállított énekoskolának felvigyázója lett. A' revolutio alkalmával a' nemzeti örsereg hangászmesterévé tétetett, és 1795 a' conservatorium alapításakor Méhul és Cherubinivel együtt ezen intézetnek főfelvigyázójává, 's a' hangszerzés tanítójává. Bonaparte a' becsületrend keresztjével ajándékozta meg. Legjobb munkája „Sabinus” 1773. 1804 írta a „*Méthode de chant du conservatoire-t*”, 's D.-vel jelelt némelly hozzáadásokat Catelnek (hajdani tanítványának) „*Principes élémentaires de musique, suivis de solfège*” című munkájához, mellynek Cherubini, Méhul, Langlé és Lesueur is részesei voltak. Még agg korában is ifjui gerjedelmet mutatott a' hangmivészet iránt.

GRACIOSO

Gracioso, játékszíni mellékneve a' kaczagtatónak, vagy egy nevetséges álalaké (Maske), avagy vidor inasé, ki a' spanyol vígjáték mind a' három nemében, különböző név alatt, a' bajzozhoz hasonlóan jelenik meg. A' régi színpadok bohójával (Harlekin), mellytől némellyek származtatni akarják, van neki néminemű hasonlatossága annyiban, hogy' néha egy kevésse lomha és faló; de a' csacsogás és félénkség vonatai nem közösek vele. Példaképét előbb fel lehetne találni Plautus Sofiasában vagy Terentius Davus-ában 's egyéb rabszolgai szerepeiben. Lope de Vega-nál ezen általános characterforma, néha ugyanaz a' buta characterével, bárha neki a' spanyol költők a' legkülönbözőbb mellékvonatokat adják, 's néha igen is elmésnek és okosnak, néha pedig kaczagatólag együgyűnek festik. Némelly darabokban egy második gracioso (Gracioso secundo), sőt néha több is jelenik meg. Ritkán használtatik ennek characterre arra, hogy csalárdsága által szövevényeket csináljon, hanem a' vidor inas csak arra való leginkább, hogy azon indító okokat, mellyek urát elhatározzák, felhordja; mi gyakran a' legmulattatóbb és legelmésőbb módon történik. Moreto y Cabana Angustin vígjátékaiban a' gracioso szerepei leginkább szerencsés eszmék által tűnnek ki. A' ' hangában Gracioso nevezettel a' szelid és andalítva mulattató darab jeleltetik.

GRAUN

Graun (Károly Henrik), hangszerkeztető, II. Fridrik főhangásza, Sachsenben, Wahrenbrückben született 1701, hol atyja adószedő volt. 1713 a' dresdai keresztoskolába ment, mellyet 1720 hagyott el. Az éneklést Grundigtól tanulta. 1740 II. Fridrik porosz király főhangászának nevezte ki, 's Olaszországba küldte, hogy az ujjonon felállítandó daljátékhöz megkivántató férjfi 's leány énekeseket szedje össze. Innét visszatérte után szüntelen hangszerkeztetéssel foglalatoskodott, míg 1759 megholt. Mint énekes, legjelesebb volt az adagiok előadásában. Braunschweigban, Rheinsbergben és Berlinben készült munkáinak száma igen nagy, mellyek között mintegy 30 daljáték van. Életírását Hiller készítette.

GRÉTRY

Grétry (André Ernest Modeste), fr. hangszerző, Lüttichben született 1741. Magánosan lévén kisdéd korában egyszer a' konyhán, figyelmetessé tette őt a' vas fazékban forró viznek bugyogása, 's ezen – a' doboláshoz némileg hasonló – zajra el kezdett táncolni; látni is akarván azonban, miként támad az edényben ezen moraj, eldöntötte a' vizet az erősen izzó kőszén parázsba, mellynek előtört forró gőze nem csak megszedítette, de majdnem egész testét is megégezte. Ezen eset hosszas betegséget okozott neki, 's szemeinek folyvást tartó erőtlenségét vonta maga után. 1759 Romába ment, hogy magát a' hangászatban tökéletesítse. Sok oktatói közül Casalit esmerte el tanítójának. Itt első munkái tetszést, 's Piccinitől dicséretet nyertek. Kivánsága jött Franciaországba menni.

Utja közben egy ideig Genfben tartzkodott, hol „Isabella” és „Gertrude” daljátékokat tette hangára. Parisba érkezte után, két évig küzdött némelly kellemetlen viszonyokkal, míg végre Huron és Lucile hangára alkalmaztása által munkája kedveltetés, maga pedig szerencsésebb helyzetet nyert. 40 daljátéka közül: „*Le tableau parlant*”, „*Zémire et Azor*”, „*L’ami de la maison*”, „*La fausse magie*” ’s több számosok még ma is tetszéssel fogadtatnak. A’ mélységre nézve nem érte utol Gluckot, ’s Mozart tömörségét sem tudta felfogni. 1790 „*Mémoires ou essai sur la musique*” című munkát adott ki, mellynek első kötete az ő mivészi életét foglalja magában. Más két irata is van. „*De la vérité*” és „*Reflexions d’un solitaire*” cím alatt. Meghalt 1813 Ermenonvilleben, Rousseau magányban

GUGLIELMI

Guglielmi (Péter), 1727 szül. Massa Carrarában, hol atyja Giacomo, a’ modenai herczegnek főhangásza volt. A’ hangát 18 éves koráig atyjától tanula, ’s ekkor Nápolba a’ Conservatorio di Lorettoba ment, mellyet a’ híres Durante igazgatott. Ezen intézetből 28-ik évében lépett ki ’s mindjárt vig és vitézi daljátékokat kezdte az olasz színre alkotni; ’s mind a’ két nemben szerencsésen dolgozott, Bécsbe, Madridba ’s Londonba meghívatván, csak mintegy 50-ik éve körül tért vissza Nápolba, hol elmetehetségeit legfényesben tünteté ki. Munkáinak száma 200-on felül megy. Megh. 1804., 70 éves. Fia, Péter Károly, szinte jeles hangszerző.

GUITARRE

Guitarre. Ez, az újabb időben divatba jött ’s a’ lanthoz igen közelítő hangszer, különösen alkalmas kisedek énekek és dalok kísérésére. Hurja 6 van, G, A, d, g, h és e, hangokra feszítve, mellyek az ujjakkal pengettetnek. A’ legjobb gitaroskolák (nyomtatott tanítások) Doisy, Bartolazzi, Giuliani és Lehmann által készítettetek. Ujabban Zechi és Gärtner lettek esmeretesekké mint jeles gitarre-játszók. Londonban egy mivész a’ fortepiano módjára hat billentyűt illesztett a’ gitarre alsó visszhang fedelének jobb felére, mellyeknek penditői (Tangenten) a’ billentyük megérintésekor a’ hanglyukon kijönnek ’s úgy illetik a’ hurokat, mint a’ kalapácsok a’ fortepianóban. Innét a’ gitar ezen neme, pianoforteguitarre kapott.

HATODIK KÖTET

H,

H. – Az újabb hangrendszerben H a’ hetedik diatonicus hangfokot jeleli, vagy a’ tizenkettedik és utolsó hurt a’ diatonicus-chromaticus hanglajtorján, mellynek előbb B vala a’ neve (l. **HANG, HANGLAJTORJA**).

HALLÁS

Hallás, azon érzék, melly által az állatok a’ levegőnek azon mozgásait és rezgéseit megérezik, mellyet mi hangnak nevezünk; azon érzék tehát, melly által az embernél az akarat más emberrel a legkönnyebben közöltetik, melly nyelv és hangérzékké emeltetett. A’ hallás eszköze a’ Fül, egy igen összetett alkatu és mesterséges része a’ testnek. Felosztatik külső, középső és belső fülre. A’ két első rész leginkább arra látszik készülve lenni, hogy a’ hangot felfogja és tovább vezesse, míg a’ hangok tulajdon megcsendülése és tovább folytatása a’ belsőben látszik történni. A’ külsőhöz a’ csiga és a’ porczos halljárat tartozik. Ez a’ halljárat csőjével egyesül, a’ dobhártyáig terjedővel. A’ dobhártya belőltre domboru, igen rugékony, és a’ dobüreget fedezi. Ezen üregben vannak a’

hallcsontok, t. i. a' pöröly (malleus), üllő (incus) és kengyel (stapes). A' külső fül igen czélirányosan van alkatva a' levegő hullámmozgásainak felfogására, a' csigába 's onnét a' járatba való vezetésére. Mivel ezen utolsónak felülete p. o. az embernél 50-szer kisebb, mint a' külfülé, itt a' hangnak 50-szer kell erősebbnek lennie, mintha a' külső fül nélkül jött volna a' halljáratba. A' dobüregben képződnek ki a' hangok 's tovább terjednek a' megfeszült dobhártya 's a' hallcsontok által. A' fül legbelső üregét tömkelegnek (Labyrinthus) nevezik. Ez a' dobüreg felett valamennyire hátra fekszik a' halántéksont legerősebb tömegében, és a' tornáczból, 3 félkörös csatornából, kagylóból és belső halljáratból áll. Itt terjed el a' hallás idegje, itt van a' hangoknak csudahazája, melyből az agy hangérzéseit nyeri. Némellyek akarták ezen miveletet magyarázgatni, de a' titokleplett nem lehetne még ellebbenteni; a' természet, mint sok helyen, itt is homályban munkálkodik. Éles vizsgálatokat közöl a' hallásról 's annak műszeréről az állatok különféle osztályaiban Chladni „Akustik” czimű munkájában. A' muzsikás (hangász) fül kimiveléséről és nemesítéséről lásd Weber értekezését a' „Leipzigzi muzsika ujságban” 1801.

– j – a.

HALLÁSTUDOMÁNY, I. ACUSTICA

HALLÁSTUDOMÁNYI, I. ACUSTICAI

HALLELUJA

Halleluja, magasztaljátok Istent! A' biblia fordítóji ezen tele hangú zsdó formulában valami innepélyeset vélvén találni, felvevék ezt fordításokba is. A' halleluja a' 15 század óta minden innep és vasárnapokon énekeltetett az isteni tisztelet előtt, de utóbb a' romai egyház által a' böjti vasárnapon, hogy a' szent gyász félbe ne szakasztassék, elhagyatni, 's mint öröm-ének csak húsvét napján rendeltetett ismét zengedeztetni. A' Zsidók a' 117 és 118 Zsoltárt nevezik nagy Hallelújának, mert ezekben Istennek ő irántok mutatott különös jótéteményei magasztaltatnak, 's e' magasztaló éneket husvétkor és a' sátoros innepek alkalmával zengedezik.

opq.

HÄNDEL

Händel (György Fridr.), szül. Halleban a' Szála mellett 1684, a' klavirt már két éves korában minden különös utmutatás nélkül igen ügyesen játszá. Atyja (orvos), törvénytudományra szánta. Azonban ez egykor a' hercegi udvarhoz utazván, a' gyermek orgonázása magára voná a' herceg figyelmét, ki azután atyját rá bírá, hogy egészen a' muzsikának szentelné. Zachau a' hallei székes egyház orgonistája kezdé most tanítani. 9 évében H. már egy templomi muzsikát szerkeztete énekszóval és hangszerekkel. Így mesterét meghaladván, 1698 Berlinbe küldék, hol tanítója különösen Attilio vala. Atyja meghalván, Hamburgba ment, hol egy vágtyárs ellene dolgozása mellett is orchestrum igazgató lett. Most a' 15 éves H. mint operaszerző lépett fel. Első operáját „Almeriát” egymás után több estvéken adták. Más két operája „Florinde” és „Nero” szinte szerencsét tett. 5 év múlva elhagyá Hamburgot, hogy tanulmányit Olaszországban végezhesse; mely célra 200 aranyat takargatott meg. 1703 Florenzbe ment, hol a' nagyherceg számára „Rodrigo” operát írá. Innen Velenczét látogatta meg. Itt egy álorczás bálban klaviron hallatá magát. Scarlatti történetből mellette állván, játszására úgy fellelkesült, hogy így kiáltana fel: „ez vagy a' Szász avagy az ördög.” Velenczében „Agrippinát” három hét alatt írá, melyet 27 egymást követő estve adtak. Romában a' nagyok, kivált Ottoboni, Colonna és Pamfili cardinálok, kegyeknek iránta bizonyításában vetélkedének. Itt a' „La resurrezzione” oratoriumot írta, több Cantatek, és Sonatak mellett. Romából Nápolyba meghivatván, „Alcide e Galatea” hires serenadeját készíté. Most honába visszatérván, a'

hanoveri vál. fejedelem 1703 karmesterének nevezé. 1710 végével Angliába ment 's az angol nemzet előtt sokáig kedvelt „Rinaldo” operát írta. Év telte után haza ment Hanoverába: de már 1712 ismét Angliába utazott, 's előbbi kötelezetéseit feledve, az utrechti békére és Te Deum irását, 's a' Haymarket-játékszinben 200 ft. st. fizetés mellett az operára ügyelést vállala fel. Azonban 1714 meghalt Anna királyné, 's az eddigi hanoverai vál. fejedelem, I. György név alatt lépett a' trónra, ki Händelnek szolgálatbeli viszonyai elmulasztásával épen nem vala elégedve. Mégis pártfogója báró Kielmansegg közbenjárására megbocsátá neki a' király, sőt fizetését 600 ft. sterlingre nevelte, azon megbizással, hogy a' hercegasszonyokat muzsikára tanítsa. Ezentul Anglia legelőbbkelő 's legelméőbb férjfiúi társaságában élt. Burlington gróf házában 1715-1720 írta az „Amadis” „Theseus” és „Il pastor fido” operákat. Majd felállították a' „kir. hangászat-academia” a' Haymarket játékszinben, hogy a' jelesb operákat mindig lehető tökélyel adhassák. Händel lön az intézet igazgatója, a' szárazról énekeseket kerített, 's (1720) „Radamisso” operáját hihetlen tetszéssel adá elő. E' fényes siker igen felingerlé vágytársait, kiknek feje Buononcini volt. Megegyezének, hogy ugyan azon operából mindenik írjon egy felvonást, 's a' ki győzend, maradjon a' ház birtokában. Az opera „Muzio Scaevola” volt. H. az ouverturet 's a' végső felvonást írta, és a' jutalmat elnyerte. Most az academia erős lábra tétetett, 's H. megmutatá, mit vihet ki egy nagy észtehetség állandósággal. Azonban ez idő után első énekesével Venesinoval, a' közönség kedvenczével meghasonlott. H. büszkébb, hogy sem engedjen, elbocsátá, 's ezzel az udvar és a' sokaság kegyét elveszté. Hasztalan utazott új énekesekért Olaszországba. 3 év múlva kénytelen vala a' Haymarket-játékszin az Olaszoknak engedni, kik közt Porpora mint szerző, Farinelli mint énekes csodálatott. H. a' Lincolns-Infields színházat vevé által, azután Rich társaságában a' Coventgarden játékszinben, hol „Ariadne” operáját 1733 ugyan azon időben adá, mellyben a' Haymarket-szinben Porpora Ariadnéját adák. Noha ennél H. mint művész és szerző előbbvaló volt, még is győzött Farinelli csodált hangja, 's H. a' köz kedve ismét megnyerni híjában törekedék. Most nem csak teste de elméje is roncsolódní kezdé. Az aacheni ferdők helyre állíták. 1736 visszatért Londonba 's a' Coventgarden-szinben „Sándorinnepét” nagy tetszéssel adá. A' szerencse ismét hozzá fordult. Middlesex lord a' hanyatlott olasz opera igazgatását felvállalván, Händelt vevé fel szerzőnek, 's ez „Faramond” és „Alexander Severus” operájiért külön külön ezer ft. sterlinget kapott. Egyéb operáji, mellyekt még a' Coventgarden-szinben adott, már ne igen tetszének. Hogy függetlenül élhessen, most Oratoriumok költésére vagy inkább bővebb kiképzésére adá magát, mellyeket azonban nem mint operákat – ez a' szent tárgy megszenteltetésének tartatott volna – hanem mint Concerteket adának. De e' körülmény azt okozá, hogy legmagasb 's legtökélyesb egyházi stylusban irt „Messiása” is, mellyet Herder hangokbeli keresztyén epopoeának nevezett, elejénte (1741) hidegen fogadtaték. Dublinban több tetszést nyert, 's midőn H. Londonba visszatért, a' Messiás itt is a' közönség kedvencz darabja lett. Händel ezt évenként egyszer a' talált gyermekek háza hasznára adá. Ezután szerzé „Samsont”. 1742 ismét az aacheni ferdőkbe utazott, 's legnagyobb Oratoriumait, mint „Judas Maccabaeus”, „Josua”, „Jephta” 's a' t. ezentul írta. 1751 szembetegségbe esett; a' legfájdalmasabb orvosi munkálatok alá veté magát: a' nyavalya orvosolhatlan maradt. De munkásságában még szeme világának elvesztése sem gátolá; oratoriumait 's azok előadása közben orgonajátékát, halála előtt, melly Aug. 14 1759 történt, még nyolcz nappal is folytató. Hamvai a Westminster apátságban nyugszanak, hol a' legeredetibb, legmélyebb 's gondolatban leggazdagabb muzsikái költő nevét diszes emléék örökíti.

J.

HANG

Hang olly reszkető mozgás, melly elegendő erősen és sebesen történik, hogy halló szereinkre hathasson (**I. ACUSTICA**). Hang támad, ha ostorral sebesen a' levegőbe csapunk, ha trombita által a' levegő erősen megrázódik, vagy ha valamely éghető gáz meggyullad. Valamely hang okozhatására hangzó test, és olly eszköz szükséges, melly a' hangot tovább viheti. Hangzó test pedig mind az lehet, mellynek részei remegő mozgásra képesek; 's minthogy minden test bir a' rugóságnak valamely fokával, tulajdonképen valamennyi test a' hangzók közé tartozik, csak hogy sokban olly csekély a' rugóság, hogy az általok gerjesztett hangot alig vehetni észre. Lány és általjában kevés rugóságu testek, mellyek magok épen semmi vagy észrevehetlen hangot adnak, a' nagyon rugós testeknek hangját is meggátolják, vagy egészen, vagy csak résznyire. Így az üveg edény hangja megszűnik, mihelyt kézzel erősen átfogjuk; a' klavir hurjai tompábban hangzanak, ha keskeny posztószeleteket fonunk közökbe; valamely hangszer (instrumentum) tompábban hangzik olly szobában, melly szőnyegekkel van borítva, mint sem olyanban, mely csupán kideszkázva, vagy fejírtve van. A' harangot vagy üveget megütő kemény testek erősebb hangot gerjesztenek, mint a' lányak. A' rugós testnek ama' helye mellyre elsőben ér az ütés, legelsőben jön remegő mozgásba, de hihetetlen sebességgel terjednek remegései a' testnek egyéb részeire. A' hangnak ezen terjedése többféle tüneményt magyaráz meg, p. o. a' visszhangzást (Resonanz), égi háború idején az ablakok csörgését, 's ha az utca kövezetén sebesen vágató kocsik mennek. – A' hangterjesztésnek szokott eszköze azonban a' levegő. Ez által jut amaz füleinkbe; levegőtlen tér által a' hang nem terjedhet. Mennél vékonyabb pedig a' levegő, annál gyengébben terjeszti a' hangot. Valamely magas hegyen elsütött pisztoly sokkal gyengébb pattanást okoz, mint a' síkságon. A' hangszerek erősebben hangzanak hideg szobában, mint melegekben, hol a melegség megvékonyítja a' levegőt. A' hangnak levegő általi terjedését olly formán kell képzelni, mint a' vízbe dobott kő által okozott egymást üző apró hullámok nagy sokaságát. A' remegő mozgásba hozott hangzó test hullám forma mozgást okoz a' levegőben, melly által ez változtatva majd megsűrűsödik, majd ismét vékonyodik. Mennél messzebb hőmpolygenek a' vízben valamely dobás által okozott hullámok, annál nagyobb körületet fognak el, de viszonylag annál gyengébbek is lesznek. Illyenek a' hang által okozott levegői hullámok is, mellyek minden felé terjednek, de a' mellett egyszersmind erejüket is veszítik; azért a' hangot mindég gyengébben halljuk, mennél messzebbre távozunk a' hangzó testtől, ha csak azt a' távolban különös körülmények erősebbé nem teszik. A' levegő néha nem csupán hangterjesztő eszköz, hanem más testekkel lévén összekötve, maga is hangzó testté válhat, p. o. dörgéskor, szélüvöltés és zugáskor, ostor pattanásakor, 's a' fuvó hangszerek hangzásakor. Ellenben hurok, üvegek, harangok hangzásakor a' levegő füleinkig viszi ugyan a' hangot, de ő maga a' hangokozásban semmi részt nem vesz. A' hang sebessége felől számos próbát tettek. Hogy az sokkal csekélyebb, mint a' világosságé, azt a' mindennapi tapasztalás tanítja. Ha valamely férjfiú 2-300 lépésnyira egy élő fa levágásában munkálkodik, néhány pillanattal mindig előbb látjuk a' vágásoknak esetét a' törzsökre, hogy sem azoknak hangja füleinkbe hatott. Ha valaki tőlünk több száz lépésnyi távolságban puskáját kilövi, azon pillanatban látjuk ugyan a' tüzet, de a hang csak jókora térköz mulva éri fülünket. A' hangsebesség fokát ágyudurránás által igyekeztek meghatározni, 's úgy találták, hogy az egy másod perczenet alatt mintegy 173 toise-ra vagyis 1038 lábnyira terjed. A' hangsebesség esmerete olly eszközt szolgáltat kezünkbe, melly által egy pillanat alatt meghatározandó távolságokat valamely ágyu tüze és durranása segedelmével eltalálhatunk. Számolás által is igyekeztek már a' hangsebességet meghatározni, de az általa nyert következtetések nem egyeztek meg a' tapasztalási vizsgálatokkal. Az eső és száraz levegő semmi befolyást sem mutatott, de annál többet a' szél irányzata. A' hang

egyenes vonásulag terjed, ennél fogva bizonyos hangsugárokat képzelhetünk, melyek, valamint a' világosság sugarai valamely világító pontból, a' hangzó testből mindenfelé terjednek. A' régibb physicusok a' testek hangját azoknak legkisebb részeik reszketéseire magyarázták, de most már tudjuk, hogy az csak egész helyek remegései által okoztatik. Ezt Chladni minden kétségen túl vitte, 's egyszersmind módokat talált fel, melyek által a' remegő mozgások hangzó lapos testeken is észrevehetővé tétethetnek, 's a' nyugvó helyek meghatározhatatnak. **L. HANGALAKOK.**

gy.

HANG

Hang (Szóhang, Stimme) eredetileg az élő teremtmények, 's különösen a' tüdők segedelmével lélekző állatoknak olyan tehetsége, mellynél fogva azok magokat hallható szózatokkal kifejezhetik. Az embernél ezen szóhang beszélés 's éneklésre változik. – Nevezet szerint pedig a' muzsikában Hang alatt leginkább a' torok és gége physical organumain alapuló olly tehetség értetik, melly bizonyos (nagyobb 's kisebb) mennyiségű muzsikai hangzatokat (Ton) képes előhozni, – valamint a' hangzatok tulajdoni mineműsége is. A' szóhang jósága különösen a' halló és hangzó organumok épségén épül, 's magát a' muzsikai hangnak érthető hangoztatásával (Intonatio), a' hangzatok tisztasága, könnyűsége, erőssége, tartóssága, egyenlősége, jóhangzása, 's teljességével fejezi ki: ellenben azon organumok természeti hibáji, vagy betegségei (p. o. szűkmelyűség, gyenge tüdő) hibás és rossz szóhangot vagy rekedtséget, 's más hiányokat okoznak. Azonban a' szóhang némely hibáji annak hamis használatása, 's egyes beszélő organumok elnyomó hajlama által is támadhatnak, p. o. az orron, vagy fogakon éneklés, a' szájpadhang 'sat. A szóhang képzése eleinte nem függ a' szabad akarattól; gyakorlás által nyer az lassanként mind inkább nagyobb kiterjedést 's erőt. – A' rendszeres (methodica) gyakorlást nem kell olly könnyen meg kezdeni kilenczedik vagy tizedik esztendő kor előtt; azzal az énekiskola foglalatatoskodik. Ez tanítja több 's kevesebb közönségességgel, millyen időben kellessék az éneklési gyakorlásokat elővenni, meddig tartsanak azok minden elővétel alkalmával, millyen állásban legyen azok közben az egész test, 's különösen a' hangorgánumok; végre miként lépjenek előre ezen gyakorlások fokoként, 's egybefüggőleg, hogy a' szóhang teljes urai lehessünk. A' szóhangok különbélesége épen olly nagy, mint az individuumoké. Annak magassága, mélysége, terjedése, 's ezzel egybekötött erőssége, lágysága, teljessége és tisztasága szerint, a' szóhangnak négy fő nemei határozattak meg, mellyet köz beszédben négy Szóhangnak neveznek, *Sopran* (vagy *Discant*) *Alt*, *Tenor*, és *Bass* (*Bassus*). Az Olaszok szerint **SOPRANO, ALTO, TENORE, BASSO** (l. külön ezen czik.) – Az elsőt felső vagy főhangnak nevezzük, mert rendszerént ő viszi a' melodiát; az utolsó pedig a' tulajdonképeni alaphang, mellynek hangjain az accordok épülnek; a' két középső középhangoknak neveztetnek. Vannak azonban átmenetek is, így p. o. megkülönböztetjük a' magas soprant az alsóbb vagy is félsoprantól (*mezzo soprano*), a' második *Discantot*, melly azonban gyakran az *Alttal* egyesül, a' magas *Tenort* a' *Barytenortól*, és a' *Tenor* 's *Bass* között a' tulajdonképi *Baryton*t. – A' négy énekhangok viszonyai a' hangszeres muzsikára is átruháztattak, 's ebben is emlittetik a' négy szóhang, vagy négyszavú tétel, valamint a' *Discanthang* vagy *Discantszerek*, közép és alaphangok is. Az elsőbhekhez tartozik az első hegedű, flauta, oboe, clarinette, trombita, gyásztrombita (*Posaune*), valamint az első rézkürt is (*Horn*); a' közép hangokhoz a' második hegedű, viola vagy brácsa, második kürt, második clarinette, második trombita. – Az asszonyi hangok természeteknél fogva *Discant* vagy *Althangok*, a' fiúk hangjai szokott szóhangjok szerint *althangok*, ha mindjárt a' magas *Discant* kiterjedésével bírnak is. A' gyermekornak az ifjúkorba léptekor a' szóhang megváltozik vagy is megtörik, 's a' *Discant* vagy *Alt*ot, *Tenor* vagy *Bass* hang, vagy a' nevezett közhangok egyik váltja fel. – Továbbá ezen viszonyokra

minden tekintet nélkül, valamely énekszóra vagy hangszerre kijegyzett valamely hangmünek részvényét szóhangnak vagy hangrésznek (Partie) nevezzük, legyen bár az csak kísérő vagy fő részvény, vagy változtatva mindkettő; végre innen származólag ilyen részvényeknek különösen írott másolatját is így nevezzük, mely értelemben a Partitúrának az egyes hangrészvények tétetnek ellenébe. Ha a Partie-ák hasonló nemű több hangszerek és ének hangoknak kiosztatnak, a Solo (magános, fő) és Ripien- (kísérő, alrendű) hangok különbsége támad. A Solo vagy fő (Principal) hangrészvényben vannak ama helyek, melyeket csak egy hangszer vagy énekes által kell előadatni. A Ripienhangra (teljesebbítő hang) pedig csak olyan előadandó hely bizatik, melyet több vagy valamennyi (tutti) hangszerek egyszerre adnak elő. Végre hangnak vagy inkább Hanggyámnak (Stimmstock) neveztetik a hegedű szerek belsejében az alsó nyereg alá feszített ama kis fátska, mely a huroknak a hegedű fedelére ható nyomását fogja fel. (I. HEGEDÜ). – A szóhang támadása felől olv. *Liscovius*, „*Theorie der Stimme*” Leipz. 1814, hol a szerző azt állítja, hogy a hang a léleklő gége keskeny nyílásán a lélekzet kiömlése által támad épen úgy, valamint támadnak a hangok, ha szájunkkal füttyülünk. Weber Gottfried szerint („*Caecilia*” I. köt. 92. l.) pedig a hang organuma munkálkodik hangzó hártya vagy pléhecske gyanánt, valamint az orgonák nyelvszerein szokott történni. – A régiebb muzsikai hangszerzők nem adtak olly nagy kiterjedést a hangrészvényeknek, mint az újabbak. (l. „*Wien. musik. Zeit.*” 1820 l. 20, 25, 26). – Az énekhangokban megkülönböztetjük a melyhangot a fejhantól, ’s úgy vélekedünk, hogy amaz a hangnyílásnak egyirányos megszükülése, emez pedig részenkénti bezáródása által támad.

gy.

HANG, HANGNEM, HANGLAJTORJA, HANGRENDSZER

Hang, hangnem, hanglajtorja, hangrendszer alatt (*Ton, Tonart, Tonleiter, Tonsystem*) muzsikai tekintetben (mert festői, szónoki és szómértéki tekintetben is említetik a hang) általjában értetik a hang a magasság és mélység viszonyára nézve, különösen pedig hangrendszerünknek minden egyes hangja. Ezen értelemben – ’s ez a muzsikai alapértelem – a hang valamely rugós test egyirányosan ismételtetett ama remegéseinek nagyobb vagy kisebb sebessége által, melyek füleinket érdeklik, határozatnak meg. A muzsikai hangok nevezetesen az által különböznek a beszéd hangjaiól, hogy emezek röviden taszitódnak ki, amazok pedig inkább valamely tartós nyomás által vonatnak elő, ’s ez okból a hallásra, magasságoknak határozottabb érezhetésével, képzésekkel, ’s viszonyaikkal hatnak. Egyik hangnak a másiktól magassági ’s mélységi különbözése az intervallumot (HANGKÖZT l. e’ czik.) szüli. Mivel pedig nem minden hangok használhatók a hangművészségben, hanem csak azok, amellyek által valamely egybehangzás lehetséges, tehát a muzsikai hangok olly hangszerbe szedettek, mely a muzsikában használható, magasságok ’s mélységek által különböző hangok egész tartalmát meghatározott renddel kijegyezve foglalja magában. Ezen meghatározott rend, ’s e’ szerint a hangrendszer, amaz idők találmánya, melyekben a hangok felől szorosabb vizsgálatot tétettek, ’s azoknak viszonyai a hangszereken megalapittatnak; mert a természeti ember csak érzeményét követi, midőn hangokat ad, a nélkül, hogy bizonyos meghatározásról valamit tudna; mi abból is kitetszik, hogy a vad emberek daljai épen nem akarnak beilleni mai diatonikai hangrendszerünkbe. Mivel pedig a hangszer nem ad ki úgy, mint az ember szóhangja, különös előkészítmény nélkül valamennyi különféle hangokat, tehát azok, kik valamely hangszeren bizonyos melodiát akartak előadni, kénytelenek voltak a hangszert bizonyos hangokra és pedig meghatározott móddal felosztani, és azoknak egymás után rendes következését megállapítani; bizonyos hangok kihozása végett a hurokat bizonyos mód szerint kellett felhangoztatni, azoknak meghatározott hosszúságot adni, ’s a fuvó szereken kimért közházagokra lyukakat vájni.

Elsőben kétség kívül illy módon alapították meg a' legegyszerűbb, 's természeteknél fogva a' fülbe legkönnyebben ható hangviszonyokat. A' rege azt mondja, hogy Hermes a' lyrára négy hurokat vont, 's azokat a' quarta, quinta, és octava viszonyaira hangoztatá; 's hihető az énekszó legegyszerűbb kíséretére ama' hangok elégségesek voltak. Lassanként azután a' még hibázó hangokkal is ellátott az octava. Ezen első rendszerben, mellynek négy hurjai vagyis hangjai valának, két quartát feküdtek, mellyek a' szélső hangokat képzették, p. o. a d e a. Azért ezen rendszert, vagy a' hangoknak quarták szerinti felosztását Tetrachord-nak nevezték. Ugy látszik, hogy a' hangok szaporodása is quarták által lépett előre, ugy, hogy p. o. a' d hurnak még hibázó g quartája adaték, 's lefelé az e hangnak a' b quarta, 's a' mellett a' hangszer mindig quarták szerint igazítaték. Még ekkor g-nek nem volt meg a' maha tiszta quintája; de hogy az octaván túl ne lépjenek, azt inkább a' g alatti octavában vették, ez most már f quartát nyéré, és így meg lett az egész octava, melly

	A	B	C	D	E	F	G	a	
hangokból									
illyen viszonyban	1	$\frac{8}{9}$	$\frac{27}{32}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{81}{128}$	$\frac{9}{16}$	$\frac{1}{2}$	állott

Mivel pedig a' quartákat különféle módok szerint kisebb hangközökre osztották, ebből támadtak a' Hangnemek u. m. I) Az enharmonicai, mellyben a' quarta ugy osztatott fel, hogy a' két első hangközök kisebbek voltak a' mi félhangjainknál (l. **ENHARMONICUS**), p. o. Ptolemaeus szerint

H		H	C	E
1	$\frac{45}{46}$	$\frac{13}{16}$	$\frac{3}{14}$	

II) A' chromaticai, mellyben a' quarta ugy osztaték fel, hogy a' második hur az első felé, 's a' harmadik a' második felé olly hangközöket képeztenek, mellyek kevésbé kisebbek voltak fél hangnál, a' negyedik hur pedig a' harmadik felé olly közt formált, melly mintegy a' mi kis tertiánkkal egyezett meg. (l. **CHROMATICUS**). – III.) A' diatonikai, mellyben csak egész és fél fokok jönnek elő. Az újabb diatonikai rendszer olly hangfelosztás, mellynél fogva hét hangokra osztatik az octava, melly öt egész 's két fél fokokból (hangokból – azért gyakran a' hang annyit tesz, mint egy egész hangnak intervalluma) áll, 's abban fél hangokkal kisebb közökben, vagy egymás után következő két fél hangokkal előbbre soha nem haladunk. Már mivel a' régiek a' cis, dis, fis, gis félhangokat (Semitonia) rendszerekbe még fel nem vették, 's a' hanglajtorja vagyis az octava nyolcz hangjainak (mellyek az alaphangtól kezdve lefelé számokkal jelettenek 's p. o. secunda, tertiának neveztetenk) előahaladó sora illyesféle lehetett:

C D E F G A b B c

mivel a' hetedik foknak kettős hangja volt, nagy és kis B, melly utóbbiból későbben tévedésből H lett, az által tehát ők a' hangnemnek két tónemeihez vagy modus-aihoz jutottak, u. m. kemény és lágy nemhez. (Más értelemben fogunk beszélni a' kemény és lágy hangnemekről, l. alább) Ha t. i. a' B kettős hurján a' magasabb hang (most h) vétetett, akkor a' dal keménynek (cantus durus) – ha az alsóbb vétetett, lágy dalnak (cantus mollis) neveztetett. – Már mivel az octava hét hangjának mindenikét alaphang-nak (Tonica) választhatjuk – általjában ez is gyakran csak hangnak neveztetik, midőn mondatik, hogy valamelly muzsikai drab ez vagy ama' hangban van irva – 's a' mellett a' diatonikai rendszer félhangjai mindig különböző helyzetet nyernek, tehát ebből 7 különböző hangnem származik. A' régi egyházi éneklők, kiknek a' melodiában egy octava határain túl lépniük szabad nem volt, az által, hogy az alaphangtól majd quintára és octavára, majd az alaphangnak (Dominante) quintájáról az octavára 's duodecimára emelkedtek,

hangnemeik kettőztetését nyerték, u. m. az *authenticai* 's *plagali* hangnemeket. Ha már rendszerek mindenik hangjának meg volt volna a' maga tiszta quintája 's quartája, akkor mindenestül 14, u. m. 7 authenticai, ' 7 plagali hangnemek lett volna; mivel pedig a' H quintája, és az F quartája hibázott, amaz csak plagali, ez csupán authenticai lehetett; azért átaljában a' régi egyházi muzsikának csak 12 u. m. 6 authenticai, 's 6 plagali hangneme volt, mellyek mindenike tulajdon characterrel birt. A' régiek ezen hangnemei, vagy ugy nevezett egyházi hangok mindenikének tulajdon görög nevezete volt, 's illy áttekintetben foglaltattak:

Auth.	d	e	f	g	a	h	$\bar{c}$	$\bar{d}$	dorial		
Plag.	A	H	c	d	e	f	g	a	hypodorial	H	
Auth.	e	f	g	a	h	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	phrygiai	A
Plag.	h	c	d	e	f	g	a	h	$\bar{e}$	hypophrygiai	N
Auth.	f	g	a	h	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	lydiai	G	
Plag.	c	d	e	f	g	a	$\bar{h}$	$\bar{c}$	hypolydiai	N	
Auth.	g	a	h	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{g}$	$\bar{a}$	mylolydiai	E
Plag.	d	e	f	g	a	h	$\bar{c}$	$\bar{d}$	hypomylolydiai	M	
Auth.	a	h	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{g}$	$\bar{a}$	aeoliai		
Plag.	e	f	g	a	h	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	hypoeoliai		
Auth.	c	d	e	f	g	a	h	$\bar{c}$	ioniai		
Plag.	G	A	H	c	d	e	f	g	hypoioniai		

Még birunk több illy hangnemekben irt choralis melodiákkal (l. Prinztól „Musikalische Kuntsübung”). – A' régi diatonikai rendszer szerént b-t kivéve egyetlen egy hangot sem lehetne nagyobbítani. Ezen tökéletlenség elismerése, 's a' tranpositio szüksége okozá az egész fokok közti új félhangok feltalálását. Ez okból az octava 12 fokra osztaték, ugy hogy az alaphang ismétlése által 13 fokot 's hurt nyert. Ha már a' hangszer mindenik hurjának a' maga tiszta kis és nagy tertáját, tiszta quarta, 's quintáját is megadni akarták volna, akkor még több közhurokat is nyernek vala, 's a' fertály hangok használása által, melly szerént p. o. az es és dis egymástól különböznék, a' hangmivészet gyakorlása végzetlenül megnehezült volna. Megállapodtak tehát a' 13 hur és hang mellett, ugy hogy az octava 12 hangjai mindenikét a' kemény és lágy hangnem alaphangjává teheték, de ugy hogy nem mindenik intervallum nyeré meg tökéletes tisztaságát, hanem majd eme' majd ama' hang szinte észrevehetetlenül magasabban vagy mélyebben használhatótt. Ezt a' hangrendszer mérsékletének (temperatura) nevezik. Ez Sulzer magyarázata szerint nem más, mint egy jól megfontolt kis eltérés valamely hangköznek legnagyobb tisztaságától, hogy az által ez a' többivel egybe köttetvén annál használhatóbbá tétessék, – különösen pedig a' mérséklet egy egész hangrendszernek elrendeltetése, melly szerint némely hangok pontos tisztaságából, mellyel bizonyos hangnemekre nézve birniok kellene, valami elvétetik, hogy így amazok más hangnemekre is használhatók legyenek, 's valamennyin leghelyesebb harmoniában maradjanak. A' mérséklet felől megkivántatik, hogy a' hangszer 12 hangjai mindenikét a' kemény 's lágy hangnemekben használni lehessen a' nélkül, hogy a' hurok mennyiségét szaporítani kellessék; hogy az octava teljes tisztaságú legyen, és a' quinta észrevehetőleg tisztaságától el ne távozzék. *Egyirányos lebegésünek* mondatik a' temperatura, mellyben a' rendszernek mind a' 12 fokai egyirányosan vannak kimérve, mellyek által tehát valamennyi tiszta quintának eredeti tisztaságából valami elvétetik, 's a' quartához adatik (ekkor azt mondjuk, hogy a' quinták lefelé lebegnek), valamint is a' nagy tertia annyival magasabbra hangoztatik fel,

mennyivel a' másik; *egyiránytalan lebegésű* pedig az, ha némely quinták 's tertiák egymástól eltávoznak úgy, hogy némelyek magasabbak, mások mélyebbek. De a' hanglajtorján vagy nagy vagy kis tertiákon emelkedhetünk feljebb; a' hanglajtorjának ezen mineműsége nálunk szorosabb értelemben Hangnemnek (modus) nevezetik, u. m. a' nagy tertián történt emelkedés nagy, kemény vagy dur, a' kis tertián pedig kis, lágy vagy moll hangnemnek hivatik. E' szerént tehát az újabb muzsikában 25 hanglajtorja, vagy szélesebb értelemben hangnem van, mellyek az alaphang tekintetée nézve valamely hangműbe illeszthető mind meg annyi nemei. A' dur és moll hangnemek mindenkének tulajdon caractere van; amazok inkább vidám és élénk, emezek lágy és szomorú érzelmek kifejezésére szolgálnak. A' miveletlenebb népek az utóbbiakat szeretik. Nem különben minden hanglajtorjának, alaphangja különbözősége és a' hangrendszerben fekvése és viszonya szerint, tulajdon keménységi 's lágysági foka, és azon felül bizonyos érzelmek kifejezésére különösen alkalmas caractere vagyon. Az elsőbbnek oka az, hogy a' kemény és lágy hanglajtorják nem minden hangra nézve birnak tökéletes egyirányossággal, mert sem a' tertiák, sem a' sextáknak nincsen minden hangban egyirányos viszonyok. De a' hanglajtorják ezen belső különbözőségi hasznos mindeműsége az egyirányos lebegésű temperaturában nincsen meg, mellynél fogva a' C dúr és A moll hanglajtorjája magát más hangokban szokta ismételni.

Sulzernál a' hanglajtorják is a' velek tulajdon keménységi 's tisztaságú fokra nézve következő áttekintetbe vétetnek, mellynél egyszersmind egyik hangból a' másikba szokott legtermészetibb kitérések összeállítás által kivilágosodnak, mellyeket a' hangszerzőnek ismerni kell, hogy minden esetben muzsikai érzelmei 's gondolatai kifejezéséhez a' legalkalmasabb hangot feltalálhassa. A' Durhangok közt legtisztábbak a' C G D F, és pedig C a' legtisztább, G már tisztátalanabb 's a' t. A E H Fis keményebbek, B Cis Gis Dis legkeményebbek. – Mollhangok közt A E H B legtisztábbak, és pedig A legtosztább 's a' t. Fis Cis Gis Dis lágyabbak, C G F B a' leglágyabbak. A' legtisztább hangok, mond Sulzer, kevésbé alkalmasok indulatos kifejezésre, ellenben a' moll és durnemek különös kifejezéseire nézve azok használhatók minden lármás, hadi, tetszetős és enyelgős kifejezésekre. A' kevésbé tiszta hangok csekélyebb tisztaságok vagy nagyobb keménységek és lágyságok szerint alkalmasbakra erősebb, vagy vegyes érzelmek kifejezésére, a' legkeményebb 's leglágyabbak pedig legerőszakosb foganatnak. – A' mi az egyes hangok characterét illeti, az elmés Schubart azoknak érdekes characteristikáját közlé munkájában (*„Ideen zu einer Aesthetic der Musik”*, Wien 1806 l. 377), mellyben azon észrevételt teszi, hogy mindenik hang vagy színezett, vagy nem; az utóbbival ártatlanságot, 's egyszerűséget, a' b hangokkal lágy melancholicus érzéseket, a' keresztes hangokkal pedig vad, élénk, 's erős érzelmeket lehet kifejezni. A' hangszerzőnek a' hangnemek különféle caractereit mindenk előtt ismerni kell tanulnia, mert minden érzésnek meg van a' maga hangneme, melly arra legillőbb: melly okra nézve valamely jó hangdarabnak más alaphangba áttevése (transpositio) soha nem történhetik annak kára nélkül. Schubart Characterostikája legalább ennek pontosabb meghatározására egy elmés próba lehet. – Hogy végre ezen czikkkel végeztén a' hang kifejezésnek eddig elé egy érintetlen jelentést is előhozzunk: azt emlitjük, hogy a' muzsikában hang név alatt ama' hangzat neme is értetik, mellyel valamely hangszer vagy hangszó hangjai birnak. Így mondatik, hogy valamely énekesnek vagy hangszerjátészónak (Instrumentalist) szép hangja (szava) van, ha a' hang, mellyet szóhangja, vagy hangszer által kifejez, jólhangzó, változtatható, teljes, 's instrumentuma vagy szóhangja characteréhez tökéletesen illik; ellenben emlitetik a' rossz, tompa hang, torokhang, orrhag is 's a' t. Ha az emberi szóhangot hangszerekkel hasonlítjuk össze, amannak kétségkívül szebb, az az hathatósab, a' kifejezésnek legnagyobb sokféleségére alkalmasb hangja vagyon, mivel az az érzésnek már származásakor is okvetetlen rokona. A' hangszerek hangja annál

tökéletesb, mennél inkább közelít az emberi szóhanghoz. A' fuvóhangszereknek más hangjok van, mint a' hurosszereknek, 's ezek között ismét más hangok az úgy nevezett verőszerek (Schlaginstrument), 's más hangok, mellyeknek hurjait tépegetve vagy rángatva kell illetni. A' hangszerző a' hangszerek hangjainak eme' különféleségét ismerni köteles, hogy azokat hangmive ideájához képest használhassa. – – A' hang származása és terjesztése felől az **ACUSTICA** (l. e.) értekezik. A' muzsikai hangok kiterjedése nem határtaéan ugyan, mert a' fül akkor nem hallja a' hangokat, midőn a remegések nagyon sebesekek vagy lassuk, de azért még eddig bizonyos számra szorítva nincsenek. Hanglajtorják iránt még azon észrevételt tesszük, hogy az azokban előforduló hangokat az Olaszok 's Francziák ut (vagy do) re, mi, fa, sol, la, si szótagokkal szokták nevezni (**L. SOLFEGGIROZÁS, TABULATURA.**) A' hangok írásbeli jegyeiről l. **HANGJEL v. KÓTA, VONÁSRENDSZER, KULCS.**

gy.

HANGALAKOK

Hangalakok (Klangfiguren). Ha az ember valamely üveg, ércz vagy fakarikát, vagy lapos táblát (darabot) vízirányos helyzetben kezével tart, vagy alkalmas helyre tesz 's támaszt, és azt tiszta homokkal, porzóval, vagy hasonló apró szemű száraz alaggyal behinti 's azután a' tábla széleit gyantás hegedüvonóval surolja, a' tábla hangot szokott adni, 's ugyan azon időben a' karikának rezgő mozgása által az arra hintett tömeg (massa) a' táblának legtöbb helyeiről le és eltaszítatik, más helyeken pedig megmarad, 's egymásra torlódik, úgy a karikán vonásos alakok (figurák) képződnek, mellyek nem csak rendes formákat mutatnak, és hasonló viszonyok alatt mindig ismét hasonlóan mutatkoznak, hanem a' karika formája 's nagyságával, és az abból kicsalt hanggal bizonyos megegyező viszonyban állanak. Ennek alapoka a' hangzó testek remegő mozgásának következő törvényén épül. Minden hangzó test egész kiterjedésében (kivéven egy vagy két pontot hol azt tartani szoktuk) remeghet; vagy pedig különféle módon viszonylag részekre oszolhatik, mellyek ellenkező irányzatokban remegnek, míg az alatt az ezen részek közti helyek, mellyeket remegés csomójának nevezünk, nyugton maradnak. A' részek, mellyekre a' hangzó test feloszlik, egymás iránt mindenkor olyan viszonyban vannak, millen szükséges az egyirányos sebességű remeghetésre. Valamely hangzó testen a' remegő mozgásnak több neme, és így egyszerre több hang is származhatik, a' nélkül hogy egyik a' másikat akadályozná. Ama' csomóvonások, mellyek nyugton maradnak, azok, hol a' felhintett massa is nyugton marad, hol ott ez más helyekről eltaszítatik, 's ama' vonások irányzata szeréint feltorlódik. Az e' szerint származott alakok vagy rendesek, vagy rendetlenek lesznek, a' mint t. i. a' karikának rendes formája van, és a' mint az olly helyeken fogja a' kéz, vagy ott erősített meg, hol csomóvonások futnak keresztül; és a' karikának surlódott helyei azokkal viszonyos irányzatban állanak. Ezen tüneményt Chladni vizsgálta 's magyarázata legelsőben, és az által az Acusticát tetemesen gazdagította.

gy.

HANGÁSZAT I. MUZIKA

HANGGYÁM I. HANG

HANGJEL I. KÓTA

HANGLAJTORJA I. HANG, HANGNEM

HANGKÖZ

Hangköz (Intervallum), a' muzsikában két hangnak egymástól távolsága magasságok 's mélységekre nézve, azaz: ama' különbsége a' különféle sebességnek, mellyel a' hangzó testek remegései történnek → *Hangviszony* (Tonverhältniss); így neveztetnek a' hangok is, a' mennyiben ezen viszonyban állanak. A' fül t. i. ezen viszonyok fogatját épen úgy

érzi, valamint a' szem valamely téren két viszonyok több 's kevesebb egyszerűségét vagy szimmetriáját, a' nélkül, hogy előbb ő maga a' viszonyokat megmérné, vagy a' tárgyak közelségét 's távolságát számítaná. Akkor *Jóhangzó* (consonirend) a' hangviszony, ha a' remegés számai igen egyszerű viszonyban állanak; mind ezen viszonyokat 1-6 számmal vagy azoknak kettőztetésével lehet kifejezni. A' *roszhangzó* (distonirend) hangviszonyok kevésbé egyszerűk; a' használhatók a' számoknak egymás közti sokszorozásán 's elosztásán alapulnak. A' jóhangzó viszonyok már magokban is kellemesek a' fülnek, a' rosszhangzó csak akkor, ha valami egyszerűbbre húzódnak, 's valami egyszerűbbre mennek által. A' Generalbassusban minden hangköz számokkal jelettetik meg, 's a' szerint is nevezik prima (alaphang) secunda, tertia, quarta, quinta, sexta, septima, octava (ezek az egyszerű hangközök), azután Nona, Decimának, 's a' t. Szoros értelemben hangköznek neveztetik a' magasságok 's mélységekre nézve egymástól különböző két hang viszonya, mely az *egyhangnak* (unisonus) mint hasonló magasságú két hang viszonyának ellenébe tétetik.

HANGMIVÉSZSÉG I. MUZSIKA

HANGNEM I. HANG, HANGNEM

HANGOZTATÁS

Hangoztatás (Hangadás, hanglejtés, hangkezdés, Intonatio) alatt a' muzsikában a' hangoknak szóhang vagy hangszer által ejtése, adása, valamint az ezt eszközöhető tehetség is értetik. Ezen hangadás a' muzsikában legnagyobb fontosságú, mivel annak tisztaságától függ ama' gyönyörűségnek legtetemesb része, melyet az előadandó muzsikai darabban lelünk. A' tiszta hangoztatás, vagy is az, mellyel az igazi hang pontosan eltaláltatik, az éneknek első 's elmaradhatatlan megkivántatósága, úgy hogy az a fülnek izletét semmiképp sem nyerheti el, ha bár legszebb 's leggyakorlottabb gégeének szüleménye lenne is, ha az Intonatio tisztátalan, azaz: ha a' valódi hangnál kevésbé alább vagy feljebb lebeg. A' *tisztátalan* hangoztatásnak (Distoniren) mit olaszul *stonare*, francziául *détoner* hívnak, 's mellyeknek kettős nemét a' Németek lehuzás és felhuzásnak nevezik, oka eddig még eléggé magyarázva nincsen, ha azt valamely hibás vagy nem eléggé mivelt hallásban, fülben keressük. Esmertünk olly énekeseket, kik valóban mesteri módon kimivelt szavok, 's átaljában szorgalom 's erőlködés által szerzett remekségek (Virtuositát) elsősegei mellett is, gyakran estek hamis Intonatio hibájiba, mellyeket magok is elismertek, de meg nem jobbithattak. Ugy látszik tehát, hogy ezen hibának oka inkább pillanati testi gyengeségen, hogy sem a' fül miveletlenségén alapul. Akár mint legyen is, de a' tiszta hangadás tanulása a' legszükségesebb megkivánhatóság az énektanulásban, 's célirányosan csak az által tanulhatjuk azt meg, és sikeresen csak úgy gyakorolhatjuk, ha a' tanuló nem, mint közönségesen történni szokott, sebes darabok vagy épen remek áriákkal (Bravour) kezdi tanulmányát, hanem egyes hangok huzamos kitartásával, és pedig azoknak természeti előhaladó rendjében, azután nehéz intervallumokban, vagy is a' hanglajtorja éneklésével, solfeggirozással. Mert ha az emberi szóhang (énekhang, énekszó), mielőtt szorgalmazott gyakorlás által a' millyenes hang szilárdságához (Festigkeit) jutna, hangsokaságnak kiadására kinszeritetik: akkor a' szóhang természetesen ön magában törik össze, 's hathatós valódi tisztaságú intonatio kiadására képtelenné kell lennie. Mivel pedig se Német se Magyar-országban Olaszok törvényei szerint elintézett énekoskolák nincsenek, könnyen átlátható, miért áll még mi nálunk 's a' németeknél a' mivészeti miveltség sokkal alacsonyabb fokán, hogy sem az Olaszoknál, átaljában véve az éneklés, különösen pedig a' sebes menetekre (Passage) és az egyes hangok intonatiójára megkivántató ügyesség. Olasz országban, – hol a' solfeggirozás huzamos 's évekig tartó tanulás tárgyává tétetik, sőt az éneklési mesterségnek legfőbb részét teszi, – lehetséges csak a' szóhangnak ama' készségét 's

hajlékonyságát nyerni, melyet az Olaszokban csudálunk, 's melly szinte minden olasz énekszónak characteristicai bélyege. Az intonációban a' hang tisztaságán kívül még amaz ügyesség is kivántatik, mellyel a' hangokat egymás után elegendő sebesen 's könnyen adhassuk ki. A' mi a' hangszerek intonációját illeti, ez is nagy nehézségek alá van vetve, kivált a' fuvó szerekben, mellyeken a' tiszta és szép hang sokkal ritkább, mint a' huros szereken. Mert ezeknél csak az ujjak rakásától, és magától az instrumentumtól függ, hogy tiszta vagy tisztátalan hangot hozzunk létre. Ellenben a' fuvószerék intonációja nem függ egyedül a' száj ügyességétől, mellynek az ajkak szárazsága, vagy a' testnek más valamely kitünőbb rendelkezése is határt szabhat; hanem a' hangszer pillanati minémüése, melly a' levegő mindenkori behatásának van alávetve, a' mivésznek még más és sokkal fontosabb nehézséget állit elejébe. Ezt a' tapasztalás is igazolja: mert tiz türhetős hegedüs ellenében alig láthatunk két mivészt, kik fuvószeréken kielégítnének. Azért a' fuvószeres mivészek gyakorlati tanulása szünet nélkül arra legyen irányozva, hogy ajkainak a' fuvószerhez illesztése közben az intonatoria igen szoros vigyázata által magának hangszépságet 's könnyüeséget szerezzon. – Isteni szolgálattal intonálni annyit tesz, mint valamely éneket megkezdeni 's ez leginkább ama' papról mondatik, ki az oltár előtt néhány szókat énekelve megkezd, mire a' kar (chorus) felelni szokott. **L. ANTIPHONA.**

HANGSZER

Hangszer (*musikalisches Instrument*), huros vagy fuvó hangszer lehet (l. ezeket; és **HANGSZERES MUZSIKA**). – Huros szerek részint vonó vagy surlószervek, mint a' hegedü (Violine), viola (brácsa), violoncell (koboz) 's contraviolon (nagy bögő), és általjában minden hegedünek; részint olyanok, mellyeknek hurjain az ujjak rángatva, vagy tollal játszanak, vagy azok valamely kis kótissal (Klöppel) veretnek, mint a' hárfa, lant, gitár, mandoline, czitera, deszkahangszer (Hackebret), részint olyanok, mellyeket tastaturán verünk, mint a' klavir, pianoforte. Az Aeolushárfa is a' huros szerekhez tartozik, csak hogy azon levegő-mozgás eszközli a' hangot. – A' fuvó szereket részint a' száj fujja, milyen a' flauta, oboe, clarinette, bugókürt (Basset horn), fagotte, sip, tárogató, mellyeket közönségesen, mivel fából készítenek, fa hangszereknek nevezünk (noha flautát már kristály üvegből is készítenek); – a' bádogg hangszerek is ide valók, mint a' rézkürtök (Horn), trombiták, gyásztrombita (Posaune), serpent; – más fuvó szereken részint fujtató segedelmével hozhatjuk ki a' hangokat, mihez azonban, valamint a' pozitívon, és a' tulajdonképeni orgonákon, a' tastaturán játszás is megkivántatik. Az említett huros és fuvó szerek a' rajtok kiadható hangok neme és kiterjedése tekintetében legtökéletesebbek. Sokkal tökéletlenebbek, 's inkább csak a' rhythmus megjelenésére és erősítésére valók az ütőhangszerek, u. m. dobok, tambourin, castagnette, háromszeg (Triangel), érczmedence (Becken), harang, és harangjáték. A' doromb a' fuvó szerekhez tartozik. – A' tulajdonképeni harmonicán (üveg-harang-harmonika) és Buschmann terpodionján a' hang surlódás által eszközöltetik.

HANGSZERES MUZSIKA

Hangszeres muzsika (Instrumentalmusik), olyan muzsika, melly csupán csak hangszerek által adatik elő, 's azért megkülönböztetjük a' szóhangs muzsikától, melly emberi énekszó hangjaiból támad. Hogy eredetileg minden hangszeres muzsika az emberi éneklésnek csak utánozása, bebizonyítható, habár nem történeti, de legalább physiologiai 's bölcselkedési okfők szerint. Mert az emberi gégehangjai sokkal kellemesebben hangzottak a' fülben, hogy sem az ember ama' felfedezésre nem jutott volna, mellynél fogva azon hangokat holt testek hangzatai által is előteremtené. Így támadott hihetően minden muzsikai hangszerek között legelsőben is a' flauta, mert igen természetes volt, hogy a' szabad ég alatt élő emberek történetből valamely kivájt nádat szájához tettek,

's abból szinte történetből a' lehetet befújása által hangok csaltak ki. A' huros szerek, mint sokkal mesterségesebb testeknek származása, hihető későbbi időknek szüleménye. A' Görögök hangszeres muzsikája kevés hangszerekre volt szorítva, mellyek közt neveztesbek valának a' flauta, czipera, 's gyásztrombita, de a' hasonnevü mieinkhez nem mindenben hasonlitanának. Az újabb időkben a' hangszeres muzsika eredete hasonló csekélységü volt; eleinte igen kevés hangszerre szorították. Magában is világos, hogy legelőször csak olly szerek használtattak, mellyeken valamely melodiát lehetett játszani, mert ennek csak az lehetett célja, 's annak is kellett lenni, hogy az emberei szóhang segedelmével már feltalált melodiákat azon hangszereken is lehessen előadni, utánozni. Így támadott a' hegedünek, mint a' fő hangszerek egyikének használtatása. Könnyen meglehet magyarázni, mért szorítá ki nemiképen a' hegedü a' nála sokkal régibb hangszert, a' flautát; nem olly fárasztó játszás esik valamely huros szeren, mint a' fuvó szeren; a' hegedü hangja jobban megegyez az emberi szóhanggal, ellenben a' flautáé amazzal nagyon is elolvad, és így ki nem elégít; végre a' dolog természetében nyugszik, hogy a' fuvószeri gyönyörködés nem olly tartós, mint a' huros szerekben lelt kedv. Feltaláltattott azon hangszer, mellyen a' melodiát játszani lehetett. Mi természetesb, mint sem hogy miután a' léleknek minden erkölcsi 's természeti tehetsége alaphelyzettel, is akar birni, már most arra törekedett, hogy ama' melodiához olly támaszpontot, mellyen az annál bátorságosban haladhatna, találjon? Illy módon tehát a bassus hangszerek készítésére került a' sor. De nem sok idő telhetett belé, midőn már annak szükségét is érzették, hogy a' hegedük magas hangjai, és a' bass-szerek mély hangjai között lévő üres köztéreket, mellyek a' fület kielégítetlenül hagyják, betölteni kellene; ekkor találtattott fel a' brácsa (a' mélyebb hegedü) és a' koboz (a' magasabb bassus), mellyeknek hangjaival ama' hézagok a' fülnek kellemesen eső módon betöltettek. Minthogy ez által a' négyes hangzat alapítaték meg, mellynek feltalálását szinte úgy, mint minden más művészi törekedésnek felfedezését, csupán valamely mechanikai meghatározott oknak talajdonitjuk, tehát úgy látszik, hogy az olasz hangszerzők szinte a' mult század közepéig annak szükségét nem érzették, hogy a' hegedük 's bassusokon kívül még más hangszerekkel is éljenek; legalább azon idő hangszerzeményei közt csak ritkán találhatni valamely fuvó szernek használtatására. De valamit az emberi természet mindent tökéletesbit 's módosít, úgy kezdettek az olasz hangszerzők a' mult század második felében a' hegedü szerekhez oboet, 's rézkürtöt is használni; ellenben a' flauta átáljában véve Olaszországban, kivált a' hangszeres muzsikában, soha különösen nem becsültett. A' hasító és szoros ellenkezeti hangu oboe pedig legalkalmasabbnak látszott ama' componistának az ohajtott célnak létre hozására. Az oboe feltalálása által a' hegedük hathatós támaszt nyertek, 's viszonytalanság lett volna, ha az alsóbb szóhangoknak is hasonló támasz nem adatik vala. Ez a' rézkürt bevétele által történt meg. De a' különben mindig csak kísérelőleg, soha főhangkép (obligat) nem játszó oboe és kürt egyetlen fuvószerek voltak 's maradtak is, mellyek Olaszországban a' mult századnak majdnem végéig használtattak; sőt még most sem igen bánnak az Olaszok olly igen pazérlólag fuvószereikkel, mint a' Németek, de kivált a' Francziák. Miután pedig az olasz melodiás muzsikát, melly a' szoros négyes tétel által minden más támasz nélkül ön magában eléggé 's millyenesleg (qualitativ) megalapítva látszott lenni, német hangszerzők, kivált Mozart, mennyiesleg is (quantitativ) harmoniás fokra tetemesen kimivelték, már ama' kevés hangszerek körét nagyon keskeny határunak találták, 's már most, a' mint t. i. valamely különös erejü foganat kihozatása vétetett célba, az újabb hangszerzeményekhez valamennyi ismeretes hangszerek is használtattak. De valamint az első német szerzők a' belső millyenes foganat végett a' hangszerek teljes használásával éltek, úgy az újabb francia componisták, 's ezeknek német követőji ellenben minden hangszereket csak a' külső mennyies fülszédítés végett, 's minden alkalomnál mozgásba hoztak. Azért van olly

kevés kóta az olasz, annál több a' német, feleslegesen van pedig mindenkor a' francia partitúrákban. Ez elegendő legyen a' hangszerek történeti származása, 's általában a' hangszeres muzsika felől. A' mi azoknak aetheticai characterét illeti, ezt mind eddig a' criticusok nagyobb része balul ismerte el. Mivel t. i. a' muzsika, mivoltára nézve, tiszta romantikai, azaz: minthogy ő mind annak kirekesztése mellett, mi csupán az észnek örökje szokott lenni, csak valamely ismeretlen 's kívülünk fekvő Valami után ohajtó vágyat igyekszik előadni 's kifejezni: innen következik, hogy tulajdonképi értelemben szavakra nincs szüksége, hogy lelkünkben a' célba vett fogantatást létesítse. Mindazáltal a' csupa hangszeres muzsika, a' mennyiben ez mindig csak a' szóhang muzsikának utánozása marad, ennek épen nem tétethetik elejébe, hanem méltánylag 's legfeljebb azzal ugyan azon egy fokra állitathatik. – Egyébiránt itt még azt kell megjegyezni, hogy hangszeres muzsika alatt hangszeres hangmiveket is értük, 's ezek minden muzsikai daraboknak ellenébe tétetnek, mellyekben ének vagyon, úgy hogy épen olly kevéssé jelentheti ennek csupa kíséretét. Általában a' hangszeres muzsikához tartoznak: a' szonáták, ouverturák, solók, duettek, triók, quartettek, quintettek 's a' t. sonáták, phantasiák, egyes hangszerekre irt concertek, tánczok, marsok, 's más egyéb darabok. – A' muzsika, mint magában álló művészet, csak a' hangszeres muzsika kiképzése által éri el legmagasabb tökéletességi fokát. Itt nyilik meg előtte a' természeti festésnek ama' vidéke, mellyben Beethoven annyira otthonos volt.

gy.

HANGSZERZÉS

Hangszerzés (Compositio, Hangszerzemény), olly művészség, mellynek segedelmével a' tiszta hangtétel szabásai, vagy mind annak tudománya szerint, minek a' melodia és harmoniára közelebbi hivatkozása van, újabb hangmiveket készíteni, 's érzés és characterrel lelkesíteni lehet. Tehát csak azok neveztetnek tulajdonképeni értelemben componistának, 's hangszerzőnek, kik a' hangművészséget csak fentebbi módon ismerik, és azon szabások szerint gyakorolják. Mert valamint minden művészetben, úgy ebben is, okos emberi ésszel 's tartós szorgalommal a' tökéletesség bizonyos fokát kiki elérheti, magának a' harmóniában alapos belátást szerezhet, a' muzsikai fogantatások 's ezeknek okai felől legigazabb ítéleteket hozhat, minden partitúrában a' tételi tisztaság legkisebb kitéréseit felfedezheti, 's szükség esetében muzsikai mivét írni is megtanulhat, mellynek a' rhythmus és a' tiszta tétel regulájira nézve a' legkeményebb critica se vethet valamit ellenébe; de mind ezen ékes tehetségek csak értelmes harmonista czimjére adhatnak neki just számot tarthatni. Ha a' compositióban az eszköz fel nem cseréltetik a' czéllal, akkor annak kiterjedési vidéke igen térs körrel bir. Hogy ezen vidékre erős lábbal lehessen lépni, legelső 's elkerülhetetlen eszköz gyanánt kell mind annak ismeretét tekinteni, mit a' tiszta tétel rubrikája alatt felosztani lehet; u. m. a' melodia, harmonia, rhythmus, a' fugának generál bassusa, canon, és contrapont tudományát. Ezen tudományos és a' compositiora szükséges theoretikai osztályok esmeretével, mellyek a' magát igazi harmoniával és különbéfésséggel kifejezhetésnek tudományára tanitnak, de a' compositio céljának elérésére szükséges tulajdonképi eszközök felől igen keveset közlenek, már igen sokat, de még nem mindent követett el a' hangszerző. A' még itt felkeresendő tudományos részeket igen távolas vidékekről kell egybe hordani. Így p. o. az énekszerzésre megkivántgatik: általában a' nyelvnek tökéletes esmerete, az *accentus*, *declamatio* 's a' t. igazi értése. A hangszeres muzsikára nézve pedig: minden használandó hangszer természetének és fogantatjának, hangjai mérsékletének, körének 's hangnemei viszonyának esmerete mások iránt 's a' t. Bár melly erősen munkálódhatnak már most ezen ismeretek és segédeszközök amazokkal egyesülve, azonban még nem öntenek elegendő lelket 's characteret valamely hangmivbe. Ezeket csak a' természetnek okvetetlen segedelme által lehet megnyerni, melly segedelem, főkép finom 's valódi

érzésben, tüzes képzeményi tehetségben, 's az izlet hajlékonyságában áll, mellynél fogva az ember magát majd eme' majd amaz indulatba helyeztetheti. Hogy pedig ezen utóbbira, azoknak szerencsés változtatásaiban, képes lehessen a' szerző, már az indulatoknak a' szerző lelkében kellett lenniük, 's csak a' jelen eset által kellett felgerjeszteniük; 's hogy ez megtörténhessék, előre felteendő, hogy a' szerző már korábbi idejében elégséges műveltségre tett legyen szert, 's az erkölcsi világnak sokféle helyzetetésü társalkodásában 's célirányos megbízottságában részesült. – Hangszerzeménynek gyakran maga a' hangmiv is (Tonstück) neveztetik. – A' hangszerzésről olv. Weber Gottfried munkáját: „*Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst*” 4. Bde. Mainz 1824.

HANGSZERZÉSI MIVÉSZSÉG

Hangszerzési művészség (Tonsetzkunst), mind azon ügyességeknek öszvesége, mellyek valamely muzsikai műnek készítésére, szerzésére megkivántatik. Ehez való a' természeti talentumon kívül a' hangtételnek (Tonsetz) és különféle formáinak ismerete, mellyre a' melodica, harmonica, 's rhythmica nyújt előleges készületeket, – továbbá a' hangelőadásnak ismerete 's gyakorlása, – végre a' hangok általi szép kifejezésnek ismerete. Ezekre a' hangszerzési művészet tanit, mellynek ezen tekintetre nézve két oldala van, technical, melly mintegy grammaticája a' hangművészségnek, 's a' tiszta és művészszerű tétel tudományában áll, különösen pedig tételművészetnek (setzkunst) neveztetik, – és az aetheticai oldal, melly a' hangmiv képzését a' szépség szabásai szerint illeti. **L. HANGSZERZÉS.**

HANGSZERZŐK

Hangszerzők (hiresebbek és újabbak). Ezeknek rövid előszámlálásában a' különféle muzsika iskolák felosztását választjuk alapul, 's 1) ama' *német* művészeket említjük, kik leginkább szoktak neveztetni, a' nélkül azonban, hogy valamely szoros rendhez, mellyet a' dolog nehezen engedne meg, kötnők magunkat. Legnagyobb mesternek, kivált a' Németek hangszeres muzsikájában a' merész és eredeti *Beethoven*-t állítjuk, kinek óriási symphoniái 's humoristicai quartett 's quintettjeihez hasonló munkát egy nemzet sem állíthat. Meghalt Bécsben 1827. Mart. 26. – Mint hangszeri szerzők leginkább közelitnek hozzá: Ries Ferdinánd, Spohr Lajos kasseli karigazgató, kiknek dicsért concertjeik, quartett és symfoniájik ismeretesek; az első nagy fortepiano játzó, 's ezen hangszerre irt munkák legjobb szerzőjének, Spohr pedig a' legjobb hegedűsök, 's violín munkák legjelesebb írójainak egyike; amaz a' vele tulajdon ügyességgel 's a könnyűséggel vidám fényességü, emez inkább komoly felségü 's elragadó ábrándozásü, elegiai érzésü, mély kifejezéssel teljes daraboknak barátja. Más két hangszeres szerzők: Hummel Nep. Ján. weimari karm. Mozart tanítványa, a' legnagyobb fortepianisták egyike, izlettelmes 's művészetileg dolgozott klavierszerzeményeiről ismeretes; és Romberg Bernard a' violincellisták legjelesbiké, melodiával gazdag 's jelesen készült quartett 's quintettek, valamint kobozra irt több concert daraboknak elhíresedett szerzője. Eredeti hangszeres szerző továbbá Weber K. M.; tüzes és eredeti gondolatokkal megrakott szerzeményeit klavirra, 's különféle hangszeri concertekre irta. Meghalt Londonban 1826. Jun. 5-én. – Továbbá Lindpaintner P. stuttgarti karm. fényes és teljeshangú ouvertüreik, concertjeik, játékszini munkái dicséretesen ismertettek; Fesca F. E. Karlsruheban, melodiával teljes violinquartettek, quintettek, symphoniák, 's ouvertüreik szerzője; Krommer Ferencz, Bécsben cs. kir. karm. jeles hegedűs, régen ismeretes alapos kamarai szerzeményeiről. Említést érdemlenek még: Wilms J. amsterdami muzsika igazgató, néhány symphoniák, ouverturák 's jól dolgozott kamarai szerzemények alkotója; Neukomm Zsigm. Braziliában csász. karm. későbbben Parisban 's Londonban tartózkodott, Haydn 's Beethoven tanítványa, ki legújabb munkájában a' régibb 's már szinte elavult

egyszerűséghez közelített; orchestra szerzeményei a' tételnek alapos ismeretére, 's tárgyán uralkodásának nyomaira mutatnak; – Schneider Fridr. dessauai karm. pompás ouverturák 's klavirmivek szerzője; Eberwein Max. rudolstadt-i muzs. igazgató, szerzeményei mély kifejezésre törekednek. – Klavirszerzők között legkitünőbbben becsültetnek: Moscheles I. a' közönségesen csudált remek klavirista, kinek fénylő szerzeményeit az ügyesebb játszóknak nagyon kedvelik; – Steibelt D., ki a' Francziák módjára ment által; – báró Lannoy Ed. Bécsben tüzzel, 's tulajdon kifejezéssel teljes; – Czerny Károly és József Bécsben pompásan 's éneklőleg írtak, az utóbbi 1831-ben meghalt; Schmitt Al. Frankfurtban pompás stílus; Creuser konr. kellemes és melodias; ezekhez járulhatnak Klengel A. derék klavirjátész, és Dresdában a' cath. templom orgonistája; – Kuhlau F. Hamburgban; – Riem W. F. Bremában; Pixis J. P. Bécsben; – Tomaschek W. J. prágai muzs. igazgató; Berg konr.; – Leuske F. könnyű sonáták szerzője; Gelineck apátur, ki a' variációk szerzésében termékeny eszű; és Liedesdorf Bécsben; Berger Laj. Bécsben. – Hegedű hangmivek írói közt az említett Spohr és Fesca urakon jelesbék: Rode P. most Berlinben magános életet visel, pompás stílus szerzeményeket írt violínra; a' Francziák közt polgárosodott Kreuzer R. – Fränzl F. jeles hegedűs és müncheni karm. – Eck J. F. ugyan ott híres violinist; – Maurer Laj. csillogó hegedűs Oroszországban él, mint muzs. director; mindezek a' concertszerzők között ismertetnek. Kellemes darabjaikról ismeretesek: Mayseder József. Bécsben udvari remekjátész, Pixis F. W. prágai muzs. igazgató; Präger H. a' leipzig-i városi játékszin muzs. igazgatója; Riotte P. J. Bécsben karm. – Matthaei A. Leipzigben concertmester. – Kobozra (Violincell) írt az említett Rombergen kívül Dotzauer is, Dresdában udv. hangmivész, és Krafft A. Stuttgartban. – Clarinettra írt Spohr kívül Weber M., Krommer és Eberwein; ama' remek játékosok Bärmann Münchenben, Müller Iv. és Crusell B. Kopenhágában. – Flautára az említett Lindpaintneren kívül Krommer és Maurer; Westerhof C. W. – Kellemes apróbb darabokat írtak eme' virtuosok: Keller C., Fürstenau A. B. dresdai udv. mivész, és Dressler R. Hannoverában. – Obéra írt Thurner E. virtuos, és Braun C. A. P. – Rézkürtre Weber K. M. és Lindpaintneren kívül a' kürtvirtuosok Gugel és Schunk. Fagottra a' remekjátékosok Romberg Ant., Kummer G. H. dresdai udv. mivész, és Bärmann C. – Gitárra Barnhardt H. C. és Call. Hárfára Backofen. Orgonára Umbreit C. G. – Vierling J. G. és Rink C. H., ki jó klavirgyakorlásokat is írt. Ezekon kívül említünk még némely hangszerzőket, kik egyvelges kamarai szerzeményeikről ismeretesek; André J. A. Offenbachban, ki symphoniákat, és concerteket különféle hangszerekre írt; Pleyel Ignác Párisban hangmivek kiadója, ki ott tavall halt meg, valaha igen kedvelt sonátákat 's quartetteket írt klavir és hegedűre; Schneider Abr. Berlini muzs. director, különféle hangszerekre concertdarabokat írt; Strausz József. kivált violindarabokban jeleskedett; Grund A. Hamburgban; Eberwein C. Weimarban; Bumenthal J. és Gabler C. A. – A' Németek közt jelesebb énekszerzők: Winter Péter derék játékszini dallok componistája; Weigl József., ki elsőben olasz vidorsággal 's élénkséggel vetekedett, azután bizonyos pásztori (idyllisch) lágyságu írásmódot tett tulajdonává. Mindketten kivált operák szerzésében híresedtek el; továbbá a' lyricai lágyságu Gyrowetz Albert; az értelmes és melodies Bierey J. B. – a' becses Stegmann C. D. 'sat. A' fiatalabbak közül: a' köznépi 's characteristicai énekben egyetlen szerző Weber K. M., ki ének 's operák szerzésében egyiránt jeleskedett; és a' már hasonlóan említett, 's mivészeti és érzéssel teljes kivitelben nevezetes Spohr. Ezekhez járulnak: báró Poissl Nep. Ján. Morvaországban, továbbá a' feljebb előhozott lelkes componisták Kuhlau, Lindpaintner, Fränzl, Fesca, Creuser Conr., Grund A., Aiblinger Münchenben, Kanne F. A. Bécsben; az Olaszokhoz átszállongó Mayr Sim. és Meyerbeer J. és a' Francziaországban nevelkedett Herold. Játékszini könnyebb stílusban ismertetik a' termékeny Müller Vencz., Blum C. 'sat. – Egyházi stílusban különösen nevezendők az

egyszersmind nagy theoreticusok: Schicht Gottfr. Ján leipzigi kántor, Abbé Stadler Bécsben, Weber Gottfr. Darmstadtban, és Bergt Ágost. bautzeni orgonista; továbbá a „Weltgericht” című oratoriumáról és csupa énekszóra írt több miséjéről elhíresült Schneider Fridrik, Seyfried J. Bécsben a wieneni játékszini operák directora; Stunz J. H. mindketten több játékszini szerzeményekkel is kitüntették magokat; Eybler J. a császári kápolna muzsikájának fő igazgatója; és az imént említett hangszerzők Beethoven, Winter, Weber K. M., Fesca, és Tomaschek. – Énekszerzők közt jelesbek: Beethoven, Spohr, Winter, Weber K. M. Zelter F. prof. Berlinben, Creuzer Conr., Kanne F. A. Weber Gfr. Eberwein Max, Fink G. W., Kiehnlen, Reichardt Louse, Maurer L. Schulz C. leipzigi muzs. director, Fischer Józ. Ant. müncheni bassista; Methfessel A., Theus C. T. Weimarban, Wollank F., Mühling A., Moritz C. T. és mások. Ide méltán rekeszthetjük ama híres Schubert Ferenczet, kinek eredeti stylus énekei, a muzsikában különös epochát képzetek, Bécsben 1829. Az utóbbiak közül többen több énekszóra is irtak dalokat. Call, Eisenhofer F. X., Neithart, Blum, Grünbaum, Schubert több énekszóra írt tréfás daljaikról ismertetnek. – – Általmegyünk 2) az Olaszokhoz, kiknél leginkább szembetűnő ’s legnagyobb divatú a szóhangú, ’s kivált az operák muzsikája. A régibb componisták közül, kik a Németekhez csatolták magokat, volt Salieri Ant. – Azok közt, ki Franciaországban magoknak valamely különös tulajdon írásmódot teremtettek, áll Cherubini a legfőbb fokon, ki most csupán csak egyházi munkákat készít; Spontini Berlinben a dramaticai muzsika használásában Gluckhoz közelit. De tulajdonkép olasz éneknemben dolgozott: Zingarelli, Nicolini, és Paer Ferd. ki azonban még is közelebb járul a Németekhez. Ezen olasz énekmód szinte felesleges miveltséggel jelen meg Rossini Joachimban, melly jelenleg az európai muzsikai közönség füleinek hizelkedik. Mellette helyet foglal Generali, Morlachi F. dresdai udv. karm., Fioravanti (kivált az opera buffában jeleskedett), Portugallo, Pavesi, Paccini, Carafa, Pacca, Soliva, Coccia, Pucitta, Mosca több ’s kevesebb sajtósággal. Egyházi szerzők között csak Zingarelli, Tritto, és a Bécsben élő Diabelli urakat említhetjük. Ezeknek hang és harmonista legnagyobb élő componistája kétség kívül a Londonban tartózkodó ősz Clementi M., ki világszerte ismertetik klavirszerzeményeiről. Violinra a Franciaországban meghonosult Viotti szép concerteket írt; hozzá csatolják magokat az öregebb Campagnoli és Bruni urak, és a fiatalabbak: Paganini Mikl. ’s Polledro dresdai concertmester. – Rézkürtre írt Punto G. – Az Olaszoknál kedves gitárra és mandolinra Bartolazzi B., Giuliani M., Carulli F., Calegari, Diabelli A. – Ezeken kívül kedvelt aria – és cavatina – szerzők: Millici G. Blangini F. (Párisban) Bianchi G., Piantanida, és a nevezett Morlacchi. – Sok érdemet szerze magának Asioli B. a tiszta szóhangú muzsikában ’s mint hangszerző átaljában. – A’ mostan élő és született Francziák között talán az első helyet érdemli az operaszerzésben amaz eredeti ’s nemzeti Boyeldieu A. és Berton (Aline); – inkább közelitnek Gluck, Spontini, és Cherubinihoz Prosuis L. (Jérusálem delivrée), Catel (Semiramis, és les Bayadères), Le Sueur (les Bardes, ’sat.) – Könnyü írásmódja végett kedveltetik Gaveaux Pierre, Plantade, Leopold; Aimon Devienne, Auber, Herold és Bochsa a conservatorium nevendékei, valamint Gasse, és Batton. – Egyházi szerzők közül csak Gosseck Fer. Józsefet a conservatorium egyik igazgatóját nevezhetjük. – A’ hangszeresek közül legtöbben concertszerzők. Több hangszerre irtak: Devienne F. és Dupuy. A’ honos violincompositorok között említendők ama híres virtuoso Baillot és Lafont; violincellisták: Duport, Dumoncheau C. Hus-Desforges és Aubert; flautára irtak ama virtuoso Berbiguier T. és Dronet L. – Clarinettra Lefevre, Duvernay Ch. és Bochsa; oboéra Garnier, Le Brun és Salentin; rézkürtre Duvernay F. és Domnich H.; fagottra Ozi E. és del Cambre; fortepianóra Jadin és a német Kalkbrenner; hárfára Marin, Bochsa, és e’ Németek: Niedermann és Steibelt. – – 4) Az Angolországban élő hangszerzők közül, ha az ott letelepedett idegeneket leszámítjuk, jelesebb componistát keveset találhatunk.

Operaszerzőknek említetnek Bishop és Atwood urak; mondják, hogy Braham énekes is tett próbát a' dramaticai muzsikában. Mint egyházi szerző nem régen dicséretesen említettett d. Crotch Palestine oratoriuma végett. A' kamarai muzsikában első helyet foglalnak el ama' két klavirszerzők és remekjátsszók: a' német származatú, alapos mivesz, 's klavir gyakorlásairól elhiresedett Cramer ker. János, és a' pompás foganattal játszó klavirszerző Field J. ki Pétervárott él, – mindketten Clementinek tanítványai; dicsérettel említetnek még Griffin, Webbe, Danby, és Calcott. – Egyházi és kamarai munkákat szerzett: D. Whitefeld, másként Clarke. – Végre ide rekesztünk 5) némelly nevezetes hangmivészeket, kik más nemzetbeliek. Az újabb időkben igen nagy figyelmet, és méltó dicséretet vont magára termékeny és eredeti violinquartett és sonatáji által Onslow György, ki némellyek szerint lengyel, mások szerint angol származatu. A' tetemes remek játszásu violinista Lipinski Kár. több apró concertdarabokat adott ki hegedűre. Nagy talentumot ígér a' hangszeres compositióra, de kivált klavir szerzésre a' cseh Worczeczek J. H. – Hihető, hogy a' feljebb említett, 's Bécsben élő Czerny unoka testvérek, és Stiasny violincellista magyarországi származásuak. – Dániának igen becses énekszerzője vagyon több szavu dalokra nézve is Sörensen J-ban; Helvetiának Nægeli H. G-ben; Spanyolországnak de Ledesma M. énekesben. Hasonlitsd egyébiránt öszve az itt nevezett több hangszerzők egyes cikkelyeit. – 6) Magyar hazánk hangszerzői mint: fortepianóra: Winkhler Kár. Angy., Spech Ján., Batka, Mohaupt, Kleinheinz.; flautára: Pfeiffer 'sat. – A' honosiak közül: Egyházi muzsikára irt több jeles darabokat Bartay And. – Klavir darabokat kiadtak: Bräner Fer., Csukly Mih. és Pál testvérek, gr. Csáky Laj. és gr. Amadé Thadé; Magyar nemzeti nótákat ugyan a' két Csukly, Bartay, Rózsavölgyi, Mohaupt, Winkhler, Ruzitska. Róthkrepf Gábor 'sat. magyar dalokat kiadtak Flachy, Spech, Bartay, Róthkrepf. – A' muzsikának közönséges, és a' magyarországi hangászat különös történetét, mellyben a' magyar országi hangszerzők előjönnek, irta Róthkrepf Gábor a' Tudom. Gyűjt. több évi folyamataiban. Dömény Sándor rendes és csinos Magyar klavirutmutatást adott ki.

gy.

HANGTOLÁSOK

Hangtolások (Rückungen) vagy odább tolongó kóták, épen azok, mellyeket syncopált kótáknak is nevezünk; történik pedig ez akkor, midőn a' tactus jobb részére rövid kóták esnek, 's ez által a' természeti accentus mintegy félre tolatik. A' hangtolások által (mond Bach K. P. E.) a' szokott harmonia vagy előre vitetik, vagy feltartóztatik. Vannak sebes, és lassu tolódások, mehetnek egész, vagy félkótákon is keresztül. Rhythmicus hangtolások akkor használatnak, midőn valamelly ellentörekedő érzést akarunk kifejezni. Weber Gottfr. megkülönbözteti a' hangtolásokat a' syncopától, 's az elsőbket olly esetekre szoritja, mellyekben valamelly kóta, melly egy könnyü időre esik, még ezen időn túl is, és pedig a' következő szinte ollyan könnyü ideig folyvást kitaratik, következőleg az egyenetlen tactusban előforduló hangtolásokat is ide érti. Enharmonicus hangtolásoknak neveztetnek ama' rögtöni 's észrevehetlen átmenetek valamelly hangnemből egy másik váratlan 's idegen hangnembe, mellyek az ugy nevezett enharmonicus hangcserélés által történnek, mellynél a' hangok kettős tekintetben 's értelemben fordulnak elő. Midőn p. o. a' B hang (a' mint az egy fél hanggal lenyomott H-nak neveztetik) azután ugy jelen meg, mint Ais (vagy mint egy fél hanggal emelt A), akkor a' modulatio ezen változtatott viszony által sebesen más valamelly hangnemben tolong fel.

gy.

HANGVÁLTÁS

Hangváltás (hangcserélés) jelenti 1) valamelly **ÖSZVEHANGZATBAN** (l. e.) a' hangközök fekvésének elváltoztatását, mi által az alap vagy törzsökhang egy áttétetett vagy

megfordított hangra változik által. Ezen hangváltásnál a' harmoniai előhaladásban attól sok függ, hogy mellyik intervallumot lehessen kettőztetni a' nélkül, hogy hamis előhaladások támadjanak. Ezen kettőztetésnél az alaphangnak elsősége van a' quinta, ennek ismét a' tertia előtt. – 2) Jelenti valamely dissonantiának feloldását egy másik szóhangba, mi által tehát a' szóhangok mintegy felcseréltetnek.

HANGVÁLTOZTATÁS

Hangváltoztatás (hangfordítás) jelenti 1) valamely intervallum hangjainak olyan átrakását, mellyben a' mélyebb hangot egy octávval feljebb emeljük, a' magasabbat pedig egy octávval alább nyomjuk. Ez által a' 2 hét, a' 3 hatos, a' 4 ötös, az 5 négyes, a' 6 hármas, a' 7 kettős, a' 8 egyes öszvehangzattá válik. Az accordok elváltoztatását (megfordítását) közönségesen hangcserélésnek nevezik. A' hangközök megfordításán alapul most már a' kettős contrapontnál a' melodiás tételeknek megfordítása is, melly abban áll, hogy ugyan azon melodia más szóhangra (csak egy octava, decima, vagy duodecimára) eméltetik, vagy leszállítatik, és így majd ugy jelen meg mint magasabb majd mint mélyebb szóhang. (I. CONTRAPONT).

gy.

HARANGJÁTÉK

Harangjáték, vagy Carillon, kétség kívül góth találmány, 's Németalföldön igen kedveltetik. Ugy vélik, hogy az első harangjátékot Flandriának Alost városában 1487-ben készítették. Neme sokféle. Némelleyek hengerrel vannak ellátva, mellyek időről időre felcseréltetnek, 's nem csak minden nappali 's éjeli órában ugyan azon darabot hangoztatják, hanem rövidebb strophak által a' fél és fertály órákat is, sőt a' fél fertályokat is egyetlen ütással tudokra adják az embereknek. Illyen játék van egy berlini templomnak tornyán. Más illyen Carillonoknak egyszersmind bizonyos nemü tangesei is vannak, mellyek a' harangot érintik, 's rajtok mint a' klaviron játszani lehet, de nem ujjakkal, hanem ököllel, mellyet azonban, hogy a' tasztokat elégséges erővel lehessen ütni, bőrrrel kell bevonni. Bár melly nehéz is ezen bánásmód, még is vannak olly haranjátszók (Carillonneurs, Campanisták), kik csudálatra méltó ügyességgel, hármas hangzatú tételeket, sőt futásokat, trillákat, arpeggiókat is ki tudnak hozni, Burney azt beszéli, hogy Lówen városában egy scheppen nevü Carillonneur az ottani vidék legerősebb hegedűjátszóinak egyikével fogadott, hogy ő ama' legnehezebb Solók egyiket, mellyet ez hegedüre irt volt, harangokon is ki fogja verni; 's fogadását meg is nyéré. Egy másik illyenféle mivész volt Potthof, az amsterdami öreg templom organistája, a' tanácsház tornyán campanista. Ez 7-dik esztendejétől vak volt, 31-dik évében nyéré el említett hivatalát, 's harangjátékán olly könnyen játszott, mint fortepianon, noha minden taszta (klavis) két fontnyi nehezéket kívánt meg. 1772 Burney előtt ugyan azon néhány fugákat is játszott. – Említést érdemel még itt egy másik harangjáték is, melly hasonlított a' Harmonicához, és szinte Carillonnak nevezteték. Ezt 1740-ben gróf Brühl költségén Dresdában Hummel és Petzig hangmivészek rakták öszve porcellán szelenczék és csészékből, mellyek ahoz Meiszenben készítetttek. Négy octavára terjedett, 's hat hüvelyknyi hosszú, skarláttal bevont fa pálczácskákkal kellett verni. Ezen remekmiv, fájdalom, Stadeban 1767 kitört gyulladáskor tűz prédája lett.

HÁRÁNTSIP

Harántsip (Querpeife, Piffaro), fuvolaforma hadi hangszer, a' gyalogosoknál van szokásban, mellyet többnyire dobszó kísér. Ugy hangoztatik, mint a' fuvola, 's ettől csak az által különbözik, hogy egész hosszában egyirányos bőségre furatik ki, a' szájljukon 's hat hanglyukon kívül semmi billentyűje nincs, sokkal kisebb, egy octavával magasabb,

és sokkal élesebb 's erősebb hangu a' fuvolánál. Kiterjed a' két vonású D-től a' négy vonásúig, azonban számítván a' kereszttek által felemelt fis, gis, ais hangokat is.

HÁRFA

Hárfa, a' legrégebb huros hangszerek egyike, mely eleinte hihetően csak állatok szőrével volt hurozva. Nehéz meghatározni, vallj a' régieknél szokásban volt Sambuca, vagy a' Trigonon lehetett e az általunk vélt hárfá; de ősz régiségét minden kétségen túl helyezteti a' többek között azon hárfás férjfiak alakja, mely az egyiptomi Théba omladékai megett a' thébai királyok vélt sirjaiban egy vakolatfestésen (Fresco) találtaték. A' hárfának több nemei vannak, jelesebbek: 1) a' hajdan köz szokásban volt Csucshárfa (olasz). Ezen két sor dróthur volt, melyeket kettős hangfenék választott el. A' bal oldalon, mely a' Bassusra van szánva, sárga; a' jobb vagy Discantoldalán fehér hurok szoktak lenni. Ezen nagyon tökéletes hangszer már most ritkán használtatik. Esmeretes 's nagyobb divatban vagon 2) a' Kettős vagy Dávidhárfa, mely háromszeg formájú, bélhuros, és egy hangfenekü. Hangköre többnyire a' nagy C-től fogva egész a' három vonású c vagy d-ig terjed. Amz alkalmatlanság, hogy ezen hangszert mindig a' főhang szerint, mely az előadandó darabban uralkodik, kell igazítani, az előjövő idegen hangok miatt pedig játszás közben a' srófokat, melyekre a' hur vége van akasztva, fordítani, vagy azokat a' hüvelyekkel nyomni 's változtatni kell (mi miatt sok menetel épen kivihetetlen), egy elmés találmányra adott alkalmatosságot, t. i. 3) a' Pedálhárfa. A' pedál többnyire hat vagy hét lábintóból áll, ezek segedelmével minden hangnak octaváját fél hanggal feljebb lehet emelni, és így a' felhangoztatásnál csak a' szokott hanglajtorjának hangjaira kell tekintettel lenni, 's e' szerint minden hangból egyirányos könnyűséggel lehet játszani, a' nélkül, hogy a' hüvelyk segedelméhez folyamodni, 's az által a' jó fekvéseket elveszteni kellene. Ezen szerre az előadandó hangdarabok, valamint a' klavírra, bassus vagy discant, vagy violin kótákkal iratnak. De a' pedálhárfa többnyire csak Es durba igazítatik, hogy a' B hangok könnyebben kiadathassanak. Az említett találmányt némelyek egy Hochbrucker nevű német mivésznek, ki a' mult század első felében Donauwerthben, mások pedig Velter Ján. Pálnak tulajdonítják, ki 1730 Nürnbergben élt. Később rajta még több javításokat is tettek Parisban, kivált a' forte-, és piano-ra nézve Cousineau és Krumpholz. Ogyan ott Erard testvérek a' pedálhárfaának egy uj nemét találták fel. – 4) Az **AEOLUS** v. **SZÉLHÁRFA** (l. e.) – – Isőszámításunk első századaiban a' keresztények ájtatosági gyülekezeteiben a' hárfá énekkiséretre használtatott. – Hárfajátszást tanító könyveket irtak Backofen és Bochsá. – Legujabb hárfadarabok szerzőji: Nadermann, Demar, Steibelt. Hítese számára Spohr is néhány jeles darabokat irt, nevezetesen némelly potpourrikat hegedű kísérettel.

gy.

HÁRMAS ÖSZVEHANGZAT

Hármas öszvehangzat (*Trias, Dreiklang*) nevet visel tulajdonképen három különböző hangközből álló minden accord; szorosabb értelemben pedig a' tökéletesen egybehangzó hármás hangzat, azaz olyan, mely a' legtökéltebb egybehangzatokból (Consonanzen) u. m. 1. 3. 5-ből áll; azért harmoniás hármás hangzatnak is neveztetik. Lehet pedig 1) nagy, vagy kemény (*Duraccord*); kicsiny vagy lágy (*Mollaccord*). Nemtulajdonképi hármás hangzatoknak nevezik a' nem egybehangzókat (*dissonirend*). Ide tartozik 1) a' megfogyasztott hármás hangzat; és pedig a) az ugynevezett lágyfogyasztott, mely 1, 3b, 5b, azaz alaphang, kis tertia, és kis vagy hamis quintából áll; – b) a' keményfogyasztott, mely 1, 3 és 5b, alaphang, nagy tertia, kis quintából áll, p. o. h, cis (*inkább dis*), f. – és 2) az ugy nevezett mérsékletlen (tulságos) hármás hangzat, mely 1, 3, 5b, (*inkább 5#*) alaphang, nagy tertia, 's nagy quintából áll, p. o. c, e, gis.

HARMONIA

Harmónia a' mai muzsikában ama' hangok egyesülete, mellyeknek közös előhaladásai meghatározott, a' természetből, 's a' hangközök viszonyaiból vett rendszabásokon alapulnak. Ha a' harmoniát 's melodiát összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy egymással ellenkeznek, 's még is hasonlítanak egymáshoz. Ellenkeznek, mivel a' melodiánál az előhaladás egyes hangközök által, a' harmoniánál pedig egyszerre többek által történik, és mivel egyes adott hangban nincsen melodia, ellenben egyes accordban harmonia van. Hasonlítanak, mivel a' melodiánál természetes és szokásban levő intervallumok, a' harmoniánál helyes és czélirányos átmenetek 's eltérések jönnek tekintetbe. A' Görögök, kik mostani értelemben vett harmoniát épen nem, hanem csak melodiát esmertek, harmonia névvel a' hangközök helyes folyamátját, 's a tiszta tételi mivészeteket jelelték meg. Azonkívül harmonia név alatt értették hangzatnemeknek egyikét, t. i. az enharmoniait, továbbá hangnemeiket, a' doriait, lydiait 'sat. és octavájik kettőztetését, vagy is antiphoniájikat. Marburg a' harmonia előmenetelére 's annak haladó tökéletesítésére nézve hat időszakot vesz fel. Ama' kérdés, valljon a' harmonia melodiából, vagy a melodia harmoniából származik-e, 's a' kettő közül mellyiket illeti az elsőség, maga magának felel meg, ha a' melodiát olly organum gyanánt tekintjük, mellyel érzelmünket hangok által kijelenthetjük, a' harmoniát pedig olly eszköz gyanánt, melly által azon organumnak munkálatjába több erőt adhatunk. Ujabbaknál a' Muzsikai Harmonia a' hangoknak, hangzat törvényeihez szabott, egyidejű egybeköttetését valamelly egésznek alkotására jelenti; tehát minden nagyobb hangmivhez szükséges. Ha a' muzsikának legközelebbi elrendeltetése az, hogy érzelmeket fejezzen ki, ugy a' harmoniának különös czélja az, hogy az érzelmeket szaporítsa, nevelje. Az első eset akkor történik, ha egy idő alatt 's felváltva több érzelmeket kell kifejezni, 's következésképen az egy idejű hangsorok mindenikének kifejező melodiája van; a' második eset akkor, ha a' harmonia csupán kísérelő. A' hangsoroknak valamelly egyidejű egész kivitelére történt egyesület a' hangközök és intervallumok törvényein alapulnak, 's a' Harmonicának, vagy harmonia tudományának kötelessége ezen egyesületnek törvényeit azzal együtt, mi ahoz főképen tartozik, előállítani. Előre megkívánja tehát a' hangok, intervallumok, hangnemek, 's hangzatnemek tudományát, 's leginkább az accordok, dissonantiák, consonantiák, és ezeknek különféle alakjaival, valamint is az accordok egymásra következésével, 's így tehát az átmenetek 's eltérésekkel vagyon dolgoz. (I. **MODULATIO**). Per támadott a' felől, valljon a' Görögök esmerték-e a' harmoniát: de mivel valamelly szóhangnak másik által kísérete olly természetes, s' hurok szereken a' hangok összehangzása magától is ajánlkozik, tehát csak a harmoniának mivészleges kimivelésén, melly a' hangszerek tökéletesedésétől függ, nem pedig annak átaljában a' Görögöknél volt létezetén lehet kételkedni. Egyébiránt harmonia név alatt átaljában ők is a' muzsikai hangok egymás közti egybehangzását, kivált azoknak egymás utáni következésére nézve, és Harmonica alatt a' hangviszonyok mathemat. tudományát értették. Valamint a' melodia inkább éneklés, ugy a' harmonia inkább hangszerek által fejlett ki, 's legujabban a' hangszeres muzsika kimivelése által fő uralkodóvá lett. Eleinte a' harmonia csak consonantiákból állott, későbbben mindig több több dissonantiák járultak hozzá, mellyeket az emberek feloldani tanultak: a' legujabb időkben azokat szinte erőszakig halmozták egymásra. (I. **MUZSIKA**). Harmoniának vagyis harmoniás muzsikának legujabban 's igen szoros értelemben neveztetnek a' csupán csak fuvó szerek által előadott hangdarabok. A' harmonia nevet más mivészetek is kölcsönözték a' muzsikából, jelesen a' festés. Itt a' harmonia ideája többféle alkalmaztatást lel. Ha valamelly képen valamennyi tárgyak ugy vannak elrendelve, hogy azok a' felvett képzetet legvilágosb 's leghathatosb oldaláról mutatják, 's azonnal ezen elrendelés segedelmével

a' nézőknek lelkébe könnyen 's mélyen hatnak: akkor azon mivdarabnak elrendelése harmoniás. A' kifejezés harmoniája akkor érthetődik el, ha az ugy nevezett kifejezések arra czéloznak, hogy könnyű foklajtorján a' legalsóbbaktól a' legfelsőbbekre vezetnek, ha ezen kifejezések sorában egy sincs, melly az egyszer felvett könnyű sort félbe szakasztaná, mások előtt mitegy kikiáltoznék, vagy azok közül hátra maradozna: ha a' megjelelés 's a' megjelelendő között legszorosabb egytértés uralkodik. A' kivitelben akkor uralkodik harmonia, ha a' képek minden részeiben ugyan azon kéznek 's léleknek alkotmánya találkozik. A' rajzolat akkor nevezetik harmoniásnak, ha ugyan azon egy figurának formáji viszonzlag egyesülnek egymással, ha valamennyin ugyan azon évkort, temperamentumot, ugyan azon testi minémüséget fejezik ki. A' világos homálynak akkor van harmoniája, ha az árnyék s' világosság egymás iránt nem igen ellentiséget képeznek, és helyes fokokra felosztott közszinezetek a' világosból könnyen vezetnek által a' homályosba. Végtére ha a' mivész csak olyan színeket hoz fel képre, mellyek egymás között valamelly kellemes, nyájas játékra ugy egyesülnek , hogy azoknak mindenike valamelly viszonyban mindig részt vesz abban , melly utána következik , vagy őt megelőzi, ha még azok is, mellyek tőle messze fekszenek, a' könnyű fokoként haladó következés segedelmével az elsővel a' színezési lépcsőnek szoros viszonyában állnak: akkor az ő színezése harmoniával bir.

HARMONICA

Harmonica, mintegy $\frac{3}{4}$ hüvelyknyi vastagságu hengerből álló hangszer, melly egy faálláson nyugszik, arra t. i. mintegy 40. fél üveg golyóbisok vannak erősítve, 's egymásba tolva ugy, hogy egyiknek széle a' másiknak széle alól kevésbé kiáll a' nélkül, hogy egymáshoz érnének, a' mellyik legményebb hangu, az legnagyobb, a' legmagasabb hangu pedig a' legkisebb szokott lenni, Ezen félgolyóbisok mindenike, mellyek egyébiránt hanglajtorja szerint igazitva, középben keresztül furatik, 's kéregtölgy fácskával az említett hengerhez erősítetik, melly az állásra alkalmazott tokban egy forgó kerék által, 's az alól lévő lábintó (*Fusstritt*) segedelmével mozgásba hozatik. Minekelőtte játszani akarnánk, a' harangok vagy is golyóbisok vízbe mártott spongyával megnedvesitetnek, 's azután az ujjaknak a' szélére tételével a' tengelyeik körül forgó harangokból a' hangok mintegy kicsalatnak. Ezen hangszer hangjainak köre három, négy teljes octavára terjed. Azt mondják, hogy egy Puckeridge nevű Angol teremte ezen hangszernek első ideáját 's azt Delaval követte. Helytelenül állitatik tehát Franklin a' harmonica első feltalálójának; az ő nagy, 's a' feltaláláshoz méltán egyirányba helyezendő érdeme csak abban áll, hogy annak egészen új, 's jobb elrendezést adott. Esmertek t. i. már az előtt olyan harangjátékot, melly VÉRILLINNAK neveztetett, 's bizonyos számu széles üvegekből állott, mellyek nagyságok szerint hangot adtak, 's e' végre azokat posztóval bevont deszkára rakták, 's két, csúcsaikon selyemmel vagy posztóval bevont pálczácskával gyengéden verték az üvegeket. Könnyen megfogható, hogy ezen játszás neme igen nyomoruságos lehetett. Kásőbben a' harmonicán még több javitást igyekeztek tenni, részint hogy tasztaturát is lehessen hozzá alkalmaztatni. Némelyleknek megfontolásra méltó véleménye miatt t. i. az iránt, hogy ezen harangoknak káros befolyása van a' játszóznak idegrendszerére, olly próbákra akadtak, mellyeknél fogva ezután a' harangokat nem kellett okvetetlenül ujjakkal érinten, hanem a' harmonicához alkalmazott tastaturán lehetett azt, valamint a' klavirt játszani. Illyen tastatura mechanismusát némelylek szerint Berliben Rölling, mások szerint a' pétervári Hessel találta fel, Görlitzben Nicolai is készített ollyant. Klein Henrik muzs. prof. Pozsonban egyébiránt a' claviaturás harmonicát nagyon tökéletesíté. Másként ezen hangszert klavirharmonikának is nevezik. De mind ezen próbatételek épen nem felelnek meg a' kívánt czélnek, mert olly tökéletesen, mint az elsőbb nemekben, ezen ujjabakon

lehetetlen a' hangok finomságát, duzzadását, 's kitartását kihozni. Egyébiránt nem tagadhatni, hogy bár mennyire tünteti is ki magát a' Harmonica hangjainak finomsága 's kitarthatása által minden egyéb hangszerek felett, de mégis csak lágy érzésekre szorított hangszer marad ő mindig, melly épen nem enfe di magát más hangszerek öszveköttetésében használtatni. Ha kíséretre használtatik, az énekszót elhomályosítja, ha pedig concertálásra vétetik, akkor az őt kísérő hangszerek sokat vesztenek, minthigy amannak hangjaitól igen messze 's hátra állanak. Legtanácsosabb tehát őt egyedül használni; 's bizonyos romantos viszonyok és tekintetek közben, varázsló foganatu lehet. – Legjelesebb harmonicajátészóknak mondatnak: Neumann, Schmittbauer, és a' világtalan Kirengessner asszonyság. – A' tulajdonképeni harmonicához csak hangjai hasonlítanak az ugy nevezett Szegharmonikának (Stift-Nagelharmonica) mellynél aczél, 's félkörbe állított szegei hurvonoval suroltatnak.

HARMONICA

Harmonica (Harmonik). Ezen név alatt az előtt mind annak tudományát értették, mi a' hangok, intervallumok, systémák, hangzat és hangnemek, változatok és melodiákra tartozott. Görög irók a' harmonicát ugy határozzák meg, mint a' hangok nagyságának magasságok 's mélységekre nézve érezhetését eszközlő, jól elrendelt rendszert 's ügyességet, mint olly tudományt, mellynél fogva a' muzsikai hangok természetét gyakoroltatásokra nézve megvizsgálhatjuk 'sat. Azon ideák, mellyeket a' mai muzsikában a' harmonicával egybe kötünk, nagyobb részt még a' régiekhez hasonlítodulatio anak, 's többnyire a' hangzat theoriáját, a' jelenleges systema minémüségét, 's abban előforduló viszonyokat, a' hangok, hangnemek, accordok, dissonantiák, consonantiák helyes használatát, s célirányos modulatioi élést tárgyazzák 'sat.

HARPEGGIO

Harpeggio (Arpeggio). Az accordok vagy is muzsikai öszvehangzatok productiojának egy bizonyos neme, melly szerint az abban előjövő hangközök (Intervalle) nem egyszerre, hanem részenként vagy magokban alólról felfelé 's viszont megfordítva felülről lefelé menve adatnak elő. A' compositio ezen különös módjára hihetőleg a' hárfára adott alkalmatosságot, mellytől vette elnevezését is, mivel a' hárfára hangjai hirtelen enyésznek el, hosszan tartó egyenlő accordjához vagy öszvehangzásához képest. A' klavirban vagy a' hangszerző szabja ki a' harpeggio alkalmaztatása 's kivitele módját, vagy pedig a' játszóknak szabad kényére hagyja azt. A' recitativumok muzsikai kísérete mellett néha szükséges is az accordokat minden különös kiszabás nélkül harpeggio formákban előadni, részint a' csekély szünetek kitöltése végett, részint, hogy az által is az énekes helyes intonatioja emeltessék; de mind ezen czélok mellett egy bizonyos szükségképen való rövidségre is kell figyelmeztetni.

gy.

HÄSER

Häser (Charlotte Henriette), hires énekesné, szül. 1789-ben Lipsiában. Atyja a' lipsiai egyetemen muzsika karigazgató volt. Ettől 's egy más hasonóképen hires Schicht nevű muzsika karigazgatótól vette első oktatását. Mindjárt kezdetén mivészi pályájának nagy meglegedést jelentett ki iránta a' közönség. 1804-ben a' dresdai énekes társasághoz hivatott meg, hol a' korán elhunyt muzsika karigazgató Gestevitz, és udvari énekes Ceccarelli utmutatása után mind inkább gyakorolván magát, végre a' mivészségben vetelkedő társa lett a' rég dicséretesen elhiresedett olasz énekesnének Par asszonyságnak. Nem sokára Bolognába hívták meg első énekesnének. Derék tiszta hangja 's mivészi tökéletessége és gyakorlottsága mellett az olasz éneklésmód kitünő kellemeit a' Németek

tulajdon alaposságával egyesítvén, mindenütt, hol megfordult, nevezetesen Bécsben is, köz kedvességet és hirt szerzett magának. Különben házi magános élete is tiszteletre méltó volt. Bolognában az Academia Filarmonica tagjává nevezte. Olaszországnak legjelesebb játékszinein kivánták őt birni, sokszor meghívták Romába, hol különös tisztelettel fogadtatott, 's a' maga nemében első énekesné volt, ki férjfi szerepekben is fellépett, 's ezekben a' leghiresebb mivészekkel, egy Crescentinive, Velutival 's másokkal vetélkedett Nápolyban a' szentkárolyi nagy játékszinben egész esztendőre lekötelezték nagy fizetés mellett, 's más neve nem volt Olaszországban mint *la divina Tedesca*. Nagyobbik férjfi testvére mindeütt kísérte utjában, míg nem bő jutalmát aratván mivészségének, leszállott végre a' köz néző helyről, 's Romában vonta meg magát férjhez menetele után, hol a' barátság és mivészség ölében boldog orákat él most is....

Kállay Ferencz

HASSE

Hasse (János Adolf), a' lengyel királynak 's egyszersmind Saxonia választó fejedelmének fő musika karigazgatója, a' XVIII-dik század három első negyedében leghiresebb hangszerző Németországban, szül. Bergedorfban, Hamburghoz közel 1705-ben, 's megtanulván a' musika elemeit odahaza, első oskolai esztendeit Hamburgban töltötte el. Rendkívüli musikai tehetségeit észrevevén König János Ulrik, kit a 'lengyel király későbbben udvari költőjévé nevezett ki, Tenoristának ajánlotta Hassét a' hamburgi énekes házhoz. Akkor ott a' híres Kaiser volt hangszerkeztető, kinek mivei után képezte magát Hasse, még pedig olly jó előmenetellel mind az éneklésben, mind a' musikában, hogy 'a braunschweigi herczeg 1722-ben udvari és theatromi énekesnek hívná meg. Meghívását követő esztendőben Antigonus czimü énekesjátékát nagy tapssal adta, de mind a' mellett is érezvén magában, hogy tökéletes musikai ismeretekkel nem bír, nevezetesen, hogy az ellenpontozás studiumában hátra maradt, 1724-ben Nápolyba utazott tökéletesítése végett, hol a' híres Porpora lön tanítója. Scarlatti történetesen megesmerkedvén vele egy társaságban, talentumaiért és csendes jó magaviseletéért annyira megkedvelte, hogy ez az öreg, önkényt ajánlaná magát további tanítására. Kevéssel azután, u. m. 1725-ben egy gazdag pénzváltónak számára musikai serenadet készített, 's a' királyi játékszin számára is egy énekes játékot hangára alkalmazott, melly őt megkedveltette az Olaszokkal. 1727-ben Velenczébe ment, hol a' ritka szépségü Bordoni Faustinával, ki musikájába szeretett, megesmerkedvén, azzal későbbben Dresdában öszvekel. Elterjedvén hira Németországban is, a' dresdai énekszinhez 12,000 tallér esztendei fizetéssel musika karigazgatónak hivatott meg feleségestől együtt, a' mit el is fogadott, de felváltva egészen 1740-ig majd német majd olaszföldön tartózkodott. Már az előtt jóval meghívták Londonba, hová, jóllehet vonakodva, 1733-ban elment. Itt minden becsülettel fogadtatott ugyan, de még is visszatért Dresdába, állandó lakhelyéül választván ezt. A' nagy Fridrik 1745-ben Dresdában létében különösen megkedvelé Hassét, 's Arminio operájáért, mellyet végig hallgata, ezer tallérral 's gyémánt gyűrűvel jutalmazá meg. Iratai és minden könyvei elégték 1760-ban Dresda ágyuztatásának alkalmával. Utóbb nyugpénzre tétetvén, 1763-ban Bécsbe utazott, hol utolsó operáját „*Rugiero*” czimüt tevé musikába. Végre 1770 táján familiástól Velenczébe költözött, 's ott 1783-ban meg is halt. Metastasiónak egyen kívül minden operáit musikába tette, általján fogva sokat dolgozott, a' mellett nyájas és kedves maga viseletü volt a' társaságokban. Felesége nem különben híres énekesné volt a maga idejében, kinek számára Florentia emlék pénzeket is veretett.

HAUTBOIS I. OBOE

HAYDN

Haydn (Jos.) szül 1732 Rohrau faluban, a' Magyarország és Ausztriai határon. Atyja egy szegény kerékgyártó, hárfát pengete, 's egyszerű muzsikájával melly mellett neje

énekelgete, vasárnaponként pénzt keresett. Az öt éves gyerkőcze szülei mellett egy kis darab deszkával és egy vesszőcskével alakoskodott, mintha hegedűt játsznék. Történetből a' haimburgi oskolamester e' furcsa concerthez vetődván, tapasztalá, hogy a' kis H. pontosan tactust tart. Ez oskolájába vevé, hol irni, olvasni, énekelni, hegedűlni, dobot verni 'sat. tanult. 2 évig vala itt, midőn csász. karmester Reuter, ki egyszersmind Bécsben sz. István templomában is a' muzsikát igazgatá, a' haimburgi esperest meglátogatta. Ez Haydnt Reuternek ajánlá, 's a' 8 éves H. a' próbát kiállván, a' sz. István templomabeli karénekes gyermekek közé véteték. Már 10 éves korában 16 hangzatu szerkeztetésben tett próbát. „Azt gondolám akkor, – mondá idővel mosolyogva – hogy mennél feketébb a' papiros, annál szebb a' muzsika.” Szép sopran hangjával együtt 16 évében eddigi helyét is elveszté. Most csak tanításból, imitt amott az orchestrumokban játszásból tengődék, 's szerkeztetéseel foglalatoskodék. „Szu rágta klaviromon – monda – királyok sorsát irigylem.” Ekkor Bach Eman. 6 első sonatáji kerülének kezébe. „Fel sem állék addig klaviromtól – így szól, – míg ezeket elejétől végig nem játszám, 's ki engem esmer, tapasztalandja, hogy Bach Emanuelnek sokat köszönhetek, hogy írásmódját felfogtam 's szorgalommal tanultam.” Végre a' szegény ifju megesmerkedék Martinez kisasszonnyal, ki Metastasioval élt; ezt énekre és klavirra tanítá, miért szabad szálást és asztalt kapott. Így a' mult század első operaköltője 's első symphonia szerzője egy fedél alatt lakának, de nagyon különböző környülmények közt: a' poeta cesareo az udvar kegyével halmozva gyönyörűségben 's vigan élt, míg a' szegény hangásznak fája nem lévén, a' téli napokat ágyban kelle töltenie. Ez együttlét Haydn sorsára csak annyi befolyással volt, hogy valamit olaszul tanult, 's a' muzsika aestheticájáról hallott. Martinez kisasszony Bécsset elhagyván, H. ismét legnagyobb nyomoruságra jutott. Leopold külvárosban egy parókás fogadá be. Ez egész életére káros következtéseket vont, mert barátságos gazdája leányát elvette, ki legszebb napjait megkeserité. H. 18 éves volt, midőn első quartettjét szerzé; holmi pedantok hibákat lelének ugyan benne, de ezekre nem hajtott, mert tapasztalásból tudta, hogy a' mivszabályok igen szoros és makacs megtartása által a' szerzemény mind izlésben mind kifejezésben veszt, 's általán fogva azt tartá, hogy muzsikában csak az lehet megtiltva, mi a' fület sérti. Egy estve a' kedvelt színjászó Kurz feleségének, Bernardennek tiszteletére serenadát csinált. K. alig tudta meg, hogy ez a' 19 éves H. szerzeménye, azonnal unszolá, hogy egy operát muzsikára tenne. Hasztalan mentegeté ez magát éretlen korával, K. bátoritá; 's ekkor szerzé H. a' „Sántikáló ördög” operát, melly azonban gunyolódó irányzata miatt harmadik előadás után eltiltatott. Most H. ugy elhiresedék, hogy Eserházy herczeg házi hangászkara igazgatójává tenné. Itt szerzé ama' szép symphoniákat, mellyekben minden szerzők közt első, 's dicső quartettjeinek nagyobb részét. Ugyan e' pártfogója kedvéért irt annyiszor baritonra is, mit az különösen kedvelt. Itt szerzé ama' „Haydn bucsuzása” czim alatt esmeretes symphoniát, mellyben egy szerszám a' másik után elnémult, 's minden hangász, mihelyt a' magáét lejátszotta, gyertyáját eloltá, kótájit összetürte, 's szerszámával elment. 1785 egy cadizi kanonok kérésére szerkezteté „a' megváltónak hét szavait”. A' muzsikának egy innepen, mellyet Cadizban böjt alatt évenként a' székesegyházban tartának, kelle előadatni. A' feladás nehéz volt. Ama' szavakat a' püspök közönként mondá, 's e' nyugtatókat szeres muzsikával ugy kelle kipótolni, hogy a' hallgatók el ne fáradjanak. A' német textust egy passai kanonok csak néhány év mulva irá a' muzsika alá. Midőn valami husz év után hg. Esterházy udvarát megkevesité, 's Haydn is elbocsáttatott, Londonba mene ő, hova a' muzsika barátai már rég hívák. 1794 másod izben utazott ide. Fényesen fogadtatott, 's az oxfordi egyetem doctori méltósággal tisztelé meg. Londonból terjedezék hire, melly hazájában csak későn lett közönséges. II. Józsefet is csak utazása közben tevék a' nagy mesterre figyelmessé. Angliából visszatérvén, Bécs egyik külvárosában egy kis házat és kertet vett. E' szent helyben szerzé azután a' „Teremtést” és az „Évszakokat”, 's az elsőt,

mellynek harmoniáiban fiatal tűz áradoz, már 65 éves korában; az „Évszakok” végső munkáját tevék, mellyet 11 hónap alatt végze el. Számos miveihez tartoznak még egy Te Deum, egy Stabat, sok concertek, sonáták, marsok, misék, ’sat. A’ szeres muzsikában remeknek tekintetik, ’s abban vele új időszak kezdődik. Leleményben, kivitelben kimerithetetlen, mindig új és sajátos, meglepő és kielégítő; a’ kor izlésén teremtői erővel uralkodék. Symphoniái mind e’ bélyeget horják. Quartettjeivel e’ nemnek mintegy második teremtője vala; mert csak ő általa nyeré azon kedvességet és mesterséges összeszövést, melly az esmerőt elbájolja. A’ tiszteletre méltó öregnek Maj. 31. 1809 történt halála előtt néhány évvel a’ bécsi mivkedvelők társasága téli concertjeit a’ „Teremtés” fényes előadásával rekeszté be; ’s erre Haydnt is meghívá. A’ kitűnő előadás a’ gyenge ’s az évek sulya alatt roskadt öregre rendkívüli behatást tön; de még jobban megrázá saját mive, ’s ama’ mindent megkapó „lön világosság” helynél, a’ maga teremtette harmoniának hatalma úgy erőt vön rajta, hogy könyei arczain pergenének, ’s felemelt karokkal így kiáltana: „nem tölem, minden onnan jó”! Elalélt az ostromló érzések alatt, ’s el kelle vinni. E’ jelenést Collin egy szép költemény által örökíté.

J.

HEGEDÜ

Hegedü (Violino, francziául Violon*), németül Discantgeige, vagy közönségesen csak Geige, Violine minden hegedü szerek közül a’ legtökéletesebb, legkellemebb, ’s legnagyobb divatban lévő hangszer. Hegedü szereknek átaljában mind azon muzsikai szerek neveztetnek, mellyekre bélhurok huzatnak, és azokon a’ hang vonó surlódása által, a’ hangok magassága ’s mélysége pedig az ujjaknak hurokra tett különbféle helyzetése által eszközöltetik. Átaljában a’ hegedünek tulajdonképi származása bizonyosan nem tudatik, de úgy látszik, hogy valamely hasonló régi hangszer módosított lassanként a’ hegedü mostani formájára; amannak rajzolati formáját találhatni a’ muzsika történetét, ’s különösen a’ régi muzsikát tárgyazó könyvekben. A’ hegedü feltalálását némelylek a’ kereszties hadak idejére teszik. Hihető, hogy elsőben is Olaszországban jutott nagyobb tökélyre. Ezen országban (emlékezzünk a’ cremonai hegedükre) ’s a’ határos Tirolban készülnek most is a’ legjelesebb hegedük. Amott leginkább becsültetnek az Amati, Guarneri, Stradivari hegedüji; itt Stainer Jak., Klotzéi ’sat. A’ jelenleg szokásban lévő hegedü a hegedüszerek közönséges nemének csak egy alsóbb rendü neme, ’s minémüsége következendő. Két fő részből áll u. m. a’ testből (corpus) és nyakból, mellyek ismét más apróbb részekből vannak öszverakva. A’ testnek részei: 1) a’ fedél, vagy hangfenék, mellynek közepe kevésbé bolthajtásos, körületében pedig egy hosszukás gömbölyü (mintegy ujjnyi vastagságu) deszkácska régi száraz fenyőfából, két oldalának közepe fél gömbölyeg) formán vagyon be vágva, hogy a’ vonó szabadon ’s megütközés nélkül mozoghasson, ’s azt öblösítésnek nevezik. A’ fedél két oldalán az öblösítés mellett van egy keskeny \$ formájú nyílás bevágva, melly F vagy hanglyuknak hivatik, ’s a’ hangszerbe rekkett levegőnek a’ külsővel öszveköttetését a’ test remegéseinek terjesztése végett eszközli. – 2) A’ fenék. Ez juharfából készült, ’s a’ fedélhez hasonló deszkácska, csak hogy rajta F lyukak nincsenek. Már most a’ fedél és fenék öszve ragasztatik 3) a borda segedelmével, melly egy vékony, egy hüvelyknél kevésbé szélesebb forgács, hasonlóan juharfából, ’s a’ fedél és fenék formája szerint meggörbitetve e’ kettőnek öszveragasztó oldalául szolgál. Belől a’ fedél balján, hol a’ G hur fekszik, hosszában egy faléczecke van enyvezve, mellynek közepe vastagabb, két vége pedig megvékonyodik. Ezt gerendának nevezik, ’s arra való, hogy a’ huroknak a’ fedélre ható nyomását feltartsa. Azonkivül belől a’ borda minden szegletére, alól a’ gombra, ’s felül a’ nyak alá kis fadarabkák vannak ragasztva. A’ gerenda ellenében (kevessé a’ hurláb megett, hol az E hur fekszik), egy rövid, vékony, ’s gömbölyü fácska, melly hanggyám, hegedü lelke, vagy közönségesen szóhang, (Stimme) nevet visel, állitatik fel a’ fedél ’s fenék között, hogy

az elsőt a' két legmagasabb hur sulyja ellen védelmezze. Már most a' test felsőbb részén levő borda közepén a' fenék 's fedél közé tétetik a' nyak. Ez mintegy $\frac{1}{4}$ réfnyi, vagy kevésbé hosszabb félgömbölyeg darab juharfa, mellynek alja, melly a testhez ragasztatott, vastagabb felső csucsánál. Felsőbb, 's vékonyabb végén van egy kivájt fadarabka, melly srófládának (vályu) neveztetik, 's legfelül vagy csiga, vagy más czifra formával végződik. A' srófládának mind két oldalán két gömbölyü lyuk van furva egymás iránt hárántosan, mellyekbe a hursrófok tétetnek. Ezek négy kupos gömbölyü fácskák, a' srófvályun kívül levő vastagabb végeik lapos fogatékkal (Griff) vannak ellátva, hogy midőn a' hurok felhuzatnak, meg lehessen őket markolni. A' nyak felső részén a Fogantyu (fogatékdeszka, Griffbret) fekszik. Ez egy kevésbé boltozatos darab ébenfa, melly a' nyak felső részétől a' testnek mintegy közepéig mindig szélesebben nyúl el, 's ezen huzódnak el a' hurok egész a' srófokig. Annak felső keskeny végén van a' nyereg (felső nyereg), egy közönséges fából, vagy ében fából készült picziny léczecske, mellyben négy nem igen mély bevágások látszanak, mellyekbe a' hurok befektetnek, ne hogy a' fogantyuról lecsusszanak. A' fedél legalsóbb végén, a' borda közepén, a' nyaknak épen ellenébe tétetik egy közönséges fából vagy ébenfából készült gomb. Ezen gombra erősítetik meg egy erős hurral vagy dróttal a' hurbékó, vagy hurtartó. Ez egy boltozatos, alól keskeny, felül szélesebb deszkácska (majd olyan, mint a' fogantyu, csak hogy rövidebb), szinte ébenfából, mellynek felső végébe négy lyuk van furva. Ezen lyukakba egy csombék segedelmével szorítatnak a' hurok, mellyek innen a' fogantyun keresztül a' srófvályuba futnak, és a' srófokon keresztül huzatnak, 's ezeknek forgatása által le és fel vonathatók. A' fedélre épen az F lyukak közé állítatik a' hurláb (alsó nyereg), mellyre a' hurok fekszenek. Ez két lábacskán nyugvó fadarabka, (legjobb a' juharfa) mellyen a' hurok a' békó és fogantyu között fekszenek. A' hurláb ama' helyein, hol a' hurok ráfeküsznek, épen azon okból, mint a' felső nyeregnél, kis bevágások vannak. A' hurláb és fogantyu között mozog a' vonó, mellynek a' hurokon surolása által hozatik elő a' hurnak hangja. A' hegedünek itt leiratott rendelkezésével bir a' Viola, a' Violoncello, és a' Contrabass is, csak hogy nagyobbított mértékben. Lásd Schaum: „*Ueber den Bau der Violon, Bratschen, Violoncells und Violons, aus dem Italienischen mit zwei Kupfertafeln (Leipzig bei Breitkopf und Härtel)*” – A hegedüre négy bélhur vonatik, mellyek bizonyos irányzatban nevedő vastagságuak, azoknak legerősbike 's legmélyebb hanguja ezüst dróttal van befonva. Ezen négy hur hangokra igazítatik. A' legvékonyabb, t.i. az egy vonalu e, a' g, az egy vonalu d, az egy vonalu a, a' két vonalu e, közönségesen quintána is neveztetik, francziául Chanterellenak. Mennél tovább rakjuk ujjainkat a' hurláb felé, annál magasabbak lesznek az általok gerjesztett hangok. A' hegedükóták általjában G kulcsban (melly ez okból mintegy megkülönböztetésül Violinkulcsnak neveztetik) szoktak iratni. A' hegedü hangjainak köre g-től 4 vonalú a-ig terjed. De csak a' mi időnkben jöttek a' mivészek ezen szédítő magasságra. Az előtt legfeljebb 3 vonalu g vagy 3 vonalu a-ig emelkedtek fel, a' 16-dik században pedig csak alig mentek 2 vonalu c-ig. A hegedün a' feljebbi körbe foglalt valamennyi hangokat, még a' legkisebb enharmoniai viszonyokat is, csupán az ujjak felrakásával ki lehet hozni; azért ezen hangszert mind e' miatt, mind pedig szép, 's beható hangja tekintetéből a' legtökéletesb 's legkellemesebb muzsikai szerek közé kell számlálni. Ama' szerszám, melly által a' hegedü hurjai hangzókká tétetnek, a' Vonó. Ez egy réfnyinél kevésbé rövidebb kigyófaból vagy Fernambukból készült (legalább ezen fanemek legalkalmasabbak reá) gömbölyü vessző, mellynek vastagsága lefelé mindig nevedik, 's felül egy öblös fadarabkával végződik, melly fejnek hivatik. A' vonónak alsó 's erősebb végébe egy sróf megyen be, mi által a' béka feljebb huzathatik, vagy megeresztethetik. Ez a' béka nem egyéb, mint egy öblösödött fadarabka, melly a' fejjel egyközüleg áll a' vonó alsó végén, 's egyik oldala szélén az említett sróf keresztül megy. A' vonóba fehér lószőr vonatik, melly feljül a'

fejben 's alul a' békában meg van erősítve, 's a' mint a' szükség kívánja a' srófnak fel vagy letekerése által feszesebbre huzathatik, vagy megeresztethetik. – A hegedü hangjának jósága tisztaság, értelmes hang, erő, teljesség, 's könnyü hangzatban áll. – Egyébiránt a' hegedü játszási ügyesség olly magas fokra emelkedett, hogy talán már ezután inkább alá fog ismét szállani, hogy sem még feljebb emelkedni, mint hogy azt most, legalább a' mechanikai nehézségekre nézve, néha hihetlenségig is viszik a' mivészek. A' hegedü játszás legesmeretesb utmutatásait közlötték: Löhlein, ugyan ezt javitá Reichard, Mozart Leopold, Geminigni, Rode, Kreutzer, és Baillot, kiét a' parisi Conservatorium is elfogadta, 's végre Fröhlich würzburgi professor. A' legujabb 's legnevezetesebb hegedüsök: Rode, Spohr, Kiesewetter, Lafont, Kreutzer, Viotti, Durand, Polledro, Fränzel, Mayseder, Romberg A., Clement, Rovelli, Matthäi, Paganini, Lipinski, Maurer, Täglichsbeck, Praun, Müller K. Moliue, Rolla, Möser, Serwaczynsky 'sat.

gy.

*) Sokan a' Contrabast is Violonnak nevezik. De ezen elnevezés nem kell a' francziával egynek tartani. Mert amannak franczia neve: Contrebasse, (olaszul il Contrabasso, il Violon, németül Bassgeige, magyarul nagybögő, brugó).

HERÉLÉS

Herélés (castratio), az élő valóságnak nemző tehetségétől megfosztása. Különös befolyása van a' herélésnek kivált azon életműszerek kiformalódására, mellyek a' nemző műszerekkel közelebbi vagy távolabbi egybeköttetésben vagynak. (...) Olaszországban lábra kapott a' gyermekek kiherélése, kikből sopranénekeseket formáltak; de XIV. Kelemen pápa megtiltotta ezt; azonban a' visszaélés azután sem szűnt meg, mígnem keményebb törvények is hoztak ellene. (...)

Kállay.

HILLER

Hiller (János Adam), született 1728 Decemb. 25. Wendischossigban Görlitz mellett. Atyját, a' helység iskola mesterét, hatodik évében veszté el, azonban ötét atyjának utódja tanitá egy ideig klavirozni, 's hegedülni; már akkor is legkedvesebb időtöltését az éneklésben találta, 's más darabok hijánya miatt legörömestebb éneklé az énekes könyvből a' passiobeli 's halottas énekeket. 12-dik évében a' görlitzi gymnasiumra ment, 's jó szava miatt az ottani éneklő kar tagja lett. Itt némelly tanuló társai vezérlése alatt több hangszereken gyakorlá magát. Hogy pedig egy ujonnan alapított muzsikai társaság részese is lehessen, mellyből a' bögös még hibázott, 18 garason egy öreg bögőt vett magának, mellyen tehetségét gyakorlani akarta. Miután a gymnasiumon öt esztendő töltött, és szoros körülményei miatt egy ideig némelly polgári tisztviselőnél irnok volt, 1747-ben a' dresdai kereszt gymnasiumba ment. Itt Homilius tanította, és magát kivált az akkoriban nagy pompával 's tökélyel előadott Hasse operáinak hallgatásával, 's azoknak partitúrái tanulásával, mellyeket magának részint éjjel leirt, mivelte ki. 1751-ben Leipzigba ment törvénytudás végett, 's az ottani nyilvános concertben mint bassus énekes 's fuvolás részt vett. Ez idő alatt többfélét componált, 's magát különösen a' muzsikának theoreticai tanulására szentelé, míg 1754 mint az ifju gróf Brühl nevelője ismét Dresdába jutott, hol jó alkalmat lelt muzsikai vonzódásának nagyobb kielégítésére. Midőn 1758 nevendékével újra Leipzigba mene, hypochondriája nem engedé, hogy Gellertnek ájtatos énekeinek kívül, mellyeket a' költő iránt viseltetett szivességből muzsikára tett volt, más egyéb hangszerzésről gondolkodjék; sőt 1760 nevelői hivataláról lemondott, a' pétervári professorságra tett meghívását el nem fogadta, és jeles munkák fordításával kereste élelmét; majd azután kiadta „*Musikalischer Zeitvertrieb*” nevü munkáját, melly azon nemben Németországban az első practicai időszaki miv volt, 's

vége 1763 a' leipzig-i nagy concert directorságára emeltetett, melly intézet neki köszönte egész elrendelését, rendtartását, 's mellyben Schmeuling (későbbben Mara asszony) és Schröter kisassz. mint énekesnek, részt vettek. Legnagyobb szolgálati érdeme nem csak Leipzig, hanem talán egész Németország javára az volt, hogy az esmeretes játékszíni igazgató Kochnak unszolására, német operácskákat hozott divatba épen olly időben, midőn még a' német színhelyeken német énekeseket nem hallottak volt. Ki nem esmeri el ezen tekintetnél fogva a' derék Hiller érdemét, kinek eredetileg méltán köszönhetni az igazi 's nemes éneklésen talált német izlés megjavítását. Érdemeit szaporítá még az által is, hogy Leipzigban 1771 fiatal asszony személyek számára énekiskolát állított fel, mellyben sok jeles énekesnek nevelkedtek. Midőn Mitauba utazék, hová két tanítványnéjét (Podlesca) kísérte el, a' curlandi herczeg nagy tisztelettel fogadta, 's ajándékokkal, végre 1784 karmesteri characterrel jutalmazta őtet. Neki lehetett köszönni, hogy Berlinben létekor 1786-87, és 1795-ben Leipzigban Händel remekét, a' Messiaszt az ő vezérlése alatt hallani lehetett. 1789-ben végtére reá bízták a' leipzig-i Tamásiskolának muzsikadirectorságát 's a' kántorságot, mellyet eddig a' nyugtosított tisztas Doles (†1797 elején) viselt vala. Ezen hivatalban Hiller mindig javítani törekedett az énekkart, 's fáradhatatlan buzgósággal dolgozott még vénségében is az egyházi énekek jobb melodiái behozatalán. Hogy egyébiránt theatrumi szerzeményeiből (*die Jadv, Jubelhochzeit, Lieb auf dem Laude, der Erntekranz* 'sat) számos népdalok kerekedtek, szinte olly ismeretes dolog, valamint hogy ezek egyszersmind azoknak jelességüket is bizonyítják. Sok egyházi munkákat is, 's több theoreticai miveket szerzett, és nevezetes hangmivészek életírását is kiadta. 1801-ben nyugalomra tetették, 's 1804-ben teljes elerőtlenedésben halt meg.

gy.

HIMMEL

Himmel (Fridrik Henrik), hajdan kir. burkus karmester, Treuenbrietzenben, a' közép brandenburgi markságban vagyontalan szülők nemzették, 's predikatori életnemre szánták. Alig végzé el iskolájit, midőn már Potsdamba kellett mennie, hogy tábornoki predikatorsága átvétele előtt exament tegyen. Itt, hol II. Fridrik Vilmos az esztendő nagyobb részét tölté, 's a' királyi hangászkar első mivészei tartózkodtak, Himmelnek fortepianojátzási ügyessége annyira szembe tűnt, hogy a' király is megtudná, 's őtet hallani kívánná. Himmel több ízben játszott a' monarcha előtt, ki mint muzsikát értő, csak hamar bizonyosá tétetvén ezen mivésznek ritka talentuma felől, őt karmesterévé nevezte, 's utazásra küldé. Ezóta alapítá meg nagy hírét Himmel, részint mint a' legjelesb klavirmesterek egyike, részint mint hangszerző, noha nem tagadhatni, hogy utóbbi tulajdonságában maga magának sokkal magasabb helyet tulajdonított, hogy sem a' critica neki rendelni hajlandó lett volna. Sorsának szerencsés változása, mellyet kétség kívül ön érdemének köszönhetett, és azon bókolások, mellyeket minden részről tapasztalt, úgy látszik, ön érzelmét magasabb fokra gerjeszték fel, hogy sem olly mivésztől várhatni lehetett volna, ki maga magát, de egyszersmind mivészetének nehézségeit is megfontolással elesmerni tudja. Ezen önérzelem, valamint is az életörömök iránti fogékonysága és vonzódása, mellyek sok szeretetre méltósággal 's nyíltszívűséggel levén egybekötve, characteristicai sajáságaihoz tartoztak, akadályozták őt talentumának valódi komolyság és állhatatossággal kimivelésre, a' mint ezt hangszerzeményein is lehet észre venni. – Mindenek előtt pedig nagy hírét, érzékenyítő énekmelodiájának köszönheti. Mint klavirjátzó, kellemes előadással, különösen pedig bájló hangejtéssel birt. – Szerzeményeinek leghiresebb darabja Fanchon, mellyet mindenütt elragadtatással hallgattak. A' muzsika értő nem fogja tagadni, hogy Fanchon muzsikájában sok kellem 's kecsgetető van, de a' valódi nagy és eredeties hangmivek közé sem egyéb szerzeményeit számítani nem lehet. Ezek közül nevezzük még Uraniáját, II. Fridrik

Vilmos halálára készített Cantatáját, néhány operáját, p. o. *Vasco de Gama*, egy énekes játékot, több áriákat, 'sat. Egyébiránt dicsérni való, hogy Himmel a' királyné iránti háladatosságát, ki őt jóakaratójával tisztelé, 's a' király iránt is, kinek kedvében járt, mindig újabb vonszódási tettek által bizonyítá be, és hogy semmi ajánlások se vehették őt fejedelme szolgálatjának elhagyására. Egy ideig Gothában tartozkodék, azután Berlinbe visszament, 's ott 1814-ben megholt.

gy.

HUMMEL

Hummel (Nep. János), az élő legnagyobb klavirjátékosok egyike, híres hangszerző, szül. Pásonban 1778 Nov. 14-én. Már negyedik évkorában hegedülni tanítá őtet atyja, de minden előmenetel nélkül. Atyja akkoriban a' szenci katona intézetnél muzsikamester volt. Azonban, midőn Hummel következő esztendőben éneklésre, 's klavirozásra tanítatott, szembenőleg lehetett észre venni muzsikai talentumát. Vonzódás és szorgalom által nem sokára annyira ment, hogy egyházi muzsikák közben a' karon énekelhetett, 's egy esztendő alatt a' klavirjátásban annyira előre haladott, hogy a' többi nevelendék közt ő lett az előjátékos. Midőn József császár két év múlva a' szenci intézetet eltörlé, Hummel atyja Bécsbe választá lakhelyéül, hol az ujonnan épült Schikaneder játékszinén orchestra igazgató lett. A' hét esztendő Hummel korára nézve rendkívüles mivészeti ügyessége által a' muzsikaértők figyelmét magára vonta, 's atyjának azon kívánságát, hogy reményteljes fija a' nagy Mozartnak bemutatassék, elősegítették. Jól esmertetett a' halhatatlan mivésznek idegenkedése a' tanítástól; mégis ajánlá magát, hogy Hummel tanítója kíván lenni olly feltétel alatt, hogy nevelendéke egészen reá bizassék, 's nála lakjék. Két évig részesült Hummel ezen megbecsülhetetlen tanításban; azután kilencz esztendő korában atyjával utazni menvén megjárta egész Németországot, Dániát, Scotiát (hol minden muzsikai tétel tanulása nélkül irt első szerzeményeit, t. i. változatokat fortepianora, nyomtatás alá bocsátá), Angol és Holland országot. Mindenütt kitüntető tapsolással fogadtatott; mert Mozarton kívül ilyen évkorban ennyi készségig senki sem vitte fel mivészességét. Hat esztendő múlva visszatért Bécsbe. Csak ekkor kezdé Albrechtsbergertől tanulni a' hangszerzést, ki a' bécsi újabb compositorok nagyobb részének tanítója volt. Ezután néhány esztendőig Salierinek aestetikai és dramaticai tekintetben igen tanuságos társalkodásában részesült. Soronként véve akkor Salieri tanítványai közt Weigl volt az első, Süßmayer a' második, 's Hummel a' harmadik. 1803-ban Hummel Stuttgartba hivatott Haydn-nak különös ajánlása következtésében, de az alkudozások ismét félbeszakadtak. Azután nem sokára, midőn Esterházy Miklós herczeg London és Parisból visszaérkezék, mind a' herczeg, mind a' cs. k. színházak akkori igazgatója báró Braun egyszerre ajánlottak hivatalt Hummelnek, 's ő a' herczegi hivatalt választá. Mivel pedig a' mivészterítő herczeg az egyházi muzsikát különösen kedvelé, jó alkalmat nyert Hummel a' muzsikának ezen részében is több szerencsés próbák tételére. Már legelső miséje is megnyeré Haydn-nak teljes jóváhagyását. Midőn későbbben néhány fő urakból álló társaság vette által a' cs. k. játékszinek igazgatását, 's Esterházy herczeg a' főigazgatást azok közt felvállalá, alkalmatosságot talált Hummel több theatrumi daraboknak szerencsés sikerü készítésére. 1811-ben a' herczegi szolgálatot elhagyá, 's Bécsben magánoskodott, hol tanításával a' mivészkedelő fővárosban sok érdemeket szerze magának, minthogy mind a' két nemből tetemes számu igen jeles klavirjátékosokat képzett ki. Időről időre apró utazásokat tett; már 1816-ban meglátogatót Berlint, Leipzigit 'sat. és mindenütt, mint az első fortepianisták egyike, ki rendkívüles ügyességével kiképzett előadást, harmoniai gondolatokban nagy bőséget, 's hangszerén a' muzsikai hevenykedésben (improvisatio) remek készséget tudott öszveegyeztetni, egyiránt csudálatotott. 1825-ben legnagyobb tapsot nyere Parisban. Mint hangszeres componista különösen tündöklék. 1816-ban württembergi kir. karmester lett,

most ugyan azon hivatalos viseli Szász-Weimarban. Leghíresebb 's legbecesebb szerzeményeinek tartanak A moll, és H mollból készült két fortepiano-concertjei. Szerzett számos variációk, szimfóniák, fugák, sonáták, triók, rondók, phantasiák, romanczok, énekek, potpourriakat, sok egyházi darabokat, 's mindenféle tánczokat. Nagyobb művei ezek: *Helene et Paris* (ballet); *Lob der Freundschaft* (cantata karénekekkel); *Diana e Endimione* (olasz cantata); *Le Vicende d' Amore* (opera buffa két felvonásban); *Mathilde* (opera 3 felv.); *das Haus ist zu verkaufen* (opera 1 felv.); *die Esclshaut* (tüneményes játék énekekkel 's tánczokkal); *die Rückfahrt des Kaisers* (opera 1 felv.); *der Zauberring* és *Zauberkampf*, mind kettő pantomime.

HUR

Hur, vagy öszvetekert juhbélből, vagy megnyujtott érczből készült (drót) fonál, melyet különböző hosszúság és vastagságban valamely arra szánt hangszerre huzunk, remegésbe hozzuk, 's az által különféle hangokat hozunk elő. A' bélhurokat juhok és bárányok beleiből készítik, melyeket előbb megtisztítanak, lugban csáváznak, öszvefonnak, és lehuznak. Azután karikába fonatnak, 's 30 darabjok egy csomónak neveztetik. Jóságokat a' tartósság, tisztaság, hangjaiknak velősége 's tisztasága határozza meg. Ezen tulajdonságokat valamely külső jegy által ugyan ki tudni nem lehet, de azoknak hiányával vannak mind azon hurok, melyek nem keresztül látszók, 's nem rugósak. Tudjuk, hogy az olaszországi ugy nevezett románi hurok a' legjobb. A' dróthurok vagy réz vagy vasból készülnek. Próbáltak ugyan hurokat készíteni selyemből is, de ezek finom hang hijjával vannak. Ezeket az újabb időkben Versaillesben bizonyos Boud nevű férjfi a' köz hír szerint némű tökéletességre vitte. – Dróthurokat Nürnbergben sokat készítettek, 's hajdan ezek tartattak legjobbaknak; későbbben a' berlini hurok vétettek a' fortepiano felhurozására; végre Bécsben a' Mariahülfi uton egy dróthurokészítő olly jó hurokat tudott csinálni, hogy a' bécsi fortepiano készítő többnyire csak tőle veszik, 's már most a' berlinire nincsen szükségek.

gy.

HUROS HANGSZEREK

Huros hangszerek azok, melyeken a' hang hurokon eszközlött remegések által eszközlötetik. A' huroknak mozgásba hozása különféle módon történik, és így a' huros hangszerek ismét különös osztályokra esnek u. m. 1) **VONÓSZEREKRE** (l. e.) vagy hegedűkre. 2) Ollyanokra, melyekben a' hurokat kalapács érinti, melly tasztokkal van egybe kötve (Tasztszerek, claviaturszerek); 3) ollyanokra, melyeken a' hurokat ujjal (közvetőleg, vagy közvetlen, azaz valamely vesszőcskével, tollal 'sat) szoktuk rántani, csipkedni. Ide tartozik a' hárfa, gitár, mandoline, lant, 's más hasonló szerek. – A' huros szerek sokkal alkalmasabbak az emberi hangot kitartó utánozásra 's kíséretre, mivel hangjok jobban megegyez vele. Másodsor azon elsőséggel bírnak, mivel általok a' hangoknak matemat. viszonyait mintegy láthatóan lehet bebizonyítani, 's egyszerre több hangokat lehet kiadni, mi okra nézve nagyon elősegítették a' harmonia tudomány kifejlését. Továbbá a' huros eszközöket könnyebben lehet használni, mint a' fuvó szereket, minthogy amazok csak a' játszóknak karjait 's kezeit hozzák mozgásba, holott az utóbbiak a' játszó tüdejét 's más organumait is fárasztják, melly okból épen nem állanak egy irányban amazoknak tartósságok mellett. Mind ezen tekintetből, mind ama' nagyobb könnyedség végett, hogy a' huros szerek tisztábban hangozhatnak öszve, 's az erősség vagy gyengeség legkülönbözőbb fokait is kiadhatják, fő részt foglalnak el a' hurosszerek minden nagy orchestrában l. **VONÓSZEREK, HANGSZERES MUZSIKA.**

HYMNUS

Hymnus. Ezen görög szóval leginkább ama' dicsérő dalokat nevezték el, mellyeket hajdan innepélyes áldozatok 's inneplések alkalmával muzsika kíséret, gyakran innepélyes tánczok mellett is, istenek tiszteletére énekeltek, 's az istenség szerint különféle melléknevet és caractert nyertek, p. o. Dithyrambus, Paan 'sat. Azért minden magasztaló ének, minden óda hymnussá vált, midőn abban valamely érzékfeletti, vagy felsőbb tárgy költeményi magasabb fellengzéssel énekeltetett. Ezen tekintetnél fogva a' Zsidóknak sok zsolozsmájokat is hymnusoknak lehet nevezni, mellyek napkeleti caracterek és vallások következésében még tüzesebbek 's vallásosabbak voltak a' Görögök hymnusainál. Az utóbbiak korábbi időkben majd egészen eposiak valának, mint Homer énekei; többnyire az istenek mythusait 's az embereknek képleges tetteit adták elő. A' későbbiekben, p. o. Callimachuséi, már lyricaibbak voltak, 's inkább csak istenségekhez irányzott fordulásokot tárgyaztak. Keresztény hymnusaink többnyire 's egészen lyricaik, 's az emberek érzéseit fejezik ki, kik belső ömledezéssel telve a' mindenhatóhoz törekszenek emelkedni. Ezek többnyire csak figurált muzsikával énekeltetnek; mivel a' lassu, 's egyforma haladásu éneklés közben a' choralnak huzamos, nyújtott melodiája a' hymnusi tüzes folyamatot gyakran akadályozza; ezért énekes könyveinkben levő legtöbb magasztaló énekeink, mellyek tartalmok szerint hymnusokhoz tartoznak, ha azok valamely meghatározott melodiára készitettek, a' lágyabb, nyugodtabb rimes éneknek hangjában mintegy prosává süllyednek alá. Csak Klopstock, Voss, 's némely mások énekei szenvedhetnek ezen tekintetben kivételt.

gy.

IDŐMÉRTÉK

Időmértéknek (*Zeitmass, tempo, mouvement*) nevezzül általjában valamely bizonyos időköznek elhatározását, különösen pedig a' muzsikában a' hamarság sebességének fokát, melly szerint valamely hangmü előadatik (l. **TEMPO**).

IGAZÍTÁS. IGAZÍTÓ VILLA

Igazítás (muzsikai tekintetben) azon viszonyzatból áll, mellyet rendszerint annak alapjául adott valamely bizonyos hangnál fogva a' muzsikai műszerek, vagy szóhangok nyernek. Szükséges pedig az illyes megállapított rendszeres hang (Normalton, Stimnton) szerinti meghatározás, mivel attól függ az egyes hangnemek caractere, melly felemelés vagy lenyomás által megváltozhatnak; továbbá azért, mivel valamennyi műszernek és szóhangnak magassága vagy mélységére nézve bizonyos határa vagyon, 's nevezetesen igen kívánatos, hogy az énekes, hangjainak bizonyos szakaszai 's viszonyzatai miatt tartós hanghatározottsággal birjon, hogy szavát bátorsággal lejtse. Hogy pedig illy rendszeres hangra szert lehessen tenni, valamely hangzó test szükséges, mellynek hangja olly kevésbé változzék, a' mint csak lehet. Erre az előtt igazító sippal (Stimmpfeife) éltek. Ez olly fasíp volt, mellyel valamely hangot, vagy (az egymásba tolt sipdaraboknak meghatározott kihuzása szerint) egy egész octavának hangjait, a' mint a' kihuzando darabon kijelelve volt, kiadni lehetett. De mivel az igazító síp hangjait az erősebb vagy gyengébb fuvás könnyen változtathatá, az igazító hangok meghatározottsága bizonytalanságon alapult. Az orgona igazítók (felhangoztatók) a' nyitva lévő sipmünek igazítására ugynevezett igazító szaruval (Stimmhorn) élnek, mellyet a' sipba dugnak. Az igazító sipnál sokkal célirányosabb és nagyobb divatban vagyon az igazító villa (Stimmgabel); ezen villaforma aczélszernek egyik csucsával valamely szilárd testre ütnek, azután hamar megforditatik a' villa, és nyelére állitvatik, és pedig azon megütött helyre; ekkor a' rezgésbe hozott villa hangot szokott adni, mellyet aztán a' műszerek feligazítására sinormértékül használnak. Némely villák C, mások A hangot adnak, 's ezért C vagy A villáknak neveztetnek. Ennél fogva tehát a' felhangoztatások

különfélesége részint a' villák különféleségén, részint szokáson és önkényen alapul. Továbbá attól is függ, milyen viszonyzatot adunk egymás iránt a' rendszeres hangtól tovább léptetett hangoknak. A' hangászkarok (orchestra) igazítása közönségesen a' magasság vagy mélység fokára nézve keveset különbözik egymástól; a' legnagyobb különbség legfeljebb egy és fél hangközre mehet. Rendszerint az énekesek mélyebb igazítást szeretnek. Az előtt különbség volt a' kamarai és karbeli hang között (l. **KAMARAI MUZSIKA**). Utóbbi időkben az orchestrák magasabb hangra igazították, mivel a' fuvósszerek sokasága miatt a' hurosszereket erősebbíteni kellett. Szükséges volna tehát, hogy régebbi szerzemények előadásakor mélyebb hangra igazítottatának a' hangszerek. A klavirok igazítása felől l. „*Asioli sul temperamento proprio degl' istromenti stabili*” (Lepzig. Hofmeister); vagy Müller klaviriskolájában a' temperatura és igazítás cikkelyét; 's szinte ezt Dövény „Utmutatásában a' klavir helyes játszására.”

INTERMEZZO

Intermezzo, közbeli játék. Nem új találmány; mert már a' régiek is esmertek némi rövid, megszaggatott, 's csak tágon összekötött ábrázolatokat, mellyek által egyeik darabról másikra áltmentek. Valamint náluk az elő és utószó arra való volt, hogy a' nézőt a' darabbal kielégítő viszonyba helyezze, úgy az illy közbeli játék célja abban állott, hogy az előbbi darabot a' következővel mintegy összekösse, 's a' hosszabb időközöket kipótolja. Jelenleg az intermezzo különösen apró tréfás operákat bélyegez, mellyek egy legfelebb két személyre készültek, de sem az előbbi sem az utóbbi darabbal össze nem függnek. Mint hogy az illy mivektől, épen mivel olly kevés személyre szorítottak, a' szoros cirtica nem sokat kívánhat, alkalmasint kielégítettünk általok, csak szeszély és tréfás erővel jeleskednek, 's az annyira korlátozott cselekvés belső összefüggését szigoruan nem igen rostálgatjuk. Ha Arteaga állításának hitelt adhatunk, az újabb intermezzok eleinte a' darabra viteles madrigálok valának, mellyeket felvonás közben több hangok énekeltek. A' legrégebbek és legszebbek egyikét: „*Il combattimento d' Apolline col serpente*” Bardi írta. De csak hamar eltérének e' madrigálok első rendeltetésektől, és saját cselekvéseket adának elő. Illy intermezzokban legújabb időkben Bianchi, 's a' Németeknél Elmenreich jeleskedtek.

INTONATIO I. HANGOZTATÁS

JÁTÉKSZIN

Játékszín (theatrum, gör.) tulajdonkép a' színháznak azon részét bélyegzé, hol a' nézők ültek, néha az egész épületet is, de a' szinpadot, mint nálunk, soha nem. Itt e' szót azon értelemben vesszük, melly szerint az egész épületet teszi. A' Görög és Romaiaknál a' templomok után legkitünőbb épületek valának a' színházak, mivel nem csupán mulatságra, hanem az isteni szolgálát egy részére is valának szánva. (...)

– Mosti játékszineinknek mind belső mind külső alkotása lényegesen különbözik a' Görögök és Romaiakétól. Németországon csak később épültek játékszinek, előbb a' színészi mutatványok nyilvános vagy magányos épületekben, sőt szabad ég alatt is adattak. Most Németországon legszebbek a' müncheni, berlini új, bécsi a' Wien folyón, karlsruhei és darmstadti. Franciaországban tündöklök a' Théâtre-français és a' bordeauxi. Olaszországban legnagyobbak a' nápolyi (San-Carlo), mailandi (Scala), turini 'st. Németországban jelenleg számtalan színház, 's állandó fizetéssel ellátott színész társaság van. – Mit mondjunk hazánkról? Fővárosaink játékszineiben idegen ajkon szólnak a' musák, 's ha néha honi színészeink benne fellépni kívánnak, csak vendégeknek tekintetnek. Kassa az erdélyi színész és énekes derék társaságot állandóul kebelébe fogadta. Van még egy két városinkban színház, és nemzeti színjátszó társaság,

de ezek is a' rendes fizetés hiánya miatt kevés előmenetelt tehetnek. A' nem igen népes Temesvár állandó német színész társaságot tud tartani! – Theatrum név alatt nem tulajdon értelemben vétetik 1) valamely nemzet játékszini előadásra rendelt költészi műveinek öszvesége; 2) egyes írók öszves színészeti munkái, p. o. Schiller, Voltaire theatruma; 3) némelly helyek és intézetek: p. o. boncz-theatrum, Theatum Sheldonianum (az oxfordi egyetem épületében Sheldon érsek alapította híres nyomtató intézet), 'stb. (Vö. **ANGOL, OLASZ, FRANCZIA JÁTÉKSZIN** 'stb.).

J.

JOMELLI

Jomelli (Nicolo), az olasz hangmivészek egyike, szül. 1714. Nápolyország Atelli helységében; eleinte Durante alatt Nápolyban a' *de Poveri di Gesù* conservatoriumban, 's midőn ezen intézet eltörülteték, a' *della Pietá de Turchini* conservatoriumban Prota, Mancini és Leo alatt tanulta a' hangköltészséget. Eleinte csak balletokat írt, melly muzsikanem Olaszországban nem igen becsültetik; ez által olly kevés hírt szerezhete magának, hogy midőn első víg daljátékát (*L' errore amososo*) írta, nem bátorkodék magát azon opera szerzőjének nevezni, hanem azt Valentino, egy nem igen különös híri mester neve alatt adatta elő. Ezen daljáték azonban, mellyet ő 23-dik évében, 's hihetően a' nápolyi új színház számára készített, nagy tetszésre talált, mi által hangköltészkedésének folytatására buzdított. Erre 1738 a' florenczi theatrum számára *Odoardo* operáját írta, és pedig még kedvezőbb szerencsével: mi őt arra vevé, hogy 1745. Romába menjen, hol első daljátéka ritka kitüntetéssel fogadtaték. 1740-1748 Roma számára 14 operát írt, mellyek közül megjegyzendők: *Astianatte*, *Ighigenia*, és *Cajo Mario*; ezen utóbbiban ama' felséges ária: „*Sposo, io vado a morir*” különös tapsal fogadtatott. Ezen daljátékok közé azonban nem tartoznak azok, mellyeket ugyan azon idő alatt Velence 's más városok számára készítte. Már most sz. Péter templomában karmesteri hivatalt nyert, 's ezen közben készíté egyéb motettokon kívül ama' zsoltárt: „*Benedictus Dominus Deus Israel*, mellynek muzsikája remek munka. Az akkori württembergi herczeg megkínálá Jomellit szolgálatjával. Ez reá állott, 's a' herceget Stuttgartba kíséré, hol 1748-1765 maradt, 's nagy hirre kapván, legkedvezőbb kitüntetésben részesüle. Midőn ismét Olaszországba visszatért, V. János portugáli király kívá őt udarához. Ezen meghívást elmellőzé ugyan, de azért mégis több operákat írt a' király számára, 's azon kívül minden utóbbi munkáinak másait is megküldé neki. Ezután Romában két operát, *Achille in Sciro*, 's még egy másikat írt, de egyik sem tetszett, mivel Németországban a' tetszetősb, könnyebb olasz írásmódot az alaposabb német tételi mivészettel cserélé fel. Erre Nápolyba ment, hol szinte szerencsétlen volt, 's ott 1774 Aug. 28-kán meghalt. Halála előtt kevéssel még egy Miserere-t készített, melly a' két éneknek mindig egyirányosan maradó öszveköttetése miatt csudálást érdemel. Egyházi munkái közül ezen Miserere és egy Requiem a' leghiresebb. Schubart azt hirteli Jomelli felől, hogy ő volt teremtője azon újabb muzsikai izlésnek, melly a' hangszeres muzsikát is nagyobb fokra emelé, 's hogy ő az első muzsikai lágeszek egyike vala; hogy tüzes elméje, nagy harmoniai esmerete, melodiai bősége, merész hangejtése (modulatio) és utánozhatlan műszerezése (instrumentatio) által új pályát tört meg; hogy ő használta legelsőben is a' bassusok staccato-ját, a' muzsikai szinezést crescendo és decrescendo által pontosabban ő határozá meg, 's úgy vélekedett, hogy a' hangszereknek is kellene valami dolgot adni, jobb kimivelődések végett. Némellyek Jomelli operáit egyházi műveinek elejébe teszik. A' kamarai styusban, a' mint mondják, gyengébb volt. Átaljában pedig korábbi munkáit alapos tétel hijányával, a' későbbieket mesterkélés 's huzamossággal vádolják, mellyek által ama' hijányt fedezni törekvék.

gy.

JOSQUIN DE PREZ

Josquin de Prez (Adrián; másként Josquinus, vagy Jodocas de Prato) a' németalföldi hangászoskola első mestereinek egyike, születésére nézve németalföldi, melléknevét Prato nevű toscanai városban volt több esztendei tartózkodásától nyéré. Tanítványa volt Okenheim Jánosnak, ki a' maga korabeli Bach Sebesténynek nevezteték; ennek vezérlése alatt tanuló Josquin a' mivészi harmoniát, azután Olaszországba ment, 's 1475 a' pápa énekesei közé vétetett fel. Már itt létele alatt nagy hirt szerze magának motettjei, miséji, 's más egyházi szerzeményei által; mellynél fogva Cambrayba hivatott, 's XII. Lajos, I. Ferencz, 's végre I. Maximilán császár karmestere lett. Meghalt Brüsszelben, hol sirköve sz. Gudala templomban találtatik. Mint contrapontozó méltán csudáltatott még 100 évvel Palestrina és Orlando előtt; szerzeményeiben, mellyekben pontozás, canon, és fuga uralkodik, saját pályát töre magának; nem is követé ama' szokást, mellynél fogva mások minden kedvelet themákra valamit írni szoktak. Dr. Luther Márton, midőn Josquin miséjinek egyikét meghallgatta volna, így szólott: „Josquin a' kóták mestere; azoknak úgy kellett tenni, mint ő akarta; holott más szerzőknek úgy kell tenniük, mint a' kóták akarják.” Ez által bizonyosan Josquin a' száraz szabályok feletti szabadsága és felemelkedése jelettetett meg. Hires tanítványai voltak: Senfel, és Gombert Mikl. Szerzeményei lajstromát, mellyek közt 3-4 énekszavu énekek is említetnek, közli Forkel, muzsikai történetének 2. kötetében 557 l.

HETEDIK KÖTET

KALKBRENNER

Kalkbrenner (Fridrik), az élő legjelesb fortepianisták egyike, K. Keresztély hangmivész fija, ki Kasselban született, azután Hendrik burkus herczegnek Rheinbergben karmestere, végre 1799-ben a' párisi nagy opera mellett karigazgató és énektanító, több theoreticai 's practicai munkák írója volt, 's 1806-ban Parisban meghalt. – K. Fridrik születési helyének némelleyek Kasselt, mások Berlint vélik; a' muzsikai tételben, fortepiano játszásban, Párisban tökéletesíté magát Catel és Adam alatt, 's 1802-ben a' nyilvános vizsgáztatás alkalmakor a' muzsikai conservatorium nevendékei közt ő nyéré el a kettős jutalmat. Játszási módja francziává lön. Későbbben utazott Németországban, Berlinben, Bécsben hallatván magát; 1819-ben Londonban volt, hol Clementi iskolája különösen hatott talentumára, 's ezt szabadabban fejtette ki. Itt mulatott 1823-ig; mint klavirtanító 's remekjátzó becsületet, 's pénzt szerze magának, és sok ideig LOGIER-val (l. e. – *ilyen szócikk nincs a magyar nyelvű változatban*) egybeköttetésben állott. Az említett évben Moschelessel együtt ujjolag a' száraz földre ment, 's mint tökéletes miveltségű remekjátzó Bécsben és Berlinben (Jan. 1824) rendkívüli tapssal fogadtaték. Méltán csudáltatott játszási hihetetlen készsége, pontossága, rugalmas, tiszta előadása, kezeinek példás tartásmódja, mind két kézzel előadott futásai, azoknak gyöngyfoma gördülése, erőltetlen octáva menetei 's ugrásai, reszkettetései, többszörös mindenféle trilláji, ereje, 's játszásának tartós egyformasága, melly nem csak érzékeny hanem tiszta remekségű is. Azon ellenvetés volt ellene, hogy a' tempot igen gyakran változtatja, 's bizonyos rhythmushoz keveset köti magát. Munkájának főbélyege valamelly felséges érzékenység, mellyet azonban a' bőséges pompás figurák, és merész hanglejtések (modulatio) gyakran elfedeznek. Klavirmivei azon elsőséggel bírnak, hogy nagyon alkalmasok a' kézre, és így igazi klavir darabok 's jutalmazzák a' fáradságot. Noha több munkáji szitanak az új divatos (módos) készítményekhez, vannak azonban köztök sok remek mivek is, p. o. D-mollból írt concertje, mellyet Sándor czárnak ajánlott, és Cherubininek ajánlott sonatája.

gy.

KAMARAMUZSIKA

Kamaramuzsika. A' kiterjedő muzsikának újabb időbeli különféle használatása által a' muzsikában is különféle stylus támadott. A' legrégebb muzsikai nemről, vagy az egyháziról elsőben is a' daljátéki megjavult stylus vált meg, ettől ismét a' kamarai stylus. Hajdan t. i. csak a' nagy urak mulattatták magokat muzsikai előadásokkal udvaraikban 's illy alkalmakkor az egyházi 's játékszini muzsikán kívül különféle más tárgyú darabok is adattak elő; ezen harmadik nemét a' muzsikának tehát Kamaramuzsikának, az előadókat kamaramuzsikuskoknak, kamaraénekeseknek nevezték, 's még most is így neveztetnek valamely hercegi, fejedelmi hangászkar tagjai. Mivel azonban a' mai világ miveltebb országaiban szinte minden rendű emberek közé elterjedt a' muzsika, úgy látszik, hogy az említett harmadik rendbeli muzsikára nem igen illik többé a' régi nevezet. Meg lehetne tehát a' nem egyházi vagy theatrumi, hanem a' széles értelemben vett kamara muzsikát különböztetni a' Concertmuzsikától, melly nagyobb térben, mint a' hajdani kamaramuzsika, sőt nyilvános helyeken is adatik elő – és a' szoros értelemben vett kamara muzsikától, melly szobákban, magánkörökben, nem egész hangászkarral, hanem csak néhány énekszóval és hangszerekkel adatik elő, p. o. vonó quartettek 's a' t. – 's végre a' népmuzsikától, mellynek népdalok, tánczok a' tárgyai. – A' kamaramuzsikának, valamint a' játékszininek, világi rendeltetése vala; de nyilvános előadásra szánva nem volt, hanem csak bizonyos válogatott közönségnek, mivesmerők és kedvelőknek számára rendelteték. Ezen alapult a' kamara-stylusnak sajátja. Ennél fogva azon muzsika, melly kisebb térben, 's csak az említett emberek kedvéért adatott elő, sokkal finomabb miveltségű, nehezebb és mesterségesebb volt a' többinél, mivel kisebb térben sokat lehet előadni 's örömmel hallgatni, mi nagyobb térben foganat 's behatás nélkül tűnik el, 's mivel azon hangszerzők, kik kamarai munkát irtak, nagyobb hallásbeli ügyességet 's gyakorlást tettek fel hallgatójok felől. Ezen utóbbi megkülönböztetés azonban a' mai muzsikának elterjedése által eltűnt. Mai nap a' kamarastylushoz tartozik: a' symphonia, concertouverture, hangszeres concert, concertária; és pedig ezek az említett concertmuzsika részletei: – továbbá amához tartozik még a' sonata, duo, trio, quartett 'sat. akár énekszóra akár hangszerekre legyen írva; variatio, notturmo, serenade, úgy nevezett fuvóharmonia, és pedig ezek a' szorosabb értelmű kamaramuzsika részletei. – Kamarahang (Kammerton) alatt értjük a' kamaramuzsikához tartozandó hangszereknek szokott hangoztatását, igazítását, de a' mellyek fél hanggal alább igazittatnak, mint a' régi orgonák hangja (Karhang, Chorton) szokott lenni. Többnyire tehát valamely egyházi muzsika előadásakor az orgona részvényét egy egész hanggal alább kell játszani, mint a' kísérő hangszeres muzsika megyen; ha p. o. valamely darab G-durból van írva, 's a' mivészek azt csakugyan azon hangból játsszák, az orgonarészvényét G-durból F-durba kell áttenni (transponálni). Ennek oka az, hogy a' kamaramuzsikának, a' szorosabb tér miatt, nem kellett olly éles és keresztülhatónak lennie. Most azonban többnyire csak egy hangoztatás vagyon szokásban, minthogy kevesebb alkalmatlansággal van egybekötve.

gy.

KAR

Kar (Chor) név alatt eredetüképen énekesek és tánczosok csapatja értetett, kik bizonyos tetteik által a' nyilvános innepek pompáját 's fényét tartoztak emelni. Ezen okból használtattak a' szomorú és víg játékokban is, mellyek legrégebb időkben a' nyilvános innepek egyik fő részét képezték, 's mellyekben a' karok (Chöre) éneklése fő dolog vala; későbbben azonban kar csak mellékdologgá vált. A' régiek tragödiáji felől szerzett esmereteink szerint a' kar férfji és asszonyi személyekből álló társaság volt, kiknek az egész játékszini előadás alatt a' szinpadon kellett állani, az előfordult tetteket nézni, mellyeknek mintegy tanuji voltak. Ha a' tettek folyamata kevéssé megszűnt, a' hézagot

a' kar énekei pótlák ki, mellyek ama' tettekre czéloztak, az indulatot erősítették, a' dolog iránti érzelmekeket kifejezték, a' játszó vagyis cselekvő személyek iránti észrevetelet fejezik ki, tanácsoltak, vigasztaltak, intettek, lebeszéltek; de a' kar ritkán fordult elő fő személyképen, mint Aeschylosnál találattik, – hanem többnyire a' nép egyik részét, vagy annak véneit, a' király tanácsnokjait 'sa't. képzezte. Nála nélkül szomorú játék nem lehetett elejénte, néha 50 személyből is állott, későbbben 15-re szállittatott. Vezére vagyis előjárója Coriphäus nevet viselt, ki, midőn némellykor a' kar is részt vett az előadott tetteben, a' többiek nevébe szólott. Néha két részre oszlott a' kar, 's ekkor felváltva énekelt. A' karnak ezen osztályai, mellyeket talán nem is helyesen neveztek karoknak, akkor a' játékszin egyik oldaláról a' másokra mentek, 's ezen mozdulatjaikból származtak az általok danolt egyes énekek vagy beszédszünetek nevei, mint: Stropha, Antistropha, Epodos. Millyen lehetett azonban ezen karénekek muzsikája, meghatározni nem lehet; hihető, hogy az egész nem volt egyéb valamelly bizonyos mértékre vont declamatióánál, 's annak melodiája, ha így szabad neveznünk, igen egyszerű vala, 's csak egyhangok, 's ocatávákából állott. A' muzsikai kíséretet talán néhány fuvolya végzé és pedig szinte egy hangokban. A' tragödiai karének a' szomorú játék hanyatlásával hasonlóan megszűnt, 's csak újabb időbeli tragödia szerzők kezdék azt ismét a' régiek szokása szerint szinpadjainkra hozni, kik közt első volt Schiller. – Kar-nak neveztetik a' cath. egyháznak a' nagy oltár előtt levő része, hol a' kanonok urak zsolozsmajokat szokták elmondani: szinte úgy neveztetik minden templomnak ama' magasabbra emelet része is, hol az orgona szokott lenni, 's a' muzsikai előadások tartatnak.

gy.

KARÉNEK

Karének, a' mai muzsikában négy vagy több szavu éneket jelent, mellynek mindenik énekrészvénye több énekesek vagy énekesnékra van bizva. Ezen karénekek különböznek a' régi Görögökétől, előfordulnak az oratoriumok és operákban, 's a' népnek különbféle indulatjait fejezik ki; ha jól, és elegendő mennyiségű személyek adják elő, nagy foganatot 's behatást gerjesztenek. A' szerzőre nézve pedig azoknak készítése különös nehézségű munka.

gy.

KERESZTÁLLÁS

Keresztállás (Querstand), vagy is a' nem harmoniai keresztállás két hangrészvény hibás előlépését jelenti, mellyben az egyik részvénynek egyik hangja a' másik részvényben (Stimme) mindjárt 's közvetlenül valamelly chromaticai jegy által változtatva fordul elő.

gy.

KÉTHANGU TÉTEL

Kéthangu tétel-nek (Zweistimmiger Satz) akkor van helye a' muzsikában, ha valamelly muzsikai darabnak harmoniája voltaképen két hangrészvényből áll, p. o. két hangszerre vagy énekszóra irt egyszerű duettban, vagy tökéletes muzsikai darabokban is, mellyekben két parthiák vetekedve (concertirend) tüntetik ki egymást. Ha a' kéthangu tétel tiszta és széphagzatu akar lenni, saját nehézségekkel kell megmérköznie, 's csak az foghat hozzá, ki a' többhangu tételhez ért; mert abban mindig használni kell a' voltaképi hangközöket (intevallum), 's a' szerző nem mindig használhatja az accornak valamennyi hangjait.

gy.

KETTŐS ÉNEK, I. DUETT

KETTŐS ÜTÉS

Kettős ütés (kétszeres ütés, Doppelschlag, le doublé), a' muzsikai előadás legjelesebb módosságainak vagy is cifrázatainak egyike, abban áll, hogy a' kijelelt főhang mellett

fekvő két mellékhang egyikét a' fő hang előtt, a' másikat pedig csak a' fő hang érintése után, ez pedig meglévén, ismét a' főhangot pendíti meg az ember. Ez akkor egyszerű kettős ütésnek neveztetik, mely tehát négy kótából vagy is hangból áll, 's ha a' felsőbb hanggal kezdődik **S**, ha az alsóval **☞** jellel jegyeztetik meg, 's ez utolsó esetben megfordított, az elsőben közönséges vagy tulajdonképi-nek hívják; ama' jel pedig mind a' két esetben két kóta fölé vagy közé szokott iratni. Az öszvetett kétszeres ütés ezen figurának más kótával történt egybekötteséből támad. Ide tartozik még az ugy nevezett sebes, simuló, 's ugró v. szökő kétszeres ütés.

gy.

KISÉRÉS

Kisérés, (kiséret, Begleitung, francz. accompagnement, olasz. accompagnamento) átaljában véve azon muzsikai előadást jelenti, mely valamely főmelodia segedelmére rendeltetik. Ezen főmelodiát (Solo, obligtrészvény, obligáhangzat) vagy emberi énekszó vagy akármely hangszer adhatja elő, a' többi hangszer pedig a' szerzőnek tetszése szerint azt kíséri. Vannak tehát muzsikai költemények, mellyeket csak egy, vagy több hangszer kísér. Mind a' főhangzat mind a' kísérő szerek részvénye együvé van írva az ugy nevezett **PARTITURÁBAN**. (l. e.) De azon esetben, midőn a' főhangzatot csak egy, vagy legfeljebb két hangszer követi, amaz írás, mellyben az egész darabnak főhangzati és kíséreti részvénye együtt foglaltatik, nem neveztetik Partitúrának. Mivészi tekintetben a' muzsikai kísérés kettős szempontból nézethetik: vagy ugy, mint a' hangszerzőnek készítménye, vagy ugy, mint a' hangszeres kísérő hangásznak (instrumentalista) előadandó mive. Mind a' két esetben nagy nehézségekkel kell mérkőzni a' mivészeknek, annyival inkább, minthogy az előadásból következő foganat semmi szabályoktól, hanem csupán a' mivész lángeszétől és tapasztalásától függ. Ugyan ez az oka, hogy a' kísérés írásbeli feltétele talán nehezebb munkát ad az írónak, mint sem a' melodiáé (főszvény), 's hogy valamely muzsikai gondolat majd jó, majd rossz foganattal adatik elő a' kísérés segedelmével. Eddig elé a' szerencsés foganat eszközzésére legképesebb volt a' kevés kótákra szorított olasz kísérés, 's erre nézve az olasz hangszerzők tetemesen különböztetik meg magokat a' német és franczia szerzőktől. Átaljában véve a' kevés kótákkal nagy foganatu előadás eszközölhetésének mestersége, a' muzsikai tétel legnehezebb részének látszik lenni, mi legnagyobb lángészt, s gyakorlati tapasztalás által legfőbb mivészi képzést kíván, miben mind eddig az Olaszok 's az újabb Németek, amazokat utánozva, legtöbbet tettek. Ezen tekintetben a' Francziák nagyon hátra maradtak, mivel ők az előadási foganatot a' kóták sokaságában helyeztették. A' mi már a' kísérést, mint a' kísérő hangásznak előadandó mivét illeti: ez is megkívánja a' mivésznek igen szorgalmas tanulását, 's legfinomabb érzékeny képzését vagy is miveltségét. Legnehezebb, 's legnagyobb értelemes ügyességet kíván az egyes soloszerek, p. o. hegedü, flauta, klavir 'sat. kísérése. Így az Olaszok különös és pedig remek részvényt adnak fel az egész orchestrát, kivált a' **RECITATIVOK** (l. e.) alatt, kísérő klavirnak, 's ezen feladásnak legnagyobb szorgalommal igyekeznek megfelelni. Mert, mivel minden muzsikai kíséretnek más célja nem lehet, mint sem a' főhangzat foganatos előadásának sikerebbítése, nyilvános, hogy a' kísérőnek kötelessége azon mesterségből áll, hogy a' főhangzattal tartson, azt elősegélje, de koránt se hatalmaskodjék rajta, 's ne homályosítsa azt el.

gy.

KISGORDON

Kisgordon (kisbögő, koboz, Violoncello, Cello). Nagyságára, mélységére, hangerejére nézve közép helyet foglal el a' brácsa (l. **VIOLA**) és contrabass (nagybögő) között. Komoly

hangja, keresztülható 's kellemes mélysége, teljes szivreható közepe 's hangbeli magassága (mellynek azonban tulságosnak lennie nem szabad) igen alkalmassá teszi őt, komoly, megható, 's characteristicai melodiák előadására, de kivált a' vonósquartetek alapjára. Többnyire ezen hangszeren a' nagybögő részvénye játszatik, noha hangjai az utóbbiainál egy octávával feljebb hangzanak. Azonban őt az ujjabb szerzők, mint Cherubini, Beethoven, Weber, Spontini, Rossini különös részvényekben is kitüntetetik. Az első esetben tehát csak a' bassus hangok erősbitésére, 's az alsó hangok kitüntetésére szolgál. Csak későbbi időkben használtatott majd jól majd roszul solók előadására. Épen olly formán készítetik, mint a' hegedü és brácsa (l. HEGEDÜ), csak hogy nagyobb teste van amazokéénál, 's a' játszó nem nyomja azt álla és vállalai közé vizirányos helyzetben, hanem függőlegesen térdei közt tartja. Négy hurja van, mellyeknek két mélyebb 's vastagabbjai dróttal vannak befonva, 's C, G, d, a hangokra igazittatnak, valamint a' brácsán, csak hogy egy octávával alább. Kótáji F vagy is bassus kulcsra iratnak, magasabb vagy is a $\bar{d}$ és $\bar{e}$ hangokat felülhaladó kótáji tenor, vagy az igen magas kóták (concertek, solókban) violin kulcsra tetetnek. De ez utóbbi esetben a' kótákat egy octávával feljebb kell irni, mintsem azok játszatnak, mert a' Violoncell egy octávával alább áll a' hegedünél, tehát rajta a' $\bar{c}$ csak a' $\bar{c}$ hang adatik ki. A' kiscordon tulajdonképen a' hajdani Viola da Gamba hangszernek csak tökéletesített megváltoztatása. (l. VIOLA). Feltalálója volt Tardieu, tarascon-i pap, a' 18-dik század elején. Eleinte öt hurja volt: C, G, d, a, $\bar{d}$. 1725 körül azonban a' szükségtelen ötödik vagy is $\bar{d}$ hurja elhagyaték. Legjelesebb gordonjátsszók valának az ujjabb korban. Romberg (Parisban), Wagner (Pesten). Kobjátsszásra utmutató iskolát irtak részint az említett urak, részint Alexander (Leipzig. Härtel), Baillot, Levasaur; Cartel és Baudiots különösen a' parisi conservatorium számára.

gy.

KISHEGEDÜ (Violino), I. HEGEDÜ

KITÉRÉS

Kitérés. A' muzsikában egyik harmoniából a' másikba előlépését tágas értelemben modulatio-nak (hanglejtésnek) nevezik. Ezen előlépés nem egyéb accord- vagy is harmonia-változásnál; de azért nem minden accordváltozás egyszersmind hangmód változása is. Kétféle tehát a' hanglejtés neme: tágas értelmű, ha az egyik harmonia a' másikba, melly ugyan azon hangmódban (Tonart) fekszik, lép elő (Weber Gottfr. szerint lajtorjaszerinti modulatio); szorosabb értelmű, ha az előlépés az előbbi accordhoz képest idegen hangmódba megy által (Weber szerint lajtorja elleni moduatio).

A' kitérésnek két módja van. Az elsőben az előlépés ollyan, hogy az új accordnál az elsőről egészen megfeledkezünk, 's ezen neme a' kitérésnek tökéletesnek nevezetetik. A' másodikban az első hangmód meg nem semmisül a' fülben, 's az idegen hangmódot újnak érzi, mi mindenkor megtörténik, ha valamely közbe jött, de hamar elmuló hangmód lép az uralkodó hangba, 's ezt tökéletlen kitérésnek nevezik. Weber Gottfried („Theorie der Tonsetzkunst“) kiszámlálta, hogy egyik hangmódból a' másikba 46 féleképen lehet átlépni. Ha azonban meggondoljuk, hogy minden hangmódnak különféle harmoniája van, mellybe 's mellyből előlépnie lehet, tehát a' kitérésnek 6616 különféle lehető eseteire találunk. Legszokottabb előlépő kitérésnek a' hármas öszvehangzattól (Dreiklang) 1) valamely új hangmódnak tonikai hármas hangzatjába, 2) az uralkodó (alap, dominante) hang hármas hangzatjáról minden hangmódba 3) a' fő septima accordja által, melly megszokottabb 's leghatározottabb, 4) de ritkán a' quarta hármas hangzatja, az új hangmód secundája, vagy más mellék harmoniák által. Általában véve a' kitérés annál könnyebb 's természetesebb, mennél rokoniabb a' hangmód amazzal, mellyből kitértünk. Illyes kitérés a' fül legkönnyebben szivel; ellenben a'

távolabb hangmódokba történt kitérések sokkal feltűnőbbek. Azonban illyes kitűnőbb 's durvának tetsző kitérések gyakran az erősb és ellenkező gondolatoknak legfontosabb és legsikeresebb kifejezései szoktak lenni. A' mi általában a' kitérés használatát illeti valamely hangmívben, ennek egysége mindenképp előtt egy uralkodó főhangmódot kíván, azaz, hogy a' hangmív nagy részint bizonyos hangmódban forogjon, 's rendszerint abban kezdődjék 's végződjék; noha ez gyakran kivételt is szenved vagy a' darab elején, vagy végén, kivált nagyobb hangmívben. Kisebb darabokban, p. o. apró dalokban, táncokban, kevés vagy semmi kitérés nincs, sőt a' kitérések szaporítása azoknak csendes egyszerű bélyegzetét (character) meg is zavarná, – holott a' nagyobb darabok azok nélkül könnyen érdektelenek, bágyadtak, 's igen egyformák lennének. Újabb időkben ezen kitérésű bájhöz annyira hozzá szokott a' nagyobb közönség, hogy ezen fűszer gyakorlalmozása nélkül előadott darabokat erőtlenségnek 's érdektelennek tartja. – A' hangmívben a' fő hangmódba visszatérése többnyire s legigazabban a' főhang hármashangzatja, vagy a' fő septima accordja által történhetik, 's azzal berekesztetik, mert illy berekesztés a' fül legjobban nyugszik meg. A' kitérések legalaposabb theoriáját irt nem régebbe Weber Gottfr. *Theorie der Tonsetzkunst* (II. köt).

gy.

KLARINET I. CLARINETT

KLAVIR

Klavir (Clavier, Clavichord, Clavichordium) nevet visel a' claviatúrás hangszerek azon neme, melly az által különbözik a' Clavecin, és Fortepianótól, hogy hurjai hosszabbak a' hangfedélnél 's azoknak hangjai a' tasztok hátulsó végébe eresztett kis pléhecskék által eszközöltetnek (l. **KULCS**). Újabb időkben öt octávára terjesztése 's igazabb mértékének meghatározása által nagyon tökéletesedett, csendes hangja miatt azonban a' Fortepiano felé nem léphet. Feltalálójának a' 11dik század elején élt Arezzoi Guido tartatik. Klavir játsszási utmutatást (iskolát) irtak: a' régiebbek közül Bach Sebastyén János, és fija Károly Filep Emanuel; az újabbak közül Türk, Müller, Hummel, Czerny, Pleyel, 's magyarul Dömény Sándor.

KLAVIRKIVONAT

Klavirkivonatnak (Clavierauszug) nevezzük valamely nagyobb muzsikai darabnak, melly eredetileg több hangszerekre, vagy egész orchestrára volt alkalmazva, klavir vagy fortepianora áttételét, a' mennyiben ezen áttétel kótákra iratott. Ennél fogva a' kivonatot partitúrából kell készíteni. Célja, emlékezés a' nagyobb eredeti munkára, mulatság, és tanulás. Többnyire operák, oratoriumok, symphoniák vagy ezeknek egyes darabjaiban használtatik, 's azt magának a' szerzőnek kell kiírni. Készítése partitúrái és klaviresmereteket, 's gyakorlást kíván.

KÖRÉNEK

Körének nevet visel a' társasági énekekre szánt olly költemény, mellyben némely versek minden stropha után vagy változtatás nélkül, vagy csak csekély változással, vagy kevés hozzáadással, a' kar által ismételtetnek. Ezen versek vagy a' stropha elején vagy végén állanak, vagy ismét különös versek lehetnek, de a' mellyek midig ismét előkerülnek. Illyen költemény hasonló a' muzsikai Rondohoz, mellyben a' thema rövid közjáték után mindenkor előfordul, vagy a' Tutti-ban ismételtetik.

gy.

KÓTA

Kóta (hangjel, nota musica). A' legrégebb időkben a' hangjelek helyett betűk, a' Zsidóknál pedig 's a' mostani Ujgörögöknél csak vonások (ékezet, accentus)

használtattak. Az ó világ embereinek némellyike nevezetük ugyan a' kóta feltalálójának, p. o. Pythagoras, Terpander; de ezen vélekedés csak onnan ered, hogy hajdanában, ha valaki valamely új művészeti találmányt egyik országból a' másikba átvitt, azonnal ő tartaték feltalálójának. Mivel a' Görögök más jelekkel éltek az énekmuzsika, 's ismét másokkal a' hangszeres muzsika hangjai kijelölésére, 's mivel az előre teendő kulcsok segédelmével az octavák különféle hangjait hasonló jegyekkel kijelölni nem tudták: kótájuk száma 990-re szaporodott, 's ezeknek fele a' hangszeres muzsika, fele az énekszó hangjait fejezé ki. Ezen jegyekre alphabetumaik betűit használták, de úgy hogy egy betű vagy felfordítva vagy különféle fekvő és görbe helyzetbe iratván, több hangokat is jelenthetett, p. o. az L betű 7 hangra szolgált. Azon kívül az ékezetek is vagy egyes kótát jeletettek, vagy más betűhez tétettek, 's új hangot képzettek. Ha valamely darab énekszóra 's egyszersmind hangszeres muzsikára iratott, akkor előre irták az énekszó, azután a' hangszerek kótáját, 's ezek elé végre a' textust. Mivel pedig a' görög nyelv szótagjainak többnyire meg volt határozva időmértéke, vagy is a' kimondási hosszúsága 's rövidsége: tehát a' görög kóták nem is jelelték ki a' hang kitartásának idejét, és így csak a' hang magasságát, mélységét és természetét szabták ki. A' kétséges (hosszu és rövid) szótagoknál pedig, ne hogy az előadó hangászok a' metrum és rhythmica ellen vétsenek, A betűvel jelelték ki a' hang hosszúságát, B-vel pedig rövidségét.– A' Görögök hangrendszerének 15 fő hangját (mellyek a' mi nagy A-nktól kezdve az egy vonású a-ig terjedtek) legelsőben is I. Gergely pápa a' 6-ik század végén szorítá hét hangra vissza, 's ekkor a' nagy (uncialis) betűk az első énekszóra, a' kis betűk a' középhangra, a' kettős betűk pedig a' felső hangra használtattak. Ez tartot a' 11-dik századig, midőn Arezzoi Guido, a' Benedictinusok apátja 1022-dik évben az eddigi betűk helyett öt lienába irt pontokat (kóta, vagy a' linearendszer) használt, 's azokat mind a' lineákba mind azok felé is irta. Az eddig kóták gyanánt használt betűk már most **KULCSOK** (l. e.) lettek. De még ezen pontok által sem határozaték el a' hangok kitartásának ideje, mivel egyforma alakuk voltak. Ezen hiány későbbben pótolaték ki, és pedig némellyek szerint a' 11-dik század vége felé Kölnben élt Franco nevű német ember által; mások szerint ezen tökéletesítés vagy feltalálójának vagy legalább javítójának Murs Jánost (Jean de Moeurs) tartják, ki 1330-50 között kezdé az egyszerű pontokat kis négyszegű formákra változtatni, mellyek vagy egészen feketék, vagy fehérek maradtak, vagy vonásosak, vagy vonástalanok, majd ismét görbe vonások aggattattak reájok, melly jegyek által még most is fejeztetik ki a' kóták hosszúsága vagy rövidsége. Valamely kóta megkissebbitésének (negyed vagy kisebb értékű kótára való szétagolásának p. o. két nyolczad vagy négy tizenhatod kótára), és a' futó kótáknak használatát Mouton János, Ferencz francia király karmestere találá fel a' 16-dik században.

– 8y.

KÓTAIRÓ, KÓTÁZÓ MŰSZER

Vannak olly hangászok, kik a' lelkesedés bizonyos pillanataiban a' pianoforten gyakran sokkal szerencsésebben ábrándoznak, mintsem egész öntudattal valamely darabot szerkeztetni képesek volnának. Hogy tehát az ollyan – sokszor felette nagy becsű – elmeszülemények felfogathassanak: régen gondolkodtak olly műszer kitalálásán, melly a' fortepianoval összeköttetésbe hozatva, a' művész ábrándozásait kótákkal nyomon feljegyezze, 's így a' pusztá elhangzástól, a' rögtön elenyészéstől megmentse. Az illy műszerről való első képzelet, melly Creed angol pap agyában támadt, 1747 közöltettek a' világgal, a' „Philosophical transactions” 483-ik számában, de valósíthatása nem bizonyíttaték be eléggé. Erről semmit nem tudva, ugyan ezen gondolatra jött 1748 Unger, eimbecki polgármester is. Javallatai 1752 a' berlini tudományok académiájának adatának által sikeresíttetés végett, a' mi mindazonáltal elmulasztatott. Sulzer azonban, az

academiának egyik tagja, tökéletlen leírását bocsátá közre Unger képzeleteinek, 's ez által okot szolgáltatva Hohlfeld műszeresnek, hogy ezeket tökéletesítse 's egyszersmind létre is hozza. A' „*Nouveaux mémoires de l'académie royale des sciences et des belles lettres á Berlin*” című iratban (1771), alaposan megismerteté Sulzer ezen műszert, melly két hengerből áll; az egyik hengerre a' meglineázott kótapapiros tekertetik, melly a' játszás alatt egy rugó által róla lassanként legöndörítettetik, 's azután a' kótajelek, oda alkalmazott rajzónacsák által, a' pianoforte hangjainak utmutatása szerint, maga a' műszer eszközésénél fogva, feljegyeztetnek. Az így beírt papiros, ama' rugó segítségével, ismét a' másik hengerre tekeredik fel. – A' tudományok academiája megvásárlá Hohlfeld ezen kótázó műszerét a' maga számára. – Csudálkozásra méltó, hogy e' hasznos műszer azon idő óta nem szaporított, közönségesebbé nem lett, 's a' nagy mivészek által nem használtatott. – Ennek talán az lehet oka, hogy a' hangok fokozatain kívül azoknak (vagy inkább a' kótakeleknek) becsét, (t. i.) ha egészek, felek nyolczadok, tizenhatodok 'sat.) és a' pihenéseket, (pauza) sem a' szokott vonások által sem egyébként vele feljegyeztetni nem lehet.

KÓTAMETSZÉS I. KÓTANYOMTATÁS

KÓTANYOMTATÁS

Kótanyomtatás. A' kótanyomtatás történetében két időszakot kell megkülönböztetni: az első t.i. midőn a' kótanyomtatásra egész táblákat használtak, és a' másodikat, midőn a' kótabetűk úgy szedetnek, mint a' szokott könyvek vagy irások nyomtatásánál. Az elsőbb korban fatáblákat használtak. Ilyen táblákon nyomtatott legrégebb kótákat 1473-dik esztendőből birunk. Azon időbeli könyvekben, midőn még a' fatáblai kótanyomtatás nem volt eléggé tökéletesítve, találunk oly kótákat, mellyek író tollal látszanak beléjük rajzolva lenni. Ezután kezdődött a' réz, és a' még olcsóbb czinktáblákon eszközölt kótametszés és nyomtatás; és pedig a' czinktáblai nyomtatás a' mult század közepe táján jött leginkább divatba. A' mi ezen művészet második időszakát illeti, némelyek Petrucci Ottaviót, ki a' 16-ik században élt, vélik a' nyomtató kóták feltalálójának, mások pedig Sanlecque Jakobot (szül. Caulen-ban Picardiában 1558); ez hires betűöntő volt Parisban, hol 1648-ban halt meg. Hihető tehát, hogy ő hozá divatba a' Francziáknál a' nyomtatói kótabetűket. Mivel azonban az illyes kótákkal történt nyomtatás mestersége nagyon tökéletlen marada, inkább csak czinklapokra, bizonyos, ezen célra készült, bélyegvasak által verték a' kótákat, ezeket azután rézsajtóval elegyengették, míg végre ama' hires Breitkopf Lipszében az ingó kótabetűk használati mesterségét 1755-től oly tökéletességi fokra vitte, hogy inkább őt kell azok első feltalálójának neveznünk. A' rézlapokra készült éles kótametszés a' kótanyomtatás minden egyéb nemeit túlhaladja. Stereotyp kótákat Tauchnitz betűöntő használt legelsőben Lipszében. – Most már kőre edzett kótákat is nyomtatnak.

KÓTARENDSZER I. KÓTÁK

KÖZÉPHANGOK

Középhangoknak (Mittelstimmen) neveztetnek a' hangművészetben azon **HANGOK** (l. e.), mellyek az alabassus és a' melodiát vezérlő hang között fekszenek, és illy módon mintegy betöltik a' harmonia hézagjait; a' több szavu énekben közönségesen Alt, vagy a' második Sopran, és a' Tenor szokott a' középhang lenni; a' hangszeres muzsikában pedig többnyire a' második hegedü és a' viola

– 8y.

KÖZJÁTÉK I. INTERMEZZO.

KREUTZER

Kreutzer (Conradin), a' német legkedveltebb dalszerzők egyike, a' muzsikai világ tetszését leginkább tavaszi énekei és Uhlandnak vándordalaira készített kellemes 's ártatlanságot kifejező melodiái által nyerte meg; azóta hangszerzeményeivel, kivált dalaival, a' köz tetszést folyvást fentartá magának. Korábbi időben Stuttgartban karmester volt, azután mint klavirjátzó mivészi utazást tett Németországban, mely közben egyszersmind egy, a' Harmonicához hasonló, újonnan feltalált hangszeret esmertette meg. Ezután Donaueschingenben Fürstenberg herceg hangász karát igazgató. Mind két hivatalában többféle szerzett, p. o. a' havasi kunyhót, a' buvárt (Schiller balladáját). 1823 táján Bécsbe ment, hol most udvari hangászkar igazgató. Itt adata elő a' játékszínen Libussa nevű regényes daljátékát, és pedig nagy tetszéssel; ugyan ott dolgozá ki újra a' buvárt. Azóta szaporitá fortepiano kísérettel készült dalait, 's fortepianora irt munkáit (Concerteket, sonátákat, és solo darabokat).

– gy.

KREUTZER

Kreutzer (Rudolf), hires hangszerző, 's Európában az első violinjátzó egyike, szül. Versaillesban 1767. Hegedülni Stamitz Antal tanítá őt. Alig lön 13 esztendő, midőn az ugy nevezett Concert spirituel-ben ön maga által készített concertet játszott, a' hallgatók nagy elégedésére. 19-ik évében két nagy daljátékot irt, mellyek az udvar előtt oly nagy tetszést nyertek, hogy őt a' királyné magán concertjeibe hangásztaggá választá. Később mivészi utazásra ment Olasz, Német, 's Holland-országokba; azután Napoleon udvari hangászkarában, és a' nagy operánál első violinista, 's a' conservatorium tagja lett. Jelenleg a' muzsika és a' beszélési előadás iskolájában a' hegedütanítás professora. A' conservatoriumi tanításra Baillot által kiadott hegedüiskola készítésében ő is részt vett, 's többféle remek darabokat adott ki maga is. A' nagy opera számára irt néhány balletet, 's operát, mint: Astyanax, Aristipp és Abel halálát; a' mulatságos opera számára pedig 9 daljátékot, mellyek közé valók: Lodoisca, Jeanne d'Arc 'sat. Öccse, ki a' nagy opera orchestrájának tagja, hasonlóan jeles hegedüs.

-p.

KULCS

Kulcs a' muzsikában. A' muzsikai írásban a' különféle szóhangok és hangszerek hangjai kiterjedésének könnyebb kifejezésére megtartattak ugyan az öt kótávonások, hanem a' különbsé elhatározására különféle kulcsok használtak, mellyeknek segedelmével a' linearendszeren találkozó kóták a' magok osztályát jelelik meg. Fő kulcs csak három van, u. m. a' bassus kulcs, melynek formája egy megfordított **C**, 's a' kis **f** lineájára tetetik. 2) A' **G** vagy Violinkulcs. 3) A' **C** kulcs, mely a' **C** hang lineájára tetetik, 's leginkább a' Sopran, Alt, és Bass (*inkább tenor*) hangzatra használtatik. A' Discantban legalsóbb lineára, az Altban a' középsőre, 's a' Tenorban felülről a' második vonásra tetetik, és Sopran, Alt, Tenor kulcsnak is nevezetik.

gy.

LANT

Lant (lyra), Egyiptomiak 's Görögöknél legrégebb huros szerszám. Az Egyiptomiakét, mellyet legrégebbnek hisznek, Hermes, a' rege szerint illy formán találta: egykori kiöntése után ismét megapadván a' Nilus, számos vízi állatok maradtak az iszapban, többek közt egy tekenős béka is, mellynek husa lassanként elrothadt, 's csak inai maradának meg, a' nap ereje által kifeszülten; Hermes történetből lábával ezen béka tekenőjét érinté, mire a' kiszáradt idegek hangot adtak. Ez által meglepetve jöve azután azon gondolatra, hogy hasonló szerszámot készítsen. A' lantnak eleinte csak 3 hurja, 's különféle formája volt, mert a' háromszegű lant feltalálását is az Egyiptomiaknak tulajdonítják. Anubis lantjának Bécsben a' mumiaszekrényen 5 hurja van. A' Görögök a'

lant feltalálást saját Hermeseknek (l. **MERCUR**) tulajdonítják. Némelyek szerint azonban a' görög Hermes csak javítá az egyiptomi lantot, 's negyedik hurral szaporítá. Diodorus siculus azt meséli, hogy Apollo a' Marsyással tartott versenyzés után, az ez iránt mutatott kegyetlenség miatti bánatjában cziterájának hurjait leszaggatta, 's így a' már feltalált harmoniát megsemmisítette. Ezután a' Musák a' Mese-hangot, Linus a' Lichanon-hangot, Orpheus és Thamyris pedig a' Hypate és Parhypate-hangokat találták volna fel, 's ezen négy új hangból és az egyiptomi háromhuru lantból származott volna azután a' Görögök heptachordja, vagy 7 huru lantja. Egyébiránt feltalálójának tartatik Linus, Orpheus, Amphion, Terpander, 's szóval mind azok, kik rajta valamit változtattak. Az egyiptomi 's görög Hermes első lantjaik állatidegekkel valának felvonva. Bizonyossággal állíthatni, hogy végre a' hurok száma 11-re szaporított. A' régiek gyakran cziterának is nevezik a' lantot. Egy vagy különszerszámok voltak-e ezek? még eddig ki nem tapogattatható. Némelyek azt állítják, hogy a' czitera több egyes darabokból összetett hangszerszám volt. Két oldala ökörszarv formára olly módon hajtatott meg, hogy felső vége kifelé, az alsó pedig befelé görbülne. A' lant két fő hurja nem állott egymástól annyira távol, 's a' vonó úgy meg volt hajtva, mint a' békatekenő. Ezt nem lehetett egyenesen felállítani, hanem játszás közben a' térdek közt kelle tartani. Mercur lantjáról többek közt azt is regélik, hogy Jupiter a' Musák kívánságára a' csillagok közé helyezte volna. (L. **CSILLAGZATOK, CSILLAGKÉPEK**)

LENGYEL

Lengyel (Polonaise, alla Polacca) nevet visel azon rövid muzsikai darab, melly három fertály tactusban készül, nyolcz tactusból álló két részre oszlik, 's melly szerint az esmeretes lengyel táncot járják. Az igazi lengyel nóta menetele nem olly sebes, mint a' menueté, 's caractere innepélyes komolyság. Muzsikája részeinek 's metrumainak sok sajátosságai vannak.

LYRA

Lyra volt az Egyiptomiak 's Görögöknek legrégebb huros hangszere. Amazoké volt a' legrégebb 's azt Hermes találá fel, azon tekenősbéka kiszáradt tekenője formájára, mellyet ő a' Nilus partján lelt, 's melly, midőn lábával hozzá ért vala, a' benne szárazon maradtott idegeken hangot adott. Eleinte csak 3 hurja volt, de formája sokféle, 's háromszegű is. A' Görögöknél Mercur negyedik hurt kötött a' lyrára; későbbben a' hurok száma 7-11-re is szaporodott. A' lyra gyakran cziterának is nevezteték, de nem tudatik, valljon e' két hangszer ugyan egy volt-e. Annyi bizonyos, hogy a' lyra feneke görbe volt, 's hogy csak láb közé tétetve játszottak rajta, ellenben a' cziterán fenállva is lehetett játszani.

— gy.

NYOLCADIK KÖTET

MANCANDO

Mancando (rövidítve manc.) annyit tesz a' muzsikában, hogy valamely darabnak időmértéke mindig lassabb lassabb lesz, 's a' hangnak mindinkább gyengülnie 's mintegy eltűnnie kell.

— gy.

MANDOLINA

Mandolina (olaszul Mandola, Mandora) egy lant forma, négy húr hangszer, mellyen tollal, vagy a' jobb kéz egyik ujjával játszanak. Az ilyen hat vagy több húros szerek, mivel a' lanthoz még inkább hasonlítanak, Mandores luthées nevet viselnek.

– gy.

MARSCH

Marsch (Marcia, Marche) olly rövid muzsikai darab, mellynek komoly és innepélyes caractere, egyenes tactusmódja, mérséklett időmértéke van, 's többnyire katonák menetkor játszatik. Mivel nem csak az a' célja, hogy a' menetet innepélyessé tegye, hanem hogy a' lépések egyformaságát is könnyítse: ez okból a' marsch rhythmusának erősen kitüntetve 's kiemelve kell lennie.

– gy.

MELISMATICUS

Melismaticus, (melismai) éneklési nemnek az neveztetik, mellynél a' textus egy szótagjára több kótát énekelnek: ellenkezője tehát az úgy nevezett syllabiai éneklésnek, mellynél a' textus minden szótagja egyetlen kótát kap. Több kótából öszvetett, 's csak egy syllabára éneklött figura Melisma, szótagterjedés nevet visel. A' syllabai éneklés a' recitativ és choralban öszve nem keverve használtatik, ellenben a' többi énekben előforduló melismai mindenkor a' syllabaival keverve jelen meg. Melismai éneklésnek neveztetik még a' cifrázott éneklés, valamint melismai éneknek minden könnyű, egyszerű melodia, mellyet a' fül könnyen felfog 's eltanul.

– gy.

MELODIA

Melodia, átaljában nem egyéb, mint olly hangoknak bizonyos sora, melly azoknak egymás után következése, változó magassága, mélysége, rövidsége, hosszúsága által kedves a' fülnek; szoros értelemben pedig: minden muzsikai darabnak vagy dalnak éneke. Mivel a' melodia az érzést fejezi ki, a' hangműszerzőnek legfőbb mestersége abból tünik elő, ha melodiájában igazán kiejti a' megkívántató érzést; erre pedig a' főhang választása igen sokat tesz. Fő megkívánhatóságai a' jó melodiának: 1) a' fő vagy alaphang, mellynek abban átaljánosan uralkodónak kell lenni. – 2) Rhythmus, vagyis az egyes részeknek illő hosszúságra vagy rövidsége felosztása, mellynek a' jó énekből hibázni nem szabad. – 3) Érzékkel tellyes kifejezés. – 4) A' melodia könnyen játszható vagy énekelhető legyen. – 5) Hogy a' textusnak kifejezése a' melodia által lehetőképen előadassék.

– gy.

MELODRAMA

Melodrama nevet visel valamelly rövid muzsikai drama, mellyben némelly egyes tételeknek declamatiobeli előadása hangszeres muzsika által szakasztatik félbe. Ennek tárgyát a' szerző lyricai módon dolgozza ki, 's belőle érzelmek sokaságát igyekszik kifejezni, mellyeket ismét a' muzsika törekszik kifejezni. Nemei a' melodramának 1) Monodrama, mellynek csak egy előadó személye van. 2) Duodrama, mellyben két cselekvő személy fordul elő.

– gy.

MELOS

Melos, görög szó, annyit tesz mint: ének, dal, lantos költemény; innét melicus, valami lyrait a' lantos költemény körébe tartozót jelent.

– 54.

MENUET

Menuet nevet visel 1) egy rövid tánczhoz illesztett három negyeddes hangmű, mellynek nyolcz-nyolcz tactusa két része van. Ha trio (menuetto secondo) adatik hozzá, ennek is

ugyan olly felosztása, mozgása, rhythmusa van, 's utána a' fő menuet ismételtetik. Charactere a' menuetnek nemes egyszerűséggel egybekötött bájos méltóság; kimért lassu mozgás. – 2) Ezen muzsikához alkalmazott csendes, finom izlésű táncz. Eredete francia, 's hajdan a' mostaninál sebesebb mozgása volt, olly forma mint a' symphoniákban előforduló menuetteké. Nevét mener (vezetni) szótól származtatják, mivel a' menuet elején, közepén, végén, a' dámák tánczosaik által vezetnek.

– gy.

MÉRTÉK

Mérték (mensura) a' muzsikában annyi, mint időmérték, valamint a' francia *la mesure* tactust jelent. A' hangszerkészítők mértéknek nevezik ama' mathematicai felosztást, melly szerint ők a' huroknak hosszúságát vagy rövidségét, a' hurláb (Steg) körületét, 's átaljában a' hangszer fő részeinek viszonyzatát elhatározzák, vagy magokat ezen viszonyzatokat is; az orgona csinálásnál azon mértéket, melly szerint az orgona sipoknak hosszúsági viszonzata rövidségekhez képest eszközöztetik. Mondhatni tehát: ezen orgona hangnak szűk mértéke van (ha a' síp szűk, de hosszú); – ezen klavirnak vagy hegedűnek jó vagy rossz, hosszú vagy rövid mértéke van 'sat.

- gy

MÉRTÉKES ÉNEK

Mértékes ének által hajdanában a' nem szoros tactus-mozgással menő choralis muzsikát különböztették meg azon muzsikától, mellyben minden hang bizonyos irőmérték szerint adatott elő. A' mértékes ének régi vagy új. Amazt már a' Görögök is gyakorlák, 's a' 14-ik századig használták, hangjainak két időbeli tartóssága volt, u. m. rövid és hosszú, úgy hogy a' textusnak minden hosszú szótagját még egyszer olly sokáig kellett huzni, mint a' rövid szótagot. – Az új semmi egyéb, mint mai figurális énekünk, mellyben a' hangok hosszúságát vagy rövidségét egész kótáktól fogva 64-es résznyi kótáig lehet változtatni.

MESSA DI VOCE

Messa di voce, az éneklésben a' hangoknak lassankénti emelkedő dagadása.

– gy.

METASTASIO

Metastasio (Pietro Antonio Domenico Bonaventura), szül. Assisiben 1698, tulajdonképeni neve Trapassi; atyja közkatona volt. A' költészet szeretete korán felébredt benne, kivált Tasso olvasása után. Már gyermekkorában verselt 's improvizált; de gyenge idegrendszere miatt az utolsóval fel kelle hagynia. A' híres törvénytudó, Gravina magához vevé, nevét göröggre változtatá (Metastasio), 's nem csak nevelésére fordított gondot, hanem halála után (1717) minden vagyonának is örökösévé nevezé. A' 19 évü M. kényelmes állapotba lévén helyezve, egészen költői hajlandóságának élt, 's az akkorban nevezetes Mária Romanina, későbbi Bulgarelli, énekesné vezérlése alatt, az újabb olasz operának alkotójává lett. Már élte 14-ik évében irt egy „*Il giustino*” című operát. „*Didone abbandonata*” operájával, melly 1724 Nápolyban Sarti muzsikájával adatott, mint lyrico-dramai költő olly nagy hirre kapott, hogy VI. Károly 1729 Bécsbe hívá 's esztendei 4000 forint fizetéssel udvari költőjévé nevezné. VI. Ferdinand spanyol király, ki az ő operáit Farinelli éneklése által megkedvelte, hizelkedő ajándékokkal tisztelte meg. 1782 April. 12. halt meg. VI. Pius, ki akkor Bécsben volt, meglátogató 's apostoli áldását in articulo mortis küldé neki. Nevezetesebb munkáit operák 's muzsikai cantaták teszik, mellyek 1748 „*Opere drammatiche*” cím alatt Velenczében kilenczedszer jelentek meg, 's Parisban és más helyeken is. – Munkáiban a' legtökéleterebb tisztaság, világosság. csin, 's nyelvre vonzatos folyamata, teszik őt nemzete classicusainak sorába;

névszerint pedig a' legszelidebb helyes hangzat, a' legnyagyobb könnyűség 's a kifejezettel teljes rhythmus ariában, canzonettjeiben 's dalaiban. A' költői helyzetek létalapos vonásait teljesebb rövidséggel kivüle tán költő soha nem vala képes adni. M. végtől végig muzsikai, de nem festői. Melodiái könnyűek és tetszetősek, de némű változásokkal sokszor ismételtetnek; ha néhány darabjait olvastuk, minden munkájit esmerjük. Csudálatos szerencséje, mellyre M. Európában 's kivált az udvaroknál kapott, azon körülménytől függött leginkább, hogy nem csak hivatala, hanem manierjánál fogva is udvari költő volt. Fényeskedő felületesség, mélység nélkül, prosai gondolatok válogatott költői nyelvbe öltöztetve, udvarias kimélés mind a' szenvedélyek, mind a' balszerencse, mind a' vétkek festésében; az illendőség törvényeinek szemelőtt tartása, 'sat.: olly tulajdonok benne, mellyeknek tetszést kelle nyerniek az ugy nevezett finomabb világ előtt. A' szinen M. kevés darabja maradt meg, mivel a' megváltozott muzsikai ízlés duo-trio és nagy finaleket kíván, mellyek amott nem találhatók.

— cs.

MIMICA

Mimica, azon mesterség, mellynél fogva az indulati állapotok, tágabb értelemben vett tagjáratás (I. GESTIKULATIO) által, összefüggőleg 's különbféleképen kifejeztetnek. Csak emberi érzelmeket 's cselekvéseket ábrázol, mert előterjesztő eszköze maga az emberi test. Általában élő közlésre szolgál, 's azért bizonyos határig a' szónoknak fontos és szükséges. De egyszersmind szép mivészség is, mennyiben a' költészettől függ, 's 1) vagy valami költemény előadását kíséri, vagy 2) valami költői gondolatot általában beszéd nélkül terjeszt elő. A' mimicának e' második, de még szorosb korlátú neméről különösen a' PANTOMIMA cikk. értekezik. A' mimica első neme pedig a' különbféle költésnemekhez, azok külön bélyege szerint csatlakozik, 's ily a' DECLAMATIOVAL (I. e.) szorosan össze van kötötve. E' szerint az oktató és elbeszélő költemények előadásánál általában csendesebb, a' lantosokénál elevenebb-, de legnagyobb hatáskört a' drámai költemények előterjesztésénél nyer Itt a' színjátszói mivészség egyik fő alkotó részét teszi. — Hogy az illy mesterség utánozáson kezdődik, természetes; de hogy szép mivészség maradjon, az utánozás módjától függ. Elsőben is másoknak gúny vagy tréfa okáért utánozása, nyújthat ugyan alkalmat e' mivészséghez, 's az ábrázoló tehetségét sok esetben kifejtheti; de a' mivészségnek nem az egyest, hanem inkább a' képzelményest, nem műszerileg hanem szabadon 's eszmélettel kell előterjeszteni. Ennél fogva az ábrázoló phantasiájából kell származnia, 's az ábrázolás minden egyes részeinek, az előjáró 's következő nyilatkozásokkal összefüggőleg ugyan abból kell kifejlenni. E' tekintetben, a' szinte következő vagy folytatólag ábrázoló hangmivészséghez hasonlóul, van mimicai rhythmus és mim. accentus is. Szükség továbbá, hogy a' tagjáratás általi ábrázolás belsők természetes kifejezéséhez ugyan hasonlítson, de e' kifejezést ugy egy mivészi célra 's költői egészre kell egyesíteni és felfogni, mint az, az ábrázoló személyben ugyan azon helyzetben összefüggőleg mutatkozott volna. Ebben áll a' mimicai játék természetessége, melly a' mivészséggel megfér, 's ebből megérthető, mennyire kelljen a' mimusnak a' természetet, azaz, a' különféle indalati állapotok változó kifejezéseit valóság után tanulni. — A' mimunnak szolgáló eszközök, maga a' termet, a' tartás, állás, járás, kivált a' kezeknek s' arcvonásoknak járatása, külsőkép pedig, az öltözet, mellyek a' nyugalom 's szenvedély állapotinak 's ezek áltmenetelinek kifejezésére öszveleg fordítandók. Első tulajdonság tehát, melly a' mimusban megkívántatik, hogy minden rut és semmit sem jelentő szokásoktól ment, jó alkatú 's mozgékony teste legyen; második, hogy a' különbféle indulati állapotoknak 's ezek sajátságos kifejezéseinek magasabb esmeretével bírjon; harmadik azon tehetség, hogy ezen eszközöket minden helyzet, character és cselekedet ábrázolására egy költői ideál szerint használni tudja, 's ebben áll főkép a' mimus sajátságos ábrázolási tulajdona.— Mi

a' mimica történetét illeti, röviden csak ennyit jegyzünk meg: a' Görögök mimicája, szinte mint minden más művészsége, saját értelemben képző (plastica) volt, az újabbaké pedig festői. A' Görögök és Rómaiak mimicája az elkülönbözött, önállásu alak láthatóvá tételére szolgált, mi mellett az ábrázolónak személyességét már csak a' maszkok használata által is lehetőségig elnyomták. Egyébiránt mimicájok declamatioval, hangászattal 's tánczal szoros kapcsolatban állott. (L. PANTOMIMA). Bizonyítják ezt a' mimicai tánczok , (I. TÁNCZ), mellyeket Xenophon eleven színekkel rajzol. A' Rómaiaknak igen jeles mimusaik valának. Leghiresb Roscius, kitől a' szónokok leczkéket vettek. A' Rómaiak képzék ki a' Pantomimát is. Az Olaszoknál mai napig is megmaradt a' jeles mimicai tehetség, mint buffoik bizonyítják. Újabb időkben a' mimicának, melly mint művészség leginkább a' színpadra szorítottatott, általános czélja főképp a' lehetőség kivitt személyes characteristicában állott, 's az újabb játékszíneken, a' magoktól tanultak és erőtlen utánazók nagy csoportja közül, egy Garrick, Iffland, Devrient, Eszlair, Talma, egy Bethmann, Hendel, Schröder, Müller 'sat. csak ritkán emelkedik ki. (L. SZINJÁTSZÓMIVÉSSZÉG, ATTITUDE, TABLEAU). A' mimica theoriájáról jelesen értekeznek: Engel „*Ideen zu einer Mimik*” (Berl. 1785); Seckendorf több iratiban, nevezetesen: „*Grundform der Toga*” (Gött 1812); „*Kritik der Kunst*” (ugyan ott); továbbá „*Vorlesungen über die bildende Kunst des Alterthums und der neuern Zeit*” (Aarau 1814), leginkább pedig: „*Vorles. üb. Declamation und Mimik*” (Braunsch. 1816); ezekhez toldható még Klingemann : „*Vorlesungen für Schauspieler*”, 's az angol Gilb. Austin nagy kiterjedésű „*Chironomiája*” ki a' tagjártatásra bizonyos kótákat közöl; ezt kivonatban németül közölte Baumgartner (Leipz. 1818). A' szónok mimicájáról (I. ÉKESSZÓLLÁS) többek közt irt Claudius: „*Grundriss der körperl. Beredtsamkeit*” (Hamb. 1792).

MISERERE

Miserere-nek (Irgalmazz nekünk) egy nevezetes egyházi ének neveztetik, tulajdonképp az 57 zsoltár, melly a Vulgatában így kezdődik „Miserere mei domine”; különösen ALLEGRI (l. e.) compositioja híres. Miserere-nek a' felfeszített haldokló idvezítő képét is hívják. Ez a' neve végre egy borzasztó nyavajának is, melly a' belek dugulásából származik.

MÓDOSSÁG

Módosság gáncsoló értelemben valamelly mivnek olly tulajdonságit bélyegzi, mellyek nem a' tárgy lényéből, hanem csupán a' művész személyességéből származnak; szorosb értelemben mesterkélést teszen, gyakran a' stylussal egy értelemben vétetik. Hangászattban módosság alatt azon ékitések értetnek, mellyek vagy meghatározott jelek által a' kóták felett, vagy azok közt apróbb kótákkal jelentetnek ki, vagy végre kivitelek a' hangász vagy énekes ízlésére bizatik. Ide tartozik a' trilla, ugró trilla, harapó, kétszeres ütés, simuló, előke, utóka, reszkettetés 'sat. Gyakran elosztják a módosságot tételbelire és játszásbelire; amához számlálják mind azon kótakötéseket, mellyek a' melodiás főkóták feltagolásából 's azoknak mellékkótákkal vegyítéséből támadnak; ehez tartoznak részint a' már érintett, meghatározott módosságok, részint a' melódiának határozatlan formájú változtatásai, mellyekkel, kivált az adagioknál valamelly solohangzat melódiáját ékesgetni szokták; azonban ezek használatának a' darab caractere által kell meghatározatni.

-r-

MODULATIO

Modulatio (hanglejtés) szoros vagy tágas értelemben vetethetik. Ebben értjük alatta a' melodia folyamatja alatt előforduló sokféle és ügyes hangbeli változást, vagyis azon mesterséget, hogy az éneket és harmoniát a' főhangból, más hangnemeken keresztül, ügyes kitérések segédelmével vezessük, 's ismét az első főhangba vigyük vissza. – Szoros értelemben modulatio olly hangvezetést jelent, mellyben egyik hangmód a' másikkal felcseréltetik, vagyis olly menetelt, mellyet kitérésnek neveznek. Ezen modulatio mestersége nehezebb amannál, és harmoniabeli nagyobb jártasságot kíván, mivel azon mesterségben áll, mellynél fogva hosszabb daraboknak a' hangok gyakrabbi változása által szükséges sokféleséget szerezhessünk, 's az érzésekhez illő hangnemeket válasszuk ki. Ezért ritkaság, hogy valaki gáncstalanul eleget tehetne e' modulatio neme törvényeinek.

– gy.

MOLL

Moll (lág) névvel jeleljük meg a' muzsikában vagy azon hangmódokat, mellyek fő hangjoktól a' kis tertian keresztül felfelé emelkednek, 's moll (lág) hangmódoknak neveztetnek, – vagy a' kis tertian hármashangzatokat, mellyeket lág hármashangzatoknak, néha lág accordoknak nevezünk. (L. HANG, HANGMÓD)

– gy.

MONOCHORD

Monochord nevet visel azon egy huros (innen ered neve), belől üres, 's mintegy 1 ½ réfnyi hosszú, ¼ r. széles hangszer, mellyen czirkalom 's mozgatható hurláb segédelmével a' hang magasságát vagy mélységét a' hur hosszának fogyta vagy nevedése szerint feltalálhatni, és kimérhetni. Ezen hurt a' régiek canon-nak nevezék. A' monochordra némellykor 3-4 hurt is huznak, hogy a' hosszúságnak pontos kimérése után az alaphang teljes harmoniájában hallassék; sőt gyakran, jobb hangzat végett, hangfeneket 's verő tasztokat is csináltak reá. Feltalálójának Pythagoras tartatik. Leginkább használják olly hangközök kijelelésére, mellyek egymáshoz fél hanggal közelebb esnek. – Egyébiránt az ugy nevezett tengeri trombitát is (Trompette marine, tromba marina) monochordnak nevezik.

gy.

MORDANT

Mordant vagy Mordent, a' muzsikában olly játszás vagy éneklésbeli módosság, melly abban áll, hogy a' feladott 's az alatta lévő hangot serényen de ugy vegyük vagyis hangoztassuk, hogy ismét az elsőre térjünk vissza. A' régiek fodrozatnak vagyis harapónak, a' Francziák *pince*-nek nevezték. A' mordant lehet egyszerű vagyis rövid, ha az alsó hang csak egyszer hallatszik; kétszerü vagy hosszú, ha azon felváltás többször történik.

– gy.

MOSCHELES

Moscheles (Ignác), a' leghiresebb mostani fortepianisták, 's kedvelt hangszerzők egyike, prágai izraelita kereskedőnek fija, szül. Prágában 1794. máj. 30. Muzsikához vonzó hajlandósága, 's a' nénjétől klaviron hallott könnyü nóták serény felfogása, muzsikai nagytermészeti talentumát elárulván, a' muzsikát kedvelő atya gyermek-fiját is Zahradka, Hozelsky, 's végre Weber Fridrik Dienes hangászok által muzsikálni taníttatta, ki is óriási lépéseket tevén tanulásban, már 8-ik évében a' contrapontot tanulva, némelly hangmivet készített, 's csak hamar jeles klavirjátzóvá válván, 1806 nyilvános hangversenyben lépe fel. 14-dik évében Bécsbe ment, hol Albrechtsbergertől tanuló a' kettős contrapontolást, és Salieri tanácsaiban részesült. Itt nem sokára a' bécsi publicum

kedvence lön, 's az ottani híres hangászokkal, nevezetesen Meyer Beer-rel vetélkedék. Ekkor készíté híres Alexander variatiojit. 1816 felső Németországba, 1820 Angliába utazott, onnan 1823 hazájába visszatérván Bécsben is megfordult, vetélkedő társával Kalkbrennerrel. Mindenütt csudáltaték remek játszása. 1824-ki betegségéből fellábalván Csehországból ismét Londonba utazék, 's azóta többnyire ott tartozkodik.

– gy.

MOZART

Mozart (Chrisostomus Ján. Farkas Amade), a' német hangszerzők legnagyobbika, Salzburgban szül. 1756 Jan. 27. Atjya (Leopold) az ottani érsek hangászkarának aligazgatója, 4 esztendő s fíját elkezdé klavirra tanítani, ki olly oriási lépéssel haladott előre, hogy már 5-ik évében apró darabokat, sőt egy concertet is készíté, mellyet csak gyakorlott mivész játszhatott volna. Hat esztendő s korában atyjával 's nénjével, Mária Annával, ki hasonlóan muzsikai lángeszü volt, Münchenbe, onnan Bécsbe utazott, hol az udvarnál bevezették. Itt egy kis hegedüt ajándékoztak neki, mellyen rövid idő alatt annyira ment, hogy visszatérván Salzburgba, terzetekben, mindenek álmélkodására, a' 2-ik violint tellyes pontossággal tátszá. 7-ik évében (1763) familiájával együtt Németországba, 's onnan Parisba utazott, hol első klavir szontájit adá ki. 1764 átment Londonba, 's 1765-iki Juliusban Hollandiába, Parisba, Helvetiába, Münchenbe, innen 1766 végén visszatért Salzburgba. Mindenütt nagy kedvességgel fogadtaték, az udvaroknál meg kellett jelennie, 's munkái mindenütt tapssal játszottak. 1768 ismét Bécsbe ment, hol József császár parancsára „*La finra semplice*” címü vig operát muzsikára tevé, mellye Hasse karmester, 's Metastasio tetszését ugyan megnyeré, de elő nem adaték. Itt 12 éves korában egyebet is készített, 's ő igazgatá az azokat előadó hangászkart. Ezután a' salzburgi udvari orchestra mellett concertmester lett, 's innen ment 1769 utazni Olaszországba atyjával. Mindenütt csudálva tisztelték remek elméjét; Romában ama híres miserere éneket, melly a' Sixtus kápolnájában évenként csak a' nagy héten adatik elő, 's azon ideig semmiféle emberrel nem közölteték, ő csupán hallás után lemásolta. Itt nyeré meg a' szent atyától az arany sarkantyú rendjét, 's Bolognában a' philharmoniai társaság tagjává lett. 1770 Majlandba ment, hol 14 eszt. korában első operáját Mithridatest készíté, melly egymás után 20-szor adaték. 1773 jutott vissza Salzburgba, hol egy levélben M. Theresia által felszolittaték, hogy Ferdinand főherczeg házassági innepére egy nagy theatromi serenádát készítsen; ez okból Majlandba utazott, hol az inneplés alatt azon serenada számtalanszor adatott. Itt készíté „*Lucio Sillát*” „*La finta Giardiniera*” vig operát, 'sat. Innen Parisba ment, 's végre 24 éves korában Bécsbe, hol császári szolgálatba állott; innen ment Prágába is, 's ez időtől fogva származnak számos munkái, operái, 's utolsó mive, ama híres Requiem, mellynek végső darabját el nem végezte, mert 1792-iki Dec 5-én 36-ik esztendejében elgyengülésben meghalt. Ezen munkájának hijányát Süßmayer hangmivész pótolá ki. Özvegye Koppenhágában Nissen tanácsnokkal lépett másodszeri házasságra, 's 1826-ban halt meg. Két fíjai közül az öregebbik a' majlandi cancellaria titoknoka, a' másik (szül. 1792) jó fortepianista, 's hangszerző, többnyire Lembergben lakik, 's klavir-leczkékből él.

– gy.

MURKY

Murky nevet viselt hajdan klavirra irt olly rövid darab, mellyben a' bassus átaljában megszaggatott octavákból állott, innen ez Murky-bassusnak nevezteték. Charactere vig; már Shakespeare is emlékezik a' Murkyról.

– gy.

MUZSIKA

Muzsika szó alatt a' régi Görögök az ugy nevezett Muzsák mivészeteit értették, nevezetesen hangászat, költészet, szónoklat mivészét; ezekben állottak a' hajdani

muzsikai versengések; későbbben a' muzsika-név csupán hangászatra alkalmaztaték. Ezen utóbbi egyedül a' természetnek szüleménye; ő adá t. i. az embernek azon ösztönt, mellynél fogva kedves vagy kellemetlen érzelmeit bizonyos hangok által kifejezhesse, 's ezzel a' hallás érzékét is egybeköté. Ezen indulatok kifejezése szülte az éneklést, 's ezt utánozá a' hangszeres muzsika. Minden jó muzsikának az ember érzelmeire kell hatnia, mert annak czélja az, hogy tulajdonképi gondolatokat 's képzetek terjesszen előnkbe. Minden hangmű tehát, melly érzelmet gerjeszteni képtelen, nem valódi hangművészetnek munkája. Ezen művészet többféle esmereteken 's eszközök használatán alapul u. m. a' melodián 's hangnemen, a' rhythmuson, és harmonián. A' melodia (széles értelemben ének) azon egyes hangoknak sora, mellyek az érzelemnek különös természete szerint lassabban vagy hamarabb folynak, simitva vagy pattogatva, nagy vagy kis hangközökben egymástól elválasztva, erősebben vagy gyengébben, magasabban vagy mélyebben, több vagy kevesebb egyformaságu menetelrel adatnak elő. Egy egészebe öntött több illy hangokból támadnak a' melodiai tételek; az érzelmet kifejező több illy tételekből pedig maga a' melodia. A' hangnem (hangmód), mellyben valamely melodia előadatik, azért fontos, mivel minden hanglajtorjának megvayon a' maga tulajdon karaktere. A' melodiák rythmusa (kiszabott meneteli mozgása) arra való, hogy azokban egységet 's különbféleséget tartson fen, mi által az ének ingerlőbbé 's figyelmet gerjesztővé, az érzelmei majd sebesebb majd lassabb kifejezése érdekesebbé tétetik. A' harmonia, vagy is a' muzsikának azon része, melly egykoru hangokban 's hangsorokban áll, és a' melodiát védi, igen sor erővel bir a' melodia kifejezésének elősegítésére. Természete szerint a' harmonia lehet nyugtató 's nyugtalanító, 's ez okból a' hallgató a' hallgató kedvelyében nyogodalmat, nyugtalaniságot, rémulést, vidorságot gerjeszthet. ezért hat annyira a' muzsika az ember kedvelyére, 's azt legnagyobb szenvedélre ingerelheti, a' nélkül, hogy az általa bennünk élesztett gerjedelmet 's véleményt az ész megfoghatná. Ez okból a' muzsikának tiszt romántos természete van. A' hangművek közt megkülönböztetjük az előadástól (executio) a' muzsikai szerzeményt (compositio); mihez a' hangművészet aestheticai 's technikai megkivántatóságai és muzsikai lángész szükségesek. Az előadási mód tekintetében vagy énekes vagy hangszeres: Az előadás helyére nézve pedig lehet a' muzsika egyházi (vallásbeli) vagy világi: ez ismét színészi, hangversenyi vagy kamarai, és tánczbeli.

– gy.

MUZSIKA-IGAZGATÓ

Muzsika-igazgató. Az orchestrai darabok művészes előadása számos idividuumot (hangszeres, énekes személyt) kíván. Hogy ezek az egészet művésziileg, 's a' szerző képzele szerint adják elő, bizonyos ügyességre van szükségek. De mivel mindeneknek elejébe tett muzsikai részvényből egyik sem tudhatja igazán az egész munkának sajátságait, holott ha valamennyin jelesen teljesítik a' kiszabott részvényt, az egész bizonyonnyal kívánt sikerrel fog előadódni, ennél fogva szükséges még egy személy, ki a' szerzőnek helyettese legyen, annak akaratját teljesítse, minden külön muzsikai részvényt, minden hangszert, az egész előadandó darab természetét, sajátságait esmerje, 's az azt előadó személyeket kormányozza. Ő az, kit muzsikaigazgatónak neveznek. Némellykor ezen név arra is illesztetik, ki a' fő hangázmester vagy muzsikai kormányzó (Intendant) alatt áll, vagy ennek helyettese, és a' muzsikai darab előadójit előre tanítja, 's a' fő próbáig gyakorolja, elkészíti.

– gy.

MUZSIKA-OKTATÁS

Muzsika-oktatás. A' tanításbeli tárgyak közé már régen felvétetett az éneklés, 's hangszeres művekre, kivált fortepiano játszásra oktatás, még mielőtt ezen tanítást czélirányos rendszerrel javították volna. Ezen javítás az újabb időbe neveléstudomány

előléptével függ össze. Ennél fogva a' nevendékek muzskai tehetségét a' léleknek közönséges képző törvényei 's az előmenetelnek magában a' tanitmányi tárgyban fekvő feltételei szerint törekedtek kifejtetni. Az elsőt Pestalozzi 's Németországban volt iskolája kezdé felgerjeszteni. Ide tartozik Nägeli, Natorp 's másoknak énektanító munkája. – Az utóbbit Logier hozá létre, ki elsőbben eszközlé a' harmonia tanitmányi elveinek egybekötését az éneklés és hangszeres játszás kezdeti tanításával, mit leginkább bizonyít e' kiadott nagy munkája: „*System der Musikwissenschaft und dre prakt. Composition*” (Berin 1827.) Írásbeli oktatásra ajánlható Schneider urnak kezdeti oktatása is.

– gy.

NAENIA

Naenia, 1) a' gyász- és panaszének, melly a' régi időkben a' temetések alkalmával, leginkább fogadott asszonyoktól énekeltetett, kik az magok készítették. Mivel ezen énekek többnyire kevés becsüek voltak, ezért e' szó Naenia, gyakran minden gyermeknek való bölcsődalra, siránkozó, panaszkozó énekekre, és más hasonlóra használtatott. 2) Naenia a' panasz istenét jelenti, kit az öregek temetésénél segédül szoktak hívni, 's kinek kápolnája Román kívül a' virinali kapu előtt állt.

NÉMET JÁTÉKSZIN

Német játékszin. Eredete azon korba téved el, midőn még a' nép ugynevezett szemfényvesztések és bábjátékok által mulattaték. De nevezetes előhaladást még a' 17 században sem tett, noha már ennek elején voltak elrendelt színjátszó társaságok, mellyek az ekkor szokásban volt böjtéjeli játékokat némelly fordított játékdarabok előadásával igyekeztek megszüntetni; mert amazokon kívül még nem voltak eredeti darabok. Guarini munkáinak lefordíttatása után divatba jöttek az énekes pásztorjátékok. (...)

Az opera, a' hangászat mivelődésével együtt majdnem arányosan haladott elő, 's a' regényes tárgyak körében kitünőleg tenyészvén, egy ideig diadalmaskodott a' színjátékok felett. A' pantomimek és balletek leginkább az olaszok és francziák mimelése által kaptak lételt. Az utolsó évek politicalai zürzavar igen megrázta a' német játékszint, ugyannyira, hogy jelenleg, csak előbbi állapotja visszanyerésén látszik munkálkodni.

A' német játékszínépületek vagyus színházak, tetemesen szaporodtak az ujjab időkben; mert majdnem minden népesebb város azon törekedett, hogy a' kebelébe néhanéha megjeleni szokott vándorló színészcsoportok helyett (mint nálunk Magyaroknál még jelenleg is) állandó társaságot telepíthessenek le körökben. – Legyen elég mindazáltal a' színházak közül csak a' nevezetes városbelieket említeni. Bécsben öt színház van, mellyek közül kettő t. i. a' királyvári (Burgth.) és a' karinthiai kapu melletti udvari-nak mondatik, mivel tagjai a' császártól kapnak fizetést, és kiszolgáltok után nyugpénzt is. Berlinben egy udvari és egy városi. Münchenben kettő volt, 's mind kettő „udvri” czimmal diszeskedett, de egyike most zárva van. Dresdában tulajdonképen egy, mert az egyiket olasz énekes színjátékosok birják; csak egyetlenek már egész Németországban! – Boldog Németország! – Stuttgart, Kassel, Braunschweig, Darmstadt, Hanover, Karlsruhe, Schwerin és Weimar udvari játékszínekkel diszeskednek. Augsburg, Bamberg, Bremen, Breslau, Brünn, Danzig, Düsseldorf és Eberfeld, mainamelléki Frankfurt, Freiburg (Breisgauban), Grätz, Hamburg, Königsberg, Lemberg, Linz, Lübeck, Manheim, Nürnberg, Pest, Prága 's némelly más városok mindannyian gyönyörködnek állandó játékszínük mulatságaiban, 's részesülnek azon társalkodási és erkölcsi mivelődésben, mellyet a' jól elrendelt színházak naponként nyujtanak, 's a' lélekre ható művészet napról napra tökéletesebben fejthet ki.

NEMZETI JÁTÉKSZIN

Nemzeti játékszin. Ott lehet nemzeti játékszin, hol a' nemzet tulajdon dramai literatúrával bir, mellyhez materiét magának a' nemzetnek erkölcsi, caractere, nemzeti érdeke, véghez vitt nagy tettei szolgáltatnak; 's az így kiválasztott darabok a' kimivelt nyelv és izlés segítségével által, dramai alakokban öltöztetnek. Hol illy nemzeti darabokat rendszeresen játszanak (mint p. o. Parisban a' „*Theater francais*”), ott el lehet mondani, hogy nemzeti játékszin áll fen.

NONA

Nona, a' muzsikában a' 9-dik hang, az alaphangtól felfelé számítva (**I. HANGKÖZ**).

NOTTURNO I. SERENADE

OBOE

Oboe (Hoboe, Hautbois) esmeretes fuvó hangszer melly több darabokból álló, lyukakkal ellátott 's többnyire puszpángfa egyenes csőből áll, melly alól egy kis tölcser formában végződik, 's feljül szűk nádcsőn fuvatik. Tiszta de éles hangja van, mely az egyvonásu mély D vagy C-től a' három vonásu D-F-ig terjed. Mint keresztül ható 's discant hangu műszer leginkább tábori muzsikánál használtaték; ezért neveztettek a' tábori hangászok hoboistáknak. Ezen hangszer újabb francia találmány; Jenner Nürnbergben javítá azt meg, 's billentyűket is csinált rá. A' hajdani *hoboe d' amour*, melly amannál egy tertiával mélyebb hangu volt, nincs már szokásban.

– gy.

OCTAVE

Octave (Octava) a' muzsikában 1-ször a' felvett alaphangnak nyolczadik hangja a' diatonikai hangrendszerben. A' felső octavának hurja az alaphangéhoz képest félannyival rövidebb, az alsóé pedig még egyszer olly hosszú. – 2) A' diatonikai rendszernek valamennyi nyolcz hangjai; ezért nevezék őt a' Görögök Diapason-nak, azaz nyolcz hangot magába foglaló hangköznek. – 3) Hamis vagy tiltott octava két énekszónak vagy hangszernek octavában történt folyamata, melly üressége miatt a' fülnek kellemetlen. – 4) Lappangó v. fedezett octava, melly akkor tűnik elő, ha az octavában előlépő két hangnak közeit érdektelen hangok töltik ki. – 5) Az orgonában azon ugynevezett nyíl flautamü, melly csak egy vagy két octavával van feljebb a' principálisnál.

– gy

OFFERTORIUM

Offertorium, a' catholica egyházban azon ének, vagy az egyházi muzsika azon része, melly a' mise alatt, midőn a' nép áldozatra járul, mondtaik vagy orgonán adatik elő. Az offertorium a' misének első főrésze. A' pap borral és kenyérral áldozik, melly a' megszentelés által úr testévé és vérévé változik, 's mellyben a' communionál ő és a' gyülekezet is részesül. Ezen isteni adományokkal a' pap a' minden jó főokánál áldozik, imádja őt, 's hálát mond neki a' jelenlévők nevében.

OLASZ MUZSIKA

Olasz muzsika nevet visel az, melly most Olaszországban divatozik, vagy széles értelemben, melly olasz szellemben, vagy olasz hangmivésztől készült. Tudjuk már, hogy Olaszországban régi görög és romai melodiákból szerkesztettek öszve a' keresztény egyház choralis énekei, ott tökéletesült a' muzsikai theoria, írásmód, contrapont, figurális ének, a' műszeres muzsika 'sat. mellyet a' pápák kedvelvén előmozdítottak. A' 15.ik században már világiak is tanították az éneklést. A' 16. szban hires énekesek,

hangászok, muzsikai írók voltak. Palestrina, Felice Anerio, Ranino da Vallerano, Giova da Velletri, Gregorio Allegri, Gius. Zarlino. Roma és Velence valának a' hangászat fő iskolái. Innen terjedett az Nápolyba 's Genuába, sőt egész Olaszországba, hol egyedül lehetett szép és bájló éneket hallani. – A' 17-dik szban lépett elő a' világi opera. velenczében adaték az első opera (1624) kíséretlen recitativo 's karénekekkel; ez időtől fogva évenként 40-50 új opera készült Olaszországban. Ekkor támadott az olasz muzsikának külföldi befolyásától egészen tisztán maradt sajátos bélyege, melly az említett század közepén mind inkább nagyobb pompát vön fel, melly az egyházi hangmivekre is terjedni kezdte. Az ének érzéket ingerlő bájt nyere; itt valának találhatók a' legszebb alt és tenor szavak; itt lehetett hallani a' férfji sopran hangokat, conservatoriumok, énekiskolák támadtak; de egyszersmind az olasz ingerlő melodiák elpuhiták a' hajdani hangászat magos izlését. Így támadott az olasz iskola, a' remek énekesek nagy száma. De a' műszeres muzsika alátvalójává tétették az éneknek, és annak tökéletesbülése hátra maradt. Ez időtől fogva híres hangszerzők valának: Girolamo *Frescobaldi*, Francesco *Foggia*, Bapt. *Lully*, Arcangelo *Corelli*. Énekesek: Antimo *Liberati*, Matteo *Simonelli*; – a' 18-dik szban: *Caldara Antal*, *Brescianello*, *Toniri*, *Marotti*. Némellyek szerint ekkor volt legfényesebb időpontja az olasz muzsikának. Híres organisták: *Scarlatti*, és *Martinelli*, violinisták *Tartini*, *Domenico Ferrari*, *Geminiani*, *Ant. Colli*, *Nardini*; a' klaviristák közül a' Parisban mi időnkben is még élő *Clementi*. Hangszerzők: *Traetta*, *Galuppi*, *Jomelli*, *Majo*, *Nic. Porpora*; egyházi műszerzők: *Leo*, *Pergolesi*, ama felséges *Stabat mater* szerzője; mivészek: *Pater Martini* Bolognában, *Piccini*, *Anfossi*, *Sacchini*. Ujabb időbeliek: *Paesiello*, *Cimarosa* (az opera buffa virágja) *Zingarelli*, *Nasolini*, *Paganini*, *Niccolini*, *Pavesi*, *Generali*, *Rossini*, *Paccini*, *Bellini*. – Inkább szitottak a' Németekhez, kiknél mindik előkelőbb a' hangszeres muzsika az éneknél: *Salieri*, *Righini*; – a' Francziáknál tartanak: *Cherubini*, és *Spontini*. – Énekesek a' 18-dik századtól fogva: *Francesca Cuzzoni Sandoni*, ennek vetélkedője *Faustina Bordoni*, *Allegrandi*, *Farinelli*, *Caffarelli*, *Senesino*, *Caristini*, *Marchesi* (férfji sopranisták); *Baldassore Ferri*, *Siface*, *Matteuce* (az ujabb időbeli énekesek) – tenoristák: *Millico*, *Facchiorotti*, *Brixi*, *Benelli*, *David*, *Rubini*, *Donzelli*; – bassisták: *Lablache*, *Ambroggi*. – Énekesnek: *Tesi*, *Mingotti*, *Gabrielli*, *Todi*, *Vandi*, *Marchetti*, *Imperatrice* és *Mariane Sessi* testvérek, *Angelica Catalani*, *Camporesi*, *Borgondio*, *Fodor*, *Pasta*, *Malibran*.

– gy.

OPERA

Opera (daljáték) széles értelemben muzsikai drámát jelent. Az opera muzsikájának írásmódja szerint különböztetjük meg a' daljáték nemeit. *Opera tragica* nevet visel a' szomorú tartalmu; *opera seria* a' nagy vagyis komoly; *opera buffa* a' vig, enyelgő daljáték. A' valódi nagy operában a' szóval adandó declamatio hibázik, ennek helyét a' recitativo foglalja el, mellynek leginkább Olaszok a' mesterei. Operácskának (Operette) hívjuk a' könnyü characterü énekes játékot. Ennek alsóbb neve a' szoros értelmü daljáték, mellyben néhány könnyü énekek fordulnak elő. Ide tartozik a' népdalos játék (vaudeville), mellybe a' nép szájában forgó kellemes dalok szöve, 's többnyire a' Francziánál divatozik. – A' legelső *Daphne* címü operának textusát *Ottavio Rinuccini*, muzsikáját pedig *Giac. Peri* készíté, 's 1597-ben Florencz városában adaték elő. Hasonló tartalmú pásztori operák adattak azután egyébütt is; muzsikájok kerénekekkel vegyítve a' mai recitativohoz hasonlított, melly utóbbinak valóságos feltalálója *Emilio del Cavaliere* volt, 1570-től fogva a' florenczi hangászkar mestere. Az első opera buffa 1624-ben Velenczében játszatott, hol 1637-ben a' legelső daljátékos színház állittaték fel. 1646-ban hozatott Mazarini cardinál legelsőben Parisba Olaszországból operistákat, kik ott *Orpheus* és *Euridice* címü olasz operát adták legelőször. Ezen időben *Perin* legelső

próbát tett egy francia operával, mire 1669-ben királyi szabadalmat (privilegium) nyert. Parisban az operák intézete nem sokára a' muzsika kir. academiája nevet nyerte; 1678-ban egy másik hasonló intézet is egyesült, melly 1715-ben vig operák nevet vevé fel. – – Németországban Opitz Márton készíté az első, Daphne című, operának textusát (meghalt 1669), Thiemich Pálnak Alceste című operája 1693-ban Leipzigban adaték, hol addig a' daljátékot nem esmerték. Nürnbergben 1667 operaházat építettek, 's abban 1697-ben játszották az első nmet Arminius című operát. Svédországban 1774-ben, született Svédek adák elő az első eredeti Birger Jarl című daljátékot. – Austriában 6-dik Károly alatt kezdődött leginkább a' dramatica muzsika divatozni; innen a' mult század vége felé Magyarországra is behatott. A' magyar színészek is adtak már apróbb eredeti, Magyarországon készült, operákat, de nagy stylumban készült magyar opera seriánk még nincs.

– gy.

ORATORIUM

Oratorium nevet visel a' lyricai, muzsikával kísért, ájtatos, kivált bibliai tárgyú dráma, melly nagy innepeken isteni szolgálathoz szokott előadatni. Célja az, hogy a' hallgatónak valamely istenes tárgy iránt jámbor érzeményt gerjessen; ez okból tehát az oratoriumi költemény egyszerű és ájtatos legyen, muzsikája pedig nem keresett czifraságú, hanem szivreható, inepies stylumu. Az oratorium a' keresztes háborúkban vevé eredetét, midő az ájtatos szarándokok egész csapatjai a' megváltónak életét, halálát, az utolsó itletet, a' szentek életét, szenvedéseiket, utzákon 's nyilvános helyen énekelték. Mostani alakját Olaszországban nyerte, hol 1541-ben hozatott divatba szent Neri Filep által, ki az oratoriumi szerzetet alapítá; az illyes oratoriumok akkor Laudi Spirituali (idvesség dicséreték) nevet viseltek, az oratorium nevet csak a' 17-ik század közepén nyerték, hihetőleg az említett szerzetről. Eleinte inkább elbeszélések, mint drámák voltak; mert egy bizonyos személy szokott valamely istenes történetet hallgatójainak elmondani, 's közbe közbe néhány ariák énekeltettek. Ezen unalmas módot 1656-ban Spagná megváltoztatta, 's az oratoriumot mostani formájához közelíté. Az olasz oratoriumi költők közt Metastasio tüntette ki leginkább magát. Az újabb oratoriumok muzsikája azonban az operákéhoz nagyon közelit. Angolországban Händel esmerteté meg az oratoriumot; Franciaországban pedig újabb időkben jött folyamatba az ugy nevezett istenes hangversenyekben (concert spirituel). Németországban nevezetesebb oratoriumok: Ábel halála, Abraham, Maria a' hegyen (Rolle szerzeménye), Haydn-nak teremtése, Graun-nak Jézus halála 'sat.

– gy.

ORCHESTRA

Orchestra, a' szinpad és a' nézők ülése közti tér, melly a' Görögöknél a' kar és muzsika helye volt, a' Romaiaknál pedig a' senatorok diszhelyeit foglalá magában; az újabb korban, a' játékszinben a' szinpad előtti 's a' nézőktől korlát által külön választott hely, a' concerteremben pedig ennek egy kevésse felemelt része, hol a' muzsikusok vagynak. Gyakran magok a' hangmivészek értetnek alatta, kik e' helyeken muzsikálnak.

ÖREG GORDON

Öreg gordon (bögő, Violono, Contrabasso, Contreviolon) nevet visel a' fenálló legnagyobb hegedű szer, melly az alapbassust hangoztatja. Kótáji bassus vagy is F kulcsban iratnak. Némelly orchestrákban (Bécsben, és Olaszországban) még öt huross bögők is találkoznak, mellyek a' játszást könnyitik ugyan, de a' hangnak nyereséget nem adnak.

– gy.

ORGONA

Orgona ezen görög szótól organon vevé nevezését, mely műszert jelent. Valódi értelemben muzsikai műszert jelent, melynek nagy tokjában harmoniai rendbe állított számos sipjai vannak, melyekbe fujtatók által a' fujtató láda segédelmével szél hajtatik, mi által hang támad, melyet a' játszó a' sipokkal egybeköttetésben álló claviaturán eszközöl. (Ezért neveztetik szélorgonának is, organon pneumaticon.) Fő részei 1) czin vagy fasipok, melyeknek hosszúsága lehet 4, 8, 16 lábnyi; 2) a' változatok, vagy registerek, melyek valamely szélcsatornát megnyitnak vagy elzárnak, 's ez által vagy több vagy kevesebb síp hozatik hangzásba; 3) a' Manuale, mely egy vagy több claviaturából áll; 4) a' pedale; 5) a' fujtatók; 6) a' szélláda. Ezen hangszer mindenkézt legnagyobb, mesterségesebb, 's felségesebb. Írtak az orgona felől Türk, Kittel, Knecht, – orgona darabokat: Bach, T. S. Hászler, Müller, A. F. Rombt, Rink, Umbreit, Vierling, Wolf. – Az orgonát némelyek azon sipmivektől származtatják, melyek már Salamonnak zsidó templomában voltak; – mások a' dudától – mások a' görög vízi orgonától, mivel tudjuk, hogy az első orgonát Görögországból hozták az Olaszok, 's már a' 7-dik században Vitalian pápa némely romai templomokban használtatta is. A' mostani orgonák Németek találmányának tartatnak. Az bizonyos, hogy csak a 14-dik században jöttek leginkább divatba. Eleinte nagyon tökéletlenek voltak, úgy hogy egész accordot rajtok venni nem is lehetett, legfeljebb a' choral ének alatt egyetlen tasztot, mely két hüvelyknyi széles 's igen vastag volt, nyomtak meg, hogy a' hang kitarassék. Az első orgonákon legfeljebb tiz, és pedig olly széles 's nehéz járasu taszt volt, hogy az orgonajátszás orgonaverésnek nevezteték. – Ekkor az orgona hordozható is volt, mint a' mai positív. Későbbben keskenyebbé változtak a' tasztok, 's közökbe félhangok is rakattak. 1470-80 között Bernhard, német fi, 's a' velencei dogenak udvari orgonássa, találta fel a' pedalét (lábitót). A' 16-dik században sok javítás teteték az orgonán; a' 20-24 fujtatók, melyeket 10-12 embernek is kellett taposni, megkevesítették. A' 17-dik században Förner Keresztély találá fel az orgonának mai tökélyét, a' szélynyomásnak valódi elrendelése által. Romában van a' legnagyobb orgona, mert 100 féle hangváltozásai vannak; más nagy orgonák állanak Görlitz, Strasburg, Ulm, Rothenburg, Boroszló városban, *Bécsben, Pesten*.

–gy.

ORGONÁS

Orgonás (organista) az, ki az orgonán annak valódi rendje szerint játszani képes. A' harmonia esmerete nélkül jó orgonás senki sem lehet, mivel az orgonázás legteljesebb hangu harmoniát kíván. Ezen kívül szükséges az orgona természetének esmerete, mire pontos tanítás vagy hosszú tapasztalás áltl juthatni. Az orgonálónak kötött stylusban kell tudni játszani, a' hangváltoztatókat esmernie, azokkal bánnia, 's őket illőkép használnia, 's velek characterek szerint élni szükséges. Ide járul a' manuale-nak, 's lábitónak esmerete. Legnagyobb ügyességét mutatja az orgonás az elő – 's közzjátékokban, fugákban, változatokban, phantasiákban, ha azok az orgona méltóságához alkalmaztatnak. Nagyobb muzsikák mellett az orgonás csak kísérelőleg az alap-bassust (general bassust) játsza, ennek tudása ismét különös tanulást 's gyakorlást kíván, mi felől több oktató könyvek jöttek már ki. *Magyar nyelven Bartay András most hirdeté egynek kiadását*.

– gy.

ORGONAPONT

Orgonapont-nak nevezik valamely egyházi hangmiv végzetének ama helyét, mellynél a' felsőbb hangok berekesztésül még egy ideig hallatnak, míg a' bassushangok már régen megállapodtak a' véghangon. Ilyen helyek leginkább orgonamivekben használtatnak, 's innen van nevezetek is. Leggyakrabban a' fugának fő végzetén fordulnak elő.

OROSZ KÜRTMUZSIKA

Orosz kürtmuzsika, vadászmuzsika, olly kürtökből áll, mellyek mindenikének csak egy hangja van, számok felmegy 20 30 40-re. A' kürtök ugy vannak felhangoztatva, mint az orgonasipok. Az egyiken mind azon c, a' másikon azon d fuvatik, melly valamelly hangmüben előfordul. A' hangászok többnyire orosz örökös jobbágyok 's ugy meg vannak tanitva, hogy midőn szükséges, kiki a' maga egyes hangját hibátlanul hangoztatja, 's a' különféle fuvóktól ejtett hangok ugy hangzanak, mint ha ugyan azon egy műszerből származnának. Ezen muzsika már olly nagy tökélyre viteték, hogy Pleyel, Haydn, Mozart darabjait is lehetne általa előadni, és pedig legszebb piano és crescendo-val. E' muzsika messzére elhallik, 's hangjai távolról a' harmonikáéhoz hasonlitnak. Feltalálója Narischkin. 1763-ban kedvező sikerrel használtatott Moszkvában egy nagy inneplés alkalmával, 's az óta nagyon tökéletesült.

– gy.

ÖSZVEHANGZÁS

Öszvehangzás (Accord, egybehangzó, hangcsoport) épen az a' muzsikában, mi a' festésben a' színeknek jeles egybe szövetkezése a' festvények művészi előtűntetésére. Egybehangzó accord olly hangok öszveköttése, mellyeket kellemesnek – a' széthangzó pedig, mellyeknek hangjait nem olly kellemesnek esmeri a' fül, sőt nagyobb jól hangzók után gerjesztik fel vágyunkat. A' legtökéleteseb egybehangzó accord, melly egybehangzó alapaccordnak is neveztetik, a' harmoniai hármás öszvehangzat szokott lenni, melly az alaphangból, ennek tertiájából, 's tiszta quintájából áll mint: c, e, g. Széthangzó accord lehet 1) véletlenül széthangzó, melly valamelly egybehangzás akadályozása által származik; 2) tetemesen széthangzó, ha a' széthangzás nem lép az egybe hangzás helyébe, vagy mellynél az előbbi egybehangzás nem tartóztatik fel a' következő accord alaphangjánál; 3) véletlen széthangzás által feltartóztatott tetemesen széthangzó accord.

– gy.

ÖSZVESÉG

Öszveség (ensemble) az egész, egyes részeire nem ügyelve. Ha a' szép művészetek valamelly tárgyának megítélésében csak azon hatásra tekintetnek, mellyet minden részek együtt 's egyszerre tesznek ránk, ezt szokták mondani: itt az öszvesége így vagy amugy figyeltetnek, p. o. egy festménynél: az általa gerjesztendő érzelmre, – vagy a színek harmoniájára, tartására 'sat nézve. Így némelly színésztársaságokról is mondhatni, hogy öszveleg jó egészet tesznek, noha egyenként nem sokar érnek. Némelly művészi ábrázolatnak csak egészében van foganatjok; például némelly tájfestményekben az egyes tárgyak hatás nélkül valók, együtt pedig kellemes tájjá alakulnak. Megfordítva ismét vannak mivek, hol a' fő dolog egyeseken fordul meg, p. o. némelly vigjátékok, mellyek egészében figyelemre sem méltók, de egyes caracterekre nézve fontosak lehetnek. – Hangában öszvelegnek hívják az olly több hangzatu darabokat, mellyekben a' fő hangzatok önállók, p. o. operákban és Oratoriumokban a' quintettek és finálék. Olly éneklő karok, mellyekben a' hangzatok ugyan azon caracterre olvadnak össze, 's két vagy három fő hangzataból álló hangdarabok, e' név alatt közönségesen nem értetnek.

ÖTÖDHANG

Ötödhang (Quinte) nevet visel a' muzsikában öt fokból álló hangköz, vagy az alaphangtól számlált 5-dik hang. A' tiszta ötödhang egybehangzó, – a' kisebült (vermindert) és felesleges (*übermässig*) széthangzó szokott lenni. Az egyforma hangoknak tiszta quintákba történt előlépése hibás és roszhangzó, azért az illyen előlépések hamis

quintának neveztetnek. A' huros szereken ama' legvékonyabb hur is quinta nevet visel, melly a' legfelsőbb hangokat adja, p. o. a' hegedün az E hur.

– gy.

OVERTURE

Overture (megnyitás, bevezetés) olly hangmivet jelent, melly valamely nézőjáték, hangverseny, vagy innepélyes muzsikai előadás, de leginkább az operák megkezdésére szolgál. Megkivántató bélyege, hogy a' következő operának characterét kijelelje, 's arra a' hallgatót elkészitse. Mondják, hogy Lully francia compositor készite legelsőbben operájához ouverturát. Hajdan az ouverture rövid lassú négy negyedes grave-val kezdődött, melly az uralkodó hanggal végződén fugává változott, 's ezután a' grave egy része ismételték. Ha az ouverture valamely hangversenyre volt szánva, még egy táncnóta is p. o. menuet, angloise 's ehez hasonló darab adaték hozzá. Jelenleg az ouverturák különbféle szabadabb alakokban iratnak.

– gy.

KILENCEDIK KÖTET

PAER

Paer (Fernando) játékszini szerző; szül. 1774 Pármában, a' nápolyi Ghiretti tanítványa volt, midőn Velenczében Circe operáját először adá, 's ez kedvet talált. Ekkor beutazá Olaszország fővárosit. A' páрмаi herczeg (kereszt atyja) esztendei fizetést rendelt neki, 's megengedé, hogy 1795 a' háború viharai miatt Bécsbe mehessen, hol 1798 a' nemzeti játékszinnél componista, nője pedig az olasz operánál első énekesné lett. „Camilla” operája 1799 terjeszté leginkább hírét, melly csak hamar minden német színeken megjelent. 1802 maga mint karmester, hitese pedig mint első énekesné, három esztendőre Drezdába mentek. Napoleon a' Jéna melletti ütközet után rávevé őket, hogy Varsóba követnék, hol előtte apró concerteket adtak, a' tilsiti béke után pedig szolgálatjába állottak. Tagja lett ezután P. a' szép művészségek academiáinak Nápolyban, Bolognában, Velenczében, 's a' párisi operának több ízben vala igazgatója. Szerzeményei melodiákban gazdagok, énekei teljesek, szeres muzsikájok foganatos; de mély belső összefüggés és alapos characteristica nincs bennök. Ugy lehet tekinteni, mint Rossini kalauzát, kit az alapos tételben még felül is mult. Legjobb operái: *Sargino*, *Camilla*, *Griselda*, *Leonora*, *Achille*, *I fuorusciti* (uton állók), *Sophonisbe*, *Dido*, *Agnes*, *Olinde e Sofronia*. Ezekon kívül tőle van: *Cinna*, *Il principe di Tartano*, *Idomeneo*, *Numa Pompilio*, *I Baccanti* 'sat., és klavirkisérettel több Romanze, Duett 'sat.

PAISIELLO

Paisiello, és nem Paësiello (*Giovanni*) egy a' leghiresebb énekjáték-szerzők közül, született 1741-ben Tarentumban, hol atyja baromorvos volt. 14 esztendő koráig tanult az oda való Jezsuiták oskolájában. Csak hamar észre vették jeles magas hangbéli és általános hangászi tehetségét; Carlo énekes tanította, ki is atyát reávette, hogy őtet Nápolyba a' di S. Onofrio conservatoriumba, hol a' hires Durante tanított, küldené; őt esztendő elfolyta után Durante nevendékjei közt első lett, már muzsikai darabokat szerzett, 's 1763-ban a bolognai játékszín számára két énekjáték készítését bízták reá. Szerencsés volt ezekben. Így már az ifju szerzőnek Modena, Parma és Velence számára is kellett énekjátékokat készíteni, meg hívták Romába, hol Nápoly legnagyobb hangászival vetélkedett. Hire külső országokra is elterjedett, és 1776 Katalin császárné Pétervárába hívá, hol többeket szerzett, és egy theoreticus munkát is hagyott. Midőn 9 esztendő eltőlte után Oroszországból Bécsen keresztül, hol Cassinak „König Theodorját”

készítette II. József számára, visszatért Romába és Nápolyba, hol azután IV Ferdinánd udvari muzsikájának mesterévé tette. Midőn 1799 az udvar Siciliában keresé menedékét, az új kormány Paisiellot a' nemzet muzsika-mesterévé tette. A' királyi familia visszatérével vétkül tulajdonított neki, hogy azon hivatalt elfogadta, fogságba esett, fizetése megszűnt, és csak nagy talentumának becsültetése mentheté a' haláltól. Csak két esztendő után jutott előbbi helyheztetésébe. A' Francziák eránt mindég szeretettel viseltetett, mit Hoche generalis halotti pompájára készített énekével megmutatott, és jutalom-nyerés végett Párisba küldött. 1801 Napoleon mint fő Consul meghagyta neki, hogy a' párisi béke ünnepére egy Te Deum-ot készítsen, mit 1802 a' Notre Dame nevű templomban elő is adtak. Ez idő tájban királya megegyezése mellett maga is Párisba ment, hol a' néki szánt több hivatalok közt a' templomi muzsika-kar igazgatóságával megelégedett, mellyet a' legnagyobb mesterekből állított össze. Egyéb misés énekjein és Proserpina énekjátékján kívül szerzett egy nagy két chorusra való miséséneket is, ugy szinte egy Te Deumot és több imádságokat a' császár koronázására. Minthogy azonban hírét öregedésével kockáztatni nem akarta, elbocsáttatását kérte, 1804 Nápolyba visszatért, honnan Napoleonnak esztendőnként 15 Augustusra, egy templomi muzsika-darabot küldött. Midőn Bonaparte József a' nápolyi koronát megnyerte, meghagyta őtet hivatalában. Napoleon a' becsület-rend keresztjével és pensióval, József pedig mind a' két siciliai rend keresztjével tisztelék meg. A' nápolyi királyi társaságnak is tagjává 's a' királyi conservatoriumnak igazgatójává lett, melly hivatalait és tisztelet-jeleit Joachim uralkodása végéig meg is tartotta. Meg halt 5 Jan. 1816. P-nak számos munkái közül Európának nevezetesebb játékszinein még ma is sokat láthatni. „*La Molinara*, szép Molnárné,” „*Il re Theodoro di Venezia*.” „*Il barbiere di Seviglia*.” „*Nina, Osia la pazza per amore*.” „*La serva padrona*.” „*L'amor contrastato*” „*L'innocente fortunata*.” „*Il matrimonio inaspettato*” „*I filosofi imaginari*” „*La grotta di Trofonio*.” „*L'Olimpiade*.” Sok templombeli énekei kivált mellyeket utolsó esztendeiben készített, kevésbé esmeretesek. Hogy P-t érdeméhez képest bírálhassuk, az akkori dolgok állását kell előttünk tartani. Itt tetszik ki azon érdeme, hogy hazafiainak játékszini muzsikáját, legalább az opera buffában a' cselekedettel szorosabban összevetette, a' muzsikát inkább drámákra alkalmaztatta. Az éneklés méltóságát is nagyra emelte, a' fuvó muzsikai szerek alkalmas használása által. Inkább az előadandó dolog körülállásához tudta magát alkalmaztatni, megrövidítette a' rittornelléket, az egyformán menő áriákat éneklő karok által szakasztotta félben, 's a' nagy telyes hangú darabokat, Finalékat, mellyek eddig csak tréfás operákban jöttek elő, a' legkomolyabbakban is divatba hozta. A' találmányokban képzelhetetlen gazdag, szerencsés és könnyű; 's darabjainak általánosan ritka talentom, jó izlés, erő, elevenség, hibátlanság voltak tulajdonságai, és munkáinak fővonásai. Kisérete tiszta 's természetes, kellemmel, bájolással bír, a' tréfásról érzékenyre könnyen átugrik, a' nélkül, hogy az elsőbbség ellen hibáznék, kevés componista indított olly köz vágyat, mint Paisiello. Végső idejében Cimarosát esmérte vetélkedőjének, ki őtet elevenséggel és tüzével meghaladta. Mind kettő árnyékban áll már. Nem találnak már ma Paisiello játékiban erőt, tüzet, a' harmóniában csekély és kiholt, az ismétéssel fárasztó, 's keskeny foglalatú.

PALESTRINA

Palestrina (Giovanni Pietro Alosio, vagy Perluigi de) a' régi római muzsika-oslokának leghiresebb mestere, szül. 1529 Palestrinában, vagy a' régiéknél Praenesteben, honnan veszi nevét is. A' muzsikát az előtte nagy becsben volt francia-belga oskolából való mestertől, kit némellyek Gaudimelnek neveznek, tanulta. Jeles tehetsége alacsony sorából csak hamar a' legelső hangászok közé emelte, 's későbbben a' templomi muzsikában nagy újítást 's javítást tett. A' 16 száz. közepe táján a' muzsika annyira izlés nélkül, és a'

mesterkészség által úgy elromlott volt, hogy II Marcellus Pápa az a' templomokból kitiltani szándékozott, midőn P. ki a' templomi muzsika rendeltetésének lelkével birt és annak rendeltetését tudta, kérte a' Pápát, engedné meg, hogy munkái közül előtte adhatna elő egyet a' templomban. Az ifju művész egy hathangu mise-éneket (a' most is esmeretes „*Missa Papae Marcellit*”) adott elő 1555 Húsvét vasárnapján, melly méltóságával és egyszerű szépségével a' Pápa szándékát megváltoztatta. Attól fogva a' muzsika, a' romai catholica egyház isteni tiszteletének fontos ága lett. A' Pápa 's követője IV Pál, hogy hasonló darabokat készítene templomaik számára, megkérték őtet. 1562 P. Santa Maria Maggiore, 1571 pedig St. Péter temploma muzsikai karának igazgatója lett. Ezen időszaknak köszönhetjük legremekebb munkáit. Izlése (melly alla Palestrinának nevezetik) felyülmulta a' flandriai oskoláét, melly akkor egész Europa előtt tekintetben állott. P. izléséről l. a' leipzigi muzsikai ujság 1814, 35 lap. P. megholt 2 Febr. 1594 's nagy pompával a' Péter templomában Sz. Simon és Judás oltárának aljánál temettetett el, hol koporsóján illy irás van „*Joannes Petrus Aloysius Palestrina, Muscicae Princeps.*” A' harmonia ezen patriarchájának 's a' régi olasz oskola fejének munkái még most is gyakran adatnak elő, név szerént Rómában, minden eszt. Sixtus kápolnájában, ezen nyolczhangú éneke „*Fratres ego enim accepi*” valamint „*Stabat mater-je*” is. P. legtöbb munkái Péter temploma levéltárjában zárva tartatnak. Életét 's munkáit a' pápa muzsika-mestere, Gius. Baini adta ki (Rom. 1829.)

Cs-a.

PAN SIPJA, L. SYRINX

PANTALON

Pantalon v. pantaleon, egy a' 18. száz. közepén, Hebenstreit Pantaleon, eislebeni híres hegedüs találta, most már feledékenységre ment, czimbalom forma muzsika szerszám. – Pantalonnak nevezik az ollyan billentőkkel készült muzsikaszerszámokat is, mellyeknél a' kalapácsok ütése a' hurokra felülről esik, vagy mellyeknél ércz kalapácsok, vagy horogba hajtott drótok érintik a' hurokat, 's a' szárny forma test egyenesen feláll.

PANTOMIMA

A' mimikai művészség (l. e.) legutóbb helyén van ott, hol az ember belső élete a' tagjártatásia hatni, 's azt közvetlen szülni látszik. De a' belsőnek tagjártatás által nyilatkozása és közlése, (mi alatt itt szint ugy. az egész testnek és részeinek mozdulatit p. o. az arcjátékot, mint az állásokat értjük), valóságban természetesnek, 's a' nyelv általi nyilatkozással összekapcsoltnak tetszik; és így világos, hogy a' mimica és declamatio eredetileg együvé tartoznak, valamint ezeknek legmagasb és legkiterjedőbb gyakorlása együtt véve a' színjátzó művészséget teszi. Ez ugyan mindenik, elválasztva is a' képzés legmagasb fokára emeltethetnék, mennyiben a' művész az egyesre nagyobb ügyeimet 's szorgalmasabb gyakorlást fordíthatna; de más részről a' szemlélet és érdelet mesterséges elvonást (abstractio) kivannak, mellynél fogva azt, hogy ezek az emberi belsőnek tökéletes nyilatkozásánál természetes együvé tartoznak, még is itt nem párosulva tűnek-fel, el kell nézni. Ez elvonás különösen akkor pártoltatik, ha a' művész a' tagjártatás vagy szóbeli előadást annyira kiképzetté, hogy e' művészi segéd-eszközük használatával a' másikat egészen kipótolni látszik; sőt maga ez elvonás arra serkenti őt, hogy szóbeli előadásának lehetőségig élénk kifejezést adjon, 's a' tagjártatást mintegy nyelvvé emelje; hasonlólag ez utósó a' nézőt és hallgatót arra bírja, hogy a' mindeniket egyesítő képzelő erő által a' látható vagy hallható kifejezést, kipótolván, a' művésznek mintegy segedelmére legyen. Mi már magát amaz elválasztást illeti, ebben a' declamatiót soha sem látjuk annyira menni, mint a' mimicát. Mert ha helyesen állítható is, hogy a' declamatornak setétben, tehát tagjártatás és áltáljában látható személyessége nélkül is

hatni, mivészsege erejét bizonyítani, 's annak foganatját tökéletesen megmutatni tudnia kell, még sem látunk soha egy declamatort is, ki magát tagjáratástól egészen megtartóztatná, ha bár ennek a' declamatio mellett különféle lépcsők szerint alárendeltnek kell is lenni. Ennek oka az, hogy előbb lehet egész sor tagjáratást nyelv nélkül gondolnunk, mint belsőknek a' nyelvben fekvő élénk kifejezését a' test teljes merevültsége mellett neheztelés nélkül eltűnnünk. Ha ellenben a' tagjáratás mesterségét uralkodóvá tenni, 's a' nyelvet egészen alárendelni akarnók, ez épen úgy a' mivészet szelleme, mint a' nyelv természete ellen volna. Mert akkor az előadásnál a' tagjáratást csak imitt amott kellene egy két szóval kísérni 's magyarázni. De mivel a' nyelv nem csupán érzelmek, hanem főképen a' gondolatok kifejezése, azért szorosabb és folyvást tartó összefüggést kíván, mellyet csak akkor lehet megszakasztani, ha a' hallgatás némi ok miatt szükséggé válik, vagy legalább illőbbnek tetszik; sőt egyes szóknak és tételeknek a' tagjáratás-nyelvbe keverése, ennek mint önálló mivészetnek célját egészen is tönkre tenné, mivel vagy a' mivészseggnek vagy a' mivésznek tehetetlenségére figyelmeztetne. Innen a' mimicus az utósó esetben csak olyan tárgyat választ, melly tagjáratással különösen kifejezhető, 's teljesen kimondható; 's mennyiben csak tagjáratás által ábrázol Pantomimus, néma játékos,— maga az előadás, melly a' különvált tagjáratás használata által származik, Pantomima, némajáték, 's a' mivészsegg Pantomimica nevet visel. Egy olly előadás pedig, melly minden előadandót csupa tagjáratás által (szó nélkül) ábrázol, vagy csendes és merőn tartott mozdulatra szoríthatatik, 's ez akkor pantomimai állás, hova szoros értelemben az Attitude (l. e.) és az úgy nevezett élő képek (L. TABLEAUX) tartoznak; vagy pedig mind mozgásban, mind csendben tagjáratás' változtatásával élhet. Ez utósó esetben vagy csak egy helyzet, egy cselekvő vagy szenvedő érzéki állapot, egy határozott character fejtetik-ki tökéletesen egész sor tagjáratás által, 's ez lyrico-pantomimai előadás, vagy pedig egy cselekvés ábrázolatik, 's itt az előadás tulajdon értelemben Pantomima, vagy dramatico-pantomimai előadás. Mert a' mimica, legmagasb körében, midőn egy emberi nyilatkozások egésze némi cselekvés alakjában ábrázolatik, ott hat leginkább, hol több karakterek, több játszó által adatva, együvehatásokban ez egészet képzik. Ez értelemben nevezték a' Pantomimát néma nézőjátéknak. De a' mimica legnagyobb belső tökélye is megkívántatik itt; mert csak a' tagjáratás nagy világossága, meghatározottsága, élénksége, és egybelüggése mellett lehet az ábrázolandó cselekvést, az egyes részek összefüggése és jelentése után elejétől végig könnyen felfogni és megérteni. Valamint már a' mimica tárgyának, vagy annak, mit a' mimus előadni kíván, költőinek 's magában elvégzettnek kell lenni, ha a' mimica mint szép mivészsegg (L. MIVÉSZSÉG) állani akar: úgy a' Pantomima tárgyának különösen egy olly cselekvésnek kell lenni, melly látható jelenésben lép-fel, 's egyszersmind határozottsággal és sokféle kifejezésekkel mint egy látható egész ábrázolhatatik. Egyébiránt történeti vagy mythologiai, vagy valóban költői, p. o. példázgató lehet; továbbá azon indulathoz képest, mellyet a' cselekvés kifejez, vagy okoz, lehet komoly vagy tréfás, természetes, együgyű, vagy érzékenykedő, — a' bánásmódra nézve majd szorosabban megkötött, majd csodálatos és képzelősködő. Különben pedig a' pantomima tulajdonképeni szomor játék szinte olly kevésbé lehet, mint polgári nézőjáték. A' tagjáratásoknak t. i. soha sem lehet az a' szoros egybefüggésök, millyet az első kíván, de inkább is az élénk érzés, mint az indulat és gondolatok országa kifejezései. Innen a' pantomimek cselekvései egy részről inkább lyrai neműek, másrésztől inkább külsők, az az, szemnek szánttak; ellenben az indulatnak egy fenébbi szükséggel küzdése, mi a' tragaedia alapjának látszik, sem külsőképen nem látható, sem csupa tagjáratással ki nem fejezhető. A' polgári élet viszonyait pedig csak tréfásan lehet pantomima által felfogni, 's ezek tagjáratással nem akarva is kicsufoltatnak, minthogy nyelv nélkül jelentésüket és kecsöket csaknem egészen elvesztik. Innen némajátékhoz legalkalmasabbak a' példázgató, pásztori, és

képzelősködő tárgyak. Mi pedig ennek előadó eszközét, magát a' tagjártatást illeti; ennek, hogy aetheticai formát nyerjen, nem csak beszélőnek, világosnak, sokfélenek, az ábrázolandó dologgal teljesen egyezőnek, hanem változatban és folyamatban is az összeillő 's tetsző mozdulatok törvényéhez mértnek kell lenni. Részint e' rhythmusos mozgások kísérete, részint a' tagjártatás kifejezésének pótlása, 's erősítése, 's a' fülnek a' szemmel együtt foglalatoskodtatása végélt, csaknem mindenütt szükségesnek találák a' néma játéknak muzsikával párosítását. De ez esetben a' muzsikának nem igen hosszúnak, hanem tömörtnek és karakteresnek kell lenni. — De a' tagjártatás nyelvének eurhythmiája, v. szép idomzata, még nem szoros rhythmusos testmozgás, mi a' lábak által történik. Ez utósó a' Táncz, melly változó tagjártatás nélkül nem is képzelhető. Ha mimai táncz által bizonyos cselekvés ábrázoltatik, az Ballet lesz. A' Ballet tehát mindenkor pantomimiai, (néma), ha bár a' rhythmusos mozgás a' tagjártatást megszorítja is ; de némajáték táncz nélkül is lehet, 's ekkor legszorosb értelemben pantomima, mert itt mindent legszűkebb értelmű tagjártatással fejez-ki. A' pantomima célja élő emberalakokat áltáljában karakteres fontosságukban mutatni, a' balleté pedig a' változó testalkotok ingerlő fontosságát és teljét harmóniai kimért mozgásban, poétái sokféleségben, és drámai kifejlésben előállítói. Innen e' kitétel pantomimiai ballet, vagy csupa szószaporítás, vagy olly balletet tesz, mellyben szoros rhythmusos testmozgás (táncz) a' tagjártatási előadással változtatva uralkodik. Illyenek a' legtöbb balletek. Ellenben a' szoros értelmű pantomimák sokkal ritkébbak; mert a' költői leleményesség e' körben épen úgy, mint a' mimai észtehetség, melly a' tánczban hátrább áll, mai időben igen megritkult; a' táncz pedig csak az által is, mivel társas multság, több alkalmat nyert kiképzetésére. — A' Pantomima teoriáját bővebben magyarázza Seidel „Charimomos” című munkája első kötetében (Magdeb. 1825.), hol e' részben vázlatok is közöltetnek. — A' Görögöknél sem volt esmeretlen a' mimicának a' declamatiótól elválasztása, min a' pantomima alapul, ha bár a' név később támadt, 's a' partomima mint különálló művészség a' színpadon meg nem jelent is. Az is található nálok, hogy egy személy némi karaktert tagjártatás és muzsika szerénti mesterséges mozgás által ábrázolt, (ez a' Görögöknél ορχησις a' Rómaiaknál saltatio volt) 's az alatt a' másik mellette declamált; és ez a' régi színek nagy köre, 's a' nézőknek a' játszóktól távolysága miatt, 's a' rhythmusos mozdulatok mellett, mellyeket declamatio és actio együtt követett, alig vala észrevehető vagy szembetűnő. Szokás vala továbbá nálok p. o. vendégségeknél, egyes helyzeteket és embereket, kivált nevecseséges jeleneteket, pantomimiai módon előadni, de a' tulajdon értelmű pantomima előtők idegen volt. — A' pantomima nevet Olaszországban találták-ki, 's vele áltáljában olly művészt jelentettek, ki mindent tagjártatással utánaz, jelesen pedig olly színjátszót, ki szerepét egyszersmind nem declamálja. Más értelmet vőn e' szó, mióta színészeti ábrázolatok csupa tagjártatás nyelven adatnak, saltatio pantomimorum. E' színészi előadás neme különösen az első római császárok alatt mivelletett-ki; olly időkorban, midőn a' népszabadság enyészttével a' színészi költés is némulni kezdett. De már ennek alapja Romában jókorább vala megvetve a' Histriók (l. e.) v. alakosok által, kik mimai tánczokat adtak, noha úgy látszik, hogy később e' név minden színjátszók köz nevévé vált. Hihetőleg a' pantomimiai művészség híres színjátékok egyes jelenéseinek pantomimiai előadásából indult-ki, 's egy játszó több szerepeket vitt. Csak később találhatók egész pantomim-társaságok nyomai. De úgy látszik, a' némajátékosok előadásaiknál nem csupán természetes, hanem önkényes tagjártatásokat is használtak; legalább már korán szükségesnek látták, hogy a' némajátékkal előadandó tárgy tartalmát a' nép előtt kikiáltsák, mi helyett ujjab időkbén a' szinczédulák jöttek szokásba. Azonban egy régi latin epigrammából, mellyben az mondatik, „ a' némajátszónak annyi nyelve, mennyi tagja” megtetszik, mennyire ki lehetett képezve a' régieknél e' művészség. A' némajátékosokról volt mondva „fabulam

saltant” (a’ fennemlít saltatio tágabb értelmében), ‘s játékeit dactyli sipokkal kísértetett. Ez előadásoknál arczjátéknak szinte olly kevéssé vala helye, mint a’ régiek nézőjátékainál, mivel a’ játszóok mind itt mind ott álarczát viseltek. Bathyllus és Pylades e’ művészségben két legnagyobb versenytárs, ‘s az első Maecenas pártfogottja a’ tréfásban, a’ második inkább a’ szomorúban jeleskedő, — tovább Hylas és mások, Augustus alatt időszakot csináltak, ‘s mozgásra többször okot adtak a’ nép közt, melly egyiket a’ másik ellen védelmezé. Köz vélemény szerint, hibásán ezek tartatnak egy ugy nevezett olasz táncz első feltalálójinak. De a’ némajátszóok előadásai, kivált később időkben mind inkább hódolának a’ fajtalanságnak és erkölcslelenségnek, ‘s noha a’ nép előtt nagy kedvességben valának, kicsapongásaik miatt, Romából és Olaszországból gyakran száműzettek. Ezek iffjontan többnyire kiheréltettek, mert azt hívék, hogy ez által testök nagyobb hajlékonyságot kap. Ez okokból a’ pantomima feltalálását ‘s kiképzését, mellyben a’ Romaiak valóban szenvedélyesm részt vettek, több régi írók a’ romai nép és birodalom erkölcsi romlásának okai közé számlálják. A’ régi játékszini pantomimák hihetőleg a’ romai játékszín enyészttével az 5. és 6. században lassanként eltűntek. De az Olaszoknál, kik mint minden déli népek tagjártatásaikban az éjszakiaknál elevebbek, e’ művészség mindenkor gyakorlatban ‘s nagy kedvben maradt. Nyomaik az olasz maszkjátékokban láthatók. — A’ fennérintett legszükebb értelmű pantomima (mint egy cselekvésnek több alakosok által csupa tagjártatással ‘s tánczmértékű mozgás nélkül ábrázolása) csak az újabb időkben találtatott lel. A’ magasabb tánczczal pedig az Olaszoktól és Francziáktól leginkább kimiveltett. Noverre, ki mint az új francia tánczművészség apja is hires, Voltaire „Semiramis”-ából pantomimát csinált. Jelenleg ugy tetszik, azon részvét, melly előbb a’ pantomima iránt divatozott, részint a’ ballethoz, részint képek utáni egyes helyzeteknek pantomimái ábrázolásához inkább hajlik. — Végre itt említhető, hogy sok keleti népeknél, mint Persáknál, ‘s Chinaiaknál a’ pantomimái jeleneteknek muzsika melletti előadása, fő mulatságok közé tartozik.

J.

PÁRIZSI JÁTÉKSZINEK

(...) 1) A’ nagy opera (Academie royale de musique). E’ szín a’ legélesebb ellentétét mutatja annak, mit előbb a’ francz. játékszini előadás egyszerűségéről mondánk. Ennél legdrágább kárpitok, bájoló táncz, legfényesebb öltözetek, legmeglepőbb erőművi jelenetek, ‘s egy 200 hangászból álló orchestrum által minden el van követve, mi az érzéseket örömmre ragadhatja. A’ komoly és nagy francia ének, soha nem fog az olasz vagy német muzsikához szokott fülnek tetszeni, kivált hol az, mint itt, illy nagy körre számolva, gyakran az elégen túl megy. Azonban a’ rhythmica declamatio, ‘s az éneklő karok mindenkor megkapólag hatnak. Gluck és Sacchini operáji e’ szinen honnosok; ‘s azokat olly tökéletesen előadva ‘s színre alkalmazva egész Európában nem találhatni. A’ nagy operákba szőtt tánczok, ‘s a’ nagy pantomimi ballettek, mellyek még minden Opera után adatnak, ‘s mi miatt az előadás közönségesen éjfél utánig tart, tökélyre, gazdagságra és szépségre minden hasonlót felül mulnak, az egy londoni nagy olasz operát az utolsó években kivéve. Mindazáltal a’ párisi nagy opera ballei a’ játékszini táncz legmagasb tökélye mustrájául tekintetnek, ‘s akármennyi nagy hangművészek volnának Europa többi szinein, azok rendszerént mind itt nyerék képződésöket; ‘s ha más szineken egyes jeles tánczosok és tánczosnék találtatnak is, olly egészet, mint a’ párisi nagy opera balletje, sehol nem láthatni. — A’ szép operaház Richelieu utzában Berry herczeg meggyilkoltatás után (l. e.) Feb. 13. 1820 bezáratott ‘s lerontatott. Míg egy ideigleni operaház épült, azalatt az előadások Favart utzában egy nem igen nagy játékszínben történtek. — Az e’ szín évkönyveiben elhiresedett ének- és tánczművészek közül említendőök: Guimard, St. Huberty, Arnault, Armand, Branchu, Mad. Gardel asszonyok, — és Lais, Lainez, Vestris,

Gardel, Milon és Duport urak. 1823 az opera első mivészei: Nourrit, Derivis, Dabadie, Bonel, Prevost urak, 's Grassari, Dabadie, Sainville asszonyok; tánczban pedig: Bigottini, Hulin, Anatole, Albert, Marinette, Fanny Bias, Elie, Noblet asszonyok, 's Paul, albert, Noblet, Milon, Montjoie, Capelle, Coulon, Gosselin urak valának. Helyek ára: erkély 10 fr.; első és második hajlék (Loge) 7 fr. 10 s.; földszint (parterre) 4 fr.

2) Théâtre français (Másként Prémier Théâtre is) Richelieu utzában a' palais royal-lal összeragasztva. (...)

3) A' tréfás francz. Opera, mellynek Comédie lyrique, 's köz életben az utszáról, hol van Théâtre Feydeau is a' neve, egyik legkecsesb párisi játékszin. Ha bár néhány kitünő mivészek, kik e' század elején észtehetségök virágában valának, (Ellevion, Martin, Gavaudan, Mad. St-Aubin, Mad. Gavaudan, 's mások), most egy részben visszahúzák is magokat: még is elég ingere maradt, az estéknek itt vigan tölthetésére. Az itt honos darabok Németországban is ugy megtetszetek, hogy a' német tréfás operák lajstroma csaknem egyedül azon darabok fordításaiból állanak, mellyek e' szin számára irattak, és szereztettek. Ide tartoznak: *Joconde, La folie, Aschenbrödel, Ein Haus ist zu verkaufen, L'opera comique, Adolf und Clara, Rothkäppchen*; 's előbb Grétry szerzeményei, mint *Zemore und Azor*, 'sat. Legjelesebb muzsika szerzők, kik e' szin számára dolgoztak: Nicolo, Méhul, Berton, Grétry, Dalayrac, Monsigny, Boyeldieu, Blangini, Solie, Dezedes és mások. A' legkedveltebb darabok költőji: Etienne és Hoffmann, Bouilly, Nanteuil, Sedaine, Duval, Dupaty, Scribe 's a' t. Legkedvesebb előadó mivészek itt: Martin, maga nemében első énekes, 's az elmés inasok szerepében utólérhetetlen; Chenard, Juliet, Ponchard, Huet, Darancourt, Castel urak, ugy Boulanger, Ponchard, Paul, Pradher, Rigaud 's más asszonyok.

4) Odéon, vagy second Théâtre français, St. Germain külvárosában, a' Luxemburg mellett. (...)

5) Az olasz opera. E' szin a' párisi legelső társaságok, 's a' nagy világ gyűlö helye. Belső készüllete szinte olly alkalmas, mint jó izlésű. A' hangászkart maga nemében legtökélyesebbnek tartják. Az uralkodás ugy pártolja e' szint, mint a' helyes ének oskoláját, és az igazgatás mindenkor teljes számu 's jó színész társaság tartására ügyel. utóbbi időkben itt jeleskedtek: Mad. Fodor, Galli, Pasta, és Cinti, kik a' közönséget énekökkel, 's játékaikkal egyaránt bájólák. Legkitünőbb mivészek e' szinpadon Dongelli, Garcia, Graciani, Pellegrini, Levasseur, Bordogni, Zuccheli. – Ez öt színház után a' három kisebb köznépi jó. (...)

PARTITURA

Partitura muzsikában, egy több hangzatu muzsika-darabhoz tartozó minden egyes hangzatoknak írásbeli átnézetét teszi. A' partitura legközelebb a' muzsikaszerező mive, melly által a' lelkében már kigondolt, vagy az írás alatt kiképzett hangegészet külsőkép megtartja, minthogy abban minden énekhang vagy muzsikaszere részesséjét külön külön feljegyzik. Ez főképp az által történik, hogy az egyes részhangzatok külön lajtorján, tactusról tactusra egymás alá iratnak, ugy hogy, mit kelljen minden tactusban egyik vagy másik énekszóznak vagy muzsika szernek teljesíteni, belőle tökéletesen általlátható. A' partitura kidolgozása a' szerzéssel közvetlen összefügg. A' részhangzatok elrendelésének ugy kell történni, hogy általjában a' céljának megfelelően, az az, a' sok hangzatu egész könnyen átnézhető legyen. E' végett közönségesen a' sopran hangszerek, a' közép hangzatok és bassus szerek fölibe, a' fuvó szerszámok a' vonók fölibe, az énekhangzatok pedig a' muzsikaszerek alá a' hegedűkhez legközelebb iratnak. Hogy aztán a' darab a' megkivántató hangászkartól előadathassék, előbb a' partitúrából az egyes részhangzatokat ki kell írni. Ebből kellene másolni is; mert az egyes kiirt részhangzatok után másolás több hibáknak van kitéve, az együvé állított hangzatok megtekintésénél

pedig a' hiba könnyebben észrevehető. A' partitúra után vezettedik végre a' muzsikai darab előadása is; 's utána magát a' szerzeményt is, jelesen harmoniai idomzataira nézve alaposabban megítélhetni; ellenben a' fül mindent észre nem vehet, az előadásnál pedig a' hiba könnyen elcsuszhat. Az igazgató dolga tehát, a' partitúrát olvasni tudni, hogy kivált a' muzs. próbáknál mind az egész, mind az egyes részek kivitelét szerénte vezethesse, hogy úgy az előadás lehecségig hibátlan legyen. Ehez megkivántatik a' harmoniának, énekszónak, hangszereknek, különösen az időmértéknek esmérete, melly utósót ugyan az elől kitett jelszó szerénte, de még inkább az egésznek szelleme, 's az egyes hangzatoknak adott részvét szerénte kell meghatározni; végre, mint mindeütt, itt is jelesen megkivántatik a' gyakorlás és tapasztalás. E' két végső szükséges a' partitúrának klaviron és fortepianon eljárászatására is, mi kivált a' nagy darabok első próbájánál, hol a' részhangzatok egyenként 's külön-külön tanultatnak, elkerülhetetleb, de a' hangszerkesztés pontosabb megítélése, vagy csupa multság végett is történik. Az első célra ugyan gyakran a' hegedüt is fordítják, de épen azért a' nagyon sok szerekre irt hangmiveknél, mellyeknek még sokféle és nehéz harmoniájok van, nem ritkán megesik, hogy később a' hangszerek és gazdag harmonia mellett az énekes vagy hangász el nem igazodik, 's azt véli, egészen más hangmivet hall, mint mellyet betanult. Klavirkivonat után egyes hangzatokat betanítani, vagy szinte azután igazítani csak akkor fog a' muzs. igazgató, ha a' darabot mind egészében, mind egyes részeiben tökéletesen esmeri. A' virtuostól megvárják, hogy a' darabot hangszerszámán úgy adja elő, vagy a' betanulandó részhangzatokat úgy kísérje, mintha épen tökéletes klavirkivonatot adna; mi mellett természetesen az utánasegítés és betanítás célja sokféle kivételeket tesz szükségessé. A' partitúrajászó legnagyobb, legkönnyebb álttekintéssel, ügyességgel, 's lélekjelenséggel birjon, hogy a' hangmiv velejét hangszerszámán hallathassa, 's az accordokat két keze közt helyesen feloszthassa, mihez az imént említettetken kívül a' klavirjátásban nagy gyakorlottság, 's a' generalbassusnak tökéletes esmérete kivántatik. Mennyit kíván e' tekintetben egy Mozart, Cherubini, Beethoven 's a' t. partitúrája? nem szükséges fejtegetni.

PASSAGEN

Passagen név alatt értetik az újabb muzsikában, 's különösen az énekben egy olly melódiás hangsor, melly által a' melodia tarkáztatik, 's egy fő kotta rövidebbekre szétszedetik, 's többekre változtatik. E' minden figurákból összetett meneteknek úgy kell alkotva lenni, hogy minden hangok könnyen 's összefüggésben előadathassanak, mi okon az éneknél is csak egy szótagra kell esniök. Ezeket vagy maga a' szerző felírja, vagy a' hangász és énekes ott szövi-be, hol amaz csak a' fő kottákat tevé-ki. Hogy a' harmoniát meg ne zavarják, 's pusztá mesterkélésre ne fajuljanak, mindenkor belátással 's izléssel használtassanak. Egyházi muzsikában ritkábban kell velök élni, mint világiban.

PASTICCIO

Pasticcio, (ol.) francz. pastiche, pastetom, valami összezagyvált, nem eredeti, elegybelegy. Mivész nyelvben olly festmény, vagy hangász darab, melly egy nagy mivész módja szerénte készült, 's annak munkája gyanánt állittatik. Illy ál mivek legnagyobb készítője az iffj. Dávid Teniers volt, ki gyakran a' legtapasztaltabb mivismerőket is rászédte.

PASTORALE

Pastorale, 1) olly mezei hangdarab, melly a' pásztorok énekét és charcterét fejezi ki, 's igy idylli caractere van. Van illy caractereü táncz is, leginkább 6/8 tactusban.

PAUSA I. SZÜNJEL

PAVESI

Pavesi (István) most élő ol. játékszini muzsikaszervező, szül. Cremonában, jelenleg mintegy 46 esztendő. A' muzsikát Piccini alatt Nápolyban a' S.-Onofrio Conservatoriumban tanulta, 's szerzeményeiben inkább a' régi olasz oskolához ragaszkodik. Mivei különösen egyszerű énekekkel jeleskednek. Operáji közt a' Majland számára irt buffa (tréfás) „Ser Mercantonio” Németországban is több helyeken esmeretes. 1818 óta Cremában templomi karmester.

PERGOLESI

Pergolesi (Giovanni Battista) híres muzsika-szerző, igaz néven Giambattista Jesi, született Pergoliban, honnan ama nevét is vette, 1707, mások szerint 1704. 1717 a' nápolyi, később megszüntetett dei poveri di Gesù Christo conservatoriumba lépett, mellyet Gaetano Greco igazgatott. E' nagy mester, mivészességének minden titkaiba beavatá nevendékét. P. már 14-dik évében különféle szerzeményekkel jeleskedett, mellyekben azonban a' melodia a' contrapont mesterkéléseinek fel vala áldozva. De alig lépett-ki a' conservatoriumból, Vinci és Hasse énekmunkájának tanulása által, előbbi módját egészen megváltoztatá. Első operájában még is csak néhány áriácskák tetszének. Csak Stigliano herczeg, a' király főlovászmestere hozza jobb ítéletet P. tehecsége iránt, 's 1730-34 a' teatro nuovo számára foglalatosságot szerzett neki. Ez időben irta a' „*La serva padrona*” operát is a' San-Bartolomeo játékszinre. Azonban lángesze a' közönséges tárgyakkal bánásban nem találta elégülést, 's azért hévvel kapa az alkalmon, hogy magát fontosabb szerzemények által Rómában is megesmertesse, 's így irta 1735 „*Olimpiade*” darabját a' Tordinone játékszinre. De ez, melly a' Duni „*Nerone*” operájával együtt jelent-meg, igazságtalanul kudarczot vallott, midőn az utóbbi, noha a' szerzőnek nyilvános vallomása szerint is sokkal csekélyebb értékű, köz tetszést nyert. – Erre P. Nápolyba visszatért, 's a' „*Dixit*” és „*Laudate*” egyházi muzsikákat szerzé, 's az előbbi hibás vélekedések helyett kármentésül legteljesebb tetszést nyert. E' közben egészsége csökkenni kezd; barátjai rá bírák, hogy a' Vezuv tövében fekvő Torre del Greco-ba menne, hol mint hiszik, mejjbetegék, ha még gyógyulás lehecséges, hamar és könnyen kiépülnek. Itt irta a' híres „*Stabat*” darabot, mellyet Hiller klavirkivonatban német textussal kiadott, itt az „*Orfeo*” és „*Salve Regina*” cantatékát, 's ez utóbbit mint legvégső munkáját. Megh. 1739 Puzzuoliban, midőn épen hire Európában terjedni kezdett. Játékszinek, templomok zengedezék miveit; az „*Olimpiade*” Rómában nagyobb fényel ismét előadatott, 's mennél egykedvűebbek valának előbb iránta, most annál inkább csodálták szépségeit. Az Olaszok egyenlő ítéletök szerint, őt a' muzsikai kifejezésben senki felül nem multa; némelylek a' muzsika Domenichinójának, vagy épen Rafaeljének nevezik, de ismétlést megszaggatott styust 's a' t. vetnek szemére. Nem tagadható, hogy P. inkább a' lágyra mint erősre hajlott, maga a' „*Stabat*” is az újabb ítéletek szerint gyöngé characterü. Általában egész módja bus és komolykodó; mit talán testi erőtlenségének tulajdonithatni.

PHILIDOR

Philidor (André Danican) szül. Dreuxben 1726; zendülés előtt a' francia királynak és a' párisi olasz játékszinnek pensionarius; a' legnagyobb sakkjátékosok egyike 's egyszersmind híres hangszerkesztő. Mint karénekes gyermek, Camprától tanult, 's már 11 eszt. korában az udvar előtt játszató motettjeit. Hangászatbeli előmenetele, de még inkább sakkozási ügyessége 1745 Hollandba, Angliába 's Németország egy részébe

utazni készítették. Berlinben 1750 egyszerre három mester ellen, még pedig bekötött szemmel sakkozott, 's csak hamar mind a' hármát megnyeré. Franciaországba visszatérvén (1754) egészen a' hangászatra adá magát; elejénte nem sok szerencsével. Lassanként még is megkedvelék operájit, 's néhányat, mint „A kovács”, „A katona mint varázsló”, „Tom Jones” 's a' t. a német színeken is megkedveltek. Ariájit szabadon, nem a' közönséges olasz kapta szerint írta. Szerzeményeit gazdag ötletek 's kellemes melodiák bélyegzik, ellenben festéseiben az igen játszit gyakran gáncsolják. Ph. évenként Londonba utazott az ottani sakktársaság költségén, mellynek 30 esztendeig tagja volt, 's végtére azt lakhelyül választá. Itt halt meg Aug. 31 1795. Rendkívüli emlékező tehetségét élte fogytáig megtartá. Halála előtt még két hónappal, szem-bekötve két ellennel egyszerre sakkozott, 's mindenikét megnyerte.

PIANO

Piano. Muzsikában azt jelenti: gyöngéd, pianissimo igen gyöngén. Szükség volna tehát, hogy valamely muzsikai darab előadásánál e' szabály kivétel nélkül megtartassék, hogy minden hangász, vagy énekes a' pianot a' közönséges forte, és pianissimotól helyesen megkülönböztesse. Oly daraboknál, mellyekben egyes (solo) hangzatot kíséreni nem kell, mint symphonia, karének 's a' t. e' szabályra a' jól betanult hangászkar mindig ügyel. De az egyes hangzat kíséreténél gyakran megkívántatik, hogy a' piano még gyöngébben, sőt néha csaknem igen gyöngén tartassék, ne hogy a' kíséret a' fő hangzatot felettébb elnyomja. Ritkábbak azon esetek, mellyekben a' pianot szokásnál erősebben kell adni. A' piano és forte változatainál minden szeres hangászok legnagyobb egyetértése kívántatik, különben a' foganat egészen elvesz.

PIANOFORTE

Pianoforte (szokottabb mint Fortepiano) azon muzsikaszerszám, mellynek hurjai a' hangfenék felett álló srófocskákra vonatván, billentyüknél fogva, apro, borított kalapácsok által libegésbe tételnek, 's hol hosszabb utánhangzás nem irányoztatik, tüstént a' billentyü érintése után (bőr hangfogók által) ismét megszüntetnek. A' pianoforte főkép hangjának tömörsége, erőssége, és tartóssága által elsőséget nyert a' klavir felett. A' hangok erejét azzal is nevelték, hogy minden hang hurjainak számát szaporították. Rendesen a' mai pianofortek három hurok, de vannak négy hurok is. A' kalapácsok közönségesen alólról ütik a' hurokat; de már Capotasten név alatt Bécsben olyakat is készítettek, mellyekben a' kalapácsok a' hurokra felülről esnek, 's ezeknek még erősebb hangok van. A' hangnak részint változtatása, részint hosszabítása a' változtatók által történik, most azonban csak keveseket használnak. Ezek közül a' főbbek 1) melly által a' hangfogók felemeltetnek. Ezzel gyakran a' fortissimo-ra, 's a' játékbeli szabatoság hiányának eltakarására visszaélnek. A' szerzeményekben Ped. (Pedale) szóval, a' hangfogónak leejtése pedig csillaggal bélyegeztetik. 2) a' piano, 3) az eltoló, vagy elmozdító, melly: a una corda szókkal mutatattik ki, mivel itt a' kalapács csak egy hurok érint, 's általa igen bus hangok származnak. Ezelőt a' pianoforte helyét a' klavir (clavicordium), 's az ugy nevezett Flügel pótolá, mellyekkel azon jelességben osztozik, hogy rajta egyetlen egy játszó teljes harmoniát hozhat ki, 's a' legsebebb legnehezebb hangsorokat könnyen kiviheti, 's azért e' szerszámok a' harmonia megtanulását is igen könnyitik. A' klavirnál abban az egyben hátrább áll, hogy ennél az ujjak nyomása a' hang képzésére nagyobb befolyással van, a' pianoforteban pedig a' hangok már mintegy készen feszülnek; de némelly módosságot is, millyenek a' reszkettetés és libegtetés, egyedül csak klaviron lehet jól kifejezni. – Mi a' pianoforte alkatját illeti: a' legközönségesebbek asztalszabásuak, 's ezek rendesen hangjokra nézve gyöngébbek, és szárnyszabásuak; ez utolsók pedig hosszúak vagy rövidek. A' mostani pianofortek

hangköre rendszeresen hat octava, a' mély contra – F-től kezdve, de vannak hetedfél, sőt hét octavások is. Készítettek egyenesen felálló pianofortekat is, p. o. Dietanakis, de ezek nem igen vannak szokásban. A' pianofortet Chr. Gottlieb Schröder, ki Hohensteinban Szászorsz. szül. a' 18 száz. elején, (1717 körül Drezdában) találta fel. De csak lassankénti javítások által ment az tökéletességének azon fokára, mellynél fogva most minden muzsikai multságokban olly nevezetes szerepet játszik. Erőre és tartósságra nézve az angol szerszámok mindenek felett kitűnnek, de bánásuk is nehezebb, 's igen drágák. A' német pianoforték közt még mindig a' bécsieké az elsőség; azonban Berlinben, Drezdában, Lipcsében és más helyeken is derék pianoforte-készítők vannak. Hazánkban Pesten Drünner Károly és Zobel Ferencz jelesek.

PIANOFORTE-OSKOLA

Pianoforte-oskolának nevezetik a' pianoforte játszását tárgyazó írásbeli utmutatás. E' nemben leghiresebb munkák a' Löhleiné, mellyet utóbb A. E. Müller, 's végre (nyolczadszor) C. Czerny (Lipcsében, Petersnél) kiadott; tovább az Adámé a' párisi conservatoriumból, és a' Crameré, végre a' Hummelé.

PICCINI

Piccini (Nicolo) szül. 1728 a' nápolyi királyságban, Bariban; atyja, ki hangász vala, papságra szánta: de a' gyerkőczének egész lelke egyedül a' muzsikára hajlott. A' bari püspök egykor énekének és klavir kíséretének helyességét észrevévén, ritka észtehetséget sejtett benne, 's atyját arra bírta, hogy a' Santo-Onofrio conservatoriumba járni engedé, mellynek igazgatója akkor a' hires Leo vala. Ide jött tehát 1742, 's egy al rendü tanítóra bízott, kinek száraz és szellemtelen oktatása arra vitte, hogy magának és saját nézetei szerint dolgozzon. Így ira szabály és utmutatás nélkül psalmusokat, motetteket, operaáriákat, 's végre egy egész misét. Leo ezt meghallván, előhozatta a' partitúrát, 's próbát rendelt. Hiában esdeklett P., hogy e' megszegyenyítéstől kimélje-meg; magának kelle igazgatni is. Minden hallgatók dicséretekre fakadtak. Leo komolyan megfeddte, hogy jeles észtehetségét inkább szabálytalan phantasiája szeszélyére hagyni, mintsem mivészsege alapos tanulása által kiképezni akarta. P. az okot tanítójára tolt; Leo lágyult, megölelte, 's ezentul minden reggel maga tanitgató. Leo halála után Durante kedvence lön P. 12 évi tanulás után kilépett a' conservatoriumból 1754, felruházva a' hangászat minden esmeretivel, 's olly tüzzel és heves képzelődéssel, melly maga nyilatkoztatására az alkalmat alig várható. Vintimille herczeg a' florentzi színház előljárójának ajánlá. A' mivész „*Le donne dispettose*” operát írta; ez tetszéssel fogadtatván, közelebbi esztendőben a' „*Le gelosie*”, azután „*Il curioso del proprio danno*” darabokat szerzé. Ez utolsót egymás után négy esztendeig, mi valaha alig történt, folyvást tetszéssel adták. P. langesze mind inkább kifejlett, 's „*Zenobiában*” mellyet 1756 a' San – Carlo színház számára irt, a' komoly írásnemhez emelkedett. Hire majd Romába is elfutott, 1758 oda hívák, hogy „*Alessandro nell' Indie*” operát írta. Nevezetes operája „*Cecchina*” vagy „*La buona figliola*” 1760 jelent-meg, melly Romában, 's lassanként Olaszország minden játékszinein hallatlan kedvességet nyert. Ennek mind a' két finaléja, mint egészen új találmány, különös említést érdemel. Következett években „*Olimpiade*” által a' komoly nemben legfényesebb tetszést nyert. Előtte három hires muzsikamester vala: Pergolesi, Galuppi, és Jomelli. Ő mindnyájokat fölül mulá. A' duett csak ő nála jelen meg először egy új muzsikai alakban, pedantismustól és oskoláskodástól szabadon, mellyet azóta közönségesen követtek. Most P. Olaszország legmagasztaltabb, legcsodáltabb hangszerzője vala. 15 évig folytában dolgozott így Róma és Nápoly számára, 's mind a' két városi közönség állandó kedvence vala. Végre Anfossi mint versenytárs álla-fel ellene, 's egy operája Romában csufot látott. Illy új baleset olly erővel hatott rá, hogy

hirtelen Nápolyba utazott, 's betegen ért oda. Nehéz betegségéből felgyógyulván, egészen a' nápolyi játékszinnek szentelé magát. Közelebbi munkája az „Utazók” című tréfás opera vala, mellyet 1775 mindig nagy tetszéssel hallgattak. Ekkor tájban a' francz. udvar ajánlatokat tett neki, mellyek ugyan XV Lajos halálával félbeszakadtak, de XVI Lajos részéről ismét megújítottak. P. ki hazájában most legnagyobb tekintetben volt, 's már a' számtalan apróbb hangdarabokon, oratoriumokon, cantatéken, egyházi muzsikákon kívül, 133 operát szerzett, igen kedvező feltételek alatt engede a' hívásnak, 's 1776 feleségével (1756 Vincenza Sibilla jeles énekesnét vette volt el) 's idősb fiával Párisba ért. A' franczia nyelvet teljességgel nem értvén, Marmontel vállalá magára ebbeli oktatását. Egy év lefolyta alatt annyira is ment, hogy „Rolandot” Quinaulttól muzsikára tehette. De más kedvetlenségek fenyegeték most. Gluck és számos felekezete ellene volt, ezek Rolandot előre elítélték, bukása elkerülhetlennek látszott. P. maga is készen vala rá. Annál inkább meglepé a' szerencsés kimenetel. P. az udvar előtt kedvességbe jött. Még a' királynénak is hetenként muzsikai leczkéket adott. Gluckal megbékült, de bár ők ezt mind ketten szerényül végezték is, felekezeteik (Gluckisták is Piccinisták) közt a' tusa még is egyre tartott. Azt határozták ezek, hogy Gluckal paralellába állítsak, mi végre mind kettőjüknek ugyan azon egy tárgyat „*Iphigenia Taurisban*” adák-fel. P. e' verseny küzdésben meggyőzött. Nem sokára Gluck Franciaországot elhagyá, és Sacchini jelent meg. Ujabb versengések támadtak. P. azonközben szerzeményeit folytatá. „*Atys*” után 1783 „*Dido*” következett, mellyet mindnyájan mestermivének tartának. E' mellett 1782-től fogva az énekoskolát igazgatá. De midőn a' zendülés következtében fizetését elvesztette, visszament Olaszországba. 1791 jött Nápolyba, hol a' király évi fizetését rendelt neki, 's több munkákat bízott rá. „*Alessandro*” a' San-Carlo nagy színházban ismét hasonló tetszéssel adatott, mint első megjelentekor. Az 1792-ki bőjtire írta a' „*Jonathan*” oratoriumot, 's a' játékszin számára a' „*La serva onorata*” tréfás operát. De kedvező helyzete nem sokára megváltozék. Vigyázatlanul pártütői gondolatokat nyilatkoztata, mi által minden. féle üldözéseket vont magára. Ezen szomorú helyzetet 1798-ig tartott, midőn a' híres énekes David Velenczében neki foglalatosságot szerzett. Az ide való játékszin számára írta a' „*Griselda*” és „*Servo padrone*” operákat. Kilencz hónap mulva Nápolyba visszatérvén, ismét házi fogságot kapott, és igen sanyaru viszonyok közt élt; ez idő alatt több egyházi darabokat írt. Végre a' franczia követ úti leveleket szerze neki, 's arra bírta, menne ismét Franciaországba, hol ugyan minden becsülettel fogadták, de még is majd éhen halt meg. Végre barátai a' conservatoriumban helyet szerének neki 5000 frank fizetéssel. De a' kiállott nyomoruságok elérőtleníték, 's mgh. Passyban Maj. 7 1800 miután tündöklő korát már felülélte. Jelessége azon tiszta énekben, 's kifejezéssel teljes melodiában áll, mellyek a' harmonia felett uralkodtak. Ez által Franciaországban az olasz muzsikának nagy elsőséget adott. Fija Louis a' párisi Feydeau színház és az opera buffa számára szinte számos operákat írt, mellyeket tetszéssel hallgattak.

PISTOCCHI

Pistocchi (Francesco Antonio) énekmester, szül. 1660 táján, Bolognában, ifjú korában gyönyörű sopranhangjáért közönségesen csodálták, de ettől kicsapongó élete hamar megfosztá. Legnagyobb inségre jutott, 's kénytelen vala egy muzsikaszerezőnél kótairónak állni. Itt a' szerköztetés szabályait megismeri alkalmat kapott. Nehány év mulva hangját lassacskán ismét visszanyeré, 's ez most kellemes contrealtra változott. Beutazta Európát, minden izlésből a' jót kiszemelte, 's abból magának egy saját egyveleg-módosságot képzett, mellyet a' 18 száz. elején, mint anspach-markgrófi karmester kezde gyakorlani. Bolognában énekoskolát állított, mellyből igen híres énekesek, mint Bernacchi, Pasi, 's t. kerültek ki. Uj énekmódszere miatt mint az ujabb olasz ének első mestereinek egyike

tekinthető, noha hibául tulajdonítják neki, hogy azon sok mesterséges menetelekkel, mellyeket tanított, a' természetes éneket eldisztelenítette.

PIZZICATO

Pizzicato (pecczegetve). Muzsikában a' vonószerszámok kottájánál azt jelenti, hogy bizonyos hangokat nem vonóval kell húzni, hanem ujjakkal pengetni; ezt közönségesen coll' arco (vonóval) váltja fel, melly arra int, hogy a' vonót ismét elő kell venni.

PLEYEL

Pleyel (Ignaz) könnyű szerzeményeiért kedvelt szerez muzsika szerző, szül. Ausztriában 1757, a' szerköztetést a' nagy Haydn alatt tanulta 1786-ig, midőn Olasz- és Franciaországokba utazott. Párisban rövid mulatása után 1787 Strasburgban a' Münsterben karmester lett 4000 fr. évi fizetéssel. De midőn a' zendülés alatt minden templomok bezárattak 's az egyházi szolgák elbocsáttattak, P., ki ugyan a' környülményeknek engedve, a' szabadságra egy éneket szerzett, de ezzel a' más gondokkal elfoglalt kormány figyelmét meg nem nyerheté, 1793 Londonba illant, épen akkor, midőn Haydn is ott mulatott. Itt Concerteket adott, azután ismét visszatért Párisba, hol neve azon másod rangu hang szerzők közt, kik a' szabadság kivívása olta a' nemzeti ünnepek diszét észszüleményeikkel nevelték, 1796 ünnepélyesen kikiáltatott. Ezentúl egy hangászati kereskedést állított, melly utóbb egész Európában első lett. Különös becsületére válik 1801-től a' „*Bibliothèque musicale*” kiadása, mellyben a' legelső olasz, német, és francia mesterek legkitünőbb miveinek közlését ígérte. Saját mivei, mellyek nagy részint Offenbachban, és maga boltjában jelentek meg, mind könnyüséggel, kecsességgel, és kedvességgel jeleskednek, később mindazáltal nem annyira kedveltettek. Leginkább szeresmuzsikára való Sinfoniák, Sonatak, Duok, Triok 's t.

POLONAISE

Polonaise, lengyel nemzeti táncz, mellyet azonban Németországon igen elforgattak. Mint tánczra készült hangdarab, mindig $\frac{3}{4}$ tactusu melodia, két ismétléssel, 's 6, 8, vagy 10 tactussal; később ugyan ennyi részü egy, sőt két triót és codát is ragasztának hozzá. A' lengyel táncznóta leütéssel kezdődik, mihez a' német polonaise nem köti magát. A' polonaise caractere ünnepélyes komolyság és leventai gyöngédség, melly az epedés kecses panasztát 's a' boldog szerelem örömben merengését veszi fel. Ez okon mozgása még a' menuetténél is lassabb. Ezenkívül a' polonaise mozgását (alla Pollacca) a' tündöklő characterü csupa szerez hangdarabokban (mint variált polonaisek, concertpolonaisekben) sőt játékszíni énekdarabokban is sokféleképen alkalmazták. Ez utolsó esetben aria vagy rondo gyanánt bánnak velők.

POLYCHOR

Polychord sok húrú szerszám; neve egy Hillmers találta újabb, de kevésbé esmeretes muzsikaszernek is, mellynek 10 hurja 's mozgó mrkolatja van.

PORPORA

Porpora (Nicolo) a' legnagyobb ének mesterek egyike, kit az Olaszok a' melodia patriarchájának neveznek, szül. 1685, Nápolyban. Első operáji egyikét „*Arianna e Teseo*” Bécsben 1717 adák. Azon operák, mellyeket Nápoly, Roma, és Velence számára Angliában mulatása előtt és után muzsikára tett, Burney szerint ötvennél többre mennek. 1730 több cantaték is jöttek tőle. 1726 Velenczében „*Siface*” operát adá, míg az alatt

ugyan e' város másik színházában Vinci „*Siroe*” operát mutatá. Eleint nehezen állhatott meg, de vágytársát csakhamar legyőzé, mert 1729 még öt operát hozza színpadra, mellyek közönséges tetszéssel fogadtattak. Ugyen ez évben Drezdába ment, hol a' lengyel király karmesterévé nevezé. Ez udvarnál megkülönböztetett tiszteletben tartatott. Maga Hasse és nője is irigykedének rá, mivel amaz dicsőségét Porporától, ez pedig a' P. képztette híres Mingottitól félté. 1731 honába tért P. Itt egy énekoskolát alapított, mellyből a' 18 század legnagyobb énekesei, mint Farinelli, Cafarelli, Salimbeni, Uberti (kit II Fridrik mestere után Porporinonak nevezett), 's Gabrieli és mások keletkeztek. 1732 Farinellivel Londonba ment, hová Händelnek az opera igazgatójival volt versenygése közben hívták. E' meghívást 12 egy hangzatu canatéjinak köszönheté. De színháza még is csak addig álla, míg Händel ellenségei mozgának, 's 1736 teljesen megbukott. Csak 4 operát adott elő. Londonban mulatása alatt 6 triót adott ki két hegedüre és egy gordonra („*Sei sinfonie di camera*”) mellyekből kitetszék, hogy szeres muzsikára sokkal kevesebbet tett, mint énekekre. Azonban ugy látszik, maga is érzé, mi hijával volt e' részben. Corelli sonátáját alaposan kezdé tanulni, 's 1754 12 sonatát ada ki hegedüre, mellyek az első rangu mivek közé tartoznak. Ekkor tájban másod izben Németországba jött. Bécsben énekleczkéket adott, mellyek mellett Haydn, ki akkor a' legnyomorabb körülmények közül emelkedék ki, klavirozott, 's a' híres énekmestert három hónapig szolgaképen kíséré. Porporától templomi, házi, és játékszini muzsikában mestermiveket birunk. Rómában található miveinek teljes gyűjteményét Selvaggi készíté; több mivei a' nápolyi levéltárban rejlenek. Muzsikájának caractere általánfogva komolyság és fenség. A' recitativben minden hangszerzők mustra gyanánt tekinték. Miután Velenczében, hol sok álméklodásra méltó miséket és motetteket irt, a' degli incurabili conservatoriumban sok ideig első tanító volt, vissza ment Nápolyba, 's ott 1767 legnagyobb szükségben holt meg.

PORTAMENTO DI VOCE

Portamento di voce, hangnyújtás; muzsikai műszó, 's alatta az énekesnek azon ügyessége értetik, mellyel egyik hangot olly pontosan a' másikhoz köti, hogy köztök legkisebb megszakasztás sem tapasztalható, 's mind csupán egyetlen egy hosszan kitartott lehelletnek tetszenek. Csak ritkán kivántatik t. i. az énekestől, hogy a' hangokat egyenként, 's összefüggés nélkül, ékezve adja. Ellenben emez áltvitel kellemes, mert a' nélkül, hogy a' hangok határozottságának ártana, azokat összekapcsolja. Az énekes legnagyobb ügyessége itt abban áll, hogy az összefüggés sérelme nélkül alkalmas időn és helyen lélekzetet venni tudjon. Azonban a' nagy énekmesterek pontosan megkülönböztetik a' portamentót, vagy egy hangnak mással összeolvasztását a' széljelhangzó áltvonástól vagy emeléstől, mellyet némelylek hibásan portamentónak tartanak, 's melly a' hangnak a' hurosszszámokon az ujjak csusztatása által történni szokott áltviteléhez hasonlít.

POSAUNE

Posaune (trombone) rézpléhből mintegy trombita formára készült muzs. fuvoszszeres, áll két darabból, a' főből, és a' rudakból, mellyek, midőn az egész szereszsámot a' bal kéz tartja, jobb kézzel le 's feltaszigáltatnak, 's a' hangok ez által képeztetnek. Van sopran-, alt-, tenor-, és bass-posaune. Legillőbb e' szereszsám a' templomokban az ének ünnepélyes kísérésére; operákban, hol ujjabb időkbén, mint a' tündérsipban, alkalmazzák, a' feligazítás különsege miatt sok nehézséget okoz. Legujabb időben a' Francziák a' tábori muzsika közé vevék, mi által Németországon is olly esmeretes lett, hogy már ma minden kocsmában táncz mellett bitangolják, 's nélküle csaknem egy nagyobb orchestrumi darab sincs. – Posaune-bassus az orgonákban a' legerősebb bassus hangok egyike.

PÓTLÓHANGZAT

Pótlóhangzat (Ripienstimme, az ol. ripieno-tól) a' soló- vagy principalis hangzatnak ellenébe tétetik, mennyiben csupán alárendelt és kíséző. Ripienista azon énekes vagy hangász, ki solót nem játszik, csak a' hangzatot erősíti. A' ripienista tehát alárendelt helyet foglal, magát az előjátékoshoz alkalmazni 's az egészhez simulni köteles, a' nélkül, hogy játékába önkényes piperéket vegyíteni szabadságában állna. Most azonban némely hangszerzők a' ripienistáktól, kivált hegedüknél, olly felette sokat kívánnak, hogy bizonyos tekintetben könnyebb solót, mint egy potló hangzatot jól eljátszani. Erős hang, 's tactus-tartás itt mindenképpen felett szükséges.

POTPOURRI

Potpourri (francz.) értelme ugyan az, mi az *Olla-potrida*-é, (l. e.) így nevezik némely különféle illatos virágokkal és füvekkel töltött edényeket is; végre ez a' neve minden összezaggyvált elegybelegynek; p. o. muzsikai potpourri, azaz: egy több (leginkább esmeretes) themákból összerakott hangdarab, mellynél az ügyes öszvekapcsolás és kellemes kivitel a' fő érdem. Rendszerint a' muzsikai potpourrik szeres hangászati darabok, mellyekben egy solo-szerszámnak kell a' themákat vinni.

PRAELUDIUM L. ELŐJÁTÉK

PRESTO

Presto sebesen; hangdarab elibe téve, a' muzs. mozgások (l. **TEMPO**) ötödik fő lépcsőjét bélyegzi, melly az allegrónál sebesebb, 's presto assai kifejezéssel még sebesebb, prestissimo-val legsebesebb lesz.

PRÓBA

Próbának mondatik valamely hangdarabnak vagy színjátéknak magányos előadása, melly a' játszóknak az egészszel 's annak egyes részeivel megismeretése végett történik, hogy azt a' célzott nyilvános előadáskor teljesen illőleg, összeegyezőleg, 's egymásbahatólag kiviessék. Illy próbákat több ízben szokás tartani; nézőjátéknál először csak olvasó próba van, hogy a' szerepek helyes kiírásáról bizonyosság szereztessék; azután egy előleges, minden színpalak és külső szerek nélkül; végre egy vagy több fő próba. Nagyobb muzsikai darabnál az első próba csak klavir vagy hegedü mellett az énekesekkel tétetik, erre quartettpróba következik, hogy a' főszerszámok, mellyek az egésznek alapját teszik, begyakoroltassanak; végre teljes számú hangászkaral annyi közönséges próba tétetik, mennyi a' hangászok és énekes tökéletes begyakorlására szükséges.

TIZEDIK KÖTET

QUADRILLE

Quadrille, vidám karakterű franczia táncz, 4 párra. Nótája két ismételt fogatból, 's 8 tactusból áll. Időmértéke , mozgása eleven. Van illyen nevű kártyajáték is.

QUANTZ

Quantz (Johann Joachim), szül. Oberschadenben Hanoverában Jan. 30, 1697 's atyja, kovács, saját mesterségére szánta. De mivel gyermek korában a' parasztoknak gyakran gordonozgatott, 's ez életmódot inkább megszerette, atyja halála után, 10 éves korában, tanulás végett nagybátyjához, merseburgi városmuzsikushoz, 1714 pedig Drezdába ment,

hol város siposa volt. 1718 az úgy nevezett lengyel hangáskarral, mint hoboista, Varsóba ment, hol a' flautát szorgalma fő tárgyává tevé. Az akkor esmeretes Buffardintól vön leczkéket. 1724 a' lengyel követ kísérelével Olaszországba utazott, itt (1725) a' híres Hasseval Nápolyban találkozott, ki az öreg Scarlatti Alessandróhoz bevezette. Több utazásai után (mert Párist és Londont is meglátogatta) végre Drezdába a' kir. hangáskarba vétetett, míg 1741 II Fridrik, ki már koronaörökös korában gyakran bizott rá egyetmást, 2000 tall. fizetés, és más nyereséges feltételek mellett Berlinbe szólítá. Itt maradt aztán e' királynál, kit flautára is tanított, mind halálig (Jul. 12. 1773). – Q. nem csak mint a' flaután mester, hanem mint annak megjobbitója is, nagy érdemekkel bir. Már utazása közben, Párisban (1726) próbált a' flautára még egy csapat alkalmazni; 1739 tetemes haszonnal maga kezde eladó flautákat készíteni, 's 1752 feltalálta a' ki- és betolható főt, melly a' flauta közép darabjainak változtatása nélkül fél hangal felebb vagy lejjebb igazittatik. *Anweisung, die Flöte zu spielen*, czimü munkája több kiadást ért. Mint szerző, csak nem egyedül tanítványának, a' nagy Fridriknek élt, kinek számára – mint mondják – 299 concertet és 200 solot irt, mellyek közül csak kevés jött közre. Mivei a' korabeli szerzemények szabályos karakterét bizonyítják. Egyébiránt milly gyöngéd szorgoskodással volt legyen iránta a' király, megtetszik abból, hogy végső betegségében mellette orvosi szolgálatot tett, szükséges ápolásáról gondoskodott, 's holta után sirját szép emlékekkel diszitteté.

QUARTETT

Quartett, Quadro, Quatuor: 4, többnyire versenyző vonósszerszámokra, t. i.: két hegedűre, brácsára és kis gordonra, vagy négy énekszóra, szeres muzsika kísérettel vagy a' nélkül készült hangdarab. A' szeres quartettekben HAYDN (l. e.) új pályát nyitott, 's a' hangászat tisztelői előtt csupán ez is halhatatlanná tenné. Őt követik Mozart, Beethoven, a' Rombergék, Spohr, Ries, Onslow, Feska. A' quartett olly arányban áll a' teljes orchetrumi muzsikához, mint a' tökéletes rajzolat a' festmény tarka szinpompájához. A' harmoniának és melodiának egyszerű kecsé a' quartettben legtisztábban hat. Ezért valódi hangászatemesmerőket 's barátokat kíván. Mennél önállóbban dolgozik a' 4 hangzat, a' quartett annál nagyobb értékű. Valamelly hangzatnak uralkodásából a' kisebb becsű soloquartett származik. Gyakran a' vonós quintetteket 's sextetteket is a' quartettmuzsikához számláják. A' quartettben van rendszeren egy allegro, egy adagio vagy andante, (néha variatiokkal), egy menuett trióstól, melly helyett újabb időkben a' scherzót tevék, 's berekesztésül egy rondo vagy presto.

QUINAULT

Quinault (Philippe), a' francziák legjelesb operaköltője, szül. 1635. egy színész nemzetségből, nevelést nem igen gondost nyert. Azon utasításon kívül, mellyet neki a' verselésre Tristan l'Hermite adott, szellemes mivelttségét csupán saját szorgalmának 's észtehetségének köszöné. Még 20 éves kora előtt több szindarabjait játszák el 's drámai munkákkal hosszabb ideig foglalatostokodék, mellyek alkalmasint köz tetszést találtak. De épen ezen tetszés indítá Boileaut az e munkákban uralkodó rosz izlés miatt gunyra, ki a' fiatal költészt olly sok epével támadá meg, hogy végtére majd saját hírének is ártott. Mert Q. ki a' szomorjátékkal, mellyre teremve nem volt, felhagyta, Lullyval operairásra állott össze 's a' lantos muzsikai költészetben olly mesteriséget fejtett ki, hogy minden vetélkedő társait felül haladá, 's a' legjobb műbirák XIV Lajos korának legkitünőbb férfiai közé számlálják. Francia nyelvben áriáinál 's szerelmes beszélgetéseinél gyöngédebb, nyájasabb és elmésebb nincsen. Boileau 's más gáncsolói a' köz tetszést egyedül Lully muzsikájának tulajdoníták, azonban ez már felejtve van, de Q. verseit még mindig örömmel olvassák. *Armida* (1686) és *Atys* operái, a' magok nemében

remekművek. Q. ki egyszersmind az élet foglalatosságiban is jártas volt, egy kereskedőnek dolgait is rendbe hozá, 's holta után annak özvegyét elvevé. Ez által tetemes vagyon birtokához jutott, 's 1761 a' számvevő kamaránál (Chambre des comptes) auditorságot vett. Ez után nem sokára a' francz. academiába lépett, 's annak nevében a' királyt az 1675 és 1677 táborozásból visszatértekor megköszönté. Operái előbeszédében a' királynak hízelték, 's ezért fizetéssel jutalmaztatott. Bizonyos buskomorság, melly alkalmasint egészsége hanyatlása által származott, nem engedé, hogy szerencsésével egész mértékben élhessen. Ugy látszik, játékszíni munkáit vakbuzgóságból megbánta, 's erejének maradványát Isten és király tiszteletére fordítani határozá. A' protestantismusnak Franciaországban kiirtására kezdett egy versezetet, melly azonban csak hírét károsítandó vala. Megh. 1688. Társalkodásban kedves, finom és megelőző volt; kellemesen beszélt és recitált. Szindarabjain kívül számos alkalmi verseket irt, mellyek közt némellyek kitünők. Öszves munkái kijöttek 1739 és 1778 5 köt. Életrajza ezek előtt találtatik.

QUINTETT

Quintett szeres vagy énekszói muzsikára készült hangdarab, mellyhez amannál 5 önállásu hangszerszámi részlet, ennél (többnyire szeres muzsika kíséret mellett) 5 versenyző énekszó kívántatik. Egyik vagy másik hangzat kettőztetése még quintettet nem szül. Mi a' quartettről mondatott, ide is értetik.

QUINTOLA

Quintola öt hangból álló kotta- vagy hangfigura, mellyet összefüggőleg kell játszani, 's ugy tartani, mint 4 hasonértékű hangot.

QUODLIBET

Quodlibet (quod libet, a' mi tetszik) jelent mindent, a' mi rend és egybeköttetés nélkül, vagy legalább tetszőleg készakarva egymás mellé van téve. Lehet illyet képtörédekekből, sőt muzsikai darabokból is öszverakni, mellyek tactusokra 's melodiájokra nézve különbözök, 's ez utóbbiakat muzsikai potpourrisnak is szokás nevezni.

RALLENTANDO

Ralletando, ritardando vagy lentando (tartóztatva, késleltetve) hangászatban azt teszi, hogy a' darabnak e' szavakkal jelelt helyeit, kifejezés okáért valamivel lassabban kell játszani. Az előbbi mozgás, néhány tactus után vagy magától ismét következik, vagy pedig *a tempo* szavakkal világosan kijellettetik.

RAMEAU

Rameau (Jean Philippe), hangász és muzsika-szerző; szül. 1683 Dijonban, itt tanulá a' hangászat első elveit, 's egy kóborló énekes társaság mellett nem is különös szerencsével gyakorlá. Utóbb Olaszországba ment, hol klaviron olly ügyességet szerzett, hogy a' hies Marchandhoz hasonlították. Visszatérvén Clermontban organista lett, de ismét Párisba ment, 's Marchand buzgó tanítványa lón. Itt *Traité de l' harmonie* (Par. 1722) munkája által hírét alapítá. Hippolyte et Aricie operája, mellyet akkor egészen új stílusban irt, irigyei gunyolása ellen is különösen tetszett, 's ettől fogva minden szerzeményét zajos tetszéssel fogadák. Irt 22 operát; de milly kívánati voltak legyen a' muzsikai énekszerzésre nézve, megtetszik azon nyilatkozásából, midőn azt mondá: *Qu' on me donne la gazette d'Hollande et je la mettrai en musique*. Már királyi karmester, megnevesített, 's épen Sz. Mihály rendét nyerendő vala, midőn 1764 a' halál megelőzé.

Fényes temetéssel takarították el Párisban Sz. eustach templomában 's Lully mellé tétették. L. Gerber *Tonkünstlerlexicon*.

RÁÜTÉS

Ráütés, hangszatban azon módot teszi, melly szerint a' billegető hangszerszámok billentyűi az ujjak által mozgásba tételnek, hogy a' hangzó testnek lehető legjobb lebegése eszközöltessék, 's az által kerek és teljes hang szármozzék. Minthogy a' mügyakorlat legelőször is könnyűség által lesz kedves, a' hangoknak a' kemény ráütésnél elpattanása pedig a' fülnek kellemetlen, a' ráütésnek mindenek előtt könnyűnek kell lenni. A' ráütés erőssége, a' szerszám minemiségéhez képest, a' játszó erejétől 's kezének nehézségétől függ, mely viszont mindenkor figyelembe veendő. Azonban az énekteljes helyeknél, kitarás nélkül elvesztik a' billentyűs szerszámok azon hatást, mellyet az emberi kéz által mozgásba hozatott, de saját törvények szerint lebegő húrknak a' muzsikaértő hallgatóra tenni kellene. E' kitarás eszközli az ugy nevezett éneklő ráütést. Továbbá minden hangnak egyenlőnek kell lenni, habár az ujjak nem egyforma erejűek is. Azért a' tanítványt minden hangnem lajtorjáján kell gyakorolni, hogy a' ráütésben egyenlőséget szerezzen, de e' mellett arra is kell ügyelni, hogy a' hosszú és vastag hurok sokkal erősebb ráütést kívánnak, mint a' rövidek és vékonyak. Az illy külön nemű ráütésekben tehát ismét súlygyent kell tartani. Általában minden valódi remekhangásznak a' hangok különféle ráütésének hatásait esmernie, 's p. o. a' mély és magas hangok, ugy az alsókról a' felsőkre ugrás viszonyait mérsékelni tudnia kell, hogy érzelmét legtarkább alakokban szabadon fejezhesse ki. Ennek nem csak egyes mivészeknél, hanem még inkább a' kíséret melletti előadásoknál van helye.

RECITATIO

Recitacio (dalbeszéd), beszéd, és tökéletesen kifejtett ének közt fekvő muzsikai előadás. Közelit tehát a' beszédhez vagy szóbeli előadáshoz szabadabb mozgás és hangkötés által, mellyeket az előadandó tárgy határoz meg. Innen a' recitatióknak nincs szoros tactusa vagy rhythmusa, 's az azt jelelő kóták mennyisége sem tartatik pontosan meg; hanem rendesen minden szótag csak egy hangot kap, 's a' hangok is kurtábban ejtetnek, mint az énekben. Továbbá nincs benne meghatározott melodia és szabályos modulatio, hanem a' hang emelése vagy ejtése szinte a' szavak értelme, grammaticai és prosodiai minemisége szerint történik, 's az előadás szabadabban mehet különbféle hangnemeken keresztül. A' szóbeli beszédet pedig eltávozik 's inkább a' sajátképi énekhez közelit a' recitatio az által, hogy a' hangok, mellyekkel előadatik, jelesen muzsikai, határozott magasságú és mélységű hangok, (jelesen: mert az opera buffában az énekhangok gyakran egészen szó hanggá változnak), 's így az ékezeseket, mellyeket a' textus kíván, határozottabban 's erősekben jeleli ki, mint a' szóbeli előadás, 's közei által némi muzsikai kíséretnek és különféle harmoniaknak ad helyet. Röviden a' recitatio valódi muzsikai declamatio. Ezekből kitetszik, hogy illy előadásra csak egy a' kötetlen beszéd 's lyrai versezet közt fekvő szabadabb textus alkalmas. Tartalma lehet elbeszélés és költői elmélkedés; kifejezheti az egyszerű tudósítást szintugy mint a' felgerjedt 's mulékony érzelmeket, bevezetésül szolgálhat az állandóbb érzetek ábrázolására, előadhatja két különböző személy egymásra következő nyilatkozásait, 's így a' halado cselekedetet muzsikai drámává képzi, szóval, muzsikai prosa, mi által a' közönséges prosától már különbözik. A' recitationak két neme van, az egyszerű vagy parlante, és a' muzs. kíséretű vagy obligát. Az egyszerű mellett is van ugyan muzs. kíséret, de csak egyes, kitarított vagy megszaggatott accordokból álló; az obligatban pedig nagyobb fontosságú az, mert itt az előadás között az érzelmeket erősíti, kifestő, azok okait és tárgyait ábrázolja, 's céljaihoz képest minden karbeli hangszerszámot használ. Innen az csak az erős és élénkül változó

szenvedélyek, az egyszereü pedig, csak elmélkedő, vagy tisztán dramai helyek és áltmenetek ábrázolására szolgál. Minthogy a' recitatio szabad muzsiaki előadás, azért azt a' hangszerző, nem jegyzi fel teljes határozottsággal, 's kivitelét inkább az énekes szabad kezére bizza. Ez főleg arra ügyeljen, hogy előadása a' textus karakterében 's mintegy a' beszédhez hasonlító felemeltebb szónoklat jelenjen meg, 's a' helyes és kötetlen, csak muzsikai hangok által erősített declamatiohoz közelítsen. A' piperékkal hát szűkebben kell élnie, ellenben a' szavak értelme 's mértékéhez képest a' hangokat majd siettetethi, majd nyújthatja 'sat. (L. CADENTIA). A' kíséretre nézve, kivált az obligat recitationál, a' hangászkart mindenkor szemmel tartsa, hogy ez pontosan beessék ' az előadás némelly ékezetit erősíthesse. Végre az előbbieknél fogva a' recitatio tiszta kimondást kíván. A' recitatio a' kiképzett éneknél sokkal régiebbnek látszik. Ujabb időkben Pesi, Cuccini, Monteverde (*Peri, Caccini, Monteverdi*) kezdék az ujabb recitatio; Cesti és Carissimi megjavíták. Leon. de Vinci (*Leo Vinci*) és Nic. Propora irtak legelőször obligat recitatio; nagy és kifejezéssel teljeseket Händel, Gluck és Mozart. Vö. ÉNEKLÉSMÓD.

REGISTER

Register orgonákban 1) azon tolok neve, mellyek által az orgonasipok szelelő lyukai kinyitnak vagy bezáratnak. 2) Magok az orgonahangok vagy együvé tartozó hason nemü sipok, mellyek által meghatározott hangzásnem eszközöltetik. A' hangok választásában 's célirányos összekötésében áll főképen az orgonista jelessége. (L. ORGONA)

REICHARDT

Reichardt (Joh. Fridrich) muzsikaszerező, szül. Königsbergb. 1751. Már 10 éves korában hegedün és pianoforten hallatá magát. Csupa hangásznál több akarván lenni, a' königsbergi egyetemen 1769-70 Kantot hallgata, 1771-72 Lipcsében tanult, 1773-74 Németországot beutazta, 's visszatérvén, Poroszországba a' királyi uradalmak kamarájánál titoknokságot nyert. 1775 végén Nagy Fridrik az olasz operához karmesternek Berlinbe hivatá. 1785 Londonba és Párisba utazván, a' párisi k. hangász academia két operát ada neki muzsikára tétel végett; egyik *Tamerlan* vala Moreltól, másik *Panthée* Berquintól. 1786 amazt egészen, ezt félig végezé el. Nagy Fridrik meghalván, sietve kelle haza térnie, hogy ama hires nagy gyász cantatet muzsikára tenné, mellyet Lucchesini marchio szerzett, 's melly Potsdamban a' király temetésekor elő is adatott. II Fridrich Vilhelm által az egyesített kir. hangászkar igazgatójává neveztetve, a' legnagyobb mestereket Berlinbe édesgeté, 's így e' hangászkar csak hamar egész Németországban első lett. Az olasz színház számára irta ez operákat: *Andromeda*, *Brenno*, *Olimpiade* és *Protesilao* első felvonását, mellyekben Gluck játékszini hatását 's igai declamatioját az olasz ének szépségével és gazdagságával 's a' Németek alapos munkájával párosítani törekedett. 1790 némi busszuságok miatt elbocsáttatását kérte, de a' király ezt el nem fogadva, csak annyit engedte meg, hogy fizetése megtartása mellett három évet falunk tölthessen. Azonban még ezen évben visszahivatá, hogy a' két herczegasszony menyekzőjekor Olympiáját adná elő. 1792 harmadszor utazott Párisba 's vissza jötte után kiadá *Vertraute Briefe, geschrieben auf einer reise nach Frankreich* (1792. 2. k.) cimü, leveleit, de ezek gyanuba hozák, mintha a' francz. zendülés barátja volna, 's elbocsáttaték. Hamburgba vonult hát 1794 's a' *Frankreich* cimü ujságot adá ki, de még ez esztendő végén visszahivaték, 's kárpótlásul Halleban k. sóbánya igazgatóvá tételék. E' helyétt III Fridrich Vilhelm alatt is megtartá 's ennek koronázása innepén egyik legjobb mivét a' *Geisterinsel* operát adá elő. 1798 irá a' *Rosamunda* ol. operát, mellyért a' királytól ajándékul 1500 tallért és 800 tal. jövedelmi pótlást kapott. *Der Bezauberte Wald, Jery und Bähely* 's több hasonló írása után megpróbála a'

Vaudeville német játékszinre vitelét is, de ehez a' Németek szokva nem lévén, inkább más érzékeny tárgyakat választotta a' francz, zendülésből, 's azokba Göthe és mások dalainak legkedvesebb melodiáit szövé, *Liebe und Treue* nevet adott nekik. Német nép- és bordalokat is adta ki *Juchhei* czim alatt, de sem ez, sem a' *Kunst und Liebe* nem tetszének úgy, mint a' *Liebe und Treue*, mellyben mint költőnek is némi érdeme volt. 1803 negyedszer is Franciaországba utazott 's ott az Institutum levelező tagja lett. Haza térvén ismét kiadta *Vertraute Briefe, aus Paris geschrieben 1802 und 1803*. Ő szerzé ez iratot is: *Nap. Bonaparte, und das franz. Volk unter seinem Consulate*. A' tilsiti béke után Danzigból, hová a' Francziák elől 1806 futott, visszajövé, a' sóbánya igazgatóságot megszüntetve találta; Kasselbe fordult hát, hol a' westfali király az olasz és német játékszin igazgatójává tette 9000 fr. fizetéssel. Itt udvari innepekre készített több apró darabjain kívül, írta e' kis francz. operát is: *L'heureux naufrage*. 1808 vége felé az opera buffához énekeseket keríteni Bécsbe utazott; itt a' játékszini igazgatóságtól egy tisztos hivatalt fogada el; de azzal csak hamar összezőrdülvé, ismét mezei jószágára Giebichsteinra vonult. Itt írta az érdekes és sokaktól olvasott leveleket: *Briefe über Wien* 's megholt Jun. 14. 1814. – Musikája nem hangászi lángész, hanem csak mivelés és tanulás szüleménye. Ebből származott karakteres muzsikára 's egyszerű nagyságra törekvése is, miben állandó példaként Gluck lebege előtte, e' törekvéssel ugyan nem egykét diadalt 's a' muzsikai declamatióban mesterséget nyert, de egyszersmind általa száraz, feszes és üres muzsikákat is írta, p. o. „*Brennusban*”, mellyet egyik legjobb szerzeményének tartott. Némelykor a' legnehezebbeket legjobban vitte ki, mit Göthe dalaiban megmutatott. Kiséretben ugyan ezek mellett sem mindig eléggé változó és mulattató. Klopstock és Herder dalainál gyakran csak száraz declamator gyanánt mutatkozik; Schiller költeményeiben sem sok szerencséje volt. Gyakorló hangászi tehetsége alkalmasint hasonlított szemlélődő tehetségéhez, csak hogy ebben nem maradt egy oldal. Hogy különösen a' hangászat aestheticája mezején valóban elmés vizsgáló és bíráló volt, számos értekezései, 's jelesen „*Hangász ujsága*” (3. r. 1805) bizonyítják. Nője Julia, a' híres Benda Ferencz leánya az akkori idők egyik legjobb énekesnéje volt, 's egyszersmind muzsikaszerező, de dicső pályája közepén 1783 meggátolá a' halál. R. leányai közt Louise, mint dalszerzőné jeleskedék, mgh. Hamburgban 1826.

REMEK ÉNEK

Remek ének (bravourarie) az, melly úgy készült, hogy az énekes a' beleszótt piperék, pompás futások, ugrások 'st. által ügyességét kimutathatja. Hasonló értelemben mondják: remek vagy bravour variatiók.

REQUIEM

Requiem, a' róm. kath. egyházban innepi muzsikás lélekmise, melly a' megholtért tartatik 's e' szavakkal: *Requiem aeternam dona eis* etc. kezdődik. (L. EXEQUIAE). Mozart, Jomelli, Winter, Cherubini, Neukomm e' nemü muzsikai szerzeményei leghiresebbek.

RESONANTIA

Resonantia (visszahangzás), a' hang folyvást zengése, melly vagy a' libegés tartósságából vagy azon visszapattanásból ered, mellyet a' hang a' muzsikaszerszám oldalaitól kap. A' hangfenéknek tehát a' huros szerszámoknál, mint a' klavirnál, hegedünél 'st. azok hangjára nagy befolyása van, 's a' szerszám jósága főképen ennek jóságától 's helyes készítésétől függ, mert ez adja a' hurokon megpendített hangot erősítve vissza. Rendesen igen jól kiszáradt és sima fenyőfából készítik, 's legkisebb repedés már kárt teszen a'

szerszám hangjában. Angliában erős pergamentből próbálának fortepianóhoz hangfeneket készíteni, de kívánt foganatja nem lett.

RESZKETTETÉS

Reszkettetés hangzásban egy szakadatlanul kitarított hangnak felváltva erősebb és gyengébb adása. Némellyek értik alatta az úgy nevezett tremolandot, v. több hangoknak rezegő mozgását is. Amazt kóták feletti pontok bélyegzik.

REZGÉS

Rezgés (Vibratio, Oscillatio), minden mozgás, melly szerént valamely test két meghatározott határ közt hajlong. A' függő (pendulum), felhuzott húrok, fonalak, mértéknyelv, levegő (a' hang tovább vitelekor) 'st. mozgásai e' szerént rezgések (**VÖ. ACUSTICA ÉS PENDULUM**).

RHYTHMUS

Rhythmus, (gör. *ρυθμός*, *rhythmos*). E' szó értelme a' határozatlan használat által ingadozó lett. Ha két külön nemű verset hallunk, 's azt kérdezzük, hogy nem tekintve tartalmukat, miben áll különységük? helyes felelet: a' rhythmusban. Némellyek az idegen szót kikerülni akarván, a' rhythmust szótagmértéknek nevezik, de helytelenül. Mert a' szótagmérték egy szótag idő-mennyiségének másikkal való összehasonlítása. Ha a' versben hibás valamely szótagnak mértéke, akkor a' szótagmérték ellenkezik a' rhythmusmal, így tehát attól egészen különbözik. De versmértéknek sem lehet a' rhythmust fordítani, mert általában a' mérték olly meghatározott nagyság, mellyhez más nagyságok is méretnek 's általa meghatározatnak. Inkább a' lábat (p. o. *dactylus*) lehet tehát versmértéknek nevezni, mert ennek gyakrabbi visszatéréséhez képest méretnek 's neveztetnek többnyire a' versnemek, p. o. *hexameter*. A' hires philolog Hermann azt mondja: *a' rhythmus a' kölcsönös hatás által meghatározott okozatnak csupa idő által ábrázolt alakja*, de ez nem eléggé világos. Verseghy (Magyar Aglája) így magyarázza: *a' rhythmus, általjában véve, egyenlő részecskékre felosztott mozdulásokból áll*. Talán a' szó értelme könnyebben feltalálható lesz, ha olly dolgok hasonlítottak vele össze, mellyekről már világos képzeletünk van. Ki a' hangászatot valamennyire esmeri, tudja mit neveznek muzsikai gondolatnak. Az illy rövid melodiát könnyen megtartjuk, 's a' hangdarabban ismét rá esmerünk, akár ugyan azon vagy más harmoniában, akár első vagy ellenmozgásban, akár végre csupa egyhanga szerszámon, p. o. dobon ismételtesse is azt a' hangszerző. Mi az illy muzsikai gondolatban nem a' harmoniáé, hanem a' gondolatot csupa egyhangu zengésben is úgy előadja, hogy a' halló mindenütt rá esmér, az a' rhythmus. Legláthatóbban ábrázolhatni ma a' rhythmust hangjelek, azaz kották által. Hajdan sokkal nehezebb vala a' feladat, mert a' nyereséggel mi is alig birunk egy pár század óta. Nagy Károly p. o. a' legügyesebb énekeseket gyűjteté össze, de még is lehetetlen volt, mi már ma könnyü, a' római egyház énekeit világosan elibek rajzolni. Romába kelle menniek 's ott hallásból tanulniok. Mit régi időkben a' rhythmusi viszonyokról megjegyeztek, egyedül a' *hosszu és rövid* szótag vagy hang közti általános különbözésben állott; a' hosszut egy kis fekvő vonással (–), a' rövidet felfordított c-vel (∩) bélyegezték. Sejdíték ugyan homályosan, hogy a' hosszu, rövid és rövid közt is van tetemes különység, de világos képzetök nem lévén, ezek különségek tökéletes kijelelésére nem mehettek. Igaz ugyan, hogy sok melodiák vannak, mellyekben csupán egy nemű hosszu 's egy nemű rövid fordul elő, 's ezeket az érintett bélyegekkal kijelelni könnyü vala. Ezekben ugy találták, hogy egy hosszu két röviddel egyenlő, 's innen a' theoreticusok azon alaptételt állíták fel: hogy minden hosszu annyit ér, mint két rövid 's

megfordítva. A' hangászok, kik a' hosszú és hosszú közti különséget inkább érzették, vitatták ugyan, hogy e' különségre jobban kellene ügyelni; de kotta még nem lévén, a' metricusok előbbi alaptételök mellett állhatatosan megmaradtak, 's azt még ma is sokan vitatják, állítván, hogy a' mostiak hallása a' tactus új feltalálása által, melly a' muzsikát egészen megrontotta, 's egyformává, untatóvá tette, a' jótól teljesen elidegenült. Egészen másképp vala – mondják –, a' régi muzsikával: ez tactus nélkül szép szabadságban mozgott, 's ezzel okozta azon csudákat, mellyeket róla a' régi írók elragadtatva beszélnek. De hogy az ó és új idők rhythmusáról ítélhessünk, azon jobb belátáshoz kell magunkat tartanunk, melly a' pontos muzsikai írás vagy jegyek által haladt elő. A' régiek versei mutatják, mit hallának ők; jegyeiket kell értenünk, mint azokat ők hallák, 's a' metricusok magyarázzák. Hogy egyébiránt a' mi tactusunk magában a' természetben fekszik, könnyen megfogható, ha az ember a' rhythmicus időmértékre vagy úgy nevezett *Metrumra* ügyel. A' metrum ugyan a' rhythmussal könnyen összezavarható 's csaknem minden theoreticusok is eltévesztik őket, mert a' kettő közti különséget világosan nem érzik. Ha a' rhythmust mint időfigurát képzeljük, úgy az, mint akármi más figura is, körrajza 's részeinek egymás közti viszonyai által tünteti ki magát. A' térfigurának körrajzát teszik azok a' határok, mellyek azt a' többi tértől elválasztják; a' rhythmusét azok, mellyek azt az idősortól elkülönözik, tehát kezdete és vége. A' térfigurákban a' részek idomzatai egy belső 's magától a' figurából kölcsönzött mérték (p. o. minta) által határozatlanok meg; szinte így van ez az időfiguránál is, 's ez a' rhythmus részeinek ön magából kölcsönzött mértéke a' metrum. Egy hang még nem képes rhythmust, mint egy pont sem alkot figurát. Két hang már adhat rhythmust, ha úgy hallatszik, hogy egymáshoz tartoznak, 's mintha az egyik a' másikat szülté volna. A' hangászat könnyebben felvilágítja ezt. A' hangászok t. i. a' szülő vagy okozó részt, tactus jó felének, a' szültet vagy okozottat pedig rosznak nevezik. A' Metricusok amazt *Arsis*, ezt *Thesis* kifejezéssel bélyegzik. Az arsis hol szükség ékkel (') jelelik ki. Az arsisnak thesis iránti idő viszonyát a' metrum határozza; ha a' thesis időmennyiségre nézve az arsisal megegyez, úgy egyenlő metrum (egyenes tactus) származik; ha ellenben a' thesis az arsisnál kisebb, úgy egyenetlen metrum (egyenetlen tactus) kelekedik. Azonban a' hangászok helyesebben mondják az Arsis Thesisnek, a' Thesis pedig Antithesisnek, azaz: tételnek és ellentételnek. Az egyenes metrumban arsis és thesis egyforma. E' két rhythmicus alkotó részek fő momentumoknak neveztetnek. Ezeknek mindenikét ismét tételre és ellentételre lehet felosztani, p. o. gondoljunk két úgy nevezett fél kótát, az első arsis, a' második thesis lesz; ezeket 4 fertályos kótára lehet feltagolni, 's ezek közt ismét a' második az elsőnek, a' negyedik pedig a' harmadiknak thesis lesz, és így az első és harmadik mint arsis éket kap; ezen rhythmicus alkotó részek másod rendű momenteknek hivatnak. Ugyan azon rendű momentek közt nincs hosszú és rövid közti különség, 's ezt csak akkor vehetni észre, ha külön nemű momentek összekevertetnek, p. o. fél kóták fertályosokkal 'st. Innen az olly rhythmusokban, mellyek egy nemű momentek közt mozognak, az arsis és thesis nem a' hosszú és rövid, hanem egyedül az ék által különböztetik meg, melly a' tactus jó részére (arsis) esik. Ezek ékezett (accentuált) rhythmusoknak neveztetnek, p. o. az egyházi chorálék. Ellenben a' külön rendű momentumokban mozgó rhythmusok hosszú és rövidnek (quantitas) által különböztetik meg tételeiket, 's ezeket quantitátos rhythmusoknak nevezik; ezekhez tartoznak többnyire a' régi versek. Az egyenes metrum két fő momentumait egyenetlenül is lehet feltagolni 's ekkor kevert metrum (hat nyolczadrész tactus) támad. A' külön nemű momentek egyelítéséből különféle rhythmus formák származnak, mellyeket azonban a' metricusok igen tökéletesen fejeznek ki szokott jelekkel, például a' bacchusi forma nálok ez: – – ♪; mit a' hangász helyesebben jelel ki kótával, midőn az első hosszút pontos fertály kótának, a' másodikat fertályosnak, a' végső rövidet pedig nyolczadrésznek veszi, 's így a' leirt formát tökéletes rhythmusu

tactusba önti, 's e' mód szerint a' többi formákat is musikéra alkalmazza. Mint a' melodia több tactusokon, úgy a' rhythmus is, p. o. egy vers, több perioduson mehet végig, az illy periodusokat a' metricusok versmértéknek vagy lábnek nevezik, 's szerintök a' lábak így jeleltetnek:

<i>két taguak:</i>		
∪ ∪ Pyrricus	∪ ∪ – Anapestus	– ∪ ∪ ∪ 1
– – Spondeus	∪ – ∪ Amphibrachys	∪ – ∪ ∪ 2 Paeonius
– ∪ Trocheus	– ∪ ∪ Dactylus.	∪ ∪ – ∪ 3
∪ – Jambus	4 taguak	∪ ∪ ∪ – 4
3 taguak	– – – – Dispondeus	– – ∪ ∪ hanyatló Jonieus
∪ ∪ ∪ Tribrach.	∪ ∪ ∪ – Proceleusimatieus	∪ ∪ ∪ ∪ emelkedő Jonieus
– – – Molossus	∪ – – – 1	– ∪ ∪ – Choriambus
– – ∪ Bacchius	– ∪ – – 2 Epitritus	∪ – – ∪ Antipastus
∪ – – Antibacch.	– – ∪ – 3	– ∪ – ∪ Ditrocheus
– ∪ – Creticus	– – – ∪ 4	∪ – ∪ – Dijambus

A' mai hangjelekkel vagy kottákkal minden időmennyiséget mathematicai pontossággal feljegyezhetünk, 's a' verselés minden nemeit is ezek szerint tökéletes tactusokra rámozdítjuk. Egyébiránt L. Hermann *De Metris* (Leip. 1796); *Handbuch der Metrik* (Leip. 1799) és *Elementa doctrinae metricae* (Leip. 1816); továbbá Apel *Über Rhythmus und Metrum* (*Allg. musikal. Zeitung* 1807, 1808), és *Metrik* (Leip. 1814); Verseghy *Magyar Aglája* (Bud. 1806.)

RIES

Ries (Ferdinand) muzsikaszerező 's pianoforte-játszó. Atyja Bonnban hangász volt, 's hihetőleg elsőben ettől tanult. Utóbb Beethoven tanítványa lett, kinek vezérzése alatt 1804-5 Bécsben mint pianofortejátszó lépett fel. Majd Német-, Svéd- és Oroszországokat utazván be, Londonba tért, hol több éveket töltött, 's mint virtuos, tanító és szerkesztő bő jutalmat nyert. 1817 az ottani philharmoniai concert igazgatója is lett. 1825 Bonnhoz közel Godesberget vevé meg, de télen némelly németországi városokat látogatott meg, 's új miveivel lépett fel. Játéka gyökeres és csendes, nem olly pompás mint Moschelesé, 'st. Szerzeményei inkább elmés és ügyes dolgozóra, mint lelkesült költőre mutatnak. Számos mivei 7 pianoforte-concertből, (mellyek közt a' Fismoll-concert különösen esmeretes), symphoniákból, (mellyekből néhány az e' nembeli legjelesbek közé tartozik), továbbá vonóserszámokra irt Quintettekből, Quartettekből, úgy jeles sonatákból, rondókból, variációkból 'sat. állanak.

RIGHINI

Righini (Vincenzo) a' legalaposabb olasz újabb hangszerzők egyike, szül. Bolognában 1760, mások szerint 1758. Szülei a' helybeli conservatoriumba adák jeles szaváért, de mivel itt sokáig soprant kelle énekelnie, szava vesztett szépségéből, 's utobbi tenora rekedt és tompa lett. Így mint énekes, Bécsben nem nagy tetszést nyert, de annál inkább kedvelék énekmodját, úgy hogy csak hamar egyik legkapósabb énekmeister lett. Szerkesztetésre, mint mondják, a' híres Pater Martini oktató, de miveiben ennek különös nyoma nem igen látszik. Mint szerző, néhány kedvelt énekén 's concertárián kívül csak két vig operát tett közönséggé, midőn az utolsó mainzi választó fejedelem 1788 karmesternek meghívá. Amaz operákban (*Il convito di pietra*, és *La vedova scaltra*) kitünék ugyan az elmés mester, kivált a' derék énekes; de az egész nem igen tetszett, mert a' comicum R. körébe soha nem tartozott. Félkomoly operája: *Il Demorgone* kimutatá már azon komoly irányt, mellyet szelleme vett, 's mellyre Mozart után sajátságos

észtehetséggel törekedett. Egy műesmerő azt mondja, hogy R. operái: *Armida, Alcide, Atalanta, Enea nel Lazio, Tigrane, La selva incanta* és *Gerusalemme liberata* tulajdonképp nem operák, hanem concertmuzsikák. Ezek nagyobb 's kidolgozottabb darabjai a' legdicsőbb mivek közé tartoznak, mellyek vala énekes concertre irattak. Különösen a' terzetet, quartettet, quintettet nálánál jobban igen kevés, a' sajátképi bassusariát pedig egyetlen egy hangszerző sem dolgozta derekabban ki. Játékszinre nézve karakterei nem elég határozottsággal 's ridegséggel bírnak, általánfogva írásmódja igen tág; a' nevezetesebb jelenések különben derék kivitelei is egymástól nem eléggé különböznek, 's nincs bennök az, mi őket egymás alá rendelné 's mint egy játékszini egész fő csoportozatit egyesitené. De ha operái concertmuzsika gyanánt tekintetnek 's hangász- és énekeskar által helyesen adatnak, úgy leirhatatlan gyönyört szereznek. Fő darabjaikban minden egyesül, mi csak e' nemben kívánható: folyó és még is mesterséges, pompás és mégis természetes, szépen összenőtt 's még is mindig világos ének; a' hangszerszámokkal mesterileg bánás; mindig illendő, nemes és nagymű 's hathatós bassusok biztos alapjára épített harmonia 'sat. Karakteröknél fogva szerzeményei inkább a' német mint olasz muzsikához tartoznak; egy olasz hangszerző sem áll Mozarthoz olly közel mint ő. Németországon az éneklés körül nagy érdemeket szerzett nemcsak holtig folytatott alapos tanításával, hanem jeles gyakorló darabjaival 's dalszerzeményeivel is. – Ki jó énekes kíván lenni, szükség, hogy R. Solfeggioit (1803) mulhatlanul esmerje; ezek alaposak, tanuságosak 's még is izléssel teljesek, bennök a' hajdani mesterek komolysága korunk kellemével 's jobb izlésével párosul. Dalait, canzonettjeit, duettjeit 'sat. mellyeket pianoforte kísérettel irt, mindenkor kifejezéssel teljes, kecses és gazdag énekű melodia 's folyó harmónia bélyegzi; ezek egyszerűek 's nem keresettek, még sem szárazak 's egy a' természet által kedvezőleg alkotott és kimivelt énekhangzatra rendkívül érdekesek. A' német és olasz karakternek egybeolvasztása ezeken is kitetsző. – Templom számára csak azon misét írta, mellyet mint mainzi karmester, császár koronázásakor Frankfurtban 1790 előadatott, 's egy Te Deumot Luisa porosz királyné születése napjára 1810. Legszebb miveit a' porosz király szolgálatjába írta, kinél 1793 karmester lett. 1812 hazáját meglátogatván, itt egy szerencsétlen orvosi munkálat következtében mgh. Aug. 12.

RIPIEN L. PÓTLÓHANG

RITORNELLO

Ritornello, hangzásban azon muzsikai phrasis, mellyet a' főhangzat nyugta alatt más szerszámok játszanak; néha az ariának vagy más hangdarabnak bevezetését is értik alatta, mellyeket a' versenylő hangzat megszólalása előtt a' kíséző szerszámok játszanak, 's mellyben többnyire a' következő darab főgondolatai és tételei foglaltnak. A' ritornell, miután az énekhangzat megszűnt, gyakran ismételtetik, 's innen neve. E' szerint elő-, közép – és utójáték. Az operákban, kivált az olasz nemükben, néha a' ritornellek felette hosszúak, mi által az áriát megelőző recitativ 's az ária közt igen nagy hézag támad, melly gyakor botránkoztató, ellenben végképi kihagyásuk sem mindenkor jó foganatu. Alkalmazását vagy kihagyását a' hangszerző kényére kell bizni, mert bizonyos helyeken a' bevezetés nagy hatásu lehet, másutt ismét ártana. De az igen hosszú ritornell igen ritkán szerez kívánt sikert. – Olasz költészetben a' ritornellek alatt az ol. hegyi lakosok apró 's többnyire csak három soru népdalai értetnek, mellyek rögtön költésre is használtatnak. Itt mértékre 's szótag-számára ügyelet nincs, rendesen az első vers legrövidebb, ellenben a' többiek 5 lábnál kevesebből ritkán állanak. Melodiájok egyszerű, és busongó.

ROCHLITZ

Rochlitz (Fridr.) sachs. weimari udv. tanácsnok, szül. Leipzigb. 1770. Egy vagyontalan polgár fia. Előbb ugyan hittudományt tanult, de utóbb a' litteraturára, jelesen az elbeszélésekre, hangászat teoriájára és kritikára adá magát. Mi az elsőt illeti, azon német elbeszélők közt, kik pszichologiai characteristicájok, és mély emberesmeret által jeleskednek, tisztos helyet foglal. Világnézetének vallásos alapja, melly munkáiban látható, sok e' nembeli költészeken felül emeli. Különben szerencsés olly tréfás karakterek ábrázolásában, mellyek külső nyomás alatt szabadok és vigak maradnak, szinte így jószívü együgyűség festésében is. Mindenütt mint a' valóság éles vizsgálója mutatkozik, 's általában erkölcsiséget bizonyít. Tanui ennek következő munkái: *Handzeichnungen von Menschen nach Geschichte und Erfahrung* (Leipz. 1794); *Charactere interessanter Menschen* etc. (1794. négy rész), *Denkmale glücklicher Stunden*. Legtalálhatóbb elbeszélései vannak a' *Kleine Romanze und Erzählungen* közt. Legjobb darabjait kiadta 6 köt. (Züllichau.) Mi a másodikat illeti, neki köszöni alapítását a' *leipzig-i hangász ujság*, melly 1799-től 1818-ig, midőn a' redactióval felhagyott, a' művészetre nézve igen sok érdemet szerzett. E' nembeli legjelesb értekezéseit kiadta *Für Freunde der Tonkunst* címü munkájában (Leipz. 1825. 2. r.)

RODE

Rode (Pierre) egyik most élő legnagyobb hegedüs, szül. Bordeauxban 1774, Viotti tanítványa. 1798 a' párisi nagy opera hangászkatában első hegedüs, 1801 pedig a' conservatoriumban professor lett. 1802 Napoleon udv. karmesterré tevé, de itt kevés ideig maradt, 1803 másodsor utazá be Németországot, (1798 már Hamburgban játszott), 's a' fővárosokban rendkívüli tetszést nyert. 1804 Oroszországba ment, hol Sándor császár Petersburgban tartóztatta. 1809 visszatért Párisba. 1812 ismét Németországot látogató meg, 's Berlinben huzamosabb ideig magányos életet élt. Utóbb Schweizba 's végre ismét Franciaországba költözött. Minden műbarát sajnálja, hogy kedvező körülményei a' művészetnek nyilvános gyakorlásáról elvonták: mert hangjának teljességét, vonója nagynemü hordozását, egyszerű, de lelkes előadását mindenütt csudálták.

ROLLE

Rolle (Joh. Heinr.) szül. Quendlinburgb. 1718. 14 éves korában a' magdeburgi templomban már organista volt. 1736 Leipzigban törvényt tanult. Utóbb Berlinben udvari hangász, végre atyja helyett Magdeburgban muzsikaigazgató lett, 's megh. 1785. Oratoriumai, kivált *Abel halála* 's *Abrahám Moria hegyén* méltán elhíresíték mint alapos egyházi muzsikaszerezőt. Karénekei különösen jelesek. Irt sok egy hangzatú motettet is.

ROMBERG

Romberg, Bernard és András. Bernard most élő legelső violoncellista, szül. 1770, atyja Antal fagottot mesterileg játsza; András híres hangszerkeztető és hegedüs, szül 1767, atyja Gerhard Henrik Münsterben muzsika igazgató 's clarinetten virtuos volt. Illy mestereknek gyermekei lévén, már 7 évökben concerteket adának. 1775 Amsterdámba, 1784 Párisba utazék e' hangász háznép 's mindenütt nagy tetszést nyere. Több mivészi utazásaik után Bernard és András 1800 Parisban összejövének 's itt a' Feydeau színház számára *Don Mendoze* operát együtt irták. Bernard 1801 a' párisi conservatoriumban kispardon tanító lett. Innen 1803 Hamburgba ment, onnan 1805 Berlinbe 's a' királyi hangászkarhoz szegődött; azonban Spontini Berlinbe jövén, felhagya hivatalával, 's ezentul idejét többnyire mivészeti utazásokban tölté. Legközelebb Budapestet is meglátogató, 's mint mindenütt, úgy nálunk is ki ki bámula az öreg virtuos könnyü játékát, ügyes kezét, izléssel 's érzéssel teljes kifejezését, ki semmi nehézségtől el nem rettent, de

azt nem is keres, 's szerszámán mindenütt mint mivelt mester, álmélkodásra méltó különféleséggel uralkodik. Violoncellconcertjei, hegedűquartettjei, duettjei és ouvertürei igen kedvesek, ellenben néhány operái, mint: *Ulysses und Circe*, *Rittertreue* 'sat. nem sok tetszés nyertek. – András 1801 Hamburgban megtelepedett, 's tiszta melodiákkal és alapos harmoniával teljes symphoniái, quartettjei 's quintettjei által szinte elhíresedett. Ezekben a' nagy Haydnhez legközelebb áll. Mint ének és operaszerző kevésbé tetszik. 1809 a' kiel egyetem szép mivészségek 's különösen hangászat doctorságával tisztel meg. 1815 Spohr helyébe, mint muzsikaigazgató Gothába ment 's ott holt meg Nov. 10. 1821.

RONDEAU, RONDO

Rondeau, Rondo; hangászatban (concert, quartett, symphonia vagy sonata egyik tétele) olly muzsikai darab, mellyben egy fő thema többszöri változatok és fordulatok után gyakrabban ismét előkerül.

ROSALIA

Rosalia név alatt értetik hangászatban egy közönséges phrasis vagy kevés tactusból álló kis tétel, melly magasabb vagy alacsonyabb lépcsőre álttve, egymás után többször előkerül. Az octavában ismétlés nem tartozik ide, mert ennél az egész harmonia és egész tétel maga valóságában marad; de az ellenponti utánazás sem, mert itt is csak egyik vagy másik hangzat tételik által 's a' harmoniai forma mindig váltakoztatva jó elő. A' rosaliákat, mellyek kivált a' régibb muzsikában gyakrabban tapasztaltatnak, nem igen kedvelik, mert a' szerzőnek tehetetlenségét árulják el, unalmas egyformaságot vagy egy hangból másba erőltetett szökést okoznak. Azért csak ritkán, és csak ott kell velök élni, hol valami tréfás tárgy, vagy az induatok emelkedése, vagy valami éles ellentétel kifejezendők.

ROSSINI

Rossini (Gioachimo) Olaszország most élő legkedvesebb operaszerzője. Mint egy olasz ujság megjegyzi, 17 évében kezdé muzsikai tehetségét kifejteni, 's már 30-ban harmincznál több diadalát számlálá mivészségének. Miveit örömmel fogadá Europa, sőt az oczeánon túl a' föld másik felére is áltrepülének azok. Hirtelen terjedt dicsősége elleneket, irigyeket támasztott, kik nem ok nélkül állítják, hogy a' hires hangszerzőnek legtöbb munkái azon muzsikai alaposság 's dramai characteristica mélységének híján vannak, mellyel Gluck és Mozart halhatatlanul ragyognak. Mi tehát az, mi Rossini miveiben jelenleg az egész világot elbájolja? Ez főkép amaz édes zengzetű melodiák kimeríthetetlen forrása, mellyek a' fülnek hizelegve, magokat legott, gyakran ellenállhatatlanul és kiirthatatlanul az emlékezetbe fészkelik, 's mindenkit utána éneklésre ingerelnek: szinte így ama kellemes piperék apadhatatlan tarkasága, mellyel melodiáit ékesgeti, sőt sokszor az ábrázolandó indulati állapot ellenére elhalmozza. Énekeiben nem lehet észre nem venni, hogy ő maga is ügyes és kimivelt énekes, ki dalnokjaitól legnagyobb tökéletességben kívánja azt, mit saját olasz gégeje könnyüséggel, kellemmel és kifejezéssel előadni képes; 's úgy látszik, hogy ő azon mértékben énekszerző, mellyben maga is énekes, még pedig olasz énekes. Innen tehát legelőször is általában az olasz éneket hiábanvalónak kellene keresztelni annak, ki Rossininak mint énekszerzőnek hírét becsmérteni akarná, mit azonban egy műesmerő sem teend. R. mint ki lángelméje termékenysége által Olaszország minden játékszinein uralkodik, méltán a' mostani ol. szinmuzsika képviselőjének nevezhető, 's így azon vádak, mellyeket ócsárlói, kik miveit vagy csupa partitúrákból esmerik, vagy olasz énekre

alkalmatlan dalnokoktól hallották, ellene vetnek, csekély fontosságuk. Csak az ítélt a' foganatról, mellyet a' szerző eszközteni kívánt, ki az ő énekeit Olaszoktól vagy legalább olly dalnokoktól hallotta, kik az olasz éneklést mind characterére mind formájára nézve sajátjokká tették, 's a' szerző kijelente időmértékét pontosan megtartották. Alaposabb ellenvetés az, hogy sok melodiái a' helyett, hogy tiszta themák volnának, már magokban variatiók, áltmenetelek, 's módosságokká válnak, 's a' szenvedelmet ritkán tudja egyszerűen kifejezni, mint nagy elődei Cimarosa, Paesiello, és Zingarelli, 's így a' tulcsapongó és elhalmozott ének az emberi géget mintegy muzsikaszerré teszi, mi által a' hang természeti ereje semmivé lesz. Hogy a' characteristicáról gyakran megfejtszik, 's hogy e' tekintetben Mozart, Gluck 's más nagy hangszerzőkkel soha össze nem hasonlíthatatik, e' vád vele együtt honfiat is egyaránt érdekli, mivel azok tántoriták el, kik a' játékszíni előadást concert gyanánt tekintik, 's figyelmeket csak fülöket csiklándozó egyes pompás helyekre függesztik. Azonban megbizonyította R., hogy szomor indulatokat 's charactereket is képes alaposan festeni, p. o. Othellóban, Zelmirában; még szerencsésebb a' comicusban, minek csaknem mindenüzz tetszéssel fogadtatott *Szevillai Borbélya* elég tanuja. Legtisztábban ragyog 's legtarkább sugárokban tündöklök itt geniusának fiatal tüze, melly kisebb nagyobb mértékben minden munkéiban gyulog, 's a' hallgatót gyakran akartaja ellen is villámfolyamként megkapja. Gáncsolható még benne az alapos és hibátlan szerkeztetés hiánya, 's maga és mások gondolatának gyakori ismétlése: hibák, mellyek részint a' hirtelen elhíresült szerző könnyelműségéből, részint – mi innen származott – a' foganat után törekvésből, (mi p. o. esmerets crescendoiból látszik), részint végre az olasz muzsika mostani állapotjából magyarázandók. Azonban e' hibák korántsem olly tetemesek, hogy általok a' lángeszű hangszerzőnek ragyogó jelességei, millyenek melodiákban 's érdekes motivekben való gazdag lelelményessége, tüze, kecsessége, és könnyűsége, 's azon mestersége, hogy éneke kellő előadás mellett mindig uralkodó marad, 's a' fület többnyire eredetiség ingerével elégi ki, elhomályosíthatnának. Igaz, hogy mivel közül sok épen azért, mivel benne characteristic nincsen, idővel ki fog a' divatból menni. Azonban általán fogva befolyása a' muzsikai izlésre igen nyomos, hanbár nem egész kedvező is. Mert az által, hogy a' fülnek hizelkedni iparkodik, 's új meg új melodiákat könnyen teremt, derekasan 's jótékonyan munkálkodik muzsikája a' száraz harmoniai mesterkélés, eredetiség után törekvő külöködés és a' harmoniának az énekszón uralkodás ellen; noha más részről ő, és még inkább majmolói az által, hogy a' gége ügyességétől rendkívül sokat kívánnak 's a' fület csiklándozó kedvencz-módosságokat mind untalan ismétlik, a' mély kifejezéssel teljes előadásnak 's az egyszerű nagy kedvelésnek igen sokat ártottak. Az Olaszok muzsikájában R. főleg azzal csinál időszakot, hogy a' szeres muzsika kiképzésével a' harmoniában kivált a' Németeknél tett előhaladásokat használta, az igen üres harmoniai kíséretet kiküszöbölte, 's így az olasz melodia kecsével érdekesebb 's gazdagabb harmoniát és szeres muzsikát kapcsolt össze. – Született R. Pesaróban, atjya kóbori muzsikus, anyja kisebb színházakban alsóbb rendű énekesné volt. Ezzel mint gyermek a' bolognai játékszínen énekelgetett. Későbbi kimivelésére sokat tett itt Mattei pap. Ugy látszik azonban, hogy hangászatban alapos oskolát nem taunlt, hanem magát Haydn, Mozart, Cherubini, Spontini 's más új mesterek szerzeményeinek esmeretére 's énekbeli saját nagy tehetségére bizta. Bolognában már 1808 egy ouverturet 's egy cantatet (*Il pianto d'armonia*) irt, és egy hangász-egyesület igazgatója lett. *Demetrio e Politio* első operáját Romában a' delle valle színházban 1812 adták. Ezt követték *L'inganno felice*; *Ciro in Babilonia*; *La pietra di paragone* és *Champiale*. Legtöbb figyelmet gerjeszte *Tancredi*, mellyet legelőször Velenczében 1813 fényes siekrral adtak. Ettől fogva minden olasz színház biza rá munkákat, 's többnyire mindnyájoknak igen rövid idő alatt, noha gyakran hire kárával, eleget tett. Tudva van, hogy több operáinak csak egy közös

ouvertureje van. Németországon 1817 kezdte divatba jöni, hova *Tancred* 's *L'Italiana in Algir* operáival csuszott be. Utóbbi munkái: *Aureliano in Palmira*; *Il Turco in Italia*; 1815 *Elisabetta*; 1816 *Il barbiere di Seviglia*; *Otello*; 1817 *Cenerentola*; *La gazza ladra*; és *Armida*; 1818 *Moise*, és *Riccardo e Zoraide*; 1819 *Odoardo e Christina*; *La donna del Lago* és *Bianca e Falliero*; 1820 *Maometto secondo*; 1821 *Matilde di Chabran* vagy *Corradino*; 1822 *Zelmira*; 1823 *Semiramide*. Miután énekeit egész Olaszországban tapssal fogadta volna, még nagyobb diadalt aratott Bécsben 1822, hová Barbajával menvén, Zelmirát 's más operáit maga előadta. 1823 Parisba, Londonba utazott. Párisban *Il viaggio di Rheims* alkalmi muzsikán, és *Le siege de Corinthe* operán (melly csak a ' *Maometto* újra dolgozása) kívül semmit sem irt. Legujabb mivei: *Le comte Ory* és *Tell*, mellynek alaposabb szerkeztetését és mélyebb characteristicját még ellenségei is dicsérik. *Otellt*, *Tancredet*, a ' *Tolvaj szarkát* 's a ' *Szevillai Borbélyt* honi nyelvünkön 1827 az akkor kolozsvári, most kassai nemzeti dalszínész társaságtól, Budapesten is örömmel hallánk.

ROUGET DE LISLE

Rouget de Lisle (Joseph), szül. Maj. 10 1760 Lons-le-Saunierben, Jura megyében; a ' hires marseillei dal szerzője, mellyet *L' offrande á la liberté* czim alatt a ' párisi operaszinben is nagy pompával adtak. A ' marseillei nevet onnan kapta e ' dal, mivel legelőször (1792) Parisban a ' marseillei frigyesekek által lett esmeretes. Ez ének, mellynek muzsikája mesteri, olly rendkívüli foganatot szerzett a ' francia seregben, hogy Klopstock azt mondaná Hamburgban a ' szerzőhöz: *Kegyed verse által 50,000 derék Német esett el*. R. a ' zendülés elején mások felszólítására egy fellelkesült órában írta e ' dalt, 's muzsikáját is egy éjszaka készíté. Még is csak a Terroristák üldözéseitől csak a ' 9 Thermidor menté meg. Quiberonnál sebet kapott, azontul megvonulva élt, költészkedett, 1798 írta az *Ecole des Femmes* darabot, 1825 pedig *Cinquante chants francais* czim alatt jól válogatott francia dalokat adta ki.

ROULADOK

Rouladok. Így nevezik főképen éneklésben azon görgő futásokat, mellyekkel a ' melodia felékesittetik. Csak ritkán 's illő helyen kell ezekkel élni. Rousseau ott kívánja meg, hol a ' beszéd feltartóztatása 's a ' melodia megnyujtása czélirányos, 's mentésül az mondja: ha a ' szív élénkül fel van indulva, a ' hangzat könnyebben talál accentusokat, mint az értelem szavakat, 's így meneteleket és ékítéseket is.

ROUSSEAU

Rousseau (Jean Jacques) szül. 1712 jun. 28. Genfben ' s egy órási ifjabb fija volt. (...) *Devin du Village* czimü énekjátéka, mellyhez a ' hangászatot maga szerzette, köz kedvességet nyert, 's a ' francia nemzettől csaknem imádtatott. De midőn 1753 a ' francia hangművészségről értekező levelet adta ki, mellyben annak tökéletlenségeit mutogatta, minden ellen zendült, 's levelét a ' játékszinben felakasztották, sőt meggyilkolására embereket béreltek. Rousseau Genfbe szökött. (...) Hangászi szótárját 1768 nyomatta ki, kevéssel pedig azután *Pygmalion* czimü énekjátékát. Több romanczákra és dalokra egyszerű és érzékeny notákat költött. Mennél idősebb, annál zsémbesebb és embergyülölbbebb lett. (...)

RUBATO TEMPO

Rubato tempo (rubare, orzani, ol. igétől) muzsikában a ' szenvedélyes előadásnak bizonyos nemét bélyegzi, mellynél fogva kivált lassu darabokban a ' főhangzat némelly

kottái értékéből valami elvétetik 's így az időmérték szorosán nem tartatik meg, de az egészben 's alárendelt hangzatokra nézve az időmérték pontosn meghagyatik. Így a' tempo rubato szerint némely menetek megnyújtatik, másik összerántatik 's ekép a' tactus egyes részeiben változást szenved, a' nélkül hogy ez az egész egységét megzavarná. Szép és helyes előadásához sok gyakorlás és finom érzés kívántatik; 's csak igen ritkán kell vele élni.

SACCHINI

Sacchini (Antonio Maria Gasparo) muzsika szerző, szül. Nápolyban 1735; tanult a' hires Durante alatt. Hegedübeli ügyessége, szerzeményeiből kitetszett. 1762 Romában a' játékszinhez állott. Azt tartják, hogy Piccinit a' tragicumban felől mulja. 1769 Velenczébe hívák, itt egyházi muzsikáin kívül hires énekesnéket is képzett, mint Gabrieli, Conti, Pasquali 'sat. 1771 Londonba ment, hol az olasz színház számára irta *Montezuma*, *Perseus* 'st. lyrai tragoediákat. Az asszonyokat rendkívül szerette, mi gyakran nem kis bajba vitte. 1782 Párisba hivaték, 's 1783 már *Renaud*, *Chimene*, *Dardanus* és más darabokkal elő állott. De ezekkel nem igen gerjesztett figyelmet, míg *Odipe á Colone* meg nem jelent, melly minden tekintetben nagy tetszést nyert, 's abban mai napig is inkább emelkedett, mint csökkent. Míg azonban ezt előadhatta, annyi nehézségekkel kelle küszködnie, hogy már Londonba akara visszamenni, de 1786 Párisban köszvényes fájdalmakban megholt. Félben hagyott *Arvire* operáját Rey végzé be. – Irt 50 operát. Márványból faragott mejjképe Rómában a' Pantheon kápolnájában Rafael emléke mellett áll. Fő tulajdonságai könnyűség, kellem és egyszerű fenség. Énekei olly természetesek 's olly szerencsések, hogy mintegy a' dalnok géégéjében termetteknek látszanak. Az ének és declamationak, 'e két ellenkező tulajdonságnak egyesítését igen érté. Harmoniája tiszta és teljes; a' vallásos idealis stylusban egyaránt tündöklék, *Ödipusát* Berlinben a' királyi színházban néha még most is adják.

SACHS

Sachs (Hans) legkitünőbb német mesterénekes a' 16 században, szül. 1494 Nürnbergben, csizmadiaságot tanult, de mestersége mellett a' költészkedést is üzé, mellyre igen nagy vonzalma volt. Korának történeteiben, nevezetesen Luther egyházi javításaiban élénk részt vett, az uj hitvallást maga is felvévé, 's jan. 19. 1576 köztiszteletben holt meg. Felette termékeny költői lángésszel birt, 's költeményei, darabos nyelve mellett is természetességgel, szives indulattal, elmés ábrázolással és találmánnyal, találó 's gyakor csipős erkölcsfestéssel tűnnek ki. Összes munkái kiadattak Nürnbergben 1570 és 1588, utóbb Kemptenben 1612-16. 5 köt. 4; állanak pedig 272 világi, 116 allegorikai elbeszélésből és 197 enyelgésekből. ezeken kívül irt szép egyszerű, szivemelő egyházi énekeket is.

SALIERI

Salieri (Antonio) hires muzsika szerző, szül. Legnagoban egy velencei erősségben 1750. Velenczében kezdé 's Nápolyban végzé tanulását. Generálbassusra Pescetti, énekre Pacini tanitá. Ekkor tájban Velenczében mulatván a' hires Gaszmann, Salierit megkedvelte, magával Bécsbe vitte, 's nem csak a' hangszerzésben alaposan oktatta, hanem egy fenebbi miveltséghez megkivántató esmeretekre is taníttatta. S. 1769 szerzé első operáját, 's midőn Gaszmann 1773 meghalálozott, csász. udvari karigazgatónak nevezteték. 1778 utazni ment, 's több tréfás operákat irt, mellyek tetszést nyertek, jelesen *Il Talismanno*. 1783 Gluckal bővebben megismerkedett 's *Danaiden* operáját ennek vezetése alatt írá, melly alkalommal Gluck megesmerte, hogy S. az ő stylusát magáévá tette, miben előtte senki sem boldogult. 1784 Párisba ment S., hol operáját a' királyi ház előtt ismételve olly nevedő tetszéssel adta, hogy maga a' királyné is énekelne benne. Szinte illy kedvet talált ez opera a' főváros játékszinén is, 's Gluck csak a' 13 előadás után nyilatkozttatta ki Salierit egyedüli szerzőjének. Most gazdagon megalyándékoztaték, 's mielőtt Bécsbe visszatérne, az operaigazgatóság a' *Horatiusok és Curiatiusok* muzsikára tételét bizá rá. Ezután munkái: *La grotta di Trofonio*; és *Tarare*, mellyet *Axur*, *Ormus királya* czim alatt az olasz színházba vitt, 's ezért Jósef császár 200 arannyal 's

esztendei 300 ar. fizetéssel ajándékozta meg. – Templomi muzsikái közül legesmeretesebb a': *La passione de Gesu Christo nostro Signore* – oratorium. Öszvesen 39 német és olasz operát irt, mellyeknek nagyobb része az első rendű mivek közé tartozik. A' már nevezettekén kívül legesmeretesbek: *La scuola dei gelosi*, *La ciffra*, *Palmira*, *Armida*, *Der Jahrmarkt zu Venedig*, *Semiramide* 's a' t. Ezekén kívül irt számos ariákat, duettekét, terzeteket, canonokat, melly utósókról azt mondhatni, hogy ezek csaknem kirekesztőleg sajátjai valának. A' *Danaidákat* Parisban még 1817 nagy tetszéssel adták. Sok jeles énekesnét képzett, mint: Kraus-Wranitzky, Canzi 's a' t. hangszerzésben Weigl, Hummel, Moscheles 's t. tanítványi. 1824 súlyosodó betegsége miatt tisztos nyugalomra bocsáttatott. Maj. 7. 1825 kínos fájdalmak 's többszöri elmetébolygások után, mellyekben magát lelkéhez nem férhető nehéz bűnökkel vádolá, Bécsben holt meg. L. Mosel: *Über das Leben und die Werke Salieri's* (Bécs 1827).

SALTARELLO

Saltarello, bizonyos rythmus, mellyhez az Olaszok mindenik különös alkalomkor különös melodiát 's külöms textust szoktak alkalmaztatni.

SARABANDA

Sarabanda vagy tactusu táncmuzsika; áll 2 részből, 's mindenik rész nyolcz tactusból; mozgása lassu, komoly. Hajdan Spanyolországban castagnettákkal tánczolák; de már ma nincs divatban.

SARTI

Sarti (Giuseppe) hangszerző, szül. Faenzában 1729, 1756 Kopenhagában udv. karmester lett. Itt operái nem nagy tetszést nyertek. Utóbb Velenczében a' della pietá conservatoriumban lett karmester, 's ettől fogva kezdé Olaszországon hiresedni. Szerzeményeit isteni muzsikának nevezék. 1782 a' majlandi székes egyháznál lett karmester. Operái közt legnagyobb figyelmet gerjeszte *Giulio Sabino*, mellyet 1781 a' velencei színház számára irt. Azonban műesmerők azt állítják, hogy ebben gyenge 's hijányos a' harmonia, 's csak könnyü és kellemes melodiáit dicsérik. Más operái, jelesen a' *Gelosie villane* még éjszakra is elröpiték hírét. Katalin császárné Petersburgba hívá, 's itt egy nagypénteki muzsikát, a' rendes huos és fuvó szerszámokon kívül, 66 énekessel és 100 orosz kürttel ada elő. Az Oczakow bevételére irt Te Deumhoz pedig még ágyudurrogásokat is alkalmazott. A' különböző nehézségű ágyuk, mellyek a' várudvaron bassust játszanak, valóban különös foganatot adtak. Midőn 1786 Armidáját előadta, arany szelenczével 's gyémánt gyűrűvel ajándékozta meg a' császárné; utóbb pedig Katharinoslawban a' conservatorium igazgatójává nevezé 35,000 rubel fizetéssel, szabad lakással, 15,000 rubel uti költséggel, 's első rangu orosz nemességre emelé. Hazájába utazta közben 1802 megholt Berlinben. Idegen földön többre becsülték mint hazájában, hol csak néhány tréfás operáit, p. o. *Fra i due litiganti il terzo gode* adá elő. Szoros egyházi stylusban irt néhány derék munkát, 's egy eszközt talált fel, melly a' hang lebegésének másod perc alatti számát meghatározza.

SCARLATTI

Scarlatti (Alessandro) lovag, a' nápolyi udvarnál karmester, szül. 1658 Nápolyban. Az Olaszok a' mivészet kevélységének 's a' muzsika szerzők fejének nevezték; Hasse a' harmoniára nézve Olaszország legnagyobb mesterének tartja. Csak annyit tudunk róla, hogy Romában Carissimi nevelte. 1680 bajor udvari hangszerző lett, utóbb Bécsbe, innen Rómába ment, 's végre Nápolyban csendesen élt. Még agg korában is derék egyházi

muzsikát szerze 's a' hárfát ügyesen játszá. Mgh. 1728. Számos motett és mintegy 200 mise van tőle. *La principessa fidele* című operáját mestermivének tarták. A' *Da Capo* legelőször 1693 előadott *Theodorájában* jött elő. Fia Domenico S. klavírszerzeményei által még most is esmeretes.

SCHICHT

Schicht (Joh. Gottfr.) Németország egyik legalaposb egyházi muzsika szerzője. Szül. Reichenauban Sep. 29 1753. Zittauban Trier János organistától kezdve klavírt és éneket tanulni, 's nem sokára mind ezekben, mind hegedün olly előmenetelt tett, hogy Lipscebén az 1781 felállított nagy concertnél első hegedüsnek tétetnék, 1785 pedig ugyan azon concertnél muzsika igazgató, 's az új templomban organista lenne. 1810 a' Tamásoskolában cantor, 's a' lipcei 2 főtemplomban muzsika igazgató lön. Ez időtől fogva kezdé kidolgozni azon templomi muzsikákat, mellyek által elhiresedett. Szemlélődő iratai közt a' *Grundregeln der Harmonie, nach dem Verwechslungssysteme* 's a' Pleyel és Clementi klavíroskolájához ragasztott toldalékok esmeretesek. Szerzeményei alaposak 's tételi tisztasággal, illő gazdálkodással 's a' hangszerek helyes alkalmazásával jeleskednek. Nincs ugyan bennök a' geniusnak azon szabad szárnyalata, melly új utakat tör, 's szellemi erejével ellenállhatatlanul elragad, de még is kellemesek és szívrehatók kedves melodiái. 2 oratoriumain kívül Rosttól: *Die Feier der Christen auf Golgotha* és *Die Gesetzgebung auf Sinaï*, – tovább 2 cantatéin kívül Nostitz-Jänkendorftól: *Preis der Dichtkunst* és *Häusliches Glück* kevés korábbi mivei esmertetnek. De élte második szakaszából származik a' jeles *Te Deum* Klopstocktól az új templom öröminnépére, ugy egy másik (német parodiával) a' lipcei egyetem öröminnépére 1809, 's ama legbecsesb mive, melly mint oratoriumszerzőt halhatatlanná teszi: *Das Ende des Gerechten* Rochlitztól, mellynek felséges karénekeit hasztalan iparkodék élemlt korában egy más oratoriummal (*Die letzte Stunden der Erlösers*) felülmúlni. Több *Te Deum* és missákon kívül irt még 42 motettet 'sat. Nem kevésbe esmerets ama nagy fáradtsággal dolgozott, habár nem egészen célirányosan szerkeztett *Allgemeines Choralbuch* című könyve is, mellyeb 1285 choral melodia közt 306 saját szerzeménye. Mgh. Febr. 16 1823. vizkorságban. Nem szükölködék tudományos miveltég nélkül, de finomabb társalkodási tehetséggel nem birt. Azonban nyers és gyakran önfejű maga viselete mellett is tiszta jószívűség és vidámság bélyegzik.

SCHIKANEDER

Schikaneder (Emanuel) a' *Tündér sip (Zauberflöte)* 's több bécsi búbájós daljátékok szerzője, szül. 1751. Az ugy nevezett Thaddädel szerepében már jókor több színeken megnyeré a' német közönség kedvét 's ezt mint költő is iparkodék megtartani. Számos operás és daljátékokat irt, mellyek a' muzsikaszervezőkhöz képest, kinek kezébe jutottak, kisebb nagyobb szerencsét csináltak. Azonban legdiadalmasabb vala a' *Tündér sip*, mellyet Mozart halhatatlan muzsikájával mintegy arany rájába foglalt, 's melly minden ellene vetett gúny és gáncsolás mellett is mai napig kedveltetik. Sch. darab ideig a' prágai, aztán Leopoldvárosi (Bécsben) játékszint igazgató, 's olly vagyont szerzett, hogy az ugy nevezett *an der Wieden* nagy színház építéséhez foghatna, mellyet mind kívül mind belől olly fényesen és tökéletesen készített el, hogy méltán dicséretet érdemelne, 's megbizonyítaná, hogy mik kelljenek egy jó színházhoz, alaposan érti. Jun. 13, 1801 *Alexander* operával (Teybertől) nyiták meg e' színházat, 's az örömben merült Bécsiek itt látának először a' színpadon egyszerre 40 lovat, mi természetesen igen nagy behatást tön. Mind e' mellett is, bár a' szerencse gyakran meglátogatta, hátra felé hanyatlának gazdasági körülményei, ugy hogy a' maga alapította színház igazgatását le kelle tennie, 's sep. 21, 1812 Bécsben elég szük állapotban holt meg.

SCHNEIDER

Schneider (Joh. Christ. Friedr.) anhalt-dessaui hercegi karmester, a' stockholmi muzs. academia tagja, szül. Jan. 23 1786 Waltersdorf helységben a' cseh határszéleken. Atyja, ki előbb sáhosgyolcs szövő volt, 's erőltetett szorgalom után orgonán olly előmenetelt tett, hogy a' falu oskolamesterévé 's orgonistájává választatnék, oktató (testvérével Jánossal, egyik mostani első organistával együtt) a' hangászat elveire. Már 1794 próbálgatá hangászi gondolatit papirosra tenni. Utóbb Haydnt vevé mustrául, 's muzsikai leczkéket ada. 1805 a' lipcsei egyetembe menvén, barátokat talált Platnerben, Carusban, pártfogókat Müllerben, Schichtben, 's itt már több szerzeményei is előadatának. 1807 az egyetem templomában organista lett, 1813 pedig Tamás templománál vállalá fel e' hivatalt. 1814-től fogva énekszóra jeles darabokat irt, például ama derék misét F-durból, utóbb a' Schicht alapította énekademia számára még más 4 misét csupa énekszóra. 1815 igen sok társaságos dalokat készített; ugyan ekkor írta a' *Vég ítélet* című oratoriumot. 1817 a' városi új játékszinnél muzsika igazgató lett. 1821 Dessaubába ment karmesternek. Ez időközben valók számos ouverturejei, 's oratoriumai, p. o. *Die Todtenfeier*; *Die Sündflut*; *Das verlorene Paradise* 'sat. 1827 másodsor kiadt: *Elementar Handb. der Harm. u. Tonsetzkunst* című munkáját, 's az oskolák számára egy ének gyakorló könyvét. Hatvannál többre telnek nagyobb muzsikai mivei, 's termékeny esze a' hangászat minden ágazatiból mutathat próbát. Ugy látszik mégis, hogy egyházi énekszóbeli és teljes hangzatu szeres muzsika szerkeztetésben leginkább jeleskedik. Oratoriaival a' német muzsikát igen gazdagítá, nemcsak azért, mivel egy az élő legnagyobb contrapunctisták közt, hanem a' hangszerzőben megkivántató tulajdonságok mellett még a' poesisben is nem közönséges belátással 's komoly elmével bir, melly a' feladat nagyságát esmeri.

SCHUBART

Schubart (Christian, Friedr. Daniel), szül. 1739 Obersontheimban, a' sváb limburgi grófságban. Eleinte tompa eszűnek látszék, de hirtelen felébredének lelki tehetségei, 's különösen álmélkodásra méltó muzsikai ész árula el. Apróbb oskoláit Nördlingenben 's Nürnbergben végezvén, 1758 Jenába ment. Itt zabolátlan élete adósságokba keveré. Rongált egészséggel tért haza. Utóbb Gaislingenben oskolamester és organista lett, 's 1764 összekelt egy asszonyal, ki csodálatos szeszélyéhez tudá magát alkalmazni, 's az általa gyakor okozott keserveket békével türte. 1768 Ludwigsburgban muzsikai igazgató lett, 's egyszersmind néhány katonatisztnak aetheticai leczkéket adott, de a' kicsapongásokban mind inkább elmerült, úgy hogy busongó nője, gyermekeivel együtt atyjához mene, maga pedig feslettsége miatt darab ideig fogsággal lakolna. Végre egy udvarnokra készített gunydalért 's a' litania parodiájáért hivatalát elveszté 's száműzeték. Egyetlen egy talérral hagyá el Ludwigsburgot, Heilbronnban, Heidelbergben 's t. csavargott, muzsikai leczkékből tengődve. Augsburgban kezdé irni a' sok olvasót nyert Német Cronicát; itt egyszersmind ismét muzsikából 's tudományokból leczkéket adott, olvasó concerteket adott, a' német költők legujabb miveit nagy tetszéssel declamálgatta; miért nem csekély pénzt szerzett, de gondolatlon tetteivel 's kicsapongásaival, főkép a' papok közt, kiket megtámadott, 's kicsufolt, sok ellenségeket támasztott. Innen is elűzék. Ulmba futott, hol cronicáját folytatá, 's házi népével egyesült; de itt is szinte annyi ellenségei mint baráti levének; 's mivel cronicájában azt hirlelte, mintha M. Theresiát a' guta megütötte volna, Blaubeurenben Jan. 22 1777 elfogák 's a' hohenaspergi várba zárák. A' várparancsnok vigasztalá a' szerencsétlent, 's szent könyveket ada neki olvasni. A' feslett élet által elgyengült, fájdalmainál elnyomott, különben komorkorságra hajlandó és tüzes képzelődésű Sch. most a' mysticumokban kezdé gyönyörködni. 1778

valamennyire könnyítének fogságán: végre Karschin asszony kérelmére 1787 elbocsáttaték, 's a' württembergi udvari muzsika és a' stuttgardi játékszin igazgatójává nevezteték. Versezetit (*Gedichte*) még fogsága alatt kiadá; német cronicáját pedig stuttgardban *Vaterlandschronic* czim alatt kezdé folytatni; muzsikai miveit 's életrajzát is közre akará bocsátani, de a halál megelőzé 1791. – Sch. nem volt classicus költő és prosaista, de valódi lángeszű 's erőteljes fő, mellyet különös történetei, tévedései 's bolondságai épen olly híressé tettek, mint észtehetségei. Cronicája politicára, literaturára, mivészetre 's hazai szokásokra nézve igazi népi irat volt, melly soha ki nem fogyó szeszély, szünetelen változó formák, szabad gondolkodás, érthetőség és szivesség által vonza. Kijött ez 1774-78. Öszves versezeti megjelentek Menusi Frankfurtban 1787. 2 köt. Fia, porosz követségi tanácsnok (mgh. 1812) kiadá atyjának ezen munkáit: *Christ. Friedr. Dan. Schubart's Ideen zur Aesthetik der Tonkunst* (Bécs 1806) és *Vermischte Schriften* (Zürich, 1812, 2. k.)

SCHULZE

Schulze (Joh. Abrah. Peter) éles elmű theor. muzsikus, 's classicus népdal-szerző, szül. Lüneburgban 1747. Egy lengyel herczegné szolgálatjában 1770 beutazta Francia- és Olaszországot. 1780 Henrik herczegnél Reinsbergben, 1787 Kopenhágában karmesterkedett; 's megh. 1800 Schwedtben. Kijöttek tőle: *Gesänge am Clavier* (1779), *Lieder im Volkstone* (1782), *Uz's lyrische Gedichte religiösen Inhalts* (1784), *Relig. Iden und Lieder* (1785). Oratoriumai, karénekei, 's az *Aline* opera (1789) magok nemében tökéletesek. Egy módot talált fel, melly szerint legnagyobb hangmivek partitúráját legkisebb nyolczad rétből kevés ivre cifrák által lenyomhatni. *János és Mária* című oratoriumát 1791 e' mód szerint nyomtaták Kopenhágában.

SCHUSTER

Schuster (Jos.) hajdan kedvelt muzsikaszerező, szül. Dresdában 1748. Naumannal 1765 Olaszországba utazott, az ellenpontozást Peránál Nápolyban tanulta, 's már akkor néhány operái több olasz játékszinen tetszést nyertek. 1787 szász választó herczegi karmester lett. Kellemes és élénk szerzeményei 's *Lob der Musik* című munkája által kora legkedveltebb hangszerzője volt. Mgh. 1812.

SCHWEIZER

Schweizer (Ant.) gothai karmester, szül. Koburgban 1737. Olaszországban végzé tanulását. *Elysium*, *Die Dorfgalla*, *Alceste* 's egyéb játékszini mivek derék hangmesternek bizonyítják. Mh. 1787.

SECUNDA

Secunda jelenti 1) egy minutumnak hatvanad részét; 2) hangászatban egy hanglépcső között, lehet ez kicsiny, nagy, bővelkedő p. o. c-des; c-d; c-dis. Secunda accordnak nevezik a' septimaccordot, mellyben a' septima alaphanggá tétetett, vagy is a' valódi septima-accordnak harmadik változtatását. 3) Vagdalkozásban kardvonás után második mozdulat.

SEPTETT

Septett v. Septour, hangászatban 7 hangzatu muzsikai darab, legyen az hangszerszámokra, vagy énekszóra. Ez utolsó leginkább a' nagy operákban fordul elő.

SERENADE

Serenade (serenata, notturmo) csendes tiszta éjben utcán ablak alatt játszani szokott muzsika. Már a Görögök és Rómaiaknál is esmeretes volt. Leginkább szerelmesektől kedveskedés gyanánt, de néha tisztelet és üdvözlés gyanánt is szokott tartatni. Így character-e e' körülményektől 's a' személyek viszonyaitól függ. Általában könnyű 's vig; akár csupa énekszóra, akár szerszámokra készüljön. Ének mellé legalkalmasabb valamely egyszerű húros szerszám, mint a' guitarre, hárfa, mandoline 's t. különben pedig a' szerszámok közül éjtel legkellemesebb hatásúak a' flauta, clarinette, vadászkürt és fagott.

SERPENT

Serpent (ol. serpentono) réz pléhből vagy bőrrel bevont fekete fából, egy összekunkorodott kigyó formájára készített 5-6 lábnyi fuvó szerszám; van hat lyuka 's egy dis- v. es-csaptatója. Franciaországból jött Németországba, hol Edme Guillaume kanonok 1590 találta fel, 's templomokban az énekesek mellé használták, most leginkább a' tábori muzsika közt divatoz. Hangköre a' Contra B-től a' kis d, vagy g-ig terjed. A' félhangok vagy a' csupa ajkfogás vagy a' lyukaknak félig bezárása által hozatnak ki. Nehéz vele bánás az oka, hogy színházi hangászkarokban nem igen nagy szerepet játszik. Hadi muzsikánál a' contrabassus helyét pótolja.

SESSI

Sessi, az újabb mesterséges éneklés történetében esmeretes név. Öt leánytestvér dicsekvék e' névvel, kiknek atyjok előbb Romában lakott, 1794 pedig Bécsbe költözött. A' legidősb Marianne (Sessi-Natorp) Németországon mint első remekénekesné esmeretes. 2 évig Nápolyban a' S Carlo színházban énekelt. 1817 és 18 Europa nevezetesebb városit beutazta, 's hathatós kifejezésű énekét mindenütt csudálták. 2) Imperatrice mint énekesné, a' legnagyobb nevet érdemelte. 1805 Velenczében énekelt, hol utósó felléptekor, miután a' színházat mindenféle színű és alaku magasztaló sonettek zápora ellepte, miután a' mivészné rézre metszett képe a' nézők közt kiosztatott volna, három izben hivaték ki, 's egyszer egy czifra ezüst edénybe tett virágbokrétaival, máskor babérkoszorúval tiszteltetett meg. 1805 szülei házában Florenzben száraz kórság emészté el a' 24 éves remekmivésznét. Újabb időben ő érte el a' declamatio legmagasb pontját, e' mellett fiatal, teljes, szivreható hangja és dicső előadása volt. 3) Anna Maria szül. Romáb. 1793. Miután Nápolyban és Florenzben magát kiképezé, 1811 Bécsben lépett fel, hol 1813 férjhez ment, innen neve Neumann-Sessi, 1814 Pestet, utóbb a' nagyobb németországi városokat látogatá meg; midőn 1817 ujra Pestre jőne, hangját hirtelen egészen elveszté. Hatalmas szaván ritka erővel uralkodott, a' nagy és szenvedélyes énekben különösen tündöklött. A' két legifjabb testvér Victoria és Carolina kevésbé esmeretes. – Ezeknek egy rokona Maria Theresia Sessi Bécsben és Olaszországban képezé magát, és déli Németországon igen kedveltetik.

SEXTETT

Sextett (ol. sestetto) hat önálló hangzatra (szerszám, v. énekszó) készült muzs. darab. Ha szeres muzsikára készült, leginkább serenádokra használtatik. Mozart és Righini mesterműveket irtak e' nemben. Az énekszóra készülttek operákban fordulnak elő. Mestermiv a' dramai muzsikában a' Dob Juan második felvonásában előjövő characteres sextett szinte Mozarttól.

SEXTOLA

Sextola, egyforma tartósságu 6 hang csoportozatja; ugy az ezt bélyegző kotta figura is. Jegye ez: 6 's két triollal nem kell összekeverni. Értéke annyi, mint négy ugyan annyi mennyiségű kottáé.

SILBERMANN

Silbermann (Gottfried) udv. orgonacsináló Freibergben, szül. 1683 Kleinbobritschban Szászországban, derék fortepianokat, 's orgonákat készített; ő találta fel a' Cymbale d'Amour nevű hangszerszámot. Freibergben az udv. templombeli orgona, (mellyért akkoriban 20,000 tallért kapott) ugy Dresdában a' sophia templombeli és többek dicséretes emlékei a' nagy művészek. Mgh. 1756. – Testvéreinek fíjai is Strassburgban János András mint orgona-, János Henrik mint fortepiano csináló hiresek voltak.

SIMITNI

Simitni hangzásban annyit tesz, mint két vagy több egymásra következő hangot megszakasztás nélkül előadni. Ez az éneknél 's fuvószerszámoknál egy lágy 's szakadatlan lélekzet által, a' vonószerszámoknál a' vonónak folyvást tartó huzása által, klavirszereknél az ujjak lágy nyomása, billentyükön marasztása 's egyik billentyűről másakra csendes átvonása által történik. A' simitás jele egy iv forma vonal, melly a' simitandó kották felett boltozat formán nyulik el.

SIP

Sip (Flauto) fából, szaruból vagy elefántcsontból készített fuvósszerszám. Régibb neme az ugy nevezett Flûte à bec, v. Flûte douce, már ma nincs divatban; ennek 7 hanglyuka, 's különösen egy hüvelyklyuka volt, ugy tartották, mint a' hoboet, hangköre az egy vonásos f-től a' három vonásos g-ig terjedt. Nagy Fridrik óta az ő kedvelt szerszáma a' keresztsip, (Flauto traverso) van divatban. Ez egy fő, két közép és egy láb vagy alljdarabból áll. Fuvólyuka a' fő darabon, hanglyukai pedig egyéb részein vannak. Hangköre az egy vonású d-től a' három vonású b-ig terjed; de már ma annyira tökéletesítették, hogy csaptatók által a' d alatt még cis, c, h, és g hangokat is vehetni. Karaktere lágy, de magas hangjai a' legerősebb hangászkarból is kihallanak. Solóknál derék foganatu, de concertekre még sem kellene alkalmazni, mert hosszabb fuvása fárasztó 's hangjában nincs elég különféleség. Van még ezen kívül az ugy nevezett Flûte d' Amour, egy kis terzzel lejjebb, más egy kis terzzel feljebb, 's más egy quarttal feljebb, terz- és quartsip. A' kis Flauto piccolo egy egész octávával síkólt magasabban, különösen a' lármás tábori muzsikához illik.

SISTRUM

Sistrum hangszerszám a' régieknél. Egyiptomban Isis tiszteletéhez használák, 's itt és Abyssiniában még most is találtatik. Áll pedig egy tojáskerek érczabroncsból, mellynek, hogy tartani lehessen, nyele van. Az abroncsba lyukak vannak furva, 's ezekbe érszálczácskák tétetnek, mellyek ha a' szerszám mozgattatik, zörgést okoznak. Hangja annál kellemesebb, mennél nemesebb érczből van, 's mennél arányosabban vannak a' lyukak felosztva. Ujabbak a' német chitarrát is sisternek nevezik.

SOLFEGGIO

Solfeggio, textus nélkül való énekgyakorló hangdarabot jelent. Solfeggirozni vagy inkább Solmisálni pedig az Aretino találta *ut, re, mi, fa, sol, la*, szótagok szeréni énekgyakorlást teszi, melyekhez utóbb a' Francziák a' si szótagot ragaszták; ugyan ez a' német c, d, e, f, g, a, h, c, mustra, és a' meghatározott magánhangzók szeréni gyakorlat is. Igen szükségesek 's hasznosak e' gyakorlatok arra, hogy a' tanuló tiszta hangoztatást, könnyüséget, 's a' kották találásában ügyességet nyerjen. A' hangrendszer bővültével öregbülni kezd az érintett szótagok szeréni éneklés; mire nézve Németországban és Hollandiában felhagytak vele. A' szavaknak énekelve kimondása, vagy textussal való éneklés későbbi gyakorlat, mihez csak akkor kezdhetni haszonnal, ha a' tanuló már a' hangokat hiba nélkül találja. Innen még ajánlhatóbb előre a' magánhangzók szeréni gyakorlás, csak hogy ezeket is változtatni kell. Solfeggiokat irtak a' legjobb énekmesterek. Jelesek a' parisi conservatorium énekgyakorlati, úgy Crescentini, Bighini 's többekéi.

SOLO

Solo olly hangdarab, mellyet egy énekszó, vagy hangszerszám magában, azaz kíséret nélkül, vagy legalább a' többiektől kiválva, mint főhangzat viszen. Igy van hegedüsolo, klavirsolo 'sat. Solo több hangszerre vagy több énekszóra tett darabban azon hely is, mellyet csak egy szerszám játszik. Ellenben *Tutti* azt jelenti, hogy ismét valamennyi énekszónak vagy szerszámnak együtt rá kell kezdeni. Soli többes számban azt teszi, hogy két vagy több szerszámnak, vagy énekszónak a' többi szerszám v. muzsika közül ki kell tűnni. A' solo előadása, kivált első értelemben nincs úgy megkötvé a' tactusra nézve mint a' kíséreké, azonban a' solo-játszónak vagy éneklőnek sem lehet a' tactussal kénye szerint bánni. Nagyobb szabadság, könnyüség, határozottság, 's ön játékán vagy éneken uralkodás is kívántatik arra, hogy a' solo ne csupa iskolai szabatosssággal, hanem érzelemmel 's indulattal lelkesítve álljon elő. Sok concertjátészó maga irta solóját, a kíséretet más által tétette hozzá, mi mellett az összeszerkeztetés többnyire vesztett, a' játészó pedig nyert.

SONATE

Sonate (sonata v. suonata ol.) egyszerű hangszerdarab, mellynek célja a' játészó szerszám characteréhez képest különféle érzéseknek külön tételekben kifejezése. Régenten csak egy szerszámmra, jelesen hegedüre irtak sonatákat, később és most majdnem kirekesztőleg klavirra. Igy a' sonata valamelly hangszerszámnak mintegy monologja volt. (l. **SOLO**). Később jövének divatba azon sonaták, mellyekben a' klavirt vagy fortepianot hegedü vagy fuvola, kürt és clarinet kíséri, 's ezeket Trioknak is nevezék. Azonban ezeknél nem kis akadály az, hogy a' klavir hangja igen gyenge, a' fortepiano pedig nem illik össze más szerszámokkal. Mint hangszerdarab, érzeményeket akar a' sonata szó nélkül kifejezni, 's mivel ezt egy vagy kevés szerszámok characteréhez képest teszi, önkényt felderül, miért a' sonata különösen hangok játéka, (hangdarab), mellynek nem annyira egyesben mint egészben van characteres kifejezése. A' sonata kifejezését még a' hangszerszám karaktere is határozza, mire az újabb hangmesterek nem igen ügyeltek. A' hangszer concerttól csak abban különbözék, hogy ennél főleg a' magasb mivészti ügyesség kimutatására, 's a' versenyző szerszámnak a' többiek közül kiemelésre van ügyelet; ellenben a' sonatában játészó szerszámnak kevés erőködéssel és csekély kíséret mellett kell characterét kifejteni. A' több szerekre irt sonatában vagy csak gyámolitatik és

erősítetik a' fő szerszám, p. o. a' kis gordonnal kísért klavirsonátákban; vagy egy érzeménynek kifejezésében 's egy muzsikai alap gondolat kivitelében egyesülnek a' hangszerek; így a' sonata mintegy a' hangszerek kettős beszédévé lesz, mi, a' hangok harmoniai viszonyaikat tekintve, a' **QUARTETT**ben (l. e.) tökéletes muzsikai beszélgetéssé válik, mellytől e' szerint az eredeti egyszerű sonata nagyon különbözik. A' tételek száma és elrendezése hajdan mindig egy nyomon ment. Rendesen egy mérséklett mozgású vidám tétellel kezdődött, melyet egy Andante vagy Adagio váltta fel; ezt egy Menuetto követé Trióval (mi helyett nem régiben a' Scherzót kapák fel) 's egy Rondo vagy Presto fejezé be; a' 2, 3 és 4 tétel helyett ma Variatiokat is használnak. A' sonatának mindig tökéletesen kidolgozott muzsikai darabnak kell lenni, mellyben a' tételek egy közös characternél fogva összefüggjenek, 's minden indulatok kellőleg kifejtessenek. A' könnyebb, kisebb 's kevésbé kidolgozott tételből álló sonatát *Sonatinának* nevezik. Mesteri sonatákat irtak klavirra Bach, Haydn, Mozart, Beethoven; továbbá Clementi, Cramer, az újabbak közt Hummel, Weber K. M. Moscheles, Kalkbrenner, Field.

SONTAG

Sontag (Henriette) szeretetre méltó 's a' természettől gazdagon megajándékozott német énekesné, szül. Koblenzben 1808. Szülei, magok is színészek, színészetre nevelék. Már 5 éves korában fellépett a' frankfurti szinpadra a' *Donauweibchen* operában, 's hangja igen jókor kimiveltetett, jelesen a' prágai conservatoriumban. Itt 12 éves korában áll a szinpadra 's minden várakozást meghaladott. Nem sokára Bécsben a' német operához szegődött, de az olaszban is kitünteté magát. Fodor-Mainvielle asszonyt vevé mustrául az énekben. Az operatársaság eloszoltával (1824) előbb Lipcsébe, aztán Berlinbe ment, hol hallatlan tetszéssel lépett fel. Itt egy romanra; *Henriette, die schöne Sängerin* is ada alkalmat, 's az ujságírók közt heves vitát okozott, de a' publicumnak kedvence maradt, sőt udvari énekesnének is kinevezték. 1826 Parisban a' Francziákat is elbájolá. 1828 Londonban az olasz operában énekelt. 1829 gróf Rossi nője lön, 's elhagyá a' szinpadot. Kecses fiatal külseje, 's mesteri könnyü előadása mindenkit igézett. Tiszta, kellemes és hajlékony hangja már iffjontan nagy kiterjedéssel birt; előadását pompás könnyűség, pontosság és csinosság bélyegzé. Leginkább olasz énekben 's itt az érzelgőben vagy enyelgőben és kecsesben tündöklött. Hangfutásban és hanghordozásban, izlésben és leleményességben a' legnagyobb olasz énekesnéket is meghaladta, 's kellemes játéka nem kevésbé emelé ritka tehetségét. Fő szerepei: Rosine Rossini Sevillai borbélyában, az olasz nő Algirban, Cenerentola, Donna Anna Don Juanban, Agatha a' bűbájos vadászban 'sat. Legközelebb Turinból Párisba utazott.

SOPRAN

Sopran (ol. soprano, francz. le dessus) felső hang, discant, a' négy énekszó legmagasabbika, mellyet csak gyermekek, asszonyok, és heréltek énekelhetnek, 's ez utósók is többnyire fалsettel pótolják. Sopran tulajdonkép az asszonyi énekhang. Kiterjedésére nézve megkülönböztetik a' magas és mély soprant, 's e' másodikat néha alt helyett értik; azonban a' discant nem annyira magok a' hangok, mint ezek minemüségé által különböz az alttól, mert a' discant élesebb, vékonyabb mint az alt. A' közönséges discant kiterjedése c' – c'' 's ennyi karénekhez elég. Magas discant, melly, bravourénekhez kívántatik, f''' vagy g'''-ig is felhat; a' mély, mellyet fél soprannak (mezzosopran) is neveznek, g-től vagy a-tól g'', vagy a''-ig terjed. Rendesen az igen magas hangok utáni nagy erőködés mellett elvesz a' közép fontosabb hangok kelleme. A' soprannak kell vinni a' melodiát, alkalmasabb is ez mindenféle ékesgetésekre 's futásokra, mivel természet szerint a' magas hangok kevesebb libegtetésen alapulnak, 's ezért sebesebben is beszélhetnek és énekelhetnek, mint a' mélyek. Ennél fogva a' sopran

a' fő hang, melyet a' hangszerzőnek különösen ki kell képezni, ha az indulatot tisztán 's erősen bélyegezni 's kifejezni akarja. Azért a' sopran hang mineműségét 's idomzatait esmernie kell, hogy tudja, mit lehet könnyen 's kellemetlen erőködés nélkül kivinni, micsoda sopran-hangokon lehet érhetőleg beszélni, mellyek az énekszónak természetes elválasztási 'sat. Ugyan ezt kell tudni az énekesnének is. Egyébiránt most a' sopranéneket is többnyire a' könnyebb violin-, nem pedig a' hajdan szokásban volt soprankulcsban írják. **L. KULCS.**

SPINETT

Spinett, (clavichordium, épinette), drót hurokkal felkészített, nem egészen 4 octávás, billentyűs hangszerszám; formája egy hosszukás 's egyik végén keskenyre összeszoruló ládáé, mellyben a' hurok jobbról balra ferdén vonva, a' billentyűk pedig az egyenes oldalon vannak, Ma már nincs szokásban.

SPOHR

Spohr (Lajos) híres hegedűs és sajátosságos hangszerző, szül. Seesenben Braunschweigban 1783 körül, atyja gyógyszer vala. Hegedűre Maucourt tanítá. Hamar kifejlék muzsikai tehetsége. Mint kamara hangász a' braunschweigi herczeg szolgálatjába lépett, 1805 Gothában herczegi concertmester lett. Ettől fogva számos hangmiveket irt, többnyire szeresmuzsikát, u. m. Concerteket, Quartetteket, Quinetteket, Variatiokat, néhány Ouverture 'st, különösen szép énekeket klavir kísérettel, az *Utolsó itélet* című nagy oratoriumot, és *Der Zweikampf des Geliebten* operát. Jelenleg első német hegedűs. Játékának tisztasága, könnyűsége, határozottsága, biztossága, vonójának erős és lelkes hordozása, előadásának sokfélesége, a' méltóság, érzés és kecs, mellyet hangjaiba lehel, muzsikai esmérete, izlése és azon ügyessége, mellyel a' legkülönfélébb szerzemények szellemébe behat, végre az, hogy játékában vagy szerzeményeiben pompás ügyessége fitogtatására soha nem törekszik, – mind ezek a' legelső mivészek közé emelik. 1814 a' bécsi fejedelmi gyűlésen a' híres Rode előtt is elnyeré a' pálmát. Ugyan ekkor írá Bécsben *Faustját*, első nagy symphoniáját, 's *A' megszabadított Némethon* című oratoriumot. 1817 nőjével, ki lábitós hárfán szinte nagy mesterné, Olaszországba utazott, 's a' külföldön is mindenütt egyaránt csodálatott. 1819 Londonba ment, 's ott írá második nagy symphoniáját. Majd Kasselbe hívaték karmesternek, melly tisztet azóta dicsérettel folytat. Ezentul irt számos concerteket, quartetteket, a' híres nottturnot, a' sonettet, a' kettős quartettet, Macbeth muzsikáját 'st., hanem különösen a' drámai muzsikát mivelé, 's az énekszerzésben tagadhatatlanul sokat nyert. *Zemire und Azor* operája mély és szivreható kifejezéssel teljes. *Jessondában* nemes módossága leginkább kimivelve tűnik fel. Kevésbé érdekes a' *Berggeist*; *Peter von Apone* eddig csak Kasselben adatott. Nem régiben írá a' hasonlíthatatlan oratoriumot: *Die letzten Dinge*. Szerzeményeiben némi gyengéd epedés uralkodik. Sp. egyik legnagyobb harmonicus, ki mindig kellemes hanglejtéssel 's folyó hangvitellel vonz. Korábbi miveiben a' gyakori 's nyugtalan modulatiot nem ok nélkül gáncsolták. Azonban ő mindig az első élő hangmivészek 's hangszerzők közt érdemel helyet, ki mint másként is magas miveltségű 's tiszteletre méltó karakterű férjfi, Németországnak valódi diszére szolgál.

SPONTINI

Spontini (Gasparo) egyik legjelesb játékszini hangszerző, 1819 óta porosz királyi karmester 's muzsikai felügyelő Berlinben. Különösen *Die Vestalin* és *Ferdinand Cortez* operái által kapott hirre. Született az egyházi birtok Cesi nevű városkájában 1778. Miután a' hangászat elveit Bolognában Pater Martini, 's Romában Boroni alatt megtanulta, 13

éves korában a' nápolyi della Pieta conservatoriumba ment, melyet Sala és Traetta igazgatának, 's így a nápolyi hangászkola nevének tekinthető. Itt írta 17 eszt. korában *I puntigli delle donne* bohó operáját, mely igen tetszett. Többi munkái illy renddel készültek: *Gli amanti in cimento* Romában; *L' amor Secreto* Velenczében; *L' isola disabitata* Parmában; *L' eroismo ridicolo* Nápolyban; *Il Teseo riconosciuto* Florenczben; *La finta filosofa* és *La fuga in maschera* Nápolyban; *Il finto pittore I quadri parlanti* és *Gli elisi delusi* Palermóban; *Il geloso audace* Romában; *Le metamorfosi di Pasquale* és *Chi picci guarda meno verde* Velenczében. Miután így az első olasz játékszíneken 14 operáit (11 vig, 3 komoly) előadta, Parisba utazott; hol 1804 a *Finta filosofa* mind énekekre mind kíséretre nézve igen megtetszett. 1805 a' tréfás opera-színház számára irt két kis operát: *La petite maison* és *Julie, ou le pot de fleur*, de textusa miatt az első nem tett szerencsét, azonban annál nagyobb tetszést nyert *Milton*. – Ezentul csak a' császári hangász academia részére akart dolgozni. *Die Vestalin* nagy operájában, mely Olaszországon kívül hírét megalapítá, új írásmódot kezdett követni, az ének egyszerűségére nézve Gluckot vevé mustrául. 1807 Josephine császárnénak benyujtá partitúráját, 's elnyeré a' tiz évi 10,000 livr dijt, noha a' közvélemény Lesueur *Bardjainak* itéle azt. A' birák magasztalák e' fényes szerzemény tüzét és pompáját, 's különösen 2 nagy aria, 2 karének és a' második felvonás berekesztésének stylusát és szép kifejezését csudálák. De még inkább jutalmazá őt a' muzsikai világ bámulata. 1809 a' csász. operaházban előadaték *Ferdinand Cortez*, de ez nem híresült úgy el, mint a *Vestalin*, 's maga a' szerző is 1824-ben már harmadik alakban hozá azt szinpadra. 1819 *Olympiáját* adata Parisban; de ez hidegen fogadtatott, 's úgy hiszik ez, és azon körülmény, hogy ott a' nagy opera igazgatását nem nyerheté el, bírá arra, hogy Berlinbe hivatását elfogadja. Itt *Olympiáját* 1821 nagy készüllettel ismét előadatta. Későbbi operáiról: *Nurmahal* (1822) *Alcidor* (1825) és *Agnes von Hohenstaufen* (mellynek csak felét vivé szinpadra) általában azt mondá a critica, hogy ezek egyegy lépcsővel mind lejjebb állnak mint a *Vestalin*. Egyébiránt itt az ítéletet az utóvilágra kell bizni, mivel a' szerzőnek már mint külföldinek is, fényes helyzeténél fogva sok irigyei vannak.

STABAT MATER

Stabat mater híres templomi latin ének, melyet hajdan különösen Maria 7 fájdalmainak innepein éneklének; némellyek XXII Jánost vagy valamellyik Gergely pápát tartják szerzőjének, mások szerint Jacobus de Benedictis, máskép Jacoponus minorita, írta, ki a' 13 században élt, nagy törvénytudó volt, de nője halálán busultában 1268 a' Tertariusok közé állott, bűnbánásit majd esztelenségig üzé 's 1306 megholt. A' leghiresebb egyházi hangszerkeztetők tevék ez éneket muzsikára, jelesen Palestrina (8 hangzatra), Pergolesi (2 hangra kísérettel), Astorga; Haydn (egész hangászkarral), Winter, Neukomm, Stunz.

STACCATO

Staccato, hangászatban kóta feletti apró pontokkal vagy vonásokkal jelettetik, 's azt teszi, hogy a' hangokat (kisebb vagy nagyobb mértékben) pattogatni, 's összekötés nélkül kell játszani.

STAINER

Stainer vagy Steiner (Jakab) jeles muzsika eszközök készítője Absonból Tirolis egy kis falujából a' 17 század közepe körül élt, 's a' híres cremonai Amati tanítványa volt, 's leginkább hegedűket készített, melyeket mint mondják, házról házra hordozott, 's 6 forintjával adott el. 1669 mint Ferd. Károly főherczeg udvari hegedűkészítője I Leopold császártól megerősítetett. Hegedüi, melyeket Gleirschból hozott mogyoró-fenyőből

készített, nagy becsben vagynak (a' valódiért a' hozzá értők 300 aranyat is megadnak) 's igen ritkák. Élete utolsó éveiben megtévelyodott, 1684 már nem élt. – Testvérje Markus hasonlóképp muzsika eszközkészítő volt Lautenben Austriában.

STEIBELT

Steibelt (Daniel) császári karmester Petersburgban, híres pianofortejátész 's hangszerkeztető, szül. Berlinben 1756, hol atyja klavircsináló volt. II. Fridrik meghallván muzsikai tehetségét, a' híres Kirnberger által taníttatta. Klavirjátéka pompás volt, és szerencsésen improvizált. Szerzeményei tetszők és hizelgők; különösen szerelmeseknek való, de mélység és eredetiség nincs benne. Többnyire Londonban, Petersburgban és Parisban élt, itt tetszéssel adá *Le retour du Zéphire* balletjét és *Juliette et Romeo* operáját. Mestermive *Cendrillon*. Tőle van még *La Princesse de Babylone*. Londonban is adott 2 balletet (*A' szép tejáruoló leány* és *Páris itélete*). Végre Petersburgban csász. karmester lett 's 1823 nagy szegénységben holt meg. Szerzeményeinek legnagyobb részét pianofortéra készült concertek, sonaták, variatio és potpourrik teszik.

STEIN

Stein (Joh. Andr.) híres orgona- és klavircsináló, szül. Heidesheimban (Pfalzban) 1728, orgonista volt Augsburgban az Evangelicusoknál. Mesteriségét azon nagy orgonán mutató meg, mellyet temploma számára 1755-57 készített, 's mellyről az *Akadem. Kunstzeitung* hirlapokban 1771 különös leírás közöltetett. 1766 az Augsburgi cath. kereszt.-templom számára is készített egy nagy orgonát. 1770 feltalálta a' *Melodicát*. E' hangszeres szám által a' klavir szerek játékát akará tökélyesíteni. Készített ezután több új szerszámokat is, mint az úgy nevezett *clavecin organisé*-t és kettős klavirt (*vis á vis*-t); tovább feltalálta a' *huos harmonikát*, mellyet Mainzban 100 Lajosaranyért adott el 's azon felül ajándékul egy hordó rénisu bort kapott. Készített még gyermekeivel sok száz pianofortet, mellyek egész Európában elhordattak. Megholt Augsburgban 1792. Mesterségét fia András és leánya Nanette dicséretesen folytatták.

STEPHENS

Stephens (Misz), az angol színház egyik legjelesb énekesnéje, szül. Londonban Sept 18 1794. Lanza tanítá 5 esztendeig, utóbb Walsh; declamatióban Wright volt mestere; miért épen olly jól játszik mint énekel. Előbb csak Misz Young név alatt énekelgete, de midőn a' pantheonban is operákat kezdének adni, Bertinotti signorával „Figaro menyekzőjében” egy duettért zajos tapsot nyert. A' londoni nemzeti színházban először *Artaxerxes* operában (1813) mint Mandene lépett fel, melly szereppel Billington óta egy énekesné sem mert megmérkőzni, mert mind nagy erőt mind nagy hangterjedést kíván. Itt egyszerre megveté talpkövé. De drágán fizette azt meg, mert ariáját a' publicum háromszor ismételtetvén, úgy ellankadt, hogy szerepét is alig végezheté el, 's ez órától fogva előbbi teljes termetét veszteni 's fonnyadni kezdé, mind 'e mellett is igen kecses alakkal bir. Hangja lágy és kellemes, de nagy erőtetést nem áll ki. Legjobb szerepe Lucy Bertram, Terry *Guy Mannering* operájában, hol Whitaker dicső melodiáját: *Rest the Babe* felülmulthatatlanul zengedezi.

STERKEL

Sterkel (Joh. Franc. Xav.) kedvelt német hangszerkeztető, szül. Würzburgban 1750, mint orgonás és klavirjátész képzé magát, aztán pap lett. 1778 Mainzban a' vál. fejedelem udv. karmesterévé tette, 1779 Olaszországba küldötte, hol nagy kedvességet nyert, 's a' nápolyi királyi játékszin számára *Farnace* operát írta. 1781 visszahívá fejedelme 's

kanonokká tévé, e' mellett is sok kedves apróbb darabokat, klavirconcerteket 'st. irt, a' muzsikai éneklés körül nagy érdemet szerzett, 's több jó klavirjátóst és énekest képzett. 1793 Righini helyébe állott mint karmester 's több egyházi darabot irt. Midőn fejedelme 's pártfogója Mainzot elhagyni kénytelenült, ő is honába tért, hol ismét több misét 's számos kedvelt klavirdarabot szerzett. 1807 Regensburgba ment karmesternek, hol jó énekoskolát állított, 's ennek számára sok elhiresedett áriát, dalt 'sa't irt. Politicai viharok ismét honába szoriták, hol 1817 megholt.

STRETTO

Stretto, hangzászatban az időmérték siettetését jelenti; *Stretta* kifejezéssel pedig legujabb időkben azon sebesebb időmérték bélyegeztetik, mellyel az operabeli énekdarabok végződnek.

SUEUR

Sueur (Jean François le), hires franczia muzsikaszerező. Szül. 1763 Parisban, hol végre az öreg székes templomban karmester lett. Miséi és oratoriumi által hirt szerzett, de legnagyobb dicsőségét játékszini muzsikáival nyerte, mellyekben legelőszér barátja Sacchini oktató. *Paul et Virginie*, *Télémaque*, *La caverne* 's több operái nagy kedvességgel fogadtattak, jelesen a' másodikért a' lyceum ülésében (1796) nyilvánosan koszorúval tiszteltették meg. Utóbb a' conservatorium öt igazgatói közé nevezték, de e' jeles hivatalát 1803 ellenségei áskálódása miatt elveszté. Azonban Napoleon megvizsgáltatá ügyét 's Paesiello helyébe karmesternek tévé. Tovább királyi muzsika-ügyelő lett. Ujabb operái közt leginkább kitűnnek *A' Bárdok*, mellyben a' hárfák sajátságos hatásuak. Ezt a' közönség véleménye Spontini *Vesta szüzei* elibe tévé.

SÜSZMEYER

Süszmeyer (Franz Xav.) egykor Bécsben kedvelt muzsikaszerező, Salieri tanítványa, 1795-től fogva cs. k. operaszerező. Operái közt leginkább tetszetek *Moses*, *Der Spiegel von Arkadien* (1794), *Soliman II, oder die beide Sultaninnen* (1800) és *Il Turco in Napoli*. Leghiresebb lett Mozart requiemje azon részének kidolgozása által, mellyet a' nagy mester bevégezetlen hagyott. Megh. mint udv. játékszini karmester 1803. Szép tehetséggel birt, 's azért Mozart barátságát is megnyerte, de szerény célra ritkán használta.

SWIETEN

Van Swieten Gottfried (báró) a' cs. könyvtár előlülője. Hires, mint Haydnnak és Mozartnak barátja, kik közül amannak *Schöpfung*-jához egy angol textust ujra dolgozott, 's a' *Jahreszeiten*-hez újat készített. A' muzsikát Bécsben igen előmozdította 's a' főbb nemesekből muzsikai társaságot alapított. Az ő buzditására alkalmaztatá Mozart Händel 4 oratoriumát (t. k. a' Messias) több muzsikai eszközökre. A' hangmivészség ezen Mecaenasa 1803 hm.

SYMPHONIA

Symphonia (συμφωνία, ol. sinfonia, szószerint összehangzás, harmonia.) Mai hangzászatban egy az egész orchestrának összes hatására számolt, több fő tételekből álló szeres muzsikadarab. Máskor az ouverture pótlá helyét. Sulzer (*Allgem. Theor. der schönen Künste*) azt jegyzi meg, hogy azon nehézség, melly az ouverturenek helyes előadásával, de még inkább annak készítésével jár, adott alkalmat a' könnyebb symphoniára. Ma inkább azt lehetne mondani, hogy a' symphoniát az ouverture mind inkább elnyomja. A' symphoniát, (különböztetés végett az ouvertüretől), teljesen

kidolgozott szeres muzsikadarabnak nevezhetni. Mert az ouverturenak már lénye szerint is függőnek kell lennie a' megnyitott egészről, erre vigye 's készítse, ne pedig tőle elvonja a' figyelmet; miért ennek főgondolatit mintegy vázlatban kell képeznie, honnan legtöbb operairók leginkább akkor készítik az ouverturet, mikor már az egész operát befejezték. De a' symphonia önálló orchestrai darab 's innen muzsikai gondolatok bővebb kivitelére képes. Fenebbi meghatározásnál fogva különböz az concerttól is, melyre az egy vagy két obligat szerszámmal készült (versenyző) symphonia mintegy áltmenetelt képez. A' concert célja az, hogy valamely hangszerszám characterét és tehetségét a' többi orchestra kísérete 's emelése mellett (noha valamennyi szerszám közredolgozása nem szükséges), fejtse ki; ezen hangszerszámnak tehát akár kifejezéssel teljes előadás, akár játszásbeli ügyesség által mindenkor ki kell tünni, ki hallani, 's a' concertben foglalt gondolatoknak és érzeményeknek mindenkor ama hangszerszám alap characteré által kellene meghatároztatni. Az ouverture, mely mai fogalmaink szerint valamely játékszini darabnak szeresmuzsikai bevezetése, szinte lehet néha versenyző, 's egy hangszerszámot különösen kitüntethet. De symphoniában az egész orchestrának vagy legalább a' főbb hangszereknek egy muzsikai egészet kell képezni, 's megmutatni, mit tehet a' szeres muzsika önállólag egész teljében, azaz a' főbb szerszámoknak egybeolvasztása által, noha még ekkor sincsenek egyes soló részletek egészen kizárva. A' symphonia más orchestrai darabokkal egyez annyiban, hogy az alaphangzatokat, melyeket a' huros szerszámok visznek, mindig többen játszák, azért is önkényes ékesgetésnek nincs helye, hanem mindent pontosan úgy kell játszani, mint irva van, 's kivéve a' talán előforduló solókat, kótában mindent határozottan ki kell jelezni. Az alaphangzatoknak tehát nem kell olly nehezeknek lenni, mint a' versenyző hangzatoknak, de ki újabb mestereink 's jelesen Beethoven legnagyobb symphoniáit ismeri, átlátandja, hogy már ma azon régi szabály, mely a' symphoniában minden nehézséget tilt, épen nem tartatik meg. A' symphonia több fő tételekből áll, 's ezzel is különböz az ouverturretől, melynek rendesen csak egy fő tétele van. Azonban a symphonia tételeinek számát nem lehet meghatározni. Csak általában mondhatni, hogy kettőnél kevesebb, négyenél vagy ötnél több nem igen lehet, mert a' teljes szeres muzsikai darab, melynek a' hangászat legfőbb hatásait kellene mutatni, ha nagyon hosszú, mindig untató. Most többnyire mindig Allegro, Andante vagy Adagio kezd; erre régi szokásnál fogva **MENUET** (l. e.) vagy helyette Scherzo következik, 's az egészet egy Allegro zárja be. Beethoven 's más újabbak nem köték magokat szorosán a' számhoz. Illy nagy kiterjedés 's az egész orchestra által nyerhető nagy hangsegédek mellett, a' symphonia legnagyobb önálló hangfestmény, 's azért nagynak, fenlengőnek, 's innepélyesnek kifejezésére leginkább alkalmas; ez okon könnyebb, melodiás tételek és táncdarabok, melyekből különben a' symphonia állott, ha csak hatalmas és magas darabokkal összefűzve nincsen, vagy ezekkel mivészeti ellentétben nem állanak, kicsinyé 's törpévé aljasítják a' synphoniát. Pompás, tüzes, teljes styl, nagy széles témák, erős melodiák és bassusok, hathatós modulatiók, melodiák és rhythmusok legmerészebb összeszövése, hangszerszámok legnagyobb változása 's legtarkább együvé hatása, melynek a' melodiát felváltva, majd együtt hangozva, majd uralkodva, majd csak pótlólag és kísérelőleg képzik, fő tulajdoni a' symphoniának; kivált az első és utolsó tételben. Symphoniák tehát harmoniában, szerszámok ismeretében, 'st mesteri ügyességet kívánnak. A' régibb szerzők közt kedvesek valának Benda, Bocherini, Dittersdorf, Hofmeister, Pleyl, kiknek mive már ma többnyire feledékenységre mentek; legnagyobb mesterek Haydn, Mozart, Beethoven. Haydn symphoniái pásztori, vidám, gyakor szeszélyes characterűek, Mozart fenebblegő, lyricus. Beethovennél, a' hangászi óriásnál, a' hangszerkar dramai viszonyba lép, hogy a' természetet 's emberi állapotokat legtarkább színekkel 's characterekkel ábrázolja. Haydn és Mozart követői Romberg, Spohr, Eberl, Ries, Neukomm, Feska 'sat.

SYRINX

Syrinx. 1) Najas, Landon folyó leánya Arcadiában. Pan bele szeretett 's mivel ennek kísértetéseit ki nem kerülhette, a' Landon vize útját mindenütt elzárván előtte, hugait segítségre hívta, kik őtet sassá változtatták. Midőn az isten sóhajtozva 's panaszkodva állana a' parton, a' szél a' mozgatott sásból édesen panaszoló hangokat lengett, mellyek búbajos erővel hatották keresztül szívét 's hogy e' gyönyörűséggel, valahányszor akar, élhessen, nádból sípot faragott, mellyet syrinxnek nevezett. Innen kapta 2) bizonyos sípnem, melly hét viasszal egymáshoz kötött 's különböző nagyságu csőből (eredetileg ugyan annyi nádszálból) állott, syrinx nevet. Bár Pan tartatik is feltalálójának, de már Homer és Hesiod esmerték, mielőtt arcadiai Pan mythusa elterjedt volna. A' 7 csövös síp egyébiránt közönséges használatban volt a' görög és latin pásztoroknál. Későbbben a' csövek száma szaporított 's Olaszországban itt amott most is hallhatni syrinxet.

SZÉLHÁRFA

Szélhárfa Aeol hárfája; hurosszóra szer, melly ha szélre tétetik, magától zeng. Ugy látszik Kircher találta fel. Pope azt találta Eustathiusban, hogy ha a' szél kifeszített hurokba ütközik, harmoniás hangot ad; miben Oswald, skot muzsika szerző próbát is tett; egy hosszukás és hangfenékkal készült lédikára 8 vagy 10 mind egyhangu bélhúr volt fel, egymáshoz nem igen közel; 's mihelyst ez szél ellenébe állittatik, meddig a' szél csendesebb a' hangok egyformák, de mennél inkább emelkedik a' szél, sokféle hangot szül, melly rendkívül bájos.

SZERES MUZSIKA, I. HANGSZERES MUZSIA

SZÜNJEL

Szünjel (pausa), nyugalom, megállás, a' hangok elhalgatása hangászarabnak vagy beszédnek bizonyos helyein 's az a' jel, melly muzsikában ezen megállást és szünetet jelenti. Célja, a' hangmivészésre és halgatóra nézve a' tovább tartó előadásba nyugpontokat hozni, 's megállapodások által a' tételeket egymástól megkülönböztetni. Innen nem kell szünettel élni, a' hol félbenzakadásnak helye nincs. A' legrövidebb tartósságu szünetjel sospiráknak neveztetnek, mivel csak lélekzet- és erővevésre valók.

TABULATURA

Tabulatura műszó, melly különösen ezelőtt a' gyakorló hangászatban használtatott, 's minden musikai jelek öszveségét jelentette. Hajdan a' musikai jelek betűkből, számokból 's octávákat mutató huzásokból állottak. A' kótairás 11 században kezdődött. Ma csak a' régi, azaz, betűk általi kótairást nevezik tabulaturának. Ebből származnak némely még most is szokásban lévő nevek és jelek, mellyek által az octávák meghatározatnak. Hajdan t. i. octávákra oszták a' hangokat, mindenikét c-től h-ig felfelé számlálva, 's elkülönlék 1) a' legalsó vagy nagy octavát, mellynek hangjai nagy betűkkel jelettetnek, C, D, E, 'st. 2) az ezt felfelé követő octavát, mellynek hangjai kis betűkkel iratnak, c, d, e, 'st. 3) ismét az ez után következőt, mellynek hangjai egyszer megvont betűkkel jelettetnek, így: $\bar{c}$, $\bar{d}$, $\bar{e}$, 'st. 4) a' kétvonásost, így $\bar{\bar{c}}$, $\bar{\bar{d}}$, $\bar{\bar{e}}$, 'st.; így menének tovább a' még magasb octávoknál, mellyeket három – négy vonásuknak neveznek, különösen fortepianóknál, mellyek hangjai igen magasra terjednek. – A' nagy octaván alul menő hangok contrahangoknak hivatnak. – Képirásnál is szokásban vala a' tabulatura nevezet, 's szönyeg- és falfestményt értének alatta.

TACTUS

Tactus I) hangászatban jelenti a) azon mértéket, melly szerint egy sor hang, egyenlő részekre osztatik, b) magát ezen felosztást c) a' felosztás nemét, tactusnem; d) azon egyes választékokat, mellyek az egymásra következő hangoknak egyarányos felosztásából származnak, ugy azon egyarányos viszonyt, mellyet azok ekkép egymás iránt nyernek; egy tactus kótáit, sőt néha magát az egész kótát is; II) teszen általában minden egyarányos mozgást, például járásban vagy tánczban. A' hangok magasság- és mélységbeli különségét a' tactus olly kevésbé határozza meg, hogy tactus ezek nélkül is lehet, de nem ám idő mérték és ék (accentus) különsege nélkül. (L. RHYTHMUS). Oka ott van, mert ezek nélkül egy sor mozgást vagy hangot nem volnánk képesek felfogni. Hogy ezt tehessük, megkivántatik, hogy az egymást felváltó hangok, mint egyformán visszatérő szakaszok részei jelenjenek meg, mert épen ezen egyforma visszatérésben esmerjük meg az idő folyamában lévő változások egységét, azaz, a' rhythmust; miért a' tactus az a' mozgásra és hangokra nézve, mi a' symmetria 's ennek viszonyai a' téralakokra nézve. A' tactus által tagokra osztjuk a' rhythmust, 's a' mozgások és hangok folyamában egyenlő részeket veszünk észre, mert ama' felosztások nemcsak általában egyforma időkig tartanak, hanem egy másnak időtagjaikra nézve is megfelelnek. A' tactus tehát egymásra következő időrészek egyenmértéke. Ezen egyenmérték kellemesen hat a' fülre, mint a' test összeillő arányos viszonyai a' szemre – 's tagjainak különféleségéhez képest különböző jelentést kap; innen a' tactusnemek. Mert különböző lesz a' tactus mind tagjainak száma, mind az ez által meghatározott accentus szerint, melly az időrészekre esik. Ennél fogva van előszer egyenes tactus, mellynek tagjai egyenes számokat képeznek, és egyenetlen, mellynek tagjai egyenetlen számból állanak. Egyszerű amaz, ha 2, ez pedig ha 3 fő időből áll. Egyszerű egyenes tactus a' 2/4 és 2/8; összetett a' 4/4 vagy C, és 8/8. Az egyenes tactusnem legfelebb 8 egyenlő részt foghat fel, mert többet nem lehetne számlálva észrevenni, 's mind azon tactusnemnek, mellekben több foglatatik, újabb felosztás által egyszerűbbekké tétethetnek. Az egyenetlen tactus a' háromnegyedrészre vitethetik vissza; a' három egyenlő időrészek megrövidítése által származik a' 3/8, hosszabítása által pedig a' 3/2 tactus; a' hármas szám sokszorozása által továbbá lesz a' nehéz 6/2 és 6/4, ugy a' könnyű 6/8, 9/4, 9/8, és 12/8 tactus. Tizenkettőnél több időt már nem lehetne könnyen megszámlálni 's ezért az olly tactus csak fárasztó lenne. Más egyenetlen számok, mint 5 és 7 nem képeznek önálló tactusnemeket, mert Apel szerint nem tiszták, hanem egyenlőkből 's egyenetlenekből tétettek össze. Végre olly tactus, melly csak egy időből állana, lehetetlen, mert minden időt többre lehet felosztani. Ezekből az is következi, hogy a' tactusnemek korántsem önkényes találmányok, mint Rousseau gondolá. Egyébiránt az egyenetlen tactusoknak több élénkséget 's indulatkifejezést tulajdonitnak, mint az egyenesnek. Mi a' tactus részeit illeti, ezek az ék (accentus) által különböző értéket nyernek. E' szerint van jó és rosz tactusrész (nota buona és nota cattiva, thesis és arsis, leütés és felütés). Jó rész az, mellyen az ék fekszik. Ez az énekeknél hosszú szótagot kíván, a' rosz pedig rövidet. Jó rész egyenes tactusoknál az első rész (thesis), mellynek általában legnagyobb fontossága van, mivel a' tactus kezdetét határozza meg. Ha az egész az az 4/4 tactus, négy fertályos kótára osztatik, az első és harmadik fertály kap éket, de ez utóbbi, gyengébbet; még gyengébbet a' harmadik és hatodik nyolczados, ha a' fertályosak nyolczadosakra osztatnak. L. Kirnberger *Kunst des reinen Satzes*, Koch *Vers. einer Anleit. zur Composition*; Weber Gfr. *Theorie der Tonsetzkunst*. Az újabb tactus feltalálójának kölni Francot tartják. A' Görögök karénekeikhez előbb fa, utóbb vasczipővel, a' Romaiak pedig ugynevezett scamillum – vagy scabillummal ütének tactust. Újabb időkben ezek helyét tactuspálcza vagy egy kótatekeres pótolja. Tactusvonal azon függőleges huzás, melly által a' rhythmusnak tactus által képzett választékai kijellettetnek.

TACTUSMÉRŐ

Tactusmérő musikai időmérő (chronometer, metrometer). Valami hangdarab musikai előadására nézve felette fontos a helyes időmozgás eltalálása, melyben se igen lassan se igen sebesen, hanem karakteréhez illőleg mozogjon; mivel az andante, adagio, allegro, presto 'st. jelszók nem határozhatják e' mozgást olly pontossággal meg, hogy a' szerző gondolatját szerintök akárki tüstént eltalálja. Sok ideig gondolkodának Londonban és Parisban olly miveszközön, melly szerint a' szerző, a' mozgást, mellyben darabját játszani kívánja, pontosan meghatározhassa; sikerült is az ipar, 's a' parisi mivészacademia némelly találmányt jutalommal tisztelt meg. Németországon nem régiben burgi kántor Stöckel talált egy illy tactusmérőt, hasonlít ez egy közép nagyságu órához, mellyben egy függöny 's egy súlytartó zsinor van; czifralapjára számok irattak, ezekre igazittatik aztán a' mutató ahoz képest, mint a' szerző kisebb vagy nagyobb sebességet kíván. Ezt Mälzl bécsi műszerész legnagyobb tökélyre vitte. Most már orchestráknál is használtatik 's Beethoven és más hires mesterek is a' szerént határozzák meg szerzeményeik időmértékét. Weber Gottfr. (*Leipz. mus. Zeitung* 1813, 1814, 1825) valamelly darab tactusa sebességének meghatározására, ezen módot ajánlja: „Legegyszerűbb 's legbiztosabb időmérő egy egyszerű föggöny, az az egy fonal, mellynek végére ön golyó van akasztva. Tudva van, hogy a' függöny annál sebesebben jár, minél rövidebb, annál lassabban minél hosszabb. Így tehát csak a' függöny hosszát kell a' darab elején kitenni, 's ennek ütési a' tactusrészek sebességének megfelelően, p. o. Allegro 8" 2/4; az az: ezen allegróban a' tactusrészeket (itt fertályokat) olly sebesen kell venni, mint egy 8 hüvelyknyi függönynek mozgásai. Ha tehát egy illy megjelelt darabot játszani akarunk, csak a' függöny vonalát kell 8 hüvelyknyire venni, 's golyóját egyszer kétszer ide oda hintáztatni, mozgásai legott kijelelik a' szerző által kívánt sebesség fokát, 's pedig sokkal pontosabban, mint az ingadozó értelmű allegro, molto vagy poco allegro. E' mód azért is is ajánlható, mivel minden erőmiv nélkül, 's mindenütt lehet használni, hol egy szál czérna 's egy puszkagolyó találtatik.

TÁNCZMUZSIKA

Ennek sajátsága olly könnyü, és meghatározott rhythmussal ajánlkozó melodiákon nyugszik, mellyek a' mozgásokat emelik és segítik. Fülre hatók legyenek ezek, 's isméltlésnél ne szerezzenek unalmat. Vad népeknél nagyon egyszerű a' muszikai kiséret; csak kevesen használnak egy hangu dobot és czimbalomot. A' mivésszszellemű Görögök ének mellett tánczoltak. Ma a' tánczmuzsika nem egyéb csupa szeres muzsikánál, 's többnyire a' tánczmuzsikákban épen olly kevéssé van karakter, mint a' táncokban, melly majdnem csupa önkényes lábmozgatássá aljasodott. Csak kevés nemzet táncznótái birnak még kitünő saját karakterrel, melly nehezen utánozható, illyenek a' lengyel és a magyar. Azonban gyönyörű nemzeti táncznótáinkra is szomorúan kell megjegyeznünk: hogy valamint az eredeti méltóságos magyar táncz a' felsőbb társalkodási körökből, szeles keringő, ügető 's több illy korcsok által rég számüzetve, csak ritkán, 's legfelebb nagy innepek alkalmával vétetik elő, 's ilyenkor is mint rendkívüli mutatvány jelenvén meg, némelly magokat fitogtatni kívánók által ballettekből, kozákból 's egyéb idegenektől kölcsönözött idomtalan, lábfcizamító ugrásokkal elruttitatik, 's ázsiai komoly méltóságából 's vitézi büszkeségéből egészen kivetköztetik, 's így mind idegen tánczmesterek által elkorcsosított nehézsége, mind társasági mulatságra alkalmatlanná idomitása miatt főbb rendeink táncz paletáiból kiszorítatva, csak egyszerű földnépünk rakonczátlan ugrádozásává aljasult: ugy lelket emelő, szívet rázó, búra öröme egyaránt indító magas szellemű eredeti táncznótáink is, leginkább csak sötétképü hangászink mivészi oktatást nem nyert kontár ujjaik közt bitangolva, mind inkább korcsosodnak; 's

valóban méltó köszönetet érdemelnek a' veszprimi magyar nóták kiadói, úgy Bartay, 's mások, kik legalább nemzeti nótáink néhány virágát az örök hervadástól megörzeni dicséretesen iparkodnak. Valameddig nemzeti tánczunk nyilvános farsangi multságokban közdivatuvá nem válik, nemzeti nótáinkat is szüntelen korcsosulás, sőt vég romlás veszélye fenyegeti. Örömmel említhetjük ugyan, hogy ez idei farsangon Budán az ország teremében tartani szokott bálakat is magyarral nyiták meg, de ezeken senki sem tánczolt; 's noha a' budai színész társaság tánczmesterei, Farkas és Szőlősy magyar táncz tanulásra több ízben szólítgaták az ifjúságot, 's Farkas egy négy páros magyar tánczot, mint közdivatba hozandót színpadon mutatott is, ezt, ámbár a' francia quadrille helyét disszel pótolhatná, mind eddig nyilvános multságban nem láthatók, sőt báli hirdetésekben, a' magyar tánczról emlékezet se tétetvén, helyette *Walzer-Guirlande*, *Mittel gegen den Schlaf*, *Erinnerung an Pesth*, *Juristenball-Tänze* (!) *Isabellen-Walzer*, *Wettefrei* 's több ilyen idegen hangzatu táncznevét olvashatunk. Talán az előre törekvő nemzeti szellem lassanként e' részben is majd kifejlik. – A' magasb játékszini tánczmuzsika, (balettmuzsika) megkívánja, hogy a' hangszerző a' rhytmus minden nemét kihozni 's ez által karaktert és érzést kifejezni ügyes legyen. E' nemben Benda, Weigl, Winter, Hummel, Gyrowetz, Reichardt, Righini, Clementi, Pleyel, Kauer, Müller, Wranitzky, Spontioni, Boyeldieu 'st. legjelentősebbek.

TELEMANN

Telemann (Georg Philipp), hires és termékeny elméjü muzsikaszerező, szül. 1681, Hildesheimban. Itt 1702 az új templomban organista lett 's muzsikai iskolát (collegium musicum) állított merő tanulókból. Mint muzsika igazgató halt meg Hamburgban 1767. Szerzeményei közt operái még Franciaországban is tetszének. Nagy barátja volt a' muzsikai festésnek. Maga Bach Seb. is nagyra becsülé e' tekintetben, a' nélkül, hogy e' pontbeli tulcsapongásit helyben hagyná. Így p. o. T. az álnokságot hamis quintákkal vagy dissonantiákkal akará kifejezni. Operái igen sokat tettek a' hamburgi német játékszini virágzására. Jeleskedett mint egyházi muzsikaszerező is. Irt cantatekat, oratoriumokat, 's motettjei ma is nagy éneklő karok által adatnak.

TEMPO

Tempo időmérték, hangászatban a' sebesség azon fokának meghatározása, melly szerint valamely hangdarabot játszani kell. Ez leginkább a' darab tartalmától 's karakterétől függ, melly valamint különféle szerzeményekben különböző, úgy az időmértéknek is, melly szerint ezek játszandók, különbözőnek kell lenni. Rendesen 5 fő mozgást szoktak kijelelni, 's ezek Largo, Adagio, Andante, Allegro és Presto olasz műszavakkal fejeztetnek ki, melly mozgások azonban más hozzátételek által még közelebb is meghatározhatók. Jobb felosztás ennél a': lassu, közepszerű vagy mértékletes és sebes mozgás, mellynek ismét több fokokra válhatnak következő kifejezése által, t. i. 1) lassu mozgásban: Largo, Lento, Grave, Adagio, Larghetto,. 2) Közepszerűben: Andante, Andantino, Moderato, Tempo giusto, Allegretto 'st. 3) Sebesben: Allegro, Vivace, Presto, Prestissimo. Ha az eddigi szavakkal kijelelt lassuság vagy sebesség még szorosabban meghatározandó volna, akkor nagyításul hozzátételek: assai, molto, vagy di molto più; kisebbitésül pedig: poco, un poco, non tanto, non troppo, meno 'st. p. o.: Largo vagy Adagio assai, v. di molto: igen lassan, leglassabban; Adagio non troppo, nem felettébb lassan; Vivace non tanto, nem igazán élénken 'st. E' kifejezés: tempo rubato, nem időmértékre, hanem tactusra vitetik. Néha egyes helyeken megszakasztatik az uralkodó időmérték, 's majd késedelmezve (rallendo, ritardando), majd sietve (accelerando, stringendo, piu stretto), majd önkény szerint (a piacere) vétetik, melly esetben gyakran a' kísérőknek kell magokat a' főhangvivőhöz alkalmazniok (colla parte); 's ha az előbbi

szoros időmérték ismét visszaállítandó, ezt a tempo, vagy tempo primo műszavakkal szokás kimutatni. Az időmérték állandó meghatározására némely erőmiveket is találtak fel, melyeket **TACTUSMÉRŐNEK** (l. e.) neveznek. Azonban mindenkor legjobb időmérték marad az izlés, belátás, helyes érzés és tapasztalás.

TENOR

Tenor az emberi négy fő hangnem egyike. Ez az érett kor lágyabbik hangja, vagy a magasabb férfi hang, 's a' kis octavbeli d-től az egyszer vont f-ig vagy g-ig terjed. Solotenornak mind mélyebbnek mind magasabbnak (c-től discant a- vagy b-ig) kell lenni. E' hangnem a' gyengédebb 's finomabb férfi érzelmek kifejezésére alkalmas. Négy szavu énekben a' második közép hangzatot képzi. Kulcsa C-kulcs.

TERPODION

Terpodion egyike az újabb időben talált legjobb billentyűs hangszereknek. Szerkezete igen elmés. Belső készüllete fa pálczácskákból áll, melyek egy fa henger dörzsölése által gyönyörű hangokat adnak. A' hengert egy kerék hajtja, melyet a' játzó önkénytes nyomása minden erőtetés és zörgés nélkül mozgásba hozhat. Kívülről egy 5 ½ octávás, asztalforma fortepianoéhoz hasonlít, csakhogy ládája valamivel mélyebb. Felső hangjai lágyan fűtt sípéhoz, az alsók pedig nagy fuvoláéhoz hasonlítanak. Ezekhez lefelé még clarinet, bassus kürt, és öreg gordon hangjai csatlakoznak. 16 lábás mélység már derekas orgonabassust ad. Bizonyos távolságra azt véli az ember, hogy jól betanult fuvószeres harmóniát hall. Bánásmódja nem jár különös nehézséggel, minden fortepianista könnyen és hamar megtanulhatja, 's ha jól bele tanul, az ember dicső sikert eszközölhet vele. A' hangok összekötése, teljessége, különfélesége, emelhetése és ejthetése (crescendo és decrescendo) elsőséget adnak neki a' fortepiano felett. Sebes darabok játszására nem annyira alkalmas. Több hangzatu éneket igen szépen kísér. Buschmann János Dávid (szül. Friedrichsrodeban Gotha mellett) találá fel, 's Németország fővárosiban, hol csak mutatta, névre kapott vele. August gothai herczeg e' hangszerszámot németesen Labesang-nak nevezte.

TERZETT

Terzett (ol. terzetto) három fő hangzatu ének darab, kísérettel; néha kíséret nélkül. Mindenik esetben a' három szavu tétel kisebb nagyobb mértékben kitűnik. Egyébiránt lehet a' terzett három egyforma, vagy különböző hangokra írva. Legtökéletesebb ha sopran, tenor, és bassusra van téve, mert e' három hangzat egymáshoz egyforma arányban áll. A' hangszerszámokra készült terzettnek rendesen Trio a' neve.

TETRACHORD

Tetrachord régi Görögöknél négy hangból álló hanglajtorja. A' régiek t. i. tetrachordokra oszták hangszerüket, mint mi a' miénket octavákra osztjuk. Azért énekiskoláikban is solmisationál csupán 4 szótagra vala szükségök, később időkbén aztán Aretino 6 szótagjai vetettek be. Eleinte a' tetrachordok csak diatonicusok valának, később chromatikusok és enharmonicusok is lettek.

TIZENKETTEDIK KÖTET

THEMA

Thema valamely kidolgozás végett feladott tárgy; egy kivivendő fő tétel; oly dolog, mellyről értekezni kell, p. o. predikatio themája. Hangászatban Thema oly tétel, melly a' darab alapjául szolgál, azután bővebben kidolgoztatik, úgy hogy különféle fordulatokban, hangnemekben és változatokban ismét előkerül. Ennek választása 's kivitele próbálja meg a' hangmivész éles elméjét és harmoniai ismeretét.

THESIS

Thesis, tétel, jelesen olyan, mellyet meg kell mutatni, bizonyítani. Logicában e' név többféle viszonyok alatt fordul elő, mint antithesis ellentétel, synthesis összekapcsolás, hypothesis feltétel. Köz beszédben in thesi annyit tesz, mint általában, azaz, hol még feltételnek, korlátozásnak nincs helye. Thesisek továbbá a' vitatás végett valamely tudományból kivett tételek. Hangászatban thesis a' leütés vagy azon rész, mellyel a' tactus kezdődik, ellenben arsis a' felütést jelenti. Metricában a' szokás ezeknek ellentétes jelentést adott.

THRENODIA

Threnodia gyász- és panaszének; nem kell összezavarni az elégiával, melly természettől szelid és mérsékelt vegyes érzelmeknek költői, többnyire leiró ábrázolása. A' threnodia lehet lantos kifejezése a' leghevesebb fájdalomnak, kinnak és kétségbeesésnek, minden jótékony érzet közbevegyítése nélkül.

TIORBA Id. THEORBE

THEORBE

Theorbe (tiorbe) guitarre nemű, ma már divatból kiment hangszerszám; hasonlít az Olaszok liutojához, legalább hasára 's nyakára nézve, melly ugyan jóval hosszabb, 's azért az Olaszok néha Achiliutonak nevezik. Van 14-16 hurja. Csak kíséretre, nem darabok játszására vala alkalmas.

TIRADOK

Tiradok. Így nevezik az oly szöszaporitást, melly ugyan azon tárgyról hosszú sorral hordatik össze, noha az egészét sokkal rövidebben ki lehet vala mondani. Hihetőleg az olasz muzsikai szótól: tirata, jó e kifejezés, melly az előtt egy nemű lépcsőnként fel és leszállangó kóták sorát tette. Tánczmívészségben is fordul elő e' kifejezés.

TISZTA

Tiszta, keveretlen, philosophiában azt bélyegzi, mi a' tapasztalástól független; p. o. tiszta okosság; muzsikában a' tökéletes közt jelenti, p. o. tiszta quinta.

TIZENKETTEDHANG

Tizenkettédhang, muzsikában oly köz, mellynek két vég hangjai egymástól tizenkét diatonicus lépcsőnyire állnak, vagy az alaphang octavájának quintája.

TODI

Todi (Maria Francesca), a' leghireb énekesnek egyike, szül. Lissabonban 1743 körül, énekelt Londonban, Parisban, Potsdamban (1780) és Pétervárbán, mindenütt rendkívüli tetszéssel. Berlinből, mivel 6000 tall. évi fizetést kívánt, elbocsáttatván, beutazta

Olaszországot, Hollandot 's Angolországot. Mh. 1793, hónapban. Mivészi büszkeségére legmagasb pontra hágott.

TOMASCHEK

Tomaschek (Wenzel Joh.), jeles élő hangmivész és muzsika szerző, szül. Skutschban Csehországban 1774. Eleinte csak titkon tanulta a' klavirt egy iskolatársával, 1787 altista lett Iglauban a' Minoritáknál, 's itt és 1790 Prágában még több előmenetelt tett a' muzsikában, hol iskolai tanulmányai mellett a' legjobb hangász miveket szorgalmasan olvasgatta. Bürger *Leonoráját* muzsikára tevée, 's ezzel megnyerte Buquoi gróf kedvét, mi oka lön, hogy ezentul egészen muzsikára adná magát. Jeles fortepianista és contrapunctista; sokat irt fortepianóra, énekhangra és orchestrumra. Egy miséje nevezetes.

TONICA

Tonica, muzsikában a' diatonicus hanglajtorjának első, vagy alap hangja, különösen pedig minden hangdarabnak fő vagy alaphangja, az t. i. mellyből a' darab kiindul, 's mellyen végződik. A' Tonicától felfelé számlálva az ötödik hang a Dominante, uralkodónak nevezetik. Mindeniknek saját egybehangzói vannak. Gyógyászságban tonica (remedia) név alatt olly gyógyszerek értetnek, mellyek által a' gyomor és bél vagy egész test elveszett rugalmassága visszaadatik.

TÖRÖK MUZSIKA

Török muzsika. A' hangászat ugyan, mellyet a' Törökök a' Persáktól kapta, nálok, mint más miveltség is, csekély fokon áll; de még is gyakorolják azt, kivált szerelmi és harci érzelmek kifejezésére. Csak azt tartja a' Török becstelenségnek, hogy magát pénzért nyilvánosan hallassa. Tábori muzsikájok azonban csak névvel hasonlít a' miénkhez. Fő hangszerök a' hobo, éles trombiták, tányérok, mindenféle apró dobok 's az alabassust vivő nagy dob; ellenben sipok, háromszeg, csörgők ritkák 's ezeket csak fő tisztek hordozzák magokkal, mint tiszteleti kísézőket. Tábori muzsikájok általában egyhangu, egyforma 's inkább csupa ritmusos dörömbölés, melly a' lépdelő katonákat tűzbe, dühbe hozza. Harmoniáról keveset álmodnak, 's darabjaikat ritkán játszó kóta után; egyéb iránt ugyan azon hangjaik vannak, mint nekünk, de sokkal gyakrabban használják a' félhangokat. Szelidebb muzsikájokban valami busongó-érdeklő van, ehez bizonyos három hurú hegedűt, a' külföldi viole *d' amour*-t, a' dervisich flautát 'st játszó. – Mi a' törökmuzsika alatt rendszeren a' nagy dobot, csattogtató tányérokot és triangulumot értjük, mellyekhez gyakran a' harangjáték és a' beffroi v. tamtam is vétetik.

TRILLA

Trilla muzsikában két egymás mellett fekvő hangnak sebes és egyenlő váltogatása. Kellemes ékesítő módosság, melly éneknél hajlékony, ügyes torkot, 's szorgalmas gyakorlást kíván. Két hang kell hozzá, egy alsó 's egy felső; amaz a' fő hang, vagy trilla vezető, azon kell végződni is a' trillának. Hogy segédül egész vagy félhang vétessék-e, a' hangnemtől és a' fő hang állásától függ. Különbféle módosságait a' gyakorló hangászat tanítja.

TRIO

Trio, 1) három fő hangzatra szerkesztett szeres muzsika, v. két fő hangzat bassus kísérettel, p.o. fuvola, hegedű és kis gordon, vagy hegedű, brácsa, és gordon; lehet azonban egy fő hangzat és két kíséző is. Az ilyen trionak neve Sonata a tre, 's valóban a'

sonatához tartozik, noha klavir vagy fortepiano is lehet mellette. 2) Menuettnél a' trio a' sajátképi vagy menuettnek megfelelő tételt jeleli, ma már azonban keringőhez, marshoz 'st. is toldanak triókat.

TRIOLA

Triola muzsikában három összekötött kóta, mely idő mennyiségre nézve két hason minőségű kótával egyforma értékű. Az ékezet mindenkor az elsőre esik.

TROMBITA

Trombita. Ez ismeretes, háromszorosan összehajtott hosszú vékony réz csőből álló, 's széles tölcser formán végződő hangszerszám hangjainak köre tenor G-től discant C-ig terjes; határos a' vadászkiáltással, 's hanglajtorjában is egyenlő amazéval. Felső octávájában nehéz rajta tiszta hangokat kivenni, azért orchestrumban ritkán viszik kétszer vont g-nél fölebb. Párisból hozott mustra után Bécsben Uhlmann Leopold most nagyobb tökélyvel készíti, 's ott már nagy concerteknél, tábori muzsikáknál 's Meyerbeer *Robert der Teufel* című operájában meglepő sikerrel használják.

TUBA

Tuba, a' Romaiak fuvó hangszere, mely hadban használtatott 's a' mi trombitáinkhoz hasonlítható, noha formája ezétől valamennyire különbözött.

TUTTI

Tutti (ol. mindnyájan), hangászatban azt jelenti, hogy minden hangszeren, v. énekhangnak rá kell kezdeni. A' tutti-ének, v. muzsikálás nem kíván olly finomabb kimiveltséget, mint az ellenébe tett solo-játék, 's itt a' hangász v. énekes inkább is támaszkodhatik pajtásaira.

UT, RE, MI

Ut, Re, Mi, 'st. Arezzoi Guido Sz. Benedek rendbeli szerzetes 's később avellanai apát, 11 száz. nagy érdemet szerzett az énektanítás és akkori hangászat javítása körül. Addig az octava egyes hangjainak nem lévén elnevezése, nagyon nehezen lehet az ugynevezett canto fermo-t (akkoriban egyetlen énekmódot) betanítani, 's a' dolog annál nehezebb lett, mivel épen ezért a' félhangok viszonyát a' különféle tetrachordokhoz nem lehet meghatározni 's így csaknem mindenkor hamis intonatio következett. Ő az akkor szokásban volt hang kört a' görög tetrachordok (négy-négy egymásután következő hangok sora) helyett hexachordokra (6 hangból álló sorra) osztotta, mellyek elsője C, második F, harmadik G hangon kezdődött, 's ezek az akkor divatozott diatonicus hangok egész körét magokba foglalták. A' hexachord 6 hangját Kereszt. Sz. János egyik hymnusa fél verseinek kezdő szótagjaiból így nevezé el:

*Ut queant laxis Resonare fibris
Mira gestorum Famuli tuorum,
Solve polluti Labii reatum
Sancte Johannes.*

Igy lett a' diatonicus c, d, e, f, g, a, hangoknak ut, re, mi, fa, sol, la, elnevezése, mellyeket Guido syllabáinak 's lépcsőik szerinti kimondásukat guidoi solmisationak neveztek. Guido ideje után, hogy még az octava hijánya kipótoltassék, a' H helyett hozzá toldák a' Si szótagot, mint az említett stopha vég versének (Sancte Johannes) kezdő betűjét. Az

Olaszok és Francziák még ma is e' szótagokat használják az énektanításnál, de némely változatásokkal.

VADÁSZKÜRT

Vadászkürt, kereken összetekert, széles töltés szájú réz csőből álló fuvó szerszám, hanglyukak nélkül. Csője hosszú volta miatt a' trombitánál egy octávával alantabb szól, 's hangja nem olly éles. Mivel e' szerszámban minden hang természetűl nem fekszik, ilyeneket a' kéznek a' töltésbe dugása 's a' levegő kimenetelének kisebb nagyobb elszorítása által lehet csak kivenni, miért e' hangok siketebbek is. Nagy kifejezésre nem alkalmas ugyan e' hangszer, de hangjai szelidek, gyengéden panaszolkodók 's a' hurosszerszámok hézagait egészen kipótolók. A' Németek legnagyobb tökéletességre vitték, csapókat és szelelőket adtak hozzá, sőt olly machinát is találtak, mellynek segítségével betevő darabok által akármely hangnemben tüstént használható.

VARIATIO

Variatio muzsikában egy rövid, egyszerű 's könnyen felfogható tételnek sokfélekép ismétlése. Ezen változtatás a' melodia kótáinak feltagolása és kisebbítése, egyszerű kóták melodiás ékesítése, változtatott harmonia 's több illy segéd módok által történik. Fő kívánata, hogy a' melodia alapvonásai a' változatokban soha egészen el ne nyomassanak 's a' fő ének általok el ne töröltessék. A' fő tétel, melly illy módon változtatik, themának hivatik. A' thema v. ugy változtatik, hogy minden változat egy magában egész, bevégzett 's a' themával egyenlő rhythmusu tételt képez, v. ugy hogy a' themára az alapmelodia és a rythmusa tekintetében illy szoros ügyelet nincsen, hanem a' változatok majd jobban, majd kevesebbé dolgoztatnak ki, 's közbe csusztatott tételek által ugy egybe kapcsoltnak, hogy végre együtt egy egészet tesznek. Első esetben a thema szoroson van variálva 's ezek a' sajátképi variatiók. Ezek v. egy fő hangzatra egyedül, v. kísérettel, néha több versenyző hangzatra is iratnak. A themának egyszerűségén kívül még kellemesnek is kell lenni. Általában a' variatio inkább hangszerekre mint ének hangra illik, mert itt a' szavak kimondása a' mesterséges változtatást gyakran akadályozza, innen inkább csak az énekes gyakorlására, v. nagy mestersége kitüntetésére szolgál. A' variatioknak legtöbb becsök van akkor, ha az alapmelodia kára nélkül minden változatnak saját caractere van 's így az érdek fokként nő. Költészetben is vannak variatiók, így nevezik t. i. a' Spanyolok és Portugálok glossáit. L. Raszmann *Blumenlese südlicher Spiele*.

VAUDEVILLE

Vaudeville könnyű, vidám, néha gunyos tartalmu francia népdal, melly néha stropháiban valami tréfás történetet, nevetséges szokást, bohóságot csufol. Fő kívánata, hogy melodiája könnyű és kedves legyen, 's hogy a' fő gondolat minden vers végén illő változtatással megismételtessék. Ama könnyű színjátékok, mellyek illy dalokból 's ezekkel alkalmazott versekből szöve, Parisban az 1791 óta álló du vaudeville színházban adatnak, 's nevek Comedies-vaudeville, ilyen dalokkal végződnek; minden játszó személy illy dalt énekel, mellynek strophája az általa ábrázolt karakterhez van alkalmazva, honnan az olly tréfás vigjáték is vaudevillenek neveztetik, melly valamely napi tárgyat gunyosan ad elő. Ujabb időkben Scribe és Malesville irtak ilyeneket, Angely, Blum, 's Holtei pedig a' német színpadra iparkodtak átplántálni

VIOLA

Viola több muzsikai szerszámok közönséges neve, mellyeknek nagyobb része ma már nincs divatban. Nevezetesebbek valának 1) *Viola da gamba* (térdhegedű), mellyet mint

a' gordont térdek közt szoktak vala tartani. Kisebb volt ugyan ennél, 's hat hurjait D, G, c, e, a, d hangok szerint igazították fel. Kótáit (Bassus- vagy tenorkulcsban) 6 foku lajtorjába írták. 2) *Viola d'Amore* (szerelemhegedű) brácsához hasonlított. Elejénte 12-14 hurja volt; ebből 6-7 bélhur (közülök a' 3 mélyebb dróttal körülfonva), nyergen feküdt 's vonóval játszanak rajtok. A' többi csupa dróthur vala, a' hurtartó alatt apró srófokhoz akasztva. Ezek a' nyergen furt lyukakon mentek keresztül a' fogantyú alatt ki a' srófvályuba. A' bélhurokkal octávákra vagy egyhangulag igazítottak 's csak arra szolgáltak, hogy együtt zengésök által a' hangot erősítsék. Utóbb elveték e' dróthurokat 's csak a' nyergen fekvő 7 bélhurt tarták meg. Martheson (Orchester) és Walther (Lexicon) emlitenek még egy más szerelem-hegedüt is, mellynek csupán 4 drót- és 1 bélhurja volt, 's illy accordok szerint igazították: c, e, g, c, g, vagy c, es, g, c, g. A' maiglan divatozó Viola 3) a' *Viola di braccio*, *Violetta*, *Viola alto* (*alto Viola* rosszul van mondva), francz. *Taille* öreg, vagy brácsa hegedű, alakjára nézve egészen a' kis hegedűhöz hasonlít, de hangjára 's hangkörére nézve a' hegedű és kigordon közt középen áll. Játzsása is épen ugy történik, mint a' hegedűnek, csakhogy kótái nem G – , hanem altkulcsban iratnak. Négy hurjának ketteje ezüst dróttal van fonva; feligazítása a' hegedűnél egy quintával lejjebb, így: c, g, d, a, tehát épen ugy mint a' kis gordonnál, de egy octávával feljebb. A' brácsa az a' vonó szerszámok közt, mi az alt vagy tenor az énekhangok közt.

VIOTTI

Viotti (Givanni Battista), egyik legnagyobb hegedüs és componista, szül. Fontanaban Remontban 1755. Elejénte Turinban a' királyi hangászkarnál hegedüs volt, 1782 Parisban rendkívüli figyelmet gerjesztett, de a' zendülés által üzetve, Londonba ment, hol az operaorchestrum igazgatója lett; e' mellett borkereskedést is üzött, de 1798 rögtön kitiltaték Londonból, 's Hamburgba ment, utóbb Parisba, hol kis ideig a' nagy operát igazgatta, végre vissza került Londonba, hol Mar. 3 1824 mh. Játékában tisztaságot, pontosságot 's rendkívüli ügyességet legkellemesebb egyszerűséggel párosított. Van mintegy 27 hegedüconcertje, 2 concertans symphoniája két hegedüre, 36 hegedü duettje, több hegedü-quartetdje és triója, 12 hegedü-soloja bassus kísérettel, 's számos themája variatiokkal. Énekre nézve van tőle 2 olasz ária orchestra kíséretével. A' neve alatt kijött klavirdarabokat e' hangszerszámra eredetileg alkalmasint nem maga szerkeztette.

VIRTUOS

Virtuos. E' név leginkább azoknak adatik, kik észtehetségöket szép mivészségekben a' tökély magas fokáig kimivelték. Nálunk rendszeren mesterhangászról vagy énekesről mondatik.

VOGLER

Vogler (György József), a' hangászat történeteiben nevezetes férjfi, nagy clavier 's még nagyobb orgonajátszó, eredeti alapos hangszerkesztő 's fáradhatatlan vizsgálója a' hangászatmivészségnek, Würzburgban szül. 1749. Atyja hegedüket csinált ugyanott, miáltal alkalma leve sok hangmivésszel megismerkedni. Az ifjú Vogler nagy muzsikai észtehetségei korán kitünének 's miután a' philosophiát 's a' törvénytudományt elvégezvén, honában hivatalt nem kaphata, Manheimba mene, hol Károly Theodor akkori választótól kegyesen fogadtaték 's 1773 Bolognába küldeték, hogy hires Marinitól a' contrapontot tanulja meg 's az egyházi énekléssel egész méltóságában ismerkedjék meg. Marini rendszerével nézetei nem férévén öszve, Paduába mene V. Valottihoz, hogy tanulását bevégezze, 's itt egyszersmind theologiát is tanula. 1775 v. 1776 visszajöve Manheimba, itt a' kápolna igazgatását kapá, 's alapítá esmeretes hangoskoláját, mellyben

nyilvános leczkét tartotta a' muzsikáról. 1780 olta nagyobbára úton volt Német-, Franciaországban, Hollandban, Dán-, Svéd, Angol-, Spanyolországban, sőt Görögországban és Afrikában is, 's mindenütt tetszéssel fogadták. 1786 Stockholmban kir. karigazgató leve. 1790 Londonba, hol a' maga által feltalált orchestrionon hallatá magát, 1791 a' Rajna mellyékeire és Svábhonba, 1792 Hamburgba 's innen 1793 Stockholmba utazék, hol a harmoniáról 2 évig tanítást tartra. 1795 ismét Parist látogató meg, de hamar visszatért. 1799 örökre oda hagyá Svédországot 500 svéd tall. évi nyugpénzzel, 's egy időre Kopenhágenbe rándula, hol *Hermann von Unnát* lépteté szinpadra. 1800 Berlinbe 's 1801 Prágába jöve, hol a' hangászatnak közönséges tanítójává nevezteték. 1803 Bécsset látogató meg, hogy itt egy operát szerkeztessen; de 1805 had útvén ki Bajorországba mene, hol Münchenben a' kir- herczegné férjhez mentekor előadá *Castor és Pollux* nagy énekjátékát. 1807 maini Frankfurtba utazék, honnan a' hesseni nagyherczegtől Darmstadtba hivaték 's itt is marada 1814 történt haláláig, miután udvari karigazgatóvá, titkos egyházi tanácsnokká 's az érdemrend első osztálybeli vitézévé neveztetett volna. Találmányos eszének tanuja az említett orchestrion, bizonyos orogona alaku, 4 clavirból álló muzsikaeszköz. Munkái: *Tonwissenschaft und Tonsetzkunsts* (Manh. 1776); *Organistenschule*; *Choralsystem*; *Handbuch zur Harmonielehre* (Prag 1802); *System für den Fugensbau* (Offenb. 1811). Tanítványai: K. M. v. Weber és Gottfr. Weber, Meyer Beer, báró Poisl 's más jeles hangászok. Miséi 's operái: *Hermann von Unna* és *Samori*, symphoniái st. még most is becsesek.

VONÁS

Vonás mathematicai hangtudományban, 1. Comma.

VONÁS

Vonás hegedűnél a' vonónak helyes fogása, alkalmazása és hordozása. Ennek három fő módja van: 1) a' pattogató, vagy ki; midőn a' vonó nem egész hosszában, hanem csak egy részében 's bizonyos sebességgel rángattatik a' hurokon; 2) a' húzós, midőn vagy az egész vonó, vagy nagyobb része lassudan hordoztatik a' hurokon; 3) a' simító, midőn 2, 3, vagy több kóta egy vonásra vétetik. E' módoknak ismét különféle változatai vannak a' tactus és darab karakteréhez képest alkalmazandók.

VONÓ, I. HEGEDŰ

VONÓHANGSZEREK

Vonóhangszerek, a' bél hurral készített hegedű nemű szerszámok, mellyeken a' hang a' vonó surlódása által eszközöltetik. Ide tartoznak: az öreg gordon, vagy brugó, a' koboz, v. kis gordon, a' brácsa 's a' hegedű. Alkotó részeikben mind e' szerszámok hasonlók.

WALZER

Walzer, vig characterü német keringő táncz. Hajdan mérséklettebb, 's a' nemzeti characterhez illőbb mozgása volt, de mióta a bécsi Walzer divatba jött, az ebben kitörő vidámság már csak nem bacchanalis dühre emelkedett. Muzsikája $\frac{3}{4}$ v. $\frac{6}{8}$ tactusu. Maga a' táncz mindig egyforma, szüntelen forgás.

WEBER

Weber (Bernhard Anselm), porosz kir. karmester Berlinben, vaskeresztrend vitéze, szül. manheimban 1766. Klavirozni a' híres Vogler apáttól, énekelni Holzbauertől, generalbassust Vogler egyik ügyes tanítványától tanult, s' miután mint klavir virtuos

darabig utazgatott, 1787 Hanoverában a' Grossmann színház orchestrumigazgatója lett. Három év mulva beutazta Németországot, Hollandot, Dániát és Svecziát, 's Stockholmban 10 hónapig Vogler közvetlen felügyelése alatt a' declamatori muzsikával és ellenpontozással foglalatoskodott, irt néhány egyházi darabot, azután mesterét Hamburgig követte, 1792 pedig Berlinbe ment, hol a' német operánál orchestrumigazgató lett, 1803 Kotzebueval Parisba utazott 's itt karmesternek neveztetett. Kevés eredetiséggel 's változatossággal bíró gondolatok mellett, tisztaság, hathatós kifejezés és halmozott kecses melodiák bélyegezték munkáit. *Sulmalle* duodramája, *Deodata* operája, *Hermann und Thusnelda* 's *Die Wette* kis daljátéka Berlinen kívül nem igen ismeretesek. Inkább ismeretesek pianoforte kíséretű melodiás és caracterteljes énekei, 's melodramai mive *Fridolin*, v. *a' vashámorba menetel* (Schiller balladája után.) Mh. Berlinben 1821.

WEBER

Weber (Gottfried) érdemtelen theoreticus és practicus hangszerző, egyszersmind tudományos műveltségű tisztviselő, szül. Freinsheimban Manheim mellett 1779. Törvényt tanult, ügyvéd és kamara-ügyvéd lett. E' mellett jó tanítás és jeles mivészek hallgatása által fuvolán és gordonon nagy ügyességet szerzett, utóbb mindazáltal egyedül a' muzsikai aesthetikai és technikai teoriájára szentelte szünidejét, minek több folyóiratokban kijött értekezésein, úgy Ersch és Gruber Encyklopaediájába iktatott czikkjein kívül igen becsülendő próbáit adta különösen *Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst zum Selbstunterrocht, mit Bemerkungen für Gelehrtere* (2 köt. Mainz 1817 2 kiad. 1824, 4 köt.), és *Allgem. Musiklehre für Lehrer und Lernende* (Darmst. 1822) czimű munkáiban. Darab ideig igazgatója volt Manheimban az egyházi muzsikának és Conservatoriumnak. Utóbb hadbíró lett Mainzban 's egyszersmind a' játékszini biztosság tagja. Végére mint nagyhercegi fő törvényszéki tanácsnok és királyi ügyvéd Darmstadtba tétetett által 's a' hesseni nagyhercegi házi rend vitézévé neveztetett. A' giesseni egyetemi bölcsekedői kara doctori oklevéllel tisztel meg, a' stockholmi muzs. akademia pedig hangászat doctorává nevezte. Szerzeményei közül, mellyeket egyszerűsége 's declamatori characterre törekvés bélyegez, néhány újabb egyházi darab, több mise, egy *Te Deum* 1812, egy *Requiem* a' leipzigai bajnokok árnyékának 1813, több helyeken tetszéssel fogadtatott. Van tőle továbbá 12 ének 4 hangzatra, más 12 egyre, és egy 8 hangzatu fugás hymnus, egy klavirsonata 'st. Talált egy chronometert is.

WEBER

Weber (Karl Maria v.) szász királyi karmester és a' német operának Dresdában igazgatója, szül. Dec. 18 1786 Eutinban a' holsteini birtokban; gondos nevelést kapott. Ifjúságában szünóráit képirással 's muzsikával tölté, amannak több ágaiban szerencsés próbákat tón; de a' hangművészség lett utóbb főbb szenvedélye. Atyja, őrnagy Weber, látván naponként fejlődő nagy tehetségét, Haydn Mihályhoz vitte Salzburba, de a' komoly férjfi igen távol álla a' kis gyermektől, sem hogy ez tőle sokat tanulhatott volna. Azonban már 1798 6 kis fugáit ébresztésül kinyomtatá atyja, 's utóbb Münchenbe vivé Kalcherhez, kinek köszönhető leginkább, hogy a' művészi eszközök ügyes használását, főleg a' tiszta négy hangzatu tételre nézve megtanulta. E' mestere felügyelete alatt irta a' *Die Macht der Liebe und des Weins* czimű operát, egy misét, és több hangdarabokat, mellyek később mind tűz prédái lettek. Majd azon gondolat kapá el tüzes fiatal elméjét, hogy Sennefeldert az akkor feltalált könyomásban meghaladja, 's hogy ezt nagyban üzhesse, Freibergbe ment Szászországba; de hamar megunta az e' körüli pepecselést 's még nagyobb hévvel folytatá a' hangszerzést. 14 eszt. korában irta a' *Waldmädchen* operát, mellyet 1800 Bécsben, Prágában, Petersburgban nagy tetszéssel adtak. 1801 irta a' *Peter Schmoll und seine Nachbarn* operát. Majd maga szárnyára kelve látogató meg

Bécsset, hol az öreg Haydn és Vogler apátur ismertségébe jutott. Ez utóbbi örömmel segíté az ifjoncz élénk törekvését 's egész tudománya kincsét jó szívvvel tárá fel előtte. Ennek tanácsára hagyá fel W. nagyobb muzsikai darabok dolgozásával 's két évig csupán nagy mesterek miveit tanulgatta. Ekkor fortepianojátzásban is sajátlag kiképzé magát. Majd Breslauba hívták muzsika-igazgatónak, hol t. k. *Rübezahl* operát írta. 1806 Würtenberg Ödön herczeg Karlsruheba hívá Schlesiába. Itt irt 2 symphoniát, több concertet és harmonia-darabokat. Azonban a' háboru vészei majd feldulák a csinos játékszint, elszéleszték a' derék hangászkart, 's ő is mivészi utra ment, mellyről nem sokára vissza tért a' herczeg stuttgardi házához. Itt írta *Silvana* operáját 's igen sok klavirdarabot. 1810 Franciaországba, Münchenbe, Berlinbe utazott, 's Dresdában *Abu Hassan* operát írta. 1813-16 mint muzsikaigazgató Prágában vezeté az operát, mellyet egészen ujra szerkezett, 's itt írta a' *Kampf und Sieg* nagy cantatét. 1816 ismét utazni ment 's Berlinben egy műkedvelő barátja házánál huzamosabban tartózkodott, 's itt írta pianoforte-sonata 3 legszebbjeit. Majd Dresdába hívták egy német opera képzésére, 's e' hivatalt 1817 óta nagy munkássággal vitte. Itt számos szeres muzsikákon kívül alkalmi cantatét irt, p. o. a' szász király országlása öröminnepére, több menyekzőre, a' király névnapjára 'st. Itt írta a' *Freischütz* operát is, mellyet legelőször Berlinben 1821 adtak 's azóta egész mivelt világon hangzik. *Preziosa*-ját már 1820 készité. *Euryanthe*-jét Bécsben először Oct. 25 1823 maga adta, 's vele igen nagy tetszést nyert. 1824 Londonból szolíták fel, hogy a' Coventgarden színház számára *Oberont* írná. E' végett az angol nyelvet kezdé szorgalommal tanulni. De halmozott hivatalos munkái 's az, hogy Morlacchi tisztársának, ki betegeskedése miatt gyakran Olaszországba utazott, foglalatosságit is teljesitnie kell, megtámadák sok tanulás miatt is gyenge egészségét. 1825 nyáron Emsbe utazott, 's ez év végén Berlinben előadá Euryanthét. 1826 roszabbulni kezdé torok és mejjfájdalma. Mind e' mellett is erőtetéssel dolgozott Oberonon, Febr. Londonba ment, ott bevégezte 's előadta a' remek mivet, de nem soká örvendhete a' köz tapsnak, mert midőn épen jutalmára *Bübájos vadászat* (Jun. 5.) elő kell vala adni, ki lehelé hangokban gazdag életét 's a' Moorfield-kápolnában temették el. Időszakot tesz ő a' drámai muzsika szerzésben, sok újat teremtett, a' hangszereket saját, mély hatással használta, a' népdalt nemesitette, 's az énekjátékba új életet öntött. Oberonjának réménekei a' legidealisabb karakteristikák közé tartoznak. Ő nem csak igen eredeti hangszerző, 's gyakorló hangász, tüzes, belátó, meggondolt igazgató, mivészetének aetheticai és grammaticai részében egyaránt jártas theoreticus, hanem igen mivelt és elmés ember is volt, ki az életet magasabb állásponttól tekinté, mint legtöbb mivészek szokták. L. Hell *Hinterlassene Schriften von K. M. v. Weber* (Dresd. 1828 2 köt.) Gyermeknei nevelése számára jutalomjátékok által szép summa pénz gyült össze.

WEIGL

Weigl (Jos.) híres operaszerző, szül. 1766 Kismártonban, hol atyja Eszterházy herczeg hangászkaránál első hegedüs volt; első muzsikai oktatását Kornneuburgban Albrechtsberger vezetése alatt nyert. Már 15 eszt. korában egy kis operát irt. Gluck és Salieri kieszközlék, hogy ez első próba a' császár előtt előadatnék, ki a' fiatal lángelmét ébresztőleg jutalmazá meg. Annál nagyobb buzgalommal tanulá most a' muzsikát, noha mellette a' törvénytudulásban sem maradt hátra. Van Swieten tanulmányok elnöke nagy párfogója lön, ennek házában ismerte meg a' régibb híres mesterek miveit, 's korának első hangászeit. Majd Salieri vevé oktatás alá, és a' compositióban gyakorlá. Ez időbe tartozik tetszéssel fogadott 's megjutalmazott operája *Il pazzo per forza* 's néhány alkalmi cantatéja. Leopold császár olasz hangszerzőket hozata, kik az olasz opera számára szerkeszgetnének; ezek közt volt Cimarosa is. W. ennek kedvét csak hamar megnyeré 's közbenjárása által fizetléspótlékot 's reménységet kapott, hogy császári költségen

Olaszországba mehet. De a' császár meghalt. W. harmadik operája, mellyet ez alatt irt *La principessa d'Amalfi* nagyon megtetszett. Ferencz császár alatt is karmester maradt ő az olasz operánál, azonban sokat irt a' német opera számára is. Ekkori mivei közül kedvesek voltak: *Giulietta e Pierotto, I solitari, L' amor marinaro* (németül *Der Corsar aus Liebe*) 's német operácskája *Das Dorf im Gebirge. L' uniforme* (Die Uniform) czimü operája által nagy mértékben megnyeré Maria Theresiának, felséges urunk második hitésének, kegyét és pártfogását, ki ez operának legelső előadásakor (Schönbrunnban) a' fő szerepet maga énekelte. Meghagyásból is több operát (mint *Il principe invisibile*), alkalmi cantatékát és oratoriumokat (p. o. *La passione* és *La resurrezzione del N. S. Gesù C.*) irta. Azon okból, hogy Stuttgartba hivatását el nem fogadta, Bécsben holtiglani hivatalt nyert. Az udvari játékszin új igazgatása alatt előadta *Kaiser Hadrian* operáját. Nem sokára ezután írta ama kedves operácskát: *Adrian von Ostade*. Majd Mailandba hívák, hogy 2 operát írja. Ezek voltak a' seria *Cleopatra* és a buffa *Il rivale di se stesso, (Liebhuber und Nebenbuhler is einer Person)*. Ez utóbbival, mellyet 1807 készíte el, Mailandban zajos tetszést nyert, de azon ajánlatot, hogy a' Conservatorium igazgatója legyen, még sem fogadta el, hanem 7 hónap mulva visszatért Bécsbe. W. muzsikai caractere inkább vigra, hizelgőre, mint pompásra és nagyra látszik hajlani. Miveiben két módosságot lehet megkülönböztetni. A' korábbiakat eleven természetes kellem és vig pompás melodiák bélyegzik; a' későbbiekben némi lágy, hizelgő érzélgés tapasztalható, ilyenek: *Das Waisenhaus* (1808), *Schweizer Familie* (1809), *Einsiedler auf den Alpen, Franzisca von Foix, Bergsturz von Goldau* (1812), mellyek darab ideig a' német opera publicum kedvenczévé tették. Ez időbe tartozik tovább *Die Jugend Peter des Grossen* daljátéka, és másodszeri Mailandba hivatása alkalmával irt operája *L'imboscata*; ugy *Il ritorno d' Astrea* cantatéja, melly nagyon tetszett. Későbbi mive a' kedves kis daljáték *Nachtigall un Rabe* 's *Margaretha von Anjou* opera. Legujabb munkái, a nagy komoly opera: *Baals Sturz* (1820), mellyel megmutatta, hogy a' magasb dramai muzsika sincs tehetsége körén kívül. Ez Bécsben rendkívül tetszett, de regényes operájának *Die eiserne Pforte* (1823) nem volt szerencsés sikere.

WINTER

Winter (Peter v.), korának egyik legjelesb dalszerzője. Szül. Manheimban 1754, atyja a' kurfalzi őrsereg brigádása volt. 10 eszt. korában már az udvari hangászkarhoz hegedüsnek vétetett fel, utóbb a' hires Vogler apát avatá a' hangszerzés titkaiba. 1775 a' manheimi német játékszin megnyitásakor karigazgatónak tétetett 's e hivatalát akkor is megtartá, midőn a' fejedelmi udvar Münchenbe költözött. Szerzői munkásságának ez első szakába esnek némelly ballettek, cantaték, melodramák, mellyek már feledvék. Második szaka 1780-tól kezdődik, midőn Bécsbe utazott, 's ott Salieri befolyása mellett nagy előmenetelt tőn az alapos szerzésben. Innen haza térve 1782 előadatá *Helena und Paris* első operáját, mellyet majd nem soká minden előkelő német szinpadon, de francia és angol nyelvre fordítva Parisban és Londonban is nagy tetszéssel adtak. Ezt követék *Das Hirtenmädchen* és *Der Bettelstudent* daljátékok, utóbb *Bellerophon* opera 1787. Ekkor karmesternek is neveztetett. 1790 irt néhány cantatét és ballettet *Orpheus und Eurydice*, 's Goethe költeménye után *Scapin und Scapine* czimü daljátékot. Mivészeti harmadik szaka 1790 kezdődik, midőn Olaszországba utazott. Itt az ének és melodia honában fejlett még csak igazán ki nagy hangászi tehetsége. Első operája volt itt *Catone in Utica*, mellyet 1791 Velenczében adtak; ez után irt még más operákat 's oratoriumokat, mellyek közt a' buffa *I fratelli rivali* (ném. fordítva *Die Brüder als Nebenbuhler*) különösen kitünt, 's a' szinpadon sokáig fenmaradt. 1795-96 Prágába és Bécsbe utazott; itt írta ama legjelesebb operáját *Das unterbrochene Opferfest*, mellyel az operaszerzők közt magának előkelő helyet vivott ki, 's mellynek becse mindig maradandó. Kellemes új melodiák, személyek

talált karaktere, tarka helyzetek, beszélő declamátio, hathatós szeres muzsika egész nép előtt kedvessé tévők ez operát 's a' szerző hírét messze röpiték. 1798 Bécsben írta *Pyramiden von Babylon*, 1799 *Das Labyrinth* című operáit, melyek mindketten a' (*Zauberflöte*) folytatási. 1800 München számára írta *Der Sturm*, 1801 *Maria von Montalban* operáit. 1802 Parisban *Tamerlan*, 1803 Londonban *Kalypso*, *Kastor und Pollux*, 1804 *Proserpina* és *Zaire* operákat, mellyek mindnyájan tetszettek. Ugyan ez időbe esik *Colmal* opera seria, és az olasz *Ochus*, mellyben azonban határozott character nincs. Egyházi muzsikái közt több oratorium, mise, miserere, II. József requiemje 'st. jeleskednek, de világi stylusa fenlegőbb; világi cantatái közt *Timotheus oder die Macht der Töne* 's *Die Tageszeiten* dicsértetnek. 1813 írta a' pompás harcsymphoniát. Ez időtől kezdve miveiből Rossini utánazása tetszik ki; noha még ezután is irt egy komoly operát *Maometto*, mely sajátság bélyegét viseli 's mellynek szép cavatinái és pompás finaléi az új legjobb énekdarabok közé tartoznak. Vétkeül tulajdonítják, hogy régibb mesterek, mint Paisiello, Zingareli 's mások operáit megkurtította 's idegen töredékekkel keverte. Muzsikai characteréről azt állítják, hogy későbbi miveiben az *Opferfest* opera mindenütt feltalálható, de ez állítás nem általában valósul meg, mivel *Zaire*, *Mohammed* amattól minden tekintetben külön válnak. Az énekkel bánásban W. első rendű csillag, éneke mindig tökéletesen a' hanghoz van szabva 's annak képzését jelesen előmozdítja; melodiái mindig folyók, 's a' fülnek hizelgők, a' nélkül, hogy a' szívet üresen hagynák; kevésbé változatos modulatiója, némelly cadentiák 's fordulatok gyakran 's egyformán fordulnak elő, a' kiséretben szinte némelly kedvencz figurái gyakran ismételtetnek, gyakran halmozza a' hangszereket, hogy ez által nagy motivek hijányát takarja. Kecsesben és pompásban jobban boldogult, mint fenségesben. Érdemei közé tartozik, hogy magának hangja nem levén, mégis a' legelső énekmesterek közé tartozott 's igen jeles énekeseket képzett; ezt mutatja derék *énekiskolája* is (Mainz, 1824) Érdemeit megismeré a' fejedelem is, kinek szolgálatában egész életét tölté, 's midőn 1814 szolgálatjának félszázados innepét ülné, a' bajor király polgári érdemrend vitézévé tette. Mh. Münchenben Oct. 17. 1825.

WÖLFL

Wölfl (Joseph), szül. Salzburgban 1772, Mozart Leopold és Haydn Mihály alatt ügyes fortepiano-játszóvá 's compositorrá képezé magát. Midőn Mozart hire egész Németországban elfutott, hozzá küldé atyja, hogy muzsikai pályáját vezetése alatt végezné be. Mozart leghivebb barátja lön, 's a' 18 éves ifjat Oginski lengyel grófhhoz karmesternek ajánla. A' gróf azonban a' zendülés által 1794 elveszté jószágait 's W. 1795 Bécsbe ment. Itt *Der Höllenberg* (1795) és *Der Kopf ohne Mann* (1798) tündéres operái által tetszést nyert. Házassága szerencsétlenül ütven ki, utazni ment, 's mint remek játszó mindenütt nagy hirt szerzett 's 1801 Parisban közönségesen csodáltatott; itt a' théâtre comique számára írta *L'amour romanesque* operáját. 1805 Angliába ment, hol 1812 mh. Ügyességének 's lélekébretségének bizonyosságára im egy anekdota: Midőn Dresdában concertet akart adni 's próba végett a' hangászkar összegyült, hibázott a' hangszerszám, mellyen játszania kellett volna. Végre elhozák, de fél hanggal lejjebb volt igazítva. Hogy a' hangászkart ne tartóztassa, nyugton mellé ül, 's C-ből irt concertjét (melly egyik a' legnehezebbek közül) cis-ből szinte olly könnyűséggel, tisztasággal és szabatosággal lejátsza, mintha egyenszen e' hangnemből volt volna téve. Különb szemérmes, kellemes és vidám ember volt; kora halálát kicsapongó életmódja okozta. Az érdeklött játékszini darabokon kívül igen sok sonatát, quartettet, triót, phantasiát, concertet, variatiót 'st. irt.

ZARLINO

Zarlino (Giuseppe), szül. 1540, (Gerber szerint 1520) Chioggiában Velence mellett, megh. 1599 Velencében, Rameau és Rousseau előtt a' legnagyobb 's kitetsző theoreticus muzsikuskok közé tartozott. Pontosabban határozta meg az egész és félhang viszonyát, 's *Instituzioni armoniche* (Ven. 1562, 1573 fol.) című munkájával utat készít a' harmonia alaposabb kidolgozására. Mint hangszerző azon nagy muzsikája által ismeretes, mellyet mint Sz. Márk temploma karmestere a' lepantói tengeri győzelem innepére készített. Mostani hangmivész ugyan nem örömet tanulná Z. munkáit, de belőlök a' muzsikának 16 századbeli állapotjáról felvilágulást nyerhethe.

ZELTER

Zelter (Karl Friedrich), Berlinben az énekaademia professora és igazgatója, szül. ugyanott 1758. Atyja kőmives volt, 's 17 éves korában Z. is ennek mesterségét kezdé üzni, de annyira kedvelé egyszersmind a' muzsikát, hogy minden szünóráját klavirjátásra és kótairásra fordítaná. Kótákat nem szerezhethén, saját muzsikai gondolatit kezdé feltenni, noha még a' harmoniáról ismerete sem volt; ő azonban partitúrákat iparkodott kapni leírás végett, 's történetből Bach Em. és Hasse munkáira akadván, ezekben a' tétel rendével 's alaposságával megismerkedett. 1783 kőmivesterré lett, 's csak ettől fogva kezdé meg a' tiszta tételben 's kettős ellenpontozásban leczkéket venni, Fasch volt ezekben tanítója 's utóbbi vezérlője. Fasch énekaademiájának felállta óta Z. lón e' szép intézetnek egyik legmunkásabb tagja 's utóbb tanítójának legderékabb segéde. Fasch 1800 maghalálozván, Z. vette által az academia igazgatását 's mellyek nyilvános istentiszteletkor felolvastatnak. Más részek imád- (*szedéskor kimaradt sor...*) valamint a' tagok alapítójoknak mejjképét 1801 hálatiszteletből felállíták, ugy 1825 Z. iránt is hasonló hálát bizonyítának, azt határozván, hogy Rauch készítette képe ezentul elődeé mellett álljon. 1809 a' porosz király a' mivészetek 's tudományok berlini academiájánál hangászprofessornak nevezte, 's az egyházi muzsika kijavítására Königsbergbe hívta. Ekkor alapította az első ugy nevezett berlini daltáblát, mellynek 2 tenorra és két bassusra osztott tagjai magok által költött 's muzsikára tett négy szavu dalokat vig ebédeknél énekelgettek. Ennek 30 férfiból álló kara van. Ennek számára írta legeredetibb, legszeszélyesb dalait. Szerzeményei alapos miveltségre mutatnak, 's köztük leginkább kitűnnek dalai és motettjei. Amazok közt jelesek *Samml. kleiner Balladen und Lieder für Clavier* (1—4 füz. Berl. 1803), és *Johanna Sebus* (Leipz.), ezek közt a' daltábla számára irt hatalmas és vidám kardalok. Motettjei a' berlini énekaademiában adatnak, de a' nagy publicum előtt többnyire ismeretlenek.

ZINGARELLI

Zingarelli (Nicolo), hires és termékeny hangművész, a' valódi nápolyi muzsika iskolának utolsó sarjadéka, Romában Sz. Péter templomban karmester. Szül. Nápolyban Ápr. 4 1752. Hét éves korában a' Lorette conservatoriumba küldék, hogy ott Fenaroli alatt tanuljon; itt Cimarosa és Giordanello tanuló társai valának. Midőn innen kijött, Torre dell' Annunciata templomnál karmester lett. 1781 a' S. Carlo színház számára írta *Montezuma* operáját, melly Haydnnek igen tetszett. 1785 a' mailandi Scalában *Alzindáját* nagy foganattal adá elő. Ezentul többnyire a' mailandi és velencei színházak részére dolgozott. Legjobb operái: *Pirro*, *Artaserse*, *Romeo e Giulietta*, *Il mercato di Monfregoso*, *Il conte di Saldagna*, *La secchia rapita*, *Il ritratto*, és két derék oratorium: *La Gerusalemme liberata* 's *Il trionfo di Davide*. 1789 Parisban volt, 's előadta *Antigone* operáját (Marmonteltől), de ez az akkoriban kiütött zavarok miatt csak kétszer jöhethe szinpadra. Olaszországba visszatérván, egészen az egyházi muzsikára adta magát.

Guglielmi halála után (1806) a' romai vatican – kápolnába muzsika – igazgatónak hívaték. 1811 Napoleon Parisba idézé, 's 1812 a' Romában felállított új conservatorium igazgatójának nevezé; ezután Péter templománál karmester lett. 1813 Napoleon parancsára ismét kénytelen vala Romát elhagyni, 's mint az új conservatorium igazgatója Nápolyba menni. Ettől fogva kirekesztőleg egyházi muzsikával foglalkozék 's csaknem klastromi életet élt. Mélyebben hatott ő az ének lényébe, mint ifjabb hontársai, 's azért valódi énekesek most is becsülik miveit 's kifejezéssel teljes éneket örömmel zengedezik.

ZSOLTÁRI MUZSIKA

Zsoltári muzsika, muzsikaszor, mellynek zengése kíséré az éneklést. A' 33 zsoltár 2 verse szerint 10 hurja volt; itt ugyanis e' szavakat olvashatni: Dicsérjétek az urat hegedűben, lantban 's tiz húrú kintornában énekeljétek neki.

ZUMSTEEG

Zumsteeg (Joh. Rud.), híres német dalszerző, egy württembergi komornik fija, szül. 1760 Sachsenflurban; eleinte szobrásznak szánák, de muzsikai tehetsége jókor kimutató az ösvényt, mellyen indulnia kelle. A' hercegi hangászkarbeli derék mesterek oktatását olly foganattal hallgatá, hogy már tanulói pályája alatt több daljátékot és cantatét 's jelesen meghitt barátjának Schillernek *Haramiáihoz* énekeket írta. Midőn utóbb a' hercegi hangászkarban violoncellista lett, egy misével 's néhány balladával az udvar és közönség kedvét úgy megnyerte, hogy 1792 hercegi karmesterré 's operaigazgatóvá tétetnék. Jan. 27 1802 szélütésben holt meg. Első német hangszerző ő, ki egész balladákat muzsikára tett. Ismeretesek tőle: *Des Pfarrers Tochter von Tabenhain*, *Ritter Karl v. Eichenhorst*, *Die Büssende*, *Leonore* 'sat. Igen jelesek dalai és románczai is. Operái közt kitünőbbek, *Geisterinsel*, *Elbondokani*, *Das Pfauenfest*; noha a' klavircomponistát ezekben is sokan meg akarják ismerni. Melódiái könnyen felfoghatók 's különösen az érzelgőben jól találtak; de nem bir karakterváltozattal, 's mélyebb eredetiséggel. Kiséréte most üresnek, egyformának, bassusa gyakran közönségesnek tetszik, ez oka, hogy balladáit 's dalait most ritkábban éneklék.

FÜGGELÉK – II. – A Dömény-Jakab vita

A vita forrásai

A szöveget betűhív formában közlöm, kivétel a lábjegyzetelést. Az eredeti, lapalji jegyzetjelölés [*]; **) helyett sorszámozott lábjegyzeteket használok.

1. **Dömény Sándor**, „Észrevételek, és jobbitások a' közhasznú esméretek Tárában lévő mu'sikai tzikkelyekre”, *Tudományos gyűjtemény*, szerkesztette: Vörösmarty Mihály; kiadta: Trattner J. M. és Károlyi I., 1831. VII. kötet, p. 91-101.
2. **Jakab István**, „Felelet – Döménynek a' köz hasznu esméretek tárában lévő muzsikai czikkelyek iránt tett észrevételeire”, *Sas*, tárgyú iratok az olvasni és tudno méltó minden ágaiból. Több tudósokkal egyesülve kiadta Thaisz András, VII. kötet, Pesten, könyvtáros Wigand Otto sajtátja. Megjelent September 30. 1831; 134-140)
3. **Dömény Sándor**, „Igazítások. Mondóka: Jakabnak a' m. e. Sas VIIIdik Kötetiben I. 134-140. ilyen felyülrással –,felelet Döménynek a' közhasznú esméretek tárában lévő muzsikai tzikkelyek iránt tett észrevételeire”, – szárnyra botsátott feleleteire, *Tudományos gyűjtemény*, szerkesztette: Vörösmarty Mihály; kiadta: Trattner J. M. és Károlyi I., 1832. I. kötet, p. 114-128
4. **Dömény Sándor**, „Észrevételek, és jobbitások, a' közhasznú esméretek tárának 2dik Kötetiben lévő Mu'sikai czikkelyekre” [Folytatás], *Tudományos gyűjtemény*, szerkesztette: Vörösmarty Mihály; kiadta: Trattner J. M. és Károlyi I., 1832. II. kötet, p. 110-121.
5. **Dömény Sándor**, „Észrevételek és jobbitások, a' közhasznú esméretek tárának 3dik kötetiben lévő némely muzsikai tzikkelyekre”, [Folytatás], *Tudományos gyűjtemény*, szerkesztette: Vörösmarty Mihály; kiadta: Trattner J. M. és Károlyi I., 1832. V. kötet, p. 108-118

1.
Dömény Sándor
Észrevételek, és jobbítások a' közhasznú esméretek Tárában lévő mu'sikai
tzikkelyekre

Non videri, sed esse

A' mu'sikai tudományt, egész kiterjedésiben, mind theoretica, mind theoretico-practica formában, főképp e' folyó században, a' Németek¹, de kivált a' Frantziák² meglehetősen tökéletességgel dolgozták ki; úgy, hogy, a' ki hazai Literaturánkat e' részben igaz lélekkel, és legalább jó középszerű esméret szülte magatudással igyekszik gazdagítani, ama két nemzetnél kínálkozó betses munkák segítségével, szépművészi szándékát kívánt foganattal veheti munkába, 's magának literaturai érdemet, tiszteletet szerezhethet. De viszont ha elmellőzi a' legjobb, legszükségesebb kútfőket, vagy azokat még, talán nem is ösmeri, tsak annyit (?) tsak (úgy, vagy úgy se) tsak azért teszen, mert más valaki is annyit, 's úgy tett, tsak gondolomra, vakon megyen más után; sőt talán még érdemre is tart számot azért, hogy a' régi hibákat, tévelygéseket szépművészi veteményes kertünkbe legelőször plántálja be: ha szinte buzgó, szép igyekezetnek nevezzük is az illy könyelméjűséget, esméretbeli alaptalan bizakodást, múlhatatlanul szükséges, rajta kritikai szoros igasságot láttatni.

A' szomszéd mivel nemzeteknél szülték a' Conservations Lexiconokat, jobbára azon tudományok, mellyek már előbb, szinte egész kiterjedésekben ki vóltak dolgozva; és így a' nyelv mellyen íródtak, a' tökéletességnek nevezetes pontján állott. – Imé! Vigand Könyvtáros, és az ő tanácsadói jól tudták ugyan, hogy a' nemzeti Tudós Társaságnak fő foglalatossága egyéb nem lehet, mint a' tudományokat nyelvünkre lassanként által tenni, 's ez által nyelvünket szükségesképen gazdagítván, ezt a' miveltségnek hova tovább fényesebb, és magasabb léptsőire emelni: de nem várhatván el az óhajtott idő pontot, nem vi'sgálván meg a' dolog sorját, rendit, még olyan tudományok kivonataival is unszólnak bennünket, mellyeknek egész kiterjedésekben leendő kidolgozására, a' jó Isten tudja! mikor fog a' sor kerülni.

No de legyen, – vegyük jó neven a' jegyzeteket is textus nélkül, tudomány kivonatok, anyatudomány nélkül, – adjuk meg az igazi buzgóságnak az övét, ha ez, kielégítő esméret magzatja; ellenben útasítsuk világító szövétnekhez, az olly vak-buzgó hiedelemben kormány nélkül evezőket, kik azt hiszik, 's velünk is elakarják hitetni, hogy ők egy roppat felséges palotának belső minden ditsóságát, pislogó métsessel, sőt tsak körülötte 's mellette futkározva is megtudják mutogatni.

A' musikai tudomány mély, tárgya felséges, kiterjedése széles, és jóllehet vele már a' régi időkben is a' legnagyobb elmék foglalatostkodtak; még nem múlt egy századja, miolta igazi virágzásra fejlődvén, a' mivel nemzetekhez tökéletes érett gyümölteivel táplálja. De tudva van, hogy hazánkban ezen tudomány, még egészen miveletlen hever; holott kimivelődésünknek egyik igen hathatós eszköze épen e' vólna³. Ez az a'

---

¹ Dr Gottfried Weber. Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst etc Mainz 1824

² Alexandre Choron: Principes de Composition des Ecoles d'Italie, adoptés par le Gouvernement Français. à Paris

Antoine Reicha: Cours de Composition Musicale.
Traité de Melodie.

Traité de haute Composition. à Paris

³ Les Academies instituées pour encourager les sciences, et les beaux-arts devraient s'occuper de la musique aussi bien que des autres branches de la litterature. Les rapports intimes, et l'analogie frappante entre la Melodie, et entre la Poésie et l'Eloquence donnent à la première tous les droits d'aspirer a cet honneur, d'autant plus que par la ces deux arts pourraient tirer des grands avantages de la Musique. Nombre de pro

közönséges nyelv, szívnek, érzésnek nyelve, melyet a' földnek színén lakó, egymással valamennyire egybekötésben lévő, mivelődésre fogékony népek, és nemzetek egyformán érthetnek, érzéseiket egymással általa közölhetik. Ez az a' nyelv, mely mindenféle vallással, politikával, és nemzeteket gyakorta részekre 'spártokra szaggató nemzeti vegyülettel, oly szépen megférkezik, hogy bár mindegyik nemzet, különböző characterihez képest, különböző eredeti formát, és sajátságot ad reá, annak alap mivólta, alap térvényei, mint meg annyi természeti törvények változhatatlanul megmaradnak.

Ugyan azért, mivel a' mu'sikai tudomány hazánkban általán fogva miveletlen, ha ki azt anya nyelvünkre akarja által plántálni, okvetetlen megkivántatik; hogy annak az egészről meglehető esmérete legyen, sokkal inkább azon esetben, ha az egészet apróbb, egymástól elválasztgatott független tikkelyekben akarja előadni. Különösen nagy meggondolást, belátást, tépelődést, rágódást kíván minden tekintetben a' mesterszóknek okos formálása; és senki se ditsekedhetik azzal, hogy ha az idegen nyelven írott tudományban előforduló mesterszók, az abéce rendi szerént öszveszedve készen tevődnek eleibe, azoknak rövid idő alatt született nyelvén, szinte első tekintettel, kimerítő értelmet, és kellemes hangzást tudna adni; épen nem.⁴

Ezekhez képest úgy látszik, hogy Jakab István a' közhasznú esméretek tárában lévő mu'sikai tikkelyeknek fordításával, vagy imítt amott kitoldozásával 's a' t. magára ereje felett való munkát vállalt; – mellynek, hogy ura nem lesz, megtetszik e' következendőkől:

Accord (öszvehangzat). Ezen szót, öszvehangzat több más esetekben sokkal helyesebben lehet alkalmaztatni, p. o. Consonantia, Conventus, Consonance, Consonant, (ante) Zusammenstimmung, Zusammenklang. Továbbá, öszvéhangzat productumot tesz, accord pedig olyan hangoknak, vagy ezek jegyeinek t. i. a' kótáknak egyszerre, egy időben létét, (Coëxistentia) és tsoportját teszi, mellyek producálnak. És így, mivel accord olyan harmoniai hangoknak tsoportját (aggregatum) teszi, mellyeknek egy időben, egy tagban kell hangzaniok, sokkal helyesebben, okosabban lehet ezt **E g y b e h a n g z ó n a k** nevezni. Ha pedig az ilyen harmoniai tsoportnak alkotó hangjait, egymásután, egymást felváltva, (succesive) és így melodiai rendel kell előadni, mint számtalan esetekben kell; az ilyen accordot lehet **K ü l ö n h a n g z ó n a k** nevezni.

---

positions pourraient etre faites sous ce rapport, qui ne sont point encore resoules, et dont l'existence même est un problem. – Que diraient les Grecs, qui consideraient la Musique, comme le premier des arts, s'ils étaient nos juges, et s'ils apprenaient, que cet art si intéres sant, dont les principes entrent dans trant de nos opérations morales, est en quelque sort proscrit de nos Sociétés saavantes, et abandonné à une espèce de mécanisme, avec lequel nous l'exerçerons uniquement?

A. Reicha. Traité de Melodie

⁴ Midőn a' múlt esztendei Martius hónap közepe táján, azon figyelmeztetés, melyet Fenyéri, később Bajza a' Vigand Lexiconja eránt kiadtak, bennem is valóságos figyelmet gerjesztett; sőt azt reménylven hogy mind Vigand mind pedig az ő tanácsadói minden igyekezeteket arra fordítandják, hogy a' munka minél tökéletesebben botsátódjék köz haszonra: sijtettem megtudni Vigandtól a' Lexiconnak minden körülményeit; és minekutánna Vigand azt nyilatkozta ki, hogy a' dolgozásra 3-4 esztendő lesz engedve, önként válaltam fel a' mu'sikai tikkelyeknek részszerént fordítását, részszerént újonnan leendő kidolgozását. Azomban ezen keresztény időszámítás szerént értett 3-4 esztendő, mesés esztendőkké vált; mert már a' reá következett Aprilia hónap közepén, Vigand, a' mikor a' tikkelyek abéce rendi szerént a' Redactor által ki sem vóltak szedve, a' mi több még se nekem, se neki német Conserv. Lexiconunk nem is vólt, a' kész munkát kérte nyomtatás alá. Mivel ennek hallatára kéntelen valék bosszús, egyszer'smind szánaokozó mosolygásra fakadni, nagy fenynen, mintha a' hazai literaturának egész terhe az ő atlási vállaira lett volna rakva, nyilatkoztatást kívána tőlem, – ha akarok-é neki dolgozni vagy sem? mert úgymond, ha én nem, majd fog más dolgozni. Megértvén ezekből a' dolgoknak miben létét, 's az ilyen forma hányt vetett munkára semmi hajlandóságomat nem érezvén, megfosztám magamat azon nagy dítőséggtől, hogy nevem a' közhasznú esméretek tárában mint bajnok tudósé örökre feljegyződhetett volna. – 'S ímé! kéntelen vagyok már most száraz, kellemetlen, kritikai pályán, a' mások hibáit rostálgatni; melyet annyira kedvellek, hogy tsekély munkáimat is örömet vetem alá a' külföld criticájának.

(Accord brisé, gebrochener Accord. Végre: Accord, és harmonia, sok tekintetben synonymusok, egyik a' másikkal feltserélődik minthogy mind kettő több hangoknak gyüledékit, csoportját teszi; és ennyiben mind kettő ellenibe tevődik a' Melodiának, mellynek hangjai külön külön, és egyenként vevődnek számba a' harmoniához képest, ha a' melodia önállású; a' harmoniában pedig, már az akár Egybe, akár Különhangzó képiben áll elő, mindég az egész csoport tekintődik. – Az itt következő tikkelyben pedig, J. accordot **ö s z v e - h a n g z á s n a k** fordítja, és így nem egyez meg maga magával.

Alapbassus (Grundbass, Fundamental bass). Ez az egész tikkely, mint régi slendrian, és ki nem elégítő, sőt hibás, kimaradhatott volna, így legalább a' hibást, még ismét hibásabban fordító, nem árulta volna el tudatlanságát, ezen tikkelyre nézve. „Értődik úgymond: alap bassus alatt valamely hangnemnek, első, felső, és alsó ötödik lépcsője”: a' mi ezután következik a' német textusban, azt a' Fordító J. épenséggel nem értette, mert –

auf welche sich alle in der Harmonie enthaltenen Accorde beziehen müsse, így fordítja: „mellyekre az egész harmoniában előforduló minden öszvehangzások”. (J. szerint **ö s z v e h a n g z a t o k n a k** kellene lenni) épülnek – sich bezeichnen soha sem teszi – épülni, hanem reá vivődni. (refferi) Hibás maga az eredeti textusban lévő állítás is; melynek igazi értelme e' volna, ennek kellene lenni: minden Széhangzó – Egybehangzó (dissonans)⁵, valamely meghatározott hangnemben, az első, felső, és alsó ötödik lépcsőn előforduló Egybehangzókra fejtődnek, p. o. a' Kadentziákban. Igaz, hogy legközelebbi, és legegységűbb fejlődések ezekre esik, de számtalan esetek vagynak, mellyekben a' fejlődések a' Széhangzó – Egybehangzóknak, olly távol eső hangnemekben esik meg, mellyekben az említett lépcsőkön egészen más, változtatott (versetzt, altéré) hangok fordulnak elő, és a' mellyeket a' felvett hangnemhez mérve, vagy tekintve, se első, se felső, vagy alsó ötödik lépcsőnek nem lehet tartani. Tovább a' német textusban e' következik: Daher ist eine gute Uibung in dem Studium der Harmonie, den Grundbass aus Accordenfolge eines Tonstückes herauszuziehen. Ezt J. ismét nem értvén felette hibáson így forgatja el: - „a' honnan a' harmonia megtanulására, igen jó, és szükséges, hogy a'tanuló a' daraboknak alapbassusa kiszedésiben gyakoroltassék.” Hogy valaki a harmoniát megtanúlja sokkal több kívántatik, ez illyen gyakorlásnál. Azt pedig ki hallotta valaha, hogy valamely egész darabnak alapbassusa volna? Igen is vannak alap Egybehangzói; az Egybehangzóknak viszont alapbassusai. Ezt tehát így kelle vala fordítani: – Ezért, jó gyakorlás a' harmonia tanulására, valamely darab' egymásután következő (vagy egymásból folyó) egybehangzóinak alapbassusait kiszedegetni. Ha még illy tsekélységet sem ért J. mellyet két hónapos harmonistának is kellene tudni, mit fog tenni a' felsőbb harmoniai tikkelyekkel? Videri vis? Videris, et nihil amplius.

Appoggiato (egybefüggőleg) „főképen az éneklésben jelenti azon módot, melly szerént a' hangokat megszagatás nélkül egybe kell olvasztani.” – Ha egybe kell olvasztani, az egybe függőleg helyett is, egybeolvasztva, kellett volna tenni; és ez jobb is lett volna, mert egybefüggő lehet az éneklés, ha megszagatódik is a' Melodia, p. o. ott, hol a' Melodiának, vagy textusnak rhythmusa kívánja; egybe olvasztott tsak úgy lehet, ha az egymás után következő melodiai hangok, minden legkisebb magszakasztás, vagy hézag nélkül éneklődnek; hogy általa imitt amott, az éneklés lágyabb, és kellemetesebb legyen. Más módja az egybeolvasztásnak, ékesítőik által (Note de goût. Appogiature, Manier) esik meg. Ezért mondja a' német Convers. Lexicon: Dazu bedient man sich auch der Vorschläge, m. hibásan így fordított: „Ide tartozik az elejébe ütés is”; – hová? Hát szóllott már J. bizonyos nemről, vagy classisról; mert egybefüggőleg, vagy ezen mondás: a' hangokat megszagatás nélkül kell egybe olvasztani, se Nem, se Classis. – Én a'

---

⁵ A' maga helyin phisicai okát fogom adni, miért nevezem a' dissonans-t szóthagzónak.

Vorschlag-ot Előkének fordítottam volna; ennek értelme tömött, végezete mivel kitsinyítést jelent, azt is kifejezi, hogy az ilyen Módosság többnyire apró kótákkal íródik; és ráillik, mind az éneklésre, holott a hangot ütni nem lehet, mind a' mu' sikálásra; már az akár fúvás, akár húrok' ütése, vagy pengetésére, akár vonóval való húzás által megyen véghez. Továbbá hol olvasta J. egyes kótáknak, vagy hangoknak ezen felosztását, vagy különböztetésit, eleje, vagy hátulja, 's innen azoknak elejébe, vagy hátuljába ütni? mellytől ha formálhatta, elejébe ütést (Vorschlag) következőleg, – hátuljába ütést is (Nachschlag) kell származtatni. Jobb lett volna tehát az elejébeütés helyett, még az elibeütés is, mellyel én is éltem ugyan, de már most nem élnék, ha szükségem volna reá. Bár melly tsekélységnek lássék a' különbség, melly elibe, és elejébe között van, értelemek tsak ugyan nem egy – elibe, eleibe vágni valamelly állatnak, mást jelent, mint annak elejébe, p. o. szúgyibe vágni.

Bach. (János Sebestyén) Forkel. J. N. a' ki ezen hozzá hasonlíthatatlan nagy Művésznek életét leírta, így végzi munkáját: Nur diese Vereinigung des grössten Genies mit dem unermüdetesten Studium vermochte Joh. Seb. Bach so zahlreiche und so vollendete Kunstwerke hervorzubringen, die sämmtlich wahre Ideale und unvergängliche Muster der Kunst sind, und ewig bleiben werden. – Und dieser Mann der grösste musikalische Dichter, und der grösste musikalische Declamator, den es je gegeben hat, und den es wahrscheinlich je geben wird – war ein Deutscher. Sey stolz auf ihn; sey auf ihn stolz, aber sey auch seiner werth! Ha egyebet nem tett volna J. legalább, ezen néhány sorokat fordította volna le, és iktatta volna be a' szegény közhasznu esméretek tárába, már tsak ezzel is nagyobb figyelmet gerjesztett volna az olvasókban illy nagy férfi eránt. De mit tsinált J.? azon tsekélységet is mellyet készen talált a' német Convers. Lexiconban, összezavarta, megherélte, értelmet kiforgatta. Elég legyen a' többek között e' következőket említenem. – Als Klavier und Orgelspieler – J. így fordítja, Klavirjátészó, vagy Orgonista; – und, ezt teszi magyarul – és, nem pedig – vagy – ez külön választó, ama pedig egybe foglaló szótska; és így értelmeket összezavarni nem lehet: – nagy különbség van a' Klavir, és Orgonajátzó között, Bach. J. S. mindegyikben felyülmúlhatatlan volt. – Ezért mondja a' német Convers. Lexicon; – Hiermit stehen seine groszen, harmoniereichen Compositionen in Verbindung, welche eine originelle, vom ausländischen Geschmack unberührte Begeisterung athmen, und vorzüglich religiösen Inhalts sind. Sie bestehen aus erhabenen Chören und Doppelchören (Cantaten, und Motetten), ferner Orgel- und Klavierstücken im gebundenen Styl. Unter diesen ist sein wohltemperirtes Klavier (bestehend aus 48 Praeludien und Fugen aus allen Tonarten) allbekannt. J. ezeket így fordította: „Jeles nagy szerzeményeit eredeti s külföldi izléstől ment lelkesedéssel írta. – Minthogy interpunctio az egész mondásban, vagy tételben nints, J. fordításána értelme ez. „Jeles nagy szerzeményeit olly lelkesedéssel írta, mellyben se eredeti, se külföldi ízlés nincs, - ől mellyek többnyire templomi, egyes és kettős karénekből állnak”. Ha J. Chöre, und Doppelchöre, nem tudta fordítani; nem kellett volna a' német textusban rekesz között lévő (Cantaten Motetten) bővebb világositást kihagyni. Karének, se többet se kevesebbet nem tesz mint Choral, templombeli, istenes ének, mellyet a' köznép Orgona kísérés mellett szokott énekelni; (a' hol orgona van) amazokat pedig, mint felsőbb, mesterségesebb darabokat tanult énekesek szokták előadni, és többnyire egész Orchestrummal 's a' t. Illyenek az Oratoriumok is. „Vannak Klavirra és orgonára készített jeles darabjai is, mellyek közt ama 48 minden hangnemekre alkalmazott előjátékot magába foglaló Wohltemperirtes Klavir eléggé esmeretes.” – A' német textusban 48 előjáték és 48 fuga van; – hihető J. ezeknek színét sem látta, különben a' fugát, melly magasabb léptsőn áll, mint az előjáték, nem felejtette volna ki a' fordításból. – Hangnemre alkalmaztatni annyit tesz, mint valamelly készet, ez vagy amaz hang nemre által tenni; ezt pedig Bach nem tette, hanem minden hangnemből különösen

dolgozott. – Így kellett volna tehát J. nek a' német textust fordítani. Hiermit stehent's a' t. Ezzel (t. i. az ő bámulásra méltó practica, vagy játszásbeli ügyességivel, készségivel) egybekötetésben vagynak az ő nagy, harmoniával gazdag szerzeményi, mellyek külföldi ízléstől ment, eredeti lelkesedést lehellenek, és mások felett istebes foglalatóak. (az az, más ilyen tárgyú munkákban nem lehet azt a' tökéletes, istenes, áhítatos és felemelkedett character-t a' mesterséggel egyesülve találni.) Ezek állanak felséges Karokból és kettős Karokból, (Cantaták és Motettek) továbbá kötött stylusban Orgonára és Klavirra készített darabokból. Ezek között Wohltemperiertes Klavier (áll minden hangnemekből menő 48 előjátékból és ugyan annyi fugából) munkája közönségesen esmeretes: – de J. Fordító ezen közönséghez nem tartozik.

Dömény.

(Folytatása következik.)

2.

Jakab István

Felelet Döménynek a' köz hasznu esméretek tárában lévő muzsikai czikkelyek iránt tett észrevételeire

Nem bizhatunk érdemünkhöz,
Mert fejünkhöz
Köttetett a' gyarlóság:
Életünk ha megvizsgáljuk,
Ugy találjuk,
Nincs bennünk teljes jóság.

A' ki saját erejének,
Érdemének
Nagyságát veti, hányja,
Szükség, legyen feddhetetlen,
Okvetetlen,
Mint a' törvény kívánja.

108. Ének. 2. 6. v.

Dömény a' folyó évi Tud. Gyüjt. VII. Köt. 91-101. 1. fordításaim ellen kemény bírálatot ada ki. Indulatos kifejezéseire ugyan, minekután boszusága rugóját (94. l. alatt) önkényt elárulta, felelni nem méltó; minthogy azonban a' megtámadás nem csupán személyemet, hanem magát a' közhasznu esmeretek tára ügyét is illeti: álljon itt néhány rövid jegyzés.

Eddig Rec.-ről azt tartám, hogy ő, mint nem csak felsőbb muzsikával, mellyet a' régiek is égi származásának hittek, hanem különösen istenes énekekkel foglalatoskodó, bizonyosan mivel lélekkel, szelid, nyájas, türelemes characterrel bir, 's gunyolódásra, alacsony boszura Seraphok körül repkedő lelke nem ereszkedhetik; most ellenben, midőn irásából úgy tapasztalom, hogy miket a' muzsika felséges voltáról előhordott, szívvvel nem érzi, az egyházi énekek felebaráti szeretetet lehellő tartalmának pedig nem hódol, sajnálva ellenkezőt kell gondolnom 's egyenesen azt hinnem, hogy ő muzsikai tekintetben csak

azon közönséghez tartozik, melyre A. Reichának 93. l. hibásan leirt soraiból ezek illenek: „*que cet art, si intéressant – est abandonné à une espèce de mécanisme 's a' t.*”

Kritikára szükségünk van, az igaz; de úgy hiszem, hogy ha a' bíráló alapos észrevételeit valódi férjfihoz illő szerénységgel 's csinos pennával rajzolja, állításai még több fontosságot nyernek. Már pedig Rec.-nek 94. l. * alatt tett jegyzése nem csak szerénytelen, hanem kereken mondva, valótlan is; mert Wiganddal történt öszveszólalkozása koránt sem az itt előadott módon, hanem onnan kerekedett, hogy a' *hányt vetettnek* csufolt munkára dolgozó társnak önkényt kínálkozván, nem Brockhaus kijelelt lexicona után, – melyet vallomása szerint csak külsőképen esmert, – hanem a' francia Encyklopaedia után akart dolgozni; melly cél ellen való akarátja 's azon tulmenő kívánsága, hogy néki Wigand lexicont adjon, nem teljesítettén, beszédét többek hallattára olly válogatatlan szókkal fejezé be, mellyeket birálatja közé az olvasó közönség és illendőség sértése nélkül nem iktathatott.

Rec. bővíteni akart: magában a' szándék nem rossz, de Wigand céljával, a' kiadandó munka rendeltetésével 's az arra szánt költség summájával nem egyezett meg. Wigand ugyanis nem akart 30-40 kötetre telendő munkát, mellybe a' tudományok minden ágait egész kiterjedésekben iktatni lehetne, hanem csak Brockhaus lexicona szerint olyat adni, mellyből kiki a' tudomány, természet, művészség és közönséges élet körében előfordulható tárgyokról kivonatokban esméretet szerezhessen; a' bővitést pedig azon időre hagyta, ha mostani iparkodása köz segélléssel pártoltatván, a' könyvet másodsor, vagy többször is kiadhatja. De különben is a' conv. lexiconoknak nem tárgyai az iskolai rendszerrel 's felesleges szószaporitással irt untató értekezések, mint ez Brockhaus lexiconából is megtetszik; melly noha szinte, mint a' közhasznu esméretek tára, számtalan ostromoknak 's akadályoknak vala kitéve, hétszeri kaidás mellett több több kedvességet talált, 's csak 1812-től fogva körülbelül 90,000 példányai repültek szét Európában. Abban is voltak pedig, sőt maig is vannak hibák, mellyeket mindannyiszor igazítottak, – de errare humanum est, – pedig csak kezdet fog velem Rec. hogy ott a' muzsikai czikkelyeket mind nálam, mind nála tapasztaltabb férjfiak dolgozták ki. – Nagy kár volt volna hát a' köz hasznu esmeretek tárával Rec. kívánsága szerint addig várni, míg a' muzsika tudományos tanítása a' nemzeti tudós társaság foglalatosságai közé számíttatik; mert, mint maga is megvallja, *annak egész terjedésében való kidolgozására, a' jó Isten tudja, mikor fog a' sor kerülni!*

Ez okon a' muzsikai műszók formálásában sem én, sem Rec. birák nem lehetünk, mert az ilyen pert csak olly muzsikai tudós egyesület ítélhetné el, mint a' párisi, bécsi, prágai 's a' t. Conservatorium. Azért *öszve* vagy *egybehangzó*, vagy *hangzat* e jobb? elítélés nélkül vitatni szinte úgy sikeretlennek látom, mint az alapbassus ellen tett szörszálhasogatást; ellenben nem hallgathatom el azon furcsa okoskodást, hogy „accord öszvehangzat azért nem lehet, mert productumot jelent, pedig az accord aggregatum,” – én úgy hiszem, hogy a' mi *aggregatum*, az már *est res facta*, tehát nem producens, hanem productum.

Azonban én Rec-től az *előkét* – Vorschlag – helyesnek találom, mert a' német kitételnél alkalmaztathatóbb; pedig a' Németek, kik a' muzsika egén olly első rendű csillagokkal dicsekedhetnek, millyeneket nekünk, Magyaroknak e' században reménylünk sem lehet, a' Vorschlagot énekben és szerez muzsikában mindeddig egyaránt magtartották, noha a' *Schlag* – ütés – nyelvök szerint is csak olly kevésé illik az énekhangra, mint anyai nyelvünk szerint. – Különben az e' szó fordítása körül tett elmélkedéseket, nem csak mint gyermekeseket, hanem ollyakat is, mellyekben a' kényesebb fül illendőségbántást lelhet, – elmellőzvé, – ohajtám vala, hogy Rec. a' Nachschlag értelmét is magyarázta volna meg; mert ha amaz előke, úgy ez utóka; pedig fel sem kívánnám róla tenni, hogy a' klavir helyes játszásra való utmutatás 34. lap. §. 7.

2.) alatt érintett *utánna ütésről* illy hamar megfélekedett, máskép, mint némelyek susogják, el kellene hinnem, hogy Rec.-nek e' munkában csekély, vagy semmi része nem volt, hanem csak *pennas, pavoni quas deciderant, sustulit, seque exornavit*.

Bach J. Sebestyénél neheztel Rec. miért nem bővítém dicséretét más írótól. Épen illyen vitatókkal kelle küzdenie Brockhausnak is, mint azt a' hetedik kiadás XII kötete XII lapján panaszolja; de már erre felelnem, nem is látom okát, hogy nálunk, hol, mint Rec. maga vallja, *a' muzsika még egészen miveletlen hever*, miért, vagy ki számára kellene az ide tartozó cikkelyeket rendén túl bővitenünk? Ugyanitt sajnálja Rec. a' 48 fuga kimaradását; az igaz, ez véletlen kimaradt, de megjegyezvén azt, hogy az illyen hibák a' későbbi kötetek végén kipótoltatnak, az is bizonyos, hogy a' Németben sincs 48 előjáték és külön 48 fuga, hanem csak 48 *Praeludium und Fugen aus allen Tonarten*, mellyeket B. kétségkívül maga szerzett, de azért nincs hibásan mondva az alkalmaztatás, mert csakugyan minden muzsikaszerező hangokra szokta alkalmaztatni gondolatit. Azonban eliheti Rec. hogy én az előjátékot a' fugától szinte ugy különnek esmerem, mint ő maga.

Továbbá megütközik Rec. hogy ezt „Klavier und Orgelspieler” így fordítám „Klavirjátész vagy orgonista,” 's a' *vagy és és felett* oskolamesteri leczkét tart. Bocsánatot édes Dömény úr! az urtól grammatikát nem tanulok; e' szócskák közt fenforgó különiséget esmerem annyira, mint az úr; de számtalan olly fordulatja van anyai nyelvünknek, hol az efféléket értelemzavarás nélkül felcserélhetjük, p. o. ha ezt mondom: „D. mulatságból klavirt vagy hegedüt játszik,” – itt *vagy jó* közbe, mégis az egészben tagadhatatlanul meg van azon létalapos értelem, hogy ő mind a' két muzsikai szeren tud játszani; s' akkor sem hinné valaki, hogy mind a' kettőt egyszerre, egy időben játsza, ha *és* foglalóval élnék, mert illy lehetőséggel ellenkező ügyességet, minden muzsikai nagy tudományával sem szerezhethet. Épen így van a' dolog Bach J. Sebestyénre nézve is, mert ő sem játszott egyszerre soha orgonát és klavirt, hanem külön vagy ezt, vagy amazt, ámbár mindeniken remek mester volt. Midőn tehát ez: „*Als Klavier und Orgelspieler hatte S. Bach in damahliger Zeit nicht seines gleichen*” így magyarosított: „*A' maga idejében hozzá fogható klavirjátész vagy orgonista nem volt,*” itt az értelem sem *elforgatva*, sem *megzavarva* nincs. Mire nézve más illy alkalommal jó lesz az egész tételt, nem pedig csak egy két szót megpillantani.

Nem tanulhatok Rec.-től grammatikát, mondám; noha én, mint épen most a' Vorschlagnál megmutattam, örömet tanulok, 's azon régi magyar közmondást „jó muzsikus holtig tanul” tudván, minden alapos igazítást, kivált kimélőbb alakban, nem csak kész szívvvel, hanem köszönettel is fogadtam volna. De ki akkor, midőn a' nyelv gyökeréig való behatását mutogatni akarja, így ír: *igasság, kéntelen, önként*, 's a' t. – tovább a' *sem* és *se, ban* és *ba* közt választást nem tesz, a' ragasztékok képzésével 's a' különféle igék hajlításával nem gondol, az leczkéket nem igen adhat, 's ugy látszik, 'a nyelv felséges palotájának belső rejtekeibe még csak pislálkoló méccessel sem pillantott, hanem külső oldala mellett setétben botorkázott el. Rec. a' magával való ellenkezésért haragszik, és csak egy veszzócske kimaradásáért is szoros igazságot szeret láttatni, 's nem veszi észre, hogy így irván: *critikai* és *critica, nincs* és *nints, sajátság* és *tehettség, egyg* és *egyik, külömbség* és *különbség, felyül* és *felül*, s' a' t. 's a' t. – maga azon bünben makacsul lélekzik. Azt sem hiszem, hogy alapos okát adhatná, miért nem írta ezeket: *tanács, mécces, ditsőség, gyümölts* s' a' t. mindenütt *cs* vagy *ts*-sel? mert ugy tetszik, az illyenek körül Rec. *kormány nélkül szokott evezni 's vakon megy a régi hibák után*, mellyeket a' klavir helyes játszására való utmutatásban is igen pazarló kézzel *plántálgatott szép mivészi veteményes kertünkbe*. – Turpe est doctori, quum culpa rederguit ipsum. – Azért minekelötte másokat rostálgatnánk, tanácsos volna az ajánlott

miatt is átallottam volna) vagy mustrául, észrevételeit írja oly kiméléssel, mint a' külföldi mivelt érzésü bíráló tevé, nyelvet tisztábban, helyesebbet keressen, 's nehogy lelki törpeséggel vádoltassék, gondolatit ellenséges indulat árnyéka nélkül, őszintén, válogatottabb kifejezésekbe 's tetszőbb alakba öntse: ugy bizonyára több követőt, de több becsülőt is talál, elkerülheti, hogy az actio reactiot szüljön, 's nem teszi ki magát oly feleletnek, millyet az Orvosi Tár I. kötete 286. lapján 5.) alatt látható kinyilatkoztatásban olvashat.

Jakab

3. Dömény Sándor Igazitások

Mondóka: Jakabnak a' m. e. Sas VII-dik Kötetiben I. 134-140. ilyen felyülirással – „felelet Döménynek a' közhasznú esméretek tárában lévő muzsikai tzikkelyek iránt tett észrevételeire”, – szárnyra botsátott feleleteire.

A' Fordító, 's felelő, így kezdi:
„Nem bízhatunk érdemünkhöz,
Mert fejünkhöz
Köttetett a' gyarlóság,
Életünk ha megvi'sgáljuk,
Úgy találjuk
Nincs bennünk telyes jóság.

A' ki saját erejének
Érdemének
Nagyságát veti hánja
Szüksége legyen fedhetetlen
Okvetetlen
Mint a' törvény kívánja.

168. Ének 2. 6. v.

Rec. Ha a' felelő szája, szívének tellyeségiből szól, Rec. mondhatja: igen kellemetesen hangzik ez a' legenda forma, 's gyanítani lehet, hogy F. igen jámbor, jó ember, egyszer'smind valamelly lassú, tsendes mu'sikás; az eredeti bünt, melly szívét láttatik terhelni, oly nagy maga megtagadással éneklí, 's felebarátjait, mint tettek hajdan a' Fariseusok törvényre útasítja.

F. „D. a' folyó évi Tud. Gyűjt. VII. Köt 91-101 l. fordításaim ellen kemény bírálatot ada ki. Indúlatos kifejezéseire ugyan, mindeketána bosszúsága rugóját (94. l* alatt) önkényt elárúlta, nem csupán személyemet, hanem magát a' közhasznú esméretek tárát is illeti: áljon itt néhány rövid jegyzés.”

R. Rec. a' nagyon szembetűnő gyarlóságok közzé számlálja, ha valaki a' maga ügyét, melly ellen kemény bírálatot tettek, azért nem tartja, magában óltalomra elégségesnek, 's méltónak, mivel a' kérdésben forgó tárgyat mind kedvellő, mind tiszteletben tartó bíráló, az elhirtelekedett munka eránt, indúlatját, 's ítéletit, kemény kifejezésekkel nyilatkoztatja ki; hogy tehát tulajdon ügyét méltóbbá tegye, ahoz még egy más sokkal szélesebben kiterjedőt vesz. Így tesz a' Ford. midőn a' magáéhoz, az egész

közhasznú esméretek táráét hozzá foglalja. – Bone vir! cura te ipsum. Sokan oltalmazták már amazt, de szájok még ekkoráig a' győzedelmi éneket nem zengette, a' próbák csak pianissimo tetetvén, meddig nem hallott. – Akár elibe, akár melléje, akár háta megé fog F. azon tárnak állani, a' critica mindenünnek előszóllítja. Rec. éppen semmit sem tart az olyan bárányról, melly a' maga gyapját nem birja, 's még is, a' másét is szeretné magára venni. Továbbá Rec. önkényes elárulásnak ezt tartja: mikor valaki bizonyos portékát, jószágot, már az akármilyen, elád, vele vásárt üt; ha pedig valaki akarátja ellen, hirtelenkedésből, vagy tudatlanságból – mint F.-nek szokása – olyast fedez fel, mellyet vagy titokban akart tartani, vagy legalább nem gondolta, hogy azt olyan értelemben veszik, belőle olyat következtetnek, melly reá nézve nem megnyugtató 's t. e' f. ezt nem önkényes, hanem csak elárulásnak véli. Már pedig Rec. bosszankodását a' felhozott 94 l.* alatt levő jegyzésben, sőt szánakozását, érthető világos szavakkal, szánzszándékkal mondta ki, annak okát is előadta; következőleg, ez nem önkényes elárulás, hanem kinyilatkoztatás. Fő tzélja volt Rec.-nek ez által minden történhető, 's ellenkező körülmények között méltó szemrehányást magáról elhárítani. Ugyan is méltán vádolhatta volna őt akárki; hogy, holott ő állandóul, Pesten lakik, a' kérdéses tárgyról némelly részben, annyira mennyire ösmerete van, még is magát a' közmunkálkodás alól kivonja. Tehát gondolomra, vagy ellenséges indulatból, és ok nélkül semmit sem állított; ezt tartotta szemei előtt vizsgálatjában is, úgy vélekedvén, hogy ha állításainak, vagy véleményeinek alapját, 's okait kifejtegeti, a' tárgyat, vagy egy, vagy más tekintetben, még a' nem hangművészek előtt is, ha mindenben érthetővé nem is, legalább figyelemre méltóvá, egyedül ez által teheti.

F. „Eddig Rec.-ről azt tartám, hogy ő, mint nem csak felsőbb mu'sikával, – hanem különösen, istenes énekekkel foglalatokodó, bizonyosan mivelte lélekkel, szelid, nyájas, türelmes characterrel bir, gunyolódásra, alacsony boszura Seraphok körül repkedő lelke nem ereszkedhetik; most ellenben, midőn irásiból azt tapasztalom, hogy miket a' mu'sika felséges voltáról előadott, szívvvel nem érzi, az egyházi énekek felebaráti szeretetet lehellő tartalmának pedig nem hódol, sajnálva ellenkezőt kell gondolnom, 's egyenesen azt hinnem, hogy ő mu'sikai tekintetben csak azon *közönséghez tartozik*, mellyre A. Reichának 93. l. hibásan leírt soraiból ezek illenek: „*que cet art si intéressant – est abandonné à une espèce de mécanisme*”.

R. Midőn Rec. a' felelőről, mint fordítóról, és így, nem mint társasági személyről, ítéletit nyilván kimondta, a' dolgot éppen nem nagyította, de meg sem tsalatkozott ítéletiben: most viszont azt tapasztalja, hogy F. valamint a' fordításban némellyeket, úgy feleketiben, Rec.-nek erköltsi tulajdonságairól kiabált, silány, összevissza forgatott rágalmozó, idéetlen ítéletit is elhirtelenkedve. Ő Rec.t a' Seraphok körül képzeletit repkedni, 's ugyan ekkor őt' a' pusztá mechanikusok között gondolja lenni, – tarka képzelet! szánakozásra méltó gyarló gondolat! Rec. bízvást állíthatja; hogy miolta gondolkodni kezdett, magát minden repkedéstől óvta; ellenben gyakorolta magát, lassu lépésekkel járni, kinézni előre ahová biztosan nem lehet, 's kell, hogy annál keményebben léphessen a' föld hátán; így bizonytalanra ritkán lép, 's e' részben magát nem igen okolja, magával jobbára békességben van. Mert habár olly gyorsan nem is mások, egyik tzéltől a' másikig lassanként csak ellépked; 's mivel ezeket egymástól erejihez való távolságra szemeli ki; olly hamar tévedésbe nem esik, vagy, ha ez megtalálna rajta történni, a' jó útba sokkal kevesebb időpazérlással, következőleg kevesebb fáradsággal igazodik bele. F.-ről pedig azt tapasztalja: hogy ő igen sietetve szeret jönni menni, egyik utról a' másikra, keresztül kasul, 's holott mindenkép megakarja előzni az előtte tsendesen járókat, nem nézi, nem látja, mikor, 's hova kell lépni; 's mivel nagy sebbel lobbal jártában inkább felfelé, mint előre szokott tekinteni, gyakran a' tyukszemes lábára toppantanak, a' tzél pedig, hová törekszik a' hátamegett marad el. – Kétségkívül, ha Rec. F.et a' sárból kihuzván, [kedvenc

sassáig] reppentette volna, most Rec. F.nek szivességiből olly bámulásra méltó művészi tulajdonságokkal volna felruházva, hogy Rec. körül nézvéen magát, talán nem is ösmerne magára, 's kénytelen volna ilyen kérdést támasztani: ugyan kiről beszél ez a' drágalátos Úr?

Mellyik classisba tartozik Rec. mint hangművész? ezt, vagy amazt gondolni – F.nek tellyes szabadságában áll: róla alapos ítéletet határozólag tenni? erre F. általán fogva tehetetlen, alkalmatlan, és tsupán annyiban tűrhető itlete, hogy Reichának felhozott szavai, hibásan állanak a' Tud. Gyűjteményben, mellyeket, mivel F. sem jobbított meg, ime azok itt megjobbitatnak: antant helyett olv. autant. „intéres sant h. olv intéressant” exerçerons h. olv. exerçons.

F. „Rec.nek 94 l. * alatt tett jegyzése nem tsak szerénytelen, hanem kereken mondva valótlan is: mert Vigandal történt öszveszóllalkozása onnan kerekedett, hogy a' hányvetettnek csufolt munkára dolgozó társnak önkényt kínálkozván, nem Brockhaus kijelelt Lexoconja után, – „mellyet vallomása szerént, tsak külsőképen esmert” (Rec. mitsoda?) hanem a' franczia Encyclopaedia után akart dolgozni; melly czél ellen való akarhatja, hogy neki Vigand Lexicont adjon nem tellyesítetvén 's a't.

R. Ez, drágalátos Úr, addig sem igaz, míg a' susogást kihalgatta. Az egész dolog így történt: Rec. szívesen ajánlván szolgálatját, mellékesen olyan szavakat talált ejteni, mintha szándéka volna, idővel – jól megértse a' szót édes Úr! idővel! a' harmonia tudományában legjobb német és frantzia Szerzők után, tzélerányos munkátskát dolgozni; mivel pedig Brockhaus Lexiconjában némelly ilyen tárgyú tzikkelyekkel nints megelégedve, ezeket belátása szerént, jövődöbeli tzéeljával megegyezőleg kívánná újra kidolgozni. – Vigand pedig felelé: óh! úgymond 3-4 esztendő lesz a' dolgozásra, 's kérdé: de talán a' frantzia Encyclopaedia után akar. D. Úr dolgozni? Rec. pedig mondá: nem Uram, ezen munkát tsak neviről ösmerem, egyenesen Brockhaus Lexiconja után, de néhány tzikkelyt egészen újra; – nekem magamnak is megvolt Br. Lexiconjának Vdik kiadása, de mivel, nyomtatása a' roszt papiroson sok helyen olvashatatlan volt, két esztendő múlva rajta elébb adtam; hogy pedig a' VIIIdik kiadást hirteleniben megszerezhessem, – bajos dolog! mellyre Vigand így szólla: az enyimek is elfogytak, de késöbben ismét kapok. Mindezek pedig akkor történtek, mikor Rec. a' dolgozást felvállalta, az öszveszóllalkozás pedig, egy hónappal késöbben. Mellyből látni való, hogy F. susogás után indúlván el, a' történt dolgot nem jól combinálta, 's az előadást a' tár megül elhirtelenkedte.

F. „A Brochaus Lexiconjában is vóltak hibák, sőt még máig is vagynak, mellyeket mind annyiszor megigazítottak, – de, errare humanum est, – pedig tsak kezét fog velem Rec. hogy ott a' mu'sikai tzikkelyeket, mind nálam, mind nála, tapasztaltabb férfiak dolgozták ki.

R. A' melly hibák máig is megvagnak, azokat, még nem jobbították meg, sőt azok F.nek fordításával a' k. h. ösméreték tárában, szép számmal fognak szaporodni. – Majd reá jön F. azon tzikkelyre mellyről Gottfr. Weber: Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst, munkájában, ilyen jegyzést tesz: „Auch das beliebte Conv. Lex. macht solchen Nichtsinn is Curs”. De F. úgy látszik, a' mi külföldi, madárlátta, imádja; nem tudja hogy a' kérdéses tzikkelyeknek nagy része, egyik 's másiak Szerzőnek munkáikból, Lexikonokból volt az első kiadásokban öszveszedetve. Sultzernek „Allgemeine Theorie der Schönen Künste und Wissenschaften” munkájából, az előbbi kiadásokba sok tzikkelyek vóltak feltéve, mellyeknek hibás vóltokat tagadni nem lehet. Illyen a' többek között a' 'Széhangzó - egybehangzó fejtésiről való tzikkely. Rec. azonban a' VIIIdik kiadású Conv. Lexicont, a' régebbiekkel nem hasonlítván öszve, nem állítja, hogy némelly tzikkelyek a' VIIIdik kiadásban változást nem szenvedtek; de hogy sok meghagyatott a' régiekből, mutatja az Alapbassus tzikkely. – Hibázni, vagy

tudatlannak lenni, nagy a különbség. Mellyre nézve, mivel F. sem önnön erejét, sem a felvállalt szakmányt, sem Rec. ösméretinek különben tsekély körít nem ösmeri; Rec. a feltett kérdést függőben hagyván, minden tartózkodás nélkül, kereken kimondja, hogy míg Rec.nak külföldről értelmes Hangművész barátságos kezet nyújt, F.nak mint a hangművészségben idegennek, 's jövevénynek színlett kezit el nem fogadja.

F. „A' muzsikai műszók formálásában, sem én, sem Rec. bírak nem lehetünk; mert az ilyen pert csak olly muzsikai tudós egyesület ítélhetné el, mint a' Parisi, Bécsi, Prágai 's a' t. Conservatorium. Azért, öszve vagy egybehangzó, vagy hangzat e jobb? elítélés nélkül vitatni szinte ugy sikeretlennek látom, mint az Alapbassus ellen tett szörszálhasogatást; ellenben, el nem hallgathatom azon furcsa okoskodást, hogy Accord, öszvehangzat azért nem lehet, mert ez productumot jelent, pedig Accord aggregatum,” – én ugy hiszem, hogy a' mi aggregatum, est res facta; tehát nem producens, hanem productum.

R. – F. nem Hangművész. – Mennyire terjed Rec-nak ösmérete a' hangtudományban? mennyire lehet bíráló az ide tartozó műszókra nézve? Hogy F. mindezekről határozólag nem szólhat; ez, már fellyebb kereken ki van mondva. Ha F. a' hangművészséget ott kezdi ahol kell, folytatja néhány esztendőig huzamos szorgalommal ösmérete öregbítésit úgy mint kell, 's tanulása közben válogatós, szörszálhasogató lesz, 's ekkor a' tárgy ösméretiből merített okait, amiért ez, vagy amaz szót, így és nem másként formálta, elő tudja adni, mint ezt Rec. majd minden esetben múlhatatlanul szükségesnek tartja, és követi, semmiféle egyesület, vagy Conservatorium, ellene pert nem támaszt, hanem okosan formált szavait, jó szívvvel elfogadja; ha pedig valamelly épületes munkát botsát közhaszonra, 's ezekben él műszavaival; tudós egyesület, Conservatorium, bár mint bírálja azokat, mimódon tilthatná ki folyamatból, valameddig tökéletesebben kidolgozott munkákat értelmesebb műszókkal nem ruház fel? Hogy nálunk ilyen egyesület nints, – abból F. ne következtesse, hogy tehát még most a' műszókat vaktában is lehet formálni, – 's majd idővel! – éppen nem; méltán kérdésbe lehet tenni, – vallyon lesz e' ilyen egyesületünk? rec. a' jelenvaló környülményektől itélvén, – állítani nem merné.

Miért nevezi Rec. Accordot, inkább Egybe, vagy Egybenhangzónak, mint F. szerént öszvehangzatnak? ennek okait Rec. elég bőven, és talán világosan is, előadta; de F. a' leg gyengébbet, melly a' többekkel szoros egybeköttetésben van, és magában nem elegendő, az egészből kiméltlenül, 's vaktában kiszakasztotta, elfurstálkodta, elhirtelenkedte. F. nem foghatja meg, furtsának állítja, hogy Accord, mint már aggregatum, és így res facta, productum, Rec.nak producens is lehet. A' példa világosít: C e g hármahangzó, (Dreyklang –

Accord de trois sons) productum, mint három harmoniai hangnak aggregatuma; – a' C Bassus, az e Alt, a' g Diskant; ezek tehát productumai a' C e g Accordnak, és így ezen egyes énekszókra nézve az Accord producens, causa, genitor, az énekszók pedig külön külön mint a' tellyes Accordnak hangzatjai, productumok⁶. E vólna az a' furtsa? Rec. ebben semmi furtsát, hanem okot, és következtetést lát, mellyet F. nem szokott, se vizgálni se egybekötni. – Az pedig, hogy F. az Alapbassusról tett észrevételt, sikertelen szörszálhasogatásnak nevezvén, magát ezáltal kétszeresen, még pedig nem önkényesen, hanem tudatlanságból ismét elárulta, valójában sajnálni kell. – Gottfr. Weber fellyebb említett munkájában II. köt. I. 171. – hét Egybenhangzót vévén fel tör'söknek, – az Egybenhangzók meneteleiből származó combinatiók számát 6888ra teszi. Just. Knecht

---

⁶ A' múlt század vége felé, és a' f. század elein több ízben vólt német országban jutalom kérdésül feltéve, annak meghatározása; ha vallyon a' harmonia szülte é a' melodiát, vagy megfordítva? A' kérdés mind e' mái napig nints eldöntve; de nehezen is lesz: mert bizonyos tekintetben a' Melodia, a' harmoniának, és megfordítva, ez van amannak alája rendelve.

pedig, a' ki minden Egybehangzót tör'söknek ösmer, Elementarwerk der Harmonie, munkájában l. 262 a' hasznavehető Egybenhangzók számát 5600ra teszi. Ugyan számítsa fel drágalátos Úr, hány combinatiót lehet ezekből tsinálni. – Már most, ezekből szedegetni az Alapbassust, kivált ha, még a' progressiók helyes, vagy nem helyes öszvefűzéseiket, – melly a' harmonia megtanulására múlhatatlanul szükséges – a' számtalan kifogásokat, 's ezeknek környülményes okait is kell vi'sgálni! – ezt nevezi F. sikerületlen szörszálhasogatásnak? Az ez; – azon tsekély különbséggel, hogy ha F. azon szörszálát megpillantja, 's olajat töltvén a' pislogó métsesre, közelebből vizsgálhatja, olly vastagra fog nőni, hogy a' legtermékenyebb földön, legkedvezőbb éghajlat alatt, minden külső belső akadály nélkül, hosszában 's köriben száz esztendeig folyvást nőtt, 's nevelkedett tserfa sem mérközhetik vele; F. pedig hozzá, számos esztendőig hasogathat. – Igy néz a' Sas a' napba? Ha sikertelen F.re nézve az e'féle vitatás, annak F. maga, nem Rec. az oka, ki ezen tárgyat, a' legsarkalatosabbnak tartja. – No de; errare humanum est! F.nek fő gondja vólt az orthographia, a' palotába tsak beakart pillantani, a' métses pedig pislogott. – Praetor minima non curat.

F. Én Rec.től előkét – Vorschlag – helyesnek találok, – óhajtám vala, hogy Rec. a' Nachschlag értelmet is magyarázta volna meg; mert, ha amaz Előke; úgy az Utóka.

R. Sapiienti pauca – rem acu tetigit; igen is, e' szerént lehet formálni, a' több, 's ezen osztályba tartozó műszókat, a' Trilleren kívül, melly minthogy természeti hang követése, tsak a' végezetekben szenvedhet változást, Trilla, v. Trilli.

F. Különben fel sem kívánnám róla tenni, hogy a' Klavir. h. j. v. Útmut. 34. l. §. 7. 2) alatt érintett utánnaüetről illy hamar megfeldkezett.

R. Épen nem, hanem, még egyszer, – sapiienti pauca. – Midőn Rec. észrevételeiben nyilván kimondta, hogy ha most szüksége volna reá, az elibeütéssel nem élne, mi lehet már világosabb? mint az, hogy utána ütéssel sem. Rec. szerént: Nachschlag – Utóka Schneller – Sebeske – „Doubel (double) Doppelschlag Kettőske” – Mordent (Beiszer) Maróka. – Rec. pedig óhajtotta volna, sőt reménylette, hogy minekutánna a' ke végezet, alapúl vólt felvéve, e' szerént F. a' több ide tartozókat is fogja tudni formálgatni, 's nem lesz szüksége oskola-mesteri letzkére. De már e' szerént Rec. tapasztalja, hogy az tsak ugyan feltért vólna; mert F. a' kérdésben forgó tárgyra nézve, kevésbé van a' gondolkodáshoz szokva. Nints evező, nints vitorla, nints olaj a' métsesen. Az illyenekben is, válogatónak, szörszálhasogatónak kell lenni: de több idő, több szorgalom reá, mint F. fordított, és fordíthatott; – ha a' szakmány-vállalás előtt róla nem gondolkodott. Rec. nem akart hányt vetett munkával állani elő; F. pedig hirtelenkedett.

F. – máskép mint némellyek susogják elkellene hinnem, hogy Rec.nek e' munkájában csekély, vagy épen semmi része nem vólt, hanem csak; pennas, pavoni quae deciderant sustulit, seque exornavit.

R. Kétségkívül F. azt gondolta, midőn ezen éretlen, 's egyedül tsak kipkedő kapkodó, irígy, és rágalmazó embertől kerülhető szavakat pennájára vette; hogy Rec. ezeket elolvastván, legfellyebb is rá elmosolyodik, 's fejit megtsóválván, illyen formát mond magában; – de gyermek ember az a' J. Fordító! de nem úgy van ám a' dolog drágalátos Úr!; hanem Rec. ezt mondja. Mellyik classisba tartoznak azok, kik elébb tovább, ide 's tova szoktak susogni? mellyikbe, kik az illyen susogás után halgatónak? mellyikbe végre, kik az illyen alávaló susogásokat, nem átalják, nem szégyenlik teli torokkal kiabálni? ezt minden tudja; – válasszon F. magának közülük, 's fogjon vele kezét, tartsa meg azt továbbra is állandó barátságban; Rec. mind a' susogást, mind a' halgatódzást, mind a' susogás után való kiabálást gyűlöli.

Ha semmi egyéb része nem volna is Rec.nek a' kérdésbe hozott munkában; hát nem érdemlené meg tsak úgy is mint Kiadó, hogy neve a' tzim-táblán második helyen áljon, – Rec. mondom, ki e' munkátskát hetven előfizetés mellett, tulajdon költségén

Bétsben nyomtattatta, kinek mind e' mai napig 500 Conv.ftja hever a' példányokban? de nem elég vólna a' fordítás, és műszók formálása, melly Rec. tulajdona? a' sem elég, hogy Rec. M. J. dolgozó társának közel negyven ívre terjedő, anecdotákkal, 's t. e' f. furtsáلكodásokkal tellyes kéziratjából készített, nem kevés változtatásokkal kivonatot; sőt nagy részit azon segéd munkáknak, mellyekből M. J. dolgozott, millyenek a' Parisi Conservatoriumnak, és Müllernek nagy Klavir oskolái, tulajdon költségin szerzette meg? Kételkedik F? tessék sas szemekkel pillantani a' kéziratokba, majd meglátja, miként van a' dolog, Rec.nek a' gyakorló darabok választásában semmi része.

Allítják mint bizonyost, hogy F. Hangművész, a' mi több Compositor. Vallyon mellyik categoriába tartoznak Conpositioi? kétségkívül abba, mellybe a' németek a' körmös – (Finger und Ohren-Conpositor) Conpositioikat teszik. Hát az ilyen Conpositor, mellyik categoriába való – qua talis? – abba, mellyből valóra, a' Költőnek szavai, kevés változtatással alkalmazhatók: – – – – tu qui indocte solebas, – – – – miserum stipula disperdere carmen. F.nek még tsak annyi tehetséges sem vólt, hogy megtudta vólna ösmerni a' páva tollakat, mellyekhez olly mohón kapott, hanem azok helyett, a' vedlő Sasnak tollait szedegeté fel.

F. Megütközik Rec. hogy ezt, Klavier und Orgelspieler így fordítottam: Klavirjátzó, vagy Orgonista, 's a' vagy, és, és felett Oskolamesteri letzkét tart. Bocsánatot édes Dömény Ur! az úrtól grammatikát nem tanúlok; e' szócskák között lévő különiséget esmerem annyira, mint az Úr; de számtalan olly fordúlatja van nyelvünknek, hol az e' féléket értelem-zavarás nélkül felcserélhetjük, p. o. ha ezt mondom „D. mulatságból Klavírt, vagy hegedűt játszik” itt *vagy* jó közbe, még is az egészben tagadhatatlanul meg van azon létalapos értelem, hogy ő mind a' két muzsikai szeren tud játszani; 's akkor sem hinné valaki, hogy mind a' kettőt egyszerre, 's egy időben játsza, ha és foglalóval élnék, mert illy lehetetlenséggel ellenkező ügyességet, minden muzsikai nagy tudományával sem szerezhethet. Épen így van a' dolog Bach Sebestyénre nézve is. –

R. Botsánatot édes Jakab Úr! Rec. szinte úgy tudja mint F. hogy az és, és vagy szótskák, gyakran feltserélődhethetnek; de mind a' mellett is ezt tartja: mikor valamelly nagy embernek életit, erköltsi, vagy más jeles, nemes 's a' t. tulajdonságit kell előadni, ezt olly világossan, 's pontos meghatározással kell tenni, hogy az olvasónak semmi kétsége ne maradjon fel. – Már pedig a' vagy – két, tulajdonságot, tselekedetet 's t. e' f. jelentő szók között számtalan esetekben függőben hagyja az ilyen forma kérdéseket: melyik hát? millyen hát? 's a' t. p. o. ha Rec. ezt állítja: J. hirtelenkedő, vagy a' hang tudományban tudatlan; az és mind kettőre nézve kizár minden kétséget, és benne F. tsalhatatlanul megtalálja a' keresett létalapos értelmet, 's valóságot. – Nem ok nélkül áll tehát e' német textusban und, és nem oder. De máskor ne tsak nézzen, hanem bele is lásson a' Sas a' napba, lássa meg benne azt, a' mit benne látni méltó; és minekelőtte olly idéetlenül gunyoló hasonlítást tenne F. mint a' fellyebbeli, tegye mutató úját homlokára; ekkor nem lesz szüksége oskola-mesteri letzkére, szerentsésebb kimenetellel hánytortogtathatja grammatikai nagy tudományát; különben ha a' sarlatános tárgyakra nézve tulajdon ügyit se egyben, se másban nem tudja óltalmazni, mindenütt tsak bottal üti nyomát a' nyúlnak, azon apró tseprő orthographiai hibáknak felhordása, hogy Rec. igasságot – igazság helyett, önként – kénytelen-t, önkénynt, 's kénytelen helyett, hogy néhol [...] cs-t, ts helyett ír, vagy megfordiva 's t. e'f. az illyenek mondom, mint megszorúlt felelőhöz illő gyermeki bengézések, mind az olvasóban, mind a' vi'sgálóban tsekély figyelmet gerjesztenek, F. pedig hibáit velek meg nem jobbithatja, sőt azokat el sem takarhatja.

F. Tudván azt, hogy a' muzsikával tudományosan foglalatostkodók száma, nálunk igen kevés, – illy mindeneknél szükségessé vált munkának neminemü előmozdítására csekély tehetséget örömet ajánlottam, de utánna épen nem jártam. – Még is Rec. azt véli, hogy ezen dicsőségtől, vagy talán valami várt nyereségtől miattam esett el.

R. – F. másokról tudta, hogy nem értenek a' muzsikai tudományhoz, de magáról nem hitte. Itt van a' bökkenő dr. Úr! hic Rhodus, hic salta! Rec. megvi'sgálta magát, nem bízott magához, hogy olly röktön, betsületes munkát tehessen, azért első léptekor körülnézván, azonnal vissza lépett, hogy másuvá annál biztosabban léphessen; így a' ditső szerentsét útnak eresztette. F. se maga tehetségit, se a' tárgy nehéz voltát, nem vizsgálta, nem ösmerte, mégis munkáját örömet ajánlotta. Úgy-e, nem akarta a' literatori első szerentsét elszalasztani? de dr. Úr! prima fortuna puerorum. Rec. nyilván kimondta P. Tewrewknek, midőn ő Rec.t későbbben több ízben unszolta a' munka felvállalására, hogy ezt Rec. tsak olly feltétel alatt ajánlhatná, ha Vigand felfogadja, hogy Rec.t legalább egy álló esztendeig a' kész munkáért meg nem szóllítja: – E' pedig az aranybányás principiummal nem egyezvén meg, ő is, a' többek is, – elhitették magokkal, 's a' mellett maradtak: hogy jobb ma egy veréb, mint hónap egy túzok.

F. „Nagy okom van hinni, hogy Rec-t sokkal inkább bizgatha a' hírvágy; mert im ön dicséretét, zengetni nem átallya, sőt elragadtatásában, az utólérhetetlen németeknek, és francziáknak is csak annyit enged, hogy azok a' muzsikának mind vizsgálódó, mind gyakorló részit meglehetősen tökéletességgel dolgozták ki. Uram! itt kettős az ellenmondás: először, mert a' mi egyszer tökéletes – perfectum, – azzal már nem fér össze a' meglehetősen – tale quale; másodsor, mert Bach Sebestyént maga is hasonlíthatatlannak, 's Forkel szavaival, a' világon legnagyobb muzsika Szerzőnek, munkáit halhatatlanoknak valja: Bach pedig, mint Forkel megjegyzi, de mint neve is mutatja, német volt; még is Rec.nek előbbi állítása szerint, minden hasonlíthatatlansága mellett mellett azok sorába esik, kik csak meglehetőset írtak.

R. Ezek szerint Rec.nek elegendő, alapos oka van állítani: hogy F. feletté irígy szemmel nézi, és szemeiben igen nagy szálla, hogy a' Rec. munkáira tett külföldi vizgálat, Rec.re nézve olly kedvező, és megnyugtató; egyedül ebből kell szármozni, azon martzongolásnak, mellyet Rec. betsületin F. visitó sasként olly kíméletlenül szeretne elkövetni. – Hogy Rec. a' Karénekek mutatóványát kifogja külföldre, megvizsgálás végett küldeni, és ezt mi tzélból? még ez előtt esztendővel tudokra adta, a' Hazai és Külföldi tudósításokban, azoknak, kiket a' dolog legközelebről érdekel. Ugyan ez alkalommal Rec. azt is kinyilatkoztatta, hogy a' vizgálatot annak ideiben, t. i. mikor megérkezik, a' Tud. Gyűjteményben közhírré fogja tenni. Mellyre nézve nem hirtelenkedés, melly F.nek tulajdona, de nem is hírvágyás, hanem ösméret szülte meggyőződés volt mind indító, mind vezérlő ok, mellyet Rec. szeme előtt tartott.

Egyéberánt Rec. „tale quale' értelmet inkább így tenné – ollyan a' millyen – és így ezt szóról szóra; ez, kétségkívül nem fér meg a' tökéletessel: meglehetősennek, vagy megmeglehetősen ezek deák értelmet adná, – utcumque, – meglehetősen tökéletesnek pedig – utcumque perfectum; – mellyek igen is megférnek együtt, és éppen annyi mintha azt mondaná az ember, a' tökéletesnek észrevehető léptsőin áll. De hogy F. minden kétségítől megmenekedjen, 's a' szörszálhasogatás aggodalmot ne okozzon, Rec. szépen kéri: ne sajnálja szobájában ezt – meglehetősen tökéletes, – fentszóval fejivel reáahagyólag intve, 's reáahagyólag hangoztatva kimondani ki; ugyan ezt tegye, ezzel is, ollyan a' millyen tökéletes, – továbbá: ezen utóbbit próbálja, tsak félvállról mondani ki, 's akkor vizsgálja meg mellyik mondás, vagy hangoztatás illik inkább az, – ollyan a' millyen tökéletesre. – Nem különben, próbálja a' tökéletest tagadólag léptsőnként illyen formán hasonlíítani: kevésbé, kevésbé, legkevésbé tökéletes! ekkor viszont kérdezze meg a' szokást, ha vallyon megengedi é az illyen szólás formáit; és ha ez így fogna felelni: – igen is; – bizvást reáfoghatja F. hogy ha ezen szokás, negativumokat megszenved a' tökéletes mellett, a' meglehetősen positivum ellen kifogást nem tesz, az az, ha megengedi hogy belőle elvegyenek, 's még is tökéletes marad, kétségkívül megengedi ezt is, hogy őt az absolutum perfectum felé igyekező közelebbit, vagy távolabbi pontra állítsák. – Ezt

pedig, F. kedviért így: különben Rec. csak annyit mondott volna; ha a' tökéletes, megszenved, hogy öregbitve is, fogyasztva is hasonlítassék, kétségkívül nem fog azzal szembeszállani, a' ki őt olyan pontra teszi, mellyen hozzá ugyan nem tesznek, de úgy szólván el sem vesznek belőle. Így tehát az egyik képzelt ellentmondással együtt, a' Bachról tett okoskodás is elenyészik. De különben sem volna ezen okoskodásnak ereje: mert Rec. midőn *theoretica*, és *theoretico-practica* munkákat említett észrevételeiben, a' *Compositor*ról tanító munkákat értette; Bach seb. pedig illyet nem írt, mint ez megtetszik Kirnbergernek. Bach. S. tanítványának következő munkájából. „*Gedanken über die verschiedenen Lehrarten in der Composition als Vorbereitung zur Fugenkenntnisz.* lap 4. ezt mondja: „Es ist zu bedauern, dass dieser grosze Mann über die Musik, nie etwas Theoretisches geschrieben hat, und seine Lehren, nur durch seine Schüler auf die Nachwelt gekommen sind”. Bach S. tehát mint Hangköltő, *practicus* Hangművész megmarad nagy geniének, hozzá hasonlíthatatlannak; Rec. is ezt állította Forkel szavaival. Uram! hol van a' kettős ellentmondás? Minden bizonyos F.-nek hirtelenkedésiben.

F. Nyilván Rec. fog lenni azon bajnok tudós, ki nemzetünk óhajtott diszére a' muzsikát édes anyai nyelvünkön mind a' Francziáknál, mind a' Németeknél tökéletesebben kidolgozza! Talán ide is céloz már azon gigási munkája, hogy a' hajdan Szenczi Molnár Albert fordította 's 1744. négy hangra kijött 'Sóltárokat ő ismét négy hangra szedegeti. Melly igyekezete ugyan két tekintetből buzgóság; de engedelemmel legyen mondva mégis *vakbuzgóság*; mert a' világitó szövegtnek látó szem az említett botlásokat, legforróbb buzgóság mellett is, gondosan ki szokta kerülni.

R. Rec.-nek epéjét, ezen értetlenségéből, irigy, és rágalmazó szívből származó beszédre, csak a' szánakozás mérsékelheti. Az e'féléknek szülő anyja, F.-ben a' tudatlanság; mert imé! botlásoknak nevezi az értetlen, a' mit a' Szerző kifejtette principiumból, 's meggondolva tett, de a' mellynek a' mindenhez látó, se okát, se tzelját nem képes felvenni. Minthogy pedig F. olyan munkáról, mellynek ő alkalmasint még csak színét sem látta, határozólag ítél; a' palotától, mellynek léptőit kiméltlenül koptatta, külső küszöbit bepiszkolta, mint profanus, és kontár, a' pislogó métsessel együtt eligazítván, az Aesopus vargájához utasítatik.

Midőn pedig F. ezen szavakkal: „én Rec.-nek a' kérdéses tikkelyeknek fordítását, jó szízzel általengedem, 's ezennel barátságosan felszólítom, hogy a' száraz és kellemetlen bíráltságát abban hagyván, az arra vesztegetendő drága időt fordítsa hasznosabb tzelra, 's a' többi muzsikai tikkelyek fordítását vállalja fel”. Rec.-nek kit már előbb több ízben mind írói, mind erköltsi characteriben kíméltlenül sértegetett, miveletlennek, szerénytelennek, türedelmetlennek, felebaráti szeretet nélkül valónak 's t. e'f. nevezvén, még barátságot emleget, Rec. F.-nek ezennel kereken kimondja, hogy olyan barátságra, melly cane pejus angve semmit nem ad; sőt tőle mindenkép őrizkedik; az elkontárkodott munkát pedig, minthogy Rec. mind F.-nek, mind Vigandnak, és még némelly másoknak arany-bányász principiumoktól iszonyodik, se most, se más akármelly időben folytatni nem fogja; jóllehet Rec. sajnálja, hogy F.-re a' munka olly hamar re felesedvén, illyen menedéket keres, – solve, mature senescentem equum. – Rec. ezt tartja – Pályát futni ditső de korán tikkadni gyalását! – F.-nek nagy grammaticai tudománya, 's a' legújabb módi ízlésű orthograpiája van; – tehát csak folytassa a' fordítgatást, ne féljen semmit; csak helyel helyel fogja kimutatni foga fehérít, a' hol nem fordíthatván szóról szóra, a' tárgyat pedig nem értvén, gondolomra forgatja el a' dolog értelmét. A' mint F. megjegyzi a' *Conv. Lexicon*nak hibáit még máig is jobbitgatják; majd így fogják az övét is jobbitgatni, a' k. h. esméretek tárának későbbi kiadásiban; de ezért övé lesz a' ditsőség.

Nagy szálla F.-nek szemiben a' Rec. munkáira tett külföldi visgálat, mellyet így fejez ki: – „legalább ön munkájának külföldön írt' s maga fordította bírálját, Tud. Gy.

VII. Köt. I. 101. – 110. én épen ez alkalommal beiktatni, csak a' *propria laus* – és *contraria penes se posita* – miatt is általlottam volna". Igaz, hogy Rec. a' bírálatot maga fordította; még pedig azon okból, mivel a Tud. Gy. Redactora a' musikai 's hangtudományban járatlan lévén, a' fordítást magára nem vállalta; de azonban az eredeti textust a' fordítással a kezihez vette. Ha gondolja F. hogy Rec. a' fordításban, valamit öndíszítésre nagyított, és álfordítást tett, szabadságában áll F.nek, éránta az olvasó közönséget felvilágosítani. No bezzeg nem általlott F. olyan szakmányt vállalni magára, mellyhez ugyan nem ért, és a' mellyeket Rec. jó lélekkel engedett által, minekutána magával számot vetett.

Vége pedig még fenyegetődzik is a' dr. F. midőn így szól: „keressen úgymond nyelvet tisztábbat, írást helyesebbet, nehogy lelki törpeséggel vádoltassék, gondolatait ellenséges indulat árnyéka nélkül őszintén válogatottabb kifejezésekbe, 's tetzőbb alakba öntse, – így elkerülheti, hogy az actio, reactiót szűljön, 's nem teszi ki magát olly feleletnek, millyet az Orvosi Tár I. Köt. 286. lapján 5, alatt látható kinyilatkoztatásban olvashat.

Rec. igen nevetségesnek tartja, midőn valaki olly nagy lármával, sebbel lobbal indul el, 's már az első fogáson kiakarja fogni az eltikkadt lovat; mikor valaki mást fenyeget, maga pedig jó előre megiramodik. Ne fossza meg magát dr. Úr, azon lelki törpeségtől, mellynek mint fordító, mint felelő, és Rec.t méltatlanul, kiméltlenül sértegető, a' tsömörig adá tsalhatatlan bizonyosságát. Ha F. Rec.nek a' fő tárgyra nézve tett tsak egyetlenegy ellenvetésit is megtudta volna tsáfolni, vagy Rec. jobbitásaival, a' magáéiból tsak egyet is parallelába tudott volna tenni, mellyből az olvasó közönség F.nek ösméretit láthatta volna! Rec. F.et soktól megkiméltette volna; de még reactióval fenyegetődzik! ugyan mitsoda reactio fogna az lenni? olyan reactio, melly egy categoriában áll a' feleseléssel, melly mint lelki törpeség szüleménye magokra a' lelki törpékre térül vissza, mellyet Rec. utál, és megvet; F.nek pedig kezdő siralmas énekít contrapontozva, így viszonozza:

Nem bízhaték érdemedhez,
Mert fejedhez
Köttetett a' hiúság.
Feleleted ha vizsgálom,
Úgy találom,
Nintsen benne tanúság.

Dömény

4.

Dömény Sándor

**Észrevételek, és jobbitások, a' közhasznú esméretek tárának 2dik Kötetiben lévő
Mu'sikai czikkelyekre**

Ballet. Ezen czikkely jobbára szabadon van fordítva; Rec. pedig éppen ezért bátorodik állítani, hogy ezen másolat czikkely az eredetiek, szemre hányást nem csak nem tehet; hanem attól még tanulhat is; a' mennyiben az eredetinek értelme sokkal kifejezőbb, világosabb, következőleg érthetőbb. Ez megtetzik a' következőkből:

„Im weitem Sinne die esthetische Darstellung einer Reihe leidenschaftlicher Regungen und Gefühles, durch mimische, und tänzerische Bewegungen. „Igy van

fordítva”: tágasb értelemben, az indulatnak, és szenvedélynek, táncz, és egyéb mozdulattal eső szép mivi előadása”.

Ezen fordításban a’ fő kérdés, — t. i. millyennek kell a’ Ballet előadásának lenni? fejtetlen maradt; mert mikor Ford. Csak ennyit mond: — „szép mivi előadás” ezzel, a’ dolgot még meg nem magyarázta; holott éppen az a’ fő kérdés, — a’ szép mivi előadásnak millyennek kell lenni? A’ német textus ezt világosan megmondja, midőn így szól: — „esthetische Darstellung” — Rec. tehát a’ fordítást kifejezőbbnek ilyen formán vélné: „tágasb értelemben, bizonyos egymást felváltó (v. szülő) szenvedélyes gerjedelmeknek, és belső érzésnek, tántz, ’s egyéb, tagmozdulatok által eső felsőbb ízlésű előadása.

„Nach dieser Bedeutung begreift man unter dem Ballet auch Darstellungen, von Gemüths bewegungen ohne Handlung”. A’ fordítás ez: „így véve az egyes momentumok ábrázolása is, mellyekben ugyan következés lehet, de cselekedet nints, Ballet.”

Ha Rec. itt a’ német textust elibe nem bocsátotta volna a’ fordításnak, ennek értelmet igen bajos volna meghatározni, mivel momentum olly szélesértelmű deák szó, mellyből ugyan, ha már felyebb érdekelve nem lett volna a’ Ballet tárgya, az olvasó egyet is mást is gondolhatna, mivel éppen az, a’ mi egyik fő kérdés — „mi tehát különösen (sőt átaljában is) határozólag a’ Ballet tárgya? mellyek azok a’ momentumok?” felelet nélkül maradt. Ha momentumon, indító, szülő okot, — quasi movimentumot kell érteni, mint Rec. gyanítja —, és nem időközt szempillantatot, ’s t, e’f. mellyben valami történik; minthogy azon momentumok csak úgy lehetnek érthető, ’s kifejező tárgyai a’ Balletnek, ha azok bizonyos érzést, indulatot gerjesztenek, vagy támasztanak: látni való, hogy a’ Ford. egyes momentumaiban ilyen értelemben, nem csak lehet, hanem szükséges képpen is kell lenni következésnek; mivel maga ezen következés az, melly a’ figyelmes nézőt a’ momentumra, — indító okra, mint megannyi kútfőre — vezeti, és éppen ez által ábrázoltatik, ’s fejlik ki maga a’ momentum. Mint hogy tehát a’ ford. egyes momentumainak csak úgy lehet igazi értelme, ha ezeknek szüleményei legalább általánosan meghatározatnak, mellyek a’ kérdésben forgó tárgyra nézve, mint a’ német textus világosan kiteszi, indulat mozgásai, vagy hánykodásai — Gemüths bewegungen, — ezt mint voltaképpen világosító szót nem kellett volna elmellőzni; külömben a’ momentumon, és következésen, illet is szabad gondolni; ha eső lesz, sár lesz. Momentumok lehetnek pedig bizonyos kedves, vagy kedvetlen tárgyakra ’s történetekre való vissza emlékezés, előterjesztés, képzelődés, számtalan féle kívánság, vágyódás, óhajtás ’s t. e’f. mellyek a’ Balletben tántz ’s más, tagmozdulatok, ábrázat vonások változtatása által adatnak elő, a’ nélkül, hogy a’ tárgyba valamely tselekedet volna felvéve. E’ szerént tehát jobb lett volna itt is a’ német textus értelmet tartani meg, ilyen formán: Illyen értelemben Ballet alatt értjük az indulatok ollyatén mozgásainak, vagy hánykodásainak előadását is, mellyek semmi tselekedetet nem szülnek.

A’ mi pedig a’ Balletnek hangművészi részit illeti: ezt így adja elő a’ német Lexicon. — „Im engern Sinne nennt man Ballette Werke der Tonkunst, deren Zweck ist, durch mimische Bewegungen, und Tänze, eine Handlung, Charaktere, Gesinnungen, Leidenschaften, und Gefühle, mit der höchstmöglichsten aesthetischen Ausbildung und Schönheit darzustellen” — Szabadon, de, értelme változtatva így van fordítva: — „Szoros értelemben, csak azon mimicai költemények neveztetnék, mellyekben bizonyos személységek, indulatok, cselekedetek, merő, mozdulatok, és tántz által, nálunk mindég mu’sika kísérettel is, művészeti formában, és csinnal adatnak elő.

Nem lehet tagadni, hogy valamint az Operákban, úgy a’ Balletokban is, a’ Hangköltőnek, a’ tárgyat melly szerént költeményit szerkészteti jóeleve ösmerni, sőt azt mintegy, magáévá kell tenni; de azért a’ hangkölteménynek, már magában a’ tárgytól

elválasztva is olyannak kell lenni, hogy ha az Operában az énekes (némely magány — solo — vagy egészen Önállású éneket, 's áriát kivéve) nem énekelne, a' Balletista a' Balletben nem tántzolna, 's illendő tzélerányos tagmozdulatokat nem tenne is, az a mi benne dramai, már a' mu'sikából magából kitessek, és általa a' figyelmes halgatóban ilyen érzések, 's képzeletök ébresztessenek; melly a' német textusban röviden, de világosan, ezzel van kitéve: — „Werke der Tonkunst” melly itt nem csak mu'sikai darabot, hanem egyszersmind a' Ballethez vóltaképen tartozó hangkölteménynek munkálatját is teszi; mellyet a' Fordító egészen elmellőzvé, ezzel akart kipótolni, „nálunk mindég mu'sika kísérettel is” — Az éneklés mellett, a' mu'sika, igen is, jobbára mindég kísérő; így van főképen az Olasz Operákban; de, hogy tántz után szoktak vólna muzsikálni, tántzot kísérni mu'sikával, — ezt Rec. még nem hallotta, és talán Ford. sem. Helytelennek tartja e' szerént Rec. a' mu'sikát a' tántznak alája rendelni, és a' hangkölteménynek ezen nemit így lealatsonyitni. Hogy pedig Ford. ezt állítja, megtetszik abból, hogy merő mozdulatokat és tántzot tesz a' Ballet ezen nemének végrehajtó eszközeivé, és a' mu'sikát csak mellékesnek tartja; mert hogy Ford. merő mozdulatokon, nem a' test tagjainak merően való tartását érti, hanem, csak, vagy tsupán mozdulatokat — legalább Rec. úgy gondolja.

A' Balletnek elsőbb nemiben, tsupán indulatok, ezen utóbbiban pedig, már tselekedetek, is, lehetnek, — mint amazoknak szüleményei, következései, — tárgyai a' Balletnek. Ford. itt a' német textusból némelyeket kihagyván, más felől bővíteni akara ezen szókkal — „bizonyos személységek” —; de épen ez által, fordítását még homályosabbá tevé, mert az olvasó nem fogja tudni, ha vallyon a' személyességen, személyes tetteket, szóbeli perlekedést, szemre hányást, bizodalomnak barátságának kijelentését, 's több e. f. vagy személyes külső szépséget, kedveltető maga viseletet, vagy külső testi dísztelenséget kelljen-é érteni; a' fő kérdés pedig, mellyet a' német textus világosan kitett, t. i. millyen tsinnal kell mind ezeket mivészeti formában elő adni, egészen el van mellőzve. Rec. tehát itt is sokkal érthetőbbnek, szükségesebbnek tartja a' szóról szóra való fordítást ilyen formán:

„Szoros értelemben Balletnek nevezik, a' hangművészetnek olyan munkálatit, mellyekben fő tzél, mimicai mozdulatok, és tántz által, valamely tselekedetet, Charaktereket, érzelmeket, szenvedélyeket, és belső érzéseket, a' lehető legfelsőbb izléssel kiképezett szépségben előadni”.

Beethoven. „Unbezweifelt der gröszte Instrumentalconponist” csak, gondolomra van így fordítva: „minden újabb musikaszerzők közt legelső; — mivel még ennyit senki sem állított Beethovenról. Ő, igenis első az újabbak között mint műszerhangköltő; (Instrumental conponist) nevezetesen, a' Synphoniákban, Quartettekben, Klavir-Concertekben: de a' hangköltésnek ezen nemiben is nevezetesen a' Klavir Sonatákban Muzio Clementit, utól nem érte. Az énekihangköltésben, u. m. egyházi és theatromi stylusban Cherubini nálánál fellyebb áll; sőt ezen utóbbiban Boildieu-nek is aligha elibe lehet tenni; jól lehet Fideli. Operája, melly éltiben igen hidegen, nem régiben pedig, mind Parisban, mind Bétsben, nagy kedvességgel fogadtatott. Hogy pedig Ford. „Dachstübchen-t” melly padlás szobát tesz, padlásnak fordítván, Beethovenról azt állítja; hogy ő magát, a' hegedű játszásban a' padláson gyakorolta; ez nem annyira nevetséges, mint botránkoztató. Ezen tikkelynek Zs. G. van alája téve.

Berekesztés. (Finale) Rec. e. a' műszókra nézve, két fő osztályt vett vólna fel. Az első osztályba tette vólna azon műszókat, mellyek eredeti neveiket, mint minden mivelt nyelvekben, úgy nyelvünkben is megtartják; millyenek:

a) A' különféle hangköltemények, vagy úgy nevezett mu'sikai darabok nevei: p. o. Opera, Melodrama, Synphonia, Duett, Terzett, Quartett, Sonata, Rondo, Menuett, Capric, Fantasia, Finale 's a' t.

b) A' mértékbeli mozgást, indulatot, érzést jelentő, 's kifejező műszók: p. o. Largo, Adagio, Larghetto, Andante, Allegro 's a' t. Maestoso, grazioso, pastorale 's a' t.

A' 2dik osztályba tette volna azon műszókat, mellyek, jobbára a' mu'sikának tudományosan vizsgálódó részéből vetetnek, és nyelvünkre általtétetvén így használtatnak. Ezek között is találkoznak olyanok, mellyek eredeti neveiket megtartják, mint: harmónia melódia, Discant, Alt, Tenor, Bass, 's a' t. mellyek az a) és b) alattiakhoz tartoznak; mint szinte sok mu'sika műszerek nevei — Violin, Viola, vagy Alt-Viola, Violoncell, Contra-Bass, Oboi, Klarinet, Fagot. 's. t. e' f.

Ezen felosztás szerént, Rec. az 1ső osztálybelieket, idegen; a' 2dik osztálybelieket pedig hazai neveik szerént tette volna ki az abéce rendi szerént, 's utánnok amazoknak hazai, ezeknek pedig idegen neveiket rekesz ( ) közzé, vagy a' műszóknak mint Ford. is sokakkal tett, tárgyaviteles értelmeiket, vagy bővebb magyarázatjokat jegyzette volna fel. Minthogy pedig Finale, nem berekesztést, hanem valamelly, egymással öszvefüggésben lévő, több különbféle darabokból álló hangkölteménynek utolsó, vagy végdarabját teszi: Rec. Finálét, mint amelly eredeti nevit megtartja, az F. betürendibe tette volna így: Finale (végdarab) utánna, tárgyaviteles értelmet. — Mikor így szóllunk: ez, vagy amaz darabnak berekesztése nem kellemetes, nem megnyugtató, erőltetett 's több. e' f. tsupán azt' értjük; hogy a' hiány, vagy tökéletlenség, az utolsó tételben, vagy tsak a' végcadentiában van; már az, akármellyik darabjában fordul elő, valamelly több darabokból álló hangkölteménynek, p. o. Synphoniában, Quartettben 's a' t; úgymint annak első Allegro-jában, Adagiójában, Menüettjében, Scherzo-jában, vagy Finálé-jában. Ezt pedig: ezen Berekesztésnek (Finalenak) berekesztése, nem megnyugtató, hiányos 's t. e' f. éppen nem mondhatjuk, 's talán nem is fogjuk szokásba hozni.

Cadentia. Rec. ezen tikkelyt a' hiányosak, és ki nem elégitők közzé számlálván, ezt más felosztással 's rendel dolgozta volna ki; mellynek igen rövid foglalatja ime e' következő.

Cadentia alatt értjük azon erősebb, vagy gyengébb, úgy nevezett mu'sikai nyugvó pontokat, mellyek valamelly hangkölteményben alapúl felvett fő gondolatnak, mint szintén az ennek kiszélesítésire, 's világosítására szolgáló, 's ennek alárendelt mellékes gondolatoknak, vagy tételeknek értelmet, bizonyos lejtések (Absatz) vagy megszagatások által, mind az egészre, átaljában, mind az egyes részekre nézve reávitelen, és szorosán meghatározzák. Átaljában két fő osztályra lehet venni a' Cadentiákat, a' szerént a' mint azok vagy több hangzatú darabokban, vagy tételekben, vagy pedig önállású, magány melódiákban fordulnak elő. Az első esetben a' Cadentiák harmóniai, a' második esetben pedig melódiái Cadentiáknak neveztetnek; — melly utóbbi esetben, ha a' Cadentiák úgy is tekintetnek, mint a' mu'sikai gondolatokat egymástól megkülönböztető, de egyszersmind, egymástól bizonyos távolságra helyhetett, és egymás között a' tactusok számához képest synmetriában álló nyugvó pontok; ezen esetben a' Cadentiák, mint valóságos rhythmus, ugyan ilyen nevezetű tikkely alá tartoznak. A' melódiái Cadentiához tartozik az ékesítő, vagy ékesített Cadentia is (Fordnak piperézt Cadentia). Azon Cadentia melly egy fő gondolatot, vagy ehez tartozó minden reá vitéles kissebb tételeket meghatároz 's berekeszt, tökéletesnek, vagy egésznek neveztetik, és rendszerént a' felvett hangnemnek első léptsőin, vagy alaphangján (tonica) fordul elő; 's ez szokta bezárni a' mu'sikai darabokat is; melly esetben ez egyszersmind vég- vagy zárcadentia. Ha a' Cadentia nem az alaphangon, hanem ennek felső ötödik, vagy alsó negyedik léptsőin fordul elő, jele annak, hogy a' mu'sikai darabnak még tsak egy fő része adatott elő, 's még egy, vagy néha több ilyen részek következnek utánna; melly esetben a' Cadentia félnek mondatik. Ehez szokták számlálni az úgy nevezett egyházi Cadentiát is, melly a' fő hangnemnek alsó ötödik, vagy felső negyedik léptsőin fordul elő, de gyakran egész Cadentia helyett is használtatik.

Továbbá, mind az egész, mind fél cadentia, ha ezek a' meghatározott, vagy alapúl felvett hangnemben földúlnak elő, fő, ha pedig valamely mellék hangnemben ekkor mellék cadentiának neveztetik. Azon Cadentia, melly által a' fő hangnemből valamely mellék hangnembe szoktak kitérni, kitérő, a' melly által pedig az egész Cadentiát vagy azért mellőzik el, hogy a' periódus, még más tételekkel meghosszabbítottassék, vagy más környülményes okokból, millyen a' többek között az egyes tételeknek szorosabb öszvefüggése, különös érzésnek, vagy indulatnak tzélerányos kifejezése 's t. e'f. az ilyen, mellőző, vagy kikerülő Cadentiának (Cadence evitée, rompue, interrompue, lrugcadenz 's a' t.) mondatik. Ford. híven követvén a' német textust, ezen mellőző cadentiákat, mellyeknek tulajdonságokat, 's tzéljokat nem érti, tsalóka cadentiának nevezvén, rólok azt állítja, hogy ezek a' fület elámítják. Rec. pedig bizvást állítja, hogy valamire való fül ezek által nem tsak nem ámíttatik el; hanem inkább figyelme mindég újabb fordulatokkal ébresztetvén folyvást huzamban tartatik. Abból, hogy Ford. fület susogás, és mellőző cadentia olly könnyen elámítják, másokra is következést formálni — épen nem lehet.

A' melódiái Cadentiákról annyit, mennyinek ezen tzikkelyben helyet lehetne adni, láss, Rec. „Útmutatás a' Fortepiano helyes játszására 62 Gyakorlásokban” 's a' t. tímű munkátskájának eleibe botsátott mu'sikai helyes előadásról szólló rövid értekezésiben; holott az említett Cadentiák világosító példákkal adattak elő.

Az ékesített Cadentiát a' német Lexicon jól adta elő; de a' fordítás szegény, és hibás.—

Solospicler-t, melly magány, vagy egyedül játzót tesz, Ford. Hangművésznek nevezé, holott Hangművész átaljában mind azokat jelenti, kik hangal mind theoretice, mind practice foglalatoskodnak, ez tehát genus, amaz pedig species, egyiket a' másik helyett tenni nem lehet; — itt legalább nem; mert épen ez a' kérdés, millyen hangművész? felelet;— magányjátzó. „In einen Ton, vagy eine Note einfailen” Ford.nak ezt teszi; — a' hangba, vagy kottába beesni: Rec.nak pedig: valamely hangot vagy kótát rákezdeni, belekezdeni, belakapni 's a' t. Rec. ollyatén éneklésbeli formátlan nyikorgásokat mellyekkel Ford. a' k. h. esméretek tárát felpíperézé, még nem tapasztalt, pedig alkalma vólt sok jó, és sok rász énekeseket hallani, 's azt véli, hogy legfellyebb is a' kenetlen szekér, vagy ajtó 's más e' f. szoktak nyikorogni; de még ezek sem formátlanúl. „Auswüchse eines Sängers”, mint van a' német textusban, vagy mint közönségesen nevezik „Snörkel” nem azt teszi, hogy az éneklés ros; hanem hogy azon tzifrázás, (tzikornyázás) mellyel magát sok énekes a' fermate-nál mutogatni akarja, az énekben lévő fő gondolathoz nem illik, következőleg az értelmes, jó ízlésű fület untatja, fárasztja.

Aufhalten, nem teszi — kitaratani; — hanem feltartani, késleltetni; 's így „der Schlussfall — wurde aufgehhalten” hibásan van fordítva, — „a' zárhang kitaratott” mert ezt teszi: „a' zárhang, vagy talán helyesebben végzőhang (Schlussfall, Schlusston, Finalton, mind egyet tesznek) késleltetett, feltartatott, t. i. addig míg az énekes, vagy magányjátzó elvégezte a' szabad tetzésre hagyott tzifrázást. Kitaratani pedig, aushalten, annyit tesz, mint valamely hangnak belső értékét, p. o. negyed, nyoltzad rész, 's a' t. mennyiségét pontosan megadni.

Ford. Dreyklangot, hármasknak Dreyklang — accordot hármask öszhangznak fordítá: — talán nem jutta eszibe, hogy már előbb Accordot, Öszvehangzatnak nevezé.

Rec. hármask alatt Triolet $\hat{3}$ — hatos alatt $\hat{6}$ Saxtole-t; — hetes alatt $\hat{7}$ Septimole -t ért, 's így tovább; Dreyklang Accordot nevezi Hármahangzónak; mellynek tárgyaviteles értelme ez: ollyan Egyben hangzó, melly három alkotó hangból áll, és így hármával hangzik. Így Vierklang - Accord - Négye hangzó, consonirender Dreyklang - Accord. Öszve hármask hangzó; — dissonirender Dreyklang - Accord - Szét hármask hangzó, 's a' t.

Instrumentalmusik, Musik instrument, több helyeken így van fordítva, szeresmu'sika. Rec. tzélerányosnak tartja eleibe tenni: — műv - miv — vagy mű: p. o.

műszeres; mert, ha szeresből igét kell formálni, ezen igének, — szerezni — igen sokféle, és kétes értelme lesz. p. o. valamire szert tenni, munkát készíteni, szerző lenni 's t. e. f.; ezt pedig: instrumentiren, vele nem lehet kitenni; — műszerezni pedig e' végre igen alkalmas. Instrumentalmusik tehát műszeresmu'sika, Instrumental conponist, műszeri szerkesztető; vagy ha a' költemény is a' szerkesztető tulajdona, műszeriköltő, vagy műszeri hang költő.

„Auflösen — resolvere” Ford. ezzel teszi ki: feloldozni. Rec. sokkal tzélerányosabbnak, és szebb hangzásúnak tartja: — fejteni. — Ebből sokkal több alkalmas, és szükséges szokat lehet szarmoztatni: p. o. fejteni, fejteni vagy fejtődni-ből. Fejtő, fejlő, fejlődő; fejtés fejlődés, fejlődés; fejték, fejlődék; fejtékeny, fejlődékeny 's a, t. melyek sok különböző esetekben használtatván, világosságot nyújtanak.

Dömény.

(Folytatása következik.)

5.

Dömény Sándor

Észrevételek és jobbitások, a' közhasznú esméretek tárának 3dik kötetiben lévő némely muzsikai tzikkelyekre.

Cantabile. Rec. nagy hiánosságot lát abban, hogy Ford. ezen műszónak hazai nevét fel nem jegyezte, holott Brochhaus lexiconában a' példa előtte volt: „cantabile; (sangbar) melly magyarul annyit tesz, mint — éneklőleg.”

A' mi pedig a' fordítást illeti: ennél a' német textus határozottabb, és így világosabb is. Ugyan is, ez három esetet ad elő, 's különböztet meg, mellyekben „cantabile” használtatik: u. m. 1) valamely muzsikai darabban uralkodó, vagy kitűnő melódiára, 2) valamely egész darabra, 3) valamely darabban előforduló egyes gondolatokra, vagy tételekre nézve. Ford. az 1ső szám alatt, holott ez mondatik: „bezeichnet im Allgemeinen das Faszliche und Zusammenhängende, Leichte, und Flieszende der Melodie” melódiát hangszerzeménynek fordítá. Igaz, az egész hangszerzeményben a' melódia is benne értetik; de minthogy ugyan azon darabban, kivált ha sok hangzatú, (vielstimmig) több alsóbb rendű, sőt önállású melódiák, vagy hangzatok lehetnek, mellyek könnyen folyó tulajdonsággal birnak, és szinte rájuk illene „cantabile” de egy fő melódiának alája vagynak rendelve, azért szükség ezen egyet a' többek felett megkülönböztetni. Erre nézve viszont meg kell jegyezni. — Minden valamire való muzsikai darabban, legyen az csupán éneki, vagy műszeri, vagy mindkettő együtt, okvetetlen kell lenni, egy jól meghatározott alap gondolatnak, mellyet közönségesen themának neveznek; különben a' darab, szerzemény névre méltatlan, nem egyéb, mint ide 's tova csapongó hangoknak érthetetlen gyüledék keveréke. Átaljában minden themában fő tulajdonság, 1. a' rövidség, 2. könnyen folyóság, 3. énekelhetőség; mivel a' rövid themákból több mellék ideák fejlenek ki, 's ez illyeket még a' nem mivel fülű halgatók is könnyebben felveszik 's tartják meg, érdeklőkké pedig, egyedül két utóbbi tulajdonságaik által tétetnek. Erre nézve szükség a' fő themát, az egész darab folytában, némelly változtatásokkal, mellék rokon, néha ellenkező tételekkel világosítva, 's kiszélesítve⁷ többször ismételni, következőleg az előadásban is melódiái meghatározott

⁷ A' többek között, e' részben a' melódia, és beszéd (művészi felsőbb értelemben véve) között lévő atyafiság szembetűnő: ezen kívül mind kettőben sarkalatos tulajdonság, sőt törvény, a' periódusoknak, elrendelése, ezek apróbb tagjainak értelmes összefűzése, gyengébb, vagy erősebb nyugvó pontokkal való megkülönböztetése, és mindnyájának öszvesen, egy főtételre vitelés értelme; mert mind kettőben, lehetnek az egyes tételek magokban, 's külön értelmesek, sőt érdeklők, a' mellett az egész, helytelen elrakás, és megszagatás miatt, homályos, darabos, sőt néha egészen is érthetetlen.

charactereket pontosan fejezni ki. Midőn pedig a' fő thema, (vagy melódia) az említett módon kiszélesítetik, különböző lépcsőkre, hangnemekre, sőt hangzatokra is (mint a' contrapont' több nemeiben, discant-ból, alt, tenor, néha bassusba is) általtétetik, hogy a' fő themáráviteles melléktételek egymással, úgy szinte az egészzel tökélyebb összefüggésben legyenek, hozzájuk néha melódiái, néha pedig csupán harmóniai foglalékok, 's általmenetek járulnak, mellyek ugyan lehetnek énekelhető, könnyen folyó tulajdonságúak, de azért melódiának nem neveztetnek, sőt szoros értelemben a' melódiához sem tartoznak: ezekre tehát, a' „cantabile” szabásai nem terjednek ki; sőt előadásokat, a' fő melódiáétól világosan meg is kell különböztetni. Mind ezekből látni való, hogy az eredeti textus szerzője, nem gondolomra, mint Ford. tett, hanem alapelvektől vezérlődve különböztette meg, az 1ső szám alatt felhozott melódiát, a' 2dik szám alatt említett egész darabtól: következőleg tanácsosabb lett volna, a' fordítást szóról szóra téve, melódiá-t megtartani.

Canzonetta. E'kép' magyarázza a' fordítás: kicsiny, rövid olasz dal, vagy szavak nélkül való melódia, és thema, variatiókhöz. A' grammaticusok többféleképen veszik, lásd Ersch und Gruber Encyclop.

Épen azért, mivel canzonetta értelme több féleképen vétetik, talán nem lett volna felesleg való, Ersch, és Gruber munkájából, olyan értelmet venni ki, melly canzonetta-t szorosabban határozta volna meg; mert a' felyebbi leírásból ugyan az olvasó, kivált a' kit a' melódiák p. o. ariák dalok 's t.e'f. közelebbről érdekelnek, közhasznú ösméretet aligha fog méríthetni, még csak azt sem tudhatja meg, millyen és mellyik a' legkissebb, közép, vagy legnagyobb kiterjedése. Rec. tehát valamivel világosabb értelmet ime feljegyzí. Canzonetta tesz olyan rövid dalocskát, mellyet szoktak, mind szavakkal énekelni, mind pusztán danolni (dúdolni), melly utóbbi esetben variatiókra is themául szolgálhat. Áll egy rhythmusú több vagy kevesebb tagú, de csak egy periódusból, mellynek kiterjedése 4. 6. 8. 12. legfeljebb 16 tactus. Ezért; az ilyen szerkesztésű ariákat is ezen osztályba lehet venni. Illyen p. o. J. J. Rousseaunek amaz ösméretes 4 tagú 1 rhythmusu 16 tactusból álló, egy periodusu igen elmés ariája, melly így kezdődik: „que le jour me dure passé loin de toi” 's a' t. melly csupán g a h hangókból, 's ezeknek változtatásiból van szerkesztetve. A' melódia' ezen nemét hasonlítni lehet körül belől, az olly hevenyiben mondott, vagy írott apró cseprő versetskékhez, mellyek néha talpra esnek, 's igen elmések, néha pedig, mint a' többek közt a' H. és K. tudósítások felett hetenként, csak nyöszörögve döcözönek.

Capriccio (caprice) Ezen cikkelyben „Figura” ékesítésnek helytelenül van fordítva; de mi okból van így? könnyű eltalálni. Ugyan is egy más felyebbi cikkelyben „Canto figurato”, melly a' leg egyszerűbb főhangokból álló Canto fermo-nak van ellenibe téve, így magyaráztatik: figurának, tzifraságnak, vagy ékesítésnek nevezik a' muzsikában az ollyan két, vagy több egybekötött, 's hirtelen egymásra következő hangokat, mellyek helyett egyszerűbb játékkal csak egy hangot vennénk. Ez magában ezen cikkelyre nézve ugyan, ellenvetést nem szenved; de a' capriccio cikkelyre, vagy is az ezen cikkely alatti elnevezésre nézve, még világosítás nélkül szűkölködik. Rec. ehez képest nem tartya szükségtelennek, még kevésbé szörszálhasogatásnak e' következőket megemlíteni.

A' harmónia, kezdetében (elsőbb periódusaiban) igen csekély, és szűkkörű volt; mikép' kell két, három, 's több hangot, egy meghatározott hangnak felváltva (successive, melódiái menettel) ellenibe tenni, (contrapontozni ellenpontozni) ez, általán fogva ösméretlen, az egybenhangzók száma igen kevés, mindössze is ennyiből álló volt, hogy egy melódiái kótának csupán egy, és ugyan annyi értékűt tettek felibe, vagy alája, melly a' legegységűbb harmóniát, t. i. 3ad 5töd 6töd összehangzást (consonantia) adta; vagy ha tellyes hangú egyben hangzót tettek, a' hangok egyszerre vétetvén 1 3 5 vagy ezeknek egyszerű fordítékait (inversio, Umkehrung replic.) t. i. 1. 3. 6. — 1. 4. 6. összehangzást

szülték; a' szét-egybenhangzók (dissonirende Accorde, des Accords dissonants) általánfogva ösmeretlenek voltak. Ezen egyszerű, 's egyforma mozgásban resten ballagó harmónia, természetesen fület untató, aluszékonyságra vonzó, jobbára inger nélkül való, és mivel az egybenhangzók csekély száma miatt, még ezeket sem lehetett mindenütt hézag nélkül egybekötni, darabos, zökkenős volt. Melly hiánt kiakarván pótolni, ellenkező 's felettébb hibás külségbe estek, midőn a' melódiái fő kótákat, még az egyházi leg egyszerűbb énekekben is, idegen, és a' harmóniával meg nem férkezhető mellék kótákkal, minden elv, ízlés és választás nélkül pazarolva ékesítették fel, melly által az ének, 's melódia, különben érdeklő eredetiségét elvesztette. Mindazonáltal ezen külség későbbben a' művészségnek igen becses szolgálatot tett; mivel értelmes művészek ezen ékesítő mellék kótákat bizonyos elvekre vivén vissza, ezeket mind a' melódiára, mind a' harmóniára nézve szorosabb okos határok közé vették, sőt, hogy mindkétrendbelieket annyival könnyebb legyen egymástól megkülönböztetni, és megösmerni, bizonyos osztályokra véve, neveiket, jegyeiket, tactus mennyiségihez való viszonyaikat, előadások 's kifejtetések, végre jegyzetések (semeio-graphia, semiographia) módját is meghatározták. E' szerént a' csupán melódiái mellékkóták t. i. mellyek a' harmóniával semmi viszomban nem állanak, nevezettek tulajdonképen való ékesítésnek, módosságnak (Verzierung Manier, Appoggiatura, Appoggiature broderie), mellyek egyenesen, szoros értelemben, a' tactus értékibe nem számíttatnak, 's mindenkor apró kótákkal, némelylek pedig különös tulajdon jegyeikkel jegyeztetnek, a' fő kótákkal egybe nem kapcsolatván ezektől külön helyen, vagy csoportban állanak, előadások 's kifejeztetések módja pedig, részint pontosan meg van határozva, részint a' darab characteritól függ, részint egyedül a' játzó, vagy éneklő szabadjára 's ízlésire van hagyva. Ellenben azon mellékkóták, mellyek mind a' melódiával, mind a' harmóniával közösek, és ékesítés nevet csak széles értelemben viselnek, — mellék, idegen, jövevény, általmenő (Neben Note, regel, oder unregelmässig durchgehende, Note de passage, Note passagère, Note accidentelle, Note étrangère) kótáknak nevezettek, mellyek a' fő kótákéihoz hasonló nagyságú jegyekkel íratnak, a' tactus értékibe mindenkor beszámíttatnak, és így ezek a' tactus részeiben, vagy tagjaiban valóságos alkotó kóták; a' honnan a' fő kótákkal, p. o. mint nyoltzad, negyed, tizen hatod 's a' t. részek, száraiknál fogva egy egy csoportba összefűzetnek. Végre pedig, számos esetek vagynak a' harmóniai tételekben, mellyekben ezen eredetileg ékesítő kóták, nevezet szerént a' rendesen általmenők, t. i. mellyek a' fő kótához hátulról járulnak, valóságos harmóniai kótákká válnak, bizonyos egybenhangzók összefűzésire használtatnak, 's nálok nélkül a' harmónia menetele darabos lenne; sőt vagynak olyan egybenhangzók, mellyekben a' széthangzó (dissonanz) nem vétetvén egyszerre a' több harmóniai alkotó hangokkal, hanem hogy a' széthangzás annyival inkább mérséklett legyen, a' tételbe csupán általmenőleg szövetvén, az említett széthangzó úgy is mint melódiái, úgy is mint általmenő harmóniai alkotó hang tekintethetik. Ezen okoknál fogva tehát Rec. „Figurát” ékesítésnek épen nem, hanem csoportnak nevezné.

Catel. Ezen igen nevezetes férfi bővebb említést érdemlett volna. — Ő, a' mult századi francia revolutio alkalmával, mint hangköltő, egy vólt a' francziák legkedveltebbjei közül, a' mit azzal is megmutattak, hogy őt 1796. Párisban, a' köztársaság ünnepén első rangú hangköltőnek elősmervén, ugyan ennek, nyilván is ki kiáltották. Melly időszaki munkai között, Musique a l'usage de Fêtes nationales gyűjteményben, nevezetesebbek 1. Overture pour Instruments à vent, executée dans le temple à la Raison. 2. Marche milit. et Pas de Manœuvre. 3. Stances, chantées à la Fêtes des élèves pour la fabrication de Canons, poudte, et Salpêtre 's a' t. több rendbeli hadi győzödelmi énekek, hymnusok, karok, mellyek a' francia nemzet akkori szelleminek, 's lelkesedésinek élő bizonyosságai. De, ha ezek helyet ne foghattak a' közhasznú esméretek tárában, már azt csak megkellett volna említeni; hogy ő nem csak Professor volt

Conservatoriumban, hanem egyszer'smind az Academia rendes tagja. Néhány esztendő előtt, mind a' Professori, mind más conservatoriumbeli terheket letévén, nyugalomban élt, 1830. pedig meghalt, és 1831. helyibe az intézet tagjává, Spontini, Reicha, és Paer közül ezen utóbbi választatott. Ezt még az Augsburgi Allgemeine Zeitung is hirdette.

Méltán kérdésbe lehet tenni, ha vallyon Ford. azon hiánt melly szerént külföldi nagy hangművészekről elhalgatván olyan nevezetességeket, mellyeknek mind a' szépművészetre, ennél fogva a' nemzeti mivelődésre, mind különösen a' nemzeti szellemre tagadhatatlan nagy befolyások volt, kipótolta-e az által, hogy egy hazai pusztá mechanicus hegedűsnek Biharinak, (kinek természeti tehetségét 's játszásbeli igen szűk körű, különben szép ügyességét Rec. kétségbe épen nem hozza) a' közhasznú esméretek tárában, a' szépművészség sérelmire botránkoztató emléket mázolt? Mellyik régibb, vagy újabb időbeli életirót tette maga eleibe a' hazai művészkedő literátor, mellyiket követte, Bihar életinek leírásában? ezt még csak gyanítani sem lehet; talán, mint sejdíthető ezt tartván szemei előtt — „qui alium sequitur, neminem sequitur” az életírásnak egy egészen új, 's előttünk még ekkoráig ösmeretlen nemét akarta kitsinyben képezve előállítani. — Igaz, ezen életírás a maga nemében új, és nem csak az elhunyt művészek, erkölcsi, 's művészi character vonásait, hanem magának a' szerzőnek, a' művészség, 's theor. és pract. hangtudomány körül szedegetett tapasztalásaiból merített több oldalú ösméretit, 's belátását is foglalja magába; mellyre nézve méltó lesz ezen életírásnak némelly sarkalatosabb pontjait e' tudományos folyó írásban is közleni. „Bihari János híres magyar muzsikuszül. Bönyön Győr Vármegyében 1769. — Kitől tanult, úgymond, nincs tudva, úgy látzik, hogy hangművészetre, jelesen hegedűjátszásra volt természeti tehetségét, egyedül önszorgalma és gyakorlása által emelte azon lépcsőre mellyen társai felett olly kitűnőleg álla; kétségkívül ha magát mesterséges rendszabások szerént idején képezhető vala, benne a' magyar muzsika, melly fájdalom! eddig leginkább csak Czigányok által gyakoroltatik, új alkotóját találta volna.”

Mivel az életíró ki nem tapogathatá a' b. e. művészek oskoláját, mellyben művészsége alapját megvetette, holott ezt mint hazánk muzsika históriájára tartozót óhajtottá volna a' késő jövendőkorok híven által adni: Rec. reményli e' nagy hiánt, a' még századok ólta meg nem czáfolt, 's még kevésbé lerontott tapasztalásból kipótolni. Első oskolája volt; mint szokott lenni az egész fekete seregnek, a' korcsma, 's paraszt lakadalmok; mivel pedig hegedülésre kétségkívül nem csak nagy hajlandósága, hanem természeti szép ajándéka is volt, vérei őtet csak hamar elkezdvén vásárokról vásárookra hordani, művészi tehetsége idejekorán annyira kifejlett, hogy rokonit feljül múltván, maga szerzett össze egy társaságot, mellyel hazánk fő városába Pestre tette által ingó bingó sátorát. Itt a' vendéglő házakban 's kertekben, részint a' tanuló ifjúság, részint a' városba jövő idegenek által, szép ügyessége mindenkor gazdagon jutalmaztatván, a' hazai cseppek fantasiáját folyvást ébresztették, úgy annyira, hogy néhány eredeti nemzeti táncz nótákból álló költeménye, ezeknek tökéletes előadása, csálhatatlan tanúi levének e' részbeli természeti szép tehetségének; mert — hogy az életíró szavaival éljek — „eredeti nótáinkat olly igaz nemzeti ízléssel húzta, hogy hangjaival kénye szerént öröme, vagy szomorúságra indította a' magyar szívet”!

Ohajtá vala Rec. hogy az életíró magyarázta volna meg, mit ért a' magyar muzsika nevezeten? Mert Rec. némelly táncz nótákon és dalocskákon kívül, mást nem ösmer, 's szomorúan tapasztalja, hogy a' magyarnak mind e' mai napig sem muzsikája, sem harmóniája, még tánczát is jobbára idegen nótán járja.

A' több character vonások között igen nevezetesnek tartja az életíró; hogy Biharinak „egy időben dolga igen jól ment, maga aranyal hímzett ruhában járt, 's még hegedűjét is gazdag öltözetű inas által hordatta” — azonban még sem meré megemlíteni, hogy ő is épen ollyan czigány volt, mint a' kik által fájdalmasan állítja a' magyar muzsikát

gyakoroltatni. Ezen czimeres életírásnak bizvást utánna lehet vala tenni — difficile erat satyram non seribere.

Consonantia. A' muzsikában a' hangoknak olly öszvezenése, melly közvetlenül kedves a' fülnek. — Rec. előre látta, midőn accordnak öszvehangzattal lett kitételit helyben nem hagyhatta, hogy Ford. az egymáshoz közeljaro értelmű műszók formálásában meg fog szorulni, és kénytelen lesz olyanokat venni elő, mellyeknek kifejező értelmekről talán maga sincs meggyőződve. Ide célzott Rec. midőn Ford.nak nyilván kimondta, hogy öszvehangzattal más esetben sokkal helyesebben lehet használni, mint accord fordításában. — Öszvezenés physicali vizsgálódásoknak próbatételeknek igen is, de muzsikának tárgya épen nem lehet; mert ide egyedül olyan hangok, vagy hangzások tartozhatnak, mellyeknek mind öszve, mind széthangzások a' fület bizonyos viszonyokban, — kedvesen, vagy kedvetlenül, ez mindegy — úgy érdeklik, hogy ez azoknak tulajdonságokat, egymástól való távolságokat, mélységeket, magosságokat megmérheti, világosan megkülönböztetheti, az az olyan hangok, mellyek alkalmasok arra, hogy öszve, vagy széthangzó harmóniát szüljenek. Tudva van a' physicali próbatételek után, hogy a' hang nem egyéb, mint bizonyos testek' rezgő veréseinek, vagy hömpölygéseinek egymás után sebesen 's egyformán folyó munkálati, mellyek fülel felvehetők, szemmel láthatók, (számtalan testek körül) sőt a' sebességnek bizonyos körében számlálhatók. Az öszszehangzást szülik a' rendesen, a' széthangzást pedig a' rendetlenül folyó hangverések; amazok a' fülre kedves, ezek pedig kedvetlen behatást okoznak. Mihelyt olly sebességben állanak elő a' rezgőverések, hogy azoknak sem rendes, sem rendetlen folyásokat számlálni 's ennél fogva egymástól megkülönböztetni nem lehet, mint p. o. valamely igen kifeszített 's rövid húron, vagy egyenetlen masszaju, 's vastagságú 's t. e'f. testeken, ekkor csupa hangkeverék pityegés zörgés nyikorgás nyiszogás 's a't. állanak elő. Ugyan ezt kell mondani minden olyan hangzásokról, mellyek ugyan eredetileg meghatározhatók bizonyos viszonyokban felvehetők voltak, de a' gyakori megütközés, és visszaverődés által csupa keverékké váltak, millyeket a' hangzó épületekben, templomokban, palotákban lehet tapasztalni, illyen az égzengés is; a' honnan nyelvünkben az efféle hangzások gyakran, kevert szavakkal tétetnek ki, p. o. cseng-bong, csengés bongás, csireg- csurog, csirgés-csurgás, zörögbörög, zörgés-börgés, zeng-bong, zene-bona, 's t. e'f, következőleg az illyen általvitt értelmű kifejezések, a' harmóniai miveletekre nem alkalmaztathatók, itt helyet nem foghatnak.

Dömény.

(Folytatása következik.)

Jegyzés. Rec. a' legközelebbi vizgálatbari tévedésből, de hibásan tulajdonító Beethoven cikkely fordítását Zs. Gy.nek; mert J. tulajdona

FÜGGELÉK – III. – Puztay Ignác: A' zongora

Puztay Ignác, „A' zongora”, *Tudományos gyűjtemény*, VII. kötet, 1840

Ki nem ismeri a' zongora szerencsáját, diadalait, mellyeket e' csodálatos, megbecsülhetetlen hangszer világszerte, naponként nyer? Mindenki tudja, hogy a' szalónokban korlátlan hatalommal uralkodik, hogy melodiája varázsát, harmoniája kincseit mindenüvé kiterjeszti – a' legkisebb szobába, csarnokba, sőt még a' padlásszobacskába is. Mindenki tudja, hogy a' lelkesedés zivatarát költi-fel, ha billentyűin Liszt, Thalberg vagy ezekhez hasonló művész matadorok ujjai mozognak. Fülünk örömmel nyeldeszi hangjait, ha jól választott accordokkal az éneket kíséri, és a' hangászkar számára készült cifrázványokat, kipótolja. Ha tánczosokat kormányozni, tactust meghatározni, 's egy kis rögtönészet tánczvizgalom quadrillejeit mozgásba hozni akarjuk, billentyűihez folyamodunk. A' zongora jótékonyosságát éppen úgy érzik a' kegyelt osztályok mint a' virtuózok. Minden sovárog utána; mindenütt tetszést nyer, mindenütt vetélkednek üdvességedelméért; minden magasztalja ez egyetemes hangszer hatását, e' harmoniás összeség kincseit. Azon fényes álláspont, mellyre a' világban felvergődött, eléggé tanúsíthatná már fontosságát; azonban minthogy a' zongorát többen makacsul még csak szerencse finak ujhangszernek, tegnap beavatott ujoncz 's a' becsületnek lényfokára csupán általános kegyelés által jutott kalandornak tekintik; ezen lapokban megakarjuk ismertetni e' szerencsés hangszer családját a' világgal, előszámlálni őseit, bebizonyítani nemességre igényeit, mellyek még csak kevés zongorázó előtt tudvák 's végre a' régi származása iránt kétkedőket útba akarjuk igazítani.

Mielőtt a' hangszerről magáról, szólnánk, claviaturáról, a' hangszer leglényegesebb 's bélyegzőbb részéről kell említést tenni.

A' claviatura a' klavir, orgona 's zongora billentyűinek összesége; a' billentyűk által teremtetik elő minden hang, melly harmónia által létre hozható.

Az Orgona legrégebb billentyűs hangszer; minthogy a' billentyűk elrendeltetése a' szélcsapadék felnyitása 's bezárása volt, egyeleve kulcsoknak, *claves* nevezék őket összeségben pedig claviatura nevet nyertek. Némellyek azt erősíték hogy a' billentyűket nevezték így minthogy kikanyarított egyik végök kulcsidomú volt. Az első elnevezés annyival inkább kiemelés érdemel, minthogy a' klarinet, fuvolya 's fagottra alkalmazott csapadék, mellyek ugyan azon szolgálatot teszik mit az organabeliek, maiglan is billentyű nevet viselnek.

Sokára találtatván fel az orgona után a' klavir, a' clavicembalum és clavichord név-hasonlatosságból, minthogy ezeknek is claviaturájok volt, clavichordiumnak neveztetett. Az angolok még ma is kény-nek (kulcs) nevezik az orgona és zongora billentyűit. Mult század végén a' zongorára készült és Angol országban, metszett sonaták és concertekben additional kéys-vel jeleltettek-meg a' billentyűk, mellyek az 5-dik octavára estek.

A' jelenleg divatozó billentyűs hangszerek az orgona, zongora és ezeknek származékai; a' nyenyere (Leyer), harmonica, 's harangjáték.

A' régiek hangfenék fölé feszített húrokat igyekeztek használni. Már ezeken aztán akár ujjal pengetve, akár ütéssel vagy nyirettyű vonzással játszottak a' régiek semmi esetre sem ismerték azon megbecsülhetetlen hasznot melly a' claviaturának hangszereikre alkalmazásából eredt volna.

A' claviatura feltalálásának idejét nem lehet meghatározni. Az orgona, melly ez elmés és eredményeiben hathatós gépezetet nem nélkülözheti, a' 7-dik században már

ismertetett. A' claviaturának húros hangszereknél használatát csak a' 17-dik századra lehet igenlegesen határozni. E' becses találmányt Olaszországnak köszönhetjük.

A' különösség árusoknál, ritkaság kedvelőknél vagy a' vándor hangászoknál még időnkben is látni a' tympanont (czimbalom⁸) és psalteriont, (kintorna) három vagy négy szögletes harmónia szekrényből álló hangszereket, melyekre számok vagy nyergek felé érczhurok feszítvék. A' hurok fából vagy érczből készült két pálczikával érintettek. E' pálczikák kajmóban vagy dugaszrából készül gombban végződnek. A' középkor töméntelen kézírataiban olly gyakran előforduló rajzát a' tympanon és psalterionnak azt bizonyítják, hogy e' hangszerek akkoriban számosak voltak. Alkalmassint a' játszás nehézsége a' pálczikákat mozgató kezek gyámpont nélküli bizonytalansága, költé-fel azon eszmét, hogy a' huroknak szabatosb, erősebb 's biztosabb megzendítése mechanikai készítmény által eszközöltessék. Az orgona claviaturájának tympanon és psalterionhoz használatából, a' hurt megzendítendő billentyűnek rézlemezkével fedéséből, keletkezett a' *spinett*. A' claviachord megelőzte e' hangszert; de a' clavichord egészen más nemű mint a' spinett. Elrendezése, azon mód mellyben a' húrokat zendítő rézlemezkék a' húrokat egész hosszúságukban átmetszik, azt bizonyítják, hogy a' clavichord nem módosított psalterion, mint némelleyek hinni akarják.

Boccacio, ki Decameron-ját mintegy 1350 körül írta, a' cembalot már mint ének kísérő hangszert említi. Némelley írók kétségbe akarták hozni, hogy a' cembalo ugyan egy legyen az Olaszországban azóta klavir név alatt ismert hangszerrel. Azt állítják, hogy inkább a' régiek czymbalumjához hasonló szerről van szó, az az, egy csattanó hangszerről, minők a' corybantések⁹ és curetesek crotálja 's czimbalomjai voltak. Én részemről egy nevezetes tudós véleményén vagyok, 's ez állítást valószínűtlennek tartom. A' kis kézi orgonák 's ujjal játszott, egyéb húros hangszerek, 's Boccacio idejében már sokkal divatosabbak voltak Olasz országban, mintsem hogy az éneket hangszerrel kísérték volna. 'S ha Boccacio cembaloja nem volt is klavir vagy spinett, bizonyosan czimbalom volt, mellynek húrjai pálczikákkal zendítették-meg.

Romában 70. év előtt egy 25 billentyűs klavir volt látható, mellyen a' fél és egész hangok még nem voltak megkülönböztetve, melly a' billentyű feltalálásnak egyik első próbája lehetett. Akkoriban azt állítják, hogy e' klavir Julius Cäsar idejében szállított Athénából Romába. *Hullmandel* még egy más klavirról is tesz említést mellynek szekrénye, zengő- padozatja 's nyergei márványból voltak. E' képmű valószínűleg valamely emléknek lehetett része 650. éves régiségnek mondák: ez állítás azonban tulzottnak látszik. *Zarlino* egy spinetről tesz említést mellynek maradványai 1555-ben még megvoltak, 's melly körül belül mintegy 150 évvel készülhetett fennebb említett üdö előtt. Illy tudós zeneértőnek bizonyítványa annyival is inkább figyelemre méltó, minthogy megegyezik azzal, mit a' 14-ik század némelley jelesebb művészeiről: Francesco d'egli organi Nicolo del Proposto, Tacopo di Bologna, 's néhány ügyesebb organistákról kik más claviaturás hangszereken is mesterileg játszottak az azon korszakbeli olasz írók munkáiból tudunk. E' szerint illyen hangszereknek birtokában kelle lenniük.

Leginkább bizonyítja pedig hogy a' clavichord vagy spinett már 14ik században, vagy legfellebb 15-dik század elején divatban volt, azon mód mellyel magokat kifejezik azok kik e' hangszerekről a' 16-dik század első éveiben írtak. Korán sem szólnak ezekről mint ujságokról; sőt az általok felhordott hangszerek különféleségéből az bizonyodik-meg, hogy ezek csalhatlan eredményei egész a' legrégibb korig felvihető számtalan

---

⁸ Czigány bandáink el sem lehetnek e' hangszer nélkül. *A' közlő jegyzéke.*

⁹ Corybantések és Euretek Cybele papjai voltak. Ezeknek adá át Cybele a' gyermek Jupitert mindjárt születése után, hogy Saturnus tudta nélkül neveljék-fel, a' papok zene lármájával nyomák-el a' gyermek sirását, hogy apja meg ne halja. *Közlő jegyz.*

próbatételeknek. Ezen kívül ha még megfontoljuk, hogy a' mivelődésnek azon csak hajnallani kezdő korában a' találmányok és ezeknek tökéletesítéseik csak igen lassan fejlődhetek-ki, átlátandjuk, hogy illy elmés szerkezetű hangszerek Minervaként nem olly egyszerre pattanhattak-ki a' feltaláló agyából, mint a' 16-dik század irói akarják a' világgal elhíttetni.

A' többi szóhagyomány közül legvalószínűbb az, hogy az Olaszok 1300-ban találták-fel a' clavichordot, 's a' Németek és Hollandok azonnal utánozták őket.

Anders nem alap nélkül állítja, hogy a' clavichord a' monochordból származik 's nem a' tympanon vagy módosított psalterionból.

A' monochord nevét egyetlen hurjától nyerte mellyet mozgatható nyereg által tetszés szerint oszthatni-fel. A' *tromba marina* egy neme a' monochordnak.

A' monochordot valamint mi, ugy a' régiek is a' hangok viszonyainak kimérésére használták. Közép korban az ének intonációjának rendezésénél éltek vele, 's ugyan ekkor látták át e' hangszer tökéletlenségét is. Egy eleve mechanikai készítménnyel próbálták a' mozgatható nyeret kipótolni, mellyet a' kéz taszításával tovább lehetne tolni. A' nyergeket érzlemezkevel borított fadarabkákat válták-fel. Ha e' billentyűk valamelyike lenyomatott, a' lemezke a' húrhoz emelkedett, és nemcsak a' korábbi nyereg által eszközlött felosztást létesíté, hanem ugyan az időben a' kívánt hang is megzendült, és a' játszó megmenté az ujjal pengetés fáradságától. E' billentyűk száma megszorított; a' hurok többítették, a' tympanon mintául szolgált egy zengő szekrény építéséhez, és így a' clavichord — feltaláltatott. Azonban még folyvást monochordnak nevezték, (mi eredetét eléggé bizonyítja), míg végre a' zenészek a' megfelelőbb 's kifejezőbb clavichord névre keresztelék. Ez törzsfája az e' nemű hangszerek számos családjának, mellyből egy rész időnkben is él, nagyobb része pedig rég a' feledékenység örvényébe süllyedt.

A' zongora, kalapácsa hirt érint, 's azonnal ismét visszapattan. Minthogy e' hur mindkét végén nyergen nyugszik, a' libegő résznek hosszúsága e' két érintkezési és nyugvó pont által meghatározatik. Érintse a' kalapács bárhol a' hirt, a' hangzás nem fog változni; a' hang terjedésben és szilárdságban azonban még is fog kis különbség tapasztaltathatni. Nem így a' claviron (clavichord, clavichordium). Itt a' nyereggel szemközti oldalon posztó vonalkák fűzvék a' hurok közé; a' hur libegő részének hossza, melly a' hangot adja, azon pillanatban határozatik-meg, midőn a' billentyű függőleges lemezkéje a' hirt érinti. E' lemezkének a' hurhoz kell maradni, mert az teszi második gyámpontját, mely nélkül hangot nem halhatnánk. Korán sem gátolja ez a' hurlibegést, mint gondoljuk, sőt az ujjának a' billentyűre nyomása még elősegíti azt.

A' régi klavirokban kevesebb volt a' hur mint a' billentyű. Átszelve, 's egymás után különböző helyeken felosztva, ugyan azon egy hur több billentyűre is szolgált.

A' klavir hangja vékony, mechanizmus tökéletlen volt, 's azon kor orgonistái még is sikerrel használták. A' régiek e' hangszere, mellyet a' Németek még most is használnak helylyel sok hangmívet írtak. Mozart mindig hordozott magával utazásaiban egy kis klavirt.

Mikor adták némelyek a' függőleges klavirnak, mellyen vándor zenészek keringőket 's symphoniák töredékjeit szokják játszani klavir nevet bizonytalan; annyi azonban való, hogy e' hangszerek, mellyeknek hurjait érzlemezkek érintik 's fogantyú által játszanak rajtok, egy természetűek a' spinettel és klavirral, minthogy a' rézlemezke, a' hur érintése után közvetlenül visszapattan, 's így a' kalapács helyét pótolja.

Bona Fülöp, „il Gabinejo armonico” című munka [pontosan: Filippo Bonanni: Gabinetto armonico pieno d'istromenti sonori. M. Sz.] szerzője, a' clavicembalo szónál azt állítja, hogy e' hangszer feltalálásáért az 1492 körül élt Vincentio Miklósnak kell köszönnünk. Bonani ugyan azt ismétli mit Boni „de Musica” című munkájában már

elmondott. E' szerint a' spinett, 15-dik század vége felé már létezett. Én részemről azonban felhordám okaim mellyeknél fogva hiszem, hogy a' spinett régibb eredetű.

Száz évvel később más hangszerek kerültek a' zenekedvelők kezébe, mellyeket jeles tulajdonaikért azonnal elfogadtak. A' virginalon, klaviron, spinetten, clavicitherionon, mint a' lant és theorbe utánzásain, kézzel pengetek a' húrokat, nem billentyűk segedelmével. A' kemény lemezke, melly változhatlanul a' billentyűkre volt alkalmazva, a' kalapácsok mondhatlan hasznára rugékony 's mozgó darabkával cseréltetett fel, mellyre toll horgocskák voltak tűzve, fölemelkedésükben a' húrokat érintők. A' kalapács visszaesésében a' hurra esett, ' s egy posztó nyelvecske segedelmével, mely felső végére vala tűzve, a' hangot elfojtá 's a libegést gátlá. A' spinett kalapácsa e' szerint kettős szolgálatot tőn, a' kalapácsét és hangtompítóét. A' virginalé és spinett hurjai érczből voltak 's minden hangjegyre egy hur szolgált, a' klavirban pedig kettő. A' clavicitherionra, melly szelídebb hangok előteremtésére készült, bél-burok feszítették. E' hangszerek idomukra nézve is különböztek egymástól: a' virginalé négyszögű, a' klavir és clavicitherion ellenben mindig három szegletű volt; a' spinett hol egyik hol másik idomban készült. Minthogy ez egy családhoz tartozó hangszerek, egyaránt haladtak elő, hiányaik is ugyan azon egy voltak: szűk terjedtségű claviatura, vékonyság, monotonia a' hangban, és kifejezési hiány.

Hogy a' spinett (spina, tövistől származtatva) név, melly e' hangszernek azért adatott, mivel hurai hegyes érczcel érintettek, a' fülben nem legkellemesebben hangzik, szükségtelen fejtegetni. A' melódia rózsái kegyetlenül szurdaló tövisekkel voltak halmozva, ha illy hangszer által teremttettek elő. A' virginalé ártatlanság 's tisztasággal teljes neve daczára is, nem kevésbé volt durva. Némelleyek azt akarják hinni, e' hangszernek Erzsébet, angol királyné adta nevét; a királyné sokáig vitatkozott a spinettnek, e' neme felett, 's kedvencz hangszerét virginalenak kívánta neveztettni, minthogy szűz játszott rajta. Tudós zenészek azonban tagadják ez állítást, ámbár eléggé regényes mázzal van bevonva, melly körülmény különben mindig tetszésre számolhat korunkban.

A' klavir eredetét tehát ismerjük: a' születéséről szóló oklevelek elég bizonyítvánnyal ellátják. Mielőtt azonban haladásáról részletesebben szólnék, szükségesnek látom a' régi idő zenészi köréről (musical cercle) egy két szóval említést tenni. Az itt következő rövid vázlat nem távozand messze a' klavir történetétől; sőt ellenkezőleg; közelebb vezeti az olvasót e' hangszerhez, elébe tünteti annak emelkedését, a' hangversenyekbe 's színházi hangászkarokba bejutását.

Gontran olly szenvedélyes kedvelője volt a' zsoldároknak és feleleteknek hogy ebéd alatt is énekelteté azokat magának: mi több azt kívánta hogy Tours György isteni szolgálat alatt is zsoldárokat énekeltessen a' lelkészek és zenészekkel.

Meroflede és Marcovere, Caribert kedvesei, fejedelmi imádójok téstlelére ünnepeket adtak. Ez ünnepeknél énekelték, tánczoltak, mi több, pásztordarabokat is játszottak. Itt tehát egyszersmind hangverseny, ballet és opera volt látható. Thibault, champagne-i gróf, igen szép románczokat írt, mellyeket troubadourja kíséretében castiliai Blanka, sz. Lajos anyjának udvarában, el is énekelt. Azonban e hangászati gyakorlatok még mind nem az voltak, mit korunkban hangversenynek neveznek.

A' harmónia rég fel volt találva; kellemei tetszést nyertek; műveit azon szerzőknek kik elég ügyesek voltak accordok összefűzésére, 's különböző részek összehangoztatására, egekig magasztalák, és ezen eszme még sem villant meg agyokban, hangászokat 's hallgatókat csupán azon nézetből egyesíteni hogy hangművek játszassanak 's hallgattassanak. Illy gyülekezések nem történtek, 's később az ezeknek adatott hangverseny név még ismeretlen volt. A' művészet azonban mintegy varázserő által mind inkább terjedett: az ebédeknél nem danoltak többé bibliai verseket mint

Gontran udvarában. A' szent hanga csak a' templomokban zendítettek-meg, 's zeneszerzők tömördek vonzóbb melódiájú, kevesbé pompás stylú, 's általában könyebben kivihető műveket irtak magánykörök, 's műkedvelők részére. E mulékony becsú hangművek, mellyek közül négy hangra készített több népdal és madrigál a' harmónia hatása és hangok szellemdús felosztása tekintetében figyelmet érdemel, kamarai zene nevet, nyertek. Lasso Orlando, Monteverde, Márenzio Lukács, Palestrina, Gesualdo Károly 's mások e zene e' nemében sok jelest szereztek.

A' kamara zene egy eleve nem partitúrában készült következőleg igen bajos volt exequálása is, minthogy a' zenészek és hangászok az elébek adott hangmünek mind két lapjától egyszerre kényttetének olvasni. Utóbb minden hangász kis nyolczadrét könyvbe iratott. Ezen hangmütár a' társaság szekrényeibe záratott, 's mihelyest elegendő számú virtuoz gyűlt össze egy quartett vagy quintett exequálására, 's a' jelenvoltaknak kedvök jött magokat zenével mulatni kiosztattak e' könyvek, 's a' hangverseny elkezdett. Ha a' virtuozok száma megengedé az exequáló személyzet kétszerezett vagy háromszoroztatott is.

E' hangversenyeket tehát, mint látszik nem előzték-meg előkészületek, hol társaság gyűlt össze énekeltek; terrase-on, szép nyári éjeken a' tenger vagy folyamok habjai felett rengő sajkákon. Gyakrabban azonban lakomák után 's a' hangász gyülekezet szalonokban jött össze asztal mellé telepedve énekelt, miként a' velencei oskola némelly régi festményeiből látható. Innen van, hogy a' madrigálokat utóbb író „madrigali di tavolino-nak” nevezé. Ezen módszer ezen önkintéségnek sok bájjal kellé birni. Az éneklés mestersége még ismeretlen volt; minthogy pedig a' zeneszerzők folyvást négy, öt hat hangot működtettek, minden egyesnek terjedtségét a' legközönségesebb korlátok közé szororithaták. Ha a' madrigálokhoz nehézségek voltak kapcsolva, azok a' jártasabbaknak hagyattak kivívásul; a' közönségesebb talentumu műkedvelőknek meg kellé elégedni a' négy öt hangos énekekkel.

A' tizenötödik század közepéig csupán énekből állott a' hangverseny; hangszer kíséretéről szó sem volt. Ez idő tájban e' fölséges segedelemről is gondolkodni kezdtek 's az énekhez hangszerek accordjait csatlának. Ezen kíséret eleinte nem egyéb volt, mint az énekhangnak pontos kétszerítése; minden dalnoknak egy hangszere volt a' kis hangászkarban 's a' nyireittyü vagy megpendítés által adott hang, ugyanazon menetekben haladt a' dalnokkal. Mi több, a' hangművek is úgy készültek hogy azok énekelhetők vagy csupán hangszeren játszhatók legyenek azon esetre ha a két hangász csoportot egyesíteni nem lehetne. Hangkétszerítésre a' lant, theorbe, czitera, spinett, klavir, virginale, viola, 's néha néha az organa is használtatott. Továbbá a' hangszereknek 's hangoknak, az alsótól legfelsőig, fokonkénti 's aránylagos elrendezésében fáradoztak. A' discant hegedű a' soprannal hangzott össze, a' lant és viola a' közép hangokat (alt) kétszerisíté, a' gordon pedig a' bassussal énekelt. Az organa, vagy klavir mind e hangszereket kipótolá. Claviaturájok terjedtsége, harmoniabeli dusságok, ezt lehetségésíték.

A' generalbassus feltalása, melly általánosán Viadana Lajosnak tulajdonittatik, nagy zavart tön a' kamara zenében. A' gordon nem zúgott örökké, a' zenészi rajz különféle alakai néha hallgatását is kivánták; 's minthogy a' koboz hangját kétszeresíté, e' mély hangú hangszer mindig hallgatott, midőn a' bassusnak szünetei voltak. Viadana fölmenté a' gordont e' rabszolgaság alól, 's hangjait úgy rendelte el hogy az eleitől végig működött. A' kamara zene alakja egészen megváltozott; egészben erősödött, 's nagyobb érdekű eredményeket hozza létre.

1543-ig szokás volt, hogy a' francia király kamara virtuózai udvari ünnepélyeknél 's mulatságoknál énekeltek és hangszereket játszottak, I-ső Fencz egy zenész testületet alkotott melly az isteni tisztelektől független volt, 's kamara zenéjénél egy elkülönzött osztályt tön. Ezek közt más spinett játszókra találunk, s a' francia

udvarnál csak egyetlen hangverseny tartása határozott-meg. A' spinett itt már szerepet játszik, ez pedig akkoriban már nem volt új hangszer.

Rabelais is tesz említést 1532-ben megjelent híres munkájában a' spinetről. Ezen író a' trombone-t hősének, Gargantua-nak adja. A' sacquebaté – a' bassus trombitának akkori neve — igen megilleté Cargantua ur, Grandonnsier fijának tág tüdőjét 's erős embouchure (Ansatz).

Ugyan ezen író következő szavakat használja; espinette organisée (orgonával egyesített spinett): ha e' szavakat mai értelmökben használhatnók, azt következtethetnénk belőlük, hogy a' spinett akkor már idősebb volt száz évnél, minthogy az orgonához kapcsolattott; Rabelais hitelessége igen támogatná *Zarlino* állítását is. De valljon az espinette organisée alatt nem egy tökélyét készületű, 's orgona-szerű spinett értetik-é? Vallyon e' kifejezés nem költői-é? Erre nincs bizonyítványunk; de még abbeli meggyőződést sem vonhatunk ki semmi körülményből, hogy ezen spinett olyan készületű lett volna, mint később az orgonák és klaviroknál volt látható: az az, mind kettő egy claviatúrára.

Egy azon korbéli, 's a' melódia harmonia 's tactus változásai tekintetében igen eredeti bordal következőleg hangzik:

(Igen lassan) Je ne saurais chanter sans accompagnement
(Tüzzel) Le verre est un instrument (bis)
(Ünnepéljesen) Qui m' accompagne á merveille
(Kedvvel) C' est ma viole, C' est mon clavecín
(Emelkedő hangfok) Ter lin tin, tin, ter lin tin, tin.
Je ne saurais chanter sans accompagnement
Le verre est un instrument
Qui m' accompagne á merveille

Viola volt lelke a' hangversenyeknek, 's kedvencz hangszere XIV Lajos udvara hölgyeinek számos fő rangbéli dáma arczrajzán láthatni azon korból mikép tartják a' viole d'amour-t vagy bratsát. A' Mignard által festett szent Cziczele brugóval, vagy is egy a' violoncello nagyságában készült 7 húrú hangszerrel kíséri énekét.

Klavir és viola voltak egyedüli hangszerek, mellyek felsőbb körökbe bejuthátának. „A' hegedűben semmi nemes sincs — mond egy akkorbéli író — és csak közönséges zenésznek kenyér hangszere;” a' XIV. Lajos korabeli írók cselédek kezébe valónak ítélték a' hegedűt. Paganini! bocsásd-meg nekik mert nem tudták mit beszélnek.

A' hegedű, mint már említők, csak vándorló zenészek 's tánczmesterek kenyér forrása volt. Nemes levelet Corelli szerzett neki. Corelli megzendíté sonatáit 's közrebocsátá; szerzeményei általános lelkesülést szültek, 's a' hegedű, mint divat hangszer, a' kedvelttek sorába vivta-fel magát.

Ha a' történetíróknak hinni lehet, azon időben csodákat tón a' viola, Hofman, Saint Colombe, sőt még pater André, Benedek szerzetbeli is, elbájolák az udvart és várost. Rousseau, egy 1687-ben megjelenít „*Traité de la Viole*” szerzője, lelkesülése özönében következőleg árad-ki: „Ha Ádám hangszert készített volna, bizonyosan Violá-t készít, 's minthogy nem készített, könnyű megfejteni okait, miért tette. Először tudjuk, hogy az első ember a' földi édenben született, ez pedig olly bájoló 's kéjtelmes hely volt, hogy találmányok, művészetek, tudományok inkább leróttak volna gyönyöreiből mint azokat szaporítják; ennél fogva szükségtelen kérdezni: mért nem készített Ádám hangszert. Másodszor, midőn a' paradicsomból kiűzeték, igaz hogy készíthetett volna hangszert, de

lehet-e azt abbéli fajdalmában, mellyet bűne által magára vontt szerencsétlensége miatt érzett?

A' szünetlen szeme előtt lebegő szép helynek képe nem engedé más gyönyörre gondolni; továbbá a' viharok, a' csak burjánt és tövist hozó föld terméketlensége több gondot adának neki, mintsem ínségében, mellynek rabjává bűne tette, még mulatságra gondolhatott volna. Így csak vesztesége érzetében kiszorult sóhajai 's könnyüi voltak zenéje és hangszere, mellyek között éltét folytatá 's végzé, ajkai nem nyílhattak más énekre, mint egyik utódjáéra: *Cythara mea versa est in luctum, et organum meum in vocem flentium.*

IV-ik Henrik korában szörnyű nagyok voltak a' böggök; Veronese Pálnik „Canaani menyegző” név alatt ismert rajza némi fogalmat adhat tömegiségökről. Midőn *Garnier*, zenész, magát Margit királyné előtt hallata tenor part-ját, ön maga játszotta böggő kíséretében énekle, a' sopran hangot pedig egy, a' böggőbe rejtezett apród által énekelte. Ezen tréfa, XIV. Lajos előtt szintén ismételtetett.

Raisin, troyesi organista, a' pénz vágytól buzdittatva egy három claviaturás spinettet készített. Raisin-nek szép két fija 's ugyan annyi szép leánykája volt, a' spinettet mindannyian gyönyörűen játszó. Miután eszméje testté lön, bucsut vett orgonájától, vándor botot ragada kezébe, 's neje, gyermekei és új hangszere kíséretében Parisba ment Raisin engedelmet nyer, ön szerzeményi kis színjátékának, a' st. germaini vásáron előadására; felragasztott hirdetményei, a' mechanismus csoda művéről 's a' spinett engedelmségéről szölk, elég műkedvelőt gyűjtenek össze, arra nézve hogy a' közönség közt hire futamuljon: miképp szem csodálatosbat nem látott, 's fül meglepőbbet nem hallott, mint a' troyesi ember spinettje. Minden oda tódul, a' csodát látni és hallani. Mindenki elbájolva távozik, 's a' mechanismus titka a' legfontolgatöbb ész előtt is talány marad.

Először Raisin-nek idősb fija 's Rabét, idősb leánya ültek klavirjaikhoz, 's játsztak valamely betanultt szerzeményt. Harmadik klavir magától ismételte mind azt elejétől végig, mit a' két gyermek előbb játszott. Ezután az apa félre lépteté gyermekeit, kulcsot vont elő, 's egy kerék segedelmével a' hangszer kerékművét felhuzá, melly olly csörtetéssel ment végbe, hogy a' hallgató kész lett volna reá megesküdni, miképp játszás közben legalább is 20 kerék működik. A' gépet gyakran mozdítá egy helyről másra, hogy semmivel egybe nem függését megbizonyítsa. Midőn a' kerékmű felhúzva, 's minden maga rendén volt, monda Raisin: édes spinettem, játszd nekem a' Courante-ot* *Lembertől*, játszd a' herczegnők branle-ját*, *Guedron guige-jét*. 'S az engedelmes spinett azonnal hallata a' kívánt zene darabokat. Koronként félbe szakaszlá Raisin a' zenét: „megállj spinéit, szünj-meg egy pillanatra!” parancs szavával, 's a' „folytasd tovább” parancsra ismét tovább folytata az elkezdett művet. Ha más mű játszását parancslá neki, azonnal megtörtént kívánata; ha hallgatás parancsoltaték neki azon pillanatban elhallgatott. Egész Paris e' kis csodával bajlódott a' babonás véleménynek Raisint boszorkányságról vádolták. A' furfangos organista ellenben tömérdek pénzt seprött zsebébe; mert a' kandi közönség több mint 20,000 livre-t adott neki. A' csoda spinett hire XIV. Lajosnak is fülébe ment, 's ez, hallani akarta a' csodát. Lajos bámulta a' találmányt és hogy a' királynénak is örömet szerezzen a' látvánnyal, annak szobájába viteté. De a' királyné teljeséggel nem gyönyörködék a' játékban; látása és hallása szerfelett megrémíték. Lajos a' szekrénynek fölnyitását parancsolta. A' királyné attól félt, hogy a' bűvös szekrényből valamely szarvas manó fog kipattanni, — azonban a' vártt sátn helyett egy öt éves, angyal szépségű fiúcska, szökelt elő, ki csak hamar lecsendesíté a'

---

* Bizonyos komoly táncz.

* Körtáncz

királyné lázadt vérét. A' gyermek Raisinnek kisebb fija volt, kivel aztán mind a' királyi pár, mind az udvariak vetélkedve nyájaskodtak.

Grimarest nem említi, valljon ki pótlá-e' XIV. Lajos bőkezűsége a' művészek azon kárát, mellyet titkának fölfedezni kényszerítése által okozott neki: Raisin titka tehát fejtve volt, de azért ő nem hagyott-föl a' következett vásárra számított nyereség reményével. Hirdetménye a' már ismert jelenetről szólt, csak hogy a' mechanizmus titkának megfejtését, 's a' zenészi gyakorlathoz drámai időtöltés előadását is ígéré. E' multság hasonló szerencsés sikerű volt az előbbihez; a' gyermekek sarábande-ot tánczoltak, 's végezetül komédia adaték, mellyet e' kis virtuosok 's a' Raisin által fölszedett és betanított gyermekek, telhető szorgalommal játszottak-el. Egész játékkendők két enyelgésből a' „Tricassin rival” és „l'andoville de Troyes-ból” állott. A' csapat „Comédiens de M. le Dauphin” nevet vön- fel, 's ezen gyermek színpadon találá utóbb Rousseau a' hires Baron-t.

Saint-Montant ur, a' megyei első családok egyikének feje, szenvedélyes kedvelője volt a' zenének; a' violát és klavirt, mint kora' divat hangszereit, bámulatos ügyességgel játszá; leányai 's fiai szintén zenészi jelességek voltak. A' régenség vége felé pör indíttatott Saint- Montani ellen, mellyben a' nimesi megyeszék vala ítéletet hozandó. A' pörben magának az alperesnek kelle dolgozni; ez azt hívé, zene legjobb módja, a' birákát maga részére megnyerni. A' gondolat tetté született nála. Virtuós családja körében mint troubadour útnak indul. Nimesbe megy, fölkeresi biráit, 's miután ügyét egy két szóval előadta volna, gyermekeivel a' birák házában hangversenyt adott. A' szónoklat sohasem ült illy fényes diadalt. Euterpe legjobb szolgálatot lön a' folyamodónak, 's az alperes megnyerte pörét. Ezen eszközt jelen korunk czivódó művészeinek nem lehet eléggé ajánlani.

A' klavir egyelevelé csak dalkisérethez használtatott; ezen hangszeren az orgonára irtt hangművek játszátának. Azonban a' harmónia coloszra irtt szerzemények kevés hatást tettek a' klaviron. Ez azon gondolatra vitte a' hangszerzőket, hogy a' klavirra különös, hangjainak és jellemének megfelelő műveket írjanak.

Monteverde 1607-ben irván „Orfeo” czimű dalművét, énekkisérettre, többi hangszer közé, két klavirt rendelt. A' Monteverde által alkotott hangászkar igen különös; Orfeo partitúrájában következő hangszerek kijelölvék:

Két klavir, két bögő, 10 discant hegedű, egy kettős hárfá két soros hurral, két kis francia hegedű, két nagy gitár, két fa orgona, két brugó, négy gyásztkürt, egy kis orgona, két kürt, egy flageolet, egy clairon, 's három trombita tompítóval (Sordine).

E' hangszerek nem mind egyszerre szólltak; Monteverde úgy rendeli-el őket, hogy hangjuk a' személyek jellemeivel és sajátságaival összeolvadjon. Így a' contrabass bögők Orpheus hangját kísérték; a' discant hegedűk Eurydice ritornelle-jeit játszák; a' kettős hárfá a' Nymphák karával játszott, a *Reményt* pedig a' francia kis hegedűk előjátéka' jelenté-be; Proserpina hangját három brugó, Plutoét négy gyásztkürt, a' pokol lelkei karát két fa orgona kíséré; Apolló regalorgona, a' pásztorok kara pedig a' flageolet, két kürt, Clairon és három trombita hangja mellett énekeltek. A' két gitár végre Charon énekét gyámitá hangjaival; valóban különös kíséret a' pokolbeli révész nyers, darabos hangja mellé. A' disz-helyet azonban a' klavirok foglalák-el, 's ez eléggé tanusítja azon tiszteletet, mellyben akkor a' klavirok álltak. A személyesített zene előszavának ritornelle-jét Monteverde a' klavirokra írta.

Ezen elrendezése a' hangszereknek, mellyek egymásután csoportban szóllaltak-meg, nagy változatosságot ad ugyan a' játéknak, de a' hallgató még sem éldelheté az ensemble-ok villanyos hatását. A' fújtatós hangszerek lassanként kikoptak a' hangászkarból, hogy ismét visszakerüljenek. A' klavir folyvást megtartá helyét; generál-bassus és a' recitative-ok accordjaira használák őket.

A' mechanicusok buzgón fáradoztak a' klavir és spinett hiányainak kipótolásán. Rückers Antverpben, egy találékony elméjű férfi, ki közönséges asztaloslóól a' klavir apjává küzdötte- fel magát, javításai által mellyeket 16-dik század vége felé a' klaviron tón — Rückers János mondom, a' klavir terjedtségét, melly addigelé három vagy legfeljebb negyedfél ociaványi volt, négyre terjeszté-ki. Száz évvel később *Planschet* nagy hanggal toldámeg az alsó, ugyan annyival a' felső chordákban, mi tehát 5 octavát tesz. 'S ezen ponton sokáig vesztegett a' hangszer.

Minden billentyű két húrt zendite meg unisono a' klavirban, most egy harmadik toldaték hozzájuk ezek a' felső octavához hangoltattanak, a' harmoniatábla terjedtséget nyert a' toll helyét bőr foglalja el, bival bőr nyelvecskék pótolják-ki a' bőrkajmócskát hogy így a' hang terjedtebb legyen 's kellemesebben hasson: a' hangszerre két claviatura alkalmaztatik, a' felső azon hurokra szolgál, mellyek hangjaikkal az octavát teremtik-elő, 's innen octavinenak neveztetik; másik, az alsó, azon két húrt zendíti-meg, mellyek a' régi rendszer eredményei. A' klavirozó tetszése szerént egy, két vagy bárom húrt zendithete meg, hogy változatos hatást eszközöljön-ki. Végre bizonyos számú registerek vagy lábintók által e' különböző és más analogus eszközök egyesítettének. Ez által elég változatus hangeredmény eszközölteték, 's a' hangszernek eredeti egyhangúsága némileg fedve lón.

E' számos (husznál több) register úgy volt elintézve, hogy a' hárfa, lant, mandoline, fagott, flageolett (pásztorsíp) hautbois, hegedű 's több hangszer hangjait utánozza, *Ernad Sebestyén* gépes klavira tetemes javítást szült mind e' játékok hatására az igen elmésen alkalmazott lábintó által.

A' lábintó feltalálója Burkhart, (az úgy nevezeti *il Tedesco*) Velencei ügyes mechanicus, ki találmányát 1740-ben az orgonához kapcsolá. Ezen lábintó billentjükből áll, mellyek lábnyomás következtében adnak hangot; így hát nem az az elrendeltetésük mi a' klavirok lábintóié, mellyeknek a' hangot változtatni nem pedig a' húrt megzendíteni kötelességük. *Boëly* egy olly klavirt készittete magának, mellybe szólló lábintó volt alkalmazva, ezt csak azért, hogy orgonákra irt hangműveket klaviron is játszhasssa. Bach előjátékai és fugáiban azon rész, mellyet lábbal kell játszani, csoda mereszletü bemenetekkel 's futásokkal, a' szerzőnek bámulatos ügyességét bizonyítókkal, van megrakva. Bach Sebestyén nem félt mind azt lábaival ismételni, mit előbb kezének tiz ujjával játszott.

Különböző időszakokban mechanikai eszközökről gondoskodtak, mellyek által a' zene a' claviaturás hangszerekre lenne átteendő.

Luyton Károly, II-dik Rudolf császár orgonistájának, 1589-ben olly klavirja volt, mellynek mozdítható claviaturája, egyik helyről másra alkalmazása közben, hat fél hanggal vala áttehető. Mult században egy nápolyi lelkész ollyan klavirt készített Cataneában, melly a' hurok alá csuszó, 's hangot kény szerint rövidítő vagy hosszító mozgékony békák vagy nyergek segedelmével, négy fél hanggal vala áttehető. Az áttevő (transponáló) klaviroknak meg az a' szép sajátságuk is volt, hogy a' *dur* és *moll* hangokat különböző hurok által nyomák-ki.

Illy némü klavirokat ezelőtt ének kísérethez használtak olaszthonban mivel accordjai tökélyessége miatt *mértékre* (temperatur) szükségük nem volt: két nagy kettői billentyűt a' *mi* — *fa* és *ti* — *ut* közé alkalmazott, és a' kis billyentyük osztával, (melly zongoráinkon jelenleg fejeér, azon korban fekete volt) az accorde-ok gáncsolhatlan pontosságára megkívántató 21 hangot, hibátlanul teremte-elő. Ezen klavir rendszer tetemesen jobb volna miénkénél, ha billentyűi tömérdeksége hangműveink sebes és figurált játékára alkalmatlanná nem tenné.

Függőleges klavirok csak 16-ik század vége felé kezdtek készülni.

Stein János, augsburgi fi, vis á visnek nevezett kettős klavirt készítette. A hangszernek mind két végére alkalmazott billyentyüzet letségesítette, hogy két játszó működhessen egyszerre.

Silbermáim Gottfried Freybergben, a *Clavecin d'amour*-t találta fel. Ezen hangszerben a közönséges érintő munkásságával egy a clavichord mechanizmusához hasonló készítmény volt összekötve. Kis érclemezek emelkedék-fel's érinté egész hosszúságának felén a hurt's zendíté-meg a harmonizáló octave-ot, míg a közben egész hur is hangzott.

A zene hatása minden korban ugyan azon egy volt. A még tökéletlen hangszerek kevesebb erővel, a hangások csekélyebb ügyességgel bírtak, 's a hallás kevésbé volt gyakorlott. A recsegő klavir, sőt még spinett is, ha remeklők játszanak rajta éppen olly hatást tön a kedélyre, mint jeleneg *Pape* vagy *Graf* zongorái, *Liszt*, *Thalberg*, *Chopin* és *Herz* búvós ujjai alatt. Az évrajzokban jártas eléggé tudja, milly zenészi fényűzéssel ünnepeleték déli francia országban az ur napi járadalom (processio). Vándor kandalok, zenészcsapatok fuvolya hangversenyek török hangja, trombita és dob viallás vonultak-el tarka vegyületben 's tevék egy részét a vallásos nép folyannak.

Pila, avignoni orgonás, ki kortársai tiszteletét nagy mértékben bírta, azon különös gondolatra jött, hogy magát hordszéken szerte vitettvén egy virágok's szalagokkal ékített emeleten, szépen hajporozott vendéghajjal, melly ragyogó fehérségével különös ellentétben állt *Pila* grotesk, redős, dió színű's fíntor arczával, fahéj színű tafota öltönybe arany kelméjű mellénybe öltözve, csipkés mell- és kézfodorral, gyémántos cipőcsatok's gombokkal piperézve, oldalán karddal ült, és indulók, karácsoni dalok, és rigodons-okat játszó spinett-jén. E különös gondolat hihetlenséggel határos benyomást tön az öt ezerenként követő tömegre. Minden mozdulható talpra állt, és a sikátorokon tolongva szorult-át, hogy a járadalommal még egyszer találkozáva, a vándorklavirok hangjaiban még egyszer kéjeleghessen.

15-dik század végeig csupán papok és szerzetesek orgonáltak Paris szentegyházaiban; de 1496 lerontá e szokást, és le *Piseur Mihály*, jegyző nyéré-el a hivatalt a saint Jean-de-la Boucherie, hol vásár's ünnepnapokon ezerén nyeldesék a hívők közül *Piseur*nek az orgonából kicsalt szívemelő hangjait. Ezen hivatala évenként mintegy 7-8 livre-t jövedelmezett neki.

XIV-ik Lajos korában két fő igazgató kormiányzó a templomi szolgálattól egészen fölmentet kamara-zenét, 's az igazgatók fél évenként válták fel egymást hivatalukban. Ezek jövedelme 2230 livre's 10 sou volt: u. m. 660 livre bér, 900 asztal pénz, 319 livre uti költség és 360 livre egy énekes gyermek tartására.

A szolgálatot tevő fő igazgatónak ügyelni kellé a hangokra és hangszerekre, hogy a királynak összehangzó zenéje legyen. Mit a kamara dalnokok énekeltek, előbb gyakorlatot kellé belőle tartaniok a fő igazgatónál. Három gyermek soprant énekelt; a többi hang három magas tenor, három alsó tenor és két bassusból állott. Kisérethez egy klavirt, kis lantot, egy violát és theorbe-t használtak. A klavirozó nem clavecinist, hanem *clavecinduroi* címet viselt 600 livre évi bérén kívül még 900 livre asztal pénzt, 203 liv. uti költséget és spinett hordozója tartására 170 livre-t kapott.

A kamara hangszeres zenéjének tagjaihoz tartozott 2000 livre évi díjjal négy kis hegedű, négy brugó, mellyeken hölgyek játszottak. E szoknyás virtuozok évi díjja 1200 livre volt, holott *Facroy*, collegájok, csak 600 livre-t huzott.

A francia király kápolna hangászaik különféle szabadalmakkal bírtak. A kamara zenészek pedig még valami különös szabadalomnak is voltak részesei. Ezeknek az udvari borbélyokhoz hasonlólag joguk volt, francia ország minden városában, pátens váltás vagy községi adó fizetése nélkül, boltot nyitni. A *clavecin du roi* meg is borotválhatta vendégeit, mi közben sarabandedal mulattalá őket. Figaro később gitárja hangjával

édesgeté magához az embereket. E' szabadalmukat azonban nem magok személyére használák a' király zenészei, hanem 100 tallért másnak engedék. Az ének- és kürttanítók előbb megvizsgálják korunkban a' tanítványok hangját vagy embouchure-ját, 's ugy szabják elébek a' gyakorlati rendet, mi szerint magokat tökélyesítniek kell. Ha a' kürtös nem biztosan hangoztatja a' magasb jegyeket, második kürtöz alkalmaztatik, hol a' közép és alsó hangokban kell magát gyakorolnia. XIV. Lajos korában azon véleményben voltak a' klavir, viola és theorbe tanítók, hogy a' magány darabok és ének kíséret játszásában nem lehet egy forma jártosságot sajátítani; ennek eredményében ők két részre osztályozák növendékeiket. Azok, kikben legtöbb reményű hajlamok mutatkoztak, 's magokat kora ügyességök által kitüntetek, a' mű játszására rendeltetének; a' többinek csupán a' kíséret játszásával kellé megérni. Elsők mind két részben tündökölhettek, fitogtathaták magukat; de a' divat ellenszegült; a' recitáló klavir vagy lantozónak becsületében dult volna, a' közönséges *arpeggio* vagy generalbassus-sal bibelődés. E' szokásról néhány megjegyzést említünk itt, mellyek a' hangászkarra már ugyan nem alkalmazhatók, de a' színpadok első hősei által hasonló esetekben még folyvást gyakoroltatnak.

„A' francziák — mond egy régi író — kik kísérettel (*accompagnement*) foglalkodnak, meggondolhatnák, hogy nem miveit férjfiúnak való második szerepet játszani, midőn az elsőben is válogathat. Nem említve, hogy zenében az éneklés áll első helyen, már magában a' hangszer kíséret nélküli énekben is valami nemes, szabad 's inkább férfiúhoz illő van, mint a' kíséret rabszolgasága. Azon felül a' hangtalanok, és csak kísérethez értők csupán a' másnak szolgálhatásra tarthatnak igényt, 's reájok nézve még ez is becsület. Illyének mind addig haszontalan egyének, mig dalnok nem áll ellenükben. Illyeneknek hangot kell bérleniök, hogy alárendelt tehetségöket gyakorolhassák. Ha illyen urak hét nyolcz évi törekedés után csak ugyan czélt értek, az az: a' városi hangversenyekben egy pár évig mint segéd-működők fölléphetének, foglalatosságukba bele unnak, 's theorbet és klavirt cserben hagyva, gyakorlataikat lassanként egészen elfeledik a' helyett, hogy mint a' magány játszók, kik maguktól is ujjabb ujjabb hangműveket tanulhatnak-be, egész éltökre védve lennének az unalomtól.

Ezen időben 7-8 évig kellé izzadni, mig az *accompagnement-batteriát* (*accordok* teljes és biztos fogása) csak türethőleg is játszhatá valaki a' klaviron. Századunk gyorsabban halad előre e' részben, és zongorásaink olly sebesen száguldnak elő mivelődésökben, hogy bámulatos ügyességöknek alig szabhatni határt.

Bach Sebestyén a' Weimari herczegnél vala estebélendő. Mielőtt az étkek feladatának, Bach egy fényes kört bájolt meg játékával. Apadhatlan képzeményi-termékenység 's ihletett lelkesüléssel éppen hevenyészett. Az étvágy senkinél sem jelenté magát; a' gyomor hallgatott, a' fül, a' foglalatos fül pedig mennyei harmóniák özönében kéjelgett. Az udvar mester, ki már tálaltatott 's a' szüneteket nem számolható, vigyázva a' terembe lép, 's a' herceget jel által a' történekről értesíti. Ez a' művész háta megé lép, vállára teszi kezét, és azt e' mondattal: „mester, tálalva van; a' sült melegen és a' rántott hal gőzölve akar megemésztetni,” szárnyalatában elakasztja. A' társaság feláll, a' dámákat karon fogja, étterembe vezet, 's asztalhoz ült. Bach az asztalra tekint, 's látja, miképp a' vadsült még most hordatik félre fölszeldelés végett. A' körül hordásig egy pár percz még le fog telni: ó használja ez idő-közt, láb hegyen kioson, 's a' zeneterembe megy. A' herczeg észrveszi elillanását, 's látni akaró hova megy Bach, szintén feláll, 's a' távozott után sudamlik. Bach klavirhoz lép, 's a' C accordot egész tisztaságában megzendítve, visszatér az asztalhoz. A' herczeg magyarázatot kér e' különös tetteről. „Lélek ismeretemmél békültem meg — lön a' derék művész válasza. Magasságod éppen egy septima accord és *arpeggio* közben szakasztá félbe játékomb. A' G. H. D, F accord multhatatlan feloldást kivan, mit az udvariság törvényeinek eredményében nem tehettem

meg, 's a' C-je után sóvárgó érzékeny H. egész vacsora alatt gyötörni fogott volna, kivánságát teljesítém; a' C accord annak következtében zendült-meg. Most már minden rendén van; mind az érzékeny hangjegy, mind én ki vagyok elégítve. Nyugott, 's minden lélekismeret furdalástól mentt vagyok: kötelességemet megteltem, 's a' vacsorához csendes kedélyvel ülhetek.”

Ugyan ezen művész egy napon Drezdába érkezik, templomba megy, 's orgonához ül, a' nagy mise alatt azon játszandó. A' karzaton foglalkodó karmester nem láthatá, ki foglalta-el az orgonista helyét. Azonban Bach hevenyészetének első tactusaiban már rá ismert az oroszán nyomra, egy nagy művész szellemére. Minthogy azon korban nem ritkaság volt német országban a' jeles orgonista, előjátékáról nem ismerhetett reá a' karmester, ki Bachot különben soha sem látta. Mit lesz? egyik tanítványát Bachhoz küldi ezen szavakkal: „menj nevében azon férjfiúhoz, kit az orgona billyentyüzete előtt találsz ülve, 's kérdezd nevét — de többet egy hangot se.” — „Ah, tehát nevémet akarják tudni – felelt Bach a' küldöttnek; 's a' karmester tudakozódik nevem után? Olvasson füleivel; ha az offertorium előtt hevenyészendő fuga themájának első hangjegyeire jól figyelend, választ nyert kérdésére”.

Az „Oremus” elhangzott Bach következő 's erősen hangoztatott négy jegygyei: B , A, C, H kezdi fugáját „Ez Bach! — kiálta a' karmester — valóban, előbb megismerhettem volna. Illy nemű valóságos hevenyészlet volt, 's themát a' sors szolgáltatóhoz.”

Marchaud, híres párisi klavirozó, pajzán tetteiért száműzetek hónából. A' vándorlásra készítő szükség 1717-ben Drezdába hajtotta őt, hol a' lengyel király, szép évi díjjal járó orgonistasággal kínálta-meg. Volumier, a' királynak udvari hangverseny mestere, ki Marchand különös és szeszélyes jellemét ismeré, s azon kívül a' francia vetélytárstól rettegett is azt elijeszteni iparkodék. Volumier azonban nem léphetett sorompóba illy durva vetélytárssal; e' szerint Bach Sebestyénhez folyamodott, ki akkoriban Weimari orgonista volt, 's ezt kérte meg, hogy ragadná-el Marchand elől a' pálmát Bach megjelent, 's a' királytól engedelmet nyert az udvari hangversenyen, mellynek hőse Marchand volt, megjelenetésre a' nélkül, hogy utóbbi valamit tudna felőle. Marchand klavirhoz ül; egy francia dalocska felett sebes változatokat játszik, 's fényes előadásával, ügyességével és tiszta játékával köz tetszést vív-ki magának. E' diadal, és a' Marchandra pazarolt „bravó” zaja közben Volumier kérésére klavirhoz ül Bach. A' német művész előjátékot hevenyész; ezután, mindenek bámultára, a Marchand által játszott motívumokra tér át, 's nem csak a' francia melódiát játsza-el minden most hallott változataival, hanem még nehezebb és jelesebb 12 változattal meg is toldja azokat.

E' fényes diadalt még mind nem eléglé Bach; a' francia művésznak egy rajzónnal irt fugathemat nyujt át, 's felszóllítja, hogy az orgonán szerezzen magának még fényesebb 's elhatározóibb módra elégtételt. A' csata komolyabb lón. Marchand meg tudta ítélni vetélytársa elméje 's ügyességét, és a' párbaj napját nem várván-be, Drezdát oda hagyá, ne hogy végképp letapodtassék. A' történet annál kevésbé vonható kétség alá, minthogy valóságáról hiteles emberek kezeskednek. Marchandnak talentuma egyébiránt is csak a' kivitelben állott. Mit műveiből bírunk, a' közönségeshez alig számítható, és ki azokat Bachéhoz akarná hasonlítani, a' művészet ellen vétkeznék halálosan. A' Parisba visszatért Marchand rendkívüli kegyelésben részesült, és híre határtalan szárnyalt-szét. Ki Marchandtól leczkéket nem vón, a' zenészi világ figyelmére nem számolhata, izlés emberének nem tartaték. Tanítványainak mértékletlen száma azon gondolatra vitte, hogy tíz szállást tartson a' város külön részeiben mellyekhen szeszélye szerint, felváltva lakott, 's a' közelben lakó tanítványokat oktató. Azon időben minden óráért 24 livre-t fizettek. Míg a' mostani klavir tannokok hotelek, kocsizatokat szereznek (az az Parisban, mert magyar országon még csak mindennapit kereshetik meg) leczkéik díjjából, Marchand mit

sem tudott megtakarítani a közönségnek reá pazarlott kincséből. Esztelen tékozlásai egész vagyonát elnyelték, 's 1757-ben legnagyobb inségben halt-meg.

Haydn már ifjúságában klavirra irtt sonaták szerzésével kezdé-meg későbbi fényes s pályáját, mellyeket csekély árért tanítványainak adogatott-el, később tánczvigalmak részére menuette-k, keringőket 's allemande-kat irt. Többi között jó kedvében három hangszerre egykor serenade-ot irt, mellyet két barátja társaságában Bécs több részében hallatott. A' koront kapu melletti színház akkori igazgatója, Kurx Benard komikusnak, igen szép neje volt; éji kalandorainknak ez elégok volt arra, hogy Kurz ablaka alatt is megzendítsék serenade-jokat. E' hangmú eredetisége annyira meglepte Kurzot, hogy az utszára lement megkérdeni, kinek szerzeménye a' mű „Enyim” — lön Haydn lacon válasza.

„Hogyan tiéd? korodban?”

„Egyszer csak el kell kezdeni.”

„Igazad van; nem jönnél-fel hozzám?”

Haydn a' komikus után megy; ez bemutatja a' fiatal zeneszerzót nejének és az a' „sánta ördög” dalmúnek textusával távozik. A' dalmú zenéje rövid időn elkészült, tetszést talált, és Haydn értte 21 zechinát (igy mondja Castil-Blaze; ha a' történet igaz, inkább lehettek aranyok) kapott.

Haydn nem egyszer beszélte-el, hogy e' dalmúben, a' vihar korbácsolta hullám zajlás kifejezése több fáradságába került, mint később két themára fugát írni. Kurznak esze 's ízlése volt; így nem könnyen leheté valamivel kiszurni szemét. Egy különös nehézség legnagyobb akadályokat gördíte utba; t. i. egyik szerző sem látott még sem tengert sem tengeri vihart. Hogyan fessék-le tehát az ismeretlent? Kurz felindulva járt fel 's alá a' szobában, mig Haydn klavirjánál ült: „Képzeld magadnak — monda a' költész — egy fölemelkedő hegyet 's lesülő völgyet; 's ismét egy hegyet, 's még egy völgyet! Hegyek és völgyek sebesen üzik egymást; 's minden pillanatban új hegy 's új örvény keletkezik az elenyészett nyomában.”

Eredménye e' különös rajznak *nagy semmi* volt, ámbár a' költész nem feledé ki rajzából a' villámlásokat 's mennydörgést is: „Rajzold nekem ez irtózatosságokat, de főleg a' hegyek 's völgyeket” — mondogatá ismételve a' komikus.

Haydn sebesen jártatá ujjait a' billentyűkön, arpeggioi, chromaticai hangfutásai 's batteriái pazarolva özönlének elő; mind hiába. Kurz elégületlen volt. A' türelmét vesztett fiatal szerző kezeit a' klavir két végére alkalmazza, 's egymás felé húzva ujjait minden billentyűn átviszi, ismét a' szélek felé siet 's békétlenül felkiált: „ördög vigye a' vihart!” — „Itt van, itt van, megtaláltad — kiálta Kurz örömmel 's a' zenésznek nyakába szökik. Haydn gyakran beszélte-el, hogy midőn ez eset után sok évek múlva a' calaisi szoroson vihar alkalmával kelt-át egész uton a' *sánta ördögbeli* viharról gondolkozott.

A' nemzeti őrség egyik pattantyusa 1792-ki nyárutó 10-én elfoglala a' tuillériákat. Huzamos ide oda barangolás után a' hanga terembe jutva egy csapat diadalmast pillant-meg, kik hevükben éppen azon törekedtek, hogy Maria Antonia klavirját a' kertbe lódítsák-le. A' hangszer kiemelve rámájából, egy ablakon félig kidugva még sulyegenben állott; de egy biczczentés alá sodranható's ezer darabra zuzhatja. A' polgár katonának alig maradt ideje „megálljt” kiáltani.

„Ne gátolj munkánkban — zugá a' felzendült csoport — engedd a' kormányzó nép igazság kiszolgáltatását maga utján menni” 'S mért lenne kimélendő éppen ezen bútor, holott a' többi mind megtette a' nyaktörő ugrást? A' dulásnak általánosnak kell lenni, a' tükrök összetörvék; festvényék szétrongyolvák, mért kimélendő éppen ez aranyozott szekrény? Mi hasznára lehetne ez a' népnek, melly azt hatalmába keríté?”

„Ezen szekrény, mellynek aranyzása 's festményei annyira elvakítottak, gyönyörű sajtásokkal bir, mellyeket mindjárt is megbizonyítandok nektek. Ezen szekrény hangzó, öbleben nemzeti dalainkat rejti, 's én kedvetekért kicsalom azokat. Állítsátok csak a' hangszeret vissza lábaira, 's bizonyos vagyok benne, hogy meghálálni fogjátok zenéjét.

'S a' pattantyús a' fejedelmi klaviron valóban a' ca ira-t, marseillaise-t 's carmignole-t játszá, 's az elragadtatott közönség énekelni, táncolni 's ugrálni kezdett. Rettenetes látvány volt; de legrémítőbb még is egy hölgy, egy megtestesült megara vala a' vérben fürdött csapat közt. A' kedvelt nemzeti dalokat hallatott klavir sértéséről többé senki sem gondolt, sőt egész csapat tisztelettel viseltetett iránta. Miután a' tánczosok eltávoztak, bezára a' pattantyús az ajtót, 's kulcsát a' kertbe löké, nehogy valami durva csapat kíméletlenebbül bánják a' hangszerrel, miként a' távozott.

E' rongyos, durva csoport között egy illedelmesben, gondosabban öltözött férjfiat leheté látni, kinek aggályos tekintete a' pattantyús figyelmét nem kerülheté-ki. Midőn a' klavir már félig levegőben függött, nem bátorkodék ez rimánykodva érte esedezni, a' szánat könyűi azonban szemeibe tolultak. A' pattantyús titokban e' férjfiúhoz fordul 's kérdi:

„Mit keres ön itt?”

„Ah uram, ne nehezteljen rám! Én Doublet, a' királyné klavirhangolója vagyok. A' svaicziak lemészárlása után betolalkodtak a' klavir megmentése felett, ha lehetséges, örköndő; ez most biztosságban van; ön elméssége megmenté, én nyugottan távozhatom.

A' klavirnak megrohanása, védelme és diadala után 41 évvel, 1833 ban egyik barátom (igy beszéli Castil Blaze) a' kórkatonák laknyájában *Champeaux* tábornoknál ebédelt. „Ön barátja a' zenének; — mond ebéd után a' tábornok vendégéhez — egy elaggott, különös maga viseletű férjfiúval fogom önt megimerkedtetni; előre tudom, hogy az agg marsfi gyönyörködtetni fogja önt.

Karon fogva a' felső emeletbe 's ott egy terembe mentek; itt egy galamb tekintetű, ősz aggastyánt pillantanak-meg, aranyozott klavir mellett ülöt, 's annak húrjain játszót. Barátom, alig lép a' terembe felkiált: „én ismerem e' klavirt, ez Maria Antoniáé volt. Emelje-fel ön csak tetejét, 's ott tájrajzot fog találni, és furulya 's duda mellett tánczoló pásztorok és pásztornékat.”

„Igaz, de miként lehetséges hogy ön megismerte; ön felkiáltása időt sem hagyott származatának elbeszélésére.”

„Én legkevésbé sem csodálom hogy első pillanatra megismerte — monda az agg tiszt megindulva — hisz ő menté- meg a' dühöngők körmeiből, ő és én. Nyárutó 10-ke kitörülhetlenül van emlékembe vésvé. Ezen ur a' nemzeti őrség pattantyúsa, e' klavirnak, öregségem örömének védangyala, 's én Doublet, a' szép és jó Maria Antoniának klavir hangolója vagyok.

A' viszonzlás érzékenyítő volt; a' nyárutó 10-kei két barát (mert a' pattantyús Doublet is megmenté) egymás nyakába borult, és barátom nem mulasztá-el a' klavirt, melly felett annyi vihar vonult-el, ünnepélyesen üdvözleni. Ezután mellé ült, 's a' még el nem feledt marseillaise-t Ca ira-t, 's carmagnole-t játszá rajta.

Nem akarom elhallgatni. hogy e' pattantyus Singier Elek ur, volt, ki a' katonai szolgálatból rég kilépett. Most tetemes vagyonnal bir, melly et mint az avignon nimes, montpellier, perpignan, lyon és a' párisi opera comique igazgatója becsülettel szerzett magának, Singier ur Mehul tanítványa, jeles klaviros és hangszerző.

Záradékul még említhető, mint jutott Doublet imádott klavirjához. Midőn nyárutó 10-ke után meggyőződött annak valóságáról, hogy Parisban most másról van szó mint a' klavirok és spinettek hangolásáról, beiratta magát az önként vállalkozók sorába.

Doubletnak kedvezett a' fegyverek szerencséje; 1814-ben mint osztályfőnök vett búcsút a' hadi élettől 's a' kórlaknyába ment. A' sors Hortense királyné holmijeinek árveréséhez vitte: itt találá legnagyobb meglepetése 's öröme régi kedvenczét, és gyöngéd hajlandóságának tárgyát, fennebb említett klavirt.

Mintegy száz év előtt két különös hangszer mint különösen a' szem és ízlésnek klavirul szolgáló, készült.

Keszler azt hitte, hogy a' hangok és színek közt hasonlat létezik. Ezen elvből indulva-ki *Castel* pater, Jésus szerzetbeli tag, egy különös klavirt készített föltéve, hogy a' prisma hatása által eszközölt hét fénysugár színe megegyező a' zene hét hangjával, Castel e' hét fő szín közé még félszíneket vagy féltintákat is tolt, hogy hanghágcsóját következőleg rendezhesse- el.

C megfelel a' kéknek
Cis a' seladonzöldnek (kékeszöld).
D a' félzöldnek.
Dis és E a' sárgának.
F az aranysárgának (Aurora szín).
Fis a' narancssárgának.
G a' vörösnek.
Gis a' karmasin pirosnak.
A az ibolyaszínnek.
Ais az ibolya kéknek.
H a' szivárvány kéknek.

Az octave-ok szintén így kezdődtek, csak hogy itt a' színek már mindig világosabbak lettek. Pater Castell e' készítménye által a' süketeknek szerzett gyönyört, mi közben látás által azon édes érzést gerjeszté, mellyet csak a' melódia csalhat-fel. 'S így ezen hanghágcsó inkább megérdemlé a' *chromalikai* nevet mint minden más.

Pancelet ismét különböző izeket akart a' zenével rokonságba hozni 's az iny orgonát találta-fel.

Hanghágcsója következő volt:
A' savanya rokon volt a C-vel.
Az izetlen a' D-vel.
Édes az E-vel.
Keserű az F-vel.
Savanyédes a' G-vel.
Fanyar az A-val.
Csipős a' H-val.

A' lég közönséges eszközök által rianycsóveibeömlött ezen orgonának, melly szilkékkal volt megrakva, 's ezek olly különféle ízű foyadékkal valának töltvék, mellyeknek harmóniai egyeztetése forgott kérdésben. A' billyentyük mozgása megzendíté a' hangot is felföcscenté a' nedvet. A' hang-eredmények szétgőzölvén a' légben, a' folyadékeredmények egy kristály csészébe ömlöttek. Ha az organista rosszul játszott, miveletlen accordjai veszedelmes elixier-t, hamis keveréket szürtek össze.

Mind azon tusák mellett, mellyeket a' zenének a' hajdankortól fogva kiállani kellett, e' két hangszer készítője legkevesebbet szenvedett, mint-hogy *de gustibus et coloribus non est disputandum*.

Gretry azt állitá, hogy mind az öt érzékünknek saját klavirja lehetne.

De ez inkább a' játszó szerek szakába tartozik. A' klavirnak tökélyesítésén eleitől fogva dolgoztak. A' hangszerészek versenylve törekedtek e' hangszer, de különösen a' zongora hiányainak megjavításán, melly utóbbinak a' klavirt megsemmisíteni, elhallgattatni, porba tapodni 's feledékenységbe sülyeszteni kelle; a' zongora, illy nagy föltételnek, illy csodálatos tervnek méltó hőse, hatvanév előtt már feltalálva 's elkészítve volt. Mint tömérdek, a' világot elárasztandó találmány, ez is sokáig rejtekben sinylett; közönösség, előítélet már bölcsőjében karra fogták.

Mult század első tizedeiben úgy látszik három művész, egy olasz, egy francia 's egy német ugyanazon egy időben, de egyik másikról mit sem tudva, talált-fel egy billentyüs hangszert, mellyben az érintők helyét kalapácskák, a' húrokat meg ütők, pótolták-ki: így, mint látjuk, a' clavichordiumhoz tértek vissza: a' művészet gyakran ráklábon megy, hogy magát neki feszítve nagyobb tért szökhessék-át.

Kit illet a' feltalálás dicsősége? E' pör már századon tul folyik a' tudósok törvényszéke előtt. Én eléglem egyes acták felhordását a' nélkül, hogy határozni akarnék. A' három vetély társ mint látszik dolgozott a' nélkül, hogy másik művéről hallott volna; ugyanazon reménytől élesztve, ugyanazon egy fénysugár után indulva 's ugyanazon egy kívánságtól ösztönöztetve haladtak elé. A' győzelmi repkény méltányosan mind hármat illeti, valamint a' könyvnyomás feltalálóiánál is az eset.

Egyébiránt illy találmányoknál minden az eszme, az első eszmétől függ. E' szellemdus eszme Cristofali agyából merült-fel.

A' „Giornale de Litterati d'Italia” című 's Velenczében megjelent korszaki irat 1711-ről következő czim alatt: „Nuova invenzione d'un graveceinbalo col piano e forte” egy cikket közöl. Ezen cikkhez a' *Cristofali Bertalan* által feltalált hangszer rajza is mellékelve van. A' cikkben magában, a' hangszer leírása foglaltatik.

1716-ban közlé *Manius*, parisi klavir készítő, az akadémia által helyeslett gépek és találmányok gyűjteményében *clavecins a maillets*-je (kalapácsos klavir) rajzát és leírását. Következett évben *Schröter Amadé*, mordhaseni orgonás hasonló hangszert készített, mellyeknek be nem végzett két kísérletét 1721-ben mutatá-be a' szász választó fejedelemnek.

A' feltalálás dicsősége Schröttert illeti mind a' mellett is, hogy ő volt három között legutósó.

Hogy a' közvélemény Schröternek ítélte a' babért onnan van, mivel német ország kapva fogadta a' mordhauseni orgonás által feltalált hangszer mintáját, míg Cristofali és Manius találmánya mind kettőnek honában elhanyagoltaték; az első zongorák német országból indultak-ki, hogy Cristofali és Manius honában elterjedjenek.

E' nevezetes pörnél az angolok is előálltak, 's igényt követeltek a' feltalálás babérára; de követelő okaik olly alaptalanok, hogy megczáfolásra sem méltók.

A' britt encyclopädia Mason, angol költésznek, a *Caractacus* szerzőjének tulajdonítja a' zongora feltalását; más angol iratok ellenben eléglik, a' tökélyesítés dicsőségét neki tulajdonítani.

Sok év adá egymásnak az örökség kapuja kulcsát, míg Silbermann Gottfrid Freyburgból, Schröter eszméjét felfogta, azt tökélyesíté 's az uj hangszert hirbe hozá. Ezen első napsugárt nevelék *Stein János András* (Augsburgból) *Späth* és egyéb német művészeknek a' zongora körül tett javításaik. —

Az első zongorák a' klavir három szögü idomában készültek Az uj hangszer tehát csak a' klavir javításának tartaték, 's ennél fogva feltalálói külsején mit sem változtattak. Az első négyszögü zongorák, mellyek *Gern Fridriktől* kerültek-ki 1758-ra esnek.

Németek után az angolok ragadák-meg első a' műipar ez ágát. Több hangszerész támadt e' nemzet között, 's nevezeten *Zumpe*, *Buntepart*, *Schöme* és utódjai 's *Beck*, kik

a' négyszögű zongora javításában munkások voltak, 's francia országba hangszereket szállítanak.

Nem czélom e' hangszer pilótás mechanizmusának technikai részletes fejtegetése, melly akkorban divatozott, 's mellyel csak 1776-ban hagytak-fel, ha bár e' fejtegetés némileg szükséges volna is az inkább megértés végett. *Stein János*, a' gátló mechanizmust találta-fel. Ámbár mozgalmaiban könnyű és sebes a' pilótás mechanizmus, még sem lehet vele bizonyos tüzzel játszani, minthogy a' kalapács mindaddig a' húron maradt, míg az ujj a' billentyűre volt nyomva, 's ez által hangrezgés kiterjedtsége korlátoztaték. Stein találmánya által mind az ütőre nevedék, mind a' billentyűzet gyöngédebb árnyéklatot nyert. Stein találmányát uj szerkeztetés által tökélyesíték a' németek, mellyet bécsi mechanizmusnak neveztek. E' javítás angol földön egészen, francia országban pedig csak részenként fogadtatt-el.

A' történetírók szerfelett csatlakoznak azon állításukban, hogy az *Erard* testvérek által 1778-ban felállított gyár volt az első illy nemű Párisban. Én részemről emlékezen egy négyszögű zongorára mellynek pilótája, 's két registerje volt, mellyet bal kézzel kelle kezelni, ha nyeret vagy tompitót akarok reá tenni. E' zongorán következő felirat vala olvasható: Johannes Kilianus Mereken, Parisiis 1778.

Ha *Erard* testvérek régiségi előjogot nem igényelhetnek is, más részről még is övék az elsőség. Nem lesz érdektelen tudni a' körülményeket, mellyek közt először föllétek.

Erard Sebestyén 16 éves korában költözött-el Strassburgból. Apja, strassburg-i asztalos alig adott neki annyi pénzt, mellyel 1768-ban Parisig elvergődhetett. A' fővárosba érve csak hamar szolgálatba állott egy klavir készítőnél, kinek rövid időn első legénye leve; ügyessége 's elméje gazdája féltékenységét ébreszté-fel. Felboszontva *Erard* kérdései által, mellyeket az a' mesterét vezető elvek iránt tőn neki, azon szemrehányás közben, hogy mindent megtanulni akar, elbocsátá szolgálatából. Midőn egy más klavir készítő felszólíttatnék egy olly klavir készítésére, mellynek szerkezménye több ismeretet kívánt, mint mennyit ő csupa gyakorlat által sajátíthatat, nem kevésbé zavarodott meg. *Erard*nak gyorsan növekedő hire sorsosi között csak hamar elterjedt; az ügyetlen kézműves tehát ezt keresé- fel 's kérte-meg, hogy bizonyos díjjért készítené-el a' kívánt klavirt, kívánságához azonban még azon föltételt is toldá, hogy a' hangszere az ő neve vésettesék. *Erard* elvállalta a' munkát: midőn azonban a' hangszer átszolgáltattott a' megbízónak, ki valószínűleg nem igen bizott a' klavir készítő ügyességéhez, 's most a' tökélyes hangszer által várakozását tulmulva látta, azt kérde a' mestertől, hogy valljon csak ugyan ő készíté-e a' klavirt. Az e' kérdést nem váró mester őszinte megvállá, hogy az valami *Erard* nevű ifjúnak műve. Ezen történet csak hamar elterjedt egész zenevilágban, 's a' fiatal művész minden zenekedvelő figyelmét magára voná. De leginkább megalapítá szerencsáját *Erard gépes klavirja* (clavecin mécanique) készítésével.

Erard Sebestyén még nem volt 25 éves, és neve már olly jó hírben állott, hogy minden készítendő uj tárgyban tanácsához folyamodtak. Legjelesebb férjfiak keresék-föl; ezeknek egyike bemutatótá őt a' művészeket kedvelő művészeket pártoló, 's zenét szenvedélyesen szerető *Villeroi* herczegnő magánál tartá őt, hogy általa több eszméjét létesíthesse.

Villeroi hotelben készíté első zongoráját. Ezen hangszer francia országban még akkor nem igen volt ismeretes, 's a' Párisban találkozott néhány zongora *Regensburg*, *Augsburg* vagy *Londonból* szállítottatott oda. Néhány fő háznál az uralkodó divat hanghoz tartozott, külföldi hangszerekkel birni. *Villeroi* herczegnő egy napon azt kérdé *Erardtól*: tudna-e zongorát készíteni? a' felelet igenlő volt; a' zongora minden egyletével már rég készen állt *Erard* fejében. Azonnal munkához fogott. Mint minden mi kezéből került-ki,

ugy e' zongora is találékony elmére és izlésre mutatott; a' zongora, mellyet Villeroi asszonynál többen hallottak, legélénkebb hatást tön Paris műértő 's művészeire.

Ezen idő tájban egyesült vele testvére, Erard Iván is. Mint fáradhatlan munkás, szilárd gondolkozású férjfiú, minden munka, diadal, jó 's rosszban hiven osztozott testvérével Iván. A' gyárukból kikerült hangszerek kapóssága rövid időn tágasabb hely után kényteté őket látni, 's ezt, a' Faubourg saint Germainen találták-fel. A' fáradhatlan két testvér feszített ipara lassankint elsővé tévé az Erardok gyárát Európában.

Sebestyénnek találmány 's javításokkal foglalatos elméje tömérdek tárgyra terjedt-ki. Így találta-fel a' kettős billentyűzetű zongorát, mellyek egyike zongorára, másik orgonára volt alkalmazva. E' kettős hangszer bámulatos hatással birt az előkelő világra, Maria Antonia királyné is rendelt-meg illy hangszert, 's a' művész e' zongorába még tömérdek érdekes dolgokat tudott alkalmazni. A' királyné hangja csekély terjedtségű volt, és minden hangmű magasan volt neki irva. Erard, e' bajon segitendő, egy készítményt talált-fel, t. i. a' hangszer billentyűzetének egy kulcs által, fél hanggal alább vagy fellebb szállítása közben, mozdíthatását. Illy módon az áttétel a' zongorázó nélkül megtörtént. Ugyan azon hangszeren kísérté-meg a' csupa ujj nyomásra hangzó orgonát is, mit nagyban az udvari kápolnába készített orgonán végzett-be.

Erard testvérek gyárának sikere, az irántok kimutatott figyelem, 's köz-bizalom csak hamar fölmenték francia országot azon adótól, mellyet szomszédainak fizete a' beszállított zongorákért. Az Erardok európai névre kaplak.

1790-ben minden billentyű két húrjához még egy harmadikat adtak a' németek és angolok. Ez által a' hangszer hangdusabbá lön. Hamisan ütve nem hangzott mind a' három húr; majd egy, majd kettő is hallgatott közülök. Erard egy elmés készítmény által e' bajon is segített, 's mind a' három hürt tűz élénkséggel 's még is öszhangzólag szólátá.

Angol földön *Tomkinson, Broadwood, Clementi*, a' jeles zongorázó, *Stedart* különböztetik meg magukat, 's készítenek jeles zongorákat. Erard Sebestyén 1791-ben Londonban alapított egy a' párisitől egészen független zongora- és hárfagyárt; Erard vetélytársainak hazájában készit hangszereket, mellyek tökéletesítésök által amazokéit felül-mulják. Londonban tartózkodása alatt csakugyan ő talált-fel egy ujnemű szerkeztetést, mellyet *Angol mecanismusnak* neveznek.

A' billentyűzet terjedtsége 1796-ban hét billentyű hozzátoldásával felül, öt és fél octave-ra szaporittatik. Erard Sebestyén visszatérvén Londonból, több változtatást tön e' minta szerint; a' francia zongoráknál is alkalmazza az angol gátlást. Dussek, Cramer, Steibelt nagyobb terjedtséget nyert claviaturára irtak hangműveket. Steibeltnek angol földön megjelent harmadik hangversenyének első kiadásában e' szók olvashatók: „additional keys” azon futásoknál, mellyek a' hozzá toldott billentyűken kivihetők. Sokat fáradoztak abban is, hogy némelly helyeket két féle hangjegyekkel fejezzenek-ki, 's ez által lehetővé tegyék olly virtuózoknak is a' hangmű játszását, kik még nagy terjedtségű claviaturás zongorával nem bírnak.

Ez rövid vázлата a' zongora történetének; milly változások 's javításokat szenvedett az újabb időkben, annak megírását az utódokra kell bízunk.

Castil-Blaze után
Pusztay Ignác

FÜGGELÉK – IV. – Vázolatok az olasz színiköltészet történetéből

Szabó Dávid: Vázolatok az olasz színiköltészet történetéből – III. közlés (részlet)

Tudománytár

Közre bocsátja a Magyar tudós társaság; szerk.: Luczenbacher János és Almási Balogh Pál

Új folyam – Ötödik év, Tizedik kötet, Buda, 1841

Szabó Dávid: Vázolatok az olasz színiköltészet történetéből

- I. közlés, 46-59. oldal
- II. közlés, 82-102. oldal
- III. közlés 131-156. oldal
- IV. közlés 195-209. oldal

A XVII-dik századdal egy színművészeti új korszak kezdődik egy találmány miatt, melly ekkor jutott létre vagy legalább tökélypontra, 's melly általában nagy befolyással volt az olasz költészetre. Ezen új találmány a *Daljjáték* (opera). A 'daljjáték' eredetének korát pontosan meghatározni nem lehet, ha ugyan minden énekkel vegyítet előadásokat ide sorozni akarunk. Mert illy énekes darabok voltak már kétségkívül a középszázadokban a 'vallásos dramák közt is. Illyen volt már az Angelo Poliziano Orpheusa is; valamint a 'görög monorban írt tragoediák karai szintűgy valószínűleg énekkel adattak elő a 'ferrárai színházban. Mióta pedig a 'regényes pásztorjátékok divatba jöttek, a 'csaknem lyrai jelenetek recitativjaiba mindig több éneket vegyítének. A 'Beccari operája, mellyről főntebb szó volt, zenei pompával adatott.

De általánosan hangai darab előbb semmi esetre nem támadhatott, míg a 'hangászok a 'recitativ és ária közt a 'különseget föl nem találták; midőn a 'költőnek közösen kellett a 'hangászszal próbát tennie, hogy a 'hangai előadás a 'költőivel egybeolvadjon. Illy összebeszéléstől 's költő és hangász' közös művéről a 'XVI-d. század utósó tizede előtti időből semmi tudósítás nem maradt fen. Ekkor történt, hogy egy költő, ki különben aligha kivergődött volna a 'feledésből, *Ottavio Rinuccini*, Florenczből, néhány nagyhírű zeneművésszel 's hangai remeklével egyesült, előadandó egy játékot, mellyben a 'költészet a 'zenével osztozzék a diadalban, melly ezen egyesülés által mind a 'két félnek jutandó vala. *Dafne* című pásztorjáték volt az első illynemű próba, mellyet Florenczben 1594-ben, színpadra hoztak. És ez vala az első opera. Ingereltetvén a 'kivívott meglegedéstől, készíté Rinuccini hangai szomorújátékát (tragedia per musica), *Euridicet*, mellyet három hangász: Peri, Jacopo Corsi és Caccini, zenére alkalmaztatott. E' mű olly szerencsét tón, hogy ezen időponttól a 'daljjáték' sorsa minden más színművek fölé emelkedett. Ezen Euridice IV. Henrik franczia királynak Medicis Máriával tartott lakodalmára adatott legelőször.

Mihelyt a 'költészet a 'hangával egyesülten vivott a 'művészet' legmagasb jutalmáért; legottan elkerülhetlen volt, hogy egyik a 'másiknak szolgáljon. A 'hangáról nem lehet fölteni, hogy a 'költészet' kénye alá adja magát; mert a 'költő, ha bírt talentom hajlékonyságával, követheté a 'hangászt, de ez azt minden lépésében fordulatában korán sem. A 'költészet lehetett útmutatója a 'hangának, hol ő elemében volt, de ez nem kísérheté mindenüvé a 'költészetet, hová az elragadtatásában szárnyalni képes. A 'hangai előadás által a 'költő még inkább meglett szorítva. A 'drámai cselekvény nem lehetett többé olyan nagy terjedelmű, minthogy az éneklés több időbe telt. A 'Rinuccini Euridicejének is többek közt ez volt hibája, hogy öt hosszú felvonásban volt írva. A 'hangai színműköltészet tehát természete szerint alárendelt költészet lön, és ezen természetét csakugyan a 'legnagyobb művész kezei közt sem veszi el.

Euridice után Rinuccini, hangász barátival, nagy tetszés közt egymás daljátékokat „L’ Arianna” adott. Ezen időtől fogva a’ hangász színmű az olasz publicum kedvességét folyvást megnyerve bírta. De Rinuccininak az volt érdeme, hogy nemzete érzeményét olly szerencsés tapintattal eltalálta és a’ hangászati előadás törvényeinek meg alapításában olly végtelen sorú követők előtt útát tört: hanem főképen az is, hogy az ő daljátékai századig – szinte Apostolo Zenoig – nemökben legjobbak maradtak. Ezen maradandóságot pedig műveinek ép ízlése és jó verselése által szerzé meg. Mindazáltal az olasz költészet előlépései közé nem lehet számítani az ő operáji keletkezését. A’ tökéletes opera-styltől még ő igen messze volt. Recitativjai a’ pásztorjáték dialogjai szerint idomítottak. Ariái hangailag módosított Canzonék.

Olaszthonban a’ komoly opera még sokáig ismeretlen volt, midőn már a’ comica, durván ugyan, de egészen olasz ízlésben, divatozott. A’ legrégebb comica opera „L’antiparnaesso” a’ modenai *Orazio Vecchitől*, 1597-ben Velenczében jött ki. Orazio a’ mesterkomédiát (commedia dell arte) egész személyzetével hangai színpadra hozta, és nemcsak különféle dialectusokat használt, hanem mindenik nemzetbeli személyét nemzeti nyelvén, olaszszal zavarva, beszélteté.

A’ hangai költészet keletkezésében, mellyhez való vonzalom a’ nemzetben évenként növekedett, mindenek előtt a’ rhythmusfinomult a’ költészeti nyelvben. Épen azon időben, midőn az opera divatba jött, mivelék a’ lyrai kötött beszédet Chiabrera és Marino. Mert kezdé a’ nemzet becsülni szép nyelve hangai becsét. De azon nagy figyelem, mellyet a’ költők a’ mondatok melodiás hangzatára és a’ rhythmusi változékonyságra fordítottak, olly időben, mikor az aprólékvadászás dühe uralkodott, észrevétlenül távolabbította őket a’ valódi költészet becsétől, úgy annyira, hogy végtére a’ rhythmusi szépséget elégnek tartották arra, hogy a’ költészet tökéletes legyen.

Az opera köz pártoltatása legártékonyabb volt a’ dramai költészetre nézve, melly a’ nélkül is még általános javításra várakozott. De fájdalom, azon jeles elméket is, kik e’ javításra talán hivatva lehetének, elhüté, elkedvetlenité a’ nemzet ízlésének bal iránya. Mivel a’ költő bár milly remek víg vagy szomorú darabot teremtett légyen is, merítve azt a’ társas élet különféle szövedékiből, vagy az emberi szív mélységéből, nem is reménylhetett művének úgy a’ főbb rangúak, mint a’ nép közől olly tüzes publicumot, minőt csak egy igen közepszerű daljáték is kétségkívül talált. Az érzékibb multság, mellyet egy opera nyújtott, a’ puhuló olaszokat, kik a’ gondolkodás ízlését veszteni kezdék, mind inkább elfoglalá, a’ magasb, lelkesebb elv rovására. A’ magasabb ember- és világismeret nehezen szerezhető kincsét, melly nélkül semmi valódi víg, semmi valódi szomorú játék nem származhatik, nem volt szükség feszített studiummal gyűjteni az operaköltőnek. Csak megragadó helyzeteket kellett gondolnia, érzelmeket féligmeddig föstenie, vázolatának kivitelét és kiegészítését pedig a’ hangművészre bíznia; lelkes jellemrajzokról alig volt szükség eszmélnie is: és ezzel meg vala téve a’ legbiztosabb út a’ harsogó köztetszésre. – És ezen torok- és újjimadás, félek, nálunk is, a’ férfiasabb és lelkesb ízlés’ veszélyére, kellenél inkább kezd divatozni!

A’ kül érzékeknek csapodárkodó behatásokat nevelni ügyekezvén az opera feltaláltatása óta nagyobb gondot kezdének fordítani a’ színházakra is. Szébbítettének némellyek, mások ujonuan építettének. Hatalmasan föllépett ez ügyben különösen I. Rainuccio herczeg, a’ Farnese házból, a’ ki Parmában játékszínt építettet, melly folyvást addig csinosbították, hogy még ma is egyike a’ világ’ legszebb színházainak.

A’ színiköltészet’ többi fajainak mellőzése vagy hanyagolása közben a’ daljáték csöndeskén emelkedék ’s mindig határozottabb lön, annyira, hogy úgy tetszenék, ez lesz az olaszok’ nemzeti színjátéka. És ezen ifjú találmány’ heves kedvelése, de nem tökélyedése közben támadt egy férfiú, ki jeles tehetségével, a’ legalkalmasb időben lett

feltünése 's a' daljáték újra teremtése által, nevezetes történeti személy lőn az olasz költészetben. Ezen férfiú:

Apostolo Zeno, görög szüléktől született Velenczében 1669-ben. Lelki tehetségei első kifejlődésében úgy látszék, nem termett költőnek, ámbár verseket írt. Az ő és új történetek tanulása foglalkodtatá főképen őt. De épen ezen tanulás vivé az olasz opera reformálására. Midőn látná, hogy a' szomorújáték-költők műveik anyagát mindig szerencsével kölcsönözék a' történetekből; úgy hívé Zeno, hogy az operának is, ha az több akar lenni mint Rinuccini óta volt, az az dramai ének dramai érdek nélkül, tagadhatlanul ezen irányt kell adni. Azért is a' mythologiai tárgyakat nem akarta száműzni, csak korlátolni. Hasonló próbát tettek ugyan már gróf Testi és mások, de gyengébbek voltak mintsem az ügynek elhatározó fordulatot adhattak volna. Zeno' operáit mind hangászok, mind a' publicum olly tetszéssel fogadák, hogy VI. Károly a' híres candiotát (Zeno' atyja Candiából futott ki) udvarába hívná, megbizandó őt udvari történetiró' és színeköltő' hivatalával. Megholt 1750-ben. Hatvan színművet írt csaknem mind hangára. A' jelesbek összegyűjtve kiadattak ezen cím alatt: *Poesie drammatiche di Apost. Zeno. Venez. 1744. X. 8).*

Zeno' költeményei ugyan nem magasb lelkesedés' és lángész' szülöttei; de a' másdrangú költemények közt, nemőkben, a' legjelesbek közé tartoznak. Zenonak költői érzelme és egészséges értelme volt. Szerencsésen verselt; de költészet lényegét nem keresé szép verselésben. Phantasiája nem ragadja magasra, de félre sem csábítja. Érti önmagát, férfias komolysággal megy költői útján; nem affectál eredetiséget; de annál kevésbé csatlakozik idegen formák követőihez. Így történt hogy operáinak olly erőt tudott adni, melly hangakíséret nélkül is kitűnik. Ha nem csodálja is őt az ember, de örömezt olvassa; elnéz némelly gyengébb helyeket és örül azon erőnek és valónak, mellyben csaknem olly gazdag, mint a' minő szegények ezekben minden komoly olasz színművek Zeno előtt. – Neki csak komoly előadásra volt tehetsége; víg operái erőttettek. Ellenben szomorú operái az olaszok első valódi tragoediái. A' hangszerzőre nézve nem eléggé alkalmasok; főkép recitatívjai hangai előadásra hosszúk. De ezen recitativokban van az ünnepélyes, még is természetes dialognak valódi tonusa, mellyet a' régiebb olasz tragicusok, Seneca után pompázó phrasisekkel 's hosszan font körmondatokkal akartak kipótolni. A' dramai terv szépségére nem sok gondot fordított, ha darabjait mint tragoediát vizsgáljuk. De opera tervében ezt szorosabban venni nem látá méltónak a' fáradságra, minthogy a' publicum mellynek írt, arra csakugyan nem igen fogott ügyelni. Mert az opera lényegéhez már akkor is olly szükségesnek tartatott a' színi pompa és lárma, mint a' jó hanga, és a' látás és hallás annyira foglalkodtatá, hogy legfőlebb annyi lélekszabadságuk maradt fön, a' mennyi szükséges volt egyes jelenetek költői becsének és az egész érdekének megítélésére. Áriain még inkább vehetni észre a' rhythmusi kerekdedség hiányát, mellynek egyébiránt már magában félhangának kellene lenni. De mégis többnyire elsült neki a' legszebb szótaglejtés; erős és határozott szókkal úgy egyesíteni, mint azt az operakészítés szelleme kívánja. Ollykor a' szenvedelem kitünő viharát¹⁰ épen olly valóan tudá fösteni, mint a' megindulást és gyöngédséget¹¹. Csak nem

---

¹⁰ *Sissarában* így énekel a' tábornok:

„Torri eccelsi a terra andranno;

Sorgeranno

Monti d'osse e di ruine;

E sqarciate,

Lacerate

Seno e crine,

Ebrea madre piangera.”

¹¹ *Iphigeniában* így énekel ez, anyjától búcsuztában:

„Madre diletta, abbracciami.

soha sem áldozta fel az érzelm valóságát a' ragyogó, hangzatos gondolatnak; de tudott érdekes eszmét kevés szókkal is kinyomni és igen határozott eszményképpé alakítani. Épen úgy fogta fel néha szerencsés ellentétben a' természetet, a' nélkül hogy azzal játszanék¹². Úgy látszik, ő volt az első operaköltő, a' ki áriában érzelmeket hasonképekben füstött.

A' daljáték ezen reformatora után az opera ismét néhány tizeden keresztül folvást egyenlő állapotban maradt; míglen a' muzák újolag ajándékozának egy jeles főt, ki az operát a' tökély legmagasb pontjára emelé, mellyre jutnia lehetségesnek látszik. Ez *Pietro Metastasio*, a' ki született Rómában 1698-ban. Már gyermek korában felgyujtá benne Tassó olvasása a' költészeti lángot, úgy hogy verselne és rögtönözésben is tenne próbát. Majd, még szinte ifjú korában, lón szerencsés, főkép azon kor igen hires énekes nője Bulgarelli vezérlete alatt, az operának új alakot és tökélyt adni. 14-éves korában írta „Il Giustino és Didone abbandonata” operáit, melly utóbbi 1724-ben Nápolyban adatott Sarti muzsikájával. Ezek 's több illy nemű művek olly hírt szerzének az ifjúnak, hogy VI. Ferdinand spanyol király, ki az ő operáit Farinelli éneklése által megkedvelé, hízelgő ajándékokkal tisztelné meg; VI. Károly császár pedig 1729-b. 4000 forintnyi évdíjjal Bécsbe híná udvari opera költőjének, melly hivatalában hosszú élete végeig megmaradt, midőn az agg dalnok 1782-ben ugyanott meghalt.

Miután a' pályát, mellyre az ifju Metastasio föllépett, Apost. Zeno megtörte volna, nagy hihetőséggel e' jeles útmutatójának köszönheté nagy részint azt, mit az operában tett. Mert föllépésekor már igen kevés legyőzendő akadályra talált, 's azokat nem phantasiája ereje, hanem inkább izlése gyöngédsége által győzte le. Dramai művészetre nézve Zenót nem győzte meg talán el sem érte; de felülmúlta azzal, hogy világos értelménél fogva, mellyel a hangai költészet kebelébe hatott, a' dramai művészetet az operastyl törvényeivel egyezetbe tudta hozni; és a' hangászat nagy befolyása és kívánatai mellett is, mellyeknek a' nyelv és kifejezés minden formáit fel áldozá, mindig meg tudta tartani a' mese, character és dialog érdekességét. Innen gyakorta találhatni műveiben jeleneteket, mellyek Sophoklesre és Euripidesre méltók, mellyek közben a' terv némelly hiányairól, a' személyek némi egyformaságáról, az ariák helyes viszonya ellen elkövetett némelly botlásokról és végre a' kifejezésben ejtett némelly gondatlanságról örömost elfeledkezünk.

Általános érdemei az operában: a' hangának minden kívánatát igyekezett költőileg kielegíteni, a' recitativokat megrövidítette; több változatosságot hozott a' dialogba, és végre minthogy a' lehetőségig finomított anyanyelvét egészen hatalmában birta, az olasz rhythmust olly szóhangává mívelé, melly egyetlen a' maga nemében. – De ha műveit összesen áttekintjük, korán sem áll Met. minden kifogások fölött. Ámbár igazságtalanság volna azon hiányokat, mellyek a' hangai költészettől elválhatlanok, az operaköltőnek róni fel hibák gyanánt: de vannak fogyatkozásai, mellyek nem szükségképen következnek abból, hogy a' hangászat kényének volt alárendeltetve. Darbjait egyhangúság jellemzi, a' mit érez az ember főleg, ha egymásután több operáit

---

Più ti non rivedrò.
Perdona al genitore,
Conserva mi il tuo amore.
Consolati; non piangere,
E in pace io morirò.”

¹² *Griseldoban* így énekel ez, midőn mezei szülőföldi tájékát ismét látja,

„Care selve, a voi ritorio,
Sventurata pastorella.
Quello è pure il patrio monte,
Questa è pur l' amica fonte;
E sol io non son pur quella.”

olvassa el. Mindenikben kevés változtatással ugyanazon gyengédség, ugyanazon szenvedélyek, characterek; hasonló fönség uralkodnak. Határtalan szabadsággal adja elő mai színben a' hajdani jelemeket. Ha I. Caesar gyöngédségét áriaiában énekli, a' történet és költői valóság közti különbség kétszerte metszőbb lesz, mintha Caesar ugyanezen érzelmeket tragoediában csak elbeszelné¹³. Általában kevés finomsággal válogatta meg Met. tárgyait a' hangailag-dramai előadásra, mintha nem érezte, vagy meg nem gondolta volna, hogy némelly érzemények komolysága, mellyek erkölcsi viszonyok bonyolatán nyugosznak, alig vehet föl valami költői cifraságot, a' hangait pedig általában félreveti. Ezen igazsággal nem gondolva, uticai Catoval énekelteti azon elveket, mellyeknél fogva ő Róma szabadságát túlélni nem akarja. Themistokles és Attilius Regulus, midőn hanfiúi érzelmeiket áriákban énekelgetik v. recitativokban mondogatják, szembetünőleg apró színpadi hősökké törpülnek.

De mind ezek mellett is, hol Met. Operáiban csak az érzelmek és szenvedélyek hű és melódiásan szép rajzolatára ügyelt, mellyek benső ellenmondás nélkül fölvehetik a' hangai alakot, kinyomása olly valódi és mélyen ható, mint nyelve egyszerű, mégis mindig nemes, költői. Szerelmet és gyöngédséget minden változataiban, boszút, borongást, bizakodást, epedést, haragot, féltést ártatlanságot, vidorságot, és minden lélekállapotot, melly lyrai előadást vehet föl, olly határozottan, erővel és lélekkel fest, azon fölül olly szép versekben, mint akármellyik újabb remek költő. Azon művészetben, hogy elhatározó érzelmet hasonlókép által fessen áriában, felülmúlja Ap. Zenot, sőt ebben őt semmi költő sem éri el¹⁴.

Az olasz opera ezen módon, a' francia ízlés' észrevehető befolyása nélkül fentartotta magát majdnem a' legújabb időkig. Az alak, mellyet annak Zeno és Metastasio adának, törvényessé vált. Ezen alakban érzeményeket és szenvedelmeket úgy rajzolni, mint a' hangász kívánja, ki a' szókat csak hangjai' támaszának tekinti, minden verselőnek, ki Metastasióra emlékezik, könnyű volt. De Met. halála után a' hanga és költészet közötti súlyegyen elenyészett. Visszavevé a' hanga előbbi fensőbbségét; zsarnokoskodni kezdett és a' költészetet szolgálójává törpíté. Illy nemű elmetermékek szám nélkül vannak elszórva Olaszthonban, a' nélkül, hogy azok szerző felől valaki kérdést tett volna. A' hangai színpad nem egyéb lett, mint hanga és diszítványok academiája, hol fül és szem gyönyörködik mind annak feláldozásával, mi szívhez és értelemhez szól. Hasztalan keresnél olly darabokat, minők Metastasioéi, ezek is pusztán olvasásra hagyattak, a' mai színpadon pedig idegenek, sőt szenvedhetlenek. Mióta a'

¹³ *Gato* operában Caesar Martiát, Cato' leányát szereti, 's többek közt így énekel:

„Chi un *dolce amor* condanna,
L'ascolti, e poi mi dica,
Quando *da sì bel fonte*
Vi son gli Eroi soggetti,
Vegga la *mia nemica* ,
Se debolezza è amor.
Derivano gli affetti,
Amano i numi ancor.”

¹⁴ Így e' helyen: L' onda dal mar divisa

Va passagiera infiume,
Mormora sempre e geme
Al mar, dov' ella naque,
Dove da i lunghi errori
Bagna la valle, e il monte:
Va prigioniera in fonte:
Finche non torna al mar;
Dove acquistò gli umori,
Spera di riposar”

számos duetteknek, terzeteknek 'stb. oly gazdag és terjedelmes finaleknak ragyogni kell; nem marad hely a' scenák', cselekvény' és tárgy' kifejtésére, és a' legjobb opera sem egyéb, mint száraz tökéletlen vázolat.

A' dalművek' illy hitványsága' daczára is, a' költészetre nézve találkozik itt ott néhány rendszeresb a' nagy sokaság közt. Ezek közé tartozik különösen *Ranieri Calsabighi* „Alceste” és más darabja, mellyeket Gluck és Praesiello tettek hangára. Ő jobban értette a' színművészetet mint Metastasio; de nem bírta annak utánozhatlan természetességét és harmoniáját.

Hátul maradt az olasz literatúrában a' *Vigopera* (opera buffa), mellyre nézve Zeno keveset, Metastasio semmit sem tett. Azon kevesek és nem igen választottak által, kiknek kezeikbe jutott, sokkép módosított, czipfráztatott, de nem nemesített. A' mi fokára jutott is a' míveltségnek, szerencsésjét kevésbé köszönheti költő lángeszének, mint a' hangművészeknek, kik e' szakban is dolgozának, mint: Pergolese, Piccini, Paesiello, Cimarosa. Ámbár az élénkebb és szabadabb jellemű hangászat nem szorítja meg úgy a' költőt, még sem találkozott oly elme, ki úgy ragyogott volna ebben, mint Met. a' komoly operában. Azon egykét nevezetes, kik említést érdemelnek, ezek: *Casti*, a' kitől került „Re Teodoro” és „Grotta di Trofonio.” E' két művet figyelemre vevén, sajnálni lehet, hogy költő egész erejét nem ezen fajra szentelé. *Giambatista Lorenzi*, nápolyi születésű, több rendszeres víg daljátékot adott. Paesiello' hangai geniejének. – Ide tartozik: „Socrate immaginario”, mellynek tervét *Galliani* apát készíté. *Anelli* is, a' Pindus' chronikájának szerzője, írt néhány darabot, mellyek majd satyricus savok majd finom, sőt néha merész czélzataik által meglehetősen vonzó.

FÜGGELÉK – V. – A szólamról és beszédről

Dömény Sándor, ford.: „A szólamról és beszédről”, *Tudományos gyűjtemény*

1838 április, 120-127. oldal

1838 május, 109-127. oldal

1838 június, 108-122. oldal

1838 július, 77-112. oldal

1838 augusztus, 86-123. oldal

1838 szeptember, 108-122. oldal

1838 október, 90-111. oldal

1838 november, 95-126. oldal

1838 december, 119-120. oldal

Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

A' szólamról és beszédről.

Ily című munka után: Handbuch der Physiologie des Menschen für Vorlesungen von Dr. Joh. Müller ord. öffent. Prof. der Anatomie und Physiologie an der kön. Fridrich Wilhelm-Universität etc. etc. zu Berlin etc. etc. Zweiten Bandes 1-te Abtheilung — der speciellen Physiologie Viertes Buch. — Von den Bewegungen, von der Stimme und Sprache.

I. Fejezet

A' hang származásnak általános feltételeiről.

A' szólam¹⁵ 's beszéd kiadott, kiejtett hangjainak oka ugyan magában gondoltatva nem izmok mozgásai, hanem öntulajdonu és valamely muzsikai hangszerrel egybehasonlítható műszernek hullámzatai; de mennyiben a' műszernek feszülése, és ennek hangjai magosságának következte, izommozgás által határozatit meg, tehát a' szólam és beszédnek vizsgálata a' mozgástanba tartozik. Melly vizsgálatot, a' hangszármazás feltételei közelebbről megösmérésének mulhatlanul szükséges megelőzni.

A' hallóművet érintő mechanikai ötlet hallásérzetet támaszthat, mint a' pukkanás, ha hatása heves, vagy rezzenés, csörtetés, ha hatása gyenge volt. Az összenyomott légnak hirtelen kisodródása, 's valamely légürülte térbe besodródása, zenének¹⁶ (Schall)

---

¹⁵Szólam (Stimme) teszi általában az önkényesen módosítható élő-hangművnek hangjait, különösen pedig az emberi hangot, melly éneklésre és beszédre alkalmas és tehetős. Szólamtól származtathatnak. Stimmen, anstimmen, ansprechen. Szólamítani, szólamlani. Sonore Stimme, hangos szólam, „Tönende Stimme, hangzó szólam”, klingende Stimme „csengő szólam.” Der Ton der menschlichen Stimme, az emberi szólam hangja. — Zwei, dreistimmiger Gesang, két, három szólamu ének, t. i. mikor emberi ének szó-hang' 2. 3. etc. oder mehrstimmiges Stück, 2. 3. vagy több hangzatu darab 's t. e'f. ha hangszerre vitetik.

¹⁶ Hang.

1) Ton. „Meghatározott magosságu vagy mélységű, és így ráviteles hangzás, különösen hangszerekre vitetik, de gyakran szólam helyett vétethetik.

2. Lant. Rugalmas test hullámzatainak füllel felvehető hatása, mivelete rávitel nélkül, az az, sem magosság sem mélység nem tekintetik.

Csenge. Klang, — csengés csengeteljes hang, klingender klangvoller Ton, „csengetlen szólam, klanglose Stimme”

benyomatát okozzák; ha tudniillik ezen rázódás a' hangművvel közöltetik. Hogy pedig egyenlőn maradó 's egybehasonlítható hangok, mellyek egyszersmind egyenlő értékűek is, érezhetőek legyenek, erre a' mechanikai ötletnek bizonyos neme, úgymint folytonosan sebes ismételtetés elégséges. Ez illy ötletnek, vagy ütetek gyakoriságától függ a' hangmagosságnak érzete. A' hanghallás' okai többnyire mindenkor valamely hangzó testnek hintázó (pendelartig) hullámzásai, mennyiben ezek a' hallóművnek belsejére tudniillik a' halló-idegekre vezéreltetnek. Ha ezen tapasztalatból indulunk ki: hogy a' hangzó testek, rugalmasak vagy összeállás (cohaesio) mint a' feszes hangzó testek, vagy szétnyomuló 's terjeszkedő tulajdonságuk, mint a' szesz, vagy feszülés, huzamlás által mint a' hurok, és hogy ezen hangzó testek a' hangadáskor hullámzanak, már ekkor igen nagyon közeledtünk azon előterjesztéshez, hogy a' hangzásnak valóságos oka a' hullámzás. De igen csálóka volna a' hang természetéről előterjesztésünk, ha azt hinnénk, hogy a' hintázó mozgás vagy hullámzás végre a' halló idegekkel közöltetvén, ezen halló-idegekben a' hangérzésnek okozására szükséges volna. Sokkal inkább úgy látszik, hogy azon hangok körül is, mellyek hangzó testeknek hullámzása által származnak, a' hangérzésnek legközelebbi okai, a' hullámzás által magukat szabályosan ismételő ütések, taszítások (lüktetések) mellyek a' halló idegekkel közöltetnek. Ezt igazolja az olly hangok körüli vizsgálat, mellyek valamely rugalmas testnek épen nem hullámzása, hanem egymást sebesen felváltó ütései által származnak. Ha valamely sebesen forgó keréknek ellenébe egy darabka fa, vagy szilánk tartatik, a' fogaknak mind annyi ütései, mint a' halló művre ható ötletek, zörgésnek érzését gerjesztik. Ha pedig a' kerék olly sebesen forog, hogy annak ütéseit többé nem lehet megkülönböztetni, egyes ütések helyett olly folytonos csupán egy hang hallatik, mellynek magossága az ütések sebességével növekedik. A' hangszármozás valóságos okainak kitanulására még sokkal érdekesebbek azon hangok, mellyek szesz nemű, vagy csepegés folyany sebes, egyenlő mozgású, p. o. víznek vagy higanynak szakadatlan folyása által okoztatnak; annyival inkább, mivel ezen folyanyak mint rugalom nélküliek, nem tehetősek hintázó hullámzás által hangokat szülni. Ezen feltételek egyesülve találhatunk a' *Cagniard La Tour* által feltalált *Sirene*-ben. Az ennek nyílásán kitakarodó nedvnek folyama, sodra, valamely keréknek sebes forgása alatt ennek fogai által egy pillanatban feltartatik. Ha pedig a' forgó kerék is víz alá szoríttatik, úgy hogy ez, sebes váltogatódás által csupán az alulról felnyomott víznek sodrát akadályozza, az ez által okozott ütések (verés) ha egymás után sebesen következnek, tiszta hangot szülnék, tiszta hangot adnak, mellynek magossága a' félbeszakadásnak sebességével növekedik.

Az emberi szólamműv (Stimmorgan) vagy hangműv (Tonwerkzeug) tekintetében közelebről érdekelnek bennünket azok a' hangok, mellyeknek sebes hullámzásai adják a' sebesen ismételt ütések' vagy lüktetéseknek (pulsus) megkívántató-számát, mire csupán rágalmas testek alkalmasok 's tehetősek. Ha illy testeknek valamely része

---

Zene. 1) Schall. Egyenetlen átmérőjű rugalmas testek' arányba nem vehető, és így vegyes, zavarodott hullámzatainak hallható mivelete. Zenéje van a' török muzsikában a' török csésze, vagy Cinelle' háromszög (Triangel) Tamtam, Gonggong, és Zenefának (Schellenbaum) mellyek noha több hangszerek társaságában nem hatás nélküliek, mindazáltal csak mint zeneművek (Schallwerke) tekintethetnek.

2) Tonfarbe, Toneigenschaft, Toncharacter, Tongepräge. Fr. Timbre, hangszín, tulajdonság, bélyeg, mellyeknél fogva a' különböző szerkezetű, 's anyagú hangszereknek hangjait egymástól, mint az emberi férfi hangot is a' nőkéitől könnyen meg lehet különböztetni. Talán zenétől nevezhetnők Schalmey fr. Chatumeau-t zeneczenének, melly teszi 1) a' gyermekek trombitáját (Kinder Trompette.) 2. Pásztorsipót. 3. az orgonában egy nyelvműv Váltányt (Register) melly Schalmey Chalumeau név alatt ösmeretes. Ezek szerént tehát a' divatozni kezdő *Előzene* sem *Vorspiel*-t melly *előjátzat*, és rendszerént csekélyebb kidolgozatu, sem *Ouverture*-t, melly magasabb stylon készített, és a' rája következő operának lényeges bevezető része, és így valóságos *bevezetést* sem tehet; muzsikát pedig még sokkal kevésbé, legfellyebb Chinait, vagy a' török muzsikának csengő-bongó, zenegő részeit.

megkoczinatik ez által az egész test hullámozásba tétetik; a' hullámozás által okozott lüktetések a' velek érintetbe lévő testekre háramolnak, végre így a' hullámzóval is közöltetnek.

A' hangok magosságával a' hullámzatok' száma mindég szaporodik. A' hasznavehető szokásban lévő hang az orgonában a' 32 lábnyi C. p. o. 32 hullámozásba hozza másod percz alatt az orgona sip legét, ennek felső octávja 64 ennek ismét felső octávja 128, az ehhez megint legközelebbi vonalatban c. 256-szor hullámoztatja. Minthogy egyre megyen ki, ha az ütetek kerék fognak koczinatása vagy más testnek hullámozása által származnék, a' *Savart* feltalálta műszer által, mellyben a' hangok kerékfogak koczinatása által származtatnak, a' hullámzatok' számát akármelly hangra nézve könnyű szerrel 's határozólag lehet kieszközölni.

Valamelly hangzó testnek hullámozásai, annak egész kiterjedésében történhetnek; de szakaszokra is oszolhat, melly szakaszok egymás elleni irányban hullámozanak, mi alatt az osztály pontok, a' hullámzat csomók nyugton maradnak. A' hullámzatok, irányaikban különbözék lehetnek, keresztbe vagy hosszába menők, vagy tekergők. A' keresztbe menő hullámozásra például szolgálhat, két pont között felhúzott, és oldalaslág ide 's tova hullámozó húr, vagy egyik végén lecsiptetett megerősített érezbotka (Metall-stab). A' légnak, húrnak és botkának hullámozásainál, a testnek egyik részétől a' másik felé, mi a' két utóbbiaknál hosszában dörzsölés által származhatik, egészen végükig, vagy a' hullámozatcsomóig összenyomulás és kiterjedés megyen, melly a csomóknál vissza fordult. Tekergő hullámozatokat *Chladni* csupán botkákön tapasztalt.

A' hullámozás által hangzó testek részint rugalmas folyanyok mint a' lég, részint feszülés által rugalmasok, mint a' felfeszített felhúzott húr, részint magukban kemény szilárd testek, mint az ércz lapkák (Metall Platte — Lemezek) ércz és üveg terkarikák (Scheibe); Az ezen különböző osztálybeli hangzó testek hanghullámozásainak törvényei az emberi szólam teoriájának kieszközölésére igen sarkalatosak. Ezeknél fogva tehát tekintsük meg, az emberi szólamműv, a' hangszereknek mellyik osztályába tartozik. E' részben főkép *Chladni* (Acustik Leipzig 1802.) Biot, Savari és Weber W. vi'sgálódásaik szolgálnak leginkább vezérül. Azon hangszerek körül, mellyek az emberi szólamművvel legközelebbi rokonságban állanak, tulajdon vi'sgálódásainkat 's tapasztalatinkat fogjuk előadni.

1. Szilárd rugalmas testek:

Ezek, részint feszülés által rugalmasok, mint a' húr, (dobhártya dobbörzet) részint már magukban is, mint az érczlemez, (érczlapka) terkarika. Ezekre nézve majd csupán a' vastagság és hosszúság, mint a' szálalakuaknál (Fadenförmig) majd több méretek (dimensio) mint a' hártya alakuaknál jönnek tekintetbe. A' feszülés által rugalmas szálalakúakhoz tartoznak, a' homordobhártya (Paukenfelle). Magukban rugalmas szálalakú testek, az egyenes és görbült érczbotkák, hártyaalakuak az egyenes és görbült terkarikák, harangok 's a' t. *Chladni* a. a. o. o. l. 64.

A) Feszülés által rugalmas testek.

a) Szálalakú feszülés által rugalmas testek: húrok. A' hullámozás boltozat rövidülésével a' hullámzatok száma szaporodik, mint a' függőynél, és így a' hullámzat számával, a' hangok magossága növekedik.

Ha valamelly feszült húr egész hosszában hullámozik, ekkor az a' maga legmélyebb, vagy úgy nevezett alaphangját adja ki; ha ugyan azon feszületében, kellő közepén, valamelly alája tett poczok által két egyenlő részre osztatik, 's egyik vagy másik fele megpeczentetik, ekkor a' félhúrnak peczentés által származott hangja az előbbeni alaphangnak felső octávja leend, vagy is a' félhúr kétszerte többször hullámozik mint az egész. Ha ugyanazon húrnak része egyenlő feszülésben elszigeteltetik, 's hangoztatik, ekkor az alaphangnak második felső octávja jó ki, mellynek hullámozata négyszerte több

mint az alap hangé. Átalában, egyenlő vastagságú, feszületű és anyagú húroknál a' hullámzat sokaság megfordított arányban van a' húr hosszával. Egyenlő hosszúságú de egyenetlen feszületű húroknál, a' hullámzás momentumai, úgy állnak, mint a' húrokat feszítő erőnek négyzög gyökei. *Biot*, Lehrbuch der Experimentalphysik. 2. 30.

Az alap, és első octáv közötti hangokra eső hullámzat sokaság, egyenlő feszület mellett úgy kerül ki, ha a' húr 2 és 1 közötti tört számok szerint rövidítetik. Ha p.o. az alaphang hullámzat sokaság úgy áll, ennek octávájához mint 1 a' 2-höz, tehát az megállapított mostan divatozó muzsikai rendszeres hangléptek' (Tonleiter, Scala) hangjainak hullámzat sokasága következőleg fog állani:

1.	$\frac{9}{8}$	$\frac{5}{4}$	$\frac{4}{3}$	$\frac{3}{2}$	$\frac{5}{3}$	$\frac{15}{8}$	2.
c.	d.	e.	f.	g.	a.	h.	c.
alaphang		tertia		quinta			octáv.

Valamely húr úgy azon idő alatt míg maga egész hosszában az alaphangnak megfelelőleg hullámzik, egyszersmind néhányados részekkel (Aliquoten-Theile) egymásra sebesen következő hullámzásokat is tehet, mellyek más, az alaphangoknál magasabb hangoknak felelnek meg. Ezen kívül egyetlen egy elszigetelt húrnak megszólamlásával (vagy a' Monochordon) midőn más, ezzel együtthangzó húroknak hangjai számba nem vétetnek, fürkész éles figyelem által az alaphangon kívül még más hangokat is lehet hallani, kivált olyakat, mellyek az alaphanghoz egyszerű szám arányban állanak, p. o. az octáv' quintája, és a' második octáv' tertiája.

Ha valamely feszes húr $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{5}$ hosszának végén gyengéded érintés vagy nyomás által csillapítatik (dämpfen tompítatik) 's ez által hullám csomó okoztatik, ha ekkor a' húr hegedű vonóval megvonatik, a' többi $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{5}$ rész között is hullámzat csomók származandnak, így az alaphang helyett a' megvonott húr, az elszigetelt hosszaknak, 's ezek' hullámzat sokaságainak megfelelő Flageolet hangjait adja-ki. (Folytatása következik.)

A' hangszármazásnak általános feltételeiről.

Mint hogy a' mély hangokra nézve a' húrnak hiányzó hosszát gyengébb feszítéssel ki lehet pótolni, ha t. i. meghatározott idő alatt kevesebb számú hullámzatnak kellett végbe menni, a' theoria' szerint rövidebb, de változtatott feszületű húr is ki kellene minden hangokat hozhatni. De a' húr nagy megeresztetvén, rugalom hiánya miatt igen rendetlenül hullámzanak, sokkal rendtelenebbül, mintsem nagyon rövidítve és leeresztve tehetősek volnának a' kívánt mély hangokat kiadni. Ellenben az igen rövid húr ha leeresztve minden rugalmukat el nem veszítették, p. o. kautschuck (gumi elasticum) húr, még a' mély hangoknak kiadására is alkalmasok, a' rugalmas leveikék pedig, mellyek egy irányzatban feszítetnek fel, még ha szembetűnőleg rövidek is, tiszta hangokat adhatnak, ha közöttük igen szűk hasíték (hézag, nyilas) hagyatik, és a'

felületükön elzúdított, vagy suhantott lég azokat hullámmásban tartja. Erről a nyelv műveknél (nyelvműv Zungen werk) bővebben leszen szó.

b) Hártya alakú, feszülés által rugalmas testek. Az egy irányzatban feszített hártyák, hangjaikat a húrok törvényei szerént változtatják. Mikép fogatkozik a hullámmzatsokság, nagyság és feszülethez képest a minden oldalról feszített homordob hártyakon; (Paukenfelle homordob bőrzet) ennek törvényei még homályban vagynak, és csak ennyi tudatik, hogy a hangmagosság a feszülés növekedésével felebb száll. De ha közelebről ösmértetik is ezen hullámmzának módja, ennek az emberi szálam teoriájára általában csekély nyomata lenne. A hangzó kötelékek (Stimmbänder: szólam kötelékek) úgy tekintethetnek, mint egy irányzatban feszített hártyák; de valljon ezen rövid kötelékek tehetősek é a lég együtt munkálata nélkül tiszta hangokat szülni, erről alább leszen szó.

B) Magukban rugalmas testek.

a) Szálalakú egyenes és görbült botkák hullámmzatai hasonlók a hurokéihoz, rugalmuk kipótolja a húrok feszületét, hullámmzanak ha akárcsak egyik, akar mind a két végeik vagynak lecsíptetve. Ez illy érczbotkák vagy levelek ráütés, koczintás által hangoztatnak; ha az ércz, vagy fa nemű levelkéek elég vékonyak, légsodra által hullámmzásba tétethetnek, ha t. i. a lapka és rá mája között mellyben a lapkák bele vágnak foglalva, a lég keresztül nyomatik. Ezek képezik a nyelv művnek (Zungenwerk) nyelveiket. Az illy nyelveken egyedül számmaztatandó hangok magokat azon törvényhez alkalmazták, mellyeket a szabadon álló botkákön számmaztatott hangok tartanak. Erre például szolgálhat a számmharmonica (Mundharmonica) mellynek levélkéi vagy lapkái fúvó által is szólamoltathatnak.

A botkák hangmagossága, vagy hullámmzatsoksága, nem a hurok törvényei szerént változnak. Tudniillik a hangmagosság vagy hullámmzat száma egyenes arányban van a botkák vastagságával, a botkák hosszának négy szögeivel pedig visszásban.

b) Hártya alakú egyenes és görbült feszes, merő (steif) testek, térkarikák, harangok 's a't. A szólam művnek, sem a szál, sem a hártya alakú magukban rugalmas testekkel nincsen hasonlatossága, miért ezek itt elmellőztetnek.

II. Rugalmas folyanyok. Lég.

A légnek hullámmzása által okozott hang, áll a légnek megsűrűdésében és megritkulásában, melly hullámmzása flóta művekben hosszában menő irányzatban munkálkodik. Az, mi majd minden művekben hangzik a lég, mennyiben ez a hangszerek hosszában elő 's hátra hullámmzik. A hullámmok (Wellen) sebessége, vagy megsűrűdés és megritkulás általában mindég egyenlő, akár tágas akár szűk legyen a cső, és hanem egészen, de nagyobb részint 's főképp a hullámmoknak, vagy a végig hullámmzandó térnek hosszától függ. De még is, tapasztalásuk az orgonaműveseknek, hogy a flóta műveknek csöveit kisseg rövidítniök kellettik, ha ugyan azon hangot nagyobb tagosságú csőben akarják megtartani; Savart pedig úgy tapasztalta, hogy a puha rugalmas csővekben a légoszlop hasonló hosszóságban, sokkal mélyebben hangzik mint merő kemény csővekben. Ha a csőnek falai víz pára által lohasztatnak, a különbeni hang két octávval is szállíttathatik alább.

Flótaművek. Valamelly sípnak elve nyugszik a csőbeni légnek hullámmzásba tételén, melly is a lég felületére irányzott fuvas által eshetik. Ezen szólamítás legegyszerűbb módja, valamelly csőnek vagy lyukas kulcsnak lyukán keresztül fuvalni. A flóta szólamítás E'hez egészen hasonló, csak hogy ennél a légoszlop nem a végén, hanem oldalaslag tétetik hullámmzásba. A sípnál, a lég a fúvóka (Mundstück Embouchure) szűk csatornáján fúvatik által, 's a melléknyíláson keresztül folytában a síp szárában tartózkodó léget hullámmzó mozgásba teszi. Hasonló szerkezetűek a henger alakú vagy négy szög oldalú orgona sípok, mellyek az orgonában a flóta művekhez tartoznak, és ajkas műveknek (ajak műv Labialwerk) neveztetnek. Ezen művekben csak

a' lég hangzik. Hason hosszú fából, érczből, vastag papirosbul készült sípok' hangmagossága ugyan az, csengéje (Klang) pedig különböző. Ha már egyszer a' légoszlop, felületére fúvás által hullámmásba tétetett, a' légsodrának folyvást kell tartani, hogy az a' halladásra megkívántató elegendő hullámmásban tartassék. Egyébaránt ezen művekben a' lég csőn keresztüli sodródásnak soha sincs, és csupán a' cső' belsejében léghullámmásnak van helye, ugyanezért, a' flótaműveknek végeit be is lehet dugni. A' dugott, vagy fedett (gedecht) végű sípok legének legegyszerűbb hullámmása neme, midőn a' hullámmok hossza a' csőnek hosszával egyenlő, és a' sípnak belsejében semmi hullámmzatsomók nem szármoznak. Itt a' hullámmzatsomó maga a' dugott sípnak feneke. Ha a' sípnak vége nyílt és a' fedettel egyenlő hosszáságu, ekkor amaz egy octávval ad magosabb alaphangot mint emez, és a' hullámmzatsomó a' csőnek éppen a' közepére esik. A' nyílt és fedett sípok theoriáját lásd bővebben *Biot Lehrbuch der Experimental Physik*, übers. von Fechner 2. 200.

Egyébaránt, a' hangok magossága a' fedett vagy nyílt sípok hosszával vissza arányban változik; de azonban erősebb fúvás által a' légoszlop magosabb hangokat ad; mivel ez által a' lég oszlop hosszában több hullámmzatsomók szármoznak, mit *Biot* és *Hamel* eléggé megmutattak. Azon hangok, mellyek az erősebb szólamítás (Anspruch) által a' fedett sípokban származtak, E' következők voltak:

C. g. e. ais. + d. fis. — as. + h.

mellyeknek hullámmzatsoksága a' páratlan számok sorzatának felel meg. Ellenben, a' végén nyílt sípnak erősebb fúvása, következőleg a' hullámmzatsomóknak is szaporodása által származott hangok' sorzata a' természeti számok' sorának felel meg= 1. 2. 3. 4. 5. 6. 's így t. Egy hüvelyk átmérőjű 37 hüv. hosszú üveg cső, alaphangnak csupán gyengébb fúvással adta a' g-t. A' fúvás változtatásával következő hangok kerültek ki:

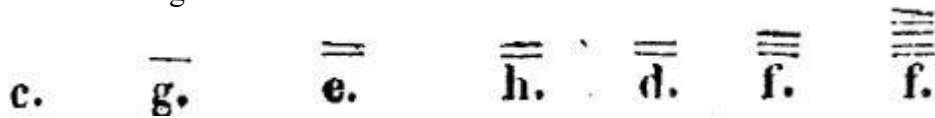
—	—	≡	≡	≡	≡	≡	≡	≡	≡
g.	g.	d.	g.	h.	d.	f.	g.	c.	d.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7$\frac{1}{9}$	8:	10$\frac{2}{3}$.	12.

Azon hangok mellyek valamely nyílt sípból különböző hatású fúvással származhatnak; mint a' feljebbi sorból láthatni, annyival messzebb távoznak egymástól, minél inkább közelednek az alaphanghoz, a' magasság emelkedésével egymáshoz közelebb vonulnak. Az alaphang 1 és octáv között, melly 2 számnak felel-meg, semmi más hang nincs. Az octav 2, és a' második octáv között, mellynek hullámmzatsoksága 4, már van egy hang. A' második octáv 4, és harmadik octáv között, mellyel hullámmzatsoksága 8, már három hang van s így tovább.

A' felyebb említett törvények általában nem csak az atmosphaerai légre, hanem a' szeszekre is tartoznak; mindazáltal meg kell jegyezni, hogy a' légoszlopok alaphangjai a' lég' nehéz és sűrűségéhez képest különbözők; mert az orgona művesek' tapasztalatai szerént még a' hosszú síp is, ha kézben tartatik, egy kevésbé alaphangját módosítja. A' theoria szerént a' hangok egyenlő hosszáság mellett vissza arányban állanak az egyenlő nyomatú és mérsékletű szeszek sűrűsége négyszög gyökeihez. A' tapasztalat ettől kissé eltávozik. *Biot* a. a. 0. 107.

Nemi változtató befolyással van az alaphangra a' csőnek fúvólyuka is, vagy fúvókája (Embouchure) mint *Biot* és *Hamel* tapasztalták. Ők 4 láb hosszú 4 láb széles négyszög oldalú, egyik végén bedugott síppal tettek próbát. A' nyílás az egész szélességet elfogta, és felül ide 's tova taszítható ajtócskával hosszabbítható volt.

Az ekkép származtatott hangok voltak:
nyílás nagysága:
66,0,, 36,5,, 26,0,, 20,5,, 16,5,, 14,0,, 3, 8.
származott hangok:

66,0. része a nyilásnak teszen egy négyszög hüvelyket.

A' származóit hangok ezen számoknak vagy hullámzatsokságnak felelnek meg: 1. 3. 5. 7. 9. 11. 43. és így a' bedugott flóta fuvókájának szűkítése által a' következmény ugyan az, mi a' fúvás változtatásnál, tehát ezen mód által semmi octáv nem kerüli ki.

Úgy látszik a' fuvólyuk befolyása a' sípnek hangjára, a' tapasztalásból nincsen felvilágosítva. Tudniillik van egy módja a' fuvólyuk befedésének, melly által a' síp hangját meglehetősen mélyebbé lehet tenni. Ha valamely hengeres réz sípnek felső ajka felibe egy kártya darabkát jól hozzá alkalmazunk, úgy hogy ez, a' nyilásnak egy részét elfedje, ez által a' hangot egy egész lépcsővel lehet az alaphangnál alább ejteni; ha pedig a' nyílás úgy fedeztetik el, hogy a' kártya darab a nyílás felett fedélhajlatúlag fekszik, a' hangot még mélyebbre is lehet venni; annyival, minél lejjebb nyomatik a' fedélhajlatú kártya darabka a' nyílás felé. Az illy módon kihozható hangok szabad tetszéstől függő legközelebbiek lehetnek a' síp rendes alaphangján alól, néhány egész hangokig és éppen nem az $1, \frac{1}{3}, \frac{1}{5}, \frac{1}{5}$ számoknak megfelelők.

Ha a' sípnek dugója annyira betaszítatik, hogy a' síp' csőjére csak két hüvelyk hosszúság maradt, ez által az alaphangot a' mármost csak nem két hüvelyknyi sípban, a' fuvólyuk az említett homorfedél által betakartatván, a' d-től egészen a' legközelebbi alsó gis-ig és így csaknem quintával lehetett alább szállítani, és az ezek között fekvő hangokat a' fuvólyuk felibe alkalmazott fedél' kisebb vagy nagyobb hajlata által, igen könnyen ki lehet venni. A' négyszögoldalú egy lábnyi hosszú sípokban igen könnyű az illy fődél által a' hangokat lejjebb nyomni.

Minden eddigi észrevételek, mellék vagy oldallyukak nélküli csövekre tartoznak; de a' tulajdonkép' flótáknak nevezett hangszereket ezek szerént lehet megítélni; ezek fedetlen sípok, (nyílt) mellyekből ha minden lyukak bezáratnak, a' fúvás különböző erőssége által mind azon hangokat ki lehet venni, mellyek 1, 2, 3, 4, 5 hullámsokságnak felelnek meg. Mindegyik lyuknak kinyílása az alaphangnak feljebb szállását okozza, melly feljebb szállás a' lyukak hülönböző nagysága, és egymástóli távolság által, (a' hangszer elejétől kezdve) határozatván meg, különböző lessz. Lásd bővebben a' flótaművek' teoriáját. *Biot* Lehrbuch der Experimentalphysik: übers, von *Fechner* 87—112. és *Munke* Schall tziikk alatt. *Gehler* Physical, Wörterbuch 8. Bd. p. 349—360.

Végre azon kérdés támad, ha valljon azon különböző eszközök által, mellyeknél fogva meghatározott hosszúságu sípnek alaphangja lejjebb szállíttathatik, olly mély hangokat lehet é kihozni, hogy még igen csekély hosszúságu csőből is, gyenge fúvással még bizonyos mélységű hangokat lehetséges legyen kivenni, Ha valamely cső részletesen dugatik-be, az ekkor közelít azon bedugottakhoz, mellyeknek alaphangja egy egész octávval van lejjebb, és a' felyebbi módon készült fedél által, melly t i. a' fuvólyukra alkalmaztatik, még quintával lehet a' hangot lejjebb szállítani. Közönséges sípokban, gyenge fúvás által a' hang a' rendes alaphangnál alább nem szál. De talán van olly eszköz, hogy gyengébb fúvással még lassúbb hullámzatok is olly rendességgel származhatnak, hogy ezen hullámzatok, mint hangok felvehetők, hallhatók leendenek. Ugy látszik: azon síp, mellyel a' vadászok a' madarak szólását szokták utánózni, és az ajkakkal fuvalltatik,

ez részben czélirányos szolgálatot teszen, noha ezen hangszerben, a' mély hangok származtatására az eszközök egészen mások, mint a' közönséges sípoknál. Ezen elefántcsont, vagy érczből készült síp, szélesebb mint hosszú, t.i. szélessége 8 — 9, hossza 4 vonal. Elöl és hátúji vékony lapkával van beborítva, mellynek közepén hasíték van, ezen a' lég keresztül sodródik, olly móddal, hogy a' lég sodra a' síp üregének éppen a' tengelyén megyen keresztül. *Savart* ezen sípot vizsgálat alá vette. *Magendie de Physiol.* V. 367. Ő szerinte ezen sípban a' hang úgy származik, hogy a' lég sodra, melly mind a' két hasítékon keresztül megyen a' síp' üregében lévő csekély tömegű léget magával ragadja, annak rugalmát meggyengíti, 's az atmosphaerai légnyomásának ellentállási súlyegyent tartani tehetetlenné teszi, melly midőn rája visszahat, azt visszataszítja, 's összenyomja, mig ismét más ritkulás nem következik. Ezen hangszerben különböző erejű fúvás által a' hangokat $\frac{1}{2}$ –2 octávig c 6–c 4-ig lehet változtatni; gyakorlás által annyira lehet a' légsodrán uralkodni, hogy ezen hangszerből még magosabb 's mélyebb hangokat is lehet kivenni. Ha ezen hangszer két, vagy négyszerte nagyobbra vagy kisebbre készítetik is, ez által még sem lesz a' hangváltozata igen szembetűnő. Nagyobb méretűekből, ha falaik vékonyabbak, sokkal könnyebb mély hangokat kihozni; mindazáltal mindegyikben van egy bizonyos hang, mellyet legkönnyebben adhat-ki. A' hasíték szélének irányzata a' hangot változtatja; mellyek ha rézsútosan a' belső üreg felé irányoztatnak (balfelé) általában a' hangok mélyebbek lesznek. A' hasítéknak a' hangra befolyása van, melly ha szélesebb, a' hang mélyebb. Ezen hangszer hullámzásának theoriája még nincs megállítva, ha valjon a' lég é az előhullámzó, eredetileg hullámzó, és maga is a' hangszer nem inkább a' nyelvek osztályába tartozik é; miről alább értekezendünk. A' közönséges nyelveknél két mérték, u.m. a' nyelv levél' (*Zungenblatt*) vastagsága, és hosszúsága jönnek tekintetbe; ha a' keresztül lyukasztott leveleknek egyike úgy munkálódik mint nyelv, ezt ekkor úgy kell tekinteni, mint nyelv képviselőjét, helyettesét, 's ekkor osztán, mint a' hangzó térkarikáknál, három mérték, u.m. vastagsága, hossza és szélessége vétetnek számba. Egyébaránt a' hangszert nyelvel jövény csövel¹⁷ (*Ansassrohr*) lehet egybekötni, és az e' kép származtatott hangok olly viszonyban leendenek, mintha csövel valóságos nyelvek köttetnek-össze. Tudniillik a' hang nem a' nyelv, hanem a' csőnek lehetséges hangjai közzül az, melly a' nyelvhanghoz legközelebb jár» A' hangok sora vagy következte különböző fúvás melleit a' vadászsípnak csöveli minden combinatiója után az, melly a' nyílt sípoké, 1, 2, 3, 4, 5, 's így t.

III. Hangművek: mellyek körül egyszersmind a' szilárd (fest) rugalmas testek tulajdonságai tekintetbe vétetnek. Nyelvművek (*Zungenwerke*).

Vagynak ollyan nyelvművek, mellyek csupán egy hullámzó nyelvből állanak, melly az összeszorított légnak sodródása által tétetik mozgásba, mint a' dorombnak érczlevélkéje, és a' szájharmonicanak levelkéji, vagy nyelvei. A' tapasztalat tanítja, hogy nem csak összeállás (*Cohaesio*) által rugalmas testekből, mint érez' vagy fából lehet illy nyelvlevelkéket készíteni. Ezen lapkák helyett lehet feszítés által rugalmas lapkákkal vagy hárttyákkal élni, mint a' következőkből láthatni. Ezen hárttyásnyelvek is össze szorított légsodra által tétetvén mozgásba, jövénycső nélkül is adhatnak tiszta hangokat, szinte úgy mint a' doromb' és szájharmonica nyelvei. Ha felül cső járul hozzájuk (elibük) t. i. az első és második nemüekhez, a' hangszer szövényes lesz, mellyben a' csőnek lege a' nyelv hullámzás módosítására együtt munkálódik. Illy nemű szerek, szilárd nyelvel érczből vagy fából készülve nyelvműv nevezet alatt régolta ösmeretesek. Az orgonában illyen készületű egész váltány (*Register*) találtatik, melly nyelvművnek vagy

¹⁷ Ezen cső a' divatozó hangszereknél nem találtatik, a' szerzőnek próbatételhez megkívántatott találmánya, mint alább fog érintetni, nevezhetnök segédcsőnek is. *A' fordító.*

csőművnek (Rohrwerk) nevezetik. Más fuvó szereknek egész osztálya is ezen elvek szerinti készülékű, mint Klarinét, Hoboe, Fagot, Serpent és Schalmey, melyeknek mindnyájoknak a' csőn kívül nyelvek is van, 's ez által a' flótaművektől, melyekben a' hang éppenséggel a' légoszlop által készül, 's hosszúságuk szerint változik, egészen különböznek. Azt is mellyet hártás nyelvnek nevezünk, ha hozzája cső járul, amahoz hasonlóvá, az egyszerű nyelvművtől különbözővé lehet tenni, mint legközelebb látni fogjuk. Ezen hangszernek theoriája az emberi szólam' vi'sgálására igen nyomatos.

Első osztálya a' nyelvműveknek.

Nyelvművek szilárd rugalmas nyelvvel, ércz, fa.

A) Egyszerű nyelvek cső nélkül.

Illy nemű legegyszerűbb nyelv a' dorombé, melly aczélból készült levelke, mellynek egyik lapos vége hengeres kerekded szárainak közepén le van csiptetve, vagy megerősítve; melly nyelvlevelkét ugyan közönségesen midőn a' doromb a' szájban a' fogak közzé vétetik újjal szoktak rángatás vagy billegtetés által hullámozásba hozni; de a' külső légnak beszívása által is ugyan ezt véghez lehet vinni. A' szájharmonica, ugyan azon egy rámbani több nyelveknek összerakataiból áll. Mint tudva van áll ez egy kis ércz lapkából, mellynek hosszúság négyzetű lyukai a' nyelvlevelkének befogadására szolgálnak. Ezen lyukakba a' vékony ércz lapkák bele illesztetnek, 's végeik hozzájuk vagynak forrasztva. Ezeknek úgy kell hullámozniok, hogy rámaikat meg ne érintsék, 's hullámozásba ez által tétetnek, hogy a' lapka, vagy közös ráma az ajkakhoz nyomtatván a' lég a' nyelv ellenébe fúvatik, 's ez által tiszta, a' nyelv hossza 's vastagságához képest különböző hangok származnak.

Az úgy nevezett fúvókák Mundstük (francz-Anche) hasonló mechanismusok. Valamelly réz vagy aczél félhenger, egyik végén nyílt, másikon fedett, lapos oldala dugott vagy fedett vége felől rugalmas lapkát képez, melly a' félhengert, a' lapos oldalnak ezen részén nem egészen fedibe, és a' félhengernek üregébe behullámozhatik; így a' lég, a' lapka és lédácska szélei között a' félhenger üregébe ki 's be nyomulhat. Ebben szinte mint a' dorombban és szájharmonicában, egy ráma 's ebbe bele illő mozogható rugalmas nyelv vagyon. Az utóbbi hangszerrel csupán abban különbözik ez illy nemű fúvóka, hogy itt a' ráma egyszersmind cső gyanánt is szolgál, mellyből a' ráma és nyelv között általmenő lég kisodródik, vagy mellyből a' lég a' nyelvnek ellenébe is tódíthatik. Az illy fúvókát mind egyik, mind másik oldaláról meg lehet fújni. Ha azon vége vetetik a' szájba, mellyben a' nyelv áll, 's úgy fúvatik, hogy a' nyelv a' szájban szabadon hullámozhatik, ekkor a' lég, a' nyelv és ráma között szakadatlanul tódul a' félhengerbe. Ha pedig nyílt végén fúvatik bele, ekkor a' lég a' nyelv és ráma között kitódul. Ebből világos: hogy a' nyelvnek főbibeje önmagában, és a' rámban van, mint a' dorombnál, a' többi pedig csak a' ráadás. Az így készített nyelvét, olyan szorító vagy csiptető által is, mellyen a' nyelv keresztül megyén, mint az orgona sípoknál, az üres hengerbe bele lehet alkalmazni, dugni, mellybe a' lég, nyílásán fúvatik-be.

Nekem úgy látszik: a' nyelv hullámozásának módja még nincsen megnyugtatólag kivilágosítva, mint ezt *Fechner* is megjegyzi; véleményem szerint következőleg megyén véghez: a' fuvás által a' nyelv, rámbjának nyílásán kifelé nyomatik. Ez az öt taszító testtől a' veszteglés törvénye szerint távozik, míg a' nyelv rugalma, melly hajlongásának mértékje szerint növekedik, ennek sebességének sulyegyent tart; tehát a' nyelv folytonos fuvás által ezen helyében veszteg maradna, de azonban a' nyelvnek elfordult (távozása) által a' nyomás sokkal csekélyebb, mint volt előbb, míg t. i. a' nyelv' rámbjában állott; a' nyelv tehát rugalmánál fogva mint valamely függöny visszatér, sőt ha a' rugalom hatása folytonosan tartana, ekkor még szaporább sebességgel térne vissza, ha a' légnyomásnak folyvást tartósága által nem késleltetnék. A' rámbába érvén, őt a' légnak még erősebb

nyomása ismét vissza hajtja. Ha a' légnomás között különbség nem volna, így a' nyelv állandóul egyenlő helyzetben tartatnék, olyanban millyent ellentállása megengedne. Nem csak a' befogatott, hanem a' szabad légnek sodra is mozgásba teheti a' nyelvet, ha a' nyelv eléggé finom, mint p.o. a' szájharmonicanak gyenge nyelvei, és ha a' légsodra is eléggé erős: Ha p. o. a' szájharmonica' valamelyik nyelvE' ellenébe, olly finom csőből szabadon de hevesen fúvunk, mellynek tátonya (Mündung) is finom, tehát a' nyelv hullámozásba jó; sőt néhányszor még akkor is volt szerencsém, hogy a' ráma nélkül lecsiptetett nyelvet, finom cső legének szabad sodra által hangzásba tudtam hozni. Ehhez a' szájharmonicanak csak leghosszabb 's igen vékony nyelveivel lehet szerencse. Ezen hangszernek leghosszabb nyelvét elszigegeteltem rámajától, úgy hogy az egész, a' végső végéig szabadon volt. Finom csővel, egyik szélének végén erősen elfuvaltam; ha a' nyelv' felületére függőlegesen keményen fújtam, de nem lapjára hanem csak szélére, néhány ízben valék szerencsés a' levelkét hangzó hullámozásba hozni, de melly sokkal gyengébb mintha a' légnek ugyan azon nyelv széle és rámaja között kell keresztül (takarodni) sodródni. Az alább előadandó hártás nyelvek pedig, ha rájuk csőből fuvaltatik, teljes csengéjű hullámozásba jönnek. Azon mód, mellynél fogva valamely szabadon mozogható nyelv a' légnek szabad sodra által hullámozathatik, úgy látszik ebben áll: a' szabad nyelv' szélei felé törekvő összenyomott légsodra, a' nyelvet maga előtt eltaszítja, a' nyelv, a' veszteglés törvénye szerint elvonul az őt taszító légsodra előtt, 's ennek irányából kijön, 's addig vonul míg a' nyelvnek maga feszületével növekedő rugalma, sebességének sulyegyent tart. Ez ugyan rugalmánál fogva és pedig, mivel ez folyvást hat szaporított sebességgel addig megyén vissza, míg ismét a' légsodraba jut, de a' melly őt ismét visszakergeti. Azon lehetőség, hogy valamely szabadon álló nyelvlevélkéből a' légsodra által tiszta hangok szármoztathatnak, nyilván bizonyítja; hogy a' nyelvhangzás magyarázatja körül, annak rendszerénti szerkezetétől, és a' légnek, a' nyelv' és rámaja közötti általmenetelétől, sokat nem kell felfüggeszteni.

A' nyelv által szármoztatható hangoknak természetéről világosítást adott *Weber W.*, *Leges. oscillationis oriundae, si duo corpora diversaceleritate oscillantia ita conjunguntur, ut oseillarc non possint nisi synchronice, et exemplo illustratae tuborum lingvatorum*" Kivonat. *Chladni*-tól. *Kastner Arch.* X. 443. hasonló kivonat. *MunkE's* hes líuffaf übcc í>en *Gehlers* physik. Wörterb. VIII. és *Fechners Bearbeitung von Biots Experimentalphysik* 2. 112. Vesd egybe *Weber* in *Poggend. Annal.* XVII. 193. *Weber* megmutatta hogy valamely fúvókának (Mundstück) nyelve melly hullámozásba tétetik fuvallás által, hosszását ugyanazon törvény szerint változtatja, mintha a' nyelv fuvallás nélkül, perczentés, rándítás által tétetnék hullámozásba, és pedig a' nyelvek ugyan azon törvény szerint hullámozanak mint a' csengő botkák. Melly törvény ebből áll: két egyenlő vastagságú és anyagú botkáknak hullámsoksága hosszóságuk négy szögeihez visszás arányban állanak. Továbbá *Weber* megmutatta hogy a' fúvókának jövénycső nélküli fuvásával szármoztatott hang fen is megegyez azon hangal, mellyet a' nyelv fuvás nélküli koczintás (bökés) által ad. Ide járul: hogy a' fúvóka hangjának magossága meglehetősen független a' légsodra erejétől: a' hang erejét erősebb fuvás által lehet nevelni. *Biot* is megmutatta, hogy a' szesznemnek chemiai tulajdonsága, melly a' fuvallásra használtatik, a' hang magosságra semmi befolyással nincs. Az ércz vagy szilárd nyelvek ezen tulajdonságuk annyival megjegyzésre méltóbb, mivel mint én is tapasztaltam a' hártás nyelvekre nézve a' dolog éppen másként van, mennyiben ezeknek hangjai magosságát erősebb fuvás által néhány félhangal is lehet feljebb emelni.

A' ráma és nyelv közötti hasíték méretei *Weber W.* szerint kevés tekintetbe vétethetnek. Ha a' nyílás méretei kissé erősebbek, ekkor a' hang nehezebben szólamol, és nehezebb is a' hangot erősbe vagy gyengébbé tenni. De a' hang magossága egyenlő marad.

A' nyelv által kihozott hangoknak csaknem mindenektől elfogadott teoriája E' következő: a' nyelvek hullámozásai mint látszik magukat egészen azon törvényhez tartják ugyan, mely szerint a' botkák hullámozanak és hangot adnak; de a' hangzó botkák, és hangzó nyelvek között azon különbség van, hogy az elsőnél a' botka, a' másodiknál pedig a' lég az, mi tulajdonképp' hangzik. Ugyan ezen különbségnek van helye, ha valamely nyelv megkocintás vagy ráfuvallás által hullámoztatik. Tudniillik az első esetben egyedül a' nyelv hangzik, a' másodikban is kell ugyan a' nyelvnek hangzani, de sokan a' tulajdonképpeni hang főokozójának magát a' léget tartják, még pedig a' következő okokból:

A' kocintás által hullámozásba tétetett nyelvnek hangja gyenge, fúvás által a' hang erős; a' megkocintott nyelv csengéje egészen különbözik azon hang' csengésétől, melyet a' fúvás okozott. Ebből azt kell következtetnünk, hogy bárha nem módosíthatja is a' lég a' hasíték' különböző tágassága által a' hangmagasságát mindazáltal a' nyelv által származtatott hangokra, lényeges befolyásának kelletik lennie, a' mennyiben a' lég ugyan azon feltételek alatt, melyek a' nyelvet ráfuvallás által hullámoztatják, szabályosan tódítatik a' nélkül, hogy maga hullám csomókat csinálna. Tudva van, hogy a' hangszármaztatásra csak bizonyos számú ütés vagy kocintás kívántatik, mely a' hallóművre vezetetik, és hogy a' hullámok is csak az által szülnék hangokat, mivel lüktetést támasztanak. Azon mód körül, miként t. i. valamely nyelv ráfuvallás által hullámozik, azt mondják — hasonló lüktetésnek (verésnek) kell származtatni, mint a *Sirene*-ben; a' mennyiben a' lég a' nyelvnek minden hullámozásánál a' nyíláson keresztül pillanatig feltartatik. Azt látjuk, hogy az egymásra sebesen következő légsodrának félbeszakadásai által a' *Sirene*-ben hang származtatik. A' lég ezen hangjának magassága egyenesen a' félbeszakadás számától függ, mely szám, mivel a' félbeszakadás a' nyelvvelkének hullámozatai által eszközöltetnek a' levelkének hullámozatainak számával egyenlő. Mindazáltal a' nyelvhangoknak ezen teoriáját éppen nem tartjuk egészen megmutatottnak lenni. Már magok azon hangok, melyek a' szájharmonikának ráfuvallásából kiszabadított 's lecsiptetett elegendő hosszú 's vékony nyelvekkel a' légnak szabad erős sodra által valamely vékony csövecskéből származtathatnak, eléggé megmutatják, hogy a' nyelvhangok éppen nem egyedül a' léglüktetéstől függenek, noha a' lég' vékony csövel a' nyelv levelké' ellenibe tartó heves sodrának, a' levelke' mindannyiszori vissza hullámozásakor kevésé felkelletik tartóztatnia, mi alatt a' légsodra szabadon van az ideig, míg a' levelke a' légsodrán kívül hullámozik. Ez kételkedést eleve támasztjuk, és később a' hártyanemű nyelvekről értekezés után, kimerítőbb vitatására vissza térünk.

b) Nyelvek, melyek a' hangot módosító csövel köttetnek egybe. A' fúvókának, vagy nyelvnek hangja, magosságában nagyon változik, ha a' fúvóka jövénycsövel köttetik össze, mint a' Hoboi', Klarinett' és Fagotnál. Ezen esetben a' lég, a' helyett hogy az atmosphaerába folynék ki előbb a' jövénycsőn megyen keresztül, és a' hangszer kettőből van összetéve, melyek különféle törvények szerint hullámoznak, a' fúvóka hangja külön magában, és a' sípé is külön magában különbözök lehetnek; de ha a' fúvóka és síp egybefoglaltatnak, ekkor egyiknek a' másakra költsönös hatása van, úgy hogy a' nyelv' hullámozása a' lég' hullámozását, ezé pedig amazét határozza meg. Mindég csak egy hang hallatszik, és ez sem állandóul az, mellyel a' nyelv külön, sem pedig nem az, mellyel külön a' csö' légszlopa adna. És így nem multhatlanul szükséges, hogy mind kétféle hullámozás ugyanazon egy üdőben 's egyszerre menjen véghez; hanem hogy egyik magát a' másikkal alkalmazza.

Weber W (Poggend. Annál. XVI. XVII.) foglalkozott ez problémával: ezen egyszerű hang magát mi feltételek szerint irányozza? Ezen classikas vi'sgálódásnak *Fechner*. Repert. d. Experimentalphysik 1. 314—334. igen kimerítő kivonatát adta.

A' nyelvessípoknak biztos teoriáját egészen a' híres német physicusnak kell köszönni.

Itt nincs helye ezen munka' eredményeit, mellyek az ujjabb physicában a' legnevezetesebbek közzé tartoznak terjedelmesen 's kimerítőleg előadni. Mindazáltal a' *Webertől* feltaláltak közzül némelly tettegeseket felhozni szükséges; u. m. a' mellyek a' hártásnyelvű nyelvessípok körüli vizsgálódásoknak, a' mennyiben a' szólamművnek ezekkel égnagyobb hasonlatossága van, alapul szolgálnak.

1. Ha a' cső fúvókával köttetik össze, ez által a' fúvóka hangja mélyebb, de magosabb nem lehet.

2. Ezen sülyedés (alábbszállás) legfelyebb egy octáv.

3. Ha hosszabbítatik a' cső, a' hang a' fúvókának előbbeni alaphangjára ugrik vissza, mellyel osztán csak igen kevéssel lehet lejjebb venni.

4. A' jövénycső hossza, melly a' hangnak bizonyos fokú mélységéhez mindenkor kívántatik, külön a' nyelvhullámzatok, és ismét külön a' légoszlopéi számától függ.

5. így a' nyelvessípnak hangja, a' jövény. csőnek hosszabbításával mindaddig száll lejjebb, mig a' cső légoszlopa olly hosszú lett, hogy ez magában egyenlő lépcsőjű hangot adna azon hangal, mellyet a' fúvóka magában ad. Ha folyvást hosszabbítatik, a' hang a' fúvóka alaphangjára vissza ugrik, és ettől kezdve a' csőnek hosszabbítása által, négy hangal ismét lehet sülyeszteni, mig a' csőnek hossza két annyi leend mint a' légoszlopé, mellynek hangja a' fúvókával ugyan azon egyenlő lépcsőjű lenne. Ettől kezdve a' jövénycsőnek hosszabbítása által, a' hangot ismét lehet egy kis tertzel lejjebb ejteni, a' hang ismét a' nyelvnek alaphangjára általugrik. Az általmenetelközben, két különböző hangot lehet a' fúvás erejéhez képest kivenni. Ezen felfedezések, mint alább próbát teendünk, a' hártás nyelvvel készült nyelvessípokra, igen jól alkalmaztathatnak.

6. Ha azon hang, mellyet a' fúvóka magában kiad, a' magában, és nyiltan (dugatlan, fedetlen) hangzó csőnek harmóniai hangjai között feltaláltatik, ekkor a' fúvókának hangja nem szükségesképpen változik, ha csővel egybekötvetve gyengén fúvatik. De a' kemény fúvás által, a' fúvóka hangján alól octávval, quarttal, kis tertzel vagy más hangközökkel alább szállíttathatik, mellyek $\frac{7}{8}$ $\frac{9}{10}$ $\frac{11}{12}$ számoknak felelnek meg.

A' hangszármazásnak általános föltételeiről.

(Folytatás.)

Ezen felfedezésekből a' szólamműv' és más hangszereknek az ajkas és nyelvessíppokkali egybehasonlítására a' legbizonyosabb ösmertető 's vezér jelek kerülnek ki. Ha p. o. valamely fúvó hangszeren egyenlő szólamítással rájuk alkalmazott jövénycsővek segítségével által akármelly kívánt mélységű hangot ki lehetne hozni, még pedig a' jövénycsővek hosszának arányával, ekkor minden kétségen kívül a' lég maga hangzanék; ha pedig a' jövénycső fúvólúka változtatása nélkül, csak egy octáv, vagy még kevesebb körű mélységet lehetne eszközölni, ekkor kérdésen kívül a' nyelvvel lenne dolgunk.

A' nyelvessíp készületű hangszerek közzé tartoznak az orgona nyelvessípjai, Vagy az ugy nevezett vox humana = (emberi szólam váltány) a' klarinét, Hoboe, és Fagot is nyelvessípok, és ezekben a' különböző magosságú hangok a' tapasztalatilag talált sorlyukak kinyitása és becsukása által esik, az orgona nyelvessípműveiben pedig, mindegyik hangnak külön megfelelő sípjai vagynak.

B. Térkarika nyelvessípokból.

Minthogy az ércz' vagy fából készült vékony levelkék a' lapkák törvényei szerént hullámozva, ugy munkálnak mint a' nyelvessípok, tehát azt lehetne várni, hogy a' térkarika alakú ércz-levelkék is, a' térkarikák törvényei szerént nyelvessípok gyanánt szolgálhatnak, ha közepüknél lecsiptettetnek, (szegeztetnek) és a' lég a' körös rájának éles széle és a' térkarika széle között keresztül sodródik. *Clement*-nek és *Hachette*-nek ezen részbeni és

Savart által is megerősített próbatétek úgy látszik ide tartoznak. *Schweigg* J. 51. 314. Ugyan is felfedezte *Clement*, hogy ha a' légsodra valamely sík falon (ebene Wand) melly ki van lyukasztva, általmegyén, és közel a' lyukhoz valamely vékony lapka tartatik, tehát ez hullámszásba jó, és igen mély de tompa süket hangokat lehet hallani. A' hangok legközelebb a' lapkának tulajdon hullámszásai által származnak, és hihetőleg éppen úgy mint a' nyelvessípokban, a' lég által erősebbé tétetnek. Mert ha a' lyuk elébe egyenlő vastagságú de különböző átmérőjű körtérkarika tartatik, ekkor a' hullámszás számái visszás arányban lesznek, mind az átmérők négy szögei, mind a' hangzó térkarikáknál. A' hangmagosság is ugyan az, mintha ugyanazon tékör karikák hegedű vonóval megvonatva tétetnének hullámszásba. Hihetőleg mint azon hangok, mellyek térkarika alakú szilárd testekből kerülnek ki, éppen úgy lehet használni a' harangalakulag görbülteket is mint a' sík tékörkarikákat.

Készítettünk a' közönséges nyelvsművek elve szerint térkarika alakú nyelveket. $\frac{1}{5}$ millim. vastagságú és 35 millim. átmérőjű térkarikának közepe valamely rudacsának fogva olly formán tartatott a' nekie megfelelő rájának éles széle felé, hogy a' lég, a' rájával egybefoglalt szólamító cső által, a' rája és köralaku nyelv között keresztül tódított. A' hangok könnyen származnak, éppen mint a' közönséges sípoknál. De gyakran több hangokat, mélyeket és magasakat együtt lehet hallani: p. o. az alaphangot, ennek quintáját, és még magasabbakat is. A' légnek befelé szívása által is származnak hangok, éppen úgy mint a' közönséges nyelveknél. Hasonló, hangalakú nyelvel készített műszer nem szólamol, hihetőleg mivel a' nyelv a' térkarika görbülete által nagyon feszes lett, és nagysága nem elegendő.

Egészen vékony ércz-térkarika, mellynek közepén nyílása van, és körzete által valamely igen rövid szólamító darabhoz (Anspruchstück) van csíptetve, hasonló nézetpont alá jöhetne. Ez amazhoz képest éppen ellenkező eset lenne; amott a' szólamlás a' szélen esik, itt a' közép nyíláson; itt a' légnek nyíláson átmenetele úgy munkálkodnék mint a' botka, melly a' köröskörül kifeszített hártjának (börnek) közepén ide 's tova hajtatik, és hangot ad. Ugy látszik első tekintettel, hogy az a' felyebb érdeklött 's leírott vadász sípra alkalmazható, mellyet *Savart* nem a' nyelvessípok közé számlált. Ezzel megegyeznék az, hogy ezen sípok csővel összefoglaltatnak, és hogy a' hangok a' jövénycsőhöz képest változnak. De az vagyon ellene: hogy ezen műszeren a' nyílás sokkal tágosabb, mint az ércz nyelvek hasítékainak kell lenniök, hogy hangot adhasson; igaz, hogy a' szájharmónicának igen vékony hosszú nyelvei mint felyebb előadatott a' szabad légen rája nélkül is adnak igen gyenge hangokat, ha gyenge széleiken finom csőből a' légsodra elfuvaltatik, rájuk suhantatik. De csakugyan nagyobb hasonlata van a' *Savart* leírta vadász sípnak az ajkassípjal. Én úgy is veszek ki hangokat, ha valamely vastag, közepén lyukas elefántcsont térkarikát ajkaim közzé veszek, és a' leget befelé szívom. Ezen térkarika olly vastag lehet, hogy szélei nem is hullámozhatnak, következőleg nyelvi hatásuk nem is lehet.

A' nyelvessípoknak második osztálya.

Nyelvsművek, hártjánemű vagy feszület által rugalmas nyelvel (ön próbatét után).

A' nyelveknek ezen nemeit érdeklő tanulmányal ekkoráig igen keveset gondoltak, mit annyival inkább kell sajnálni, mivel az emberi és madár-szólam teoriájának kulcsa az ezen nemű nyelvi művek ösméretében rejtkeznek. *Biot* és *Cagniard La Tour* a' hártján nyelv levelkeit, a' szólam kötelékeket, csőre feszített kantsuk rugalmas hártjánával utánazandók, így mesterséges gégefőt készítettek. *Henle* E' végre állati hártjánakat használt. E' tárgy még olly haladással nem nyomozhatott, hogy az illy nyelvsművek és az emberi szólam között tökély parallelát lehetett volna vonni. Én a' kötelékek és hártján viszonyát; ha tudniillik ezek nyelvshatásuk különös

tanulmányommá tettem, mellyről vi'sgálódásaimat ime közlöm. Kérnem kell eleve az olvasót, ha a' következő emberi szólásra alkalmazatot és az emberi gége fön véghez vitt próbatéteket jól megakarja érteni az egész következő szakaszt jól figyelmébe és a' felyebbi, muzsikai hangszerek theoriájának főbb pontjai összevételét különös tekintetbe vegye, mivel a' következőknek igazi megértése az előrebocsátottaktól függ.

Hogy lesznek nyelvművek, vagy is hártya nemű nyelvvel ellátott fűvókák azt jó előre is lehet várni. A' nyelvműv azon nyugszik: hogy valamely test melly magában is ütés vagy koczintás által, vagy semmi, vagy legalább csengétlen hangokat ad, a' légnék folytonos tódítása taszítása által, tehetős rugalma' és hosszának megfelelő hangot adni. Az eddig előszámlált nyelvek szilárd ércz, vagy fa levelkéek vóltak, mellyek ha rövidek, magukban csengétlen hullámzatúak, holott hullámzási törvényei ugyan azok, mellyek a hullámzó botkáké. A' feszülés által rugalmas testek, mellyek ha igen megrövidítetnek, koczintásra csengétlenné süketekké lesznek, de azért hullámzási törvényeiket megtartják, a' légnék folytonos tódulása által szinte olyan csenge teljes hangokat szülhetnek. Ezen nyelvek, a' szilárd és magukban is rugalmas testektől abban különböznek, hogy ezeknek mint a' húroknak két helyen, vagy mint a' hártýáknak minden oldalról meg kell erősítetniük, lecsipetette lenniök, az az minden pontokról kifeszítetniök, holott az magukban rugalmas ércz nyelvek, mint a' botkák, csak egyik végükön vágynák megerősítve. A' tapasztalat ezen ideát tüstént igazolja: mert ha valamely fa-csőnek tátonyára (Mündung) rugalmas hártya p. o. kautsukból feszítetik olly formán, hogy ez a' tátonynak felét takarja 's fogja-el, a' más fele pedig, ha vagy vastag papírral úgy záratik el, hogy a' rugalmas hártya és a' szilárd test között keskeny nyílás hasíték hagyatik, ekkor készen van a' hártýás nyelv, melly tiszta, erős és csenge teljes hangokat ad, ha a' csőnek másik vége megfűvatik.

A' feszítés által rugalmas nyelvekkel ellátott nyelvműveket mint a' felyebbi fejezetben előszámlált nyelvműveket, ismét két fajra osztjuk; egyszerű nyelvművekre jövénycső nélkül, és összetett jövénycsővel ellátott nyelvművekre, melly a' hangot módosítja.

A) Egyszerű hártýás nyelvek jövénycső nélkül.

a) Húr módra feszített nyelvek.

Ez illy nemű egyszerű nyelvművek az előbbeni osztályban érdeklett doromb és szájharmonicával egyeznek meg. Én a' hártýavékonyra kifeszített kautsuk laplából egy vékony 1-2 vonal széles szirmot (Riemen) lemetszek, azt fa gyűrűre (karika) vagy négyszegű rámára keresztbe felhúdom. Melly ha úgy peczentetik meg mint szokás a' hürt megpeczenteni, gyenge, és csengétlen hangot ad ugyan, de ezen hang éppen olly rossz mint valamely ércz nyelvnek, koczintás, megbökés által származtatott hangja; de ha a' gyűrűn a' rugalmas lapka szálnak mind két oldala felől valamely feszes, vastag papírból vagy fából készített lapkák úgy erősítetnek meg, hogy ezen lapkák a' rugalmas száltól csak annyi távolságra feküsznek, hogy közöttük mind két oldalról igen keskeny hasadék hagyatik, ekkor készen van a' kautsuk nyelvű szájharmonica; melly ha vele úgy báznak, mint a' közönséges divatú szájharmonicával, tiszta erős és csengő hangot ad. Az ekkép feszítés által elkészített nyelvből, ráma 's így a' légnék a' hasitékon keresztül sodródása nélkül ugyan azon elv szerént más módon is lehet csengős hangokat támasztani. Már felyebb az ércz nyelveknél említeték, hogy a' szájharmoricának rámajából kivett, és csupán egyik végén lecsipetett nyelve, csak hogy a' nyelv jókora hosszáságu legyen, valamely vékony csőből oldal szélei mellett hevesen kisuhantott finom légsodra által hangzó hullámzásba tétethetik. De ehhez az ércz nyelvek körül, mivel nagyon feszesek, igen nehéz, a' közelebb érteit kautsuk nyelvek körül pedig igen könnyű hozzá jutni. Feszítessék fel egy keskeny lapos kautsok szirm 8''-1'' átmérjű rámára; ezen szirm egyik lapjának szélére, valamely igen finom csövecskéből függvényes irányzatban

fuvalltassék reá; ekkor ez, egyik szélétől a' másikig hangosan fog hullámozni: vagy mi még jobb; fuvalltassék oldalról keresztbe a' szíromnak lapos felületére, ekkor fel 's alá menő tiszta erős hangzású hullámozatok fognak származni, éppen olly csengéjűek, mint a' minőt két szárai között erőssen álló és a' hasítékon megfuvallott nyelv adhat. Ez a' hang nyilván azon módon származik, mint az ércz nyelveken. Ha a' légnak finom sodra a' szál felé tódítatik, ez az őt taszító testtől eltávozik; de mivel a' szíromnak (szálacskánek) rugalma azon mértékben növekedik, millyenben a' szírom van kifeszítve (nyújtva) de bekövetkezik azon időpont, midőn a' szíromnak rugalma annak sebességével sulyegyent tart, és a' szíromnak visszas irányzata hullámozatot csinál, melly által a' légsodrához ismét annyira közeledik, hogy ez által megint meghajtatik. Ha a' légsodra a' szíromnak közepére keresztbe vagy a' közepe a' végpont közzé jön, tehát mind a' két esetben a' szíromnak alaphangja származhatik: olykor: ha a' légsodra hevesen a' szírom közepétől a' szíromon elfut, akkor más, és nem az alaphang tűnik elő. De némileg a' hang a' fúvás erejétől is függ. Ha valamely szilánknak (hasábocska, hasítvány) szögletét, függőleges irányzatban úgy helyezem a' szírom' közepére keresztbe, hogy a' szilánk a' gyűrűn egyszerre két helyen fekszik meg, 's ekkor a szíromnak hason felére fuvok, tehát kijön az alaphangnak octavája. Ellenben a' ráfúvás erősege a' húrnak alaphangját fél hanggal sőt feljebb is emelheti. Átalában még is ezen, feszüléssel rugalmas nyelvek, éppen úgymint a' húrok, hullámozásaikat változtatják, tudniillik a' hullám sokságok a' hosszúságnak visszas irányában növekednek, 's így hihetőleg a' feszítő erő négyszöggyökeivel egyenes arányban. Az ércz nyelveknél ez már igen nyomatos különbözés, mellyek a' botkákkal hasonló viszonyban állanak. Ezekre nézve a' hullámozat-sokságok ha a' nyelvek vastagsága egyenlő, a' hosszúság négy szögeivel visszas arányban állanak. A' hártás nyelvek csak abban különböznek a' húroktól, hogy a' szólamítás módja a' hangot egy kevésbé változtatja, holott a' nyelv, valamint a' húr egész hosszában hullámozik. Ha valamely csőre feszített és ráába foglalt hártás nyelvet, cső által szólamítunk a' légnak mind kifelé fúvása, mind befelé szívása által, hang ugyan származik mind kétféle módon, de még is a' lehető legegyszerűbb fúvás mellett is egymástól különbözni fognak. Ugyan is az utóbbi módon származtatott hang, fél vagy egész lépcsővel is mélyebb lesz amannál. A' szárok (Schenzel), és a' rugalmas nyelv közötti hasíték tágasságának, a' hang' magosságára nagyon észrevehető befolyása éppen nincs; de fuvallással könnyebben lehet szólamítani, ha szűkebb a' hasíték. A' fuvallás ereje a' hangot kevésbé emelheti p. o, félhanggal, a' légnak kevesebb, sebesebb beszívása által is szinte lehet a' hangot valamivel felebb emelni. Ha a' nyelv a' mellék szárok oldal szögleteibe valamely ponton bele ütözik, a' beleütkezés pontjain hullámozatcsomók okoztatnak, és az ekkor származott hang az alaphangnál sokkal magosabb leend.

A' feszülés által rugalmas nyelvvelkék az eddig felhozattakon kívül változatosabb alakokban valósíthatnak. Tudniillik: a' nyelveknek következő alakjai lehetnek:

1. Valamely húrszerűleg felhúzott két szárok közzé foglalt rugalmas szírom: (hártya hasítvány) itt két hasíték vagyon, tudniillik a' szíromnak mind két oldala felől. Ez volt az eddig szemlélt eset.

2. Valamely igen rövid csőnek vége, félig vagy kissebb részletben rugalmas hártával beborítatik, a' más üresen hagyott rész pedig szilárd lapkával olly módon fedetik-be, hogy a' két fedezet között hasíték maradjon.

3. Valamely rövid csőnek végére két rugalmas hártya úgy húztatik fel, hogy mind kettő a' csőnek egyik egyik részét annyira fedi el, hogy közöttük hasíték maradjon.

Ha a' hasíték egy felől a' rugalmas hártya, más felől pedig éles szélű szilárd lapka által határoztatik, p. o. vastag papír, vagy fából, a' következmény ugyan az, mi a' mind két oldalt szabadon álló nyelvnél. A' csőn általi fúvással a' hang egy fél sőt egészszel volt

felyebb mint volt a' hártján, midőn a' lég' finom sodra a' hártja szélére suhantatott. A' fúvás által kihozott hang még erősebb fúvással, minden esetben két hanggal, de felyebb nem emeltethetik. A' légnek befelé szívása által a' hang magosabb, és csak akkor mélyebb, ha a' szilárd lapka kiség befelé és széle a' hártja megett áll. Ha kerek hengeres cső alkalmaztatott, ekkor a' hártja mint négy oldalszögünél csak egy, a' hasítékkal egykorit irányzatban feszített. Az egy irányzatban feszített hártják mint tudva van a' szálalakú feszítés által rugalmas testeknek törvényei szerént hullámszerű. Ezt ezen próbatéteknél is lehet látni, mert ha egy kautsuk hártja négyszögű ráma-ra úgy huzatik fel, hogy a' feszítés csak egy irányzatban tétetik, 's az egyik széle szabadon van, a' másik pedig általellenben a' rámat megfekszi, ekkor az egész lapka, ha szélére finom csőből fuvaltatik, az alaphangot adja; ha pedig valamely szírom a' lapkára keresztbetétezik, ekkor a' lapka felén, fuvallás által az octávát lehet kivenni.

Mivel az egy irányzatban feszített hártják, hullámszerűt mint a' szálalakú feszítés által rugalmas testek változtatják; tehát egyenlő feszítés és szólamítás mellett a' hang magosság, a' hártja vagy a' rugalmas és szilárd lapka közötti hasíték hosszának visszas arányában fog növekedni.

A' hasíték szélességének, mennyire én látom, a' hangnak magosságára semmi befolyása nincsen, mint az ércz nyelveknél; de mihelyt, a' hasíték nagyon széles, a' fuvallás nem szólamít.

De a' nyelvnek a' ráma ellenébe helyhetése igen nyomatos. Ha a' szilárd vastag-papírlapkának széle a' hártján nyelv szélének éppen áltállenében fekszik, ekkor a' hang c—f közzel (quart) vagy kevéssel magosabb is lehet, mintha a' szilárd lapka kiség előbbre van vonulva mint van a' rugalmas lapka.

Legérdekesebb eset az, ha a' hasíték két rugalmas hártja által határoztatik, mint a' szólamhasíték (Stimmritze) ezek lehetnek mind egyenlő, mind egyenetlen feszületben.

Ha az ember a' felhúzott kautsuk hártja szélére fuvallás által hangot hall, ebben a' nyereség, hogy így két egyenlő kautsuk hártját egyezőszerűleg feszíthet fel, ha tudniillik a' feszítést mindaddig változtatja, míg finom csőből szélére fúvás által ugyan azon hangot hallja, vagy is mind kettőt egybe hangolta. Hogy pedig egyiket a' másik nélkül lehessen hangoztatni, azt, mellyiknek nem szükség hallatnia, kiség elkelletik nyomni, vagy reá vastag papírból készült vékony lapkával, befedni. Minekutánna a' négy oldalú csőnek végére, az előadott egyenlő feszülettel, egymás mellé két hártja felhozott, ezeknek közös hangjait ekkor mind további nehézség nélkül meg lehetett próbálni. Ezen esetben a' hang mélyebb volt azon alaphangnál, mellyel csővel fúvás által mindegyik lemez (Lamelle) adott. Ha mindegyik lemez a' csővel fúvásra „a”-ra volt hangolva, tehát a' közös hanga' csővel fúváskor mellyre a' hártják voltak felhúzva „gis” lett. Második próba tétkor mindegyik lapkának hangja a' csővel fúvásra volt „c” mindkettőjé együtt „h”. Harmadik próbatétkor mind kettő „h”-ra volt hangolva a' közös hang lett „ais”. Ha mind a' két lapka egyenetlen feszítéssel egyenetlenül vagynak hangolva, úgy látszik, hogy gyakran semmi illyes kiegyenülésnek (accomodatio) nincs helye, mint az ércz, és jövénycső legének hullámszerűt között. Ritkán van az a' szerencse, hogy a' fúvásra mindegyik lemez hangot adna. A' fúvásra hallható hang rendszerént csak egy, mintha vagy az erősebb, vagy a' gyengébb feszületű lemez hangot sem adna, vagy mint az ember tetszőleg hallja, mintha az egyik felhúzott levél rá tétetett vastag papír lapkával volna elnyomasztva, és így a' lapka merevítve volna. A' nagyon mély hangolás által nehezen szólamló lapka gyakran nehezen hullámszerűt együtt, és kiség előre nyomíttatik. Az itt következő próbatétek az egyoldalú hangot világosabbá teszik: p. o. mind két lap úgy volt hangolva, hogy két, egymástól octávval különböző hangot adtak. Ha egyike a' szólamító cső által, mellyre a' lapka felvont húzva, holott a' hasíték másik oldala felől szilárd lapka tétetett, megszólamíttatott, tehát ekkor volt a' hang „d”. Ha levétetett a'

szilárd lapka, úgy hogy az egy octáv különbséggel felhozott lapkák a' hasítékot határozották, a' hang ekkor is éppen, mintha a' lapka szilárd lett volna „d” volt, melly hangot erős fúvással, dis, — e,—f-ig lehetett felyebb emelni. Ha gyengébb feszületű szíromnak cső nélkül finom légsodra által, és így közvetlen kihozott hangja „e” az erősebb feszületűjé „h” úgy közöttük quinta különbség volt; tehát azon hang mellyet a' felyebb feszített vastag papir levelkével megnyomatott (tompított) szírom szólamító cső által adott, volt a' „g” ha a lapka átvétetett, úgy hogy a' hasítékot csak a' két szírom határozta; tehát ekkor az alaphang tudniillik, melly a' cső által ki hozatott, hasonlólag „g” volt. Ha az egyik lapka a' szilárd lapka ellenebe „a”-t adott, a' másik feszesebbre hozott pedig „dis”-t, midőn csövei igen gyengén fuvaltam reá, adta ez az „a”-t, és így a' lejobb hangolt lapkának alaphangját. Az utóbbi esetben a' feljobb hangolt lapkának inkább szenvedőleg, és a' mélyebbre hangoltnak hullámzásaira nem meghatározó hatással kellett lenni. Néha úgy látszik, hogy a' hullámzások egymásra költsönös viszonyú behatással vágnak. *Cagniard La Journal* hasonló próbatét mellett szinte ezen szülemény jött ki, tudniillik: hogy a' két különböző hangulatu lapkák hullámzatai egymást kiegyenlítik, (sich accomodiren) p.o. ha quinta köz különbséggel voltak hangolva, tehát a' hang, a' közöttük eső tertz volt. *Magendie Physiol. übers. von Heusinger Eisenach 1824. 1. p. 246.* Ez szüleményt nem hozhatom kétségbe, de az efféle próbatétek körüli tévelygésekre, csalódásokra a' múlhatatlanul szükséges figyelmeztetést el nem mellőzhetem. Sokszor hiszi az ember, hogy illyes kiegyenlítést veszen észre, holott pedig annak semmi nyoma nincs; p. o. én mind a' két levelkét úgy feszítettem ki, hogy közöttük a' különbség éppen egy octáv volt; a' műszer szólamítva adta a' „h”t, a' feljobb hangolt a' vele által ellenben fekvő szilárd lapkához adta a' „h” feletti „f”t. Itt úgy látszott, hogy valósággal egyenlítésnek (alkalmazottnak) volt helye, és a' magányon f-et adó levél úgy tetszett, hogy a' hozzá octávval hangolt levéllel „h”t ad; de az egyenlítés itt csak tetszőleges volt; mert ha a' mélyebben hangolt lapkát kiség hátrább húztam, és egy vastag papir lapkát úgy helyeztem a' feljobb hangolt lapkának ellenébe, hogy mind kettőjüknek szélei nem feküdtek egymásnak tökéletesen általellenben, hanem a' szilárd lapka a' rugalmas előtt valamivel kijebb állott, tehát ez, magányan szólamítva többé nem „f”-et hanem „h”t adott, mint adta akkor, midőn a' hasíték két lapka által határozott volt. Ekkor a' szilárd lapkának állása éppen az volt, mellynek az alább hangolt lapkáé a' fuváskor kell lenni, ha t.i. ez a' hasítékot egyenetlenül (nem eszközülegesen) határozza. Ugyan is ez, a' fúvás alkalmával a' kiség előbbre nyomíttatik, és csak gyengén hullámzik.

A' szabály ez: az a' lapka hangzik, melly a' mindannyiszori fúvással szólamításkor legkönnyebben tétethetik hullámzásba, és ha a' szólamítás mind két lapkának mozgásaihoz alkalmazott, mind ketten hullámozhatnak, magukat valamely egyszerű hanghoz alkalmazhatják; (velek magukat egyenlíthetik) de különböző hangokat is adhatnak, vagy a' szólamítás, ha magában változik, egymásután mind a' két hangot kihozhatja.

A' szájharmonicának ércz nyelvei nem alkalmazzák magukat, ha öszvesen a' száznak ugyan azon szélládájából szólamíttatnak.

Egyébaránt a' rugalmas hártáyák' szélei egymás felibe is helyeztethetnek. A' fúvás által ekkor is származhatnak tiszta hangok.

A' hullámzó levélnek hangjait nagyon lehet változtatni, ha az ujaknak különböző pontokra tételével a' hang megnyomasztatik. Ezen próbák kautsuk hártáyakon tétettek, mellyek henger végeire voltak felhúzva. Ha valamelyik levélnek külső kerületét ujjammal megillemtem, ekkor a' hangmagosság valamivel növekedett, és ha ezen nyomást mind inkább a' hasíték felé irányoztam, ekkor a' fúvással kihozott hangok lassanként felyebb emelkedtek.

A' hártás nyelvek az ércz nyelvektől a' hangváltozásra nézve, az erősebb szólamitásnál fogva különböznek. A' hosszában hullámzó test; mint a' légoszlop hangja az erősebb fúvás által kevésbé emelkedik, a' keresztben hullámzó test ha nagyon kihánykodik, lentebb hangzik valamivel, mint a' húrok és ércz nyelv levelek; *Weber W.* in *Poggend. Ann.* XIV. 402. Ugyan ezért valamely nyelves szernek hangja, ércz nyelvvel és erősebb fúvás által lejjebb esik. (Az ércz nyelvnek illy viszonya talán ezen alapul, hogy ezen nemű nyelv gyengébb fúvással basisánál együtt nem hullámozhatik). Azonban a' hártás nyelvek E' részben, más, keresztben hullámzó testekkel nincsenek hasonló viszonyban, p. o. a' hurokkal. Mert mint állandóul hallom, az erősebb fúvás a' hangot mindannyiszor emeli (Nekem úgy látszik, hogy a' gyengéded ércz nyelvű harmonica hangjai is erősebb fúvás által emelkednek, a' gyermek zenencze „Kinder Schalmey” gyenge nyelvének hangjai, már akár azon rész, melyben a' nyelv fekszik, akár az egész cső fuvattassék a' folytonosan erősebb fúvás által egész $1 \frac{1}{2}$ octáva kiterjedésen, köz (intervallum) nélkül mennek keresztül).

b) Homordob hártaként (Paukenfellartig) feszített nyelvek.

Két, valamely csőnek végére, nem csupán két oldalrul, hanem minden irányzatban kifeszített hárták, mellyeknek hasítékjok van, a' homordob hártá (bőrzet) analógiájához tartoznak, mint valamely csőnek végére minden oldalról feszített hártá, mellynek közepén egy kis kerek lyukacska vagyon, mellyen a' lég keresztül sodródik. Mindazáltal az illy nyelvek rendszerént nem szólamlanak, vagy csak ritkán adnak gyenge hangot.

Most még csak az a' kérdés, ha vallyon a' hártásnyelv szülte hangok, ha a' fúvókához különböző hosszáságú csővek foglaltatnak magosságukban növekedhetnek?

Én azon rámanak, mellyre a' kausuk lapka fel vólt húzva, most elébe, majd alája különböző hosszáságú csőveket alkalmaztam. A' jövénycső, valamint a' szélláda, a' hangnak magosságára nagy befolyással vagynak. (*Folytatása következik.*)

B. Hártás-nyelvek jövény-csővel.

Mi befolyása lehet a' jövény-csőnek ennek megvizsgálására legelőször a' Klarinét csőjét használtam, mivel tudva van, ennek csőjE' légoszlopának a' fúvóka hangjára, és egyenkint az oldallyukaknak a' hangmódosítására mi befolyásuk vagyon. Levéven tehát a' Klarinétnek rendes fúvókáját, helyébe egy ajkú kausuk hártás-nyelvet tettem. A' lapka különböző próbák által különböző magosságra hangoltatott. A' következmény általában csaknem ugyan azon vólt.

A' Klarinét így lévén felkészítve próbát teszek az oldallyukak' kinyitásával és becsukásával. Ekkor kimutatkozik, hogy a' Klarinét' jövénycsője a' hártás nyelvnek alaphangját alább ejti; az oldallyukak' befolyása sokkal csekélyebb, mint a' Klarinétnek rendes fúvókájával. A' közönséges Klarinétnek hangja, az oldallyukak' és billőkéknek (Klappe) alulról felfelé egymás utáni folyvást kinyitása által félhangonként emeltethetik. De ha hártás nyelvű fúvóka alkalmaztatik, akkor ugyan azon mód által a' hang csupán egy hanggal emeltethetik feljebb, csak a' legfensőbb oldallyukaknak van kitetsző befolyása. A' legfensőbb oldallyukaknak kinyitása a' hangot csak egy egészszel emelte fellejebb, mint vólt, mikor minden oldallyukak csukva voltak.

Hogy bizonyosabban kitanulhassam, minő befolyása lehet a' jövénycsőnek a' hártás nyelvekre, a' hártás-nyelvű fúvókához készítettem orgonamivessel vastag papírból különböző hosszáságú egymásba járó, kereszt átmérőjükben egy hüvelknyi hengeres jövénycsőveket. Ezen csővek közzül, a' hártás-nyelvű fúvóka az elsőre vólt alkalmazható. A' hárták egy rövid csőnek végére felfeszítettek. A' fúvókák különbözők voltak. Az egyik, két fa lapkával olly módon fedetett-be, hogy közöttük hasíték maradt, mellybe egy igen vékony, nyelv szolgálatot tevő kausuk szirmocskát (Streifchen)

lehetett felhúzni. Egy másik, falapkával csak félig fedetett-be, hogy a' más hasonfelét kaucsuk hárttyával lehessen befedni. Egy harmadik fúvóka, fa-lapka nélkül két egymáshoz szorosan fekvő kaucsuk hárttyával borított-be. Egy negyedik hasonlólag két kaucsuk lapkával vonatott be Ezen fúvókán a' nyílás, mellynek felibe a' lapkák felfeszítették oldalról volt, úgy hogy a' hasíték, a' fúvókának hoszával egyközüleg parallel nyúlt-el, mint van a' rendesen divatozó nyelvessipoknak fúvókáján. Ellenben a' három első fúvókán a' hasíték, a' fúvóka tengelyétől egymás ellenébe irányoztatott. A' fúvás a' fúvókának csője által tétetett. A' más vége, mellyen a' nyelv volt, az első vastag papírvövénycsőnek végébe belé illett. Jövénycső volt. Az elsőbe járt a' fúvóka, 's így amaz ennek láb gyanánt szolgált; melly láb-rész úgy volt elkészítve, hogy légoszlopának alaphangja c''' volt. Egy más darab a' lábdarabba járt, melly az orgona mives által úgy méretett, hogy ez, a' lábdarabbal képezett. A' harmadik jövény-darab a' láb-darabbal a' quintát g''-t adta. A' negyedik olly méretű volt, hogy ez a' lábbal együtt c'-t hallatott. Az ötödik darab olly hosszú volt, hogy ez, az előbbiekkal és a' lábal együtt c-t adott. Ezen kívül úgy lehetett a' darabokat egymáshoz rakni, hogy magányan fúvóka nélkül a' c'''-nek ennek octávjának c''-nek, ez utóbbi quintájának g''-nek, a' c'' octávjának u m. c'-nek, és végre ennek az octávjának c-nek feleltek meg.

Ekkor osztán a' hárttyás-nyelvekkel ellátott fúvóka E' különböző hosszáságu csövekkel összefoglaltatott, egyszersmind minő befolyásuk van a' jövény csöveknek a' fúvókára szorosan megvizsgáltatott. A' próbatétek igen egyenetlenül ütöttek ki. A' láb a' fúvókának alaphangját néha kevés híján fél, néha fél, néha pedig egész hanggal is alább ejtette. Ha a' láb a' legközelebbi cső alkalmaztatott, a' hang egy, vagy több félhangokkal is alább szállott, vagy ismét fellyebb emelkedett. E' tekintetben sem lehet állandó szabályt alapítani. Hogy illy nehéz, és kiszámításához, kimagyarázatához, sok ügyel bajjal jutható próbatétek körül, az egybevetésnek némi állandó, 's biztos pontjára lehessen jutni, alaphangnak mindenkor a' leggyengébb szólamlatu vetetett; a' magosabb hangok, mellyek a' jövénycsőben erősebb fúváskor a' hullámzat csomók származta által támadtak, az egybevetéskor tekintetbe nem vetettek. Némelly esetekben még a' második cső alkalmazása után sem volt a' hangnak lejobb szállása észrevehető, holott már a' jövény egy octávval szaporodott. Ezen esetben, ha a' harmadik cső is alkalmaztatott, néha fél, vagy egész hang silyedést lehetett észrevenni, ellenben más esetekben a' fúvóka azon hangját, melly az 1-ső, 2-ik, 3-ik 's a' többi daraboknak alkalmazata után volt, változatlan megtartotta. Ha a' hang a' második darabnak járultakor lejobb esett, tehát az, a' 3-dik darabnak hozzá foglalása után rendesen annyival emelkedett, hogy azon hanghoz, mellyet a' fúvóka 's láb darab együtt, 's egyedül adtak közeljárt, vagy azzal egyenlő lett; 's akkor osztán a' hang az utolsó darabok alkalmazata után, vagy egészen, vagy csak nem ugyanazon magosság fokán maradt, vagy a' legutolsó, darabnak hozzá jötte után kevéssel alább szállott. A' magány fúvóka hangjainak azon hangokkal egybevetési, alapjául mellyeket a' jövénycsővel külön, 's magukban tehetősek voltak kiadni, egy különös ajkas sip tett szolgálatot, mellynek alaphangja ugyan az volt, mellyet a' fúvóka az első jövény csővel adott, tudniillik c''. A' fúvóka hangja, mint azon hangok is mellyeket a' fúvóka jövénycsővel adott, tisztán hangolt zongora után határozottak meg. Mivel a' próbatétek egészen egyenetlenül ütöttek ki, a' fúvóka, a' jövénycső hangjai közötti viszony, továbbá a' különböző erővel 's móddal fúvás, — mi részint ki nem kerülhető, részint szükséges is volt, hogy némelly csövek által még mélyebb hangokat lehessen kihozni, — semmi rábízható egyenlő eredményt nem nyújtottak, minden E' részben elkövetett 's véghezvitt próbatéteket, mellyek pedig számtalanszor ismételtettek nem tartom érdemesnek előadni. Mindazáltal ez itt következő példákban láttatni, hogy az egy ajkú fúvókával véghez vitt próbatétek miként ütöttek ki, feleslegesnek nem tarthatom.

I. A' fúvóka, feszítéssel úgy volt hangolva, hogy az magányon csupán egy csövecske által fuvaltattván meg, azajkas sípnek alaphangját c'' -t adta. Fúvóka, a' rövid szólámitó-cső (Anspruchrohr) által fuvaltattván, magányon jövény nélkül, az előbbi octávnak a'-ját (alsó kistertz) adta.

A' lábbal gis' , félhangal feljebb.

A' láb meghosszabbítva 1-ről 2-re, vagy is a' láb jövény darabbal, melly a' lábbal, a' lábnak alsó octávját c'' -t képezte, c' . A' legelső jövényel a' hang ismét felemelkedett g' -re.

II. Fuvóka szólámitó-csővel ais' , a' c'' alaphang alatt t. i. az ajkas-sipban. Lábbal ais' . A' láb másod magával, (kettőztetve) szólámitócső által a' legközelebbi alsó gis' . Láb a' quinta darabbal, ismét ais' , mint a' lábnál.

A' láb hosszabbítva 1-től 4-re ismét a'. A' láb hosszabbítva 1-től 8-ra ismét ais' ,

III. Fuvóka a' szólámitó-csőből magányon, $\bar{a}$ az

ajkas sip' alaphangja $\bar{c}$ alatt.

Lábdarabbal $\bar{a}$.

A' láb hosszabbítva 1-ről 2-re a' legközelebbi alsó $\bar{fis}$.

A' láb, quinta-darabbal hosszabbítva, $\bar{fis}$ marad.

A' láb 1—4-re hosszabbítva, a' legközelebbi $\bar{gis}$.

A' láb hosszabbítva 1—8-ra ismét $\bar{fis}$.

IV. Fuvóka a' szólámitó-csőből magányon, adja

az $\bar{e}$ -t, az ajkas-síp $\bar{c}$ -je alatti octávból.

Lábbal a' legközelebbi $\bar{dis}$.

A' láb 1-ről 2-re hosszabbítva $\bar{e}$.

A' láb quinta darabbal ismét $\bar{dis}$.

A' láb hosszabbítva 1—4-re ismét $\bar{e}$.

A' láb 1—8-ra hosszabbítva, $\bar{e}$ maradt.

mint a' lábnál.

V. Fuvóka a' szólámitó csőből magányon adja az

ajkas-síp $\bar{c}$ alaphang alatti $\bar{e}$ -t.

Lábbal a' legközelebbi $\bar{is}$.

A' láb hosszabbítva 1—2-re semmi hang.

A' láb quinta-darabbal hosszabbítva ugyan azon octávnak $\bar{dis}$ -et.

A' láb hosszabbítva 1—4-re ugyan azon octávnak $\bar{e}$ -je.

A' láb hosszabbítva 1—8-ra ugyan azon octávban semmi hang, tétovázó $\bar{is}$ a' legközelebbi felső octávban, erősebb szólámitással.

VI. Fuvóka a' szólámitó-csőből magányon $\bar{cis}$ az aj-

kas-síp' $\bar{c}$ -hez alul legközelebb.

Lábbal, a' legközelebbi alsó $\bar{c}$ fél hangal lejebb.

A' láb hosszabbítva 1—2-re ismét $\bar{cis}$.

A' láb quinta-darabbal hosszabbítva ismét $\bar{cis}$.

A' láb hosszabbítva 1—4-re $\bar{dis}$ alulról .

A' láb hosszabbítva 1—8-ra megint $\bar{cis}$.

VII. Fúvóka a' szólamító-csőből az ajkas-síp c'' alaphangjával egyezőleg. Lábbal h', félhangal lejjebb.

A' láb hosszabbítva I—2-re f' alább.

A' láb hosszabbítva quinta-darabbal ismét f'.

A' láb hosszabbítva 1—4-re gis'.

A' láb hosszabbítva 1—8-ra fis'.

VIII. Fúvóka a' szólamító-csőből magányon az ajkas-síp c'' alaphangjánál egy octávval feljebb. Lábbal maradt c'''.

A' láb hosszabbítva két annyira maradt c'''.

A' 1 láb quinta darabbal hosszabbítva, ismét c'''.

A' láb hosszabbítva 1 —4-re a' legközelebbi alsó h''.

A' láb hosszabbítva 1—8-ra ismét c'''.

IX. Fúvóka a' szólamító csőből d''' az ajkas-síp c'' alap hangja feletti octávban. Lábbal marad d'''.

A' láb hosszabbítva 1—2-re ugyan azon d'''.

A' láb quinta-darabbal hosszabbítva, ugyan azon d'''.

A' láb hosszabbítva 1 — 1-re, —dis'''.

A' láb hosszabbítva 1—8-ra, ugyan azon tisztátlan dis'''.

Az egyes próbatétek' ellenmondатаi szembetűnök. Ennek okai, a' fúvóka alaphangjának a' jövénycsőveli különböző aránya, a' szólamítás különböző módja, melly a' hangkihozásra szükséges volt, és a' mi a' hangot azonnal módosítja. Ellenben annyi bizonyosan kikerül, hogy valamelly rövid cső, mellynek saját hangja magában fúvóka nélkül sokkal magosabb vólna, mint a' fúvókáé magában, ha szélládája rövid, a' hangot magához magosra nem vonzza, hanem inkább valamivel alább ejti, és hogy a' jövényvel szaporítás (megtöldés-hosszabbítás) ha a' hang alább esett vólt, azt ismét az eredeti hangnak közelébe vissza viszi.

A' feljebb előadott próbatéteknél a' hártásnyelvű, nyelvműveknek szólamítása a' szájjal tetetett. Egészen érdekes lesz az eset, ha a' jövénycsőre alkalmazott fúvóka nem szájjal fuvalltatik, mikor szükségesképpen a' jövénycsőn a' lég-sodrának keresztül kell menni; hanem a' hártás nyelv valamelly finom csőből felette elfuvallás (suhantás) által szólamitatik. Ezen esetben a' jövénycsőn éppen semmi lég sodra nem megyen keresztül. A' fúvóka hangjának a' jövénycső általi változata ekkor sem szűnt meg egészen. Az efféle próbatétek közül is néhányat előadni nem lesz érdektelen.

I. A' fúvóka kaucsuk-nyelvének hangja, minden jövény nélkül finom csővel szólalmitva $\overline{h}$.

Egy csőnek hozzájöttével $\overline{c}$, a' nyelv mint előbb szólalmitva, a' hang $\overline{h}$, rosszul szólalol.

A' láb quinta-darabbal egybe-foglaltatva, $\overline{h}$.

$\overline{c}$ jövény-cső, adja a' nyelvvel a' $\overline{gia}$ hangot.
c, jövény-cső, nyelvvel $\overline{ais}$.

II. A' nyelv' hangja, $3\frac{1}{2}$ hüvelyk jövény-cső $\overline{c}$.

Jövény-cső $\overline{c}$, adja a' $\overline{c}$ -t,

Jövény-cső $\overline{c}$, adja a' $\overline{c}$ -t,

Láb-darab quinta darabbal $\overline{c}$,

Jövény-cső $\overline{c}$, adja a' $\overline{c}$ -t,

Jövény-cső c, adja a' $\overline{h}$ -t,

III. A' nyelv hangja, $3\frac{1}{2}$ hüv. jövénycső $\overline{dia}$,

Jövény-cső $\overline{c}$, adja a' $\overline{d}$ -t,

Jövény-cső $\overline{c}$, adja a' $\overline{d}$ -t,

Láb-darab, quinta-darabbal $\overline{cia}$,

Jövény-cső $\overline{c}$, adja a' $\overline{dia}$ -t,

Jövény-cső c, adja a' $\overline{d}$ -t,

IV. Kaucsuk nyelv hangja $2\frac{1}{2}$ hüv. jövény-cső $\overline{h}$,

Jövény-cső $\overline{c}$, ad $\overline{ait}$ -t,

Jövény-cső $\overline{c}$, ad $\overline{h}$ -t, gyengén.

Jövénycső $\overline{c}$, ad $\overline{h}$ -t, gyengén.

Jövény-cső c, ad $\overline{h}$ -t, gyengén.

Az eddig felhordott próbatétek, a' nyelv hangjának jövény-csővel eszközölt módosulásáról még tökéletlen fogalmat nyújtanak. Az ezen végre használt csövek noha bizonyos, meghatározott méretűek, egyes esetekben a' hangot kevésbé tehetősek változtatni, holott ezt a' csöveknek más arányai igen jól megtehetnék. Ez fő oka, fő alapja, hogy az eddig használt jövény csövek, a' fúvókának némely hangjai körül igen csekély, mások körül pedig igen nagy változatot szültek. Hogy bizonyos törvénynek nyomára jöhessenek, melly E' tekintetben előszabályoz, 1 hüv. átmérőjű csöveket vettem elő, mellyek egymásba-járólag kis méretekben 4 lábíg egészen váltólagosan (successiv) meghosszabbíthatóak.

Ezen előkészülményel a' fúvókának jövény-cső hangjára befolyása, a' legkisebb mérettől kezdve méretett-meg.

A' próbatétek következők voltak:

Láb-darab, quinta-darabbal $\overline{cia}$,

Jövény-cső $\overline{c}$, adja a' $\overline{dia}$ -t,

Jövény-cső c, adja a' $\overline{d}$ -t,

IV. Kaucsuk nyelv hangja $2\frac{1}{2}$ hüv. jövény-cső $\overline{h}$,

Jövény-cső $\overline{c}$, ad $\overline{ait}$ -t,

Jövény-cső $\overline{c}$, ad $\overline{h}$ -t, gyengén.

Jövénycső $\overline{c}$, ad $\overline{h}$ -t, gyengén.

Jövény-cső c, ad $\overline{h}$ -t, gyengén.

I. Egy-ajku kaucsuk nyelvnek alaphangja (3'' szél-
cső „Windrohr“ által) $\overline{\overline{\text{cis}}}$.

Jövény Anfaß	Hang	Jegyzet
0	$\overline{\overline{\text{cis}}}$	
6''	$\overline{\overline{\text{c}}}$	a' hang silyed.

Jövény	Hang	Jegyzet.
6'' 9'''	$\overline{\overline{\text{h}}}$	
7'' 6'''	$\overline{\overline{\text{ais}}}$	
9''	$\overline{\overline{\text{a}}}$	
9'' 6'''	$\overline{\overline{\text{a}}}$ és $\overline{\overline{\text{cis}}}$	A' hang $\overline{\overline{\text{a}}}$ ról $\overline{\overline{\text{cis}}}$ re ugrik, $\overline{\overline{\text{cis}}}$ marad egész 8'' jöv.ig Silyed
18''	$\overline{\overline{\text{c}}}$	
20''	$\overline{\overline{\text{cis}}}$	
22'' 6'''	$\overline{\overline{\text{a}}}$ és $\overline{\overline{\text{cis}}}$	A' hang $\overline{\overline{\text{a}}}$ ról ugrik $\overline{\overline{\text{cis}}}$ re és osztán marad $\overline{\overline{\text{cis}}}$ egé- szen 3'' jövényig. silyed
30''	$\overline{\overline{\text{c}}}$	
31''	$\overline{\overline{\text{h}}}$ és $\overline{\overline{\text{cis}}}$	A' hang $\overline{\overline{\text{h}}}$ ról ugrik $\overline{\overline{\text{cis}}}$ re
36''	$\overline{\overline{\text{cis}}}$	
40''	$\overline{\overline{\text{c}}}$	silyed
45''	$\overline{\overline{\text{h}}}$ és $\overline{\overline{\text{cis}}}$	ugrik
48''	$\overline{\overline{\text{cis}}}$	

II. Egy-ajku kaucsuk nyelv' alaphangja, szájjali szólámitással szélcso nélkül.

II. Egy-ajku kaucsuk nyelv' alaphangja, szájjali szólámitással szélcso nélkül.

0''				
3''			dis	a' hang silyed
4''	6'''		d	
5''			dis	a' hang $\overline{gis}$ -ről ugrik $\overline{cis}$ -re silyed
6''	6'''		c	
7''			h	a' hang $\overline{gis}$ -ről ugrik $\overline{cis}$ -re silyed
8''	6'''		dis	
9''			a	a' hang $\overline{gis}$ -ről ugrik $\overline{cis}$ -re silyed
10''	6'''		gis	
11''		$\overline{gis}$ és	dis	a' hang $\overline{gis}$ -ről ugrik $\overline{cis}$ -re silyed
12''	6'''		cis	
13''			e	a' hang $\overline{gis}$ -ről ugrik $\overline{cis}$ -re silyed
14''	6'''		h	
15''			dis	a' hang $\overline{gis}$ -ről ugrik $\overline{cis}$ -re silyed
16''	6'''		a	
17''			gis	a' hang $\overline{gis}$ -ről ugrik $\overline{cis}$ -re silyed
18''	6'''			

Jövény	Hang	Jegyzet.	
20''	6'''	$\overline{cis}$ és $\overline{h}$	egymás után. Ugrás.
21''		$\overline{dis}$	a' hang silyed.
22''	6'''	a	
23''		$\overline{dis}$	egymás után silyed
24''	6'''	$\overline{h}$	
25''		$\overline{dis}$	egymás után silyed
26''	6'''	$\overline{cis}$	

III. Egy-ajku nyelv szélcso nélkül.

3''	6'''		r	a' hang esik
4''			r	
4''	6'''		dis	a' hang esik
5''			a	
6''	8'''		dis	a' hang esik
7''	6'''		r	
8''			a	a' hang esik
8''	6'''		dis	
9''			a	a' hang esik
9''	6'''		gis	
10''			a	a' hang esik
10''	6'''		gis	
11''	3'''		in	a' hang esik
12''			e	
12''	6'''		dis	a' hang esik
13''			r	
14''	6'''		dis	egymás után, Ugrás
15''		$\overline{dis}$ és	e	
16''	6'''		a	a' hang silyed
17''			dis	
18''	3'''		a	a' hang silyed
19''			dis	
20''	6'''		a	a' hang silyed
21''			dis	
22''	6'''		a	a' hang silyed
23''			dis	
24''			a	a' hang silyed
25''	6'''		gis	
26''			a	a' hang silyed
27''	9'''		dis	
28''			r	a' hang silyed
29''	3'''		e	
30''	6'''		dis	a' hang silyed
31''			a	

Jövény	Hang	Jegyzet
38''	6'''	és
40''		egymás után. Ugrás
42''		a' hang silyed
42''	9'''	
43''	4'''	
44''	4'''	
44''	6'''	
45''		
46''		

IV. Egy-ajku nyelv' hangja (szájjal széleső nélkül)

0			
1''	2'''		a' hang esik
2''			
3''			
7''	6'''		
9''			
10''			
13''			
17''			
22''	4'''	+	ugrás
23''			a' hang silyed
25''	6'''		
27''	6'''		
32''			
39''	6'''		
40''			ugrás
42''	3'''		a' hang esik
45''			

V. Egy-ajku kaucuk-nyelv' hangja, szájjal, széleső nélkül szólalmitva

3''		esik
3''	9'''	

Jövény	Hang	Jegyzet
4''	9'''	
5''	6'''	
6''	2'''	
7''	4'''	
10''		
13''	6'''	ugrik
15''		esik
15''	8'''	
17''	6'''	
20''		
24''		
28''		
29''	6'''	ugrik
30''		esik
30''	6'''	
34''		
35''		
41''	6'''	és
42''		ugrik
43''		

VI. Egy-ajku kaucuk nyelv' hangja 5 hüv. jövény-csővel. A' nyelv ráhája kevéssé a' fa lapkára, vagy a' ráhája rá fekszik. A' hang 21 hüv. jövényig esik, 21nél ugrik, esik megint 42-ig, ugrik és ismét esik.

Ezen próbatétek gyakran ismételtettek, a' következmény ugyan az volt.

Hogy a' hártás-nyelv' hangjának változása a' jövény-csőnek független hosszúságától nem egyiránt függ, ez már az első rendbeli próbatétekből kijött, midőn

különböző magosságra hangolt nyelvekhez mindég hasonló jövények alkalmaztattak. A' jelen próbatétek rendéből még bizonyosabban kikerül, hogy a' változás a' nyelv' alaphangjának, a' jövényöcsvek' alaphangjávali arányától függ Jövény csöveinknek átmérőji egy hüvelyknyiek voltak. Illy nemű jövénycsőnek 11 hüv. 4 vonal pár. mérték szerént-alaphangja c". Ez szerént mindegyik alkalmazott jövénycsőnek alaphangját ki lehet számítani. Rend szerént silyed a' hang az egymásra renddel következő jövények, vagy a' jövénycsöveknek meghosszabbítása által minden felhangokon keresztül, míg a' cső annyira meghosszabbodott, hogy alaphangja már így magában a' nyelv' alaphangjához közelit, és a' silyedésnek határa már előre meg van; mert a' hangot illy móddal nem egy könnyen lehet, egész octávra lejjebb szálítani: p.o. c"-ről csak a'-ra. (1ső próbatét). dis"-ról gis'-re (II) e"-ről a'-ra (V). Bizonyos határnál, a' nyelvnek alaphangjától, vagy ennek közelében ismét felugrik, és ismét alábbszáll a' tágasb jövények által mind addig, míg ezek a' két anyyinak határába léptek, 's itt osztán ismét magasra ugrik, megint leszáll új jövények' alkalmazatával. Több esetekben (III) folyvást tartott a' silyedés közel egész octávig. A' magosra ugrás osztán nem akkor kezdődött, ha a' jövény alkalmazat oly hosszúra nyúlt, hogy alaphangja a' nyelvéhez közel járt; hanem az ugrás csak akkor állott elő, mikor hosszúsága két annyira növekedett. Ezen különféleségnek okait ki nem tapogathattam. De annyi még is kerül ki ezen próbatétekből, hogy a' hártás nyelv készületű nyelves-sipok, az ércz nyelvű nyelves sípokkal, a' jövény-csővek alkalmazatával hasonló viszonyban állanak. Az utóbbiaknál sokkal nagyobb szabatosság eszközölhető, mivel az ércz nyelvek' hangja a nagyobb erőveli szólamítás által is igen keveset változik, holott illy változás a' hártás nyelveknél (fél sőt egész hanggal) igen könnyen esik. Ezen bajon ugyan olly fúvók (fujtató) által mellyek nyomatókokkal vagynak terheltetve a' nyelvek szólamítására nézve némileg lehetne segíteni; mindazáltal, a' szájjali fuvallásnak, — a' leggyengébb hangot is kiadható szólamításánál fogva — bizonyos elsőbbsége vagyon mit különben is alig lehet kikerülni; mert gyakran meg esik, hogy valamely hang, a' szólamításnak bizonyos módja, és az ajkaknak csak egy, meghatározott alkalmazata 's helyezete által (a' fúvás erősségének változtatása nélkül) hozatalhatik-ki.

Az ércz nyelvű jövény-csővekkel ellátott nyelves-sipok' hangjai változatairól értekező classicus vizsgálódásokat W. Webernek köszönhetjük. *Poggend. Annal*: XVI. XVII. *Weber E'* tárgyról, következő felvilágosításokat nyújt: A, legyen a' jövénycső hosszának negyed része, mellynek légoszlopának egy hangja, az elszigetelt nyelvnek alaphangjával egyenlő legyen. Tehát minél mélyebb, vagy magosabb lesz az elszigetelt nyelvnek hangja annál rövidebb vagy hosszabb leszen, a.

1. Valamely jövénycső melly a-ig hosszabbítatik , a' hangot csak annyira ejti alább , hogy annak alábbszállása csak alig észrevehető.

2. Az a-tól 2 a-igi hosszabbítás által, a' hang észrevehetően emelkedik; de azonban a' hullámvás tartóssága, a' lég oszlop' hosszánál lassabban növekedik.

3. Míg a' légoszlop' hossza 2 a-tól 3 a-ig növekedik a' hang hirtelen silyed, és a' mélység éppen olly sebessen növekedik, mint a' lég oszlop' hossza.

4. 3 a—1 igi hosszabbítás által a' hang még hirtelenebb esik, míg végre a' hang egy octávval lesz mélyebb, mint magában a' nyelvnek hangja; ez mellett a' silyedés tökéletes egyenlőségben növekedik a' légoszlopnak hosszával. A' folytonos hosszabbítás által a' hang egyszerre ugrik vissza az elszigetelt lapkának hangjára, 'és ez a' tovább folytatott hosszabbítás által ismét ugyan azon módon száll alább, és 8 a, hosszánál quartával lesz mélyebb mint az elszigetelt nyelvnek hangja. Ha még tovább hosszabbítatik a' hang, ismét a' nyelv hangjának magosságára ugrik, ez a' jövénycsőnek hosszabbítása által 12 a-ig a' nyelv' hangjának kis terc-ére szállítatik alá. Ekkor a' hang ismét vissza ugrik. *Poggend. Annal*. 425.

A' hártvás-nyelvü nyelves-sipoknak hangja, a' jövény-csőveken kívül még két eszköz által, úgy mint: a' fúvás erősségE' és a' jövénycső véglyukának részenkénti bezárása által változtathatik.

Ha a' hártvás-nyelvü fúvóka, bizonyos hosszúságú p. o. 4 lábnyi jövénycsővel ellátott, ekkor a' hang erősebb, vagy más módú fúvás által félhangonként csaknem egészen egy octávig emeltethetett felyebb. A' mit a' fúvásnak egyszerű erősítése által el nem lehetett érní, az az ajkaknak szűkebb nyilasával tett fúvással véghez vitethetett: p. o. ha 4 lábnyi nyelves sípnek hangja, hártvásnyelvvel c vólt; keményeh fúvással az ajkaknak öszszébb vonítása által, vagy ez nélkül, nagy könnyűséggel emelkedett cis, d, dis, e-re igen nehezen f-re; ismét könnyen, fis, g, gis, a, ais-ra; h-ra pedig igen- nehezen, és tiszta sem vólt.

Weber testvérek szerént (Wellen lehre 526¹⁸) az érez nyelvü nyelves-sípok is adhatnak ki flageolet-hangokat (hullámzat-csomós hullámzatokat) és az a hang mellyet valamelly nyelves-síp ad, ha a' nyelv egyszerűen hullámzik, egy octávvál és egy quintával van lejebb, mintha úgy hangzik, hogy egyszersmind hullámzat csomót képez; úgy hogy ezen tekintetben a' nyelves-sípok, olly arányban vagynak, mint az egyik végükön nyílt, a' másikon pedig bedugott sipok vagynak. De ez egyedül a' hártvás-nyelvü nyelves-sípoknak sajátsága, hogy a' nyelvnek hangja mind magányon, mind jövény-csővel egybefoglalva, erősebb fúvás által néhány félhangokkal felyebb emeltethetik. Ha száraz rugalmas nyelvek helyett, nedves rugalmas hártvát használók p. o. ütér-hártvát, ekkor a' hang jövény-cső nélkül még sokkal felyebb emeltethetik, félhangonként egészen a' quintáig.

A' jövénycsőnek véglyuka, a' hártvás-nyelvü nyelves sípnek hangjára befolyással van. 3 hüvelyknyi fúvókájú jövény-csőnél, a' nyíláson folytonosan mind inkább nagyobbulható fedezet által a' hangot egészen quintával szállíthattam alább. Ha 6 hüvelyknyi darabot alkalmaztam, a' fúvókának hangja felfedezettel egy fél hanggal szállott alább, ha újomat dugtam bele c-f,-ig. A' melly mértékben száll a' hang alább, ugyan annyiban erőségéből veszt. Némelly esetekben pedig az ujjal-dugásnak mivelete 's következménye egészen ellenkező vólt; tudniillik, a' hang kevésé-emelkedett; így p. o. 24 hüvelyknyi nyelves-sípnek hangja vólt akkor dis, mikor annak fúvókája d-t adott; az ujjomat dugván bele, ez által a' hangot valamivel feljebb lehetett emelni, és ez így többször került-elő.

Ez illy ellenkezetnek oka előttem homályban maradt, mind addig, mig közelebbrii nyomozásokat nem tettem. Valameddig a' hang a' jövények által még silyed, a' vég-lyuknak befedése által mindinkább mélyebb lesz. Ha pedig a' hosszabbulás bizonyos pontig ment, holott a' hang a' magosra ugráshoz közeledett, akkor a' befedés a' hangot emelheté, sőt ugrást is okozhaía. így p. o. a' hang szállott alá 5 hüv. jövénytől 15 hüvelyknyiig folyvást tudniillik g'-ről d'-re: 5 és 15 hüvely közötti jövény hosszúság mellett, a' nyilának (véglyuk) befedése mindég alább szállást hozott. 21 hüv. hosszúságnál pedig a' hang dis'-ről g'-re ugrás magosságán vólt, és a' csőnek ezen hossza által a' hang ha a' véglyuk bedugattott e-re szállitathattott, és a' a g'-re ugrás könnyebben eszközöltethett.

Ha a' jövénycsőnek más részén, tudniillik a' nyelvhez igen közel történik a' bedugás-lyuknak elszoritása ekkor a' hang többnyire magosabb lessz, mint szólámitő-cső által, bedugás vagy elszorítás nélkül.

C) A' szélcsőnek befolyása a' hártvás-nyelvekre

---

18 Ezen igen érdekes és tanulságos munkának Chladni E. F. F. által (Caecilia, eine Zeitschrift für musicalische Welt, herausgegeben von einem Vereine von Gelehrten, Kunstverständigen und Künstlern 4. B. 15. Heft) közlött kivonatát, és különösen a' hangtant érdeklő felvilágosító észrevételeit, mit Chladni ezen kivonat egyik fő céljának tűzött ki, meg lehet olvasni.

A' szélcsőnek befolyását az ércz-nyelvü nyelves-sipok' hangjainak magosságára, úgy látszik legelőször *Grenié* szemlélte. *Munke* in *Gehlers* physik. Wörterb. VIII. 376. Ezen befolyás még mind ekkoráig nincsen kielégítőleg kifejtve. Úgy találom, hogy azon szélcső, mellyel valamely hártvás-nyelvre reá fuvaltatik, a' nyelv hangjának lejjebb szállítására éppen olly nagy befolyással van, mint a' jövénycső. Ezen tárgynak is a' szólam művre ismét igen nagy nyomatossága van annyira, hogy szükségesnek tartom róla kimerítőleg világosítást adni.

Átalában azon állapot mellyben valamely nyelv hangzásba hozatik, szám szerént öt.

1. A' nyelvre jövény- és szél-cső nem különben ráma nélkül, valamely finom csővel a' légnak szabad sodra által fuvaltatik; mint láttuk ekkor a' hang különbözik attól, mellyet a' nyelv rámaiba feszítve ad, ha a' ráma az ajkak közzé csipetvén a' szólamítás szájjal tétetik.

2. A' nyelv, rámaiba foglaltatva jövény- és szél-cső nélkül a' szájjal szólamítatik, a' mikor a' szélláda a' lehellés-életművek.

3. A' nyelv jövény - csővel vari ellátva, és a' szólamítás különös szélcső nélkül a' szájjal esik. –

4. A' nyelv jövény-cső nélkül van, és szélcső által fuvaltatik, mellynek végére van a' nyelv felfeszítve.

5. A' nyelv szólamító-csővel és egyszer'smind szélcsővel van ellátva. Mind ezen esetekben a' nyelvnek alaphangja különböző.

Mi illeti a' nyelvnek szélcsőveli egybefoglaltatását, legelőször is azon egyszerű eset megvizsgálendő, ha a' nyelv szólamító-cső nélkül van és rámaiban a' légcsőnek végén találatik. A' szélcső különböző hosszúsága szerént a' hangnak változata egészen hasonló ahhoz mellyet a' jövény-csőnek különböző hosszúsága szül. A' szélcsőnek meghosszabbítását által a' hang alább esik minden felhangokon keresztül egy bizonyos határpontig, a' mennyiben ezen alább szállás sem terjedhet egy octávig. Ha még tovább hosszabbítatik, a' hang ismét vissza ugrik, és magas lesz, 's ettől kezdve, a' folytatott hosszabbítás által ismét silyed, és még egyszer vissza ugrik ugyan azon magas hangra, ettől kezdve megint leszáll, és újra vissza ugrik 's így tovább. De mégsem találhatni tökéletes össze egyezést a' jövény- és szél-csővek' hosszúságai között, melly bizonyos hangnak kiirányzására kívántatnék. Én illy czélzatu próbatétre, $\frac{1}{2}$ hüvelyk hosszúságu csőre feszített egy ajkú kautsuk nyelvet használtam. A' nyelvvel általellenbe egy szilárd fa lapkát tettem, mint a' felyebb előadott próbatétek sorában láthatni. Ezen nyelv állandó hangulatban az egyik esetben jövénycsővel ellátatott, és szájjal fuvaltattott, a' ráma körös körül az ajkak közzé csipetvén; a' második esetben ugyan azon nyelv, szólamító-cső nélkül szél-csővel fuvaltattott, mellyet mint az első esetben a' jövény-csővet önkényesen lehet hosszabbítani. Ez itt következő tábla előadja a' jövény- és szél-csőveknek hosszúságait, mellyek szükségesek voltak, hogy ugyan azon egyenlő hangulatu nyelvből, ugyan azon hangokat ki lehessen venni. A' nyelvnek hangulata magányon volt h', (szájjal szólamításra).

Hangok	Szél-cső, jövény-cső nélkül.	Hangok	Jövény-cső, szél-cső nélkül.
$\overline{aia}$	4'' 6'''	$\overline{aia}$	1'' 2'''
$\overline{a}$	9'' 10'''	$\overline{a}$	2''
$\overline{gia}$	13''	$\overline{gia}$	3''-5'' 6'''
$\overline{g}$	15'' 6'''	$\overline{g}$	7'' 6'''
$\overline{fia}$	17'' 6'''	$\overline{fia}$	9'' 2''
$\overline{f}$	19''	$\overline{f}$	10''
		$\overline{e}$	13''
		$\overline{dia}$	17''
$\overline{f}$ és $\overline{aia}$	20'' ugrik.	$\overline{aia} +$	22'' 4''' ugrás.
$\overline{a}$	24'' 6'''	$\overline{g}$	23''
$\overline{fia}$	27'' 6'''	$\overline{fia}$	25'' 6'''
$\overline{g}$	29''	$\overline{f}$	27'' 6'''
$\overline{fia}$	32''	$\overline{e}$	32''
		$\overline{dia}$	39'' 6'''
$\overline{f}$ és $\overline{aia}$	35'' hang ugrás.		
$\overline{a}$	37''		
$\overline{gia}$	42''		

Hangok	Szél-cső, jövény-cső nélkül.	Hangok	Jövény-cső, szél-cső nélkül.
$\overline{g}$	46''	$\overline{g}$	40'' $\overline{dia}$ ugrik $\overline{g}$ re
		$\overline{fia}$	42''
		$\overline{f}$	45''

A' második egybevető próbatét következő eredményeket adott. A' nyelvnek alap hangja magányon. $\overline{e}$

<u>d</u>	4''	9'''		<u>e</u>	1''	
<u>cis</u>	6''			<u>dis</u>	3''	
<u>c</u>	7''	6'''		<u>d</u>	3''	9'''
<u>h</u>	9''	6'''		<u>cis</u>	4''	9''
				<u>c</u>	5''	6'''
<u>a</u>	10''			<u>h</u>	6''	2'''
				<u>nis</u>	7''	6''
<u>d</u>	15''	9'''	ugrás	<u>a</u>	10''	
<u>cis</u>	18''	9'''		<u>dis</u>	13''	6''' ugrás.
				<u>d</u>	15''	
<u>b</u>	22''			<u>cis</u>	15''	8'''
				<u>c</u>	17''	6'''
<u>d</u>	24''	9'''		<u>h</u>	20''	
<u>c</u>	30''	6'''	többé nem szólamol	<u>a</u>	24''	
				<u>dis</u>	28''	ugrás.
				<u>d</u>	29''	6'''
				<u>c</u>	30''	
				<u>h</u>	30''	6'''
				<u>nis</u>	34''	
				<u>a</u>	35''	
				<u>e</u>	41''	6''' ugrás.
				<u>c</u>	42''	
				<u>h</u>	43''	

Végre a' nyelv hangjának a' szél-cső' egyik vagy másik végén szűkítése által okozott módosulását is meg kell említeni. Ha egy rövid szél-csőnek az a' vége, mellyen volt a' nyelv dugóval fedetett, melly a' légsodrát csupán a' közepén álló lyukon bocsátotta keresztül, ez által a' hang egyik vagy másik módon változtatott; valamivel magosabb lett mint dugó nélkül.

Ellenben, ha a' szélcsőnek szűkítése a' másik által ellenbeni végén 's így a' nyelvvel is által ellenben tetetett hol az ajkak voltak feltéve, az ajkak nyílásának (hasíték) szűkítése által, a' hang ezzel alább szállott, ha a' hang a' szélcsőnek hossza által lejjebb nem vetetett; ha a' szélcső a' hangot nagyon le silyesztette, az ajak nyílás vagy éppen semmit sem változott, vagy még inkább kevésse a' hangot felyebb is emelte.

D. Hártyás-nyelvek jövény- és szélcsővel.

Azon hosszóságok, mellyek mind a' szél-mind a' jövény csőnél külön megkívántatnak, hogy a' nyelvnek bizonyos mélységű hangját ki lehessen hozni, nemcsak egyenetlenek, de olyan kiegyenlítésnek, melly által egyik a' másikat kipótolhatná nem is lehet helye. Ha ilyen pótlásnak helye lehetne, úgy ha az *n*, hosszóságú jövény-cső a' nyelvvel szél-cső nélkül *x* hangot ad, tehát kisebb hosszóságú jövény-csőnek *n*-a, szél-csővel *a*, ismét *x* hangot kellene adni. De ilyen eset nincs; p. o. 12 ½ hüv. jövénycső nyelvvel adta a' fisz'-t, de ha ezen 12 ½ hüv. jövénycső 6 ¼ jövény, és 6 ¼ széleső között felosztott, a' hang lett *gis'*. Más 7 ½ hüvelyknyi jövénycső nyelvvel adott *ais'*-t ezen 7 ½ hüvelyk cső, a' jövény- és széleső között felosztván adott *d''*.

Ha mind a' jövény mind a' szél- csövet olly hosszúra hagyom, hogy a' jövénycső nyelvvel (a' nyelv szájjal fuvalltatván) ugyan azon hangot adja, mellyet a' nyelv egyedül, a' másik végén fuvalltatott szélesővel; így tehát a' nyelv jövénycsővel foglaltatva egybe,

előlről, — a' szélcsővel köttelve-össze hátulról, ugyan azon hangot adja. Ezen próbatét igen sok ismétlés után mindég ugyan azon következményt adta. Ugy látszik, hogy ebből és a' fellyebbiből kerül az ki, hogy külön a' jövénycső és ismét külön a' szélcsőnek oszlopai a' nyelvnek hangjára határozólag hatnak, annyira, hogy ha a' jövénycső és szélcső magukban különböző hangokat adnának, a' nyelvre is különböző határozattal munkálnának. Látni való tehát, hogy a' nyelvvel sip a' szélcsőnek hozzá jöttével még bonyolodottabbá lesz, mint már előbb is leve a' jövény-csőnek hozzá jötte által, és mivel mindegyik szólámitáskor, már ez akár egyedül a' szájjal, akár pedig valóságos fujtató által történjék, a' szélláda, mindég úgy tekintethetik mint szélcső, tehát azon egyszerű próbatét körül, melly nyelvvel 's ehhez foglalt jövénycsővel egyedül szájjali szólámitással tétetik, a' hang már a' szélcső által módosíttatik. Ezen kölcsönös hatásnak befolyásait megösmerni, a' szólámnak teoriájára a' legnagyobb nyomatosságú lenne, mivel itt egy jövénycsővel (az alsó szólám-szálágok előtti tér) és egy szélcsővel (légső, és légsővek Bronchien) van dolog. De ez, egy, az acusticának legnehezebb feladásai között, és egy általában nem lehet ahhoz szerencsém, hogy valami ollyast hozhattam volna ki, melly valamely szabályhoz közel járt volna. Mindég, csak azon vizsgálódásnak állandó bebizonyosodását látom, hogy a' jövény bizonyos hosszúságánál, a' szélcsőnek meghosszabbítása a' hangot mindenkor változtatja, valamíg a' kölcsönös viszonya behatások egyenlőkké nem lesznek. Ha a' szélcsőnek hosszúsága meg van határozva, a' jövénycső pedig hosszabbítatik a' hang-silyedésnek olly határ-pontja kerül-elő, mellyről a' hang, ha a' hosszabbítás folytatik az előbbeni hangmagosságra ugrik vissza, a' hosszabbítás után pedig ismét bizonyos határpontig száll alább, mellyet elérvén attól ismét ugrik, mit szabályosan ismétel. Az előbb felhordott próbatétek között már, holott a' nyelv jövénycsővel, rövid szélcső által szólámitatott, némelyek ide tartoznak.

Az alaphang 6 hüvelyk hosszúságú fúvókával d''-re, .4 hüv. jövénycsővel cis''-re esett, 4 ½ hüvelyknyivel ismét dis''-re jött, 5 hüvelyknél esett, 6 hüvelyk előtt pedig d''-t elérte. 6 hüvelyktől a' hang ismét leszállott, és 8 ½ hüvelyknél cis''-nél volt, mi osztán egész hüvelykig maradt. 16 ½ hüvelyknél, felszállott a' hang d''-re, 18—24 hüvelykig a' hang ismét alább cisz''-nél volt. 27 ½ hüvelyknél már megint d''-nél volt; 32 ½ hüvelyknél ismét cis''-re esett-le és így maradt négy lábíg.

E. Musikai hangszerek hártás nyelvekkel.

Az eddig leirt 's magyaráztatott mesterséges készülétek, a' nyelvvel műveknek egyik tulajdon osztályát teszik, de melly nemű hangszerek még ekkoráig a' muzsikában nem használtattak. Ezen kategóriába tartozik, mint meg fogjuk látni az emberek és madarak szólámmüve. Az elsőnél a' szólám szálágok (Stimmbänder) a' két ajkú nyelv. A' jövény-cső, azon tér, melly az alsó szólámszálágoktól a' száj- és orrlyukakig terjed, a' szélcső pedig a' légsőt és légsőveket (Bronchien) képezi. A' madarak szólámmüvén az alsó gög fő szólám szálágai, a' lég-csőnek oszlás pontjainál mind két oldalról nyelveket képeznek. A' jövénycsőnek légszlopa itt az egész légsőnek légtömege, az oszláspontoktól egészen a' gégégig, és a' szájüregének lege. Ellenben a' szélcsőnek légszlopa itt csupán a' légsővek' (Bronchien) lege, a' légsőnek oszláspontjaitól egészen a' tüdőig.

De az emberi ajkaknak lehet ugyan azon hatása mi a' nyelveké, ha az izomösszehúzás által feszületbe tétetnek; maguk erejétől rugalmatlanok lévén a' zárizomnak (Sphincter) izom összehúzódása által rugalommal felérő tulajdonságot kapnak. Ha a' zárizom által feszülésbe jött ajkak között a' lég keresztül nyomatik, ekkor olly hangok származnak mellyek egyenesen a' nyelvvel-hangok osztályába tartoznak. A' szájnak ürege és a' lehelléséletmüv itt a' szélcsövet képezik. A' műszer itt nyelvvelmüv szélcsővel, jövénycső nélkül. Ha az ajkakhoz érez' vagy vastag papírból készített

jövénycső foglaltatik, ez által a' hang nemcsak csegeteljesebb lesz, hanem a' cső által módosíthatatik is.

Az alfel zárízománál ugyan ezen esetnek van helye. Ez a' farnak hártáját feszülésbe hozza, és úgy dolgozik mint a' nyelv szélcsővel (szesz a' végbélben) jövénycső nélkül.

Az eddig magyaráztatott hártás nyelvű nyelves-művekhez tartozik a' Trombita és Kürt, melyeknek az ajkak a' fúvás által mint hártás nyelvek mozgásba tételnek, 's az alatt a csőnek légoszlopa mint nyelves-művekben együtt hullámzik. A' többi fúvóhangszereknél, mellyek a' nyelvművekhez tartoznak, a' nyelv egy különös darab, melly a' hangszerről levetetvén hangokat magában is ad. A' kürt'- trombita- és horkonynak (Posaune) fúvókájain, csupán fúvással, hangot nem lehet kihozni. Sokkal inkább az ajkak foglalkodásának kell lenni a' kürt'- és trombitának nyelvdarabjait nyelvvé kiegészíteni, és itt az ajkak a' hártásnyelvek, mellyek között a' légnek sodra keresztül nyomatik. Zárízomuk, ezen hártás részekenél kipótolja a' rugalmat, a' finomúl általsodródó légnek ellenébe dolgozó ellen munkálatával; teljesen határozott értékű hangok származnak, és ezen hangok annál magosabbak lesznek minél erősebben vonódnak-össze az ajkak. Ugy látszik ugyan, mintha a' nyílásnak nagysága ezen nyelveknek hangjára, mint a' szájjal füttyölésre befolyással volna, holott tétleg a' szájjal füttyölési hang, — melly úgy látszik, ide nem tartozik,—az ajkaknak tágasb nyílása által mélyebb lesz. Minthogy azonban az ajkaknak nagyobb nyílásával a' száj zárízom (Sphincter) nagyobb összehúzódásának van helye, tehát a' trombita fúvaskori ajkak állásánál a' szűkebb nyílás ugyan azt okozza, mit a' rugalmas hártás-nyelveknél az erősebb feszülés teszen.

A' trombita fúvókájának eleje csésze alak üreges, lejjebb összéb szorult-szűkebb. Ezen üregnek széle a' fúvás' alkalmával az ajkakra tételik, és a' lég az ajkaknak szűk nyílásán, mellyeknek szélei a' zárízom által bizonyos feszületet kapnak, keresztül tódítatik. A' hang magosságának az ajkak feszülési erejével növekedni kell, mellyet a' zárízom' összehúzódása eszközöl. Az ajkak előtt szabad térnek kell lenni, különben feszült széleik nyelv-levél hatásúak nem lehetnének. Ezért ha a' fúvókának ürege, a' fúvókát csésze alakú kivőgyeletében — mint egy közép szorulatú átmenetelig — betöltetik, ekkor az erősen hozzá nyomott ajkak, a' fúvásra többé éppen semmi hangot sem adnak. Hogy ez, a' trombita hangjának lényeges oka, megtetszik abból, hogy a' trombita' fúvókája nélkül is, a' zárízomnak összehúzódása által feszülésbe tételik ajkak trombitáéhoz hasonló hangokat gerjeszhetnek. Sőt csupán egy ajak is elegendő olly mozgásokat származtatni, mellyek mint hangok hallhatók; p. o. ha a' felső ajak a' felső felett jóval innen tételik 's a' lég a' hullámzó felső, és az alsó ajaknak merően álló felülete között által tódítatik. A' kürt fúvókája még abban is különbözik a' trombitáétól, hogy nem csésze alakú hanem kúpos (conisch) vőgyelete van, egyébaránt az ajkak a' fúvókára éppen úgy alkalmaztatnak mint a' trombitánál; az ajkak széleinek nem kell rája feküdni.

Biot. a' trombiták és kürtökről a' flótaműveknél értekezik, és azon különféle hangokat, mellyeket ezen hangszerek adnak, a' trombita légoszlopára különböző erővel tett fúvásból éppen úgy magyarázza mint azon hangokat mellyek valamely sip' légoszlopára erősebb fúvással kihozhatók melylyek (nyíltan, fedetlen) 1, 2, 3, 4, 5, vagy 1, 3, 5, 7, (fedve) számoknak felelnek meg. De az erős fúvás magában a' hangot igen kevés emeli felebb, azt csak erősebbé teszi; a' hangoknak különbözőése az ajkaknak feszülésétől függ. A' trombitákat és kürtöket helyesebben, mint ezt *Munke* teszi, a' nyelvművekhez kell számlálni; mivel, mint a' fellebbiekből nyilván kitetszik, nem egyebek, mint hártásnyelvű nyelvessipok, mellyekben a' hang zenéje (timbre) az ércz jövény cső' és a' fúvókának hang magossága a' jövény-cső' légoszlopának együtt hangzása által változtatik. A' trombita- és kürt hangjainak magossága a' csőnek

hosszával nem is fogy vissza arányban, mint a' flóta művekben; a' trombita hangjának magosságára a' csőnek hosszabbulása vagy rövidülése mint tudva van igen csekély és alá rendelt befolyással van, éppen úgy mint a' nyelvessipoknál. A' hangnak kivántató változata a' trombitáknál és kürtöknél, beléjük illesztendő dugatékok (Einsiebsel váltány mutatio-register) a' horkonyoknál pedig fel 's alá járó csőjüknek ide s' tova húzása által eszközölthetők. A' kürtök' és trombitáknak csak nem annyi számú dugatékai-váltányai vannak, mint a' menyinyi a' hangnem. Ellenben, ezen hangszerekben a' hang magosságot mint a' nyelvessipokban más két eszközök által lehet változtatni; először az ajkaknak különböző feszülése által, mellyeknek feszülésével a' hang magosságának éppen úgy kell növekedni, mint a' hártásnyelvű nyelves sípokban midőn a' hártya jobban feszítetik; továbbá a' bedugással is éppen úgy lehet a' hangot silyeszteni, mint a' hártás-nyelvű nyelves-művekben.

A' kürt hangjainak kiterjedése gyakorlott fúvónak szájában három octáv, illy renddel dugás nélkül C G c e g c' d' E' g' h' c''; a' bedugás által kihozható minden hangoknak sora ez. C F+ G H c d+ e f+ g $\frac{a}{h}$ c' d' E' f' g' a'+ h' c''. A' csillagocskák [+] azt jelentik, hogy azon hangok bedugással hozatnak, ki h+ jelenti a' féligbedugást. A' félhangoknak némelly részét félig bedugással még ki lehet venni. Minthogy fő eszköz az ajkak' feszülete, tudniillik izom összehúzódás által, tehát hosszas erőködés után a' fúvó tehetségéből bizonyos ideig veszt. A' megerotetés legnagyobb mértékben a' magas hangoknál nem az erős fúvás, hanem az ajkaknak feszülése miatt esik.

Az újabb időkben a' trombiták és kürtöknél a' billőkék által becsukható és kinyitható oldal-lyukaknak alkalmazata, egészen hasonló jelentésű és hatású mint más nyelvesműveknél, klarinét, hobo, és fagotnál.

Berekesztő jegyzet a' nyelves hangok teoriájáról.

Minek utána a' nyelvesműveknek különböző nemei, mind feszes rugalmas mind hártás rugalmas nyelvvel megvizsgáltatott, itt van már most helye a' nyelvek által származtatott hangoknak teoriájára vissza térni. Itt mindazáltal nem a' jövényesőbeni légnek, hanem ennek magán az egyszerű nyelven történő hullámzása forog fen.

Minthogy az újabb időkben azon hangok, melylyek a' sirene-n folyanyak csupa ütése vagy valamely szilárd testek' egymásra sebessen következő mint szinte kerék fogainak taszítatai által okoztatnak megösmertettek, hajlandó lett az ember hinni, hogy tehát a' nyelveknek hangjai is a' légnek verése által származnak, a' mennyiben a' nyelv a' légnek kimenetelét a' nyelv' rájábjából mind egyik hullámzatnál félbe szakasztja. Azon környülmény, hogy a' nyelvből csupán koczintás, megtaszítás, vagy megrántás által kivett hangok csengétlenek, E' nézetet igazolni láttatnak, de mind ez mellett sincs a' theoria megmutatva, és több alapos okok adják-elő magokat, mellyek annak teljesen ellene mondanak. Ezen tárgynak kifejtetése 's kivilágosítása az emberi szólam' teoriájára nézve felette nyomatos; ugyanis itt még az is kérdésbe jó, valljon a' szólam' hang adásánál mi hangzik eredetileg (primitiv) a' szólamrésnek szálagai-e, vagy a' lég?

Weber W. kinek classica vizsgáldásainak köszönhetjük, hogy a' nyelvessipok miveleteinek bizonyos ösmeretére jutottunk, nyilván 's határozólag ama' nézethez állott 's mondta ki róla ítéletét. Poggend. Annal. XVI. 421. Ő ezt mondja: valamely elszigetelt rájábjában jövény nélkül hullámzó ércz lemeznek teljes és erős hangja a' fuváskor, nem a' hullámzó lemez által származtathatik; mivel ezen esetben nem lett volna szükséges a' lemeznek hangját légsodra által gerjeszteni, hanem az a' magosságra és csengére nézve egészen egyenlő hangot adott volna, ha a' fekvése és egybekötetésének nem változta mellett valahogy máskép' tetetett volna hullámzásba, de melly eset nincs. Ugyan is Weber a' lemezt, mig az a' műszernek többi részeivel egybe kötetésben maradt hegedű vonóvali meghúzás által (csiszolás) a' leghevesebb hullámzásba hozta, a' nélkül, hogy képes lett volna valamely, ama teljes és erős hanggal csak egy behasonlítható hangot is előállítani;

azonban én a szájba vett dorombnak, megrántás vagy légnek beszívása által származtatott hangját hasonlónak tartom. Amaz megmutatás nekem nem látszik kérdést eldöntőnek lenni; 's úgy látom, hogy a' hártás nyelveknél minden esetre a' lég sodrának félbeszakasztása vagy a' taszítások a' hangadásra csak másod rendű alája rendelt befolyással bírnak, és a' hangot inkább csak erősebbé, teljesebbé teszik mint képezik.

A' hártásnyelvű nyelvhangoknak a' lég' veréséből kihozott magyarázatát következő okokból hihetőnek 's megállhatónak nem tartom:

1. Éppen semmi alapos oka nem lehet, a' miért egyszerű nyelvek' hangjait, légsodra által okoztatott félbeszakasztástól kellene származtatni, holott azon hangok mellyeket maguknak a' nyelveknek, hullámzásukkor kell adniok, egyedül elégségesek a' nyelvhangoknak ki magyarázására. Meg van ugyan jegyezve, hogy a' hártás nyelvek' hangjai mellyek *kocintás* által származtatnak csengetlenek, és zenéjükben is (timbre) a' nyelvhangoktól különböznek. De az első különbözés, kielégítőleg magyarázathatnak abból, hogy egyszeri taszítás a' hullámzásnak elég táplálatot nem adhat. Mi pedig a' zenét illeti; ezt ugyan nem lehet tagadni de más hangszerek is adhatnak különböző zenéjü hangokat, ha az egyik esetben egyszeri taszítás (bökes) a' másik esetben pedig, folyvást tartó taszítások által szólamítatnak. Így p. o. valamely húrnak hangja, csengőjére nézve különböző ha megrántás (pecczentés) által csak egyszer, vagy hegedű vonóval húzással gerjesztetik, és így különböznek a' nyelv hangok is ha a' bökes pillanati, vagy folytonos. Némely hártás ugyan kocintással éppen nem adnak hangot, mint az ajkak, az alfél zárizoma, rá fuvallással pedig erős nyelv hangokat szülnek. Mindazáltal a' hangszármazás csak a' megkívántató rebegés számától függ; és ama tapasztalatból csak annyi következik, hogy a' rebegésnek rendes szabály szerű következte (folyama) az illy hártásokon csak akkor lehetséges, ha illyen lohadt (pötyögő) hártás a' kocintáskor a' lég által is egyszersmind kifeszítetnek 's kifeszülve tartatnak, melly a' pusztá kocintásnál elmarad.

2. Az általam, vékony ércz, — és mi még jobb hártás nyelveken ráma nélkül finom cső fuvallással származtatott hangok nem egyedül légsodrának félbeszakadásából kimagyarázhatók; de zenéjükre nézve ezen ércz és hártás nyelvekkel megegyeznek, ha rámaiban mint valóságos nyelvek hullámzanak. Erre ugyan azt lehetne felhozni, hogy a' finom csőből jövő légsodra a' nyelvnek visszahatásainál némileg akadályoztatik. De ezt aligha lehet félbeszakadásnak nevezni; mivel a' légsodra más irányzatban olly mértékben megyen el, mint milylenben a' nyelv visszatér. Sokkal inkább a' finom légsodra mint folyvást munkálódó szólamítómű egészen ugyan az, mi a' hegedűvonó a' hurnál.

3. De nem is szükség hogy a' ráma valamely nyelvnek hullámzásánál periodice zárassék el, legalább a' hártásnyelveknél nem. A' hártás nyelvek, hasitékuknak még 1 vonalnyi állandó szélességével is tiszta hangokat adnak, és hangjaik zenéjükre nézve nem különböznek azoktól, mellyeket ugyan azon nyelvek egészen szűk hasitékkal adnak.

4. Ha a' nyelvhangoknak a' légsodrának félbeszakadásaiából magyarázatja helyes, tehát a' hangoknak a' félbeszakadások számával egyenes arányban kell növekedni; de ez éppen nincs megmutatva. Van a' nyelvnek ráma ellenében olly helyzete, mellyből az még egyszer annyi, légsodramegtörődést okoz, mint mennyi ön hullámzata, ha tudniillik ez rámajának nyílásán keresztül csap; a' rámán keresztüli 's visszatérő útjában kétszer tör meg (félbeszakasztja) a' légsodrát; ezen megtörések' száma legalább is kétszerannyi mint akkor, midőn a' nyelv nem keresztül, hanem csak becsap, az az csupán a' ráma nyílásáig ver, 's innét tüstént visszatér. Ehhez képest tehát az általcsapó nyelv hangjának ceteris paribus egy octávval kellene magosabbnak lenni, mint ugyan ezen de becsapó nyelvnek hangja, a' mi pedig nincs úgy. Erre ugyan ezt lehetne felelni az általcsapó nyelv egész hullámzat ivet csinál, a' csupán rámaja előtt hullámzó pedig csak felet végez, mennyiben vagy maga a' ráma, vagy pedig a' légsodra által feltartatik, úgy hogy az utóbbi

még egyszer olly sebessen hullámzik mint az előbb, és a' légsodrának megtörései mind kettőnél egyenlők maradnak; de a' hártvás nyelvek arányainak vizsgálatai ismét nehézségekre bökkennek. Ha valamelly hártvás nyelvnek ellenébe, melly szélcső' végére van felhuzva, vastag papírból vagy fából készített szilárd lapkát teszek, a' hang ugyan az, a' szilárd lapka akár általellenben a' nyelvvel, az az vele egyenlő terület magosságon feküdjék akár pedig be- a' szélcső fele legyen nyomitva. Ezen esetben a' nyelv éppen olyan egész ivet csinál, mint ha az a' szilárd lapkával egyenlő területű magosságon fekszik, ezen esetben a' szélcső által gerjesztett hang sokkal mélyebb, gyakran c — f közzel. Ha szinte kifelé áll is a' szilárd lapka a' nyelv előtt, a' hullámzat ivek egyenlők maradnak, de a' hangok még is különbözők lesznek. Ezen különbözés pedig a' légszólamításnak különböző módjától egyik 's másik esetben és azon különféle ellenállástól függ, mellyet a' folytonosan menő légsodra mind két esetben a' visszatérve hullámzó nyelvre hárt.

Ezen okokból igen hihetővé lesz, hogy a' nyelvek nem légsodrának félbeszakadásai — hanem saját hullámzásai által hangzanak, és hogy a' légre hártított verések a' hangot némileg csak erősebbé teszik. E' mellett az ércz nyelvek olly arányban vágnák mint a' botkák, a' hártvás nyelvek mint a' húrok és hártvák; minél több rugalommal bír pedig a' test még nagyobb rövidülés mellett is, a' hang annyival könnyebben származik. A' feszült rugalmas testek' hullámzásának tanulmánya körül, ez illy testeknek egy neméhez, bél- és más hasonló nemű húrokhoz kelletinél jobban ragaszkodtak. Ha ezek igen megrövidítetve egyszersmind nagyon leeresztetnek, további csengeteljes hangzásra fogékonyságukat kétség kívül elvesztik. Ha a' leeresztetett húroknak még rugalmuk volna, ekkor még igen rövid húrok is tehetősek volnának mély hangokat szülni. De más rugalmas testek még nagy lohadtságuk mellett is elegendő rugalommal, annyival bírnak, hogy még ekkor is rendesen, szabályosan hullámozhatnak, mint a' kaucsuk száraz és állati rugalmas szövet (ütér hártva) nedves állapotjában; következőleg az illy testekből gyengébb feszítéssel mély, erősebbel pedig magas hangokat mind kocintás- mind fúvás által lehet kihozni. Ezen testeknek hullámzásai, egyenlő feszítés mellett ugy változnak mint a' húrokéi, az az mint felyebb megmutatott a' hosszaságnak visszas arányában szaporodnak.

Bár melly helyes legyen ezen egybevetés, mindazáltal ha valamelly feszülés által rugalmas testnek mint nyelvnek kelletik hangzania, a' huroktól több pontokban még is eltávozik. Nemcsak annyiban, mennyiben a' húr a' csupa megrántatás után magára hagyatva marad a nyelv pedig a' fúvás mellett folyvást taszitatván hol kisebb hol nagyobb mértékben taszitatik, mert a' húr is hegedű vonóval dörzsöltetvén ezen dörzsölés is folytonosan megújul. A' nyelvnek sajátsága éppen abban áll, hogy a' huzamos taszítás különböző erővel törtévnén, a' nyelv' hullámzatai' tartósságára behatással van, és az alaphangot, mellyet a' nyelv a' taszításra ad, meglehetősen változtatja. Felyebb már megmutattam, hogy még a' kaucsuk nyelv is finom csőből minden ráma nélkül szólamitatván, ha a' szólamítás erősebbé lesz alaphangját félhanggal vagy többel is felyebb emeli, A' húr pedig eg> szerű de erős megrántásra mélyebben hangzik mintha a' rántás ugyan csak egyszer de gyengén tétetett. Ezen utóbbi miveletet részint a' húrnek az erős kinyúlás okozta változatából lehet kivilágosítani, a' mennyiben tudnillik az erős rántás által hosszabbulván, előbbeni állapotjára egyszerre vissza nem mehet, részint pedig az is tekintetbe vetethetik, hogy a' húrnek egy kis részecskéje a' poczkon mellyen fekszik kevésé által vonul. De ezen magyarázatnak, vagy világozásnak a' nyelvhangja emelkedésére helyet adni nem lehet; mert a' következmény itt éppen ellenkező, mint sem a' huroknál. A' ráamájában hullámzó hártvásnyelvnek hangját az erősebb fúvás még inkább emeli, és pedig mint felyebb meg volt mutatva több félhangokkal, a' nedves rugalmas állati hártváknál pedig mint ezt is felyebb láthatni, a' hangot erős fúvással

félhangonként egész' quintával lehet felyebb emelni Ezen felemelkedés pedig egyáltalában nem a' hullámzat csomók szármozásának következménye mint a' hangzó légoszlopnál, mert az egészen egymásután félhangnyi közönként következnek, és ha az erősebb fúvás is egymás után minden, a' félhangok között eső kisebb lépcsőnként szakadatlanul ordítólag történik; így tehát az nem legközelebb a' nyelvtől, hanem az őt vissza taszító testtől úgymint a' légtől függ. Hihetőleg a felemelkedés azért 's az által történik meg, mivel a' lég erősebb fúvás által, a' mennyiben az huzamosan folyvást munkálódik a' nyelvre sebessen szaporázott mozgást hárit, míg ez sodrából ki ér; ellenben pedig visszahullámzásakor a' húrt korábban visszahajtja mint ezt gyengébb ösztönözeti teheti, úgy hogy a' nyelv ezen esetben semmi teljes visszatérő kicsapásokat, kizökelléseket nem tesz, hanem annak bevégezte előtt ismét vissza ösztönöztetik.

Ugy látszik: hogy az ércnyelvek a' hártás nyelvekhez visszas arányban állanak, a' mennyiben feljebb hangzanak gyenge, mint sem erős fúvással: Weber Poggend. Annal. XVII. Mindazáltal nekem úgy látszik: ez csupán attól függ, hogy gyenge fúvás által a' nyelvnek egész hossza, a' lecsiptetésE' pontjái mozgásba nem tétethetik. Mert ha a' szájharmonicanak nyelvére igen erősen rá fúvok, végre a' hang ismét észrevehetőleg emelkedik, úgy hogy E' részben a' nyelvnek mind két nemei egymással megegyeznek.

Ezek szerént tehát a' nyelvek természetére tartozik, hogy noha általában magokat a botkák és hurok szerént arányozzák; mindazáltal hangjaikat az őket szólamító test hatásának a' lég' miveletének mértéke szerént változtatják, 's ennek következtében a' nyelveket mindég a' hangszerek' különös osztályának kell tartani, mellyek körül egyszersmind a' szilárd, és folyó rugalmas testeknek tulajdonságai tekintetbe jönek.

A' több hangszerek, nyelvekhez közeledésüket csak néhány pontokban mutogatják, a' mennyiben a' hangok bizonyos tekintetben, némileg a' taszító testtől is függenek, kivált azon esetben mikor annak hatása huzamosan tart Illyen közeledés mutatkozik a' húroknál midőn ezek hegedűvonóval folyvást huzamosan szólamítatnak. Duhamel (L' institut 186.) megmutatja, miként lehet a' hegedűvonónak bizonyos hordozásával dörzsölés és sebesség változtatásnál fogva az alaphangnál mélyebb hangokat kihozni. Azt állítja, hogy ő a' húrnak rendes alapján alul, secundát, quartát, quintát, duodecimát, és quatuordecimát kihozott. Vesd egybe Pelisow. Poggend. Annal. XIX. 251. Én egy más éppen ellenkező módú példát az ajkassipokról tulajdon tapasztalásomból hozhatok-elő. Mint már tudjuk, valamely nyílt ajkassipból erősebb fúvással 1, 3, 5, 7, 9, fedett sípból pedig 1, 2, 3, 4, 5, 6, számoknak megfelelő hangokat lehet kivenni. Ezen hangok, mint a' síp' légoszlopának hullámzat csomóji által okozottak ide nem tartoznak. A' hangnak egészen más felemelkedését tapasztaltam elegendő rövid ajkas sípokban. Ha tudniillik 1 lábnyi hosszú sípnak dugóját 2 hüvelyknyire betaszítottam, tehát ezen két hüvelykes síp a' fúvás erősítése által, a' leggyengébbtől a' legerősebb szólamításig felváltva egymás után c—f-ig terjedő köznek minden hangjait, minden nuance-kon keresztül kiadta; ha ugyan azt 1 hüvelyknyi síppal tettem, az emelkedés még felyebb is ment. A' nyelveknél a' hangoknak fúvás erősítéséveli felyebb szállításához, a' taszító test által okozandó hangmagosságnak még más módosításai is járulnak; p. o. a' hang magosságnak légkítás és beszívás által okozható változata, ide járul a' szólamításmód p. o. miként a' hangok ugyanazon nyelvnél néhány félhangokkal silyesztetnek, ha a' szélcső szűkebb ajaknyílással szólamítatik, ellenben felemeltetnek, azáltal, ha a szélcsőben a' nyelv előtt dugó áll (mint felyebb láttuk) tudniillik melly a' leget csupán közepén eresztetik által. Minden módosításokat kétségen kívül oda lehet vissza vinni, hogy a' taszító testnek nyelvre hatása módja meg változtatik. (*Folytatása következik.*)

II. Fejezet. Az ember' s állatoknak szólamáról szólammüvéről, és más hangműszereiről.

Az előrebocsátott vizsgálódások alapul szolgálnak azon eszközöknek helyes megítélésére, mellyek az ember' szólama' és más hangok' képezésénél, az ember, és más állatok részéről együtt munkálnak. Főkép a' muzsikai hangoknak három főalakulatait fogjuk szemlélni.

1. Az ember' és más szoptató állatok szólamát.
2. Az ember' saját hangjait.
3. A' madarak' szólamát.

Tudniillik a' hangadás a' hangzásnak ezen három nemeiben más segéd eszközök által és különböző helyeken megyén véghez. A' szoptató állatok szólamának hangjai, mellyek különbözők, a' gögfőben erednek, és a' gögfő előtt fekvő részek által, mellyeken a' lég keresztül megyen a' hang' és zenében (Tonfarbe, timbre) valamennyire módosíthatnak. A' száj füttyölésre az ember egészen más váltányu¹⁹ hangokkal bír; minek kútfeje az ajkak' és szájüregnek legében fekszik. A' madarak' szólama ismét más helyen származik, nem a' felső gögfőben, hanem a' légsőnek alsó végén fekvő alsó gögfőben, a' légsőnek oszló, vagy ágazó részénél. A' többi girinczes állatok' szólama azon madarakon alól, mellyek még szólammal bírnak, ismét a' tulajdonképeni gögfőben származik, szinte mint az embernél és szoptató állatoknál; ide tartozik némelly békák szólama is. Az emberi szólamról írtak. *Dodart* Memoire de l' Academie de Paris 1700. 1706. 1707. „*Ferrein* ugyan ott 1741.” *Magendie* Précis. élém. de physiologie. „*Biot* Traité T. II. p. 190.” Vesd egybe *Fechner* fordít. Experimentál physik. II. 149, *Savart* *Magendie* Journáljában, Journal de physiologie v. *Liscovias* Theorie der Stimme Leipzig 1814. „*Chlaudni* Gilbert Annalisaiban, LXXVI. 187. „*Mayer* Meckel Archivjában 1826.” *Betinati*, Recherches sur le mécanisme de la voix humaine Paris 1832. *Muncke* Geheilt physik. Wörterbuch-jában VIII. 373” *Mayo* Outlines of human physiology London 1833. „*Ch. Bell* Philos. Trans. 1832. 2.” *Malgaigne* Arch. gen. de med. 25. Kivonat Heusingertől, *Magendie* Handb. der Physiologie.-ban. „*R. Villis* Transact. of the Cambridge phil. soc. IV. 1833.” *Bishop*, in Lond a Edinb. Philos. Mag. 1836.” *Lehfeldt* Dissert. de vocis formatione Berol. 1835. Über die Stimme der Vögel, „*Cuvier*, vesd egybe Anat. IV. köt. for. Meckel.” *Savart* Fror. Not. 331. 332

1) Az ember szólamáról.

A) Az emberi szólammüvről általában.

Ha az emberi szólamnak magyarázatában valamelly kérdésre lehet határozólag felelni, tehát azon kérdés ez lesz; a' szólam a' légútnak mellyik részében képeztetik? Mind élő embereken tett szemléletek, mind az emberi holttestből kivett gögfőkön véghezvitt próbatétek mutatják, hogy a' szólam a' szólamrésben, és sem alatta sem felette a' lépcsőben nem képeztetik. Ha az emberi légsőn lyuk vagy nyilas esik, vagy ha élő szoptató állatnak lépcsője kilyukasztatik, annak többé szólama nincs, és az egyedül a' lyuknak bedugásával jön meg. Ez olly tapasztalat, melly számtalanszor ismételtetett, és ledönthetetlenül áll. Ellenben ha ilyen nyilas a' szólam rés felett a' légútnak felső részén

¹⁹ *Váltány*. (Register, Stimme) teszi 1) az orgonában, az egyenlő alkatu sípoknak rendét, sorzatát, mellyeknek hangjai egyenlő zenével, karakterrel váltanak p. o. Principal, vox humana 's a' t. Innen az énekbe általvitette, 's az emberi szólamra alkalmaztatva teszi 2) Külön a' férfi, külön a' nő hangoknak egyenlő zenével váltó rendét, p. o. Bass, Baryton, Tenor, Alt, és Sopran szólamokat; mindegyiknél pedig szorosabb értelemben, külön a' melj hangok egy váltányt, külön pedig a' Falset vagy Fistel hang ismét egy váltányt tesznek. Ugyan azért váltányos szólammal nevezzük azt, melly a' melj hangokban nyereséges kiterjedésű, váltékonynak pedig, mellynek mind mély, mind közép, mind fennhangjai könnyen, tisztán, és egyenlő zenével váltanak.

van, csupán ez által még a' szólám nem szűnik-meg. *Magendie* meggyőzte magát arról, hogy a' szólám még akkor is tart, ha a' gögfdő, a' felső szólám szálágok és a' kánporc' felső része meg vagynak sértetve. Ugyan ezen szemlélő olly állatok körül is szerzett magának meggyőződést, mellyeknek szólámrésze egészen feltátatott, hogy azon szólám szálágok, mellyek a szólámrést berekesztik a' hangadás alkalmával hullámszásba jönek. Az is tudva van, hogy a' gögfőnek idegei, mellyektől a' kis izomok vagynak függésben, mellyek a' szólám rést változtatják, és a' szólám szálágokat feszítik, ha megsértetve vannak, a' hangképezet megszűnik, és az illy bennulás teljes akkor, midőn mind két gögfőnek idegei, mind két oldalról sérelmezettek. Ha az emberi testből kivett gögfőn próba tétetik ez a' lépcső felőli végén megfuvatik, ez által hangokat lehet gerjeszteni, mit leggyakorlatlanabb ember is véghez vihet, ha a' szólámszálágok feszülésbe tétetnek, és a' szólámrés eléggé szűk, a' légső akár hosszú akár rövid legyen, melly szólámitócső gyanánt szolgált, vagy hiányzék az egész, és a' szólámitás az alsó gögfőnek végével tétessék. Az illy holt testekből gögfőket a' szólámrés előtt álló minden részektől el lehet választani. El lehet venni a' gög fedőt, nagyobb részét a' kánporcznak, az alsó és felső szólám szálágokat, csakhogy éppen az alsó szólámszálág közötti rés épen maradjon; a' szólámműv a' légsőn keresztüli fúvásra tiszta hangokat fog adni, mihelyt a' szólámrés szűk. Ezekből következik: hogy a' szólámnak lényeges oka a' szólámrésben, 's ennek az alsó szólámszálágok legközelebbreli határatán nyugszik; hogy a' légsőt, valamely fúvás által szólámitható hangműszer' szélládájának, a' szólámrés előtti csövet pedig, a' gögfőnek üregE' felsőrészt is ide gondolva a' morgagni gyomrok között, egészen a' száj- és orr-nyílásokig, valamely hangszer' jövénycsőjének lehet képzelni, melly által a' hang módosítatik, de nem származtatik. Ennyiben az ember' és szoptató állatok' szólámművei a' madarakétól lényegesen különböznek. A' madaraknál a' szólám, az egyedül nekik saját alsó gögfőben, a' légsőnek oszló helyénél származik, a' felső gögfőnek pedig semmi szálágai nincsenek , 's ugyan ezért az hangot nem is szülhet; de viszonyt a' madaraknak az alsó gögfő folyvást hangzik, ha légsőjük kinyitattik is vagy keresztül metszetvén, kifelé tartatik, és ha az egészen kivett alsó gögfő a' légsőveken keresztül megfuvatik, hangokat szülhet, éppen ugy mint az emberi gögfő. A' madaraknál tehát csupán a' légsőveket lehet ugy tekinteni mint szélládát (széltartót) nagy szólámitó csövet; ellenben itt az egész légső, az az alsó gögfőtől kezdve a' felső gögfővel, száj- és orr-üregekkel együtt jövénycső szolgálatúnak képeltethetik.

Figyelmünket először is az ember szólámrésének határozata, a' szólámszálágok vonják magukra. Ezek rugalmasok, és a' pai'sporcznak [pajzsporc] a' gyűrű pai'sizomok által a' gyűrűporc felé tartó, nem külömben a' kánporcoknak mozgása által a' hátulsó gyűrű kánporc izomoknál fogva (ama porcoknak a' tulajdonképpeni kánizomok egyidőbeni közeledésük által) különféle hátrafelé tartó feszülésre fogékonyak; legyen, hogy az utóbbiak a' kánporcokat tartják, az elsőbbek pedig feszítik, vagy hogy ezek tartják, emezek pedig feszítik. A' feszülés mértékéhez képest a' szólámrés is hosszabb vagy rövidebb. A' szólámrés szűkebb lesz a' kánporcoknak a' tulajdonképpeni kánizomoknál fogva közeledése által, tagosabb lesz ezen porcoknak a' hátulsó gyűrű kán-izomok okozta elvonulása által. A' szólám szálágokat saját rugalmuk, a' mind két végükön feszített hártáknak analógiája szerint szabályos hullámszásra fogékonyokká teszi. Ezen szálágoknak rugalma azon rugalmas szövetből ered, melly az állati testnek más részeiben előkerül. Ez rostos szövet, a' többi mindnyája felett nem csupán sárga színe, hanem főkép rostjai által is kimutakozik, és minden eddig ösmeretesek között, egyedül ezeket lehet, *Lauth* (Muall. Arch. 1835. p. 4.) és *Schwann* (Enlenberg de tela elastica Berol. 1836. Jahrb. XXV.) vizsgálódásaik szerint osztani és boncsolni. A' rugalmas szövetnek alkotása magát lényegileg mindenütt egyenlően arányozza a' hol csak előjön, a' szoptató állatok tarkó szálágában, a' gerinczív sárga szálágaiban, az

ember, és szoptató állatok lépcsőjének hosszúkás rostjaiban, a' kardszak szálágokban, a' madarak repülőbőrének rugalmas szálagaiban, a' Pelekan torokzacskójában, a' macskák köröm tagai' rugalmas szálagaiban, azon rugalmas testben, melly a' strucz nemző vesszejét meggörbíti s több E' f. Végre ezen szövet általános legszélesebben el van terjedve a' girinczes állatoknak minden osztályaiban, úgymint az üterek közép bőrében. Ezen szövetnek chemiai sajátságai is mindenütt egyenlők. Igen nehezen és csak több napi főzés után lerú-ki belőle egy kevés enyv, (mint Eulenberg tapasztalta) melly enyv a' közönségestől eltávozik, közelít pedig az általam szemlélt portz- és szaru-hártya-enyv' neméhez, melly timsó-eczet savany; eczetsavas órag és kénsavas vasagból elválatható. Poggend. Annal. XXXVIII. Megegyez ezen szövet a' több alsóbb rendű enyvadó szövetekkel (sept szövet, savósszövet, bőr- húrszövet) abban, hogy savanyu olvadáka a' Cyaneisenkalium által nem válatik el, holott a' szövetek anyaga amaz sótól savanyu oszladékából tojásfehér alakú alappal válatik el; mint *Berzelius* felfedezte. Tapasztalatom szerént a' rugalmas szövetnek rugalma olly erős és tartós, hogy minden rugalmas szövet még több napokig folytatott főzés után, vagy ha több évekig borszeszben állott is, rugalmából semmit sem vesztett.

Azonban a' rugalmas szövet nem csak a' gög- főnél a' szólamszálágokon található. Már régen tudva van, hogy a' szakpai's és közép gyűrű paizsszálágok rugalmas sárga szálágok. Szükség, hogy az utóbbi a' gyűrűpa' sizomnak munkálata nélkül is a' pai's és gyűrű porczoknak megfelelő széleit egymáshoz közeledésben tartsa; ezért a' kánporczok hátrafelé tartó mozgásának, a' szólamszálágok feszítésénél az izom-munkálat által ezen szálagnak némileg ellene kell dolgozni, és a' szólam szálágoknak némi feszülése a' kánporczoknak leszegülésénél már csupán a' gyűrű és pai's porczoknak a' közép-gyűrű pai'sporcz-szálág eszközölte közeledése által megyen véghez. *Lauth* azonban kimutatta, hogy a' gögfőnek belsejében a' rugalmas szövet még sokkal szélesebb kiterjedésű. Mémo. de l'acid. r. de méd. *Muel* arch. 1836. Jahrb. CLVII. *Lauth* szerént a' rugalmas szövetnek a' gögfőben következő terjedelme vagyon. A' rugalmas szövetnek legnagyobb része ered a' pai'sporcz zugának alsó feléből, a' paískán-izom betérkezése között. Innét a' rostok lefelé, rézsutason visszafelé, sőt kevésé felfelé is sugárzanak ki, a' mennyiben öszszefüggő hártyát képeznek, melly a' gyűrűporcznak egész felső szélén, kivéven a' kánporczoknak betérkező pontján alapúl-meg. Ezen utóbbi helyen, a' kánporczok alapjának előszögletén és ezeknek előoldalszögén szegülnek le a' rugalmas rostok. A' sugárzó rugalmas bőr, három erősítő csomót mutat, egy lefelészállót (közép gyűrű pai's szálág) a' többek az alsó pai'skányszálágok. A' hártya képezi a' felső szólam szálágokat is. A' felső és alsó szólamszálágok a' morgagni gyomrát fedező rugalmas szövetnek igen vékony rétege (hajtókája) által függenek össze. A' mellékes szakpai's szálág is rugalmas, 's ugyan ezen szövet található a' pai'sgögfedő, szakgögfedő és glosso epiglotticum szálágokban is. Ha még a' rugalmas hosszúkás rostok is ide számíttatnak, mellyek a' légsőnek hártyás részein és a' légsőveken található, ekkor a' szólam környékén fekvő együtt hullámzó- és hangzó tulajdonságú terjedelmes falaknak fogalma készen van.

Továbbá legközelebbi figyelmünket a' szólamrésnek lehetséges, és a' hangadásban valósággal felvett alakaira kell fordítanunk. *Lauth* vizsgálódásai után a' szólamrésnek következő különböző alakai lehetnek. A' szólamrés a' hangadáson kívül nyugalomban lévén, lánd'sa alakú. Tudva van, hogy a' lélekzet vételkor kiszélesedik, annak kibocsátásakor pedig összevonul, megkeskenyedik. A' szólamrésnek oldalait hátulról a' kánporczok alapja előlrüli előtje és belfelülete, előlrül és nagyobb részint, a' szólamszálágok képezik, mellyek a' kánporcz' alapja előlrüli előtjén szegülnek le (erősíttetnek meg). Az egész hosszában nyílt szólam résnek hátulsó részére 11 vonalból 4, az elsőre pedig 7 vonal esik. A' szólamnak kiszélesedése egy, hátulsó szöge metszett

keszöget (hátsó kán izom) képez. Az oldalszögek, a kánporczok' előtájának feleinek meg, mellyeknek távolsága $5\frac{3}{4}$ vonalig terjedhet. Szűk állapotjában a' szólamrésnek három szoros alaka lehet; vagy csupán a' kanporczok alapjának előlrüli előtáji közelednek egymáshoz a' mellék gyűrű kánporcz izomok munkálata által, és midőn amazok egymással érintkezésbe jönek, a' szólamrés kettős, vagy a' megszükkült szólamrés, maga egész hosszában van: Végre a' szólamrésnek egész hátsó része bezáródhatik a' kánporczoknak előlrüli előtájához közeledése által, mellyeken a' szólamrésalakok vágnak leszegülve. Ez a' tulajdonképpeni kán- és mellék-gyűrű kán-izomok mivelete által esik; ezen esetben a' szólamrés azon közre van szorítva, mellyet saját rugalmú és éles szélei alakítanak. Ezen esetben alaka, elől és hátul hegyes, 's ekkor hossza 's szélessége igen különböző, a' szerént a' mint a' szólamrésalakok egy-vagy nem egyszerre feszülnek. A' szólamrésalakoknak lohadása és rövidülése a' pai'skán izomok által történik. Az utóbbiak az alsó és felső szalagok feletti tért is megszükkítik.

Élő emberben a' szólamrés hangadáskori alaka még ösméretlen. Ennyi tudva van, hogy az, ezen esetben szűk. Minthogy a' szólamrésnek csupán első része, melly a' rugalmas éles szélek által határozottatik eredményes hullámmásra fogékony, 's így a' nyílásnak hátsó része tekintetbe nem jön, tehát a' nyílásnak hátsó része, mennyiben az a' szólamrésnek egész felületét jóval neveli, a' szólamrés csak akadályozná. *Mayo* a' szólamrés élő emberen szemlélte. *Outlines of human physiology*. Lond. 1833. Egy valaki megakarván magát ölni, gögfőjét éppen a' szólamrés felett metszette keresztül; egyik felől a' szólamrés, és kánporcz csapinosan ejtett sebesítés által volt sérelmeztetve. Csendes lélekzet vételkor a' szólamrés három szög alku volt. Történetből hangot adván a' szólamrésalakok csaknem egyenlőközűek, és a' szólamrés vonal alakúnak mutatkoztak. A' kép szerént úgy látszik, a' szólamrésnek hátsó része nem volt egészen bezáródva. Más valaki a' pai'sporcz felett a' garatjába metszett, úgy hogy a' kánporczok' felső része látható volt. Ezek úgy állottak a' hangadáskor, mintha a' hangrés egészen be lett volna csukódva, *Kempelen* (*Mechanismus der menschlichen Sprache*, Wien 1791. 81.) azt adja elő, hogy a' szólamrés $\frac{1}{12}$ legfeljebb $\frac{1}{10}$ részig lehet nyílván, hogy a' szólamrés szólamolhasson; *Rudolphi* pedig (*Physiol.* II. 1. 370) ezt, egy olyan emberen tett vizsgálódása után, kinek órra hiányzván toroka' ürege egészen szabadon állott hitelessé teszi, hogy ő a' szólamrésnek kinyílását és bezáródását igen jól láthatta.

Magendie a' kánporczok közötti tért, a' szólamréshez nem számítja, mellyek ő szerént mint állatokon tett szemlélete bizonyítja a' hangadáskor szorosán egymás mellett fekszenek. *Malgaigne* szerént is a' szólamrés, hátsó részén, a' hangadáskor be van záródva. Meg lehet, hogy ez rendszeren így van, és az emberi testből kivett gögfő, ha a' szólamrésnek hátsó része be nincsen záródva nem könnyen szólamol. Ez azonban tapasztalatim szerént a' hangadásra nem multhatlanul szükséges, és én a' szólamrésalakoknak meglehetősen feszületével és szűk szólamréssel ritka esetekben, midőn a' szólamrés egész hosszában nyílván volt, hangot hozhattam-ki.

B. Tapasztalatok, a' szólamrés hangjainak változásairól, ennek okairól.

(Saját vizsgálódásom után.)

Élő állatokon véghez vitt próbatételek által, az ember szólamának kimagyarázására még kevés siker került ki, noha *Magendie* és *Malgaigne* E' részbeni érdemek nyilvánosok. *Magendie* egy kutyának pai'sporcza és nyelvcsontja között tett metszés által, annak szólamrését feltárván azt látta, hogy a' mély hangoknál a' szólamrésalakok egész hosszukban hullámmoztak, mi alatt a' szólamrésnek kánporczok közötti része be volt csukódva. Az igen magas hangoknál a' hullámmozás a' szólamrésalakoknak csupán leghátsó részein észrevehető, és a' lég a' szólamrésnek csak leghátsóbb részén jön-ki. Nehéz általlátni, mi okozza a' szólamrésnek, ennek előlrüli részén becsukódását. Az emberi gögfőn sem lehet a' légnek illy keresztül sodródását eszközölni; ellenben igen

könnyű a' szólamrést hátulról egyenlő feszülettel rövidebbé tenni, ha E' kánporczok alapjainak elől fekvő előtéji (szólam előték Vocalvorsätze) mellyeken a' szólamszalagok leszegülvék, erősen egymáshoz nyomatnak. Legkielégítőbb sikert csupán az emberi testből kimetszett gőgfejeken tett gondos vi'sgálatoktól lehet várni. Ezen gőgfejeken próbákat tenni eleinte igen nehéz, minden része mozog; miként adhasson az ember ezen részeknek szükséges, állandóul egyenlő feszületet, a' porczoknak bizonyos és egyenlő állást, mi a' pontos próbatétekhez kifogás nélkül megkívántatik, miként lehessen azoknak állását 's helyzetét, hol egy, hol más célra könnyen változtatni. Némelly mesterséges és ügyes fogásokkal még is csak célhoz lehet jutni. Ez legközelebb 's jobbára ettől függ: a' gőgfőn ingatlan ponthoz jutni. A' gőgfőn az előfal nagyobb részint és a' hátúli falnak felső része mozogható. A' pai'sporczot a' gyűrű porcz, a' kánporczokat pedig a' gyűrű porcz fele lehet mozgatni. Mind kettő által a' szólam szalagok feszülete változik. Mint hogy a' kánporczok legkönnyebben mozogható részek, mellyeknek különböző helyzete a' próbatétben legkönnyebben szülhet tévelygést, szükség először is ingatlan állást eszközölni. A' gőgfő a' légsőnek egy részével együtt, hátulsó falával egy deszkára alkalmaztatik, mellyre a' gyűrű porcz erősen rá köttetik, ugyan ezen deszkán a' kánporczok is ingatlan helyzetben, megerősítetnek. Ez pedig legczélszerűbben következőleg vitethetik véghez. A' kánporczok alsó részén keresztül dugok rézsutason egy mintát, mellyen amazok először is egymás mellett ingatlaníttatnak. A' keresztüldugásnak igen nagy vigyázással kelletik megesni, hogy ezután mind két szalagok a' szólam szalagok feszítésekor a' pai'sporczokból egyenlően kifeszíthessenek. A' kánporczoknak a' mintára ugy kell felhuzattatniok, hogy ha azok egymásfelé szoríttatnak az előlrüliek, vagy szólam előték ezen porczok alapjainál egymást érintsék. A' porczoknak ezen mintán akármelley irányzatú önkényes helyzetet lehet adni. Kevéssé egymástól távol állhatnak ugy, hogy a' szólamrésnek hátulsó nem szólendő része nyíltan áll, azokat egymáson igen közelre is össze húzni, 's ezen fekvésben a' szólamrésnek hátulsó nem hangzó részét elzárva a' mintán 'sinórral ingatlaná lehet tenni. Ha az ekképpen előkészített gőgfő' hátulsó falával a' deszkán megerősítettet, a' gőgfő kánporczok által képeztetett hátulsó felső falának a' deszkán ingatlaná kell tétetnie; mi igen könnyű, mivel osztán a' mintát, mellyre a' kánporczok felhuzattak, a' deszkán 'sinórral ingatlanra ki lehet pányvázni. Ha már illy móddal a' gőgfőnek hátulsó fala ingatlanul áll, ekkor a' szólamszalagoknak önkényes és megmérhető feszületet lehet adni, a' pai'sporcz képezte előfalnak meghúzása által. E' mellett nyereséges, a' pai'sporcznak a' gyűrűporczhoz szorításából származható ellenállásnak kikerülése végett, az egész megerősítést vigyázva fejteni-fel. A' pai'sporcz szögénél, szorosán a' szólamszalagok beszegülése fölött megakasztott sinórnál fogva a' pai'sporczot igen könnyen meg lehet vonni, és a' gőgfő előlrüli mozogható falának a' hátulsó faltóli távolságát annyira megnagyobbítani, mennyire csak engedik a' két falak közötti szólam szalagok; ezen mérték szerént feszülnek osztán a' szólam szalagok. A' vékony 'sinórt általveszem egy hengeren, ráfüggesztek egy mérleget, mellynek csészéjébe nyomatékokat rakván, ezzel a' szólamszálásoknak feszületét pontosan megmérhetem, 's változtathatom. Minthogy a' gőgfedő, a' felső szólam szalagok, Morgagni gyomrai, Santorini porczok, kángőgfedő szalagok, sőt még a' pai'sporcznak felső része is egészen a' szólam szalagok beszegülő pontjáig a' hangadásra nem lényegesen megkívántatok, tehát mind ezen részeket egészen a' szólamszalagok alsó részéig levágom, hogy a' szólamszalagokat a' hangzás hullámzásokor, mint a' szólamrést is, annyival pontosabban szemlélhessem, különben is szükség leelőször azt tanulni mögösmerni, a' mit egyedül az alsó szólam szalagok által lehet eszközölni; később pedig az alsó szólam szalagok feletti felső gőgfő-üreg befolyásának kell megvi'sgáltatnia. A' légsővek darabjába könnyebb fúvás végett egy fa-csőt dugni igen czélszerű. Ezen előkészülettel véghez vitt

próbatéteim igen sok ízben ismételtettek. A' kikerült tettleges tapasztalatok íme következők:

I. *Az alsó szólám szálágok, ha a szólámrés szűk; a' légcsőn keresztül fúvás által szólámittatván teljes tiszta hangokat adnak.* Ezen hangok az élő ember szólámának hangjaihoz igen közel járnak, és nagyon hasonlítanak azon hangokhoz, mellyeket nedves rugalmas ütér-hártyából képezett, valamely csőnek végére felhúzott szálágokból fúvás által lehet kihozni. A' legjobb mesterséges gög fő éppen ezen módon képezetik. Nedves szálágok, rugalmas ütérből készülvék, ugyanazon szövetből állanak, mellyekből magok a' szólámszálágok, és ugyan azon természeti sajátságokkal bírnak. Helyetteztetni lehet száraz kautsuk szirmokból, de hangúkbán nagyon fognak egymástól különbözni. A' szálágok mindkét végükről feszítetnek; de különben a' csőnek végét egészen a' szólámrésig bezárják. Nedves rugalmas szálágoknak elsőbségük van a' kautsuk szirmok felett, mivel amazok, mint az emberi szólámműv még akkor is, ha a' szálágok igen kicsinyek, jó hangokat adnak; úgy hogy azon különbség, mellyet *Cagniard la Tour* (Magendie Physiol) a' kautsuk szirmok és szólám szálágok között szemlélt, egészen megszűnik.

II. *Ezen hangok abban különböznek azoktól, mellyekhez akkor lehet jutni, mikor még a' morgagni gyomrai, a' felső szólám szálágok és a' gögfő meg vagynak, hogy gyengébbek;* mennyiben ezen részek a' szólámitáskor, mint a' légcsőnek hátulsó fala is velük hatalmasan együtt hullámszanak, és hangszanak (zengnek).

III. *Legkönnyebben, és minden szólámitásra hangszanak a' szólám szálágok, ha a' szólámrés' hátulsó része a' kánporczok közzé vagynak rekesztve.* De ez nem múlhatlanul szükséges, és gyakran de nem mindenkor ad hangot a' szólám, mikor a' szólámrés egészen nyíltan van, csak hogy a' nyílás elég szűk legyen. E' részben Magendienek és Malgaigne-nek ellenük kell mondanom.

IV. *Ha a' szólámszálágok állandóul egyenlő feszületnek, akkor a' hangmagosságában állandóan egyenlő, a' szólámrésnek hátulsó része akár nyíltan akár becsukva van;* de még is szükséges, hogy a' szólámrés' hátulsó részének elzáratása a' kánporczoknak egymás mellé szorítása által tovább éppenséggel ne terjedjen a' szólámszálágok beszegülése pontjánál. Ebből világosan lehet látni, hogy a' szólám szálágok' hullámszái határozzák meg a' hangot; és nem a' lég, a' mennyiben ez, a' szólámrésen keresztül nyomatik, az eredetileg hullámszó. Különben a' hangnak a' szólámrés' egész hosszával sokkal mélyebbnek kellene lenni mint ha ugyanakkor hosszúsága a' szólám szálágokéval egyenlő.

V. *Ha a' szólámrésnek hátulsó része a' kánporczok között nincs egészen bezáródva, úgy hogy a' szólám előték a' kánporczok alapjainál egymást ugyan megérintik, de még is hátul egy kis nyílásocska marad, úgy az utóbbi által második hang többé nem származik, néha csak keresztül dűnnyög a' lég a' porczok és ezeket egybekötő hártyás fal között.*

VI. *szólám szálágok egyenlő feszületével a' szólámrés' szűkebb vagy tágosb nyílásának a' hang' magosságára semmi lényeges befolyása sincsen.* A' hang csak nehezen szólámol ha a' szólámrés tágasabb, és kevésbé csengeteljes, mivel egyszersmind a' lég keresztülsodródásának zörgés is nagyon hallható. Ez éppen úgy van, mint a' mesterséges gögfejeknél, mellyek kautsuk szirmokból készülvék, (mint feljebb láttuk). E' mellett másodsor mutatkozik az, hogy a' lég nem lehet az eredetileg hangzó, (mint Dodart és Liscovius teoriájában előadatik, melly szerint a' szálágok csak együtthangzó) mert különben a' hang' mélységének a' szólámrés' tágasbulásával növekednie kellenék. E' tekintetben tehát a' szólámszálágok a' hártyás és ércz nyelvekkel egyenlő arányban vagynak, mellyeknél a' tágasabb nyilas csak nehezíti a'

szólamlást, a' hangnak magosságát pedig nem változtatja. Hogy a' széles szólamrés mélyebb hangokat nem szül ezt már *Ferrein* igen helyesen kiszemléte.

VII. *Ha a szólam szalagok egyenetlenül vannak feszítetve, rendszerént még is csak egy hangot adnak, kettőt csak igen ritka esetben.* Itt ismét egyenlő arányban vannak a' szólamszalagok a' mesterséges gögőre húzott kautsuk szirmokkal (mint feljebb láttuk). Feljebb már az is meg volt mutatva, hogy a' hang az egyenetlenül hangolt kautsuk szirmok között csak az egyik szirmtól származhatik, és gyakran egyik csak gyengén együtt hangzik; hogy ellenben mind két szirmok különböző hangulatának kiegyenlülése nem mindég történik meg. A' gögőn is gyakran lehet egyik szólam szálnak félszeg egy oldalú hullámzását észrevenni, kivált ha nem tökéletesen egyenlő felületen fekszenek. Azon tapasztalat, hogy két egyenlő felületű szólamszalagoknál, mint szinte két egyenetlen feszületű kautsuk szirmoknál, gyakran csak az egyik hangzik, és néha, mi ugyan igen ritka eset, kettős hangot adnak, elég bizonyosággal szolgálhat arra, hogy a' hangadásban az eredetileg hangzó, a' szólam szalagok, nem pedig a' lég.

VIII. *A' szólamszalagoknak állandóan egyenlő feszületük mellett néha az alaphang helyett olyan hang származik, mely annál sokkal magosabb, kivált ha a hullámzás közben hosszuknak egyik végén egymásba ütköznek.* Ezt a' hullámzat csomóknak származásából kell kimagyarázni. Hasonló a' kautsuk szirmoknál is történik.

IX. *Hangokat lehet kihozni mind akkor, mikor a szólamszalagok között nyílás van, mind mikor egymást egészen érintik.* Az utóbbi esetben a' hangok különösen könnyen megjönnek, ha a' szólam szalagok lohadtak. Ezen esetben a' szólam szalagok hullámzásai rendkívül erősek, a' mennyiben a' légnak általmenetele megnehezített, és erősebben hajtának, vagy egymástól szétveretnek. Ez egészen hasonló arány a' hártás kautsuk nyelvekéhez; mert itt a hang gyakran származik, ha a' szirmok egymáshoz olly közel fekszenek, hogy egymást érintik, sőt még sokkal inkább, mint az utóbbi esetben, ha az egyik szirmnak széle a' másiken rajta fekszik, vagy ha csak egy szirm van alkalmazva, ez szélével a' vékony fa lapkának széle felibe huzatik fel. Ez ugyan azon arány, mely van a' nem befelé csapó nyelvénél, a' mennyiben a' nyílás perczről perczre bezáródik, és a' légsodra lüktetenként félbeszakasztatik.

X. *Azon hangok, melyek a szólam szalagoknak gyenge feszülete mellett az által származnak, ha a' szólam szalagok egymást megérintik, csengéjökben különböznek azoktól, melyek akkor származnak, midőn a szólamrésnek nyílása szűk.* Az első esetben a' csenge erősebb, teljesebb, a' másodikban gyengébb és tompább.

XI. *Ha a' szólam szalagoknak meghatározott hosszúságuk állandóan egyenlő gyenge feszülésük van, ekkor a hang a' magosságban nem különböző, ha szinte a' szólam szalagok egymást érintik is, vagy közöttök szűk nyílás van.*

XII. *A' szólam szalagokból még akkor is ha lohadtak, feszületök nincs, hangokat igen jól lehet kivenni, ha egyszersmind a' szólamrés nagyon meg van rövidítve, ha tudniillik az ajkak összenyomása által, csíptetővel (pincette) hátulsó részén bezáratik; még akkor is, ha a' hasíték csak két vonalnyi szélességű, hangokat lehet kivenni, ha a' szólamszalagok lohadtak, 's széleik egymást érintik.* A' szólam szalagoknak sajátosságát E' száraz rugalmas lapkák, millyenek a' kautsuk szirmok, nem lehet tisztára hozni, de a' nedves rugalmas szövetű szalagokon igen is lehet, p. o. az ütérhártyán. Egyébaránt a' rugalmas szövet, lohadt és nem feszült állapotjában a' légsodrara ható ellenállását el nem veszti; mert az általmenő légsodra, ha az általmenetel igen rövid, és a' szólamszalagok egymás mellett fekszenek, általmentében a' lohadt szalagokat annyira kifeszíti, hogy azok ismét ellenhatásu rugalmat nyernek; annyira, hogy a' lövellések (vibratio) által, melyek nagy kicsapásokkal történnek a' szólamrés váltólagosan kinyitattik és becsukatik. Azonban még csak nem is szükséges, hogy a' légsodra által kifeszített szólam szalagok' rugalma olly erős legyen, hogy azok visszafelé hullámozva a' szólamrést

bezárlják. Azok a' szólamrésnek rendszeren előforduló záródásai nélkül a' légsodra által kiterjeszkedett állapotban is hullámozhatnak, mint valamely gyengén feszített kautsuk hártvás nyelv, a' nélkül hogy visszahullámzásuknál az egyenes vonalt elérnek.

XIII. *Mély hangokat mind rövid, még pedig igen rövid, mind hosszú; magos hangokat pedig, mind hosszú, mind rövid szólamréssel lehet kihozni, csak hogy azon esetben, ha a szólamrés hosszú, a magos hangok a' szólamszálagoknak nagyobb feszületét, ha pedig a szólamrés rövid a' mély hangok szólam szálagoknak olly lohadtságát kiváltják, hogy azoknak ajkai egymást érintsék.* A' szólamrés' ajkainak csiptetőveli összenyomása által, a' szólamrésnek, a' kánporczok' előtéji előtti térben önkényes rövidséget lehet adni, a' nélkül, hogy a' feszület változnék. Továbbá a' szólamszálagoknak a' pai'sporcz' összenyomása által hasonlóul önkényes lohadtságot lehet eszközölni. Ezen előkészület által a' feljebb említet következményhez hozzá lehet jutni.

XIV. *A' hangok változnak midőn magosra száltak, ha az egész szólamszálagok a' pai'sporcz zugától a' kánporczoknak egymás mellett fekvő szólam előtejéig ugy hullámzanak; hogy egymást meg nem érintik, a' feszülés növekedésével nem éppen úgy, mint a' húrok és mind két végükön feszített hártvák.* A' feszülés növekedésével többnyire néhány fél, sőt egész hangokkal hátrább maradnak, mint a' feszület aránya szerint a' theoriai számítás kívánna, de ezen számításnál magosabbra soha sem lépnek kivéven ha a' szólamszálagok egyenetlenül feszülvék, 's egymást hullámozatokban, hosszuknak valamely részénél megérintik, és így másodrendű hullámzatokat csinálnak, mi által váratlan, a' flageolet hangoknak analógiája szerint igen magos hangok szármoznak. Mint tudva van, a' húroknál, ha tudniillik ezek egyenlő hosszáságuk, a' hangok egyenes arányban emelkednek, mint a' feszítő erőnek négy szöggyökei. Tudniillik, ha valamely húr 4 lat nyomaték által feszítetve c-t ad, tehát 16 lat nyomatékkal ezen c-nek octáváját fogja adni, 64 lat nyomatékkal a' c-nek második octáváját. Az itt leirt előkészülettel, a' szólamszálagokon egybevető próbákat lehet véghezvinni. Rendszerent ugyan a' nyomatékknak mérlegbeni négyszög sulyosodtával octávát nem lehet kihozni, hanem csak olly hangokat, mellyek az octáván alól, fél egész, másfél, két egész, vagy három egész hangokkal mélyebbek; de az analógia még is eléggé kitűnő, és ez illy próbatétek által legalább annyit lehet mutatni, hogy a' 4. 16 64. arány szerénti feszülés növekedése által kihozott hangok az 1. 2. 4. számok sorzatához közelítenek. Ez már magában megmutatja hogy az emberi szólamművnek hangjai mennyiben a' szólamrés és ennek határozatain támadnak, a' húrok- és hártvás nyelvekéihez hasonlítanak. A' próbatétek csak akkor sülnek el, ha a' szólamszálagok lehetőségig egyenlően feszülvék, és hosszuk' néhányados részein történhet, érintkezésük a' magosabb feszülettel hullámzásnál elkerültetik. Ámde a' szólamszálagoknak egyenlő feszületét igen nehéz eltalálni, mint szinte ki tudni kerülni, hogy hosszuk néhányados részein a' szólamszálagok egymást ne érintsék. Az utóbbi a' kívánt hangoknál igen gyakran sokkal magosabb sipító flageolet hangokat szül. Némelly gögfők a' próbatétre egészen hasznavehetetleneknek mutatkoztak, a' mennyiben lehetetlen volt elkerülni, hogy az erősebb feszítés, egészen más váltányban ugrást ne okozzon. Átalában legalkalmasabbak a' férfi gögfők, mellyeknek szólam szálagai elég hosszúk. A' próbatéteket gyakran kell ismételni, ollyan esetnek kihozhatására, mellynél a' nem célzott visító hangok eltávoztathassanak. Több rendbeli gögföket fogok például felhozni, mellyeken a' próbatétek legszerencsésben ütöttek ki. Egyik kedvetlen környülmény ez: a' szólamszálagokat nyomatékokkal nem lehet tökéletesen olly irányzatban feszíteni, hogy más részek némi ellenállást ne okoznának. A' szólamszálagok' kifeszítése a' pai'sporcznál kezdetvén, a' pai's és gyűrű porczok közötti rugalmas szövet olly akadályt tett, melly által a' feszülés ferde irányt vett, és ez által a' feszület megereszkedett, meglohadt; ezen rugalmas szövetet keresztül lehet metszeni, de

a' gyűrű és pai'sporczok közötti hajlat még ekkor is akadékoskodik, ezen hajlatnak egybekötetét is ellehet választani; de a' hang még ekkor is, habár a' feszülés erősebb, jobbra mindég alább marad, ha a' flageolet hangok kikerültetnek. A' feszítés az alább felhozandó példákban kevéssé egymástól különböző irányzatokban tétetett, majd a' szólamszálalagoknak hosszával egyenlő irányzatban, majd olyanban, melly ettől kevéssé előre vagy hátra vonult, hogy az elvonulási szélességet ezen próbatéteknél annál pontosabban lehessen kitanulni. Azon különböző irányzatok szerént, mellyekben a' nyomatékok által feszítettett 'sinór munkálódott, természetesen a' szálalagok alaphangjai is különbözők voltak. Másig kedvetlen környülmény ez: a' szólamszálalagoknak feszültekor, fúvással lehetetlen mindég egyenlő erejű szólamítást eszközölni. A' hangok pedig erősebb fúvással magosabbra emelkednek. Mindazáltal legczélszerűbb, egybehasonlítás alapjának azon hangokat venni fel, mellyek akármelly feszület mellett a' leggyengébb szólamítással is kikerülnek, vagy a' szólam szálalagoknak alaphangjait.

I. Próbatét. Szólamszálalagok alaphangja, 4. lat nyomaték feszülettel c.

Feszület. Hang.	Lat 4. c	Lat 16. a	Lat 64. gis
II. Próbatét. Feszület hangok	4. cis	16. h	64. ais - a
III. Próbatét. Feszület hangok	4. gis	16. cis	64. c
IV. Próbatét. Feszület hangok	4. a	16. d	64. c
V. Próbatét. Feszület hangok	4. ais	16. fis	64. g
VI. Próbatét. Feszület hangok	4. ais	16. gis	64. g
VII. Próbatét. Feszület hangok	4. d	16. hi	64. a
VIII. Próbatét. Feszül.	4. dis	16. h	64. a
IX. Próbatét. Feszület hangok	4. g	16. g	64. g

mind a' két octáv tisztátalan.

A' hangok mindannyiszor jól hangolt klaviron egy másik személy által határozottak meg.

XV. A' gőgfőtől elszigetelve feszítettett szólamszálalagok magukat a' húrokhoz csak közelítve arányozzák, mellyekkel az elszigetelt, ráma nélkül légsodra által hullámozó hártvás nyelvek megegyeznek. A' feljebb előadott mód szerént éppen nem nehéz ráma nélküli szabadon feszített kautsuk szirmokon finom csővel a' légnék szabad sodra által hullámozásokat származtatni; mint szinte nem nehéz, valamelly elszigetelt szabadon álló és feszített szólamszálalagot fúvással hangzásba hozni. Én a' szólam szálalagot úgy metszem-ki, hogy vele a' pai'sporcz zugának egy része, hátulról pedig a' kánporczból egy darab egybekötetésben maradjon. Ekkor osztán az egyik vége deszkára szegeztetik, a' másik végére 'sinór köttetik s melly osztán egy hengeren tétetik által. A' 'sinórt a' mérlegbe rakandó nyomatékkal meg lehet húzni. Ekkor finom csőből a' szólam szálalag' széle irányába fúvók, melly által annak gyenge csengétlen alaphangja származik. A' hangok ezen esetben is a theoria által kívántató számokon alól maradtak. Egy szólam szálalag 16 lat nyomatéknyi feszülettel adta az ais-t, ha négy latra fogyasztatott a' nyomaték, ekkor alaphangja d-re esett; ha ismét 16 latra terheltetett ismét az ais-t adta.

XVI. Az egy irányzatú feszületnek változása által a hangokat a gőgfőn mintegy két octáv kiterjedésben lehet változtatni, erősebb feszület kedvetlen, magos, füttyölő, sipító hangokat okoz. Ha arra nem kerül a' dolog, hogy a' szólamszálalagokat nyomatékokkal kelljen feszíteni, mellyek a' szólamszálalagok irányában magok húzzanak mint a' feljebb világosító esetekben, tehát a feszületet azon módon mint az magában természetesen

megyén véghez, igen könnyű változtatni; ha a' pai'sporcz a' gyűrű porcz' irányába lefelé húzzatik, ha a' kánporczok ingatlan állanak. Az illy feszítés neme emelcsőleges. Emelcső a' pai'sporcz, mellynek emelcső-nyugpontja a' pai's- és gyűrűporczok' mellékes hajlat egybeköttetése. Illy módon következő próbatétek vitettek véghez. A' kánporczok mint feljebb, először valamely mintára ingatlaníttatva egymáshoz köttetnek, úgy hogy a' szálágok között csupán a' szólamrés maradjon fel. Ezután egy keskeny deszkára köttetnek, mellyen a' légső ingatlaníttatik. A' deszka valamely álláson megerősíttetik; a' pai'sporcznak előlrúli zugán éppen a' szólamszálágok megerősíttetése fölött a' függőleg csüggő mérleget tartó 'sinor megakasztatik. Ha több nyomatékot tétetnek bele, akkor a' pai'sporcz a' gyűrűporcz felé aláfelé billen, és azon tér, mellyet a' középgyűrű pai'sszálág tölt be, szűkebb lesz; ugyan annyi fokig feszíttetnek a' szólamszálágok is. Egyszer'smind pedig a' gyűrű kánizomok munkássága utánoztatik. Élő embereknél is az énekléskor a' gyűrű és pai'sporcz közötti tér a' legmélyebb hangoktól a' legmagosabbakig haladva mindég szűkebb lesz, miről magát mindenki saját tapasztalata után meggyőzheti, ha ujja hegyét a' hézagba mélyen bedugja. Az alább említendő próbatéteknél a' mély hangokra ½ lat nyomaték elegendő volt a' hangnak fel hanggal feljebb emelésére, erősebb feszülésre több, végre 3 lat is kívántatott, hogy a' változás félhang-közig megtörténhetett. A' nyomaték munkálata természetesen különböző azon mérték szerént, mint a' pai'sporcznak állása helyzete változik; ezenkívül a' szálágoknak folytonos feszítése által, rugalmukban is valami kis változás történik. Az egybevetés alapjának csupán a' leggyengébb fúvás okozta hangok választattak; ebből egyszer 's mind kijön, hogy a' szálágok alaphangjának meghatározása, meghatározott feszítés mellett sem lehet szorosan pontos: mindazáltal mint bizonyost elfogadhatónak tartom, hogy az ekkép' származható hiba félhangnál többet nem tehet; mivel mindenkor csupán a' legmélyebb hangok vétettek. Az egészet véve, afféle hibák magukat kiegyenlítik, és egyik vagy másik hangnak, a' nyomaték alkalmazatakor, 's ez által okozott tisztátlansága, melly mellett az ember megállapodott, a' figyelmes éneklő hallására nézve, ki a' hangokat a' klaviron meghatározta, nagy nem volt. Mind két rendbeli próbatétek egymás után ugyan azon gögfon tétettek. Az ekkép' feszítés által kihozatott rendkívüli hangmagosság megjegyzésre annyival érdekesebb volt, mivel a' gögfő férfíui volt.

I-ső Próbatét.

Nyomaték. Hangok.

$\frac{1}{2}$	Lat.	ais
1	—	h
$1\frac{1}{2}$	—	<u>c</u>
2	—	<u>cis</u>
$2\frac{1}{2}$	—	<u>d</u>
$2\frac{8}{10}$	—	<u>dis</u>
3	—	<u>e</u>
$3\frac{1}{2}$	—	<u>f</u>
4	—	<u>fis</u>
$4\frac{1}{2}$	—	<u>g</u>
5	—	<u>gis</u>
$5\frac{1}{2}$	—	<u>a</u>
6	—	<u>ais</u>
$6\frac{1}{2}$	—	<u>b</u>
7	—	<u>h</u> — <u>e</u>
$7\frac{1}{2}$	—	<u>c</u>
8	—	<u>cis</u>
$8\frac{1}{2}$	—	<u>d</u>

II. Próbatét.

Nyomaték. Hangok.

$\frac{1}{2}$	Lat.	h
1	—	<u>c</u>
$1\frac{1}{2}$	—	<u>cis</u>
2	—	<u>d</u>
$2\frac{1}{2}$	—	<u>dis</u>
3	—	<u>e</u>
$3\frac{1}{2}$	—	<u>f</u>
4	—	<u>fis</u>
$4\frac{1}{2}$	—	<u>g</u> +
5	—	<u>gis</u>
$5\frac{1}{2}$	—	<u>a</u>
6	—	<u>ais</u>
$6\frac{1}{2}$	—	<u>b</u>
$7\frac{1}{2}$	—	<u>c</u>
$8\frac{3}{10}$	—	<u>cis</u>
9	—	<u>d</u>
10	—	<u>dis</u>
11	—	<u>e</u>

I. Próbatét.

Nyomaték. Hangok.

$9\frac{7}{10}$	Lat.	Hangok.
$9\frac{7}{10}$	—	<u>dis</u>
$10\frac{7}{10}$	—	<u>e</u>
$11\frac{7}{10}$	—	<u>f</u>
13	—	<u>fis</u>
15	—	<u>g</u>
17	—	<u>gis</u>
19	—	<u>a</u>
22	—	<u>ais</u>
25	—	<u>b</u>
28	—	<u>c</u>
31	—	<u>cis</u>
35	—	<u>d</u>
37	—	<u>dis</u>

többé semmi hang.

II. Próbatét.

Nyomaték. Hangok.

12	Lat.	Hangok.
12	—	<u>f</u>
13	—	<u>fis</u>
15	—	<u>g</u>
$17\frac{1}{2}$	—	<u>gis</u>
18	—	<u>a</u>
20	—	<u>ais</u>
22	—	<u>b</u>
26	—	<u>c</u>
29	—	<u>cis</u>
32	—	<u>d</u>
37	—	<u>dis</u>

többé semmi hang.

Az első próbatét után a' szólamszálalagok csak annyira változtak, hogy fél lat nyomatékkaal ais helyett h-t adtak. Ezen próbatétből az jön ki, hogy mintegy egy font polg. nyomatéknyi izom-erő két octáv kiterjedésű hangokat kiadhat.

XVII. *Ha a' szólamrésnek csak hátulsó része van egészen bezáródva a' kánporczok ingatlanok, úgyhogy a szólamszálagok csupán a' gyűrűpaisszalagnak rugalma által vágnak gyöngé feszületben, ekkor még mélyebb hangokat is lehet kihozni, ha az ezen szálagok által okozott feszület elhárítva, a' szólamszálagok még nagyobb leereszkedésbe, teljes lohadtságba tétettek.* Ezen esetben a' még nagyobb lelohadást, fonal vagy 'sinorra aggatott nyomatékok által lehet eszközölni: tudniillik a' 'sinór a' pai'sporcz zugjánál megerősítettvén, hátrafelé valamely hengerkén általtétetvén a pai'sporczhoz, és ingatlanított kánporczhoz közeledik. Ezen mechanizmus világosítja a' pai's kán izom' munkálatát. A' gögfő függőleg állítatik-fel, és görbített csővel alulról fuvaltatik reá. Szükség, hogy ez illy próbatétnél mindég többek legyenek jelen; egyik szólamít, másik a' nyomatékot rakja a' mérlegbe, másik ismét a' hangot a' klavíron meghatározza. Az itt felhozandó példában azon hang, mellyből kiindultam, volt dis', $\frac{3}{10}$ lat ellennyomatéknyi lohadás mellett A' nyomaték súlyosítása okozta lohadás által a' hangok következőleg sülyedtek:

hangok: { dis, d, cis, c, b, ais, a, e, és gis, e, dis, d, cis, H.
 Lat. { $\frac{3}{10}$ $\frac{1}{2}$ 1. $1\frac{3}{10}$ $1\frac{4}{10}$ $1\frac{1}{2}$ $1\frac{7}{10}$ 2 $2\frac{2}{10}$ $2\frac{4}{10}$ $2\frac{6}{10}$ $2\frac{8}{10}$ $3\frac{5}{10}$ $3\frac{8}{10}$

Illy móddal tehát a' szólam szálagoknak mindég nagyobb lohadása által, a' paiskán porczizomnak ekképpen ellenfeszületénél fogva a' mely hangoknak legmélyebb bass hangjai kihozattak.

XVIII. *A' kimetszetett emberi gög főn, ha a' szólam szálagok igen gyengén feszülvék, két egészen különböző váltányu hangokat lehet származtatni; olly hangokat mellyek általában mélyebbek, és a mély hangokhoz tökéletesen hasonlók, mások általában magosabbak, és a' legmagosabbak, mellyeknek csengése egészen a' falset hangokhoz hasonlítanak.* Ezen különböző hangok a' szólamszálagoknak meghatározott feszületével kihozhatók. Néha a' melj szólamnak hangja: néha ugyan azon feszülettel a' fistel szólamnak ugyan azon hangja szólamlík. A' szólam szálagoknak némi feszületével a hangok falset csengéüek, a' fívás akár erős akár gyenge legyen. Nagy lohadás mindég melj hangokat ad, mind erős mind gyenge fívással. Igen gyenge feszületnél mindég a' fívás módjától függ, hogy ez vagy amaz hang jöjjön ki; a' falset igen könnyen származik egészen gyenge fívással. Mind két hang egymástól igen távol, egész octáv távolságra is állhat. Ezen próbatétekhez igen czélszerű férfi gögfejeket használni. A' szólamrés hátulsó részének a' feljebbi módon mindég be kell záródni, 's a' kánporczoknak, és az egész gögfőnek ingatlan állani. Ha a' kánporczok függőleg vagynak ingatlanítva, úgy a' szólamszálagoknak a' középgyűrű pai'sporcz általi feszülete, az itt leirtt tünetények szemlélésére elegendő; ha mesterségesen még tovább is feszítettnek többé melj hangok nem származnak. Hogy a' szólamszálagok a' melj hangoknál lohadtak, a' falsetnél pedig feszesek ezt legelső Liscovius födezte-fel; azonban a' lohasztásnak bizonyos fokával különböző szólamítás által mind melj, mind falset hangokat lehet kihozni; a' melj hangoknál is a' magosság nem a' szűk szólamréstől, hanem a' szálagoknak kisebb vagy nagyobb lohasztásától függ, mint ezt több tapasztalati próbák, és a' XVII-ki példa által kivilágosítottam. Tehát a' melj- és falset' hangoknak oka még egészen más valamiben mint a' Liscovius felfödözte környülményekben fekszik.

XIX. *Ha a szólamszálagok feszületének vagy lohadásának foka olly csekély, hogy a' szólamításnak különböző módja által melj és falset hangok származhatnak; tehát arról mindenki meggyőződhetik, hogy a' falset hangok éppen nem olyanok, mint a' húrok flageolet hangjai, mellyek a' húrok hosszának néhányados hullámzásaiból erednek; a' szólamszálagok mind két esetben, a' magos falset és mély melj hangoknál egész hosszukban hullámozhatnak, mit nyilván világosan lehet látni. Mind két váltány közötti*

különbség abban áll, hogy falset²⁰ hangoknál a' szólamszálagoknak csupán finom szélei, a' melj hangoknál pedig az egész szólamszálagok élénken és nagy kicsapásokkal hullámszálagnak. Ezen tetteleges tapasztalatot, legelső *Lehfelddt* szemlélte. Weber Gottfr. (Caecilia 1-ső Köt. 81. 1.) a' falset hangoknak a' flageolet hangokkal egybevetésére különösen sokat épített, és a' falset hangokat mint a' szálagok hullámszálagsomós hullámszálagsából eredőknek nézte. Ezen magyarázat ugyan, mint láthatni meg nem alapíthatatik, de azonban nem lehet állítani, hogy a' falset hangok származásához mit sem hasonlítana. Ez származik a' szólamszálagok' szélességének megoszlásából, vagy a' szálagok szélessége csak egy részének hullámszálagsából, tudniillik a' szélső részekéből. Természetesen valamely bizonyos szélességű szálag, a' fúváskor igen különböző hullámszálagra lehet fogékony. Most a' széle hullámszálagnak, 's ekkor a' hártjának többi része csupán a' légsodra által szélesítették-ki, majd ismét az egész hártja jön hullámszálagnak. A' falset hangoknál, mikor tudniillik a' szólam szálagoknak finom széle hullámszálagnak, a' hullámszálagnak csekély kicsapásai miatt a' szólamrésnek hasítékát még jobbra igen tisztán meg lehet különböztetni; a' melj hangoknál pedig a' kicsapások olly erősek, hogy mind két szálagoknak fényre egybevegyül. De nem csak az lényeges, hogy az egész szálagok hullámszálagnak, hanem a' mellettök fekvő alsó szólamszálagok előtti hártja is, melly azokkal összefügg, és a' pai'skánizomnak alsó legerősebb része által is betakartatik, ezen izommal együtt hevesen hullámszálagnak. A' melj hangok annál inkább sülyednek, minél közelebbre vonatik a' pai'sporcz a' függőleg ingatlan álló kánporczokhoz, mint a' XVII-dik példában, holott a' legmélyebb hang H-val éretett-el. További feszülésre többé szólamlás nem származott. Ha a' kánporczok folyvást úgy távolítottak a' pai'sporcz felé, hogy a' szólamszálagok ez által nemi erősebb feszületbe nem jöttek a' jó férfi gögfőből egész sor bass hangok kerültek ki, a' lehető legmélyebb bass hangtól kezdve legalább egy octáv. Ezen felül a' melj hangokat nem lehet emelni, különben a' hang a' fistelbe által ugrik, mi a' szólamszálagoknak csupán némi feszületökkel lehetséges. Hogy a' szólamszálagok még illy lohadt állapotjokban is képesek erős hangokat adni, az által fogalmazható, mivel ezek a' légsodrának kiterjeszkedése által ismét mindenkor némi feszületet kapnak, melly eset a' kautsukszirmoknál is előforduló. Az igazi melj hangok a' kimetszett gögfőn soha sem voltak egészen könnyen kihozhatók. Mivel a' hang a' szólamszálagoknak bizonyos nagyobb feszültével mindjárt fistelbe ugrik által, ha magosabb melj hangokat kellett kihozni, az illy erős feszülést minden esetre el kell kerülni.

Ellenben van két eszköz melly által az imént említett mód szerént kihozott legmagosabb melj hangot a' szólamszálagoknak bizonyos hossza- és lohasztásával még jó formán lehet feljebb emelni. Az egyik mód az erősebb fúvás, melly által a' folytonos emelés egész quintáig könnyen eszközölhető; az ezen móddal kihozott melj hangok kedvetlenek, kiáltók és hörgők. A' második eszköz, az alsó szólamszálagok alatti legközelebbi térnek szűkítése. Ezen tér, és ennek falai átalában a' melj hangok teoriájára nagy nyomatoságuk. Erre még ekkoráig kevés figyelemmel voltak; már csak azon környülmény is, hogy ezen helynek falai legközelebb az alsó szólamszálagok alatt néhány vonal magosságra, oldalt a' pai'sporcz alsó részének izomhús vastagon fekte által vagynak kibélelve, magára figyelmet vonhat. Tudva van, hogy ezen tér, minél inkább közeledik a' szólamréshez annál inkább szűkül, mig végre abba általmegy. Hogy ezen helynek befolyását a' meljhangok változására észre lehessen venni, valamely férfi gögfőn egy keresztmejszés által egész az alsó szólamszálagokig mindent le kell szedni, a' feljebb előadóit mód szerént a' kánporczokat ingatlanítani, a' szólamrésnek hátulsó részét a' kánporczoknak egész szólam előtéjekig bezárni, és előkészíteni kellett, (praepariren) a'

²⁰ Ez szerént tehát a' falset vagy fistel hangokat, részletes, — a' flageolet hangokat pedig melly csupán húrokon származnak néhányados hangoknak bizvást nevezhetjük. *A' ford jegyz.*

pai'skánporcz izomnak izomhúsát, az alsó szólamszálágok oldalaihoz, és tovább aláfelé a' gögfőnek egész belső bőréig, hol az a' szólamrésnek töltsér alakú előtérét kibéleli. A' hártya némileg még rugalmas is, és felyül a' szólamrésnek szöveteivel összefügg. A' szólami és töltsér alakú előtérének egész hártájaja, a' melj hangoknál az alsó szólamszálágoknak egész vastagsága- és szélességével együtt hullámzik. Ha ezen töltsérnek széles, aláfelé irányzó része oldalrul megszűkítelik, s így a' szólamrés mélységének irányában felülről aláfelé megnagyobbíttatik, ez által a' melj hangok ceteris paribus magosságukban növekednek. Ezen szűkítés által a' meljhangoknak fistelbe általmenetelét könnyebb, mint akármelly más móddal megakadályozni. A' szűkítést a' szólamszálágoknak összenyomása nélkül lehet két lemez által eszközölni, mellyek összehajlólag olly mélyen mint csak lehet, a' gögfőhártya felé az alsó szólamszálág alatt benyomatnak. Hasonló miveletűeknek kell lenni az élő emberi testben a' pai'skánizmok alsó részeinek, mellyek mint izmos ajkak a' torkolat (isthmus) mind két oldalainál állanak. Ezen miveletnek theoriája a' hártásnyelvekről vizsgálódásokból kerül-ki, mint feljebb megmutattattott; tudniillik, hogy a' nyelvnek hangja azon esetben, ha a' szélcső szorosán a' hártás nyelv előtt, valamelly közepén szűknyílással ellátott dugóval bedugatik feljebb emelkedik, mint volt ugyan azon légcsőnek meghatározott hosszával, dugó nélkül.

Ezen izom még más tekintetben is nyomatos; ez nem csak a' szólamréshez menő szűk bemenetelt béleli ki, és a' légcső ezen helyének obturatori szolgálatot teszen; hanem a' szólamszálágok oldalához, mellynek külső rostjaival bennsőleg össze van szöve, úgy szinte a' Morgagni gyomrához is járul, ennél fogva munkálatával a' szólamszálágokkal együtt hangzó hártákat is, sőt magukat amazokat is csilapíthatja, mi által, mint a' kautsuk nyelveknél láttuk a' hangnak emelkedése okoztatik. Végre ezen izom az által a' szólamszálágok' feszületét is gyengítheti, hogy rostjai a' szólamszálágok külső körzetébe (mint *Lauth* nem régiben megmutatta) beszövetkeznek; mit én bebizonyodottnak tartok. Ha ezen izom megrövidül, ekkor még a' lohadt szólamszálág is, mint a' mély melj hangokra kívántatik, rövidítés által feszesebb lehet. Ezen izomnak a' szólamszálágokra ható munkálata hasonlít a' szájzárizoméhoz, melly a' trombita fuvásánál az ajkok feszületét okozza. Azt láthatni, hogy a' szólam ajkaknak mindannyiszor rugalma a' szólamszálágoknak nem csak elől hátulruli lohadásától, hanem külső izomos körzeteknek feszületi mértékétől is függ. A' szólamajkak nem korlátozzák magukat a' rugalmas szálágokra; ezek belől rugalmas szalag alakúak, kívül izomosok.

Ezen izomnak munkálatát a' pai'sporcznak (melly csontkeménységű ne legyen) oldalruli összenyomása által ki lehet pótolni, 's ez által a' meljhangokat olly magosra lehet felemelni, mint ezt az emberi hang könnyedén teheti. A' szólamszálágoknak lohasztásával a' falset hangokat el lehet kerülni.

Többek közt egy gögfő, a' szólamszálágoknak legnagyobb lohadtságával, a' pai'sporcz hátrafelé mozgásával, a' kánporczok ingatlanítva lévén, adta a' c melj hangot. Kisebb lohadtsággal erősebb fúvással a' melj hangok c'-ig és így egy octav kiterjedésig emeltethettek. Ez volt a' melj hangoknak határa, mellyet illy módon ki lehet hozni; ha pedig a' gögfő oldalt a' szólamszálágok táján 's ez alól összenyomatott, a' melj hangol könnyen megjöttek, és minél inkább neveltetett az összenyomás, a' meljhang annyival feljebb emelkedett. Illy módon ismét egy egész octáv meljhangok c"-ig voltak kihozhatok. Ezen határon túl menni lehetetlen volt, és a' pai'sporc összenyomulása, legfentebbi pontját érte-el. Megjegyzésre méltó még az is: hogy ezen összenyomulási pontnál a' fistel hangok egészen elmaradtok. Ugy látszik tehát; hogy ha a' gögfő oldalruli össztnyomatásának a' szólamszálágokra ható munkálata, a' pai'skánporczizom' mivelete utánazásának tekintetik, ezen izom, mennyiben a' szólamszálágoknak izomi feszületet ad, és mennyiben a' gögfő alsó bemenetelét megszűkíti, ez által a' falset hangokat kizárja,

mellyek különben igen mélyen lehetségesek: p. o. az előbb említett gőgfőn kihozható első falset hang volt ais, c' előtt, és ettől kezdve tovább; mindazáltal a' gőgfőnek erősebb összenyomása által, c'-től c''-ig minden fistel hangok kizárattak, és a' legmagosabb meljhangok folyvást erősebb összenyomás által még c''-ig lehetségesek voltak. Ez szerént a' meljhangok theoriája ez.

1. A' szálagok egész szélességükben hullámzanak, mint szinte a' velük egybeköttetésben álló hárttyák, és a' pai'skán-izom.

2. A' legmélyebb melj hangok a' szólamszálagoknak legnagyobb lohadtsága — és a' pai'sporcznak visszás mozgása által eszközölhetők.

3. Illy nagy lohadtság mellett a' szólamszálagok nem csak egészen le vágynak ereszkedve, hanem illy állapotjokban ránczosak, rétegesek; de a' fúvásra kifeszülnek, és ez adja a' hullámzásra kívántató feszületet.

4. Ha fogyasztatik a' lohadtság, és a' pai'sporcznak annyi engedtetik, hogy előrefelé mozoghasson, vagy hogy a' rugalmas közép-gyűrűpai's-szálagok huzamának engedjen, a' meljhangok egész' egy octávig emelkednek.

5. A' pai's- és kánporczok' középszerű nyugtos állásánál, ha a' szólamszálagok sem feszülve, sem ránczosodva nincsenek, a' gőgfő ekkor a' legkönnyebb melj hangjaira tehetős (a' közép és legalsó meljhangok között vagynak a' beszédéi).

6. Már a' második octáv, mennyiben mellette felfelé a' nekie megfelelő fistel hangok fekszenek, ezekkel összeütközésbe jön, az utóbbiak elkerültetnek, és a' meljhangok a' szólamszálagoknak oldalról, és a' gőgfő alsó benyilásának pai'skánporczizom okozta szorulata felőli összenyomulása, továbbá ismét, keményebb fúvás által is legvégső határjokig emeltethetnek-fel.

7. A' meljhangoknál a' szólamszálagokon kívül a' szólamajkának pai'skánizom általi feszülete is tekintetbe vétetik.

8. A' falset hangoknál a' szólamszálagoknak csupán belső, vagy szélső részük hullámzik, mellyek magosságaikra nézve a' szólamszálagoknak feszületétől függenek.

XX. *A' gőgfő, a' felső szólamszálagok a' Morgagni hasak, torokiv, az az minden az alsó szólamszálagok előtt fekvő részek, sem a' melj sem a' fistel hangok' képzésére nem szükségesek, mint a' próbatétekből kitetszik.*

XXI. *A' gőgfőn könnyen kihozható hangok, általában magosabbak.* De még is lehet mély hangokat, a' szólamszálagoknak teljes lohadtságával, és ezek' széleinek egész érintésig egymáshoz közelítésük által, megrövidített szólam réssel is kihozni. A' nő-gőgfőknek szólamszálagai általában rövidebbek, mint a' férfiakéié, és innen kell annak okát származtatni, hogy a' nő-szólamok hangjai csengeteljesebbek; tehát a' férfiak szólam-váltánnját (Bass. Tenor.) úgy a' nőkét (Alt. Sopran) főkép, és eredetileg a' szólamszálagoknak különböző hosszától kell származtatni, noha a' gőgfőnek különböző kiterjedése, falainak erőssége is nagy befolyással vagynak. Ha a' falak gyenge és kisebb zenepadot (Resonanzboden) képeznek, tehát még ugyan melj hangok lehetségesek volnának, de csak gyengék és csengétlenek. A' férfiak' hosszú szólamszálagai erős feszülettel a' fistelhangoknál kipótolhatják némi részben, mit a' nők rövidebb szólamszálagaikon gyengébb feszülettel könnyűséggel kiadhatnak; de mind e' mellett is, ennek az izomok összehúzódó erejében szükségeskép bizonyos határa van. Az izomok Schwann szerént 1/3 résszel rövidülhetnek.²¹ Mivel a' szólamszálagok feszülése

²¹ Az izomnak csekély mértékbeni rövidülhetése szükséges hogy az ember' izomai, az emelcső' nyugpontjától mindenütt közel térkezzenek-be. Ha attól távolabbi ponton térkezzenek-be, ez által ugyan erő kiméltetnék, de a' mozgás nagyságának az izomok' csekély mértékbeni rövidülése miatt fogyni kellene, és a' kétfejű, kezének alsó részét a' felsőre rá nem tehetné, mit most az, a' nyugponthoz közeli betérkezésnél fogva csekély rövidüléssel meg tehet.

különböző izomok által elől is, hátul is egyszerre eshetik meg, és azon darabok, melyekbe a' szólamszálalakok betérkeznek, némikép emelcsőlegesen mozoghatnak, tehát ez által az eszközök kevésbé nagyobbak. De azonban ezen uton a' hangok' növekedésének bizonyos határait csak hamar el kell érni. A' legnagyobb feszüléssel, a' szólamszálalakok csupán történetes érintkezésük által egész hosszuk' néhányados részeiben még valamely magosabb, de gyenge hangot tehetősök kiadni. Én próbáltam a' férfi és nőszemélyeknél szólamszálalagaik' hosszának arányát megmérni. Minthogy a' lehető esetekre a' szólamszálalakoknak egyedül csak hossza, és nem a' szólamrésnek a' kánporczok közötti részig egészen nyuló hossza vétethetik tekintetbe, tehát én a' szálalakok' hosszát előlrüli betérkezésöktől azon pontig, hol a' szálalakok a' kánporcz alapjának szólam előtétjén hátulról térkeznek-be, mértem meg. Ezen szálalakoknak változtatható feszületöknél szükséges, egybevetési bizonyos pontot nyerni meg. Én a' szálalakokat nyugállapotjokon kívül legkeményebb feszültökben, következőleg lehető legnagyobb hosszaágukban mérem meg, mellyel nekik a' pai'sporcz, és kánporczoknak távolsága engedhet. Átalában a' nők' szólamszálalagai, midőn legkeményebben feszülvék, egy harmadrésszel rövidebbek mint a' férfiakéi; mindazáltal E' részben, mint a' következő táblán látható, sok változatok kerülnek elő. Az egybevetésre mind férfi, mind nő nemből csupán olly gögfők használtattak, mellyek serdülőkori kifejlést meghaladott személyek' tulajdonai voltak. A' szólamszálalakok rostjainak egy kis része kevésbé hátrafelé a' szólamelőtének végén túl, ezen előtének felső szelén a' kánporczok' előlrül álló oldalszögéig tapad-meg. A' mérésben a' szólamszálalakoknak ezen része is hozzá számíttatott.

Legfensőbb foka	férfiak						nők			gyermekek 14 esztendősek
	a' feszületnek	21	21	25	26	23	23	16	15	
nyug.	18			21	19		12	12	14	10, 5.

A' férfi szólamszálalakoknak közép hossza nyugban $18\frac{1}{4}$ millim. A' nő szólamszálalakoknak középhossza nyugban $12\frac{2}{3}$ millim.

A' szólamszálalakoknak középhossza a' legfentebb fokú feszületben $23\frac{1}{6}$ a' férfinál; $15\frac{2}{3}$ millim. a' nőnél. A' szólamszálalakoknak hosszai férfinál és nőnél, mind nyugban, mind legnagyobb feszületben körülbelől olyan arányban vágynak, mint 3 2-höz. Azon hosszúság, mennyivel a' szólamszálalakok' rendes hossza feszítés által megnyujtathatik, férfinál 5 millim. nőnél 3 millim-nél valamivel kevesebbet tesz.

Mind két állapotbeli meghalt bassisták, tenoristák, alt és sopranisták nem különben heréltek' gögfőin is teendő mérések a' physiologiára nézve legnagyobb nyomatomosságú leendene; de ennek más gögfőkön is egyszerre teendő egybevetőleges méréssel kellene történni, hogy az egybevető pontok ugyanazonok maradnának. Mert p.o. ha a' szólamszálalakoknak előlrüli eredetüktől, a' szólamelőtének előre ugró hegyéig méretnek, akkor a' mennyiségek valamivel kevesebbre ütnek ki, mint a' feljebb adattak.

XXII. Ha a' szólamszálalakok nyomatókokkal egyenlően feszítettnek, a' hangot erős fúvással csaknem quintáig, néha feljebb is lehet vinni, minden felhangok könnyen kikerülnek, p. o. ha a' klavir' bass-első octávján g-ből indultunk-ki, melly gyenge fúvással a' szólamszálalakok alaphangja lett, ekkor folytonosan erősített fúvással, E' következő hangok hozattathattak-ki: g, gis, a, ais, h, c', cis'; ha nyomatókokkal a' feszület

annyira növesztetett, hogy a' gőg fő leggyengébb fúvással, g-nek octáváját, vagy is g'-t adott, ekkor a' hang folyvást erősebb fúvással meglehetősen tiszta félhangonként e"-ig haladt: más próbatétkor a' hang dis-ig, erősebb fúvással a-ig ment fel. Az emelkedést *Liscovius* is tapasztalta; *Ferrein* ezt már ösmerte (Mem. de l' acad. de Par. 1741. 431) de csekélységre, úgymint féltől egész hangra tette.

E' pontban a' szólamműv a' hártás nyelvkészületű mesterséges gőgfővel teljesen megegyezik. A' száraz kautsuk leveleknél, mint feljebb megegyeztetett a' fúvás erősítésével az alaphangot csak néhány félhangokkal lehetett ugyan emelni, de rugalmas, nedves szólamszálalag nemű, p. o. közfej ütérből készített leveleknél, folytonos erősebb fúvással, félhangonként az alaphangot egészen quintára lehet felvinni. Ebből következik: hogy ugyanazon emberi gőgfőn, ugyan azon x hangot két módon lehet kihozni: 1-szor nyugtos gyenge fúvással; ezen esetben a' szólamszálalagoknak azon y, hosszú' és feszületőknek kell lenniök, hogy alaphangjok x legyen; 2-szor ha a' szólamszálalagok valamely mélyebb alaphanghoz kívántató hosszúság- és feszületnél, a' legközelebbi alsó octáv' körében erős fúvással egészen x hangmagosságáig hangohatnak. Mind kétféle hangok, csengéjökben egymástól igen nagyon különböznek. A' csendes fúvással képezett hang sokkal csengeteljesebb, mintha ugyan azon hang erősebb fúvással, csekélyebb eredeti feszítésre származik; ezen utóbbi, melly a' szólamszálalagoknak eredeti feszületéhez képest, több, vagy kevesebb erőtetéssel hozatott ki némileg csikorgó, kiáltó és annyival csengétlenebb lesz, minél messzebb távozik a' szólamszálalagoknak eredeti feszülete, az x alaphang' eredeti feszületétől. Ha a' feszület a' legmagosabb fokra hágott, midőn a' szólamszálalagok csendes fúvással a' lehető legmagosabb hangot adják, ekkor erősebb fúvással még néhány kiáltó magos hangokat ki lehet zavarni. Ezt is minmagunkon tapasztalat bizonyítja és látni lehet az élő emberi szólam' arányait, holt testekből kimetszett gőgfőkön véghez vitt próbatétek által mennyire lehet kivilágosítani, és utánna képezni.

XXIII. *Ha a' lég a szólamszálalagokn meghatározott feszületével, nem kifúvatott hanem beszivatolt, ekkor rendesen hang nem szólamolt; néha valamivel mélyebb hörgő hang vetődött-ki. Vesd egybe mik felyebb a' kautsuk-nyelveknél megjegyztettek.*

XXIV. *Ha a szólamszálalagok, szélső részeik megérintése által csillapítatnak, ekkor azok magosabb hangokat adnak, éppen úgy mint a' kautsuk szirmok a' mesterséges gőgfőn.*

XXV. A' szólamító, és jövénycső' hosszának éppen nincs olly nagy befolyása a' szólamszálalagokra, mint a' kautsuk nyelvek' hangjára. *Magendie* gyanítja: hogy a' *Grenié* nyelvés sípokrúli analógiája szerint az emberi gőgfőnek szélládája, vagy a' légsőnek hossza a' hang változásra befolyással lehet. A' kautsuk szirmokkal készített és a' természetes gőgfőn véghez vitetett próbatétek ezen pontban nem nagyon szembetünőleg egyeztek-össze; melly utóbbiak engem arra határoztak, hogy a' kevéssé változható légső' hosszának a' hangok' magosságára minden befolyását megtagadjam.

A' szélcsőnek különböző kisebb 's nagyobb darabokkali hosszabbítása által, a' lehető egyenlő fúvással, melly meghatározott feszület mellett az alaphangra kívántatott, a' hangot csak kevéssé észrevehetően sem vala lehetséges lejjebb szállítanom, mi rendesen a' kautsuk nyelvekkel, sőt még ütér-hártákkal is könnyen véghezvihető. Több esetekben úgy tetszett, hogy a' szélcső' meghosszabbításának, vagy megrövidítésének a' hangváltoztatására semmi befolyása nincsen; más esetekben rá mehettem a' szélcsőnek hosszabbítása által, hogy a' hangot fél, néha, de igen ritkán egyenlő fúvással egész hanggal is sülyeszthettem. Még akkor is, ha a' szélcsőnek hossza meghatározatván az alsó szólamszálalagok elibe jövénycső alkalmaztatott, ennek befolyása éppen olly csekély volt. Az utóbbi próbatétek sokkal nehezebb kivitelűek voltak, mint a' szélhosszabbítás általiak, mivel az alsó szólamszálalag alatti jövénycsőt igen nehéz megkötni, és mivel még

akkor is, ha ez lehetséges, a' szólamszálagoknak bizonyos feszületet adni igen nehéz. E' következő mód által czélhoz lehet jutni, először is egymáshoz kell kötni a szólamszálagoknak hátulsó végeit, szorosan éppen a' kánporczok előtéjénél keresztül húzott fonallal. Ez által a' szólamítás bizonyos. A' kötés szálai a' kánporczok' hártvásizom- közfalai felett hátúlról kihúzatnak. A' gögfő, kángőgfedőszálagok, Santorini porcz- és a' kánporczok közötti hártvás közfalnak, ezen próbatétre még maradniok kelletik, hogy a' 6—8 átmérőjű jövénycsőt a' gögfőhöz lehessen kötni. A' pai'sporcz szélének, hogy a' jövénycsőt könnyebben lehessen felkötni le kell vágattatnia. Ekkor a' gögfő ingatlaníttatik, a' kánporczok hátúlról, kötés által egymáshoz közelebb húzatnak, 's egy kis nyílásocskán azon 'sinór mellyel a' szólamszálagok hátulsó része összekötöttetvén általvezettetvén a' szólamszálagoknak megkívántató feszület adatik. A' fuvás alkalmával ezen nyílásocska, mellyen a' 'sinór a' gögüregből keresztül vezettetett bedugatik. Ezen próbatéteknél, mellyek a' legnehezebbek közzé tartoznak, akárhányszor ismétellem is azokat, meg nem győződhettem arról, hogy a' jövénycső' hosszának a' szólamszálagok hangjára különös érdekű befolyása volna. A' lehetséges silyesztés némelly ritka esetekben is csak félhangra terjedt, még sokkal ritkább eset volt pedig, midőn körül belől egész hangot tett, legtöbbször pedig éppen semmi észrevehető változás nem volt. (*Folytatása következik*)

IV. A' madarak' szólamáról.

Bonczani előadásunkban *Cuvier*' és *Savart*' vis'gálódásaikat fogjuk követni. E' részben új tapasztalatok, kivált *Savart*' vizsgálódásai után csak a' már tudva lévőkre vezetnének. A' madarak szólamműve, az alsó gögfő, a' légsőnek oszlórészenél, legtöbb esetben már külsőleg több légsőgyűrűnek összeolvadása — az úgy nevezett dob által (Trommel) mutatkozik. Ezen gyűrűk között a' legutolsó, elől, és hátul kidüljed, mellynek hegye mélyebben fekszik, mint a' gyűrű' oldalrésze; mind két kidüljedés majd minden szólamos madaraknál, egy keresztbeálló csontocska által van öszve foglaltatva, melly által a' légsőnek alsó vége két részre osztatik, mellyekhez a' légsővek tapadnak. A' légsővek nyílásainak mind bel- mind külső terjedtükön hártvás hajtókák (membranöse Falten) feküdhhetnek. Némelly madaraknál, mint a' ludaknál, a' hangot a' dob' alsó szélének külső oldalán kifeszült hajtóka adja. Tudniillik a' dob- és első légsőgyűrű között a' légső hártvás, melly hártva a' meddig a' dob alsó széléhez van tapadva, igen feszes, a' mennyiben ez, az elől- és hátuli előte (Vorsatz) által, a' dobnak alsó szélénél merően van feszülve, lejjebb pedig a' dob- és első légsőgyűrű között lohadt; a' hártvának feszes része, a' dobnak alsó vége- és külső szélénél teszi a' ludak' szólamművét; a' hártvának ezen feszes része, még akkor is ha a' légsővek elszakasztatnak a' dob' alsó végén helyben marad, és hangot adhat, ha a' légsőnek másik felső vége megfuvatik. Ezen hártva befelé csak kevéssé nyúlik előre, mellyet *Cuvier* hajtókának vagy szólamszálagnak nevez. A' ludaknál és több más madaraknál, a' légsővek' nyílásainak belső szélein, semmi szólamszálag, semmi hajtóka sincs; de *Savart* szemléletei szerint (Froriep's Not. 331) az éneklő madaraknál először is a' dob belső szélénél van egy hajtóka (membrana semilunaris) mellyet *Savart* a' fűlmile- csizkenderike- tengliczöldike- piny- poszáta- veresbegy- fűzike- nádi sármány- házi csipke madárcsalánycsattogató- pacsirta- kémény fecske- és kanári madaraknál igen terjedelmesnek talált; nincs meg ezen hártva a' magtörő, veréb, ökörszem, tengeri fecske, partifecske, szürkepiny, szürke sármány, nádi czinke 's több más madaraknak. Legnagyobb méretű ezen félhold alakú hártva azon madaraknál, mellyek beszélni tanulhatnak, p. o. holló- szarka- szajkó- húrosmadár- seregély és rigónál. *Savart* szerint a' légsővek benyílásánál még két, úgymint külső és belső szólamszálagok taláttatnak. A' légsővek' három első gyűrűji sajátilag alakulvák. Formájukat *Savart* igen szabatosan

irta és rajzolja-le. A' harmadik ív' belső felülete' hosszában találhatik az éneklő madaraknál egy hártya nemű valamely különös, mint látszik rugalmas anyagból alakult 'sinór, vagy szálag, az éneklő madarak' szólamrészének külső ajka. A' gyűrűk' külső kerülete felemelkedhetik s leszólhat, 's ívet írhat le, nevezetesen a' harmadik gyűrű, mellyek' végei a' munkálatnak ingatlan pontokul szolgálnak, úgy hogy az említett szálag, vagy in ama porcz' mozgásainak tengelyét képezi. Befelé, a' fal a' szólamrészén, vagy is az éneklő madaraknál a' belső ajak, egy kis porcz (kánporcz) és a' külső ajakéval hasonló anyagu csomó által képeztetik. Ezek egy hártyás falon fekszenek, *Cuvier* szerint dobhártya, melly a' légsővek' porczaitól a' keresztcsontocskáig nyúlik. Minthogy ezen hártya a' félhold hártyával összefügg, tehát ezen utóbbi a' dobhártya által feszíttethetik. A dobhártya igen sok madaraknál nagyon kicsiny, és a' légsővek gyűrűji csaknem teljes számúak; mint a' kácsák- és ludáknál; az éneklő madaraknál *Savart szerint* egészen a' légsővek negyedik és ötödik porczáig nyúlik; leghosszabb pedig a' beszélni tanulható madaraknál, és a' légső ágak belső fala, porczgyűrűk által legkevésbé fedeztetik. Azon izmok által, mellyek az alsó gögfő' sajátai, a' légsővek' első gyűrűji feszíttethetnek, a' szólamrés ajkaji egymáshoz közeledhetnek, vagy egymástól elvonulhatnak. *Cuvier* a' madarakat ezen izmok számához képest több osztályokba veszi. Némelyleknél az alsó gögfőnek semmi izomai nincsenek, és a' légső szembetünőleg csupán lenyomulása (mellkulcs- és ypsilon alaku gögsípi izmok) által rövidülhet. Az idetartozó madarak, kácsák és ludak a' tertyedt lábúak közzül, és a' tyukfajuk. A' tertyedt lábúak közzül a' kácsának és vízityúknak alsó gögfejein kiszélesedésük van, melly a' hímeknél egy nagy idomtalan részint csont, részint hártyás dobbá terjed-szét, melly nyilván a' hímek' szólamának sajátos csengéjét szüli. A' különös izomu gögfejek között ismét több osztályok találhatnak. Csupán egy izom, a' porcz félgyűrűnek a' légső felé húzására szolgáló találhatik, a' héja- (ölyű) vízityúk- szalonkabibitz- jégi-madár- gém- bölömbika- kakuk- víziguvat- libutz- és sirálnál. Mind ezen madarak' szólamának változata igen csekély. A' papagájoknak három izomai vágynak. Ezeknél a' légső első félgyűrűjének is olly alakja van, melly a' dobon előlről és hátulról behajló fedőcskét képez, melly befelé jóformán kinyomúlhat. Ezen madaraknak a' dob alsó végén semmi keresztcsontuk (*Querbalken*) és csak egy szólamrészük van. Az éneklő madarak gög feje öt izompárral van ellátva.

A' madaraknál a' jövénycsőt képezi a' szájjal együtt a' légső, melly a' gyűrűknek egymáshoz közeledése, és egymás' felibe nyomulás által rendkívül megrövidülhet. Némelyle madarak' légsője hajtogatás által hosszabb mint az egész nyak, különösen a' hímeknél, mint a' fajtyúk-vérnvakréczegém- gölya- és darunál A' vad hatyúnál a' légső, egy tekerületével egészen a' meljesont anyagában fekszik. A' mi a' légsőnek különös leiratait illeti, erre nézve *Cuvier*-re kell utasítanom; ő a' légsőveket hengerekre, kúpalakúakra, hirtelen duzzadókra, lassanként terjeszkedőkre, és összevonulóakra osztja. Kúpalakú és a' szájfelé igen lassanként terjeszkedő légsőjük van a' gémekeknek. Hirtelen terjeszkedő, a' csörgő- barna kácsa- és palamedea bispinosánál. Humbolt vi' s'gálódásai szerint lassanként terjeszkedő a' bűvár- és himkácsánál.

A' szólamművnek egybevető boncztanába e' részben olly annyira beleereszkedtek, mint csak kívántat hátik a' physiologiára tartozóknak megértésére.

2. A' madár-szólam' theoriája. *Cuvier*, Vergl. Anat. fordítva *Meckel* által IV. 229. *Savart*; *Froriep's* Not. 331. 332.

a) *Cuvier*' theoriája. *Cuvier* megmutatta, hogy a' madarak' szólama az alsó gögfőben ered; ő hallotta, hogy a' rigó' szarka' és kácsának légsője keresztül metszette is képes volt kiáltani, a' légsőnek felső felét bedugta, úgy az órrot is, a' kiáltás ugyanazon maradt, a' kácsának nyaka is levágotott, és az még akkor is hangokat bökkentett ki. Ezen próbákkal, mellyek minden illy módon vizsgálódónak ugyanazon

következményeket szülik a' kimetszett gögfejeken véghezvitt próbatétek megegyeznek. Ha a' kácsa' légsőveibe fűvünk, ekkor annak egészen természetes hangja fog származni; hasonló lesz a' következmény, ha a' kácsának vagy lúdnak légsőjébe fűvünk, sőt a' légsővek még keresztül is metszetethetnek, csakhogy a' légső hártjának a' dob' alsó szélén igen szélesen terjedt része maradjon épségben, melly ha a' légsővek' leszakasztatása után is épen maradt, belőle hangokat lehet kihozni. *Cuvier*' theoriája szerént a' szólam hajtókának hosszabbítása- és lohasztása által, a' hang mélyebb, annak rövidítése- és feszítése által pedig magosabb lesz. Ehhez járulnak még a' nyílás szélességének változatai és az ebből származó különböző légsebesség. De valameddig a' fűvőka csak egyedül magában változik, és a' légső' gyűrűji és annak felső nyílása egy állapotban maradnak, a' hangváltozatok csupán azokra terjednek-ki, mellyek az alaphanggal harmóniában állanak.

E' szerént tehát, ha az ajak legnagyobb lohadtsága mellett az alaphang c, ekkor annak megrövidülése által a' madár csupán annak octáváját ennek quintáját, legközelebbi octáváját ennek tertziáját és quintáját, és ismét legközelebbi octávját képes kiadni. Ezen nézet nyilván félreértésen alapul, mert az egy oldalulag feszített hártják hangjokat hosszúknak visszas arányában változtatják, és mint a' feszítő erőnek négyszög gyökei; és minthogy a' feszülés minden az 1, 4, 16 között eső töredékekben gondolható, tehát illy módon nem csupán a' harmóniai, hanem minden az 1 és 2 közötti hangok lehetségesek. Ma *Cuvier* az ajkak feszületére éppen semmit, de csupán a' fűvőka tágasságára számított volna, ekkor a' madár szólamművnek ajkassíppali egybevetése helyes maradt volna; midőn ő a' szólamszálalagok hullámozására számolt, a' nyelves sípnak fűvőkáját az ajkassíppal felcserélte, melly erősebb fűvással a' 2. 3. 4. 5. 's így tovább számoknak megfelelő hangokat adja. *Cuvier* a' nem harmóniai hangokat a' légsőnek rövidülése által származtatja. Midőn a' madár légsőjét $\frac{1}{9}$ résszel rövidíti, akkor ceteris paribus az alaphang felett legközelebbi egész hangot adja-ki, ez szerént, hogy a' második hangnak minden harmóniai hangjait kiadhassa, nem szükség hogy a' légsőnek hosszát változtassa, hanem egyedül csak a' fűvőkát kelleik rövidítenie. Hogy illy móddal c-ről c'-re szállhasson fel, a' légsőnek felényire kelle rövidülhetnie, mi nem igen lehetséges; a' többi azonban a' felső gögfő nyílásának szélessége által vitethetik-véghez; mint a' fedett síp' hangjai, magosabbak, olly mértékben lesznek, a' millyenben a' fedezet fogyasztatik. Illy móddal a' madárszólam művön ismét csak nem egy octávhoz lehetne jutni. Ha e' szerént *Cuvier* a' szólamművet dobbal hasonlítja-össze, ismét azon nagy tévedésbe esik a' nagy vizsgálódó, hogy az ajkassípot a' nyelvessíppal cseréli-fel, mellyhez tudniillik a' trombita tartozik; mivel a' légoszlop' szólamítása hártás-nyelvvel, az ajkakkal történik. De a' nyelvessíppan a' hangok nem a' légoszlop' hosszához képest mint az ajkassíppan, hanem egészen más arányban változnak.

b) *Savart*' theoriája. Ezen nagy physicus a' madár- éppen úgy mint az ember-szólamot ajkas síp-hoz hasonlítja, és a' tulajdonképpen hangzónak a' léget tartja, úgy hogy az alsó gögfőnél fűvőka az ajkas és nem nyelves síp fűvőkájával hasonlítottathatik egybe. Azonban *Savart* megmutatta, hogy ezt előre feltéve a' légső által képezett falaknak a' légoszlop' hangjára nagy befolyásuknak kell lenni. Ő különböző hosszúságu, öblű és anyagú sípokat vetett-egybe. Mindnyája egy láb hosszú, 9 vonal vastagságú (világukban). A' próbatétekből az került ki, hogy tizenkétszeres papírból össze enyvezett 's falaiban $\frac{3}{4}$ vastag készületű sípnak valamivel különböző (más) számú hullámozásai vágynak, mint a' fából szerkezetinek, és hogy annak hangja egy octávval mélyebben sülyedhet, ha a' falak feszessége szembetünőleg, nevezetesen nedvesítés által fogyasztatik. Itt a' síp' falai hullámozásba jőnek, és viszont a' légoszlop* hangjára befolyással vagnak.

c) Észrevételek. *Savart* az éneklőmadarak szólamművének nyelvessíppali egybevetését az által akarja megczáfolni, hogy a' fúvóka' nyelve erősebb fúvással nem fülretünőleg változik, hogy ellenben a' légsodra sebességének változtatása által, az éneklő madárnál az ő próbatétei szerint az alaphangból indulván-ki minden egy octáván belül eső hangokat ki lehet hozni. Egyáltalában nem tartom eldöntöttnek, hogy a' madarak' szólamműve valósággal nyelvessípot ábrázol; azonban *Savart* ellenvetése nem határozó. Felyebb megmutattam, hogy a' hártásnyelvű kautsukból készült fúvóka' hangjait, erősebb fúvással néhány lépcsővel lehet felyebbemelni; hogy ezen felyebbemelés az ütérhártából készült nyelveknél, minden, egy quinta kiterjedésben találtató hangokra kiterjed, hogy a' férfi-gögfő szólamszálagainak hangja minden, egy quinta kiterjedésben foglaltatott hangokra emelhetik, és ugyan azon eset, sőt még több jő-elő az ércznyelvű fúvókáknál, ha ugyan a' nyelv elég vékony. Én a' vékony ércznyelvnek hangjait a' gyermek-zenenczében, több mint másfél octáv kiterjedésre tudtam emelni, és erősebb fúvással más fél octáv' kiterjedésében, minden lehetséges hangokon keresztül tudtam menni. A' következmény mindég ugyan az maradt, akár a' zenencze' felső nyílásán, akár annak azon darabján tettem a' fuvást, mellyben a' nyelv szokott állani. Az ércznyelvek körüli vi'sgálódásokban nagyon ragaszkodtak az orgonasíp' vastag nyelvéhez, mellynél a' légsodra' közönséges sebessége nem olly erős, hogy a' hangot képes volna felemelni. Vesd egybe a' feljebb előadatottakkal.

Valljon a' madarak' szólamművének hangjai a' nyelvessípok és emberi szólamműv analógiája szerént származnak, vagy az ajkassípokéhoz tartoznak, valljon a' madarak hangréssének ajkai sajjáthullámzás által hangzanak, vagy valljon a' légső légszlopa a' légsodrának a' szólamrés ajkain surolódása által tétetik-e hullámzásba; ezt eldönteni, nekem teljesen rendkívüli, 's jelenleg csaknem lehetetlennek látszik. Több madárfajok egyszerű szólamműve kétség kívül a' nyelvessípokhoz tartozik p. o. a' kácsáé, lúdé 's több másoké. Nem csak a' külső szólamszálag heves hullámzásai láthatók, hanem ezenféle hangnak legnagyobb hasonlatossága is van, a' hártya-hullámzás által gerjesztett hanggal (ez, köz mind azon madarakkal, mellyeknek hártyanemű hangjaik vagynak, mint a' holló szólam, melly kétség kívül az éneklő madarak osztályához tartozik.) A' légső' hosszának is, mi a' ludakat illeti, ha a' fúvás a' légsőveken tétetik igen csekély, alsóbbrendű befolyása vagyon a' hangváltozásra, és a' ludak' hosszú légsővel adott bélyeges hangja, egészen rövid légsővel utánazható. De vallyon a' madarak' füttyölése is ide tartozik, és a' hang nem sokkal inkább úgy származik-e, mint a' szájfüttyülés, ez más kérdés. A' nyelvessíppali hasonlítás nekem sokkal hihetőbbnek, közelebbjárnak látszik. Mert először: nem lehetséges, hogy a' gége ajkai az izomok' meghatározott művelete által hullámzásba ne jöjjenek, és ha a' légsurolódás részt veszen is benne, még is minden esetre a' lég' és szólamszálagok' hullámzása közötti kiegyenlülésnek kellett ide járulni, de már ekkor a' madár-szólamműv nem tartozik egészen az ajkassípokhoz, hanem egyszersmind a' nyelvessíptól is elemet vesz. De ekkor én a' madarak' (varjú, seregély) alsó gögfején, csupán a' fúvókán légső nélkül valamellyik légső-ágba dugott cső által hangokat tudok kihozni, és a' fúvókának ezen hangjai nem igen változnak (mint az emberi szólamművnél) ha egyenlő gyenge fúvás mellett eleibe egy csövecskét tartok. Minden esetre a' lúdnál a' légső hosszának, az alsó gögfő' hangjára igen alárendelt befolyása van, mint az emberi nyelvessípra a' jövénycsőnek. A' legtöbb hangváltozatok a' madár-gögfőn, nyilván a' fúvás' különböző ereje által eszközölhetők, mint ezt *Savart* megmutatta, mi igen is még olly kicsiny ajkassípokon is, millyen az éneklő apró madarak' légsője megeshetik, de a' hártásnyelvű nyelvessípokon is lehetséges.

A' légső a' hangot vagy úgy változtathatja, mint valamely ajkassípnál, mi ugyan előttem nem hihető, vagy mint a' nyelvessípok jövénycsőveinél. A' légsőnek végnyílása a' felső gögőn, ha megszűkül, mintáz ajkas- és nyelvessípnál a' hangot sülyesztheti.

A' dobhártyának, mely hevesen együtthangzik a' fúvóka' hangjára befolyása lehet, és a' gége belső ajka, a' félholdhártya és dobhártya között egyenlülésnek (egymáshoz alkalmazat) kell történni. A' dobhártya hasonlít a' nádsíp hullámozó hártyájához.

A' halak többnyire mind némák, csak némellyekről tudatik hogy hangot adnak, ide tartoznak a' Tringla, Cottus, Pogonias.

Ezen állatok' boncza eléggé ösméretes, de teljes lehetetlenség ezen állatok' hangadása' módjáról kielégítő hypothesis adni. Ennélfogva kénytelen vagyok magamat a' factumok rövid előadására szorítanom.

A' Tringlák rőfőgő hangot adnak ha a' vízből kivettnek. Ezen állatoknak boncza semmi olyan műveket nem mutat, mellyektől ezen hangokat bizonyossággal lehetne származtatni. Veszen-é részt ama' hangadásban az úszóhólyag' sajátságos izma? a' Cottusoknak, mellyek ha testük megnyomatik, hangot adnak, úszóhólyaguk sincs, a' scienoidák között talátnak több hangadó halak, mindazonáltal legösmeretesbek a' Corvina, Ronchus és Pogonias, melly utóbbiak dobos nevet kaptak. Ezek a' víz alatt tartós hangot adnak. *Cuvier* és *Valenciennes*, *Mitchill*, *White*' *Schoepf* és *Humbolt* A-nak vizsgálódásait összeállították. Ezen állatoknak úszóhólyagai, mellyeket *Cuvier*, és *Valenciennes* lerajzoltak, igen nagyok, mint jobbára minden hangadó scienoidáknál erős izmokkal fedvék czafragosok, mellyek *Cuvier* szerint az oldalbordák között a' húsba benyomulnak Egy *Pogonias* fasciatusnak, mellyet én vizsgáltam-meg fájdalom! már bele és úszó hólyaga ki volt véve. Az oldalbordákon belülről szálalagaku szirmok feküdtek, mellyek hihető az úszóhólyagról szakadtak le, de nem voltak üregek. Ezen állatok' zápfogai az alsó és felső torokcsontokon rendkívül erősek.

A' Sphinx *Atropos* által adott hangok ugy szinte a' két szárnyasok (dipteren) zúgó hangjairól kielégítő világosítást lehet találni *Wagner* R-nél *Muell* Archiv. 1836, és *Baumeisternél* *Poggend. Annal.* XXXVI. A' házi szöcskö és sáska is adnak hangot. Vesd egybe *Cuvier regn. anim.* 5. 184.

III. Fejezet. A' beszédről.

A' szólamművben képezett muzsikai értékű hangokon kívül még nagy számmal talátnak olly hangzók (*Lante*) vagy csörgék (*Gerätisch*), mellyek a' szólamműv jövénycsője által származtathatók, mellyeknek egymással összeköttetéséből lesz a' nyelv; a' mennyiben ezen hangzóknak bizonyos egybekapcsolatai, tárgyak', tulajdonságok', munkásságok' és ráviteleknek kijelzésére szolgálnak. A' nyelvek nem használják az illy móddal lehetséges minden csörgéket és hangzókat, mivel egybeköttetésük gyakran felette nehéz volna. Azok pedig, mellyek könnyen összeköthetők többire minden nyelvben feltalátnak. Ezen lehetséges hangzóknak bizonyos száma mindegyik nyelvben, mindnyája pedig öszvesen egy nyelvben sem talátnak; sokkal inkább bélyeges különbözések származnak a' nyelvekben, a' mennyiben egyes nyelvek, külön, ezen hangzóknak bizonyos osztályát vagy azok közzül egyeseket a' többek felett, másokat pedig vagy éppen nem, vagy csak takarékosan használnak. Ezen hangzók' természetes rendezetét a' physiologiának kell összeállítani. A' grammaticai próbatétek e' részben egyáltalában ki nem elégítők; a' mennyiben ezek a' hangzók osztályozásában azoknak nem lényeges tulajdonságaiból indultak-ki. A' hangzóknak orgánum szerénti felosztása, ajak- fog- gége- és nyelvhangzókra, egész ezen egyszerű osztásig: száj- és orr-hangzók, mind egy szálíg hibás, a' mennyiben itt olly hangzók kerülnek-össze, mellyek a' physiologiai elvek szerént nagy részben egészen különbözők,

ezen felül a' hangzók' nagyobb részénél a' szájnak több részei együttmunkálnak. A' néma, és lágy különböztetésnek alapjában van valami helyes, de maga az alkalmazat hibás volt. Sőt maga a' magányhangzók tulajdonsága, a' mássalhangzókkal ellentétben kielégítőleg nem méltányoltatott. Ezeknek mivoltát általában abba helyezik, hogy azok nem némák, és csupán csörgék mint a' mássalhangzók, hanem a' szólamművben eredetileg kiadatnak, a' szájban pedig módosítatnak. Azonban a' magány- és mássalhangzók közötti különbség sokkal csekélyebb; mert minden magányhangzók némán, mint csupa csörgék éppen úgy mint a' mássalhangzók kiadatathatnak, és mint pusztá csörgék világosan megkülönböztethetnek, mint ez, az igen halkal, hangzás nélküli beszélésnél (vox clandestina) történik, és így a' hangzó magányhangzók (die lauten Vocale) csupán a' szólamnak együtthangzásából erednek. Tehát mint közelebb látni fogjuk a' mássalhangzóknak egy egész osztállyá mind némán, mint csupa csörge, mind pedig a' szólamnak együtt hangzásával kiadható. A' magány- és mássalhangzók közötti különbség tehát, lényegileg egészen más. Egyik fő hiba, a' hangzók' természetes felosztása végett követett próbatétek körül az volt: hogy azoknak természetes képzetükre mint hangzás nélküli csörgére, a' titkon hangzónál (vox clandestina) kevésbé figyelmeztek. Hogy a' hangzóknak lényeges tulajdonságaikat igazán ki lehessen tanulni, mulhatlanul a' hangnélküli beszélésből (tonlose Rede, vox clandestina) kellett kiindulni, 's ezután vizsgálni-meg, a' némán kiadandó hangzók közzül, mellyek hangal is módosítatva kiadhatók? E' körül kétrendbeli hangzók jönnek elő, egyik, mellynek csak tagjai némák (és alkalmatlanok szólammali összeköttetésre, a' másik, mellynek tagait ugyan némán lehet kiadni, de még is meg van azon tulajdonságuk is, hogy szólammal is egybekötethetnek. A' hangzók más nyomatoss megkülönböztetése ebben áll: ha vallyon akkor midőn a' szájnak alakulása hirtelen változik, csak egy percze lehet-é azokat kiadni, és annyi ideigleni megnyugtatóra, míg a' lélekzet huzama tart fogékonyak-e? (strepitus inconiinus explosivus) vagy addig nyújtathatnak, míg a' szájrészek' alakulata egy lélekzet vételre folytonosan tart (strepitus continuus). Az első módbeli csörgék közzül egyik sem fogékony ugyanazon időbeli szólamhangal (Stimmton intonatio) egybeköttetésre, és egy sem teljes néma; a' második módból majd minden mássalhangzókat lehet meghangoztatással (intonatio) egybekötni Ez által sajátosságos módosulások származnak, holott ellenben a' teljesen vagy függetlenül néma mássalhangzók, bukkanó szaggatott csörgeüek (mit strepitus explosivus incontinuus) heentéssel egybefoglalvák, változékonyok.

A' beszédről írott munkák, *I. Wallis* de loquela s. sonorum formatione, *C. Amman*, *Surdus loquens*, Lugd Batav. 1727. *Kratzenstein* tentamen resolvendi problema ab Acad. Scient Petrop. J780. propos. Petrop. 4. *Kempelen*, der mechanismus der menschlichen Sprache nebst der Beschreibung seiner sprechenden Maschine Wien 1791. 8. *Reitler's* Methodenbuch zum Unterricht der Taubstumme. Wien 1828. *Rudolphie* physiologie. *Chladni*, a' Gilbert. Annal. 1824. St. 2. *C. Mayer-Meckel*' Arch-ban. Anat. und Physiologie 1826. *R. Schulthess*, das Stammeln und Stottern Zürich 1830. 8, *R. Willis*, Poggend. Annal* ban XXIV. *Hensinger*, Magendie phisiol. kiadásában. *Purkinje*. Badania w przedmiocie fizyologii mowy Ludzki éj. Krakow 1836. 8. (Folytatás az emberi beszéd physiologiájáról, Krakkó 1836)

A) A' halkal-beszéd' (leise Sprache) néma hangzó-rendszere.

1. Néma hangzók:

a, e, i, o, u, â, ö, ä, ü, és az orr-hangzók a, ã, oe, o. Mind ezen hangzókat, mint pusztá csörgéket tisztán megkülönböztethetőleg lehet kiejteni. Itt ez a' kérdés: ha ezek mint

puszta hangzók a' néma mássalhangzókkal összeegyezne? vagy ezektől physiologiailag különböznek. Minden néma mássalhangzók csupán a' jövénycsőben a' szólamműv előtt támadnak, vagy a' száj és orrüregben, mint a' különbözőkép módosított csatornán keresztül sodródó légnak csörgéi. A' néma hangtól pedig némileg különféle viszonyokban állanak; mert ha nem hangzik is velük a' szólam, a' néma hangzók' első oka még sem a' szájban, hanem a' szólamrésben van, mint mindenki önmagán véghezvihető próbatétekben tapasztalhatja. Valamelly néma magányhangzót képező csörge úgy látszik a' légnak a' nem hangzó szólamszálagok melletti elsodródás által származik. Ez ugyanazon csörge, millyet a' szólamrésen befogott szájjal és nyílt orral ki lehet hozni, ha tudniillik általában minden hang elkerültetik. A' szájcsőnek különböző alakulása által, nyílt szájjal, ezen csörge úgy módosítatik, hogy az mint néma a, e, i, o, u hangzik.

A' szájcsatornának alakja a' néma magányhangzóknál ugyan az, melly van akkor, midőn ezen magány hangzók hangosan ejtetnek-ki, azon egy különbség lévén ezen utóbbi esetben, hogy a' szólamszálagon csörge helyett valóságos hang adatik. *Kratzenstein* és *Kempelen* megmutatták, hogy azon feltételek, mellyeknél fogva ugyanazon egy hang különböző magányhangzókra átváltoztathatik, két rész' tágasságában, tudniillik a' szájcsatornában és szájnyílásban fekszik, és éppen így van a' néma magányhangzóknál. *Kempelen* a' szájcsatornán érti a' nyelv- és íny közötti tért; bizonyos magányhangzóknál a' szájnyílás és szájcsatorna tágas, másoknál pedig szűk. Ha *Kempelen* szerént a' nyelv és szájcsatorna tágasságában 5 fokot képzelünk, ekkor lesz:

az a-nál a' szájnyílás 5, a' szájcsatorna' tágassága 3.

e	—	—	—	4,	—	—	—	2.
i	—	—	—	3,	—	—	—	1.
o	—	—	—	2,	—	—	—	4.
u	—	—	—	1,	—	—	—	5.

A' többi magányhangzók' ä, ö, ü, és a' svéd â-nek arányait ezek szerént könnyű kitalálni.

Purkinye megmutatta, hogy némelly nevezet szerént a és e magányhangzók' képzésének feltételeit *Kempelen*, nem egészen helyesen adta-elő. Mind kettő, főkép' a torok-üreg' nyelvgyökér- és garat közötti alakjától függ; ezen üreg mind kettőnél nagy; az e-nél legnagyobb; ellenben a, és e egyenlő szájnyílással ejtethetik-ki. Az ajkaknak onál előadott állása sem szükséges.

A' tiszta magány hangzók hoz kapcsolják magukat az orr-zenéjű (*Nasentimbre*) mély magányhangzók a, ä, o, oe, p. o. ezekben: sang, singulier, oeuvre, oeuvre; ezen módosulások csupán az ínyív' szűkülése vagy a' gögőnek felemelkedése által származnak. (*Folytatása következik.*)

II. *Néma mássalhangzók, egyenlő vagy folytonos csörgével, folytonosak*, (mit *strepitus, aequalis* s. *continuus, continuae*).

Minden idetartozó mássalhangzók, egy darabban, meddig a' lélekzet bírja ejtethetik-ki, a' mennyiben a' hangzó (*Laute*) képezésénél kezdetében, folytában, 's végén a' szájrészek' állása ugyanaz marad. P. o. egy folytában ki tudom ejteni ezeket f,

ch, s, r, l, n, a. A' mássalhangzókra nézve egészen másképp' van a' dolog, mellyek egyenetlen, vagy bukkanó csörge által képeztetnek (strepitus inaequalis seu explosivus) β, δ, η, π, τ, χ, η; ezek, mivel a' szájrészek' állása a' képzés elején egészen más, mint annak közepén és végén, csak egy perczig tarthatnak, míg a' szájrészek' állásának változása megtörtént, bukkanók AMMAN-tól.

Egyenlő vagy folytonos csörgéju mássalhangzók, h, m, n, ñ, ng, f, ch, sch, s, r, l. Ezeket ismét három osztályra lehet venni:

1. *Száj-folytonosok (continuae orales), egészen nyílt száj-csatornával.* Ide egyedül csak a' heentés h, tartozik. Erre nézve a' szájrészek egymással semmi ellentétbe nem jöhetnek, melly a' lég-nek átalmentében a' csörgének okozója volna. A' heentés csörgéje a' legegyszerűbb kifejezése a légkibocsátáskori, szájfalak zengésének. Az olasz nyelvnek H-ja nincs, keveset kivéve, p. o. ho, hai, ha, hanno. Különböző nyelvekbeni h val élésről lásd Purkinje feljebb említett munkáját.

2. *Orr-folytonosok, egészen nyílt száj-csatornával.*

Orrhangzók: m, n, ñ vagy ng. Ezeknek kiejtésénél a' lég egészen egyszerűen megyen-által az orrcsatornán, mi alatt a szájüreg vagy az ajkak- vagy az ínyre fektetett nyelv által bezáratik. Itt sem jönnek azon részek, mellyeken a' lég keresztül megyen egymással ellentétbe. Az ezen osztálybeli három mássalhangzóknál a' szájüreg, a' garat és orrcsatornának rövidebb, vagy hosszudak vak, 's végén bezárt hajlékát képezi; legnagyobb ezen hajlék az m kissőbb, az n legkissőbb az ng-nél. Az m-nél a száj becsukódik; ez vitt többeket, kik között *Rudolphiet* azon tévedésbe, hogy az m-et ajakbetűnek tekintsék, melly pedig nem az, az ajkak csak a' szájüreget zárják-be, 's az m, nem a' bezárás által, hanem ezután a' légnek az orrcsatornán egyszerű keresztülmente által a' szájsatorna' hajlékának zengése alatt képeztetik.

Az n nél a' száj, az íny' előrészeire fekvő nyelv' hegye által bezároltatik.

Az ng vagy ñ-nél, mellyek több nyelvekben, a' németben is (mint a' magyarban) egészen meghatározott mássalhangzók a' szájsatorna' bezáródása kissé távolabb hátulra, nevezetesen a' nyelv' háta által esik, melly az ínynek hátulsó részére fekszik. Ez nem két mássalhangzóból összetétel, hanem egyszerű hangzó mint az m és n, p o. sing, bang. (hang, harang, kong, zeng, ing 'st. e'f.) A' francz ng, még mélyebben fekszik.

3. *Száj-folytonosok a' szájrészeknek fedőlegesen egymás ellenibe tétele által.* F, ch, sch, s, r, l. Azon részek mellyek egymással fedőleges ellentétbe jönnek, és a' lég' átmenetelének akadályt vetnek, a' nyelv és íny, mint a' ch, r és l-nél.

F. Az ajkak fuvásra állanak. Ezen fuvó-csörgének két módosulása van; a' tiszta F, és W. (magy. V.)

1) Az F-nél az ajkak kerekdeden állnak.

2. A' w-nél az ajkak között szűk de hosszú nyílás marad.

Ch, vagy χ, melly utóbbinál félreértés nem eshetik, mivel ezen jegy egyszersmind más hangzókat soha sem jelent. Nincs meg a' francz nyelvben, (a' magyarban sincs) hol a' ch, a' német sch. A' nyelv közel fekszik az ínyhez; a' lég az íny és nyelv közön szűk között megyen-által. Három féle χ van a' szerint a' mint a' nyelv az ínyhez közelebb vonul.

1) Az elsőnél, vagy az előlrüli χ -nél a' nyelv' háta közel fekszik az íny' középrészéhez, az előbbtől igen különbözően hangzik, mint ezen szókban Tag, sagen, suchen, Aachen, ach. Kempelen azt jegyzi-meg, hogy ezen χ mindég a, o után jön. De ez nem szükségesképeni; a' német nyelvben ugyan, ez rendszerént úgy van, de ezen magányhangzót az első- vagy előlrüli χ vel mindenki összekötheti; a' közönséges beszédben is így van ez némely szókra nézve, p.o. Papachen, Mamachen. A' lengyel nyelvben is meg-van a' második ch. Aachen vidékén pedig az, igen divatos, holott a' χ úgy mondatik ki mint ezekben: Aachen, Papachen.

3. A' hátulsó χ -nél, mely a' Helveták Tyroliak, és Hollandoknál sajátos, a' nyelvháta az íny' vagy íny'vitorla' hátulsó részéhez közeledik; chet. haebr —cha, arab. *Purkinje* szerint a' cseh nyelvben is sch. Igen meghatározott és egyszerű hangzó, melyhez a' nyelveinkben semmi különös jegy nincs. A' franczok che-je (magyar s). Az alsó és felső állak egymáshoz közelednek, vagy egymáson is fekszenek; a' nyelv, hegyével a' fogak megett áll, de azokat nem érinti meg. Westphaliában ezen egyszerű hangzót $\sigma\chi$ -val cserélik-fel.

S. A' fogak közelednek egymáshoz, vagy özszeérintkeznek, a' nyelv' hegye az alsó sor fogakat érinti. Ennek egy módosítása az angol th, a' sejpített 's hibás ; (ide tehetjük a' magyar sz-et, mellynek módosítása a z.)

R. A' nyelv az íny felé hullámzik. Nem mindegyik rezgő hangzó R; p.o. a' hullámzó (vibrirend) ajkakkali mozgásból R, nem származik. *Haller* a' nyelvnek az R-néli hullámzását úgy képzelte, mint megannyi önkényes mozgásokat, 's abból az idegek' munkálatának sebességét akarta kiszámolni; de ez nyilvános félreértés; mert itt a' hullámzás, csupán a' légsodra által az ellenszegülő nyelven okozott mozgás, és olly kevésbé egyes önkényes mivelet, mint az ajkakkali mozgásnál az ajkak' mozgása.

Az R kétféle.

A' tiszta, vagy nyelv-R ennél a' nyelv nyugtos, és az íny vitorla hullámzik. A' franczoknál igen gyakran, csupa rá szokás.

Nincs R a' chinai nyelvben.

L. A' nyelvhegy szorosán rá fekszik az ínyre, a' lég csupán a nyelv és pofák között mind két felől megyen keresztül. De, csak egy oldalról is ki lehet ejteni; a' szólamnak együtthangzása által csak módosítatik, mi a' halkalbeszédnél számba nem vétetik.

III. Néma mássalhangzók bukkanó csörgével.

Idetartoznak a' β , γ , δ és ezeknek módosításai, π , χ , τ bukkanók AMMAN.

Azon szájrészeknek állása, mellyek ezen mássalhangzók képzésére szolgálnak, hirtelen változik; a' képzés kezdődik a' szájnak bezárásán, végződik pedig annak kinyílásán. Ezért ezen mássalhangzókat nem lehet önkényesen meghosszabbítani, a' hangzó megszűnik mihelyt a' száj kinyílik.

1. Egyszerű bukkanók, b, d, g (Gamma).

B, β . A' száj az ajkkal bezároltatik, és a' szél' általmentivel nyílik meg.

D, δ . A' száj az íny' előlrúli részére, vagy a' felső sor fogakra fekvő nyelv által bezáratik, és a' szél' általmentivel megnyílik.

G, γ . A' szájüreg távolabb hátulról a' nyelvnek hátulsó hátával az ínyre fekte által becsukatik, és a' szél keresztülmentivel nyílik meg. Csak az ezekben: Gang, ging, Gold, Gulden lévő Gatnma tartozik ide. Az írásnyelvben ezen g. az χ — chvel gyakran felcseréltetik. Ezen meghamisított g, mint e' szóban selig, ide nem tartozik. (Illy hamisítás a' magyar nyelvben nem találtatik).

A' néma hangzók b, d, g rendesen a' bezárt útnak hirtelen megnyitása által képeztetnek. De b, d, g-t, a' hirtelen bezárással is képezhetők.

2. Heentett bukkanók p. t. k.

A' b. d. g-nek megfelelő hangzók, p. t. k. csak módosításai amaz elsőbbnek, és az által származik ha a' b, d, g a' száj kinyílásakor heentéssel köttetik-össze; a' B-ből heentéssel P. D-ből τ , Gammából χ lesz. A' régiebbek, mint *Kempelen* és *Rudolphie* is a' második rendnek elsőtöli különbözősét abban helyhetik, hogy a' b, g, d-nél a' szólam is együtt hangzik. Ez nem helyes, mivel azok egészen némán képeztetnek. Schulthess azoknak mivoltát a' légsodra erejében lenni állítja, mi egészen helyes; mindazáltal nem szükség, hogy a' hátulsó orrlyukak ezen erős bukkanás előtt becsukódjanak. Az első és második rend közötti egyedüli különbség a' következő heentésben áll a' p, t, k-nál.

Ezen világosítás már a' Grundriss der Physiologieban 1827. előadatott. Több bukkanva pattanó hangzók (explosive schmatzende) a' beszédben nem használatnak.

Mint láthatni az articulált beszédnek minden főhangzóji, a' halkal vagy néma beszéd hangzórendszeréhez tartoznak. A' halkalbeszédnél a' mássalhangzóknak csak azon némelly módosulatai nem jöhetnek-elő, mellyek képződésükhöz a' szólam' együtthangzását megkívánják, mint a' német j, a' francz. j, ge, a' francz. z, a' meghangoztatott l és r. Ezen meghangoztatott mássalhangzók helyibe a' halkalbeszédnél a' megfelelő néma mássalhangzók állanak:

ugymint a' német	j	helyett a'	ch,
a' francz.	j	—	az sch.
a' francz.	z	—	az s.
a' meghangoztatott	l	—	a' néma l.
a' meghangoztatott	r	—	a' néma r.

Ebből lehet látni, hogy a' mássalhangzóknak mint csupa csörgéknek kiejtése, a' gyermekik' elemi oktatásánál, a' mássalhangzók nagyobb részére nézve lehetséges, de a' meghangoztatott mássalhangzóknak egész rende néma móddal nem képezhető, ezért ama' mód ezen ösmeret nélkül inkább káros mint sikeres, a' mennyibe ezen meghangoztatott mássalhangzók körül a' vállalat kivihetetlen, holott különben a' módnak nagy előnyereségei vagynak.

B) A' hangzó-beszéd hangzó rendszere.

A' hangzó-beszédben némelly mássalhangzók némán maradnak és pusztá csörgére, korlátoztatnak, a mennyiben a' szólamnak éppen semmi együtthangzására nem fogékonyak, mint a' bukkanok b, d, g, és ezeknek módosulatai, p, t, k, a' folytonos csörgéjü mássalhangzók sorából h. Más mássalhangzók a' hangzó beszédnél a' néma és hangzók' kettős kiejtésére fogékonyak, utóbbi esetben a' szólamnak együtthangzásával és zúgásával (Summen), mint az f, ch, sch, s, l, r, m, n, ng.

A' magány hangzók

1. Magányhangzók. A' száj' állása ezeknél olyan, mint néma kiejtésüknél. A' hang a' gögfőben támad, mint a' csörge a' néma magány hangzóknál, és a' gögfőhang a' gége- és szájcsatorna-, és szájnyílás által az a, e, i, o, u, ü, ö, â, és a' mély orr-magány hangzókhöz, francz. a, ä; o, oe-hez újra képezetik. A' kéthangúak két magányhangzóknak egybefoglalatai, mellyeket *Rudophie* az ä, ö, ü magányhangzókkal felcsereit. Végre ide tartozik még az igen meghatározott néma magányhangzó e, hebr. sva. melly a németben is előfordul, legalább tájbeszédben, habe, sage. Ezen hangzó a' halkal magányhangzókhöz nagyon közel jár.

A' halkal magányhangzók a' hangzó beszédben rendszerént nem fordulnak-elő. Még is némelly nyomait találhatni a' slav nyelvekben p o. a' lengyelben. Ezen szónál wab' a' b-ét egy halkal hangtalan i. követi. Ugyan azon jegy fejezi ki némelly más mássalhangzóknál a' halkal i-nek következetét, de a' halkal i, igen könnyen megyen által ch-re, mellynek képzete a' halkal i-hez olly közel fekszik. Krom A' magányhangzókon kívül több mássalhangzóknál a' szólam is zúgva együt hangzik, a' nélkül hogy magány hangzó zenéjéhez (timbre) közelítne. Ezen meghangoztatás mind nyílt mind bezárolt szájjal 's nyílt orr-csatornával lehetséges.

II. Mássalhangzók, mellyek a hangzó- beszédben némák maradnak.

1. Bukkanok, B, D, G (Gamma) és módosulatai, P, T, K. Ezen néma mássalhangzókat egyáltalában lehetetlen szólam megghangoztatással összekötni. Ha

próbáljuk hangosan kimondani, a' meghangoztatás hátulról jön hozzá, és b, d, g- vagy p, t, k-val egybekötött magányhangzó lesz

2. Folytonosok. Az egyetlenegy folytonos, mely egészen néma és semmi együtt hangzásra vagy szólamos hangzásra nem fogékony, az h a' heentes. Ha a' h-át próbáljuk hangosan kiejteni, a' szólam zúgása nem hangzik egyszerre a' h-val, hanem utánna jön, és a' heentes azon perczen eltűn, mihelyt a' lég a' szólamszálagon megszólamol.

III. *Mássalhangzók, mellyek a hangzó-beszédben mind némán mint puszta csörge, mind szólami meghangoztatással kiejtethetnek*; ezek csupa folytonosok: f, ch, sch, s, r, l, m, n, ng, az ezen rendbeli meghangoztatottak sok nyelvekben hiányzanak. A' francz nyelvben legtöbb meghangoztatott folytonosok találhatnak, mellyek abban néha különös betűkkel, millyen a' z, meghangoztatott s, j és sch, vagy pedig az l, m, n után néma e-vel fejeztetnek ki; ez nem l, m, n, r utáni rövid halkal e, hanem ama mássalhangzók kiejtésével egyidőbeni hangoztatás. A' néma e, ellenben más betűk végein éppen semmit nem jelent, ha czélja nem az, hogy valamely írásjegyet, melly más hangzókra használtatik közelebből meghatározzon, p. o ge és che, a' néma német sch, holott g, az a előtt a' gamma. A' német nyelv ezen esetben csak a' mássalhangzót különbözteti meg az ennek megfelelő némától, a' német j, melly a' franczétól különbözik. A' német j, a' meghangoztatott ch, a' francz j, a' meghangoztatott sch. *Kempelen* igen sok meghangoztatott mássalhangzókát nagyon jól ösmert, p. o. ő jól tudja, hogy a' német j, a' ch-nak meghangoztatásából származik, hogy a' francz z, zúgó meghangoztatott s; hogy a' francz j, zúgó meghangoztatott sch, ő az l, m, n, r-et is a' szólammássalhangzókhoz (Stimm mitlauter) veszi. Én pedig abban nem egyezhetek-meg, hogy a' mássalhangzók magukban gondoltatva, és a' hangzóbeszédben mindég meghangoztassanak, mivel azok a' hangzó nyelvben szólam nélkül éppen olly tisztán képeztethetnek. Ezen felyül *Kempelen* az a, b, d, g-ét is a' meghangoztatottakhoz számlálja, holott pedig ezek függetlenül némák, éppen úgy mint a' p, t, k, mellyeket *Kempelen* független némáknak elősmer. Itt következik a' néma és meghangoztatott folytonosok' rende.

Orr-folytonosok:

Néma

m - - - m, a francz írásban néma e-m, után de m-el hangzik.

n - - - n, a' francz írásban néma en, után de n-el hangzik.

ng - - - ng, Önkényesen hangoztathatik-meg.

A' meghangoztatottak befogott orral csak perczre is képeztethetnek.

Orr-folytonosok:

f és w - - w, A' meghangoztatott f, úgy hangzik mint a' meghangoztatott w.

χ német ch, nincsen j a' franczban. Németül ezen szóban ja. Ha a' cha, ch-nak meghangoztatásával ejtetik-ki ekkor lesz belőle ja. A' lengyelben is e' szóban Ja (en). A' franczban csak l-el egybekötötve az úgy nevezett lágy l-el (l, mouillé) fordul-elő, mint éppen ezen szóban: : mouillé.

sch, francz. che, j. Franz. e' szóban: jamais Ha e' szó schamais sch-nak meghangoztatásával ejtetik ki, ekkor kiejtetik a' francz. jamais (a' j-nek megfelel a' magyarban a' zs = zsamé). A' lengyel z' ugyan ezen meghangoztatott hangzó, mint szinte rz.

l - - - l. A' francz írásban néma e, l után, de vele együtt hangzik; nem az l után ezekben salle, sable, ville (az l mouillé tulajdonképpen ide nem tartozik, mert az lj). A' lengyel módosított l is meghangoztatott.

r - - - r. A' francz írásban néma e, r, után de az r-rel együtt hangzik, nem pedig az r után némelly szóban, mint verre.

z - - - z. A' franczban ezeket: zone, zele néma ssel ejtvén-ki lesz sone, sèle; ha az e gyengén meghangoztatik, ekkor lesz az igazi francz kimondású zone, zèle. A' lengyel z is ide tartozik (nem különben a' magyar z is), melly meghangoztatott s.

Ezen utóbbi parallelát már felyebb említett munkában (Grundriss der Physiologie. Bonn 1827). A' néma és meghangoztatott folytonosok' oszlékai különböző nyelvekben azoknak alkalmazatai 's egybeköttetési igen különbözők. Az orrfolytonosok m, n, a' szók elein igen jól maradnak némák, p.o. Mond, Narr, a' szók' végein legalább meghangoztatnak, kivált ha más mássalhangzó után következnek, mint ebben Darm. Az ng-ét ugyan lehet némának képezni, és a' halkai beszédben e' szóban magnus, agnus igen tisztán kivehető, a' hangos beszédben mindég meghangoztatott.

A' száj-folytonosok r és l a' német szavak' elein egészen némák lehetnek, legalább a' hangosbeszédben némán ejtetnek-ki; p. o. ezekben Rand, Land. A' szók' végein is kiejtethetnek ugyan némán, mint ebben „war” de jobbára még is kevésse meghangoztatnak még a' németben is, hol a' meghangoztatásra semmi néma e sem mutatkozik. Néha egész magány hangzók jöhetnek a' mássalhangzók közzé, ha ezen utóbbiak meghangoztatnak, mer für mir csupán meghangoztatott m, és r-vagy éppen a' néma m-, és meghangoztatott r-nek egybeköttetése. A' lengyel l meghangoztatott. Egyébaránt az r-néli meghangoztatás mind az n-, mind az i-hez közelíthet, ezen utóbbi e' szóban: fille.

Néha a' sláv nyelvben egészen néma r fordul elő, mint *Purkinje*, Piotr (lengyel) és Wyt-wamról említi. A' néma l is előjön a' lengyel nyelvben, más mássalhangzó megett; p. o. kladl, szbladl, szedl, de ezen l-et némellyek éppen nem, még némán sem mondják-ki.

A' meghangoztatás néha csak kényesség, (affectatio) p. o. a' büsze-bosszus nyugtalan megszólításban, Herrr! (talán ide tehetjük a' magyarban, ebballába — terr — remtette 's t. e'f.

A' néma ch, χ sok nyelvek' sajátja, mint a' meghangoztatott χ vagy német j. A' németnek van sch, a' francznak meghangoztatott sch, vagy fr. j-e. A' meghangoztatott s vagy z a' francz nyelv' tulajdona, (de meg van a' magyarban is). Látni való, hogy a' francz nyelv a' zúgó meghangoztatott hangzóknak kitűnő, melly azt bélyegessé teszi. A' német nyelvben kevés a' meghangoztatott mássalhangzó, tudniillik csak a' j, vagy meghangoztatott χ a' meghangoztatott r, l és f. Ellenben a' francz és sláv nyelvekben, mind a mellett hogy olly sokféle különbféleggel birnak, számosan vagynak a meghangoztatott mássalhangzók, mint a' francz és lengyel nyelvben a' meghangoztatott s, vagy z; a' meghangoztatott sch, vagy francz j; és a' lengyelben még ezen kívül a' meghangoztatott χ , nevezet szerént a' német j. A' néma χ a' francz nyelvben éppen nincs; a' meghangoztatott χ -nek némi nyoma mutatkozik az l-nél, az úgy nevezett lágy l-nél (mouillé). A' sláv nyelvekben pedig nagyon szembetűnő a' temérdek sisegő-hangzó (Zischlaute), 's ezeknek magányhangzó nélküli egybeköttetése, annyival ritkábban találtnak pedig ezek a' római nyelvekben, és a' magányhangzóknak a' mássalhangzók feletti többsége ezen nyelveknek több hangzást és tekintetet ad.

Igen bélyeges a' francz nyelvben az órrhangzóknak mn, n, ng- gyakori használása, mi több, hogy benne az ng, mássalhangzónak csupán a, o, ä, nevezetesen az orrmagányhangzókkal egybeköttetési vagynak, a' csengeteljes e, i, u-vali egybeköttetések egészen hiányzanak. A' német és angol nyelvben a' magányhangzóknak ng, orrmássalhangzóvali egybeköttetési feltaláltnak, ang, eng, ing, ong, ung.

A' francz nyelvben még ott is, hol az írásnyelvben az em, ing, egybeköttetés van, a' közbeszédben néha más magányhangzók jönnek-elő, mint ezekben: empereur, singulier. A' lehető különféle orr hangzók' olly ritkán-bizonyos orrhangzóknak pedig a, ä, o orrmagányhangzokkal annyival gyakoribb használásától kell az ezen nyelvben uralkodó

orr-egyhanguságot következtetni, holott ez, más tekintetben a' meghangoztatott lágy magányhangzók' gazdagságával méltán dicsekszik. Különösen szembeűnő az ang, hangal gyakori élés, ezen hangzónak sokféle jelöléseiben, temps, sang, evidemment 's több e'f.

Az előadott hangzók az elemei minden mivel nyelvnek, ezeknek különféle jelelései egymásközötti felcserélései ide nem tartoznak. g, x, z, nem önállású mássalhangzók, hanem egybekötetések Különböző hangzóknak különözű nyelvnek osztályaiban előfordultát lásd *Purkinje*' felyebb említett munkájában.

A' nyelvnekben közönségesen használt mássalhangzó-csörgéken kívül még temérdek lehetséges, a' száj- és gégében képezhető, hol bukkánó, hol folytonos nemű csörgék vagynak, millyenek a' többek közű gőgicsélés, nyöszörgés, hemsegés, zokogás, csókolás, ptrüsszentés, ásítás, az ll, ide 's tova csapkodó nyelvvel, szürcsölés, hortogás, az az ajkakon brrr, pattantás a' nyelvnek a' fogak- és ínytől hirtelen elvonulása által. Mind ezen hangzók rendszerént a' nyelvnekben nem használtatnak, ezek közű csak a' pattanó hangzók (Schnaltzlaute) fordulnak-elő *Lichtenstein* és *Salt* szerént a' Hottentottáknál, és más africai népeknél.

A' nyelv különözű csörgéji és csengéji, mint azok bizonyos physicali feltételek alatt származnak, szükség hogy mesterséges műveken is utánna képezhetőek legyenek. Némelleyek illy móddal igen könnyen származnak, mint a' b, ha valamelly hengeres cső meghangoztatik, a' kéz a' cső' elibe tartatván, 's onnét ismét elvétetvén; w hasonló módon, ha a' cső hártásnyelvű nyelvvel síp. Illyes mivel *Kratzenstein*, *Kempelen* és *R. Willis* foglalkoztak. Szerencsésen hozzájutottak a' beszédhangzóinak nagy részét utánna képezni. De ez illy műveknél mindég van valami tökéletlensége; mivel mindegyik magány és mássalhangzóhoz külön egyegy készület kívántatván, ezen műszerek' olly móddal egybefoglalása, hogy szélládájok (széltartó) közű legyen, a' szóképezésre felette nehéz. Azon nem kell csudálkozunk hogy egyes madarak, mint a' papagájok, varjúk articulált hangok képezésére fogékonyak, mivel szájok átalában ugyan azon falakkal és fedőleg munkáló részekkel ellátvák. Ezeknél az egyes hangzók megtanulása kétség kívül szinte ugy esik mint az emberek gyermekeinél. Különbözű hangzók czélnélküli mutogatása mellett a' mozgások magukat megfészkelik, tudniillik mellvek mindegyik csörgének képezésére szükségesek, és készek magukat társasítani, ha valamellyik ezen lehető hangzók közű szükségesek.

C. *Hasbeszéd.*

Az emberi beszédnek ősméretes neme az úgynevezett *hasbeszéd*. Némelleyek, mint *Magendie* azt tartják, hogy a' hasbeszéd által adott hangok csak a' csengének különféle módosításai, mellyek a' szólamműv által származtatnak; mások ismét azt hiszik, hogy a' hasbeszéd által adott hangoknak alapoka valamelly közű, különözű; p.o. illyen a' lélekzetvétel alatti articulálás. Ez a' közönséges nézet a' hasbeszédéről. Nem lehet tagadni, hogy lehetséges a' lélekzet alatt is articulálni, noha ez igen nehéz; az is igaz, hogy az illy módon képezhető hangoknak a' hasbeszédével nagy hasonlatossága van. Mindazáltal én e' nézetet helyesnek nem tartom, mert más módon sokkal könnyebb a' hasbeszédők hangjait beszédét tökéletesen utánözni, a' mennyiben a' hangoknak a' közönségéstől egészen különözű zenét (timbre) ad. Én az itt következő mód által igen folyvást tudok hasbeszédni, és megvagyok arról győződve, hogy a' hasbeszédők ezen én módomat használják. E' végre mély lélekzetet veszek, úgy hogy az aláfelé szálló hashártya, a' hasbeleket nagyon előre nyomítja; a' hangoknak ezen sajátságos váltányát nem a' lélekzetvétel alatt képezem, mi itt szóbanforgó, hanem a' lélekzet kibocsátásakor, de ezen lélekzet kibocsátás sajátságos, ezalatt a' szólamrés igen szűk, a' lélekzetnek a' melj falak összehúzódás által lassan kell megessnie, mi alatt a' hashártya előbbi a' lélekzetvétel alatti helyzetét folyvást megtartja, és a' has a' beszélés alatt a' lélekzet kibocsátása mellett

felnyomulva marad. Az igen szűk szólamréssel, gyenge szólamítással, mely csupán a' melj' meljékfalaival a' hasizmok' munkálata nélkül esik-meg, származik ezen váltány hangjainak sajátságos zenéje. Illy módon a' távolból kiáltó ember' hangjaihoz hasonlókat lehet képezni. Minthogy a' has a' beszéd alatt felduzzadva marad, azt gondolja az ember eleinte, hogy a' hasbeszéd a' lélekzetvételekor esik: de csak hamar meggyőződhetik róla, hogy a' lélekzet akkor kibocsáttatik; mert ha a' hasbeszéd szakadatlanul folytatik, mind addig míg a' lélekzet ki nem fogy, a' melj mindég szűkebbé lett, és ha a' széltartóvani lég' szűke miatt, semmi további hang nem lehetséges, ismét lélekzetvétele van szükség.

Azoknál, kik mint hasbeszélők lépnek-fel igen sok, csupán más érzékeknek mint sem a' hallásnak csalódásai: p. o. a' bizonyos tájakról is beszélés ; általában kevésbé különböztetjük-meg a' zenesugárokat (Schallstrahlen), és ha a' hallónak figyelme valamely tájra vezetetik, az előterjesztés mindjárt kész a' hallottat bizonyos helyre általtni.

D. Hibás-beszéd.

A' helyes szókiejtésre megkívántatik mind a' szájüregnek helyes képzete, mind a' jó hallás. A' beszéd' tökéletlenségei vagy egyik vagy másik hiányból erednek. Hiányzó lesz a' beszéd egyik vagy másik hangzóra vitelesen, egyszersmind tukma, ha az ínny lyuk van, mint szinte akkor, ha a' fogak hiányzanak. Egyes betű-hibákról lásd *Kempelen* és *Schulthess'* f. e. munkáikat. A' nyelvnek ügyetlen és nehézkessége szüli az akadozást. Az ittasság ezen hibát csak ideig általmenőleg okozza, a' nyelvvalatti ideg-bennulás maradandó. De tökéletlen lehet a' beszéd az által is, ha az egymásután következő hangzóknak nincs könnyű folyama, de egyes hangzók' tiszta képzése nem hiányzik, ez a' dadogás. Ezen hibáról jó felvilágosításokat lehet találni *Schulthess'* említett irataiban. A' dadogás áll a' mással-vagy magányhangzók kiejtésére vagy az előbbiekkeli egybekötésre pillanatig tartó tehetetlenségben. Ezen akadály a szavak elején vagy közepén jöhet elő. Ha a' nehéz kiejtésű betű a' szók' közepén fordul-elő, ekkor gyakran az ezt megelőző szótag eleje, vagy éppen ezen szótag ismétletetik. p o. zi zi-zi-zitze (czi czi czi-czicze) Llllachen, Llllakat, az első esetben hiányzik a' t, mássalhangzónak az ezt megelőző szólamhangzó (Stimmlaut) i-veli egybekötése, a' második esetben a' szólamhangzó a-nak az öt megelőző l-mássalhangzóvali egybefoglalása. Az előzőnek ismétlése, mint *Schulthess* helyesen megjegyzi a' dadogásnál nem lényeges, hanem csak újonnan vagy ismételt neki kezdés az általmenetelre ráakadni. Ha az előző mássalhangzó bukkanó, mellyet nem lehet nyújtani, ekkor az ismétlés könnyebben előáll, mivel a' bukkanók, b, d, g, (Gamma) és p, t, k a' magányhangzó" előfordultáig önkényesen nem nyújtathatnak-meg. Ha pedig az előző mássalhangzó folytonos, mellyet önkényesen lehet megnyújtani p. o. m, n, ng, f, χ, sch, r, l, s, ekkor az ismétlés nem éppen szükséges, mivel ezen folytonosok addig míg rájuk magányhangzó következik megnyújtathatnak. Példák: bbbald, lachen (bbbolond, l-lator). Néha azon eset is van, hogy a' dadogó a' folytonosokat ismétli. Néha pedig kénytelen, oda nem tartozó betűk csúsztatnak-be, d, t, ng , nd , 's mások. Vesd-egy be *Schulthess* említett munkáját 1. 74. *Schulthess* azon nézetet adja-elő, hogy éppen nem a' mássalhangzók' nehéz articulálása okozza a' dadogást, hanem a' magány hangzók' szólamhangzója. Ezen észrevétel a' természetnek helyes szemléléséből ered, de mind a' mellett is, hogy az eddigi hibás nézetet jobbjítja, kissé messze megyén; mert gyakran a' magányhangzó képeztetve elő-állott; de a' következő mássalhangzó nem tud vele egyesülni. Én egy igen feltűnő mathematicai miveltségű ifjat ösmertem, ki előbb nagyon dadogott, és ha önnevét akarta kimondani, azt könnyen elhibázta, Tessot helyett Te-Tessot-ot mondott. Gyakran az akadály már az első mássalhangzóban van; ez illy esetekben is az akadály kevésbé az articulálással foglalkozó szájrészekben sokkal inkább abban van, hogy a' légnek a' szólamréseni általmenetele, a' mássalhangzóra szólamláskor, a' szólamrésnek pillanati bezáródása miatt akadályoztatik. Ezen akadály és

szólamrés' bezáródása, melyre főképp 's különösen *Arnott* (*Element of, Physics or natural Philosophie*) figyelmeztetett, csak bizonyos articulatióknak társasulásánál kerül-elő, holott a' légnek általmenetele más articulatióknál, p.o. előző szótagok' ismétlésénél könnyű. A' fő dologra nézve az akadály mindég a' szólamrésben van, akár a' kívántatott hangot nem adja ki, ha annak magányhangzónak kellene lenni, akár hogy a' léget midőn articulálni akar, a' szájban által nem bocsátja. A' küszködés a' szólamrésben a' nagyon dadogóknál elég nyilván mutatkozik, az akadályozott kilehellés, és a' vérnek a' fő és nyak-erekbeni összegyűlése által. Így tehát a' dadogás lényege nyilván abban áll, hogy a' gögfőben a' szájmozgásokkal vagy articulatiókkal pathologiai együttmozgások történnek. A' dadogónak legnagyobb mértékbeni erőködése az arczon is együtt mozgásokat okoz. A' hiba hasonló a'hoz, mikor valaki egy arcz-izmot akar összehúzni, 's ez által az együttmozgás- és az idegbefolyás' megakadályoztatott elszigetelésénél fogva egész képét félre vonja.

Arnott és *Schulthess*-el tökéletesen egy értelemben vagyok, ha ők a' dagadás' legközelebbi okának a' szólamrés' görcs általi érdekeltesét tartják. Ezen érdekeltes a' szólamrésnek pillanati bezáródása (részint a' kánporczok egymásra fekte — részint a paizskán-izmok nyomása által, mellyek a' szálakat egymáshoz szoríthatják. A' mellett kell maradni, hogy ezen pillanati érdekeltes, bizonyosságmozgásokkal nevezetesen nyelvmozgásokkal pathologiai társasulat, és egészen ettől függ. A' száj részeknek a' b-hez kívántató állása, megvan, az ajkak is mint a' b-nél kinyílnak, de az hiányzik, hogy ha ennek véghez kell menni, vagy véghez ment, a' léghézés a' szólamrésből reá nem következik. Tehát a' dadogás' megakadályozására a' természetszerű bevezetés lesz, azon célhozjutás, hogy az articulatio, és a' gögfőnek mozgásai között könnyebb társasulás eszközöltessék. Erre nézve egyik eszköz a' szóknak éneklése, a' mennyiben ez, a' figyelmet a' gögfőnek kiejtési részvételre hathatósban vezeti, mint a' közönséges beszélésnél szokott történni. A' dadogók a' szót jobban éneklék, mint sem beszélnek.

Ugy látszik, hogy a' nyelvnek alacsony tartása a' dadogást előmozdítja. A' nyelv ezen tartásának elkerülésén és a' nyelv hegyinek az íny felé emelésén nyugszik *Leigh* asszony módja. Lásd *Schulthess* f. e munkáját l. 166. Ide tartozik ezen, már a' régiek előtt is ösmeretes mód, a' nyelv alá poczkot tenni. Azon mód, mellyet *Arnott* e' munkájában előad a' dadogásnak helyes physiologiai szemléletén nyugszik. *Arnott* így mond: ha a' szólamrés ajkai éppen úgy volnának láthatók mint a' szájajkak, a' dadogás természete olly soká titokban nem maradt volna. A' dadogók' szólamrésse időről időre becsukódik, azon kell tehát lenni hogy a' dadogó, gyakorlás által magát a' természetnek ezen becsukódásától elszoktassa. Erre nézve *Arnott* azt javallja: hogy a' dadogó minden szót a' szólamnak közbecsusztatott meghangoztatása által egy egészre kössön-össze valamig lélekzete tart; p. o. soweitederathemereicht. Ez ugyan valamit használhat. de egészen ki nem elégít; mivel a' fő akadály jobbára a' szókon belül, és bizonyos articulatióknak együttmozgásában fekszik. Ha a' dadogás' orvoslására módot kellene előadnom, azaz *Amottén* kívül még e' következő volna. A' dadogókkal olly írásokat olvastatnék, mellyekben éppen semmi néma b, d, g (Gamma) p, t, k vagy bukkanak nincsenek, ezek csupán olly mondottakból (phrases) állának, mellyek a' magány hangzókön kívül csupa betűket foglalnának magokban, tudniillik mellyek a' kísérő meghangoztatásra fogékonyok, p. o. f, χ, sch, s, r, l, m, n, ng. Szorosan meghagynám nekik, hogy ezen betűket meghangoztatva ejtsék ki és hosszan megnyújtás. Ebből olly kiejtés származnék, mellyel az articulatio mindég meghangoztatással volna egybekötve, 's így a' szólamrés soha sem csukódnék-be. Ha a' dadogó magát darab ideig gyakorolta szólamrését szakadatlanul, még a' szók között is az *Arnott* javaslata szerént nyilva tartani, a' meghangoztatott zúgó mássalhangzókat kimondani, mindegyik magány és mássalhangzónál és utánnok, szólamrését nyilva tartani, ekkor a' néma mássalhangzókra

h, és bukkánókra b, d, g (Gamma) p, t, k is általmehet. Ekkor osztán tudni fogta a' dadogó mit tévő legyen. A' Leigh Assz. módja szeréni közönséges orvoslás mód, vakon sötétben tapogatódzás, holott sem a' tanító, sem a' tanítvány nem tudják mi a' fő dolog.

A' nyelvnek van egy bizonyos és nem ritka hibája, melly a' dadogástól lényegesen különbözik. Ez, a' szók közötti meghangoztatás, valamelly kissebb vagy nagyobb mértékben hosszú e, ä, a, vagy orr-magányhangzóknak becsusztatása, vagy sajátilag a' gége által módosított szólam hangzók' közbeejtése, holott egyébaránt a' szók' kimondása helyes, p.o ich-ä, (a' magy. eztet-e, aztat-a). Ez olyan forma mint a' muzsikai hangszerekben a' kívántatott értéken-túli hangzás. Ezen hangzók egyik szóról a' másikra általmenetelt képezik, vagy azt elősegítik, és gyakran ez által származnak, noha illyes-mik gyakran a' gondolatbani akadozás által is okoztatnak. Néha ezen helytelenség dadogással van összeköttetve, talán azért, mivel ez által a' dadogás a' közelebb következő szó' megkezdéskor elkerültetik.

Tiszta hangzók képzéséhez jó hallás kívántatik. Siket-némán születetteknek igen nagyon nehéz az egészen durva hangzók kimondását megtanulni. A' siketnémáknak csak a' hallás részint, vagy egészen hiányzik; némaságuk, siketségek következte; sok vesződséggel az articulatiohoz szükséges mozgásokat nekiek, látható jegyekkel, mutogatással meg lehet tanítani, de beszédük az emberi társaságban nem egyéb mint hasznavehetetlen ordítás, mivel a' hallással együtt az articulatio szabályozóját nélkülözik.

Hallás és beszéd benségesben nem függhetnek összebb, mint maga az agyvelő által. Nem lehet átlátni, mi haszna volna a' halló és beszélő művek közötti ideg egybeköttetéseknek; az arcz- és nyelvideg egybeköttetése mind a' hallásnak, mind a' beszédnek idegen; mert az arczi idegnek a' hallással, a' nyelvidegnek a' beszéddel semmi köze, A' fő-beszéd-ideg a' nyelvalatti-ideg, mellytől a' nyelvnek minden mozdulásai függenek; az articulatióknál, legalább az ajkakénál, az arcz-ideg is tekintetbe jön. Mind két idegek physiognomiai idegek, a' mennyiben mind az arcz minimicája, mind a' beszéd, mindegyik másként, belső állapotunkat kültárgyulag állítják-elő. Ugy látszik: mind kétféle idegek ugyanazon középponti résztől a' bogyóktól (Oliven) vagynak függésben.

E. Ékezet.

a) A' szók ékezete. (Accent).

Mindegyik szónak meg van a' maga ékezete ha több tagu, ez legalább a' németben többnyire, e nem mindég a' gyök tagon nyugszik; Lében, ságen, singen. Ennél Lebéndig a' rag szótagra esett. Némellyek az ékezett szótagot még közel félhangal felyebb hangoztatják-meg. A' beszéd ezáltal éneklő lesz. Ezzel éppen ellenkező az egyhangu beszéd, ha mindegyik szótag ugyanazon egy hangmagosságon mondatik ki, p. o. lébén, ságen. Ezen változat' hijánnya, az unalmas pedánsoknál, mint természetük' kifejezete kiálhatatlan. Ez a' kikiáltók' (hirdetők') beszéde.

A' régi nyelvekben az ékezet, és a' szótagok' hossza egészen különböző.

A' költései előadás' rhythmusában a' szótagok az ékezet rovására természeti hosszuk szerént méregettetnek.

A' német nyelvben az ékezetek a' hosszakkal jobbára összeesnek. Itt mindent, mint hosszút kell mérni, mellyen az ékezet nyugszik. A' régi nyelvekben a' leghosszabb szótagoka' mi rhythmusi előadásunkban, mint hosszuk használtathatnak, csakhogy az ékezet szótagja maradjon hosszú. De e' mellett szükség, hogy az ékezett hangoztatás, az ékezet által hosszú szótagoknál, a' költészi előadásban elkerültessék.

Az újabb római nyelveknek mássalhangzók általi kevés hosszuk és kevés szóékezetük (Wortaccent), vagy a' szók egyes tagjainak hangoztatásában kevés különbség van, a' végre hogy a' természetesen hosszú és rövid, vagy hangoztatott és nem hangoztatott szótagokkal, mint hosszúkkal és rövidekkel rhythmusként lehetne élni.

Ennél fogva a' római nyelvek, antik-rhythmusos bánásra kevésbé alkalmasok mint a' német.

Ugyan azért, az ezen nyelvekben divatozó tökéletlen rhythmusokban különbség nélkül minden szótagot kevés kivétellel hosszúnak 's rövidnek lehet venni, és a' szótagok csupán számuk szerint mérhetők. Csak némely szók' elhatározott ékezetei vétethetnek hosszúnak.

Ezért tehát a' költései előadásban a' rhythmusos hosszút és rövidet nem kell feltüntetni, mivel ezek gyakran sem nem hangoztattak, sem nem természetesenek.

b) Tétélek' ékezete. (Accent der Sätze).

Valamely tételt alkotó szónak felsőbb (hangoztatása) ékezete az ítélet' minéműségét fejezi-ki. A' kérdés- ráhagyás- és az ítélet' több más módjainál az ékezet tulajdonképpen mindig azon szóra esik, mellytől legtöbb függ; a' legegyszerűbb, háromszóbból, úgymint tárgy, foglaló, és mondatból (subjectum, copula, praedicatum) álló tételnek különböző jelentése van, a' szerint a' mint az ékezet (hangoztatás) a' három közül egyikre vagy másokra ejtetik.

c) Tájékezet (hangoztatás, tájkiejtés.)

A' különböző tájkiejtésben a' köznépeknek természeti elevevénye, vagy gyávasága kifejeztetik. Itt az ékezet physiognomiai. Egyeseknek természetelleni ismételt ékezete, melly nem természetes gerjedtségből ered és ezt nem fejezi-ki, piperés, és mesterkelt. A' nagy városokban nem a' mivelteknek, hanem az azoknak tartatni akaróknak gyakran a' köznép kiejtésétől egészen különböző ékezeti modorjuk van, mit ugyan itt is helyelhellyel, de még is inkább a' nőknél hallhatni.

A' német nyelv a' tétélekre nézve semmi közönséges keresztülható ékezettel nem bír, ez mindenütt különböző. Más nyelvekben bizonyos ékezet uralkodóvá lett, mint p. o. a' francz nyelvben. A' Dán és Svédnek tétéleikben olly sajátos ékezetük van, melly még akkor is kiösmérhető, mikor németül beszélnek. (*Folytatása következik*)

Úgy látszik; az előadott különbség a' természetes és mesterséges gögfejek között, melly utóbbiaknál, akár nedves ütér-szálak, akár kautsuk szirmok alkalmaztattak, a' hangnak, a' jövénycső hosszabbításából eredett silyedése nem volt szembetűnő. Azonban ezen különbség nem független (absolut), mert ha néha, kivált a' nehezen szólamlásnál, midőn a' szirmok vagy igen lohadtak, vagy igen feszesek voltak, ezek a' jövény vagy szélcsőnek hosszabbítása által vagy semmi, vagy felette csekély silyedésű hangot adtak. E' végre némely próbákat tettem: tudniillik hogy ezen különbség miből származhatik. Nekem leghihetőbb magyarázatnak tetszik ez: a' gögfőn, főképen bizonyos feszületnél, egyedül a' szólamszálak' hullámzásai jönnek tekintetbe, a' mennyiben a' szólamszálak oldalkörnyezetét a' gögfőnek falaival egybekötő hártya nem feszítetik. A' mesterséges, kautsuk vagy ütérhártya szálakokkal ellátott gögfőnél nem csupán szélrészeikre eső két irányzatú feszületük vétetik-számba, hanem a' kautsuk lapka és ütérhártyának lohadtabb része is mint ezen résznek gyöngéd csilapításánál látható, a' szélrészek hullámzására kihat. Ezen nagyobb szélesség — és a' folytonos rugalmú hártya feszült és nem feszült részének összefüggéséhez képest ezek, a' jövény és szélcső hossza határozta feltételek mellett sokkal több hullámzás és hangmódosulatokat vehetnek fel, mint a' szólamszálak, mellyek körül a' hullámzatok főképen a' szólamszálakra vágynak korlátozva.

Azt gondoltam, hogy talán a' szélcsőnek hártyás nyúlánk tulajdonsága, és a' légső is a' gögfőn, a' jövények' csekély befolyásában részesülnek; de ez nem került-ki; mert ha a' légső helyébe facsövet tettem, a' jövények által semmi különös nagy változathoz nem jutottam. Talán a' gögfő porczai közötti hártyák, mennyiben azok a' szél

által kifeszítetnek még is részvétellel vágnák, a' mesterséges gögfőn tapasztalt azon különbözőségben mellynek végesvégig szilárd falai vagynak.

Azon próba tétek körül, mellyek a' jövénycső által a' gögfő' szólam szálágainak hangjára járuló befolyásnak kitanulására tétettek, néha úgy tetszett, hogy a' szélcsőnek bizonyos hosszúsága mellett a' hang kevésbé jól szólamoltt mint más próbatéteknél, mi a' kautsuk nyelveknél is megjegyeztetett. Attól függ, hogy magát a' légoszlop a' nyelvekhez nem jól alkalmazhatja; *Weatstone (Mayo Outlines of physiology)* ezen környülményre más nyelven sípoknál igen sokat tartott *Bishop*, is igen sokat tulajdonit a' szólam szálágok előtt és megetti légoszlopok' költsönös alkalmazatának, (*accommodatio*) élő állapotban. Az én próbatéteimnél pedig ezen befolyás igen csekély vólt, és igen sok esetek között csak néhányszor fordúlt elő; mire nézve tehát én alkalmazatnak, tapasztalatomra támaszkodva, az emberi szólamművön olly befolyást millyet annak *Bishop* adott, nem tulajdonithatok. Ellenben, világosan kitetszik, hogy a' lépcsőnek hosszabbítására és rövidítésére a' szólam szálágok előtti térnek hosszabbodására, és rövidülésére, a' gögfőnek az ember hangja változásakori leszállása - és felemelkedésére keveset lehet számítani. Legfelyebb csak ennyit lehet elfogadni, hogy az alsó szólam szálágok' előtti csőnek meghosszabítása, a' gögfőnek leszállása, a' csőnek rövidítése pedig a' gögfőnek felnyomulása által, első esetben *ceteris paribus*, a' mély hangoknak, a' második esetben pedig a' magas hangoknak képezését elősegíti 's könnyíti.

XXVI. *A' légcső jobbára hártvás tulajdonságú lévén, mint szélcső nincsen szembetűnőleg módosító hatással a' szólam szálágok hangjára, és a' légcső a szólamlásra olly arányban van, mint az ugyan ollyan öblű facső.* E' tekintetben a' hártvás nyelvű, és részletesen hártvás szélcső nyelvű - sípok egészen más arányban vagynak, mint a' hullámzó-légoszlopos hártvás-ajkassipok, mellyeknél Savart fölfedezete szerint a' hártvásfalú sípoknak hullámzása, a' légoszlopnak főhullamzatait jóformán módosítja. Ezen befolyás itt annyira megyen, hogy valamelly kevésrétegű nedves vastag papírból készített ajkassíp a' hangot, egy másik hasonló hosszú szilárd falú ajkassípnak hangjánál egy egész octávval ejtheti lejjebb. *Froriep's Not.* 332. 21. Az igen kicsiny köbök sípnál, a' hangnak leszállása még sokkal nagyobb, és két octávra is kiterjedhet. Én 7 ½ hüv. hosszú szélcsövet, 3 hüv. emberi légcsőből, és 4 ½ hüv. facsőből raktam-össze. Ezen csőből a' kautsuk nyelvre fuvallván, a' hang ugyanazon volt, mi az éppen annyi hosszú szilárd szélcsőé. Az sem okozott semmi észrevehető befolyást, ha a' légcsőnek hártvás részét ujommal csilapítottam.

XXVII. *Az emberi szólam művön a' kettős jövénycső, száj és orrcső, mint látszik a hangnak módosítására nem máshatásu, mint az egyszerű jövénycső, de a' hangnak csengéjét a' zengés (Resonanz) által változtatja.* Ezen befolyást mesterséges kautsuk nyelvű gög főn valék meghatározandó, mellynek végdarabja jövénycső volt, mellyre ismét egy villa alakú csőt lehetett alkalmazni. A' hangmagosság ugyan azon vólt, melly volt az egyszerű egyenlő hosszúságú jövénynél, de különben csenge teljesebb.

XXVIII. *A' gögfödő lefelé nyomulván ez által a' gögfő-üreg fedeztetik, következőleg a' hang is kevésbé silyed, egyszer'smind tompább lesz.* Ez a' mesterséges gögfőre alkalmaztatott rövid jövénycsőnek fedezésével egészen analog. Nyilván illy móddal élünk az igen mély hangok kihozására; legalább úgy látszik, midőn a' mély hangok kiadását erőtetjük, fejünket előre lefelésütve, nyelvünket hátra 's lefelé illy czélből vonítjuk.

XXIX. *Egyébaránt a' gögfödő a' hangmódosításra valamelly különös nagy jelentésűnek lenni nem látszik.* Én az emberi gögfödőt, jövény csővel egyenlő kiterjedésűt a' mesterséges gögfő' kautsuk lapkája előtt, 's ettől mintegy annyi távolságra ingatlanítottam, mint mennyire az a' természetes gögfőben a' szólam rés előtt szokott állani. A' hang, a' mesterséges gögfőnek fuvásakor éppen nem volt más, mint vólt akkor,

midőn a' gőgfedő a' jövény csőből kivettetett, de mégis a' gőgfedőnek vele szabadon kellett együtt hangzani; ha úgy volt megerősítve, hogy mivelete inkább dugúlnak tetszett, tehát a' következmény is az volt, melly volt akkor, ha más módon dugatott be. *Greniér* orgona-míves, a' hang-nak az ércz nyelvű nyelves sipokbani erősebb fúvással okoztatott felmenetelén az által akart segíteni, hogy a' nyelv elibe egy hullámzó levelkét alkalmazott, és *Biot*'s *Magendie* azt gyanítják, hogy a' gőgfedőnek a' gőgfőn hasonló viselete lehet. Egyenesen e' végre tett próbatéteim ezen ideát nem gyámolítják. A' hangot ceteris paribus folytonos fúvás által egészen quintára lehet felemelni, akár van gőgfedő akár sincs.

Ha éneklés alatt, csupán ujunkat, a' gőgfedő felső széléig visszük, vehetjük-észre, hogy a' gőgfedő ugyan azon helyét tartja-meg, a' hang akár fistellel, akár melj hangal énekeltek.

XXX. *A' száypadívek megszűkülnek, és a' csapocska megrövidül, a' magos meljhangoknál, szinte mint a' fisteleknel, és ugyan azon magos hangnál a' torok szorulat egyenlő szűk, a' hang akár melj, akár falset legyen. Mindkét esetben a' száypadívet újjal lehet illetni, 's ez által az változást nem szenved.* Mindezeket igen könnyen lehet tapasztalnunk ha ujunkat oldalról a' szájbán egészen a' szorulatig bedugjuk. Ez megczáfolja *Bennati* nézetét, hogy tudniillik a' száypad is a' falsetben részt — veszen, vagy azt okozza. A' száypadívnek egyszerű tapasztalati szemléletét a' magos hangok körüi *Fabricius ab Aquapendente* tette; az újabb időkben, *Mayer*, *Bennati*, *Drondi* vették észre.

XXXI. *A' jövénycső elejének, vagy a' felső gőgfő üregének, éppen az alsó szólam szálalagok előtti szűkülése, a' nyelves sipok' teoriája szerint a' hangot kevéssel emelheti.* De azonban ezt, próbatétek által nem lehet megmutatni, mivel a' felső gőgfő-üregének összenyomatása a' kimetszett gőgfőn, a' szólamszálalagokra hatás nélkül nem igen lehetséges. Egyszerű szűkülésnek semmi észre vehető be folyása.

XXXII. *A' morgagni gyomroknak czélja nyilván van, tudniillik a' szólamszálalagokat kívülről szabadokká tenni, hogy hullámzásuk ne akadályoztassék.* Ezt is már többen előadták, mint: *Malgaigne*, *Ch. Bell*. Az elsőbb ama' gyomrokat a' trombita' fuvókájának vögyeletéhez hasonlítja, mellyben az ajkak szabadon moroghatnak.

C. Általános következtetések.

Mind a' hártás - nyelvű mesterséges, mind az emberi gőgfőn véghezvitt, és abban a' mi lényeges egymással megegyező következtetű próbatétekből kijön, hogy az emberi szólam műv, hártáskettős nyelvű-nyelves műv. Ez nézetük több *physicusok*nak, mint *Biot*, *Cagniard La Tour*, *Muncke* theoreticus hangművészeknek; mint *Gottfr. Weber*; és *Physiologusok*nak, mint *Magendie*, *Malgaigne*, 's több másoknak. *Ferrein* e' teoriához (Mem. de l' Acad. de sc.) már 1741-ben holttesteken tett próbatétek által, a' szólamszálalagok' hangzásáról, ezeknek hossza 's feszülete szerint változékony hangulatára jó alapot készített. Maga *Savart* is (*Magendie Journ. de physiol.*) ki a' szólam művnek nyelves műveli egybehasonlítása felett vitatkozott megengedett annyit, hogy ha az ember olly gőgfőből, mellynek előlről álló része egészen az alsó szólamszálalagokig leván vágva a' légsőn keresztűlfúvással hangokat hoz-ki, ezek éppen úgy származtatnak, mint a' nyelvek' hangjai; ő ugyan ezeket az emberi hanghoz hasonlóknak nem tartá; én pedig, az általam alkalmaztatott mód körül, a' csengének semmi lényeges különbségét nem találom; melj és falset hangjaim lesznek, ezen váltánynak egész csengéjével, az előadott feltételek szerint, — 's ha mi különböző, lehet hogy ezt a' szólamművön a' jövény cső okozta. *Savart* a' tulajdonképpen hangzónak azon léget tartotta, melly az alsó

és felső szólamszálalagok között a' gögfőnek oldalgyomraiban van, és ő ezen készületet, általa magyarázgatott vadászsíphoz, vagy rövid hangzólég - oszlopos ajkas sípokhoz hasonlítá; mint felyebb előadatott. Azonban, hogy alsó szólamszálalagoknak rugalmas készülete-és feszületükhöz alkalmazott organisatioja nyelves művre van számítva, ez sokkal világosabb, mint sem hogy az acusticában különben teljes érdemű physicusnak amaz ellenvetésére, sokat lehetne adni; ezen felyül a' gögfőn is, mellynek óldalgyomrai, és előlrúli szólamszálalagai sértetlen hagyatnak, az alsó szólamszálalagoknak különböző feszülése által a' hangok éppen úgy módosítatnak mint ha amaz részek egészen az alsó szólamszálalagokig el-vagynak-véve. Azok a' emlős állatok, mellyeknek felső szólamszálalagai nincsenek (kérődzők) a' Savart theoriáját különben is kirekesztik. Bár mi befolyása legyen is a' hangmódosításra az alsó szólamszálalagok előtti egész készületnek, mint van a' jövénycsőnek a' nyelves művek fuvókáira, különösen a' felső gögfő üreg megszűkülése, kevésbé pedig a' jövénycsőnek hossza által; és az emberi szólamműben a' gögfőnek ezen első része úgy módosíthatatik, mint azt valamely nyelvesműnek jövénycsőén véghez vinni lehetetlen; mind e' mellett is, a' hangoknak fő okozója mindenkor maga az alsó szólamszálalagok hullámzása, és a' hangok ezen rugalmas hártyákon éppen olly egyszerűleg gerjednek mint az alfél - szoritóizomán, mellyeknél a' zárizomnak, izomi összehúzódás okozta feszülete a' szólamszálalagok saját rugalmát pótolja ki.

Fechner (Biot-nál) ezen ellenvetést teszi: ha a' szólamműv nyelves síp volna, a' szólamszálalagoknak kinyiltakor semmi hang sem származhatnék, mivel a' fúvókák theoriájá szerént a' hang, a' szólam résznek váltólagos kinyílása és bezáródása által a' lég oszlopnak időszaki félbeszakadásától függhetne, a' szólamszálalagok pedig igen is jól hullámozhatnak a' nélkül, hogy a' szólamrész időszakonként bezáródnék, és így tehát a' hangszármazás valósággal függésben van ezen bezáródástól. De felyebb világosan meg van mutatva, hogy a' hang származás' theoriája nem áll olly igen erős alapon, mint az átalában vétetik; mert gyenge nyelveken elsuhantott, csupa légsodra által, éppen olly hangokat, hasonló csengéüeket lehet gerjeszteni, mint ha a' nyelvek billőke módon mozgattatnak; ezen felyül valamely nyelves-műben, lehet a' nyelvnek olly állása helyzete mind az ércz mind a' hártyás nyelveknél, mellyben a' nyelv, többé éppen nem úgy mozog mint billőke, hanem a' légnak erős sodra által a' tátony (Mündung) előtt szabadon hullámzik, mennyiben a' lég sodra olly erős, hogy a' nyelv, minekelőtte a' nyílást bezárhatná, már ismét tovább hullámzik. Végre, a' kautsuk szirmokkal készített mesterséges gögfőn, a' nyelv hangok, gyakran még a' nyelv ajkaknok kitetsző hasitéka mellett is kihozhatok. Lásd felyebb, a' nyelvek theoriáját.

A' mi a' szólamszálalagoknak húrokkali egybehasonlítását (*Ferréin*) illeti ebben igen is, van valami helyes, de más pontokban helytelen. *Ferrein* próbatétei, mellyek ezen hasonlatosságot mutatják, a' legjobbakk közzé tartoznak, mindazok között mellyek valaha tétettek. Ő megmutatta (Mem. He T Acad. de 'sc. 1741.) hogy a' szólamszálalagok a' húrok analógiája szerént, hangzanak, mellyek a' lég által szólamítatnak, és hogy a' szólamszálalagok, hangjai a' szólam résznek különböző szélességével éppen semmit nem változnak. Neki a' szólamszálalagoknak fele, az alaphangnak octaváját adta, egy harmad része a' quintát. Végre, ő úgy találta, hogy a' szólamszálalagok hosszának 2-3 vonalnyi változtatása, a' magosságnak minden változataira elégséges. (a' mennyiben itt a' feszülés ki pótolja azt, mit egyenlő feszület mellett különböző hosszáságu húrok tesznek) Ha *Bertin* ezen próbatéteket mindjárt vitába hozta is; de *Montaguet Runge*, és *Nollet* azokat igazolták, *Haller* Elem. physiol. III. Lib. IX. §. 8. 9. 10. A' felyebb felhozott mesterséges gögfőn általam véghezvitt próbatétek tettelegesen parallelát mutatnak. A' kautsuk nyelvnek fele, az alaphangnak octaváját adta, és megmértett feszületü szólamszálalagok is mutatják, hogy ezen nyelvek, hullámzataikat úgy változtatják mint a' húrok. *Biottal* kezdet nem

foghatok, mennyiben azt mondja: mit találhatni a' gögfőn ollyast, mi a hullámzó húrhoz hasonló volna, hol volna itt elegendő hely, hol a' mély hangokra megkívántató húr-hosszának elég tért lehetne adni? Miként lehetne valaha olly kiterjedésből azon hangokat mellyekkel az ember bir kicsalni? Az acusticának alaptételei ezen nagy ritkaságu véleményt eléggé megczáfolják. Lehrb. der Experim, Physic. 2. 143. Ezen ellenvetést igen könnyen meglehet czáfolni. Mindegyik hártásnyelv a' hur' — mint az ércz-nyelv, az érczbotkáknak törvényei szerint hullámzik. Mindegyik tetszés szerint felvett rövidséggel rövidített húr, adna még mélyebb hangokat, ha a' szükséges lohasztás mellett még elegendő rugalma volna. A' hártáknak és kautsuk leveleknek, nagy lohadtságuk mellett is meg van ezen rugalmuk, 's láttuk, hogy a' rövid szálágok a' rövidítésre hangjaikat mint a' húrok, hosszuknak visszás arányában változtatják. Kicsiny kautsuk levelkék, feszítve, csak kocintásra is adnak tiszta hangokat, ha bár azok nem olly tartósak is mint a' hosszú húrok' hangjai. A' légnek fúvás által okozott folytonos taszítása pedig a' hangokat tartóssokká teszi; az, valamelly húr módra egyszerű taszításra hullámzó lemezt nyelvé képez. Ez tekintetben tehát a' szólamszálágok a' húrokkal teljesen megegyeznek, és az egyetlen különbség a' szólamlótestben találtatik. *Ferrein*-nek egybevetése ennyiben tökéletesen helyes.

Más pontban azonban a' szólamszálágok a' húroktól eltávoznak, és ezen különbség elég nagy arra, hogy ezeknek mint más hártás nyelveknek saját helyet lehessen a muzsikai hangszerek között biztosítani. A keményebb taszítás (megrántás) a' húrokat mélyebben hangoztatja; ellenben a' keményebb fúvás a' hártás-nyelv' hangját, egy, két, három félhanggal, és ha a' rugalmas hártás nyelvek nedvesek (szólamszálágok, ütérhártya-szálágok) több félhangokkal is felyebb emeli. A' gyermek – zenencze (Kinder - Schalmey) ércz nyelve, erősebb fúvással, közvetlen (ohne interwall) mindég felyebb hangzik, mint tapasztalom 1 ½ octávig, és ha más ércznyelvek magukat nem így arányozzák, annak következése egyedül erőségüknek, légsodrához alkalmazott aránya. A' nyelvnel tehát a' hangmagosság a' nyelvtől és egyszersmind a' légtaszítástól függ. Ha ellenben valamelly húr csak egyszer taszítatik vagy peczentetik meg, ezen taszítás vagy peczentet továbbra, és módosítólag a' hullámzásokra nem hat ki, és a' húr egyedül azon hullámzásokra hagyatik, mellyek hosszóságuk és egyszersmind feszületükből következnek, mint felyebb előadatott.

Több physiologusok, ezek között *Dodart* és *Liscovius*, a' szólamnak lényegi okát a' szólamrésnek tágasság - és szükségébe, és az e' helyen származott, lég-hullámzásba helyezik. Noha *Dodart* (Mem. de T Acad. de sc. 1700) a' szólamszálágok' feszületének a' hangváltozásrai befolyását ösmerte, még is a' különböző hangoknak származását végtére is csak a' nyílás' nagyságából magyarázta, a' mennyiben a' különbözően feszült szólamszálágok a' légnek a' szólamrésen hullámozva által menetelekor különböző nyílásokat engednek. A' szólamrésnek 1/54 selyemszál - vagy 1/384 hajszálni változása, már más hangot adna; — ez pedig teljesen helytelen; mert a' szólamrés' tágasságának nagyon észrevehető változása is, ha különben a' szólam-szálágoknak egyenlő feszülete biztosítva van, a' hangmagosság' változására semmi következményt sem szül. *Liscovius'* nézete (*Theorie der Stimme* Leipz. 1811.) ez: maga a' szólamrés és ennek tágassága az, mellytől a' szólamszámzás és ennek változatos magassága és mélysége függ. Midőn a' lég némi erővel és sebességgel ezen nyíláson keresztül tódul, annyira összenyomatik és megrázkódtatik, hogy annak minden legkisebb részei ide 's tova mozgattatnak. Ehhez hasonlót lehet tapasztalni minden más esetekben, mikor tudniillik a' lég valamelly szoros nyíláson keresztül tódítatik. Már, minél nagyobb a' szólamrésnek nyílása, annál mélyebb a' hang, mivel ez által nagyobb, és így lassúbb lég-hullámok származnak.

Liscovius-nak a' szálágok hangzására tett ellenvetései ezek: ő szerinte a' szólamszálágoknak a' mély hangoknál feszülniük, a' magosaknál pedig lohadniok

kelletik; mert a' mély hangoknál a' szólamrés tágabb lesz, 's annak szálagai egymástól szétmennek, mihelyt a' nyílás, az összefüggés megsértetlen maradván kiszélesítetik, a' nyílás széleinek szükségesképpen ki-kellszélesedniök; így tehát a' szólamrés' semmi tágasbulásának nem lehet helye a' szólamszálagok ugyan azon időbeni feszülése nélkül; következőleg a' szólamszálagok, a' mély hangoknál feszültek a' magosaknál pedig lohadtak. Ez nyilvános félreértés. Ha a' felyebb érdeklött előkészület által a' szólamszálagoknak bizonyos feszület adatik, ekkor egyenlő feszület mellett a' szólamrészt önkény szerént lehet változtatni A' szólamrés különben, feszült és lohadt szálagoknál, mind tágas mind szűk lehet. Továbbá ezt jegyzi meg *Liscovius*: hogy csupán száraz húrok rugalmasak, a' szólamszálagok pedig mindég nedvesek. De a' húr csak egy meghatározott neme a' szálalaku, feszülés által rugalmas testeknek. Ezen nem, elveszti rugalmát ha nedves; ellenben az emberi testnek rugalmas szövetje, csak akkor rugalmas ha nedves, és akkor veszti el rugalmát ha megszárad. Ezek egyes (kivételes) különbözőések mellyek a' szálalaku feszülés által rugalmas testeknek szilárdon álló törvényeit nem változtatják.

Amaz ellenvetés, hogy a' szólamszálagoknak mint szálagoknak olly kiterjedései és mély hangjai nem lehetnek, már felyebb megczáfoltatott. A' szólamszálagoknak húrokhoz hasonlításában, ellene 's mellette, a' szálalaku 's feszülés által rugalmas testeknek ezen neméhez kelletinél jobban ragaszkodván, félreértés hibájába estek. Ha a' bélhúrok helyett rugalmasabb szálagokat, kautsuk vagy állati rugalmas szövetüeket veszünk, mindazon történetes, mi éppen a' bélhuroknál jön - elő, megszűnik.

Liscovius megjegyzi, hogy húr csupán lég által annyira meg nem rázattathatik hogy erős hangokat adhasson. Kautsuk és állati rugalmas szövet szálagok, ha csövecskéből rajok fuvaltatik a' lég finom-sodra által a' legerősebb hangokat adják.

Hogy a' gögszálagainak feszülete és lohadsága , a' hangmélység — és magosságra semmi további befolyással nincsenek, mint hogy az által a' szólamrés tágasb vagy szűkebb nem lesz: ennek állandó tapasztalatomat kell ellenébe tennem: tudniillik, hogy csupán a' szólam szálagoknak változtatott feszülete által, a' szólamrés tágassága ugyan azon maradván, a' hangokat két egész octáv kiterjedésben lehet kihozni.

Ha *Liscovius* a' szólamrésbe fúván, az egyik szólamszálagot erősen kifeszítette, a' másikat pedig ugyan akkor nagyon lelohasztotta, ekkor nem két különböző, hanem csak egyetlen egy hangot lehetett kivenni, mellynek magossága a' szólamrés nyílásának tágasságával volt arányban. Az első szemlélet tökéletesen helyes. Itt a' szólamszálagok éppen egyenlő arányban vagynak a' kautsuk szirmokkal. Felyebb előadatott, hogy egyetlen feszülettel, rendszerént csak az egyik szálag hangzik, a' másik pedig ráját helyezte. Igen ritkán szólamol egyszerre két hang, egyik és másik kautsuk szirmnak alaphangja; — és éppen így van a' dolog a' szólamszálagokra nézve is.

Ha *Liscovius* a' szólamszálagokat ujjával megérintette, a' nélkül hogy általa a' szólamrés nyílása változott volna, a' hang még is ugyan az maradt, holott ekkor, ha a' húrok törvényeinek helye volna a' hangnak emelkednie kellett volna.

Kautsuk szirmok körül gyűjtött tapasztalataim, szólamszálagokou tett szemléleteimmal megegyezőleg azt mutatják, hogy a' szólam szálagoknak megérintés általi csilapítása a' hangot tetteleg nagyon módosítja, még akkor is ha a' szólamrés tágassága egyenlő marad.

Csupán a' szólamrésnek kisebitése által a' szólamszálagok feszületének változása nélkül, legyen a' hang magosabb; a' szólamrésnek csupán bővítése által, a' szólamszálagok' feszülete nem változván, legyen a' hang mélyebb; de a' hangnak magossága ne csupán a' szólamrésnek szélességétől függesztessék-fel, hanem az öszves tágasságtól, az az hosszúság-és szélességtől. Ugy találom: hogy a' mély hangok még igen rövid szólamréssel is kihozhatók, mihelyt a' szólamszálagok igen lohadtak; ha a'

szólamrés előlről hátrafelé rövidítetik, a' hang magosság általában emelkedik, de csak azon esetben, ha a' feszület állandóul egyenlő. A' szólamrés szélességének a hangmagosságra éppen semmi lényeges befolyása sincs, vagy ha van is, csak annyiban, mennyiben a' nagyon széles szólamrés mellett ügyes alkalmas fuvást tenni nem lehet. Tehát, ha a' szólamrés széles, a' szólam nemcsak rosszúl vált, és a' hang csengetlen, hanem ezen esetben a' szólamszálalagoknak csupán alaphangja kihozható, következőleg erősebb fúvással a' hang csak kevéssel emeltethetik; ha a' szólamrés szűk, állandóul egyenlő feszület mellett, gyenge fúvással nemcsak az alap hangot, hanem erősített fúvással minden fél hangokat egészen a' quinta felettiig kilehet hozni.

A' fúvás' erejének befolyását a' hang felemelésére *Liscovius* és *Lehfeldt* tökéletesen szemlélték ki. Az elsőbb már látta, hogy ha mind a' szólamrés' tágassága és szólamszálalagok feszülete egyenlők voltak, a' hang annyival inkább silyed, minél gyengébb volt a' fúvás, és annyival magosabb, minél jobban erősített a' fúvás. Így *Liscovius* a' hangot csupán a' szélnek erősítésével, egészen quintával vihette felyebb, holott osztán a' hang már rikácsolt; ezzel tapasztalataim telljesen megegyeznek.

A' melj és falset hangok teoriájának egyik fő pontja, tudni illik, hogy a' mely hangoknál az egész szólamszálalagok, a falsetnél pedig azoknak csupán szélei hullámszának, és hogy a' falset ceteris paribus felyebb van, ezt legelső *Lehfeldt* fődezte fel.

Ferrein- Liscovius - és *Lehfeldt*-nek a' szólam' teoriájára nézve eddig legnagyobb érdemök van.

A' régiebbek' tanítmányai igen jól összeállítvák, és *Lehfeldt*-nek, Dissert. de vocis formatione Berol. 1835 tulajdon vizsgálódásaival világosítvák. Az újabb tanítmányok' és vizsgálódásoknak telyes foglalatú össze állítása a' *Heusingertől* kiadatott Magendie phisiológiájában található.

D. Az énekről

A' szólam művön lehetséges hangoknak következte három szoros. Az első mód az egyhangú (monoton) következet, midőn az egymásra következő hangok csaknem ugyanazon magosságúak. Ezen eset van a' beszédnél, holott a' szájban a' szólamhanghoz (Stimmton) articulatio járul, és szüli a' különfhéleséget; de még is ritkán maradnak a' hangok a' beszédben ugyanazon magasságukon, (ilyen kimondásuk van a' kikiáltóknak) hanem egyes szótagok ráhangoztatnak, és ezen nyugszik az ékezet. (Accent a' beszédben²²) Ehhez járul a' költészetben a' rhythmus, a' muzsikai módosulás hijányzik. A' következetnek másik neme, a' hangokra váltolagos (successiv.) átalmenetel, mellyel a' hangok magosságukban közvetlen fel 's alá szállanak. Illyen fel 's alá szállásnak van helye az ember ordító kiáltásánál, ha ez érzelem' mozgási kifejezés, kíséri a' sírást, képezi a' kutya ordítást és szűkölést. Mindkettő muzsikai közökre vigyázat nélküli váltolagos lehangolás; (detonatio) mi hangszerekkel is véghezvihető, és a' természetben is gyakran előkerülő. A' szél ordít, a' húr ordító lehangolást csinál, ha ez, hangzása közben folytonosan leeresztetik, és felyebb huzatik; valamelly, 2 hüvelyknyi ajkassíp folytonosan erősebb fúvással észre nem vehetőleg ad magosságában emelkedő hangokat; mint felyebb láttuk. Ugyan ezt mivelly valamelly hártás nyelv, és ezen esetben vágynak a' szólamszálalagok is. Az ordításnál a' lehangolásnak részint a' szólamlási erő'

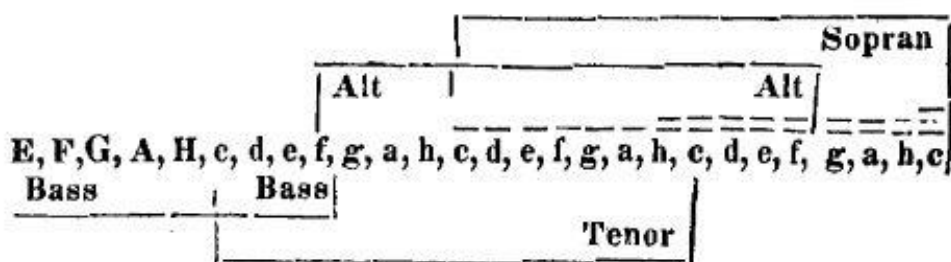
²² Az énekben accentet ékezetnek nem lehet nevezni; mivel itt ékezet, ékesítés vagy modor (Manier) nem csupán ráhangoztatás, hanem valamelly fő, vagy lényeges hangnak több mellékes, hangokkali felpiperézése, mellyek tudnillik, egybevetvén a' melódiát harmóniájával, mint nem lényegesek, és csupán díszre tartozók tekintetnek. *A ford. jegyz.*

növekedésével és fogyásával, részint a' szólamszálagok' feszületének váltolagos változása által kell származni.

Harmadik neme a hangkövetkezetnek (Tonfolge) a szólamművön a' muzsikai, holott minden hangnak meg van a' maga megkívántató hullámzatszáma, és az egymásra következő hangok, a' muzsikai rendszernek számarányában vagy közeiben adatnak-elő. A' Rhythmus vele, és a' költéssel közös.

1. Kiterjedés. Az éneklésnél valamely individuum szólamának kiterjedése (teszen) 1—2—3 octávig, tudniillik az éneklésre alkalmas 2—3 octávig. De a' férfi, és nő szólamok, külön mindegyik a' hangléptéknek (Tonleiter) különböző lépcsőin kezdik, és állapodnak meg. Ha „C,, alatt a 8 lábnyilt - vagy 4 lábnyi fedett orgona sípját értjük „Nagy C,, tehát a' férfiak E-nél, (Bassus) vagy A-nál (Baryton), vagy c-nél (Tenor) és a-ig vagy tovább érnek. (Bassus) vagy f-ig (Baryton), vagy c"-ig (Tenor). A' nő-hang csak a' férfiasoknál olly mély mint a' férfiaké. A' nő-szólam, gyermekek' és heréltek' szólama kezdődik f (Alt), és c (Sopran) között, és f-ig (Alt) vagy g-ig (mezzo Sopran) vagy c"-ig (sopran), vagy legfelyebb f"-ig terjed. És így a' nő-szólamnak legmélyebb hangja mintegy egy octávval fekszik felyebb, mint a' férfi szólamnak legmélyebbike, a legmagosabb nőhang egy octávval felyebb, mint a legmagosabb férfi hang. A' négy első rend szerént egy szólamnál sem szokott erős lenni. A' férfi és nő-szólam' kiterjedése együttvéve, vagy az emberi szólamnak egész hangléptéke négy octávra terjed, a' nagy C-nek E-jétől, vagy 8 lábnyi nyílt orgona-síp E-jétől a' c"-ig, vagy a' ½ lábnyi nyílt orgona-sípnak c-jéig.

Könnyebb egybevetés végett itt következik az emberi szólamnak egész hangléptéke, holott a' különböző szólamok' kiterjedései kijelvelvék:

Fischer, a' később elhiresedett énekesek atytya F-et (contra F.) elért, *Sessi* nőtestvérek legifjabbika szólamának kiterjedése három octáv és három hang volt, c-től f-ig- (Muncke, Gehler physical. Wörterbuch. VIII. 386.) *Zelter* nője három, Catalani három és fél octáv kiterjedéssel bírtak. (*Rudolphie Physiologie*)

A' mély hangoknál a' gögfő leszáll, mi által a' szólamművnek jövénycsöje hosszabb, és így a' mély hangok szülésére ügyesebb lesz A' magos hangoknál pedig a' gögfő felemelkedik, és a' gögüreg kisebb lesz; minél felyebb éneklünk az inyivek annyival összébb szorulnak és a' csapocská annál rövidebb lesz. Ez nem a' falset – szólam sajátysága, hanem már a' magosabb melj hangoknál is így esik.

2. *Különböző emberek szólam - nemei.* Mi a' férfi-és nő szólam közötti különbséget teszi, az, általában a' magosság; de csengéjekben is különböznek egymástól, a' férfi szólam keményebben cseng. De még a' csengének is különös különbözései vagynak, még pedig kettő a' férfi - kettő a' nőszólamnál. A férfi - szólam két csenge nemei, Bass és Tenor, a' nő- és gyermek szólam csenge nemei Alt és Sopran. A' Bassista ugyan rendszerént mélyebben énekel mint a' Tenorista, 's ereje a' mély hangokban van, ez pedig meljhangokkal felyebb énekel mint a' bassista. Az Altista rend szerént mélyebben énekel mint a' Sopranista, és ereje, a' nőszólam' mély hangjaiban van, ez pedig fentebb énekel; de ez nem a' lényeges különbség, mert néha Bassisták is tudnak

igen fent énekelni, hasonlólag Altisták is mennek olly magasra mint a' Sopranisták. A' Bass és Tenor közötti különbség, mindegyike szólamának saját csengéje - s zenéjében (timbre, qualitas) áll, melly egyiket a' másiktól bélyegesen különbözteti, ha szinte ugyan azon hangot éneklük is. Éppen így van a' dolog az Alt és Sopranra nézve. Ellenben a' Baryton, a' két férfi- Mezzo Soprano a' két nőszólam csengenemek közötti különbséget jeleli - ki. E' kettőnek közép magosságai vagynak a' férfi-és nőszólam' hangléptékében. A' férfi-és nőszólam közötti különbség, mi nevezetesen a' hangok magosságát illeti, a' fő dologban, ugy mint a' szólamszálágok különböző hosszúságában áll, mellyek egymáshoz olly arányban vágnak, mint van 3-2-köz. Mind két szólamnak csenge - különbsége az alak' és zengőfalak' tulajdonságán nyugszik, mellyek a' férfi gögfőnél sokkal nagyobbak, és a' pai's-porcban előlrül nagyobb zugot képeznek. A' Tenor és Bass, Sopran és Alt szólamok csenge különbsége hihetőleg a' szálágoknak, hártás és porcós zengőfalaknak még ki-nem-tanult sajátosságaitól függ, mi határozott Tenoristák, Bassisták, Sopranisták és Altisták gögfejeinek szorosabb vizsgálataiból kivilágosítandó. Ezen különbséget ugy kell képzelni mint a' különböző anyagú, ércz-és bélhúr, ércz-fa-és hártás nyelvekkel; a' hangzó légoszlopos hangszereknél, érz fa, zengő-papiros falakkal készült hangszerek, ugyan azon hang lépcsőre hangoltathatnak, de ugyan azon hangot mindegyik, maga különböző zenéjével hallattatja. A' gyermekek' gögfeje inkább hasonlít a' nőkéhez, szólamszálágaik hossza a' serdülés kifejlete előtt még nem hosszabb, mint kétharmadrésze annak mellyre serdültök után hosszabulnak. A' pai'sporcz' zuga náluk éppen olly kevésbé van kidűjedve, mint a' nőknél. A' gyermekek hangja Alt és Sopran; a' gögfő alakja változása után (14-ik 15-ik esztendőben) a' serdülés kifejletekor mindjárt Bass- és Tenorra megyen által. Valameddig ezen általváltozás tart, a' szólam mint tudva van tisztátalan, gyakran rekedt, és hágokó, éneklésre alkalmatlan, mind addig mig az ujonnan előállandó szólam nemek gyakorlottak 's könnyen folyók nem lesznek. A' herélteknél kik serdülő koruk' kifejlete előtt fosztattak-meg golyóiktól, a' szólam' átváltozása elmarad, és nőbélyegű szólamokat megtartják. Ez, valamint a' többi egész férfiúi kifejlés, a' csirát készítő nemi részek lététől és a' magképződéstől függ. A' gyermekek és herélteknek Alt és Sopran szólamai a' magosságra nézve ugyan a' nőkéihez hasonlítanak, de csengéjükben, mennyiben ezeknél nyersebbek. (grell, kirívóbbak) némileg különböznek. Liscovius azt jegyzi meg, hogy a' heréltek szólamának csengéje különbözik a' gyermekekétől, mit abból következtet, hogy a' száj és orlyukak zengőfalai olly öblösök lesznek mint a' férfiaknál, holott maga a' szólamműv gyermeki állapotban marad. De azonban ez a' nőknél is öblös, a' porcok és szálágok változott szilárdságának is nagy befolyást lehet tulajdonítani.

3. Ugyan azon személynek szólamfajai-melj és falset-szólam.²³ Jobbára mindenki, kivált férfijak, azon kívül hogy szólamuk kisebb nagyobb mértékben ez vagy amaz szólam-fajhoz tartozik, ha éneklésre nem általánfogva tehetetlenek, képesek szólamukat kettős váltányra módosítani. Ez a' melj- és falsetszólam váltánya. A' meljhang sokkal teljesebb, és sokkal erősebb hullámzás és zengés érzetét ébreszti mint a' falset, vagy fejszólam, mellynek hangjai inkább sihegők vagy suhogók (summend). A' férfi alsó hangok csak meljhangokkal lehetségesek, a' legfennsőbbek pedig csak falsettel, a' középhangok pedig mind egyikkel mind másikkal kihozhatók, mindkét váltánynak

²³ Falset, Fistel, (Kopfstimen); némelyek síphangnak nevezik; de nem helyesen, mivel az, emberi szólamműv, mint ezen tudós értekezésből is világos, nem a' síp hanem a' nyelves művek osztálylyához tartozik, melly utóbbiban maga a' nyelv, az elsőben pedig a' lég az eredetileg hangzó. Mennyiben a' falset, a' szólamszálágok csupán szélső részeinek hullamzásai által származik, helyesebben nevezhetnénk részletesnek; ha pedig zenéjét tekintjük, mennyiben a' falset váltány fiatalabb, p. o. gyermeki kornak, vagy nemek, tudniillik nőnek váltánynyát utánozza, és bitorolja talán még leghelyesebben nevezhetjük fattyú, vagy fiokszólamnak — hangnak. *a' ford. jegyz.*

határai tehát nincsenek olly szorosan korlátozva, hogy az egyiknek épen ott kellene kezdődnie, hol a' másik megszűnik, hanem némelly részben egymás mellett futnak. A' Tenorista rendszerént az a'-nál kezd falsetbe lépni, holott alább eső néhány hangokat mind a' két váltánynyal kiadhatja; a' Bassista pedig még néhány hanggal mélyebben meg-által falsetre. A' nőknél ritkán van világosan kiösmérhető különbség a' melj és fattyú hang között!

Mint *Lehfeldt* felfödezte, a' meljhangok erősebb szólamlással, egészen hullámzó és lohadt szálagokkal adatnak-ki, a' fiók hangok pedig gyengébbel, és a' feszesebb szálagoknak csak szélei hullámzanak. A' kimetszett gögfőkön mérsékleti 's meghatározott lohasztással, mind két fajú hangok kihozhatók; a' meljhang néhányal mindég alább van, mint a' fiók, állandóul egyenlő feszületü szólamszálagokkal, és amaz ennél annyival lejjebb van minél gyengébb a' meljhangnak szólamlása; melly különbség egészen egy octávig terjedhet. A' meljhangok a' szólamszálagoknak bővebb lohasztásával silyednek, ellenkező esetben pedig emelkednek, és a' szólamszálagoknak egyenlő lohasztásával szállhatnak-fel, részint erősebb szólamítás, részint a' szólamrés nyílásának összeszorítása által. A' fiók hangok erősebb szólamítás, részint pedig a' szólamszálagoknak nagyobb feszületével emelkednek. Minthogy a' meljhang a' kimetszett gögfőn a' szólamszálagoknak bizonyos lóhasztása mellett és lehetőségig egyenlő fúvással, már sokkal mélyebb mint a' fiók, hang és ahhoz csupán a' gögfeletti benyilásnak összenyomulása által vagy erősebb fúvásra közelíthet, ebből ki-lehet magyarázni, honnan van, hogy a' meljhangok' határain, midőn ezeknek váltánya a' fattyúhangokéval felcseréltetik, a' valóságos fattyú hangot gyakran igen nehéz ügyesen eltalálni.

Minthogy a' meljhangok a' kimetszett gögfőn, inyiv, Morgagni gyomor, és felső szólamszálagok nélkül lehetségesek; tehát a' szólamfajok' magyarázatánál, mind ezen részek kirekesztendők. Az inyivek ugyan mind inkább közelednek egymáshoz, minél felyebb halad a' fattyú éneklés; de ezek, már a' magos meljhangoknál is jóformán közelednek egymáshoz, és a' közeledés éppen olly mértékben van, mint az ezen közeledésnek megfelelő fattyú hangoknál; mit ujjunkkal legjobban érezhetünk. Csak a' hákogás és hortyogás hangjai az igazi inyiv, és iny vitorla' hangjai. Ha a' fattyú hangoknak valódi okai az inyivtől erednének, tehát midőn ujjunkkal az inyivet illetjük, a' hangoknak meg-kellették szűnniök, de a' mi nem történik. Az inyiv közeledése, és a' csapocskának hátravonulása a' magos hangok' adásának, ugy látszik nem egyéb mint csupán együtt mozgás, melly a' gögfő izomainak erőködése által okoztatik, mint gyakran valamelly izom kénytelen együtt mozogni ha egy másik önkényesen mozog. Ha az inyiveknek a' magosabb melj és fattyú hangoknál nyomatos jelentésűeknek kellene lenniök, ez csak az lehetne, hogy feszültöknél fogva a' zengést erősítsék. Annyiban a' fiók hangokat a' melj hangok' flageolet flageolet-jeinek²⁴ lehet tekinteni, mellyek nem ugyan mint a' szólamszálagok' hosszának, hanem mint ezek' szélességének néhányadosrészei mellettük hangzanak, holott a' többiek egyedül a' lég által feszítetnek-ki. A' meljhangok körül a' szólamszálagok hosszabb ideig ugyan nem, de a' gögfő alsó benyilásának együtt hullámzása alatt egész szélességükben együtt hullámzanak.

4. A' szólamnak különös fajai. *Orrhang. (tukmahang)*

Ide kell számlálni, külön mindenki szólamának saját csengéjét. Ez nyilván a' légút és hártýáknak alakjától 's zengésétől függ, mivel ezen különös csenge utánozható. Némellyek különböző személyek szólamát képesek utánozni. Ide kell számlálálni az

²⁴ Flageolet, a' huroknál csak nem ugyan az, mi a' szólamszálagoknál a' *fiók* vagy *fattyú* hang, a' mennyiben flageolet a' húroknak felületes vagy részletes hullámzásai által származik, következöleg ezeket *részletes* (partielle, Aliquoten-töne) hangoknak bizvást nevezhetjük. *A' ford. jegyz.*

orrszólamlást (Näseln). *Biot* ezt így magyarázza: a' rendes szólamadáskor feküdjék az inyitorla az orrüregnek hátulsó nyílásához, és ezt zárja-be, úgy hogy a' lég csupán a' szájon jöhessen keresztül. Ha ellenben a' lég, szájon és orron egyre jön keresztül ebből az orrbeszélés (tukmabeszélés) származik. A' híres physicusnak ezen magyarázatjában részt nem-vehetek. Mert éppen a' rendes szólamadásban vagynak a' hátulsó orrlyukak nyiltan, és a' szólam a' száj és orrcsőn egyszerre hangzik. Ha orrhangal akar az ember szólamlani, ez kétfélekép' eshetik meg. Ha bezáratnak a' külső orrlyukak, ekkor mind rendes, vagy közönséges, mind orrszólamot lehet adni; az elsőt, ha a' lágyinyivek nyilvák, az uttobbit pedig, ha ezek egymáshoz közelednek; ezen esetben a' gögfő egyszer'smind sokkal felyebb megyen, mint áll akkor, midőn ugyanazon hangot rendes szólammal adja. Az orrnak nyállal bedugulása éppen azt mivelí, mit az orrlyukak' befogása; de ezen bedugulás és befogás még magában nem képes orrhangot szülni. Ezen orrszólamnál az orrüreg elválasztott zengő kamarává lesz. 2. Ha az orr kívülről nyílva, van is, lehet a' gögfő szólamának orrzengést eszközölni. Ezen esetben is a' gögfő jó magosra megyen-fel, a' lágy inyivek megszűkülnek (összébb szorulnak) a' nyelv' háta' közeledik a' lágyinyihez, vagy ráfekszik, a' lég csupán a' lágy inyivek között megyen keresztül, és az orrüregzengést, a' szájüreg zengés nélkül veszi fel. Az öregek' szólama csengéjében csökken, bizonyosságában veszt, és kiterjedésében fogyatkozik. A' csenge a' gögfő porczok csontosodása - és szólamszálalagok változásával megváltozik, a' bizonyosság az idegeknek izomokon uralkodása' hanyatlásával, mellynek következése itt is mint más helyeken a' rezgő mozgás, alább-hagy, téveszt. Mind kettő által az öregek hangja csengetlen, bizonytalan, libegő, mekegő és gyenge lesz.

5. *A' szólám ereje.* Ez részint a' szólamszálalagok hullámzásra fogékony sajátságától, részint a' hárttyák, porczok, gögfő, melj-falak, tüdő- száj- és orrüreg és az orrüreg melléküregeinek zengésre tehetőségétől függ. Az első megkevesedik vagy megszűnik, a' gögfő nyálkás hárttyájának gyuladása és meggyülése - feleslegesnyálka választás-gögfő vizes daganata 's t. e' félék által. A' tüdőhárttya' zengése alább hagy 's ezért a' szólam gyengébb lesz a' tüdő vész által. Az erősebb szólamot a' férfiaknál, egy részt a' meljnek nagyobb öblétől is lehet származtatni. Némelly majom fajoknál találtak még más zengő hárttyák is, gögzacsko 's több e. f.

6. *A' hangoknak erő általi növekedése és csökkenése.* A' *Liscovius, Lehfeldt,* és általam tett vizsgálódásokból az került-ki, hogy a' gögfő hangjai ceteris paribus erősebb fúvásra magosságukban növekednek. A' melj hangok, mint szinte a' fiókhangok is emelkednek. Én ezen próbákat meghatározott, nyomatékok által meg mért feszületekkel tettem, 's úgy találtam, hogy a' hangnak felszállása, a' félhangok közötti minden nuanceokon keresztül történhetik úgy annyira, hogy ezen tünemény, nem a' hullámzat csomók származásán nyugszik, mit látni is kellene, mivel a' szálalagok' hullámzatai igen kitetszők. A' lehető emelkedés a' felyebbi probatétek szerént quintát meg halad. Ebből nyilván következik, hogy csupán erősebb fúvás által a' szólamművnek hangját erősebbé tenni nem lehet, és hogy ha valamelly hangnak, muzsikai értékét meg-kell-tartania, a' fúvás erejének egészen egyenlőnek kell lenni. A' szólamműv ezen sajátsága több muzsikai hangszerekkel közös. Az ajkassipok hangjai bizonyos határ nélküliek; a' fedett sipban a' hang erősebb fúvással úgy emelkedik, mint 1, 3, 5, 's így tov. a' nyílt sípokban mint 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 's így tov. Két hüvelyknyi hosszú sípokban, vagy rövidebbekben, az emelkedés mint megmutattam egymás után az 1, és 2 közökön is keresztül megyen, és az emelkedés a' fúvásnak folytonos erősítésével ordító, mint felyebb látható. A' nyelvhangok, fúvással erősítetvén több hangokkal emelkednek. Ezen emelkedés az erős ércznyelveknél kevésbé észrevehető, mellyet igen erős fúvás mellett csupán a' vékony nyelveknél tapasztaltam. Ha az erős ércz nyelvekre gyenge fúvás tétetik, tehát a' hang akkor is kissé magosabb, mint ha a' fúvás erős, mint p. o. valamelly gyengén

megpecsented húr, mint *W. Weber* megmutatta. Ez hihetőleg onnan ered, mivel a' gyenge fúvásra a' nyelv azon végéhez közel hol le van csíptetve nem hullámozhatik, mit csak erősebb fúvás okozhat. Ezen emelkedésnek különbözőnek kell lennie azon emelkedéstől, melyet én nevezet szerént a' hártás-nyelveken és gyermek zenenczen tapasztaltam. Az ajkas sípok azon hangegyenletlenségénél fogva, melyet a' különböző erejű fúvás okoz, tökéletlen hangszerek, mivel belőlük Forte-t és piano-t, hangduzzadást, és gyengülést kivenni nem lehet; 's ez részben a' legszélesebb kiterjedésű hangszer, tudniillik az orgona is tökéletlen. A' nyelvi sípoknál ezen tulajdonság kevésbé hiányzik, az erős ércz nyelvű nyelvi sípnak hangját duzzasztani lehet keményebb fúvással, 's még is a' hangemelkedés olly csekély, hogy azt csupán gyakorlott, mivel fül veheti-észre. De mind ez mellett is okoz zavart. *W. Weber* felfedezte, mikép lehessen ezen tökéletlenségen segíteni, ha a' nyelv helyes arányban áll, a' maga alaphangjához pontosan mért jövénycső hosszával; a' nyelvi sípnak légoszlopa erősebb fúvásra hangjában emelkedik, az erős ércz nyelv pedig süllyed. Mindkét egymásnak ellenébe-tett miveletek egyesítve egymást kiegyenlítik, és a' *W. Weber* által szerkesztett nyelvi sípban, egy olly fúvóhangszert szolgáltatnak, melyben ugyan azon egy hangot önkényesen lehet erősíteni és gyengíteni, a' nélkül hogy annak muzsikai értéke változnék. Illy készületű sípok rendszeréből a' legtökéletesebb muzsika hangszer kerül-ki. Ezen elv e' hártás nyelvű nyelvi sípokra nem alkalmazható, mivel ezeknek nyelvei mint a' gyermek zenenczée melynek ércz nyelve igen vékony, erősített fúvásra hangjaikban felfelé szállanak. Tehát az emberi szólamművénél hasonló készületet keresni nem kell, mivel ott illyesmi nem található. A' jövénycső hossza által várható kipotolás és kiegyenlítés, különben is a' sokféle hangokra nézve a' jövénycsőnek igen különböző hosszúságait kívánna; mely cső az emberi szólam művénél csak kevésbé, legfelyebb is a' gögfőnek fel 's lenyomulása által változhatik, mely egy hüvelyknél többet nem tesz. Minthogy az emberi szólam képes ugyanazon hangot a' leggyengébbtől a' legerősebbig duzzasztani, ama pótlásnak más módon kell meggesnie. Ez nyilván a' szólamszálagok feszületének változtatása által eszközöltetik. Az erősebb fúvás a' hangot emeli midőn azt erősebbé teszi, egészen quintáig; ellenben alkalmas gögfőkön a' feszülés fogyasztásával a' hangot folyvást minden nuance-okon keresztül egészen két octávaig lehet sillyeszteni. Ha a' hang gyengébből erősítetik, ekkor a' szólamszálagok feszületét az izom munkálat' gyengítése által éppen olly mértékben kell lohasztani, mint minő mértékben a' fúvás erősítetik. A' hangnak gyengítése éppen ellenkezőleg mehet véghez. A' nyelvi sípoknak a' hártásnyelvekkel analógiája, és a' meljhangok végett telt próbák, mint felyebb előadatott, azt is mutatják, hogy a' szólamrés alsó benyilásának a' pai'skán-izom általi megszűkülése is sokat tehet azon pótlásra vagy kiegyenlítésre, midőn gyengére (pianora) kell általmenni. Kétlem pedig azt, hogy midőn az általmenetel erősre (forte) történik, a' jövénycsőnek hosszabítás tudniillik a' gögfőnek leszállása által a' pótlásra együtt munkálhatna. Ha ugyan mélyebb lesz a' hang a' gyenge fúvásra mely a' pianót eszközli, tehát ugyan az a' szólamrés' alsó benyilásának szűkülése által magosabb lesz; és ha erősebb fúvásra a' Forte-hoz magosabb lesz, tehát az említett benyilásnak tágasbulása által mélyebb lesz. A' jövénycsőnek rövidülése, tudniillik a' gögfőnek felnyomulása által, a' pianóra általmenetelre aligha pótlást eszközölhet.

A' pótlásnak vagy kiegyenlítésnek illy neme az egymásra költsönösen ható munkálatok pontos kiszabását kívánja, 's ebből kielégítőleg kivilágosodik, mi légyen annak oka, hogy a' hangduzzasztás és gyengítés; a' nélkül hogy muzsikai értékében a' hang hiányt szenvedne még gyakorlott énekeseknél is olly nehéz, gyakorlottlanoknál pedig lehangulás (detonatio) nélkül éppen ki-nem-vihető.

7. *Hangtisztaság.* A' szólamnak hosszas éneklés utáni lehangulása jó részben kimagyarázható a' szólamszálagok ismételt feszülése okozta változásaiból, 's még inkább

az izmok elfáradásából, mellyek többé az akaratnak nem engedelmeskednek olly teljesen, és czélszerűtlen mozgásokat tesznek. Más különben pedig a' lehangulás részint a' rossz hallástól, részint azon nehézségtől függ, mellyet a muzsikai hanglépték' egyenlített mértékletére (gleich schwebende Temperatur) szorosán figyelmezés okoz. A' muzsikai hangszereknél a' mérséklet a' hangolás által jobbra biztosítva van; az énekesnek állandóul ezt kell fülügyben tartani.

Az ember mint az éneklő madarak, felnövekedtükben öntudat nélkül jutnak a' szólamműv változásainak és szükséges izomi munkálatok ősméretére, mellyek mindegyik hanghoz kívántatnak. Történetből kibökentett hangok, és az ezek körüli izom munkálatok egymással megbarátkoznak, 's kész egyik a' másikat, ha valamely melódiát kell utánozniok költsönösen előszólítani. Az éneknek methodicus megtanulásánál, a' hallott hangokkali 's azokhoz kívántató izommozgásokkali megbarátkozáshoz járulnak még ezeknek jegyei. Mindezekhez, ugy szinte arra hogy mindegyik hangnak a' maga tiszta értéke megadassék, a' jó hallás mulhatlan feltétel, melly nélkül ugyan a' szólam szép, tiszta váltányos terjedelmű, de éneklésre alkalmas mégsem lehet.

Az ember' szólamától minekutánna annak műszere mesterség teljes készületéről egy jegyzést teendettünk elválnak. Nincsen olly muzsika hangszer, mellyet hozzá mindenben hasonlítani lehetne; még a' leggazdagabb terjedelmű orgonák és klavirok is más tekintetben hozzá képest tökéletlenek. Ezen műszereknek némellyike nem tehetős pianáról-Forte-ra szállani, ilyenek p. o az ajkassipok; másoknak hangjai nem folyvást tartók, millyenek, a' billentéssel játszhatók. Az orgonának van két váltánya, úgymint ajkas és nyelvessipok, mellyekben az emberi szólamnak melj-és fiókváltányaihoz hasonlít, de mindezen hangszereknek egyike sem dicsekedhetik annyi nyereséggel, mint az emberszólam. A' szólamműv ugyan, a' nyelves művekhez tartozik, és ezek ha egymást rendszerileg kiegyenlítő sipjai egyesítetnek (a' hegedűt is ide véve) minden más hangszerek felett legtökéletesebbek, de viszonyt az emberi szólamműv nyelves művének azon végtökéletessége van, hogy nyelvessipján a' hangléptéknek egész kiterjedése minden önkényes változataival kihozható; holott a' legtökéletesebb készületű nyelvművnél, minden hangnak külön sípjának kell lenni. Ezen művet ugyan, olly nyelvessipokból szerkesztett művvel, mellynek rugalmas nyelvszálagai önkényes feszülésre fogékonyok volnának, lehetne jóformán utánazni, de még is ez illy készületű művnél, a' tartósság végett csupán száraz, rugalmas szálagok használtathatván, ezek nem volnának képesek az állati nedves rugalmas szálagoknak lágy és csenge teljes hangjait utánna képezni, és kezelése mindenkor nagy ügyel bajjal vólna egybekötetve.

II. Az embernek száhangjairól.

Magában a' szájban is igen számos hangokat lehet kiadni. A' szájban lehetséges csörge-nemekről (Geräuscharten)²⁵ a' beszédnél leendő szó, ezeket e helyen elmellőzván, csupa hangok vetetnek szóba. A' szájüregnek mind elő mind hátulso részében származhatnak hangok, azon módon mint származnak a' nyelvessipok hangjai, de még ezeken kívül a' szájban egy olly hangváltány képezhető mellynél a' hangot a' lég adja.

1. *Száhangok hullámzó szálagokkal.* Ide tartoznak a' horkoló hangok az ínyvitorlán és ajkakon.

a.) Az ínyvitorlán. Az igazi ínyvitorla-hangok a' hortyogás és hákogás által származó hangzók (Laute). Mind a' két esetben az ínyívek mint hártvás nyelv levelek a' légsodra által tetetnek mozgásba. A' hangok annyival könnyebben származnak, minél összebb vonulnak az ívek, és mind szájátva 's orrdugva, mind megfordítva lehetségesek.

---

²⁵ Minthogy általános divatú a' szarka-szólamást csörgésnek nevezni, talán nem fognak philologusaink benne megütközni, hogy — Geräusch-nak — értelmét jelenleg csörge szóval fejezem-ki. A' ford.

A' nyelvet is lehet, mint az R' - képzésnél az ínre fektetve hullámoztatni; de nem hang, hanem csörge képeztetik, mivel a' hullámzat nem sebes hanem lassu.

b.) Az ajkakon. Ha a' lég az ajkak között keresztül tóditatik, az egészen, vagy csak részletesen, azaz széleiken hullámzó ajkak hangokat adnak, mellyeknek magossága az ajkak feszületével növekedik. Ha szájam elibe jövénycsőt alkalmazok, 's azt meghosszabítom, ekkor az ajakhang, magosságában azon módon fog változni, mint a' kautsuk nyelveknél. Hasonneműek azon hangok, mellyek két, egymásmellé alkalmazott ujjak között fúvás által gerjesztetnek.

2. Szájhangok, a' légnek hangzása által.

Ide tartozik a' szájfüttyölés, vagy füttyölés az ajkakkal. Lásd *Gehler Physical Wörterb.* VIII. l. 383, *Cagniard La Tour a' Magendie Journ. de physiol.*-ban 9 etc. A' szájfüttyölést az ajkak hullámzásából származtatták; de mindenki könnyen meggyőződhetik, hogy ezek a' füttyölés alatt teljes nyugalomban vagynak, mellyeket megilletni befedni lehet, sőt mint *Cagniard La Tour* megmutatta ha az ember ajkai közzé, olly fakarikát veszen, mellynek közepe ki-van-lyukasztva, ekkor is képes ugyanazon hangot kifüttyölni. Én még akkor is tudok mély hangot hozni-ki, ha ajkaim közzé elefánt csontból készült, 's közepén négy vonalnyi átmérőü kerek lyukkal ellátott karikát veszek, 's ezen lyukon a' léget beszívom. Nekem a' *Cagniard La Tour* teoriája tökéletesnek látszik. A' hangzó a' lég, melly az általmenetelnek falaihoz dörzsölődik, ha az ember valamelly, posztóval bevont vesszőcskét üveg hengerben köröskörül forgat, 's t. e. f. A' lég e' dörzsölés által hangot ad, ha az valamelly szilárd testnek szűk nyílásán keresztül suhan, holott e' szilárd testnek nyílásra szolgáló szélei nem tekintethetnek ugy mint nyelvműv' ajkai. Miképpen esik itt a' dörzsölődésnek félbeszakadása, ez még nincs eléggé felvilágosítva, de a' factum kétséget nem szenved. Az üvegeni dörzsölésnél nyilván ugy származik a' hang mint a' hegedü-vonóvali dörzsölésnél, a' dörzsölésnek időszaki az ujak' tapadása (adhaestio) okozta félbeszakadások által, azon módon mint ha újunkat valamelly sima asztal felületének szegezve azt előre sikamlitjuk, a' mikor a' mozgás szinte időszakilag félbe szakasztatik. Hogy pedig a' légnek mozgása, a' nyílás széleinél keresztül sodródása közben a' dörzsölés által időszakilag feltartatik, ez inkább csak gyanítható, de bizonyossággal megmutatni nem lehet. Hogy a' lég a' vízhez tapadhat, ez azon csavargó hullámokból, mellyeket a' szél a' víznek felületén támaszt nyilvános és bizonyos. *W. Weber. Wellenlehre* l. 38.

Ugy látszik hogy *Cagniard La Tour* a' szájfüttyölés magyarázatában a' szájöblit kevésbé vette figyelembe. Ő az ajkassippali analógiát akarja megczáfolni; de a' melly analógia nekem igen nagynak látszik. *Savart* megmutatta, hogy az ajkassipuak fúvokáján is lehet hangokat hozni-ki, úgy hogy szorosán véve az ajkassipoknál is a' hang a' fúvókán vagy a' sípnek ajkán gerjesztetik, és a' lég hullámzásba tétetik, de a' hullámzat a' sípnek légoszlopa által megváltoztatik. A' szájfüttyölésnél egészen hasonló eset látszik, a' hullámzásnak oka az ajkak' fúvokájában (alakulás) fekszik, a' dörzsölődés félbeszakadózó, de ezen hullámzás a' szájöblinek légoszlopát hullámoztatja, és ennek hullámzatai számától maga ismét meghatározatatik. A' szólamlás itt az ajkassipétól abban is különbözik, hogy a' lég a' csön és egyszersmind a' fúvókán keresztül folyvást tartó sodródó mozgásban igyekszik holott a' lég az ajkassipnál az álló hullámzatokon kívül nem sodródik.

Ezen magyarázattal a' szájfüttyölés hangjainak változására nézve a' tettleges tapasztalatok teljesen megegyeznek. Nevezet szerént, a' szájfüttyölés hangjai változnak:

1. *Erősebb fúvás által egyenlő nyilas, és a' nyelvnek egyenlő fekte mellett.* Ezen esetben az arány ugyanaz, melly a' két hüvelyknyi vagy rövidebb kis ajkassipnál,

mellynek hangját, mint felyebb láttuk, a' közökre semmit nem tekintve jóforma magosra lehet emelni.

2. *A' szálamitonak (Anspruch) vagy az ajkak nyilosának változtatása által.* Ezen változás hasonlít azokhoz, mellyek az ajkassipok fuvókája nagyobb vagy kisebb nyílása által okozhatók.

3. *A' csőnek, vagy a' szájöblinek változtatása által.* A' szájfutyölés hangjai mélyebbek lesznek, a' nyelvhegyének hátra vonulása, magosabbak ugyan ennek előre nyúlása által. Ezen változás hasonlít ahhoz, melly az ajkassipok csőjének hossza és tágassága változtatása által véghez vihető. Ezen változások, a' dorombéival is parallelában állanak. A' szájfutyölésnél a' hullámzatok a' légnek azon surolódása által származnak, midőn ez az ajkak között keresztül tódul, a' dorombnál pedig, a' doromb levelkéje' vagy nyelvecskéjének megrántása vagy a' légnek befelészívása által; mind a' szájfutyölésnél, mind a' dorombnál a' ki képezett hang, a' szájüreg alakulása — és a' nyelv fekvése szerint ceteris paribus különböző. (*Folytatása következik.*)

III. *A' szoptató - és kétéltű állatok szólamáról.*

A. *Szoptató állatok.*

A' szólamnak okozói a' szoptató állatoknál ugyan azok mellyek az embereknél. Mindazok mellyeket ezekről mondtunk, amazokra is alkalmazhatók. A' hangot az alsó szólam szálagok szülik. Ha már egyszer tudva van, hogy az ember mély és erős hangjait a' lohadt szólam szálagok szülik, tehát nem tetszhetik különösnek, hogy ezen szálagok a' marha 's más állatok mély hangjait képesek kiadni; tettleg lehet látni ezen szálagoknak hullámzását a' marha gögfőni próbatéteknél, és a' hang, ha a' szálagok lohadtak, mély és erős. A' kérődző állatoknál a' felső szólam szálagok és morgagni gyomrok hiányzanak, és ebből ismét látható, hogy ezek a' mély hangoknak szülésére nem szükségesek. Az egykőrműeknek van egy felső szálagjok, a' lónál a' nyálkás hartya a' gögfedél alatt félholdalakú hajtókát is képez, melly egyik szálagtól a' másikig nyúlik. A' szárnál és öszvérnél, ezen hajtóka hiányzik. A' lovaknál ezen félholdalakú hajtóka alatt a' gögfedő alatt meg egy töltséres a hajtóka felett pedig egy másik üveg van, melly a' szárnál — és özzvérnél öblösebb, mint szinte a' Morgagni gyomrok is nagyobbak, mellyek itt szűk, és a' gögfedőhöz közelebb fekvő nyilással ellátvák. *Gurlt*, *Vergl. anat. der Haussäugethiere* II. 1 167. A' disznónak is van a gögfő alatt öblös hartya tömlője. Más osztálybeli szoptató állatok gögfő boncza *Brandt* által. (*Dist. de mammalium quorundam praesertim quadrumanorum vocis instrumento. Berol. 1826. 4*) olly tellyesen van kifejtve, hogy itt e' munkára bizvást utasíthatunk. A' majmoknál a' szólam művnek főrésze nem változik; hanem a' zengő részek itt ott igen sajátságosak. Ide tartozik az orangutang pai's porc és nyelvcsont között fekvő gögtömlője; *Cuvier* a' Mandril — (*Simia mormon*) Pavian- és Makaken-nél is talált a' nyelvcsont alatt hartyás tömlőt. A' zengő készület legnagyobb az ordító majmoknál (az új világ lakói *Mycetes*) a' nyelvcsontnak, és paizsporcznak feldüjedése a' gögfőnek gyomrocskáikból kijövő mellék tömlők, és a' *Brandt* által leirt göggarati tömlők által. A' gögfőnek ezen majmoknál igen sajátságos alakja és feltűnő nagysága van. A' Sapajons-nál az ékalaku porcoknak, ezeknek és a' gögfő alakszerkezetéből hárámló megerősítése által, S alakú görbe cső képeztetik, mint *Cuvier* előadja. Mindkét állatnak szólama fütölő. A' szoptató állatoknak igen nagy ékalaku - és a' gög főnek sajátságos porczáiról *Brandt* világosítást, adott.

B. *Kétéltűek.*

A' két éltűek szólama, mint a' szoptató állatoknál a' gögfőn származik. Mind a' krokodiloknak, mind a' békáknak vagynak szólamszálagai. A' krokodil gögféjéről lásd *A. Humboldt*. *Beobachtungen aus der Zoologie, és Vergl. Anatomie Mayer* *Analectáiban*. Minthogy a' szálagok, lohadt és csupán lég által feszített állapotban mély hangokat

adnak, tehát éppen semmi csuda, hogy a' békáknak kis szolammüve olly mély hangokat képes adni. A' kan békánál a' szolamláskor a' nyak alatt tömlő puffad fel, melly által a' hang erősebbé lesz. Az americai Pipá-nál (rana pipa, pipa americana) a' szólam művön sajátságos alaki különöbzés mutatkozik, a' mennyiben ennél a' hang, szilárd, hullámzó testet által képeztetik. Légcsője, mint általában a' békáknak nincs. A' légcsővnek közvetlen a' gögőbe erednek. A' gögő mint *Rudolphie* előadja, egy nagy porczos fiókot képez, mellybe a' lég előle, a' szólamrésen keresztül megyen-be. Ezen fiókaak belsejében találatik, magával a' fiókkal csaknem egyenlő hosszáságu porcz nemű két botka; ezeket leirta *Mayer*. (Nov. Act. Nat Cur. XII. 2. 541). Ezek nem szabadon mozgó ütők, mint a' harangoknál, hanem előltűli végeiken szilárdon ülnek; hátulsó szabadon álló végeik a' légcső nyílása mellett feküsznek. Ezen testek munkálata ollyan mint a' borka alakú nyelveké, vagy hangvilláké, holott különben ezen állatoknak szolammüve hártyanemü. Ha az ember egy vékony, néhány vonalnyi hosszáságu porczocskát az egyik véginél erősen szorítva tart, a' másik véginek pedig szélére valamelly csőből fú, tehát ez, ha a' szólamítás megjött dűnnyögő hangot ad.

Dömeny Sándor, a' fordító.

FÜGGELÉK – VI. – Vázolatok az Opera' teoriájából

Kállay Ferenc: „Vázolatok az Opera' teoriájából 's történeteiből”,
Tudományos gyűjtemény, 1838, VII. kötet, 3-57.

Venimus ad summum fortunae – – –
Psallimus – – Achivis doctius
Horatius Epist. L. II.: ep: 1-a

[venimus ad summum fortunae: pingimus atque
psallimus et luctamur Achivis doctius unctis.
(Levelek, 2. könyv, I:32-33)]

Két út vezethet az opera álladalmának vagy is egész mivoltának közelebbi megismerésére, ugymint az észszerülegi és gyakorlati út; amaz az opera teoriájával, ez utolsó a' divatba jött praxissal foglalatokodik. Szükséges mind a' kettőre figyelmeznünk annak, ki helyesen akar itélni a' tárgy felett, nevezetesen színészeti tekintetben igen jó tudni, mennyiben felel meg a' divatos szokás theoriai kívánatoknak, viszont hol kell a' feszes theorianak nemzeti, éghajlati, nyelv és művészeti kifejlés különös és koronkénti sajátosságaihoz simulni.

Az opera Rousseau magyarázatja szerint dramatizált Lyrai előadás, mellynek czélja a' szép művészetek bájait indulatos munkálkodás képeiben egyesíteni, 's kedves érzések felgerjesztése által részvételt és ámulást (illusio) okozni.²⁶

Ha meggondoljuk azonban, hogy a' *részvétel és ámulás okozás* nem egyedül és kirekesztőleg csak az opera czélja, hanem azok más színművekkel is közösök, ha viszont más oldalról azt is fontolóra vesszük, hogy minden operának két lényeges része van, mellyek annak characterét tökéletesen elhatározzák, úgymint a' *musikai és drámai textus*, sokkal határozottabban és rövidebben mondhatjuk, hogy az opera nem egyéb mint *musikára vett dráma*, mi úton annak egész mivolta egy két szóban kivan merítve.

Nagy versengésre adott okot a' hang és drámai mű egymáshoz való arányjok, mihelyt az opera lábraállása által a' kettő szorosabb kapcsolatba jött egymással.

Az olasz föld, hol az opera termett, gyakorlatilag a' hangműnek adta az elsőbbséget, 's az onnan kiárasztott divat más országokban is utánozást szült, úgy hogy a' *drámai* műnek belső becsére majd semmi tekintet sem fordítottak, ha bár a' *theoria* nem szűnik meg máiglan is a' szokás daczára mindegyre hason jogot követelni az utolsó nézve is, de úgy látszik minden siker nélkül, mert eddigelé legalább az olasz ízlés majd mindenütt fő parancsnokságot gyakorol az opera színházban.

Ez az idomtalan arány a' hang és drámai mű közt ártott, 's mindegyre ártalmas befolyást gyakorol a' jó ízlésre, sőt magok a' hangmű költemények is szenvednek alatta, mert az olasz módi csak a' brillantot vadászsza az énekben szintúgy mint a' *musikában*, a' belső tartalom előtte semmi, a' külső szín ellenben minden. Ha a' külső érzékekre, szemre-fülre behatással volt az előadott opera, ha cikornyázott énekek, lármás musika, (à la Rossini – *garganum mugire nemus et mare tuscum*) tündéres festések vagy

---

²⁶ Voltaire versei az operával csak nem mind ezt tudatják velünk.

[Où] les beaux vers, la danse, la musique,
L'art de tromper les yeux par les couleurs,
L'art plus heureux de séduire les cœurs,
De cent plaisirs font un plaisir unique.

diszitmények elbódítják a' nézőket, a' czél el van érve, a' közönség nagy része ki van elégítve, a' cassa megtelt; senki sem kérdezi továbbá vajon a sziv és a' gondolkodó lélek kivoltak é elégítve az eljátszott darab által? vajon a' nemesb édelés miért maradt el? volt é a' hangműnek belső becse, valódi caractere, öszvehangzó rendes menetele, tisztán fejezte é ki az érzéseket? Mind ezekre az olasz módi nem ügyel, az utánozók szintűgy nem ügyelnek, mert hiszen a' brillantos szemfényvesztés eléteremtett, a' torok és az ujjak sebes készségre szert tettek, a' fülnek, eleget harsogtak, a' nézők vissza tapsoltak, és így mind a' hangászok mind az eljátszók czélt értek. Nem minden ok nélkül mondta 14 évvel már ez előtt Mosel, hogy ma csak a' *külső ingert* keresik az operában, a' minek pedig mellékes dolognak kellene lenni. Igaz úgymond hogy ha illy bárdolatban hangmű költeményeket néhányszor jól vagy rosszul elhegedülnek, jól is lakik az ember velek, 's megunja, de az semmit sem tesz a dologra, mert legio a' számok az illy musikai rakéták készítójinek, alig aludt egyik ki, már másik repül fel, melly szintolly hamar elenyészik, mint az előtte felrepült. Hangok! csupán hangok, édes és zörgő hangok, mindenek felett pedig igen sok hangok kellene ma, de azoknak egybe kötésére, menetelekre, czéljokra senki sem ügyel már; a' musika mellett még gondolkodni és belső nemes édelettel eltelni, a' már nagyon is alkalmatlan dolog volna. Ez okoknál fogva utálta meg Müllner Adolf is az operakat, azt állítván, hogy azok művészségből és esztelenségből kevert tojások²⁷, ez okokból félnek ma is sok jó theoretikusok, hogy az elhatalmazott kedvencz operák végre előlik a' drámai literaturát, mert már eddig is sok kárt tettek a' poesisben, azt az előmenetelben akadályoztatták.

Az ismeretes dráma író Collin Henrich tanúságosan fejezte ki magát e' félelem tekintetéből, mellyet ő még ideje koráninak tartott. Mig az énekes – úgy mond – a' néző játékot mellékes, ellemenben az éneket fő dolognak tartja, mig a' hangműköltő a textust csak musikai alapnak, nem pedig olly derék testnek tekinti, mellynek szép 's átlátszó öltözetjéről neki kellene gondoskodni, mig az opera írók a' hangműköltők szeszéjeiktől függenek 's phantasiai festések helyett legfőlebb is hideg rázta álmokat tüntetnek elő, addig nincs mit félni a' dráma hanyatlásától. De ha egyszer a' dolog annyira érhetnék meg, hogy az opera' mind azt adhatná, a' mit a' dráma ad, 's a' mellett még gazdagabb 's magasb édelést is nyújtana, úgy nem lenne okunk e' gazdagabb változáson búsongani. Azt hiszem – folytatja Collin, hogy a' drámai művészet, ha gát nem vettetik előmenetelében, a' tökély e' tető pontjára el is fog jutni, mihelyt a' musika csupáncsak az érzés igaz és szép kifejezésében mint saját elemében él, 's le hull róla mind az, a' mi nem oda tart, a' fölösleges kinövés; más oldalrol az énekes is észrevehetetlenül színészi rangra emelkedik fel, igyekezvén az érzések és indulatok valódi szép kifejezései által egyedül a' közkedvet megnyerni: ekkor, és csak ekkor, talán 100 év haladta után fog be állhatni az a' szép időkor, mikor a' dráma és opera öszveoldvadhatnak, 's a' görög színpad olympiai fényében fog feltűnni köztünk.²⁸

E' biztató, szép reménységgel teljes jövendölése Collinnak azonban nem fog olly hamar sikerülni, mert 27 év tölt el az ő halála óta, a' nélkül, hogy a' közeledésnek nyomai is mutatkoznának; de azért közlött észrevételei annyiban fontosok és tanuságosok, hogy figyelmeztetett a' theoria követelésére a' hang és drámai művek egyeztetése felett.

Azon sok kérdések között, mellyek az opera ügyében előadják magokat, egyik az előlegesek közül, miért nyomta el annyira a' hangmű a' drámai költeményt? úgy hogy ez utóbbinak közönséges észrevétel szerint szinte semmi poétái becse nincs, midőn a' hangműdarabok kidolgozására a' legnagyobb gondot, szorgalmat, hosszas időt és

²⁷ 1: Vermischte Schriften von Müllner 1-ter Band: S. 50—183. Stuttgart und Tübingen 1824.

²⁸ Collins Sämmlische Werke V-ter Band.

megfeszített elmét fordítanak a' hangművészek, mint szintén az ének mesterségét is legmagosb nemű polczra fel hágtatták énekes oskolák és hang gyakorlatok által.

Ennek okát már az olasz nemzet nyelvében, characterében, élete módjában, éghajlatjában kell keresni, mert köztők jött életre az opera, ma is ott virágozik legjelesben, 's más drámai dolgozatok úgy szólván ott nem is igen kedveltetnek.

Közönségesen tudva van, hogy az Olaszok már lakok déli helyzeténél fogva melegebb vérűek, tüzeesebbek mint más északra lakó népek, az olasz föld mindég Europa classicus földje volt, ezer áldást szórt arra a' természet el, 's azóta, hogy a' régi literatura ott először feléledt, a' római szent szék 's több herczegi udvarok ápolgatták a' szép művészeteket, Europa más részeiről is oda utazgattak a' tudni és tanulni vágyók, úgy annyira, hogy egy országot sem látogattak meg olly sűrűen és számosan a' külföldiek, mint épen Itáliát, mellyről több utazási leírások készültek, mint öszvevéve Europa minden más részeiről.

Ez a' gyakori látogatás, Rómának nagy hire és neve, az olasz föld dúzs és kellem teljes fekvése, és az ott öszvehalmozott régiségek és másutt nem látható kincsek, végre az olasz nyelv nyájas melódiai hangzása, melly az énekre olly alkalmas, 's az által a' fülre és érzésekre kedvesen hat, lehetlen hogy nagy befolyást ne gyakoroltak volna más országokra, mellyek valamint a' keresztyén vallást, úgy a' tudományosság és szép művészetek első zsengejét is egyenesen az olasz földről kapták.

Az olasz nemzet természeténél fogva már ingerékeny, mind az a' mi a' külső érzék eszközeit hirtelen mozgásba hozza, felindítja, tetszést nyer nálla: a' változást, mint változtatást egyaránt keresi, vadászsza; politicali létében, characterében hason könnyüség, átmenetelt, csapongást fejez ki, mellyek művészeti éldeletében mutatkoznak. Valamin huzamoson és sokáig gondolkodni, a' dolgok első elemein rágódni, feszült philosophémákat száraz elméleteket előállítani az Olaszoknak sem humora, sem tehetségi ereje meg nem engedik. Egyedül élni, a' jelennek élni, képzelt és való örömezők közt a' világot átélni minden heves és forró vér alkotúaknak, és így az Olaszoknak is legkitűnőbb buzgalma, utolsó végcélja. Innen lehet már az olasz poésisnek, éneklésnek és musikának sajátságait is világi körökben kimagyarázni: édes epedés, lágyan ömlő hangok, boldog vagy kétségbeesett szerelem érzések, futékony tűz rajzolják egyiket mint a' másikat; fül harsogtatások az énekekben mint a' musikában, szemfényvesztő mutatványok a' színpadokon inkább az újabb idöszüleményei, hogy a' régibb jó ízlés, a' studium lassanként feledékenységbe mentek, a' valódi költők és virtuos hangmesterek száma mind inkább inkább megfogyatkozott.

Ének és musika kellett az olaszoknak elejétől fogva, két fő eszköz az érzések kinyomására, a' sympathia kölcsönös tudatására, azért legtöbb mesterséget ezekre fordítottak. A' legszebb alt és tenor hangokat Olaszországban lehet hallani, 's már maga a' természet is gondoskodott az Olaszokról, jó mejjel és torokkal felruházván őket, melly két orgánumnak koránt i kifejlése, gyakorlása, a' szelíd éghajlat kedvező behatása által az olaszok e' tekintetben más nemzeteknél mindég fölebb fognak állani, 's egy könnyen az elsőséget nem fogják idegeneknek átengedni. Az olasz föld, mint az ének és musika hazája mindég híres volt oskolájirol, hol a' serdülők nagy mesterséggel és sok csínnal tanitattak.

Palästrina, Pistocchi, Bernacchi, Pasi, Brivio, Peli, Porpora, Scarlatti, Durante, Pergolese, Sacchini 's más nevetk az olasz oskoláknak mindég csillogó fényei lesznek.

Az isteni tisztelettel egybekapcsolt karénekek és hangászat voltak első bölcsőji a későbbben kifejlett világi műdaraboknak. Különösön Rómában és Velenczében hév tüzzel pártoltatott a' hangászat, honnan az Nápolyba, Gémiába 's más városokba egy más után kihatott, úgy hogy Schubert szerint egész Olaszország nem soká *concert teremmé* vált,

melly más Európaiakat is magához édesgetett, mert csak ott lehetett jó musikát 's kivált szép éneket hallani.

A' XVII-dik században kezdett a' templomi musika' oldala mellett a' világi nagyobb tökélyre emelkedni, Velenczében adták 1624-ben az első rendes operát, melly annyira megtetszett 's elterjedt, hogy nem győztek a' költők eleget írni az azután sóvárgó közönségnek, 's évenként 40, 50 opera jelent meg; a' hangműköltők vetekedtek egymással a' musikai textus készítésben, melly versenydüh számba sem vette a' poesist, mert főcélja volt tetszeni a' közönségnek, tapsot nyerni, a közönség pedig soha sem aggódott a' dráma becséről, annak ének, mindenek felett mesterkéltnak kellett, melly csiklándozza a' fület. Így lett aztán, hogy a' theatrális éneknek minden egyéb alárendelte magát, maga a' melódiai egyszerűség is buja sarjazattá vált: a' poétái velős kifejezések hiányát új meg új fül csiklándozásoknak, az érzés mélységet és a' szívre hatást sebes hangváltoztatásoknak, s minél több új consonantiáknak kellett kipótolni, melly divatos csak a' külső inger után esenkedő izlés más országokban is annál könnyebben elterjedt, mivel Olasz országban legelőbb fejlett ki a' musika, ott jutott legfényesebb erőre, azért az olasz műszók is európai közpolgárságot nyertek. Sokat tett az is az éneklés valódi természetének megfontására, hogy férjfi sopran hangok hozattak az olasz theatrumokon divatba, melly a' drámai characterok kifejezését lehetetlenné tette, mert még a' hősök szerepét is sopran énekesek adták, 's a' publicum azzal nem gondolt, csak hogy a' hangban gyönyörködhetett.

Ha a' drámai izlés sokat szenvedett is ez úton az olasz izlés által, másrésről megkell vallani, hogy az énekhang kifejtésére és ékesítésére sehol annyi gondot nem fordítottak mint Olasz országban, hol az mesterműi (technical) tekintetben a' legfelsőbb pontig emeltetett.

Sokat tettek erre a' musikai conservatoriumok és énekes oskolák, mellyekben bizonyos művészeti fogások, hangcifrázások mellett a' tiszta hangképezés szabályai is rendszerbe vétettek. Hozzá járult mindezekhez a' jó énekesek gazdag megjutalmazása, mert az egész ország szomjúhozta a' jó énekest, 's minden városnak theatruma van, hol alkalmatosságot talál a' művész magakimutatására.

Azonban közönséges észrevétel ma már, hogy az olasz izlés hanyatlott az éneklés mesterségben is, a' régi oskolák szabályai feledékenységbe mennek, vagy legalább azokkal nem sokat gondolnak. A' mi hajdan hoszszas studium gyümölcse volt, ma azt improvisálni akarják, talentumot pedig improvisálni magában már nevetséges dolog. A' *messa di voce* – írja Fetis – vagy is az a' mesterség, mellynél fogva a' lélekzetvétel a hang kiömlésével – ez utolsónak észrevehetetlen csorbasága nélkül úgy egyesülhet, hogy a' hangereje az orgánus minémüsége és mej' állapotjához képest lassanként kifejlődhetik – ez az éneklés első alapja – hajdan több évi tanulást kívánt az Olaszoknál: Porpora hat esztendeig tanította Caffarellit az első elemekre 's úgy bocsátá el magától²⁹, de ma trillák, ki cikornyázott rouládok, vagy is a' melódiai fő hangok mesterkéltnak feldarabolásai önkényű változtatásokban kellene a' sokkal fontasabb kifejezés és hang tiszta kiejtés helyett Bécsben – úgymond *Mosel* – *Rossini* és *Catalani* hozták be az olasz földről az ének és így az emberi hang lealacsonyítását a' musikai szerszámokhoz, még a' dilettánsok is szégyenlenek már Mozart, Weber, vagy Schubert után német dalokat énekelni, mindenki ha még annyira avatatlan is a' legkedvencebb olasz operák áriájiban akarja magát fitogatni.

De nem csak az éneklés vesztett régi tiszta kellemetes fényéből, hanem magok a' musikai hangszerkesztések is naponként szárazabbak, melodiátlanabbak lesznek. Rochlitz – egyik a' legméltányosabb bírálók közül különösen panaszkodik a' Németek e'

---

²⁹ La musique mise a la porté de toute le monde Par M. Fétis Paris 1830.

musikai lelkiszegegysegekről: „az ujjabb szerkesztések nagyára – ugymond – megelőzik a' régieket a' gazdagabb és nyomosabb foganításban (executio), a' formák ügyesebb kezelésében, gondosabb hangszeresítésben (instrumentation); ellenben sokkal szegegyebbek melódiái találmányokban, ideákban és gondolatokban, mellyeknek kifejezésben is járatlanabbak, szóval kevésbé eredetiek, jelentésök, kifejezéssel teljesek: bizonyos monotonia ömlik rajtuk el, melly a' soványságtól nem megszire jár, a' mit szembetűnő mechanikai vagy pedig felette mesterkelt segéd eszközökkel, millyenek p. o. a' változékony fülharsogató modulatio, lármázások, módnélküli böszerszámozás, nehéz figurák, elpalástolni hijába akarnak, mert a' külsőt a' legkülsőbekkel eltakarni lehetetlen.³⁰

Mit mondjunk most már arra, ha a' lármás Rossinit Stendhal az égig magasztalja, 's Gluck-ot – ezt a francia opera ujjá teremtőjét számba sem veszi? – Rossini! és Gluck! mi nagy különbség a' kettő közt! A pesarói hangmesternél, mint Nápolyban egy lelkes criticus mondotta – szünteleni hatásban és munkálatban kell lenni mindennek, a' mit sípolni fogni, ütni, vonni lehet, minden tekintet különbség nélkül arra, valljon csak egy hangot vagy egész chorust kell é kísérni a' musikának; az illy menydörgő jancsáros musika alatt lehetetlen hogy az énekesek mellye és tüdőjök a' sárt sokáig kiállhassák, mikép lehetetlen szünteleni torok trillázás mellett grandios terjedelmes éneket adni. (canto spianato) – Más oldalrol a' drámai musika csillagának *Gluck*nak feljelenésére belső öröm nélkül visszatekinteni sem lehet! – Ő – ugymond Castil Blaze – a' vakoskodás és hitetlenség fátyolát villám módjára hasitá egyszerre kettő, 's Iphigeniájával leirhatatlan enthusiasmust fejtett ki a' francia opera házban, melly uj fordulást adott a' dolognak. Mint a' nagy Corneille – meghomályositá vetekedő társait, 's vele többé a' leghíresebb sem hasonlíthatá magát öszve.³¹ Gluck nem állapotodott meg annál, hogy a' drámához méltó musikát alkotott, gondja a' játzókra, énekesekre és hangászokra is kiterjedt. A' francia orchester ros állapotban volt Gluck fellépte előtt, az *ut, re, mi, fa* vezette egyedül a' hangokat, magában már a' személyezetek csoportja chorus volt, a' játzók egy része minden élet nélkül, mint maga a' musika is, mellyet énekelt, más része pedig karjával és tüdővel igyekezett felmelegíteni a' szomorú és nehéz menetelű psalmodiat, 's egyéb hideg vette dalokat. De felvillogtatta az uj Prometheus fáklyáját, 's az állókép szobrok megelevenültek. Az orchester hangszerei teljes érzetűek öszvehangzók lettek, érzékenyítő vagy borzasztó hangjaik az actióhoz simultak, hogy annak hatását, neveljék; eltanulták a' játzók is, hogy igaz, erőteljes actióra a' nyomos kifejezésekkel dús musika érzése önként vezetí őket. A' kar énekesek szintűgy bámultak magokon, hogy mozoghatások által ismét játzók lehettek, s a' tánczosokon, kik addig mindenek voltak a' színpadon, fellyül kerekedtek. Rendkívüli következése volt ez uj látománynak. Most először történt az, hogy a' musikai tragoediát is szakadatlan figyelemmel 's nevedő részvétellel kísérték a' nézők kezdettől fogva végig, hogy még a' színfalak mellett is könyeztek, 's a' terem harsogott a' bámulásig kielégített hallgatók örömjajától. Mennél többször adták ugyan azon egy darabot, annál inkább tódult a' nép az opera házba. Természetesen Gluck-nak is támadtak irigyjei, 's épen a' köz enthusiasmus miatt, mellyet támasztott; de az nem csuda, mert hiszen csak a' középszerűség nem tarthat az irigykedőktől, de a' publicum miveltebb része, az idegen

³⁰ Für Freunde der Tonkunst, von Fridrich Rochlitz 2ter Band Leiptzig

1825. a' negyedik vizsgálatban, hol Mozart szerkesztése módjáról beszéli. Itt mondja még e' fontos szókat is el.

„Jedes Äußerste, gewöhnlich angewendet, wirkt nicht als ein Äußerstes, sondern nur als ein Gewöhnliches;

jedes Äußere sättigt bald die Sinne, und gesättigte Sinne verlangen immer noch schärfere Reize:

diese aber herzuschaffen, wehrt endlich die Natur; denn nur der *Geist ist unendlich und das Gefühl.*”

³¹ De l' Opera en France. 2. Volum. Paris 1820. a' bevezetésben.

és honi hangmű költők Gluck-nak álló szobort emeltek. Hatalmas példa arra, hogy a' teremő génié a' közönség roszt izlését is mefordithatja, ha annak az *igazat* és *méltót* igazsággal 's méltósággal nyújtja.³²

Mi törpeségben jelen fel az újabb modorú Rossini a' régi velős Gluck mellett! Stendhal magasztalásait Mosel tönkre tette; lássunk mindenikből valamit, mert a' külföldi nyomozásokból kell az egykori magyar opera íróknak is a' szükségést eltanulni, ha ugyan csak magyar színházunkat eredeti műdarabokkal is gazdagítani kívánjuk.

Stendhal minekelőtte Rossini érdemeit kiemelné, némelly jegyzeteket közöl az ének és musika természetéről, mellyek magokban már alaptalanok.³³ „Minden okos ember – úgy szól – saját szépséget keres mindenütt a' szépművészetben; a' musikában a' *hallás*, a' festésben, szobrászatban, építésben a' *szem gyönyör* a' főczél, mellyet ki kell elégiteni, a' fül a' musika, a' szem a' festés országa.” Ez az elv – felel Mosel – nem el fogadható, mert a' szem és fül csak eszközlő utak, mellyeken a' szép művészetek az értelemre és szívre hatnak; a' festés, plasticai mű, architectura munkásságai és hatások igen keskeny körűek lennének, ha azoknak hatalmát egyedül csak külső érzéki tehetségekre szorítjuk.³⁴

Valljon akármelly oly festés, melly a' szemeknek eleven színézeteivel hizelkedik, kielégíthet é tökéletesen belső tartalmi becs nélkül? valljon valamelly álló szoborkép tetszik é csak azért, hogy formája kellemetes, ha tárgyához nem hasonlít is? valljon egy pompás épület gazdag cizfrázataival czélt érhet é ha egyébként annak meg nem felel? A' legfényesebb színézetű festés is mit ér, ha a' festés és rajzolás alapszabályai ellen mindenütt botlana a' festő, ha a' figurák fejének hason vonalokat adna, 's egyiknek sem lenne meg a' maga saját caractere? tartaná-é valaki az illy darabot igaz műnek csak azért, hogy kedvesen ötlük szembe?

„A' musikának – írja továbbá Stendhal – az éneken kívül más czélja is van ugyan u. m. a' *felvett tárgy kifejezése*, de ez amannak, alárendelt czél, 's ezután nem esenkedhetik oly igen, hogy magát érette feláldozza. Ha tehát a' hangművész valamelly szép poétái textust musikára vesz, ne szolgai módon járjon el tisztében, 's ne feledje fő kötelességét, úgymint a' *musikai gyönyörködtetést*; a' *kifejezés* a' második, az *ének* vagy is *musikai gondolat* első czél a' hangművészetben.” – Ez állítmány ismét alaptalan, és fonáságot tanít, mert az éneket és kifejezést úgy adja elő mint két ellenkező dolgot, melyeket nehéz egyesíteni, azért az egyiket a' másikért fel kell áldozni. Ha így volna a' dolog, bizonyosan a' kifejezésnek a' melódia után kellene állani, de mi egyéb aztán a' melódia kifejezés nélkül, mint üres csengés?; a' jó énekszerző, kivált a' drámai, a' textusból vonja ki a' melódiát, 's az illő kifejezés ilyenkor elválhatatlanul kíséri a' kitalált melódiát, mint lélek a' testet, mellyet az megelevenít.³⁵

³² Arnaud Journal de Politique et de Littérature. Fevrier 1777.

³³ Vie de Rossini par Mr Stendhal — németül kiadta Wendt hozzá adásokkal; 's megbírálta Mosel a' bécsi literatúrai évkönyvekben 1824. Band XXVII: S. 230—253.

³⁴ „A' máj theatralis musikának első és főhibája, hogy nagyon mesterkél, és philosophátlan, czélul tűzvén ki magának a' fül csiklándozást a' szív érzékenyítés 's a' szók értelmének kifejezése helyett, a' mikben állana tulajdonkép az ábrázoló musika fő tiszte, 's ez másképp nem is lesz, mig a' természetet nem követik, az *igazat*, *nagyot*, *patheticumot*, *egyszerűt* számba nem veszik, elleniben gyermekijátékok, karikatúrák 's hamis cizfrázatok vagy cziczomák után esenkednek.” Arteaga Le rivoluzioni del teatro musicale italiano. II. 254. Mosel közlése szerint.

³⁵ „Hogy a' musika érdekes legyen, 's a' lélekben a' musika által kitűzött érzelmeket felgerjessze, szükséges, hogy a' musika' minden részei egyesüljenek, a' *tárgy kifejezés* erősítésére.” Rousseau a' francia musika felett készült iratjában. Ezt tanítja Sulzer is „a' kifejezés teszi a' musika lelkét, a' nélkül az csak gyönyörű bábjáték, a' kifejezés ad oly nyomóságot a' musikai beszédnek melly ellenállhatatlanul hat a' szívre.” Így Engel is (kleine Schriften: S. 97.) „Hihetetlen úgymond mi sok kárt tett legjobb hangászainkban is az olasz csengés, pengés, melly a' kifejezést semmivé tette nállok.”

Hogy a' két dolog egyesítése nem lehetetlen mulatják Hayden oratoriumjai, Mozárt operáji, Weber Freyschütze, Stadler Jerusalem megszabadulása; a' pedig magában értetik, hogy az illy művekben különösön ügyelni kell a' művészet szabályaira, 's tisztán meg kell tudni itélni a' sokféle szellem megszállásból mellyiket kövesse a' műköltő azt t. i. mellyért az érzés és értelem egyaránt kezeskednek.³⁶

„A tragoediát – írja viszont Stendhal –, ha az jó, épen nem szükség énekelni, hadd beszéljenek a játszóok, pihenjen a musika, melly úgy sem született szolgálatra”, könyü erre is a' felelet, a' jó művész nem szolgálai módon követi a' textust; a' szóban rejtezett *értelem* helyett nem fog ő egyes szavakat kifejezni akarni, mert úgy csak eldarabolt, öszvesen függő, énekre alkalmatlan, nehezen érthető melódiára tenne szert; ellenben ennél is nagyobb hiba volna, ha a' művész épen semmit sem ügyelne a textusra, akármelly melódiát, melly hirtelen agyában megfordult, elfogadna, makacsul megtartaná, ha bár a' textus foglalatja 's caractere épen ellenkezőt kívánnának, vagy a' felfogott melódiára nem találnának is.³⁷ Az emberi énekben a *szó* az első, a' *melodia* második hatású eszköz, szólás vagy is beszéd szülte az éneket. Mikor Dávid szivemelő zsoltárjait hárfá mellett énekelte, Pindar és Anacreon ódáikkal lyra mellett gyönyörködtettek, a Bárdosok énekekkel csatára tüzeltek, az első keresztyének hymnusai az ég felé ömledeztek, a' Ministrellek és Troubadourok szerelem és hadi tetteket énekeltek, mindenütt és mindenkor a' szó volt fő dolog, a' melódia pedig arra szolgált, hogy a' szónak erejét 's hatását nevelje. Híjában mondaná valaki, hogy akkor a' musika azért volt a' poésis szolgálatjában, mert még zsenge volt, 's koránt sem képeztetett annyira ki mint most. A' musika' magasb kiképeztetése csak a' foganitas (executio) tökéletesítésére lehet befolyással, de az ének természetes alapját meg nem változathatja, mellynek a' hangszeres musika felett legszebb elsőbbsége épen abban áll, hogy a' poésist legmélyebben olvasztja öszve a' musikával, nem csak az érzésekre, hanem azok által az értelemre és szivre is hathat; midőn más oldalrol a' musikai szerszámoknak is meg van azon saját érdekem, minél fogva a' poésistől független, önállású figurált énekeket nagyobb tökélyei adhatnak elő, mint akár melly énekes, bár mi nagy hangkészséggel birjon is a' torka.

Stendhal Rossini főbb érdemeit öt pontba szorítja, 1ször, musika hangműveinek utolérhetetlen isteni ujságot tulajdonit: 2szor igen érdekesekek, 's eredeti gondolatokkal rakvák: 3szor minden szerkeszményeiben főleg az ének uralkodik; 4szer nem hibázik a' kifejezés sem vig sem komoly darabjaiban, hanem ha ott, hol azt fel kellett az énekért

---

³⁶ Voltaire írja d' Alemberthez „az értelem és érzés olly két dolog mellyeket soha sem kell egymástól elválasztani”.

³⁷ „Nagy része az olasz hangszerkesztőknek – írja Laborde – nem foghatja meg, hogy a' drámai musikát készítő alája van a' Poétának rendelve, 's hogy az operai musika csak akkor célirányos, ha az segítő társalakban kíséri a' poésist, mert fő tiszte a' Musák' nyelvének magasb erőt kölcsönözni. De ők ez elvekkkel nem gondolnak, mikép a poétái textust sem veszik számba, egyedüli fő céljok a' fülgyönyörködtetés, melly mellett a' szókról, munkálatról ámitásról, és érdekről egészen elfelejtkeznek.” Mosel felhoz még több művészi ítéleteket is, melylyeknek rövid közlése itt a' maga helyen áll. „A' hangszerkesztők úgymond Wieland (versuch über das Singspiel) könnyen elfeledik, hogy minden musika, ha érzelmeket nem fejez ki, 's bizonyos benyomást nem tesz a' lélekre, csak füleledel, hogy a' poésis és musika két testvér társ, 's egyesülve nagy a' hatások, valamint más részről az utolsónak függeni kell az elsőtől.”

A' független hangművész Algarotti szerint hasonló a' zsarnokhoz, mert csak musikájával akar tetszeni, az illy makacs, megátalkodott főnek semmikép nem jut eszébe, hogy legnagyobb hatással akkor bírhat a' musika, ha a' poésisnek szolgál, 's annak segéd társa.

Metastasio írta Chastellux-hoz, „hogy ha a' drámában felyül akar kerekedni a' musika a' poésison, magát is a' textust is megsemmisíti. Nagyon is szembetűnő visszaság volna azt kívánni, hogy az öltözetre több tekintet legyen mint a' személyre”.

áldozni:³⁸ 5ször, a' theoriai tudomány Rossininál nem zsarnokoskodik, szigorú törvényekhez rakás szabályozatokhoz nem köti phantasiáját 's a' lelkesedést, az ő tudománya inkább ismételt tapasztalatoknak, szembetűnő ízlésnek leánya; egy olly tudomány, melly akármelley oskola mesternél is megtanulható generál bass elveiből önként folyhat ki.”³⁹

Meg kell vallani – felel Mosel – derék *tacticus* a' dicsérő, mihelyt olly hang szerkesztőt kell a' csillagokig emelni, kinek musikája merőleg a' hangok nyájas de minden jelentés nélküli játéka, ki a' kifejezésekkel keveset gondol, vagy azzal fonákul él, többnyire a' textusra való tekintet nélkül szerkeszt; kinek partitúrájában hemzsegek a' tiszta hangszerkesztés elleni hibák, azért nem csuda, ha a' dicsérő szerint csak a' fülig terjed a' musika országa, ha a' kifejezésnek nem tulajdonít sok hatást, a' musikát függetlennek hirdeti a' poésistól, 's végre még a' művészet szabályait is haszontalanoknak sőt ártalmasoknak kiabálja. *Fuchs, Marpurg, Kircher* 's mások a' musikai hangszerkesztésről tanító könyveket írtak, mellyek eddig tiszteletben tartattak. Weber Gottfried nem igen rég annak teoriájáról négy kötetet adott, 's mi nagy kár, hogy illy derék theoretikusok arra vesztegették idejüket, a' mi lelánczolja a' geniet? De hiszen *Pergolese, Piccini, Paisiello, Sacchini, Cimarosa, Händel, Graun, Haydn, Mozart, Naumann, Gretry, Mehül, Cherubini, Boieldieu* értettek úgy mint Rossini, ha még nem jobban a' musikához, még is a' theoria' szabályait nem vetették meg, a' phantasiát és lelkesedést azokkal egyesíteni tudták, de ám ezek a' hangmüköltők nem csupán a' fülre, hanem a' fül által az értelemre és szívre hatni törekedtek.

Az igaz genie – jól írja Wieland – tiszteletben tartja és követi a' művészet szabályait, mellyeket teljességgel nem az önkény szült, de követéséből azért nem tetszik ki, hogy szabályoknak hódolt volna szándéka, sőt inkább a' szándékhoz simultak a' szabályok, mellyeket úgy el tud leplezni, hogy csak a' felavatott, nem pedig a' laicus veheti azt észre, mert az utolsó mindenütt szabad phantasiát sejdít.

Lássuk most már közelebbről is mi kívántatik meg általános tekintetek alatt egy jó operára, micsoda nehézségeket kellene legyőzni, hogy a' poésis egyensujba jöhetne a' musikával; a' nemzeti sajtáságok műveltség foka, nyelv természete minő külön módosításokra szolgálhatnak okul?

Az opera mint mondottuk amphibiumi természeténél fogva egy különös neme a' színpadi mutatványoknak, melly drámai és musikai poésisbol van öszvealkotva, 's e' kettőnek szoros belső öszveköttetésén alapul az egymásközi viszonyos elhatároztatás. Valamint nem minden drámai dolgozat alkalmas operai elő adásra, úgy a' musikai hangszerkesztésben is, mihelyt operáról van szó, nem minden melódiai ötlemény elfogadható. A' dolog tisztába hozására legtöbbet segít a' dráma és musika' természetébe betekintés.

Minden Poésist négy fő osztályra lehet venni, a' szerint a' mint a' költőnek fő czélja érzéseket gondolatokat vagy munkálatokat kifejezni, ez utóbbiakat különösen vagy csupa elbeszélés vagy szemünk előtt folyó előterjesztés által.

A' most említett négy elemi formáknál fogva minden poesis vagy *lyrai*, vagy *tanítói*, vagy *éposi* vagy pedig *drámai*.⁴⁰ A' drámai poésis characterét a' munkálatok

³⁸ De Gretry mást tanít „az igazság — úgymond — legfőbb dolog minden művészetben, a' módi az ellen semmit sem tehet. Valamelly merész művésztárs néhány szempillantatig fényeskedhetik ugyan, 's érdemes társait meghomályosíthatja, de hamar elpirulunk majd megcsalattatásunkon, 's az igazságnak vissza áll fényje.”

³⁹ Rousseau írja musikai szótárában az opera alatt: „A harmónia' szabályainak ismerete a' hangszerkesztésnek az alapja.”

⁴⁰ Egyes költemény daraboknak ez osztályokba iktatása nem nehéz ha szemmel tartjuk a' főczélt, mellyet a' költő poésisében felvett magának: p. o. az Aesopus meséjiről nincs kétség hogy az a' didacticai poésishez tart, mert fő czélja a' tanítás, az elbeszélés csak mellékes dolog. A' rajzoló, festő vagy leíró költemény nem

egymás utáni kifejlése teszi, az épósét a' véghezvitt munkálatok elbeszélése. Minthogy a' theátrum vagy köznézőhely legalkalmasabb eszköz a' munkálatok eredetének, nevedésének 's kifejlésének motivált 's öszvefüggő előterjesztésére, a' drámai poésis főkörét theátrális előadások teszik, mellyeknek egyik neme már az opera, egy olly szinmutatvány, hol a' játszó személyek nem folytatnak egymás közt beszédet (nem dialogisálnak) hanem csak énekelnek, és így a' munkálat kezdettől végig ének és musika által adatik elő. Maga már az ének hangmusika, az az olly mesterség, melly a' hangok szabályos egybekötetése által érzelmeket fejez ki, és gerjeszt.

A' szerszamos musikát megelőzte az énekes musika, a' história nem említ musika feltalálót, hanem csak musikai szerszámok feltalálóját, a' szerszamos musikának is éneklés az alapja, melly természeti adomány, mihez csak később járult a' mesterség : mind a kettő – ének és musika – csak a' belső érzések tolmácsai, mind a' kettőben fő elem a' hang; azonban az élő, lelkes organumu ember hangja sokkal fölebb áll a' musikai szerszámok holt hangjánál, melly amazt csak utánozza. Fő dolog az énekben mint a' musikában a' melódia, vagy is az egymást követő hangsor, melly a' hangok magossága, mélysége, hosszaságok, 's rövidségek felváltogatása által kedvesen lepi meg a' fület A' hangok melodiás egybekötetése csak akkor lehet hathatós, ha a' különböző hangmozgások egyeznek a' belső érzések kijelentéseivel; az öröm, fájdalom, szomorúság, eleven érzés a' nekik megfelelő hangokban fejezik ki magokat, mellyekben azok mint egy megtestesülnek.

A' melódia alapjai a' rhytmus, a' musikai phrasisek kerekdedsége, vagy is a' tactusok bizonyos száma, és a' modulatio, vagy hangváltoztatás, melly a' hang lépcsőzetet szülte, különben a' hangegyformaság unalmat okozna. Minden melodiának bizonyos érzést kell kifejezni, hogy a' ki azt hallja, reá is ismerjen arra, azért a' musikában is csak a' melódia az, mi magához vonja a' musikában járatlanokat, mert a' kíséret harmóniája nem találja a' fület, nem hat rá. A' hangének költés feladatja hát, a' tárgyhoz illendő melodiát kitalálni, mellyben az alap vagy fő tónus a' mindenkori kifejezéshez szabott modulatio által különb különbféle árnyéklatokban tűnjék fel, rhytmusa által az egységet és különbféleséget fenntartsa, ugyan azért figyelmet gerjesztő légyen. Neveli a' melódia' erejét többféle hangoknak hármoniás egyeztetése ugyan azon egy műdarabban, melly a hangoknak egymáshoz való viszonyainak ismeretén alapul.

Az opera egyik a' musikai hangműköltemények nagyobb nemei közül, melly több apró hangmű darabokat magában foglal, a' szerint, a' mint egy vagy több személyek külön vagy együtt énekelnek, mint a' dramatisált dialogusok is magány szólásból 's társas öszvebeszélgetésekből állanak. Az *ária*, *ariette*, *cavatine*, *arioso*, *duett*, *terzett*, *quartett*, 's a' t. karénekek és dalok meg meganyi apróbb különálló dolgozatok, mellyek az opera textusához alkalmaztatva kellemetes változottságban fejtik ki a' munkálatot, 's mivel a' szerszamos musika egyesíti erejét az ének hatalmával, lehetetlen hogy az illy szinmutatvány nagy behatást ne legyen a' hallgatókra, mihelyt az érzések, mellyeket a' dráma alakja, a' munkálódó személyek különböző helyheztetései kívánnak, valódilag és erőteljesen fejeztetnek ki.

Az itt kifejtett általjános nézetekből önként fejlik ki millyennek kell lenni a' drámai dolgozatnak, hogy az énekelhető musikára vétethessék. Megkívántatik a' költőtől, hogy poésisének lyrai szellemet adjon, 's olly drámai tárgyat válasszon ki magának, mellyben a' főmunkálat menetele alatt egész a' kifejlésig különbféle olly helyheztetései mutatkozzanak a' közbejövő személyeknek, mellekben azok lyrai affectusokban 's az indulatok minél több változékonyságaiban és lépcsőzeteiben tüntethessék ki magokat. Az opera' költeménynek tehát lyrai, az az énekelhető characterének kell lenni, a' musikának

---

tehetik külön osztályát a' poésisnek, mert a' leírás, festés csak eszközök valamelly más kitűzött célra. I: Deinhardsteint Bürger' Aesticája felett Jahrb: der Literat: XXXVI. B: S: 230.

pedig a' poésisig kell magát felemelni, hogy az indulatok és személy characterek változékonyságait elevenen festhesse. Ez okoknál fogva azon drámai feszes szabályok alól fel van mentve az opera, mellyek egyéb néző játékokra megkívánják, hogy a' characterek hiv képekben, a' munkálat szakadatlan előmenetelben felfogva legyenek. Históriai és hérosi tárgyak, mellyek a' most említett két szempontnál fogva inkább értelmünket mint phantáziánkat foglalatoskodtatják, operai dolzatokra nehéz alkalmazatúak; ellenben romános történetek, tündéres elbeszélések, szerelem varázslások, regényes hagyományok, boszorkányi igézések a' képzelődésnek széles országát nyitják fel, hol a' poésis, ének, és musika aetheri szárnyakon lebegve bájolólag gyönyörködtethetnek, 's velünk az alvilág buskomoly képeit kevés időre elfelejtetik. Az opera költőnek érteni kell a' musikához, ismerni kell annak természetét, s választott anyagát úgy feldolgozni, hogy az, énekelhető szelleménél fogva a hangászati mesterségnek utat nyisson olly saját kifejezésekre, mellyeket a' poésis egyedül nem teremthet elő. A' characterek futólagos könnyű rajza, ellenkezéseik idő és helyszerinti kiemelései, lyrai affectusok kitüntetése, egyszerű rhythmusok, érzést és phantáziát gerjesztő gondolatokkal főszempontok maradnak mindég az operai költeményben.

Jól lehet a' tragicumok operai előadásra ritkán alkalmasok, még is gyakran megtörtént már, hogy híres költők tragodiái operékká változtattak át, (Semiramis, Iphigenia, Oedipus stbb.) miért *La Harpe* a' maga idejében szerfelett boszankodott. A' néző játékok e' travestálása nagyon nehéz, és ritkán üthet jól ki, mert az operának más, viszont más a' néző játékok természete. Meg a' románok operai átöltöztetések is sok akadállyal jár, annál inkább bajos a' már kész tragodiát megcsonkítani, eredeti alakjából kiforgatni.

Az ismeretes *Fouque Undine* című derék románjából Hoffmann hangművész kérésére operai textust készített, de a' berlini színpadon minden következés nélkül elhangzott, minek okát Rochlitz a' travestálásnak tulajdonítja.

Az olaszok ugyan megkülönböztetik az opera nemeit a' komoly vagy vig humor szerint, melly az opera' költeményben uralkodik. A' nagy vagy komoly opera nállok *opera seria* a vig tartalmú *opera buffa* nevet visel, amazt mondhatna az ember trágikái, emezt comicai szelleműnek, de azért nem tiszta tragicum, sem nem tiszta comicum egyik is. Az opera seriában nincs meg a' tragikai egyszerűség, a' másokban a cselszövények nem olly öszve bonyolodtak, 's inkább az úgy neveztetett *groteske* és *burlesque* uralkodnak az utóbbiban, mint eszmés comicumok. A' Francziáknál az különös, hogy nem az anyag, hanem a' külső forma határozza el az operák közti különbséget. Nagy opera nállok az olly musikai színjáték, mellyben kezdettől fogva végig énekelnek; vig opera vagy énekes játék pedig az, hol az énekeket beszélgetések váltogatják fel. Ezen formás felosztás után *Medeát* és *Jósefet*, mellyekben a' dialógus szavaltatik, a comicai operaházban adják, midőn másfelől vigdarabokat, ha a' dialógus musikai recitativen alapul, a nagy opera házban játszanak. A' Németeknél *operette* név alatt ismeretesek az énekkel vegyített játékok, légyenek azok komoly vagy vigitartalmúak. Az olasz *intermezzok* egy más kissebb nemét teszik a' comicai operáknak, mellyekben csak egy vagy két személy játszik, 's a' nagyobb darabok felvonásai közt adatnak elő. A' *melodramákat* nem lehet operáknak venni, mert benne igen keveset énekelnek, többnyire csak szavalnak, 's a' szavaltatok is szerszamos musika által közbe vágatnak, s ugyan azért ma már nem nagy kedvességben vágynak. Bouterweck minden melodramái szerkesztést természet elleninek mond, mellyhez sem eleven munkálat, sem musikai egység nem fér, hol egyik a' másiknak útjába áll, s complimentból egyszer egyik, mászor másik tér ki a' pályáutból.

A' francia *vaudevillek* vagy is apró könyűfolyamu népdalok. 1791 óta jöttek inkább divatba a' párisi vaudevilli théátrumban, mellyeket a' nézőjátékokba beleszőnek.

Reichardt a' német földön utánozta ezeket egyszerű musikai kíséret mellett, de kevés követőkre akadt.

Az opera' köribe tartoznak még a' *paródiák és quodlibetek*. Castil-Blaze szerint az opera parodiázása abban áll a' Francziáknál, hogy a' már kész énekeknek új szó textust raknak alá, mellynek foglalátja épen nem talál az elébbivel; elég lévén a' musikai darab characterének kifejezése az illy paródiában. A' Németeknél egész más dolog a' paródia, melly szerint ők valamely ismeretes nézőjáték tartalmát annak szellemével ellenkezőleg burlesqui fordulatokban dolgozzák újra, vagy az énekes játéknak is gunymássát adják. – A' quodlibet olly dráma, melly ismeretes eredeti, vagy fordított, vagy pedig a' francia értelemben paródiáit áriákból, duettekéből, terzetekéből, karénekekből van össze rakva, 's egymás közt úgy összeváltva, hogy azokból valami összeváltó munkát áll elő.

Ezek volnának az opera nemei, mellyekben kisebb vagy nagyobb terjedelemmel az ének és musika erőben, ellenben a' poésis eddigi tapasztalat szerint a' legnagyobb szegénységben mutogatják magokat; minek fő oka bizonyosan az olasz ízlés, melly csak ének és musika után kapkod, a' poésist számba sem veszi, azért a' vándor olasz társaságokkal együtt karavánkodó *signor poeta* nem is egyéb mint szótagokat mérő, és rimelő, kinek magánál a' társaságnál is kevés tekintete van.

Miért az opera textusok kevés kivétellel silány dolgozatok más oka az is, hogy a' költők nincsenek a' musika' természetével jól megbarátkozva; mert a' ki még jó néző játékot tud írni, abból nem következik, hogy jó operát is készíthet: a' néző játékok tulajdonságai mellett az operákban képekre, situációkra, s olly jelenésekre van szükség, melylyek musikai kifejezésekre alkalmasok legyenek, a' magány és több hangú énekekre a' munkálat meneteleinek kell okul szolgálni, hogy ne tessék ki, mintha csak az önkény rakta volna azokat csupán azért össze, hogy legyen mit énekelni. Sokan ugyan azt hiszik, hogy a' silány textust, rossz verselést is kipótolhatja a' musikai inger, de ha nincsenek érdekes helyheztetések, festői hatások a' darabban minn fogja alapítani musikáját a' hangmüköltő? — Nem lehetetlen a' jó poésis össze illesztése a' musikával, mihelyt remek aestheticus költők szánják el magokat opera írásra, melly úton ők még borostyánt aratni nem is iparkodtak. A' mi értelmi tiszta felfogás szerint nem foglal magában ellenkezést, annak foganítása nem is lehetetlen, csak az akadályok legyőzetessenek, mellyek hátráltatják a' dolgot. Eddig elé az olasz ízlés majmolása volt az egyik bilincs, melly elrettentette a' költőket az operai pályázattól. Megelégedtek az olasz operák hibás fordításaikkal, mellyekben úgy is a' textus semmi, a' musika minden,⁴¹ eredeti műveket írni nem nagy ingerek volt a' jobb költőknek, kik az uralkodó módnak nem akarták feláldozni a' költészet szépségeit, tudván már előre, hogy bár mi gondal készült drámai darabjokat nem fogják a' halgatók felfogni, megérteni, s méltányolni, különben is a' musikai hangmü költő mindég nagyobb megjutalmazást reményhet, mint a' dramatikus író. Rossini kedvéért 1823ban nagy vendégséget adtak a' lordok Londonban, hol Othellojából egy áriát játszott csak el, 's két ezer sterlinget kapott jutalmul a' dúzs gazdag uraktól. Egy tálentummal bíró operai hangmüvész – írja Weber – Francia országban két jó darabban a' bevételbeli részvételnél fogva mind a' fő, mind a' megye városokban, azon nagy tőkepénznél fogva is, mellyet a' musikai textust nyomtató fizet a' partitúráért, maga és családja sorsát egyszerre 's egész életére jó karba teheti, midőn a' német hangmüvész legjobb munkájáért is alig kap annyit, hogy szűken megélhessen, míg másik munkájával kész lehet: itt írja a' többek közt *Voglerről* „ismeretes sorsa a' nagy embereknek, hogy életükben nem ismerik meg érdemeiket, éhel

---

⁴¹ Sokat igyekeztek úgymond Castil Blaze az idegen jobb operákkal gazdagítani a' francia repertóriumot, de minden fordítások 1754 óta 1805-ig ha bár legszebb musikai szerkezetűek is félre tétettek, mert durva nyelvek 's rossz stílusok miatt nem igen használhatók. —

hagyják őket meghalni, halálok után pedig az éhes könyvárusok az egekig magasztalják.”⁴²

Ha a' német földön illy panaszokat hallunk, mit szólunk mi Magyarok, kiknek még állandó színhelyünk sem volt mostanáig? a' mi Fridrikról az angol Burney emlékirataiban fel van jegyezve – hogy ez a fejedelem az olasz operákat kedvelvén a' német énekeseket hallgatni sem akarta – „egy német énekes? így szólott felkiáltva – hiszen a' lovam nyerítésénél is épen úgy elmulathatom magamat” e' nagy typus apró nyomatai jelenleg is köztünk feltalálhatóak.

Franciaországban az operai hangmű költő, darabjának előadásakor mindég bizonyos részit veszi a' jövedelemnek a' míg él, sőt halála után is tíz évig családja osztozik e' jó tétevényből; hogy ha több operáji kedveltettek meg, látni való mi szerencsésé teheti magát az illy művész: azonban Castil-Blaze még e rendezettel sincs megelegetve, 's a' jutalmat csekélynek találja. Okait maga így hordja fel „Panaszkodnak a' francia virtuósok kevés számán, de az is sok az ország segéd kútfelejeihez képest. Nállunk a' hangműszerkesztés nem nagy nyereség, mert nincsenek köz intézetek, udvari hangász karok, hol a' talentummal bíró tisztességes élelmet találna, melly jövendőre megnyugtatná, 's eszközül szolgálna, nemes foglalatosságának egész tüzel utánna látni. A' *Lalande, Houdimont, Giroust, Lesueur* pálya utjain nem járhatván szemeit csak a' theátrumra kell függeszteni, de ott is minő akadályokkal minő cselszövényekkel nem kell küzdeni az ifjú kezdőnek? A' régibbek útjába állanak, kiknek már hitelek van; s ha szinte elfogadtatott is műve, nem reményiheti a' jókori előadatást; mert husz, vagy huszonöt opera várják már előrte az eljátszást, s a' sorbol ki nem állhat: a' királyi musika akadémiánál pedig, hol az elfogadás történik esztendőben csak egyszer adnak operát, és így ha a' régebben beadattak közül fele félre tétetnék is, 's újabbat nem csúsztatnának be a' sorba, még is tizenkét évig kell neki várakozni az előadásra, nem is említve a' mellékes hátráltatásokat, millyenek a' koronázás, házasság, születés, revolutio, hadi győzelmek, békekötés, mikor alkalmi darabok szoktak adattatni. Az opera' elfogadása is sok bajjal jár, mert a' francia literátorok jury-je itéli meg a' drámai textust, s ha az el nem fogadja, bármi jó legyen is musikája, félretétetik, azért a' hangműköltőnek mintegy nyakába van varva, megvisgált, és helybehagyott textust venni fej alapul, a' mit viszont a' küldöttségektől kikérni csak méltató ajánlások mellett lehet”⁴³.

Láthatni ebből, hogy Franciaországban is nehéz az arany hegyig eljutni, 's hogy itt a' poesist is emelni akarják, a' minthogy a' francia repertoriumokban több érdekes és becses dolgozatok állanak, mint az Olaszokéban, de ennek résziben a' nemzeti sajtóság az oka, mert a' francia theátrum száz évvel az előtt már hogy *Gluck* és *Gretry* igaz drámai musikát vittek a' színpadra, *Racine* 's *Moliere* által magos polczra emeltetett, a' nemzet megkedvelte a' drámai mutatványokat, midőn Olaszországban megfordítva ment a' dolog 's a' musika és ének jóval megelőzték egyéb színjátékokat.⁴⁴ Nincs hát mit csudálkozni a' sok rossz operán, millyek kivált az olasz carnevalok idején özönnel jönnek napfényre, 's öt vagy tíz hét alatt újra feledékenységbe mennek: elleniben jó opera készítésre sok idő, huzamos studium, segéd tudományok ismerete, a' már classicus

⁴² Hinterlassene Schriften von Karl Maria v: Weber drey Bände Dresden und Leiptzig 1818.

⁴³ De l'opera en France stbb chapitre XVI.

⁴⁴ Franciaországba módizásból jöttbe az érzékeny játék, melly a' tragoedia és comoedia közt közép helyt foglal el. Ez az előadás neme — írja *Rennenkampf* — nem talál a' Francziák characterével, a' dáma ásitott mellette, mondván, melly érdeklő darab! — Ellenben a' Németeknél az illy nemű mutatványok kedvesek, *Schröder* és *Jünger* darabjai a' bécsi udvari theátrumban nagy hatással játszottatnak, mert azokban a' közélet és tiszta jószív mélységben és magosságban tükrözik vissza magokat, a' mi a' német characterrel megegyez. Azonban *Iffland* széles familiai festései, *Kotzebue* siró darabjai már eltántorodások. A' francia vígjátékoknak más célja nincs mint nevetetni.

munkákban jártasság, eleven phantasia, meleg érzés kívántatnak, 's az illy operairó bizogyrára csekély fizetésekkel, mellyekből alig élhet, nincs megjutalmaztatva. Tudja ugyan a' művész, hogy *becsület* és *dicsőség* a' művészet legfelső czélja, hogy mikor akárminémü világi ranggal egyesül az irói, költői, vagy hangművészi czim, ez utolsó az elsőt fényével elborítja, és senki sem kérdi, hogy vajon *Göthe* a' poéta titkos tanácsos, a' bölcs *Rocheffoucault*, herczeg, a' hangművész *Marcello* velencei senátor volt-é?; de a' becsület és dicsőség mellett – mondja Castil-Blaze – élni is kell a' művésznak, mert az is fő dolog, különben a' hir névért ugy is eleget áldozik, mig magát a' pályáuton kitökéletesitheti, 's az akadályokat legyőzheti, mellyeket rész szerint a' studium, rész szerint a' világi cselszövények elibe gördítenek.

Az opera költemények külső alakját illeti a' felvonások száma, hajdan öt, ma rendszeren három felvonásban készülnek, melly felosztás legczélszerűbb is: ez elsőben a' munkálat kezdete, a' másodikban a' csomózáti bonyolódás, a' harmadikban a' kifejlés fognak helyt.

Egy felvonásúak a' musikai szerkesztésre nem kedvező művek, mert azokban nagyobb képű és több hangú tökélyes hangműveket, (millyen p. o. a' finale) nem lehet adni, 's a' hangmüköltőnek nincs is elég alkalmatossága talentumát kimutatni. Arra, hogy valamely opera költemény előadásra elfogadtassék, megkívántatik hát az is, hogy külső szabásánál fogva is musikai productióra alkalmatos légyen, hogy a' melodia' versei ne nehezen 's keményen gördüljenek, hogy a' játszó személyek száma azoknak characteri harmonia kifejlésre okul szolgáljanak. Vigyázni kell a' költőnek, hogy egyes merész új kép meg ne ragadja ugy, hogy azt tegye egész költeményeinek anyagul, a' mi legfőlebb egy jelenés tárgyja lehetne; mert miként a' két s három személyre szorított munkálat, ugy az illy kiterjeszkedés is nincs musikai hatásra számítva. Cherubinit gyakran rá szedte az illy textus, azért csak egy énekes játéka maradt meg a' francia repertoriumokban.

Az opera második alkotórészét teszi az énekes musika, melly a' poesis textusán alapul. A' jó musika nem hogy gátolná a' színpadi hiv előadást, sőt inkább kiemeli azt; az énekesnek legszebb módja van musika mellett érzést kifejező bájoló hangváltoztatásokban erőt és sok színü forrasztást adni énekének. A' kísérő szerszámos musika eleveníti a' tagmoxidulokat, 's a' játszó még akkor is, mikor nem énekel, gondolatjait inkább megérteti hallgatójival. Legfinomabb allusióknak, legigézőbb vonásoknak kútfeje az operai musika, mellyben a' characteristicai melódiák, erős hangsújjal ejtett kifejezések ismétlése vissza emlékezteti a' hallgatót az előbbi felvonások hason phrasiseire, az által a' jelen munkálatot öszveköti az elfolyttal, a' cselszövényt még inkább felvilágosítja, melly vegyiték igen neveli a' dráma érdekét, p. o. a' párisi vízholdó második felvonásában a' flóta tudatja velünk, hogy *Armand* a' hordóban van, mellyet *Mikeli* huz, midőn az első felvonásban énekelt áriájának melódiáját ismételi „megszabadult az ártatlan”.⁴⁵

Még nagyobb a' musika hatása a' karénekekben, a' csupa néző játékoké részben nem vetekedhetnek az operákkal, mert azokban a' sokaságot egyszerre beszéltetni nem lehet zűrzavar nélkül.

Fő dolog a' musikában mint láttuk a' *kifejezés*, de a' szerszámos musikának erre más eszközei nincsenek, mint a' fúvó 's húros szerszámok hangjainak, sajátságainak, melódiának, és harmóniának külömb külömbféle öszveállítása: az eszközök azonban kevés számok és belső mivoltok miatt is nem képesek magokban az indulatok és érzelmek mindenkori tiszta rajzainak előadására, a' musikai kifejezés csak akkor lehet tökéletes, ha a' poesis is hozzá járul, 's annak el éneklése a' hallgató képzeletét bizonyos ideához csatolja, mikor is a' musika a' versezetbe nagyobb harmóniát önt, azt varázs színbe

⁴⁵ A' mik itt a' musikai hatásról, hangszerkesztésről, ének természetéről, foganításról 's a' t. mondatnak Castil-Blaze, Mosel és Rochlitz útasításaiból vágnak kiszedve.

öltözteti, ki élesíti a' nyilat, melyet a' költő énekes a' hallgató szívére vont-fel, s így a' két művészet egyesülete mennyei nyelvet alakít A' hangműalkotónak hát nem szabad a' textustól eltérni, annak poésisét természetét ki kell neki elébb tanulni, hogy minden célzatjaival megismerkedhessék, fogalmait elsajátíthassa. Sokféle az indulatok árnyéklata, alig észrevehetőek a' lépcsőzetek, melyeknek kifejezésében a' tévedés is könnyen megeshetik. Más kifejezést kíván a' királyné öröme, mást a' paraszt asszonyé, a' hős haragjának egész más az accentusa mint a' köz katonájé.

A' személyek helyheztesítésére is figyelni kell a' hangműköltőnek, mert az is változtat a' kifejezésben: p. o. *Clytemnestra* és *Andromache* érzelmei ugyan azok, de helyheztesítésük különbözők. *Clytemnestra* fájdalmát nem lehet szív szaggatólag eléggé kifejezni, mikor leánya feláldoztatására tétetnek az előkészületek; ellenben *Andromachénél* nem az első eleven fájdalom már az, melly *Hectort* sirattatja vele *Pyrrhus* udvarában, hanem csak egy mély érzés, mellyben két évi elválás után az első fellobbanást és kétségbeesést bús melancholia váltott fel. A' kifejezést egy aránt eszközlik az ének és az azt kísérő musika, két fő eszköz a' legszebb hatások előhozására. Ha az éneknek megfelel a' szép hang, 's egyesül a' musikai kifejezéssel, a' jó következményről nem is lehet kételkedni.

Szelid, érzékenyítő énekekben a' melódiát az énekhangnak kell vezetni, a hangászati karzatnak (orchester) csak támogatni kell azt, 's az éneklő nyugpontjait egyszerű modulációkkal, teljes harmóniával, kellem duzs fordulatokkal betölteni. Hogy ha az indulat magos lobogású, akkor már az ének hang annak kiemelése magában nem elégséges, haragban, kétségbeesésben nem lehet folyvást énekelni, a' hangműköltőnek itt mélyen ható hang jegyeknél fogva kell szavaltatni a' versezetet, 's az orchesternek eleven mozdulatban kell lenni, hogy riasztó, erőszakos húzás által akadályoztassék a' szavallat egyhangúsága.

Nincs sepredekesebb dolog, mint az olly opera, mellyben minden contrast nélkül ki ki hason édességekben fejezi ki magát, az olasz operáknak fő hiánya épen ebben áll, mellyek telve édes érzésekkel, azokat legszerencsésben rajzolják, 's ritkán emelkednek fel drámai, 's még ritkábban tragikai érzetekre.

Minden dolognak, és így a' musikai kifejezésnek is meg van a' maga határ vonala, melyet a' hangműköltő megróvatlan által nem hághat, p. o. szélvész, nap feljöttét vagy harcztusát festeni nem lehet a' musikában, a' ki azt akarná még is tenni, egyebet hanglármánál nem tehetne, mellynek bizonyos tárgy úgy sem felelne meg. A' kik azt hiszik hogy *Haydn* a' *világ teremtésében* a' nap feljöttét, *évszakaiban* a' szélveszes háborút akarta festőikép szem elibe állítani csalatkoznak, mert ő csak olly érzelmek felgerjesztésére törekedett e' musikai műveiben, mellyeket a' nevezett jelenetek hatása kiben kiben felgerjeszt.

Hang mód, rhytmus, és kivált az idő mérték vagy *tactus* sokat tesznek az indulatok és érzések helyes kifejezésére, 's ugyan az a' melódia, melly halkal énekelve nyájasságot és melancholiát lehell, sebesebb foganításban (*executio*) vidám, vagy pajkos örömet is fejezhet ki. A' melly phrasisnek a' költő szellemében könyeket kellene kifacsarni, ugyan az, comikai előadásban nevetésre fakaszthat: a' szavallótól és énekestől függ a' holt betűnek vagy holt hang jegynek életet adni.

A' musikai kifejezésnek tehát két neme van, egyik a' hangmű szerkesztéstől, másik foganítástól függ. Az eddig feltalált hang jegyek magokban nem elégségesek még arra, hogy az énekessel a' hangmű költő teljes célzatját tudassák; a' foganító értelmességének és érzésének kell a' többit kipótolni, öszve vetve az elibe irt musikát a' textus tartalmával, 's annak lelkes mivolta felfogásával. Ha a' foganító p. o. hidegen marad mint a' jég, mit használnak akkor a' partitura' hangjegy özönei, melylyek erőt és

indulatos mozgást kívánnak; ha pedig mint az őrült maga helyén kívül is dül fül, ordít és kiabál minden harmónia daczára, akkor a' kifejezés erőltetett 's nevetséges lesz.

A' szerszámos musika kísérete, a' harmónia' foganatjai szintúgy elé segítik az énekbeli kifejezést, 's a' szerkesztés tisztaságát az orchester épen úgy visszaadhatja mint a' textus szavai. Motívum találásban a' műköltő geniejét lehet megismerni, azon módban pedig, melly szerint a' hármoniát és szerszámokat a' különböző situatiók 's érzések kifejezésére használja, eszét, izlését és talentumát tudatja velünk.

A' musikai nyelv vagy ének alapja a' szavallás. (declamatio) *Lulli*, *Champmeslé* kisasszonnyal, *Gretry* a' hies *Claironnal* tanátskodtak a' felett, 's mind ketten e' két jeles, színészeknek hangját, annak fordulatjait át vitték több musikai műveikbe. Ha a' szavallás természet mimelése, úgy a' musikai kifejezésnek is hason tulajdonságúnak kell lenni, mert az csak a' szavallásnak ad erőt, azt határozottabb rhythmus alá vévén. De nem kell öszvejavarni az illy kifejezéssel a' mimelő musika egy másik nemét, melly bizonyos munkálatoknak füllel hallható eredményeit (effectum) fejezi ki, millyenek p. o. a' kalapács ütési, szél süvöltés, lábkocogások, melylyeket inkább festésnek mint mimelésnek tarthatni a' musikában, 's helyök az operában igen ritkán van, hanem ha a' recitativumokban, ott hol bizonyos munkálat kezdetik meg, vagy pedig elbeszéltek.

A' musika fogalma egyesíti magában mind a' melódiái, mind a' hármoniát, ez utolsó határába esnek az öszvehangzás szintúgy mint a' széthangzás. Melódiát képzelet teremt, nem számoló tudomány, lelket és érzést természet ad, nem mesterség, a' legérdekesebb nép dalokat pásztorok és földművesek készítették kezdetben, mellyekben gyakran characteristicai vonások, eredetiséggel meglepő fordulatok, 's olly bájoló helyek vagynak, hogy azokat a' legnagyobb művészek nem általlottak hang műveikben utánozni. De az illy melódiái ösztönnek terjedelmes munkássága nem lehet, legfőlebb románczokban és dalokban mutatkozhatik, nagyobb műdarabokban már a' melódiái modulatiók vezetése nem az ösztöntől hanem a' művészeti studiumtól függ. Kedvező természeti tehetségekkel lehet tanulás nélkül is virágot festeni, epigrammát, románczot, vagy walczert szerkeszteni, de már a' festés, óda, ária, symphonia a' művészek saját tulajdonai.

Mikor többféle egyszerre megcsendülő hangok öszveilletetnek, 's viszonyos egyezésbe hozatnak egymás közt accord vagy hangegyezés származik, több accordok végeredménye hármoniát szül. Ha a' melódia a' lelkesedés gyümölcse, úgy a' hármoniát csak tudományos felszámítás teremti elő; a' hangműköltés már olly művészet, melly e' két musikai hathatóságot izléssel köti öszve. Valóságos hangművész csak az, kinek mind genieje, mind tudománya van. A' legszebb természeti adományok is a' szabályok, és több százados tapasztalati észrevételek tökéletes ismerete nélkül kielégítő műt épen úgy nem adhatnak, mint maga a' tudomány lelkesedés nélkül azt elő nem állithatja, 's ha gyakran a' művészet lánczba fűzi a' geniet, az onnan ered, hogy tévedésektől megóvja, kivált ott, hol már nem eszméket (ideákat) kell neki kitalálni, hanem a' már kitaláltak foganításáról van a' szó. Sokan panaszkodtak már a' hangművészeti szabályok keménysége ellen, de minden helyes ok nélkül: fő dolog – mondják – a' musikában a' gyönyörködtetés, mellyet ha szabályok nélkül is elérhetni, úgy azok hasztalanok is. Azonban hirtelenkedés a' művészet végcélját ekkép csupa külső gyönyörre vagy tetszésre szorítani akarni, mert a' musikának és éneknek a' szivre és indulatokra nagyobb a' hatások, mint minden más szép művészetnek, azért azt lealacsonyítani annyival inkább nem lehet, mert – mint láttuk – a' külső gyönyört, feladása e' legkissebbik körét sem eszközölheti nagyobb művekben, szabályozott tudás nélkül. Ha a' szabályokban járatlan költőben kevés feltalálói tehetség lappang, úgy hosszú énekmű darabban mindég egy eszmén fog rágódni, a' nélkül, hogy annak külömb külömbféle változékonyságot adhatna, a' mit csak a' harmónia' ismeretje hoz elő, azért legszebb melódiájával is hamar meg

fogja untatni hallgatóit. Hogy ha pedig termékeny a' melódiák feltalálásában, akkor ugyan azon egy műben motívumokat motívumokra fog halmozni, mivel nem érti, mikép kell ugyan azon egy motívumot mindég újabb, mindég érdekesebb alakban előmutatni, hogy a' fül egy egészet vegyen észre; mert ez *egység* szabatos erejének kell a' hangműben is uralkodni, a' mit csak szabály tudás adhat meg; midőn más felől az eszméket vesztegetésig elajándékozó műköltő két három opera' készítése után ugy elszegényedik forrásában, hogy vagy lopni kell neki más művekből, ha új operát akar szerkeszteni, vagy pedig maga magát leírja, az az ismételi azokat, a' miket egyszer adott, mint ezt Rossininak magok az Olaszok szemire lobbantották; mikor is aztán hijában igyekszik szegénységét kábitó lármás musikával elfedezni, mert meztelensége azon is áttünik, 's ha kevés ideig bitanglá is a' művész czimet, annál nagyobb szégyennel kell majd arról lemondani, mert hangműköltő csupa természeti tehetségeknél fogva senki sem lehet még, mint nem lehet festő, vagy szobrász senki is egyedül azokkal.

Egy másik ellenvetés a' hangmű szabatoság ellen a' lenne, hogy az elmondottaknál fogva az operában nem is éldelhetni, ha csak musika mestert nem tart az ember maga oldala mellett, 's a' szerint a' musika csak hangászoknak való volna. A' felelet itt sem nehéz. – Tapasztalás kiképezi az izlést, melly gyakran többet nyom mint a' hangműismeret. Azt nem lehet kikerülni, hogy néha néha szegény tartalmú operák ne adattassanak, de a' hang szerkesztésnek hibátlanak kell lenni: hogy *ha kontár és remek szerkezetű müdarabokat vegyítve adnak* valamelly színházban, soha sem fog a' közönség izlése kitisztulni, de a' correct csínnal teljes stilben készülteknél hozzá szokik hamar a' harmónia' szépségeihez, az accordok meneteléshez, melódia' kellemjeihez. A' sokaságnak gyakran kell a' jó példányokat előmutatni, hogy ingatag véleménye megállapodjék, 's bizonyos vert útba (routine) jöhessen, melly a' művészeti érzés hiányját kipótolhassa.

Kárhóztatják a' szabályos musikát még azzal is, hogy az unalmas, és abban csak igazi művészek gyönyörködhetnek: de hiszen *Mozart* Figarója, *Cimarosa* Titkolt házassága, *Gluck* Orpheusa, *Pär Agnesse*, *Cherubini* Párisi vízhordója (veszedelem napjai) nem késztetik a' közönséget ásitózásra, pedig hangműszerkeszményeikben tudományos ismereteinek legtöbb bizonyításait tettek le.

A' színpadon szintűgy tetszeni mint buzdítani kell, jó tehát tudni a' kezdő operai hangművészeknek, hogy tudományja csak akkor színpadra való, ha azt az ének bájja, eredetisége, szelleme, 's népszerűsége, melly távol jár minden alacsonyágtól – elősegítik. Miképen a' drámát csak úgy érthetni meg, ha a' színész tisztán kimondja a' szókat, ugy az operában az énekesnek tisztán kell kiejteni a' hangokat, hogy a' szókat meg értse a' hallgató, 's nem kell azokat előlni musika által, mint most divatban van, hogy gyakran egyes énekhang ellenében is temérdek szerszámu hang bögések indíttatnak útba. Továbbá az éneknek szint úgy elébb kell mozogni mint a' munkálatnak, melylyel egybe van kötve, a' musikának hát a' drámai kifejezést elé kell segíteni, nem pedig gyengíteni terjedelmes fejtegetés vagy egyes versek mód nélküli ismételése által; nem kell az éneket sok musikai czifrasággal megterhelni, mert az illusióra célzó drámai müdarabokban a' hangmű tudománynak nincs joga a' fő szerep játszásra, azért a' czifrázás kelletinél bővebb sarjzatjait is jobb otthon hagyni.

A' közönség nagyobb része olyan, melly musikai gyönyört vadász, a' nélkül, hogy azon rágódnék; 's önként, kész a' kellemetes behatás elfogadására, a' nélkül hogy magával számot vethetne annak okairól: tehát a' hangművész teljes diadalt csak akkor nyerhet, ha a' többséget feltudta buzdítani, 's egyszersmind a' dologhoz értük és más művész társainak helybe hagyások sem maradt el. Hozzá járul mindezekhez az is, hogy az operában egyszerűségnek és legnagyobb világosságnak kell uralkodni, mert az énekesek emlékezetek után adják azt elő, szerepjeikkel, indulatjaikkal, test tagjaik

munkájával sokkal inkább el vagynak foglalkozva, mitsem hogy nagy mesterséggel öszveszött és bonyolodott musikát értelmesen adhatnák vagy fejzehtnék ki.

Szükség még az éneklés természetét is itt bővebb vizsgálat alá venni. Az ember hangja legszebb, legalkalmasabb eszköz musikai productióra, szerszámokkal csak az emberi hang utánoztatik, vagy kísértetik; a' szerszámok olyanok mint azon rabszolgák, kik vagy uraik előtt járnak, vagy követik őket, így a' színházban is a' szerszámok vagy előre tudatják az ének kezdetét, vagy azt nyomba kísérik. A' drámai musikában ezen egyszerű alapon kell nyugodni az ének és szerszámos hangok közti viszonynak; az urnak nem kell hason színben járni szolgájával, hol ez megtörténik, ott az izlés rosz lábon áll. Az énekesnek jól meg kell ismerkedni az ének lelkével és melódiájával, hangját mindég hatalmában tartsa, 's az éneklés szabályait tökéletesen ismerje, és gyakorlati könnyűséggel birjon. Hogy ha az énekest olly hangok merészletére kényszeritik, mellyekben járatlan, vagy azokat nagy maga megerőltetéssel állithatja elő, akkor szabatos előadása fog csonkulni, a' mire pedig fő szükség van az énekműben rejtett érzelmek kifejezésére.

A' hangok mélysége, magossága, kelleme, ereje, tartóssága, könnyűsége szerint egyik egy, másik más érzés kifejezésére alkalmasabb: p.o. a' királyi méltóságot, egy fő pap vallásos tekintetét, lelkiesméret mardosásait, vagy a' zsarnok nyughatatlan, belső borúit inkább festhetni vastag hang accordokban; elleniben szerelmes nyájasságokat, ifjú vitézek lovagi bátorságát tenor hang legillőbben adhatja. Az operában, mint lyrai műdarabban a' szerszám és ének hangok közösen birják a' melódiát, hangok vezetik az éneket, a' szerszámok adják az ouverturet, tánczmusikát, marschokat, 's más festői utánozásait a' csatázok, vadászok lármáinak az égi háborúnak 's a' t. A' hangének által indulatok, a' szerszámos ének által munkálat fejeztetnek ki.

Sokszor van a' játszó személy olly helyheztetésekben, hogy öröm, félelem, szenvedelmek nagy volta miatt nem közölheti lelkén borongó mély érzelmeit, gyakorta megesik az ének szünet, mikor azon kell neki gondolkodni mit mondott, vagy vigyázatlanul ejtvén valamit ki, hirtelen magába tér, vagy valamit számlál, ir, keres, vagy vélteleni meglepés, borzadás miatt felakad hangja, dühöngés vagy halálos sebzés megfosztják a beszédétől, vagy alszik, gyönyörködik, vagy verekedik mással; az illy hézakokat már a' szerszámoséneknek kell kipótolni, hogy a' melódia félbe ne szakadjon.

Az ária éneklésben is vagynak szünetek, mert ha az énekes eléneklette áriáját, nem ismételheti gyakran ugyan azon verseket, de a' musikai periódus kerekdedsége, és a' melódiának nyomósságot szerzés megkívánják, hogy a' szerszámokon ismételtessék az énekelt ária, mi idő alatt az énekes kipihenheti magát. Az illy szünetek alatt azonban egészen nem vesztegelhet a' játszó, hanem mimikával 's tagmozdulatokkal kíséni kell neki a' musikát annak teljes értelmé eszközlésére. „Nem elég – írja Rousseau – hogy az opera énekes csak az énekben mester, a' szerep játszásban is ki kell magát tüntetni, nem csak azt kell neki éreztetni a' mit maga előad, hanem azt is, a' mit az orchester mond. Lépése, tekintete, mozgalma, és a' musika közt öszvehangzásnak kell lenni; a' nélkül, hogy azon gondolkodni látszanék; még halgatásának is ollyannak kell lenni, hogy az részvételt gerjessen, a' legnehezebb ének alatt sem kell neki egy szempillantásig is elfelejteni, hogy ő egyszersmind színész, ellenkező esetben a' legjobb énekes lehet, de többé nem színművész.”

Az opera egyes részeit teszik a' játék felnyitás, (ouverture) bevezetés, (introductio) recitativ, áriák és több hangú énekek, a' finale, karének, marsch, ballet musika, intermezzo. E részek öszve állítására azonban nincs szükség minden operában, a' költő és hangművész azokat választják ki, mellyek céljoknak leginkább megfelelnek.

Geoffroy az ouverture-t leghaszontalanabb dolognak és különökségnek mondotta, a francia aestheticus írók egy része pedig azt kívánja, hogy az ouverture az opera

summás ki vonatját magában foglalja, nem gondolván-meg, hogy munkálatot hiven adni szók nélkül nem lehet, indulatokat, örömet, szenvedést, haragot, nyájasságot rajzolhatni ugyan musika által, de a' rajz szó nélkül még sem lesz tökéletes, 's a' szerepre nem szorosán alkalmazható; p o a' hoboé nyögésével még nem tudhatjuk, Clytemnestra panaszait leánya sorsa felett vagy Iphigenia fájdalmát Achilles képzelt hivatásáé felett kell é értenünk. Némely hangművészek e' kívánatnak az által akartak eleget tenni, hogy az opera ének darabjaiban találtató motívumokat akárhogy 's akár mint öszvesorozták, miből érthetetlen chaósz kerekedett ki, s mellyben épen az eljátszandó opera fogalma tévesztetett el. Gluck az aulisi Iphigeniában, Mozart Donjuanban és a' tündér sípban kiválasztottak a' mű hol egy érdekesebb helyet, 's azzal nyiták meg a' musikai szerkesztést, de nagyára többi ouverturájikban a' figurák nem találják az operával, mellyhez tartanak: csak a' musika' caractere egyez azzal, minél többet értelmesleg nem is lehet kívánni a' művésztől. Az Olaszok ouverturáji Castil Blase szerint többnyire szerencsétlenek, pedig a' hármónia tudománya itt üthetné fel legjobban a' maga trónját, a' Francziák Németek e' tekintetben elébb állanak az Olaszoknál.

Nincs máig is az ouverturáknak bizonyos meghatározott formájok, a' régiebbik három időmértékre osztattak, az elsőben *allegro* másodikban *andante*, a' harmadikban ismét *allegro* vagy *presto* játszottak: ma tündöklő indulatos allegro, mellyet rövid, lassú idő mértékben mozgó hang darab előz csak meg, teszi az ouverturák formáját, mire Gluck adott első példát Iphigeniájában; de vagynak több vig és komoly operák is; mellyek egyszerre allegroval nyitnak meg; ilyenek a' Cherubini Medéája, Mozart Figarója.

Ha az opera nagy mutatványokkal kezdődik, millyennek p. o. a' győzelmű innep, hol sok nép kíséri a' hős szekerét, pompás szerű áldozatok, vagy borzasztó természeti jelenetek, hajó törés, dúló szélvész, föld ingás, a' hangművész mindjárt ezek rajzolataival foghat művéhez, melly anyival meglepőbb lesz, mert előre nem volt tudatva, azért ez illy esetekben az ouverture is egészen elmaradhat, mivel maga a' bevezetés elég a' játék felnyitására. Gluck ezt a' módot követte Iphigeniájában, elébb a' csendes majd a' felháborodott tengert dúló habokat, Iphigenia, és Diána papnéjának vigasztalhatatlan voltokat rajzolja, kiknek érzékenyítő panasz hangok a' tenger zúgással 's menydörgéssel legszebb ellentétben állanak. Nem kell azonban gondolni mintha a' bevezetés mellett az ouverture mindég felesleges lenne, sőt több példák szerint a' kettő megállhat egymással.

A' bevezetés egyes áriából, duettből, terzettől is állhat, 's olykor olykor jobb az egészre nézve, ha annak csendes és nem zajos színe van, hogy a' mik következnek bágyatásigot ne mutassanak. A' musikai bevezetésre minden operának, kivált a' vig tartalmúaknak szükségük van.

A' mi a' recitativet illeti, meg kell jegyezni, hogy az olly opera, melly merő áriákból, duettekől, karénekekből 's a' t. állana, a' módontúli mozgás miatt elfárasztana, a' musika vesztene erejéből, ha a' hallgatónak nyugidő nem engedtetnék. Vagynak olly helyek minden operában, mellyek nem idő mértékes énekekre valók, p. o. hol a' játszó személy arról beszél, mi megtörtént, vagy történni fog, az előadott történetet felvilágosítja, vagy olly beszédek esnek, mellyek csak a' jelenések öszvekötését és a' munkálat folytatását segítik elé. Mivel már fülsértés, 's az előadási egység megszegése nélkül éneklés és szólás nem vegyítethetnek öszve, a' mi Rousseau szerint csak annyi vólna, mintha kétféle nyelvben adatnék az opera egyszerre elő, ennek meggátlására szolgál a' musikai recitativ, melly az említett helyeket betölti, 's nem engedi meg, hogy az opera melódiai nyelvéből kiessék. A' musikai recitativ nincs idő mértékhez kötve, a' nyelv prosodiája 's hangzása szolgálják útastításul mellyik szótag alá minő tartósságu hosszabb v. rövidebb hangjegyet rakjon a' hangművész; a' magosb v. mélyeb hang közök választásában a' szavallás rendszabályait követi; de mind e' mellett is a' musikai

hangjegyek nem elégségesek a' szótag mérték (prosodia) hang emelés (accentus) és szavallás teljes kifejezésére, az éneklőnek mindenikben sokat kell magától ki pótolni, a' mit csak úgy tehet meg, ha különben is jól ért a' szavalláshoz.

Legjobb recitativ Rousseau szerint az, mellyben legkevesbet kell énekelni, azt musikai szavallásnak lehet nézni, mellynek nincs szüksége czikornyás rouladokra, hangfutamokra, mellyek csak a' textus érthetőségének ártanak, 's inkább áriákban valók.

Castil-Blaze három nemét számlálja elő a recitativnek, egyik az *egyszerű*, mellyben az *accordokat* négy húros szerszám (az olasz operában csak a' kis violón és Bass) adja elő rövid jó tactusu rántásokban, vagy pedig kiemelő hangokban: a' másik nemének az idő *mértékes vagy idő szabatos recitativet* mondja, melly helyel helyel az egyszerűvel vegyül öszve, 's a' környülményekhez képest fúvó szerszámok is kísérik, hogy valamely nevezetes hely az operában annál inkább kitűnjék. Mosel ezt nem tartja recitativnek, melly úgymond nem egyéb mint a' recitativet félbeszakasztó musikai ének. Harmadik nem a' fő *recitativ*, (obligat) mellyben az orchester ott, hol az énekes megszűnik, 's érzelmeit arczjelekben és tagmozdulatokban fejezi ki, a' közbe jött üregeket az énekes érzelmeinek, vagy azok szülő okainak rajzaival tölti be, 's így együtt az énekessel a' kép teljességére öszve munkál. Ez utolsó neme a' recitativnek akkor leginkább használható, mikor a' drámai személy heves indulatok árjai miatt szert nem tehet tartós egy képű érzelmre mint áriái tárgyra, hanem fejében és szívében egyik kép a' másikat kergeti. Ha már jól van készülve az illy recitativ, nem annyira tartós, mint eleven benyomásokot szül, elevenebbeket mint a' millyeket maga az ária vagy duett gerjeszthetnének, azért az operában egyike a' leghathatósabb eszközöknek.

A' *taurusi Iphigenia* első szakában, hol Iphigenia elbeszéli álmát, a' második szakban, hol Orestessel beszél, a' harmadik szakban, hol Orestes magány beszédje áll; nem különben *Alceste* operában az áldozó fő pap lelkesedése alkalmával Gluck remekjeit adá az illy recitativeknek, Mozart is *Don Juanban*, mikor Donna Anna atyja holt teste mellett áll, úgy, tündér sípban Taminónak a' pappal való együtt beszélgetésénél.

A' Németek és Francziák csak komoly operákban használják a' recitativet, vígjátékokban prosai beszéd váltja fel az énekeket, a' mi Rousseau teoriájával nem fér öszve, de a' szokás itt is sokat tesz, kivált ha a' költő eleven, lelkes cserebeszédet sző darabjában, a' mi ritkán történik meg, 's ha megtörténik is rossz előadás miatt még szenvedhetetlenebbé válik az illy tarka barkaság. Igen nehéz jó recitativet készíteni, és előadni, a' mi abból is kitetszik; hogy sokkal több a' jó áriáknak számok, mint ezeknek: az is igaz, hogy a' recitativ untat, ha az énekes nem ért a' szavalláshoz, 's nem tudja a' phrasiseket illendő nyújtásban vagy rövidítésben adni, a' mellett cifrázni akar, hogy a' textus még inkább érthetetlen maradjon.

Az ária mint láttuk egyik részét teszi az operának, egy olly énekmű, melly egy vagy több szabályszerű phrasisekből áll, csak egy éneklő hang számára készülve, és a' hang azon nemében végződik, mellyel megkezdett. Vagynak nagy és kis áriák, az első közzé tartoznak a' tulajdonkép nagy (drámai indulatosságu) ária, a' *bravour* aria, *rondeau*, *polonaise*, és *bolero*, az utóbbiakhoz tartnak a' *romanze*, *cavatine*, és más apró dalocskák. Nagy áriának ott van helye, hol a' drámai személy keményen meg van attól illetődve a' mit hallott, látott, vagy hol a' remény kedves jövendőt ígér, vagy szive titkát barátja kebelébe önti, sóhajtásait az ég felé küldi, vagy szerelem féltés és bosszú mardossák, vagy pedig kedvesét felindítani akarja, vagy győzedelemből tér vissza, vagy rablánczba fűzve szerencsétlenségét siratja; mind ezen helyhezetek tartós egy képű érzelmek patheticus kifejezésére igen alkalmasok. Az ária verseinek ismétlése vígjátékban maga helyén áll, feszített érzelmek kifejezésére még a' komoly operákban is nincs hatás nélkül, mert elősegíti az éneklő személy characterre felfogását, neveli az érzelmi előadás erejét, ha az ismétlésben is nevededik a' kifejezés lépcsője.

Még is ovakodni kell a' gyakori ismétléstől kivált elbeszélő áriában, hol az semmit sem ér. Régen az operák csak nem egészen áriákból állottak, ma okoson eltávoztak e' szokástól. Fő helye az áriának a' monolognál van, hol az énekes parancsol a' jelenettel, mindent egyedül munkál, azért minden rajta áll. Ha áriáját egy vagy több személyhez intézi, akkor a' hangművészt a' rövidség korlátozza hármóniai kifejezésekben, mert nem lehet az együttjátszókat sokáig némán hagyni. Az Olaszok ilyenkor nem veszik nagyon szorosan a' dolgot, ha az együtt játszóknak hosszúnak tetszik az ária, otthagyják magára állani az énekest, 's ők a' színpad hátulsó részén sétálnak, vagy a' diszitményeket nézegetik, 's majd az ária vége felé elő jönnek, hogy azt némely tagmozdulatokkal bezárják, mikor is az énekes kénytelen a' nézők felé fordulni, mert a' színpadon senki sincs, ki hallgassa.

A' *bravour* ária csak arra való, hogy a' szép hang és könnyen mozgó torok kitüntessék magokat: a' régi operák telvék *bravour* áriákkal, de Gluck óta a' jobb hangművészek kiküszöböltek azokat az operából, mint a' mellyek ellenkeznek a' drámai *chardcterrel*. Az olasz operákban azonban ujabban is divatoznak azzal a' különbséggel, hogy rosszabb rendezetben 's foganitásban adatnak mint a' régiek, 's a' kettős, hármás 's több hangú énekművekben is át vitték, sőt a' tulságot annyira úzték, hogy semmit nem gondolva az értelmességgel, érzéssel és illúsióval egész operát *bravour* ének formába öntenek. A' *bravour* ária inkább concertbe való mint drámai musikába, 's ha Mózárt itt ott engedett a' szokásnak, azt ön meggyőződése ellen tette, mert a' helybeli körülmények úgy kívánták.

A' *rondeau* abban különbözik az áriától, hogy első strophája 's melódiája két vagy három rekesz után (parenthesis) rokon kemény vagy lágy hang nemben ismét elő fordul, 's utolsó fordulásakor szélesebb hanglejtéssel (*cadence*) fejeztetik be. A' versezet alakja hasonlít a' sonnethez, s Castel-Blaze szerint csak *vig* operákban van helye, de Mozart érzékeny és komoly textusra is készített *rondeaukat*, mellyek nem csekély behatásuak, mert a' jól motivált első strophának visszatérte a' mély érzet származatja kútfejére vissza emlékeztet.

A' *Polonaise* (alla Pollacca) kicsiny hangmüdarab, $\frac{3}{4}$ tactusban mozog, a' lengyel táncz utánozása, mellynek *character*e bizonyos magát rátartó gög. Valamint a' *bravour* ária úgy ez is inkább concertbe való, ámbár *Cherubini*, *Winter*, és *Paer* operákban is használták. Kétséget sem szenved, hogy az olly operákban, mellyeknek munkálatja az olasz vagy spanyol földön, vagy a' régi Rómában megy végbe, épen nem való.

A' *bolero* spanyol nemzeti táncz ének és musika mellett, melódiája mérsékelt mozgású $\frac{3}{4}$ tactusban, többnyire lágy hang nemben szerkesztetik. A' romanze déli Franciaországban vette eredetét, melódiája egyszerű, nyájas, eleven, mellben különösen a' francia hangművészeké az elsőség; operában legfeljebb három strophájúnak kell lenni.

A' *cavatine* kisebb neme az áriának, nyájas sebesen elrepülő érzetek kinyomása, egyszerű azért nem tarka színezetű, nem is tartalmaz musika mellett; a sok modulációnak nincs benne semmi helye. A' *dal* belső tartalmához képest különbféle, vagynak nép dalok, harczdalok, ivó dalok, 's a' t melylyeket a' föntebbi reptü más lyrai dolgozatoktól millyenek az *ódák*, *hymnusok* meg kell különböztetni. A' dal' stropháknak egyenlő mértékben és melódiában kell forogni, minden strophának mint bevégettnek saját értelemmel birni, a' musika is szorosan simuljon a' dal keskenykörü poesiséhez, mellyben sem számos hangok, sem nehéz hangközök és fordulások kifejlésére nem adatik alkalom, azért a' csendes egyszerűség köréből ki sem léphet a' hangművész.

A' több hangú ének művek (duett tercett 's a' t.) hasonlóképp drámai helyeztetésekből erednek, még pedig két féle úton, vagy t. i. az egész drámai személyezet egyező értelemben van, 's hason indító oknál fogva hason érzéseket fejez ki,

vagy pedig az indulat annyira elfoglalta, hogy egyik a' másik énekére nem ügyelhet: az elő esetben az ének nyelve is egyenlő, 's minden hangnak egyszerre kell magát felemelni, a' második esetben hathatós contrastokat állíthat a' musika elő, mellyek által az operának némi nemű felsőbbsege van más néző játékok felett, hol többen egyszerre nem szólhatnak, midőn az operában értelmesleg énekelhetnek.

Rousseau és La Harpe szerint a' duettekben nincs helye a' heves indulatoskodásnak, sok contrastnak, mert az ő idejekben nyájas szerelmeteskedések voltak azoknak tárgyai. La Harpe kárhoztatta az aulisi Iphigenia egyik legszebb duettjét is Achilles és Agamemnon közt, mert úgymond a' hősök méltóságával nem talál, hogy mindketten egyszerre beszéljenek, haragjok kölcsönös kirontásában semmi nemesség nincs, kevélységek accentusa kemény, és hármóniatlan; le Suard helyesen megfelelt a' duett mentségére felhozván, hogy a' két hős nem beszél, hanem énekel mindenik, továbbá hogy az indulat kitörésében semmi nemtelenség nincs, mint nincs Homérban is, hol a' hősök egymást gyáváknak, kutyaképűeknek csúfolják; a' vád utolsó pontjának pedig értelme sincs, hanem ha azt hisszük, hogy a' harag accentusa poesis elleni dolog.

Szerencsénkre *Gluck, Mehul, Cherubini, Spontini, Catel* 's mások e' criticát számba sem vették, 's duettjeik ma is eleven részvételt eszközlenek.

Mentől drámább valamely helyheztetés, annál alkalmasabb a' musikai vele bánásra, a' lovagi gög, féketlen büszkeség, hősi harag, elébb a' sziv mélyébe rejtve majd onnan kirontva az indulatosság legfelső lépcsőzetéig emelkedvén bizonyos hangszerkesztésre is alkalmas anyagok.

Valamint a' kettős úgy a' többes hangú énekek elrendezése az okos hangszerkesztő itéletétől függ, miről szabályokat közölni nehéz, mindent a' helyheztetések, characterek, 's érzelmek határozván el. – A' *finale* felvonások végire való, mikor az előadás már megtörtént, 's a' cseliszövény sebes menetelésben vagy több csomózatot vesz fel magára, vagy azokból kezdi magát kiburkolni, a' helyhezések változnak, többféle indulatok magos tetőpontra hágnak, 's az egész nagy drámai rajzzá válik, mellynek figuráji élénkebb mozgásba jövén recitativ vagy ária alá többé nem húzhatók; mikor is a' hangszerkesztő művész duettek, tercettek, quartettek, quintettek, 's néha karénekek szakadatlan láncolatján végezteti a' felvonást, minek feltalálója *Logroscino* volt *Pergolesi* idejéből, 's első volt *Paisiello*, ki azt komoly operában szokásba hozta.

Minekutánna az áriák, duettek, terzetek 's a' t. célirányos és szelid érzéseket gerjesztettek a' hallgatókban, sorba jó a' karének is, hogy az számos, tömött massája által, melódiái és harmóniai gazdagságával meghassa őket. A' karénekek legszebb ékességei az operának, hol melódia, harmonia ének, hangok, orchester egyesületének szembetűnő eredményei vagynak, legyen bár a' karzati személyezet egymás közt egyenetlenségben, haragban, harczban, vagy hason öröm érzetekben osztozzék. A' karéneket ottan ottan magány hangja egyik vagy másik coriphaeusnak félbe szakaszthatja de tartós dialogisálás itt nincs a' maga helyén.

A' ballét nem lényeges része az operának, ámbár még néhány év előtt Parisban minden nagy operát azzal adtak, 's azt az opera' egy részinek tartották. Bizonyos is az, hogy ha a' drámai miveletből önként fejlik ki a' táncz, a' test mozdulatok, jó musika és karének kellemetes meglepést okozhatnak, de ma már a' szokás itt is mást kíván, 's a' balletek magokra külön adatnak, vagy pedig az opera végivel jönnek a' színpadra.

Valamint a' ballet úgy a' marsch is nem szükséges része az operának, mellynek formája, neme idő és hely szerint változó: mert az innepélyes, vallásos, katonai, halotti marschok nemzeti szokásokhoz alkalmaztatják magokat, 's a' musikának is nemzeti character szellemében kell azokat adni. —

Az *intermezzok* a' felvonások közti időt töltik be, hogy úgy lássék mintha a' félbeszakasztott munkálat tovább is folya. Az orchester néha symphoniával pótolja az illy üreget.

Feltagolván eddig az opera egyes részeit, a' hangmű bírálatokrol is egy két szót tenni nem lesz felesleges dolog, annyival inkább, mivel a' vélemények azokban mint más egyebekben is igen eltérnek egymástól; minek oka részszert a' lelki pallérozódás és izlési kifejlés minémüségében, részszert pedig a' különböző nézetekben és követelésekben fekszik, ámbár magában a' hangművészet természetében is némi nehézség mutatkozik, mert eredeti typusa nem lévén a' tapasztalati világban, mellyhez támaszkodhatnának az ítéletek, az elhajlások is gyakoribbak mint a' művészet egyéb ágaiban, p. o. a' festésben, hol akár mint ítéltessék is meg valamely rósabokor támasz pontunk van az ítélet hozásra, mert mindenki látott természetes rósákat, mellyekkel a' festést öszvehasonlíthatja, 's bár az ítélet róla nem szorosán művészi is, de egészen hamis soha sem lehet.⁴⁶

Rochlitz a' hangmű bírálókat mint *Sterne* az utazókat, *Jean Paul* a' sétálókat négy osztályba teszi: az elsőbe rakja azokat kik csélcsapságból 's módinál fogva hallgatják a' musikát, 's csak azért mennek concertekbe 's operákba, hogy beszélhessenek azokrol is valamit: második osztályúak azok kik figyelmeznak ugyan a' musikára, de csak az eszeknek adnak dolgot, hogy mondhassák rólok, ők hangmű értők, azért a' musika lelkével 's érzelmekkel nem gondolván csak azt lesik ki, nincs é a' szabály eltévesztve: *Tubalkainak*, a' hegedű és síp feltalálójának azon virtuos fíjai is ide számíthatók, kiknél csak a' nehéz nyaktörő gépelyesség (mechanismus) minden érdem; ha a' szerzett készség az azzal járó akadályokat kézzel, ujjakkal, tudóvel letudta győzni. Harmadik osztályhoz tartnak mind azok, kik fogékonyok ugyan, elevenek, de csak füllel hallgatnak, 's a' mulatságot csak idő-töltésnek és unalom kergetés eszközének nézik, ez – úgymond *Rochlitz* — a' legszámosabb osztály. A' negyedik osztály nem olly igen számos, kik t. i. egész lélekből gyönyörködnek a' hangműben, 's az érzéki gyönyört szellemi éldelettel kötik öszve; nem csak hallanak, éreznek, hanem gondolkodnak is, mert a' gondolkodás is éldelet. A' ki megszokta a' gondolkodást, az tud különböztetni is, annál fogva a' művészeti és gyors reptü musika közt tudnak választást tenni. Lelkest kívánnak ők a' hangműszerkesztés mindenik nemében, különben a' musika gyermekeknek való játék. Mikor a' marokkói követ számára Bécsben nagy concertet adtak – írja *Mosel* – vetélkedtek a' legjobb hangmű darabok előadásában, és ismételésében, hogy izlése szert a' legjobbat kileshessék szájából; a' tudakozódásból a' jött ki; hogy a' próba hangok voltak reá legnagyobb behatással, mikor a' szerszámokat egymáshoz egyeztették: az illy harmoniátlan hangegyvelgekkel ma is a' bárdolatlanok közt legtöbbre mehetne az ember, mert a' rythmus behatása az izlés bizonyos kifejlését kívánja már.

Az a' kérdés – valjon az ének és musika függetlenek legyeneké továbbra is a' drámai poésistől, valjon ennek szépségeit bitorolhatni é ama két eszközzel, következésképp valjon az opera merő concert musikává válják é, hol a' torok vigye a' fő szerepet kísérő szerszámok segédjével, vagy pedig az opera olly drámai mű legyen, mellyben poésis ének és musika egyenlő rangban álljanak, 's mindeniknek hatása megmaradjon egyik vagy a' másik ereje lecsepülése nélkül? igen nehéz feladat a' jelenleg divatos izlés mellett, de reménylhető, hogy az olasz *mánia* nem fog annyi hatalmat venni a' nemzeti sajtáságokon, hogy annak mind végig bokoljanak; sőt nem messzi az idő pont, mellyben mindenik nemzet Európában, mellynél a' művészeti szellem megindult, egyikben mint a' másokban ön eredetiségét fogja lassanként kifejtteni 's tán épen olly nemzetnél fog legelébb *Collin* ideálja teljesevést látni, melly még ifjú lyrai korát éli, annál

---

⁴⁶ 1: Rochlitz für Freunde der Tonkunst Leiptzig 1824 1-ter Band 2-te Betrachtung.

fogva leginkább is érzi a' poésis becsét, azért nem is fogja magát az éneknek és musikának egészen úgy átadni, hogy megfelejtkezzék arról, mivel tartozik a' poésisnek, mellyet nemzeti geniusa saját erőre hozott, hogy a' történeteiben rejtezkedő drámai anyagokat célirányosan és mindég nemzeti szellemben dolgozhassa fel.

Hazánkban eredeti operák írására még nincs itt az idő, elébb ének iskoláknak s musikai köz intézetnek kell létesülni, hogy a' hangmű terjedelmesebb ismerete és a' gyakorlati készségek meg gyökeredzhessenek. Franciaország is csak azóta bír saját szellemmel, hogy conservatoriuma van, az előtt idegen jármot viselt, mert ámbár Gluck ideje óta a' francia iskola meglehetősen rangra emelkedett is a' hangmű világban, de Gluck német nem francia születés volt, *Piccini, Salieri, Sacchini* olaszok voltak. A' francia születésű hangművészekben volt ugyan akkor is szellem, képzelet és melódiái kellem, de ezekkel egyedül még hirt nevet nem szerezhetni a' hangművilágban, és *Philidort's Gossec*-t kivéve egyiknek sem volt mély tudománya, felemelkedett stílusa, mellyek szerzik mindenütt a' bámulatot: hanem 1793-ban nagy változás történt ott is, mikor a' legjobb hangművészek, énekesek 's szerszámon játszó egyesülve musikai conservatoriumot alapítottak, hol a' különböző gyakran egymásnak ellent mondó teoriákat, egyes hangmesterek elveit öszveszedték, megvizsgálták, salakjaikból kitisztázták, 's közönséges hangmű törvénykönyvet készítettek, melly szerint az elemek tisztasága, az előhaladás szabályossága és gyors volta, valamint, a' jó következés biztosítva voltak. *Gossec, Mehul, Cherubini* a' contrapunct titkaival ismertették meg ifjú tanítványaikat, *Catel, Berton, Perne* mint jó theoreticusok harmóniát, *Mengozzi, Garat, Richer, Plantade* éneklést tanítottak, *Kreutzer, Levasseur, Duvernoy, Delcambre* és mások a' szerszámokkal bánásban adtak útast. A' francia musikai intézet kézi könyvei írja Mosel – a' legjobb elveket tanítják, nagy tökélyel készülnék, 's azokat minden más intézetekben követni 's elfogadni kellene. Mig illy közintézet valamely országban nem létesül, melly egyesítené az erőket, ingatag lesz addig az izlés, a' legjobb elmék különböző utakon fognak csapongani, hol őket a' külföld majmolása mint szél a' nádat ide 's tova hányogatja, a' nélkül hogy az illy nemzet maga lábaira állhatna Egy illy közintézet, mellyben a' szunyadó erők felébresztetnek, a' művészeti buzgóság irányt nyér, jó reményei biztató ifjak a' vetélkedés által mesterekké kiképeztetnek, nemcsak magát a' hangművészetet igaz nagysága pontjára felvihetné, hanem a' mellett a' tanítók különböző leczkéjít egy alakú szerkezetbe önthetné, a' musikai helyes izlést tovább tovább terjesztené, a' színpadokat pedig eredeti operákkal, jó énekesekkel és hangászokkal gazdagítaná.⁴⁷

Közelebbi példát nyújthatnak az austriai örökös tartományok, hol, mig a' prágai conservatorium nem létezett, s majd későbbben a' birodalombeli hangmű szeretők egyesülete öszve nem állott, elébb a' francia, majd az olasz operai szellem üzték zsarnokoskodásokat, ez utóbbinak affectált hatalma még ma sincs megtörve, éretlen hiájabavalóságai nincsenek száműzve.

Az eredetiség kifejlése mellett az a' nagy haszna is van a' tanító iskoláknak, hogy a' drámai mű fogantatása az által biztos sikert ígér. Mert mit használnak a' legszebb dráma, a' legjobb hangmű költemény, ha azok kik előadják izetlenül elcsigázzák a' műdarabokat, 's aesthetikátlan bitanglások miatt kivetkeztetik saját szép formájából. Tévelygés lenne azt hinni, hogy a' jó mű magában már kedvelteti magát, ha szinte rosszul adják is azt elő, sőt mennél jobb a' művész munkája, annál szükségesebb a' jó fogantatás. Főleg drámai hangmüköltőnek érdemeit csak a' betanult orchester, a' magány és kar énekesek emelhetik ki. Igaz, hogy a' felosztásból kitetszik a' művész lelki szelleme, de abból csak

---

⁴⁷ 1: Vaterländische Blätter 1811: Nro 10.

az itél, ki maga is érti a' dolgot, az csupa értelmi foglalatosság, a mellett még a' füleket is meg kell bájolni, a' szívet megindítani, e' pedig csak jó foganítás által eszközölhető.

A' harmónia tudására épen olly szüksége van az énekesnek, mint a' foganító orchesternek, a' szerep részeknek öszve függését tudni kell mindeniknek, hogy azoknak hatásairól magokkal számot vethessenek; e' biztos tudomány önt bátorságot az intonatióba, a' felvállalt szerep jó foganításába, melly sokat tesz sikeres eredmények (resultatum) előteremtésére. Sokat függ kivált a' musikai karzat igazgatójától az opera becse, hogy ha bíznak az orchester egyes tagjai benne, ha azokat tudja is vezetni intéseinek ügyes nem ügyes egyaránt engedelmeskednek. A' vállalatban egy akaratnak egy erőnek kell kitetszeni, hogy a' foganítás jól üssön ki.

Hálás köszönettel tartozunk azoknak, kiknek segedelmével épült a' pesti magyar színház, hol már is többször adattak operák a' közönség mindenkori meglegedésére, melly méltányolni tudja a' zsenge intézet erejét, kutforrásait, 's jövedelmi állapotját, mint a' német színházzal való viszonyait. Minden dolognak nehéz a' kezdete, de a' szerencsés próba tételek még szebb jövendővel biztatnak, hogy a' magyar honban is fognak olly intézetek támadni, mellyek az ének és musika alaposb ismereteit elterjesztik a' hazában, 's iróink és hangművészeink nemzeti szellemű eredetiségben mind azon sajátságokkal fognak feltűnni, mellyek a' szolgai mimelés és inasság járma alól való felszabadulást lassanként elésegítik; mert hogy a' Magyaroknak is természeti adományai vagynak, mind ezeket, egyes példák már is bizonyítják; nyelve pedig olly tömött és kerekded, lyrai kifejezésekre és énekekre olly alkalmas, hogy e' tekintetben más nyelvekkel vetélkedhetik. Hozzá járul mindezekhez történeteink gazdag tára, élet módunk, szokásaink sok féle képe, a' két haza regényes vidékjei, különböző ajkú lakossainak több oldalú régi időkre felvihető egymást érintései, mellyek szinte kiapadhatatlan anyagok drámai költeményekre, saját stilú musikai szerkesztésekre. Minden csak attól függ mi kedvező körülmények fogják idővel is nemzeti létünket és literaturánkat ápolni? mi sors várakozik reánk? Előhaladásunk bizonyos, bizzunk a' jövendőben, szem előtt tartva Herder ismeretes jel szavát. „*Speremus atque agamus*”. (Folyt. köv.)